MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

KONSTITUCINIO REGULIAVIMO ĮVAIROVĖ

Kolektyvinė monografija

Vilnius 2006

UDK 342
Ja487

M o n o g r a f i j o s a u t o r i a i :
Vaidotas Bacevičius, doc. dr. Darijus Beinoravičius, prof. dr. Toma Birmontienė, Darius Butvilavičius, prof. dr. Egidijus Jarašiūnas, prof. dr. Gediminas Mesonis, prof. dr. Alvydas Pumputis, dr. Milda Vainiutė, doc. dr. Elena Vaitiekienė, doc. dr. Saulė Vidrinskaitė, prof. dr. Juozas Žilys, doc. dr. Edita Žiobienė, Mantas Varaška.

R e c e n z a v o :
Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto prof. dr. **Saulius Katuoka**;
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto doc. dr. **Armanas Abramavičius**.

Monografija svarstyta Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros 2005 m. lapkričio 17 d. posėdyje (protokolo išrašas Nr. 1 KTK-3) ir rekomenduota spausdinti.

Mykolo Romerio universiteto vadovėlių, monografijų, mokslinių, mokomųjų, metodinių ir kitų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2006 m. balandžio 27 d. posėdyje (protokolas Nr. 2L-7) monografiją patvirtino spausdinti.

Visos leidinio leidybos teisės saugomos. Šis leidinys arba kuri nors jo dalis negali būti dauginami, taisomi ar kitu būdu platinami be leidėjo sutikimo.

ISBN 9955-19-034-5 © Mykolo Romerio universitetas, 2006

TURINYS

Pratarmės vietoje..... 4

I. Daugybė šiuolaikinės konstitucijos veidų: bendri ir individualūs bruožai (*Egidijus Jarašiūnas*)..... 8

II. Belgijos Konstitucija (*Egidijus Jarašiūnas*)..... 37

III. Šveicarijos Konfederacijos 1999 m. balandžio 18 d. Konstitucija (*Milda Vainiutė, Darijus Beinoravičius*)..... 64

IV. Švedijos Konstitucija (*Alvydas Pumputis*).....110

V. Danijos Karalystės konstitucinė sąranga (*Gediminas Mesonis*).....120

VI. 1975 m. Graikijos Konstitucija (*Elena Vaitiekienė*)..... 139

VII. Čekijos Respublikos konstitucinė sąranga (*Gediminas Mesonis*).....183

VIII. Latvijos Respublikos Konstitucija (Satversme) (*Juozas Žilys*)..... 207

IX. Estijos Respublikos 1992 m. Konstitucija (*Darius Butvilavičius*)..... 273

X. Ukrainos Konstitucija (*Vaidotas Bacevičius*).....302

XI. Pietų Afrikos Respublikos Konstitucija (*Edita Žiobienė*).....334

XII. Australijos Sandraugos Konstitucija (*Saulė Vidrinskaitė*)..... 351

XIII. Indijos Konstitucija (*Saulė Vidrinskaitė*).....366

XIV. Japonijos Imperijos konstitucinė sistema (*Mantas Varaška*).....380

XV. Kinijos konstitucinė santvarka (*Toma Birmontienė*).....420

Summary..... 446

PRATARMĖS VIETOJE

Konstitucinio reguliavimo problemos nagrinėjamos daugybėje knygų. Vienose rašoma apie konstituciją apskritai. Tai daugiau teorinis požiūris. Tokio tyrimo tikslas – atskleisti šios teisinės kategorijos esmę. Kitose knygose analizuojamos konkrečios šalies konstitucinė sistema, dažniausiai tokia, kokia ji yra rašant knygą. Trečiose vyrauja istoriniai aspektai, apžvelgiama, kaip buvo nustatytas ir kaip kito konstitucinis reguliavimas. Jose daug dėmesio skiriama konstitucinės tradicijos paieškoms, įvairių įtakų reikšmės nacionalinei konstitucinei sistemai vertinimams, nacionalinės kultūros atspindžiams. Ketvirtąsias galėtume pavadinti lyginamosios konstitucinės teisėtyros darbais. Kelių šalių, regiono arba pasaulio šalių konstitucinių sistemų lyginamoji analizė atskleidžia konstitucinio reguliavimo raidos dėsningumus, konkrečių šalių konstitucinių sistemų specifiką, dar kitose analizuojama konstitucinė praktika. Galimi ir kitokie požiūriai. Neretas dalykas – mišrieji tyrimai, jungiantys kelis nagrinėjimo aspektus. Nacionalinis, regioninis, lyginamasis sinchroninis, lyginamasis diachroninis, atskirų konstitucinių institutų analizės, sociologinių konstitucinės teisės aspektų tyrimai gausina mūsų žinias apie socialinį reiškinį, kuris vadinasi konstitucija.

Lietuvos konstitucinio reguliavimo istorija, konstitucinė teisinė mintis ir praktika, 1992 m. Konstitucijos priėmimas ir jos teisiniai bruožai, lietuviško konstitucinio reguliavimo ypatumai, konkretūs konstituciniai institutai, konstitucinė praktika – Lietuvos mokslininkų konstitucininkų nagrinėjamos temos. Taip pat rašoma apie naują konstitucijos vaidmenį teisės sistemoje, apie konstitucinės justicijos reikšmę formuojant konstituciniais imperatyvais grindžiamą teisinę sistemą, apie konstitucinių principų reikšmę, konstitucinį stabilumą ir dinamiką. Viename kitame darbe autoriai prisimena, kad lietuviška konstitucinė tikrovė – tik viena iš daugelio pasaulyje, kad lietuviškos patirties vertinimas neatsiejamas nuo pasaulinės patirties.

Dar daugiau, matyt, galėtume teigti, – kad lietuviška konstitucinė tikrovė gali būti suprasta tik atsižvelgiant į platesnį konstitucionalizmo raidos kontekstą, į šiuolaikines konstitucinio reguliavimo tendencijas, į modernios konstitucijos reikšmę ir vaidmenį valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenime. Lietuviško konstitucinio reguliavimo tikrieji dydžiai, mūsų konstitucinių sėkmių ir nesėkmių mastas išryškėja tik lyginant su kitų šalių konstituciniu reguliavimu, kitų konstitucinių sistemų sėkmėmis arba nesėkmėmis. Bet kokį lyginimą galima atlikti išanalizavus konkrečių šalių konstitucinę tikrovę. Kol kas Lietuvoje galime kalbėti apie tokių tyrimų pradžią.

Akivaizdus poreikis pažinti užsienio šalių konstitucines sistemas. Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros dėstytojų parašyta ir 2005 metais išleista monografija „Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą“ pradėjo knygų ciklą apie užsienio šalių konstitucijas. 1787 m. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija, 1958 m. Prancūzijos Respublikos Konstitucija, 1949 m. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis įstatymas, 1947 m. Italijos Respublikos Konstitucija, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės konstitucinė sistema, 1983 m. Nyderlandų Karalystės Konstitucija, 1978 m. Ispanijos Konstitucija, 1999 m. Suomijos Konstitucija, 1997 m. Lenkijos Respublikos Konstitucija, 1993 m. Rusijos Federacijos Konstitucija – pirmosios ciklo knygos autorių nagrinėjimo objektas. Autoriai siekė atskleisti šių šalių konstitucinių sistemų esmę, aptarti svarbiausius konstitucinius institutus.

Iš pirmo žvilgsnio pirmojoje knygoje nagrinėjamų konstitucijų pasirinkimas galėjo atrodyti kiek eklektiškas, bet tik iš pirmo žvilgsnio. Autoriai pasirinko, jų manymu, reikšmingiausias konstitucines patirtis. Tai patirtis, reikšminga ne tik nacionaliniu mastu. Apžvalga pradėta 1787 m. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija, įvertintos Europos Sąjungos šalių senbuvių Konstitucijos. Lenkijos Respublikos Konstitucija nagrinėta kaip šalies, sėkmingai įveikusios pereinamojo laikotarpio sunkumus ir tapusios Europos Sąjungos nare, konstitucinio reguliavimo pavyzdys. Rusijos Federacijos Konstitucija autorius domino kaip didelės valstybės, besiblaškančios tarp praeities ir noro demokratiškai tvarkyti bendrą gyvenimą, teisinis aktas.

„Konstitucinio reguliavimo įvairovė“ – antroji ciklo, nagrinėjančio užsienio šalių konstitucijas, knyga. Ją galima vadinti pirmosios knygos („Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą“) tęsiniu. Abi knygas vienija tas pats tikslas, suformuluotas pirmosios ciklo knygos pratarmėje – pažinti užsienio šalių šiuolaikinio konstitucinio reguliavimo įvairovę. „Konstitucinio reguliavimo įvairovę“ parašė iš esmės tas pats pirmosios knygos autorių kolektyvas. Panašiai išdėstyta ir medžiaga. Taigi abiejų knygų koncepcija ta pati. Ir antrojoje knygoje mus domina įvairios konstitucinės patirtys, taip pat ir konstitucinio reguliavimo ĮVAIROVĖ (būtent šis aspektas), kurioje galime įžvelgti ir individualių, ir bendrų bruožų. Būtent ji į vieną visumą jungia naujosios knygos skyrius.

Vaizdžiai kalbant, „Konstitucinio reguliavimo įvairovė“ yra kolektyvinė monografija apie daugybę šiuolaikinio konstitucinio reguliavimo būdų. Monografijoje analizuojamos konstitucijos – konkrečios šalies konstitucinės raidos tam tikro etapo – išraiška. Nagrinėjamos konstitucijos labai skirtingos; jos skiriasi savo turiniu, forma, priėmimo ir keitimo tvarka. Kita

vertus, jos visos laikytinos konstitucijomis. Taigi tame margumyne, toje įvairovėje rasime joms visoms būdingų bruožų, leidžiančių jas visas įvardyti kaip šiuolaikinio pasaulio šalių konstitucijas.

Teisinėje literatūroje kartais bandoma išskirti kelis pasaulyje vyraujančius konstitucinius modelius. Kalbama apie vakarietiškai demokratijai būdingas konstitucijas (skiriami europietiškas arba amerikietiškas konstituciniai modeliai), islamo pasaulio šalių konstitucijas, išlikusias socialistines „konstitucijas“ ir kt.

Konstitucijos priskyrimas tam tikram modeliui visada susijęs su tam tikrų, visai konstitucijų grupei bendrų, požymių pabrėžimu. Kita vertus, neturėtume pamiršti konkrečių valstybių konstitucinės raidos ypatumų. Antai Jacques'as Robert'as rašo apie Prancūzijos konstitucijų nelengvą likimą, jų atsiradimą sieja su nacionalinėmis dramomis[1]. Originalios pusiau Prezidentinės valdymo formos atsiradimą lėmė daugybė aplinkybių. Yra šalių, kuriose konstitucionalizmo raida buvo mažiau dramatiška. Kaip tokios šalies pavyzdys nurodoma Šveicarija: sava specifika naujajame pasaulyje. Be to, matome stabilią konstitucinių sistemų raidą JAV ir Kanadoje. Kita vertus, matome ir Lotynų Amerikos šalių bandymus įtvirtinti modernų valdymą ir tokių bandymų nesėkmes, pakartotinius bandymus. Konstitucionalizmas įsitvirtina ir Afrikoje, Azijoje. Šios pasaulio dalies ypatumai lėmė ir konstitucinės raidos ypatumus.

Kokių šalių konstitucijos nagrinėjamos šioje knygoje?

Pats knygos pavadinimas skatino siekti kuo didesnės įvairovės, juo labiau kad kontrastiškos patirtys – geriausia medžiaga tolesniam lyginimui atlikti. Monografijos turinį atskleidžia skyrių pavadinimai. Pirmasis skyrius – „Daugybė šiuolaikinės konstitucijos veidų: bendri ir individualūs bruožai“ (Egidijus Jarašiūnas), toliau – Belgijos Konstitucija (Egidijus Jarašiūnas), Šveicarijos Konfederacijos 1999 m. balandžio 18 d. Konstitucija (Milda Vainiūtė ir Darijus Beinoravičius), Švedijos Konstitucija (Alvydas Pumputis), Danijos Karalystė: konstitucinė sistema (Gediminas Mesonis), Graikijos Konstitucija (Elena Vaitiekienė), Čekijos Respublikos konstitucinė sistema (Gediminas Mesonis), Latvijos Respublikos Konstitucija (Juozas Žilys), Estijos Respublikos 1992 m. Konstitucija (Darius Butvilavičius), Ukrainos Respublikos Konstitucija (Vaidotas Bacevičius), Pietų Afrikos Respublikos Konstitucija (Edita Žiobienė), Australijos Sandraugos Konstitucija (Saulė Vidrinskaitė), Indijos Konstitucija (Saulė Vidrinskaitė), Japonijos Imperijos Konstitucinė sistema (Mantas Varaška), Kinijos Konstitucija (Toma Birmontienė).

[1] Robert J. Fin de règne? // Revue du droit public, tome 121, 2005. Nr. 5. P. 1215.

Taigi knygos autoriai nagrinėja ir pripažintų demokratinio valdymo tvirtovių, ir demokratijos naujokių, ir nedemokratinių, nors ir turinčių konstituciją, šalių (Kinija) patirtį. Kiekviena konstitucinė sistema – vis kitokia konstitucinė patirtis. Pažymėtina, kad pirmą kartą Lietuvos konstitucinės teisės moksle aptariamos Australijos, Pietų Afrikos, Indijos, Japonijos konstitucinės sistemos, dar daugiau – socialistinės Kinijos Konstitucija taip pat apžvelgiama.

Konstitucinės sistemos tyrinėtojas neturėtų pamiršti, kad nueitas konstitucinės demokratijos kelias atspindi ir visuomenės kultūros raidą. Kultūra ugdoma nuolat. Negalima sakyti, kad tauta ėmė ir visiems laikams išmoko teisinės kultūros. Tautos socialinių struktūrų brandą rodo ir institutai, užtikrinantys taikų konfliktų sprendimą visuomenėje. Konstitucinėje demokratijoje tai yra konstitucinis kelias. Konstitucinėje demokratijoje visi pilnamečiai piliečiai gali dalyvauti tvarkant bendrus reikalus. Konstitucinė demokratija reiškia bendro intereso įtvirtinimą nepažeidžiant asmens teisių ir laisvių.

Konstitucija reiškia konstitucinę tvarką. Konstitucinės tvarkos tvirtumą nuolat išbando įvairiausi iššūkiai: ir vidiniai, kylantys iš pačios valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo, ir išoriniai. Tik taip paaiškėja, ko verta šalies konstitucinė sistema. Belgijos, Šveicarijos, Švedijos, Danijos konstitucinių sistemų istorija rodo ir tų šalių visuomenių sugebėjimą išspręsti įvairias bendro gyvenimo problemas. Čekijos, Latvijos, Estijos Konstitucijos įdomios kaip demokratinių pertvarkymų konstitucijos. Saviti Japonijos ir Indijos konstitucinės raidos keliai.

Remdamiesi Fr. Fukuyama, XXI amžiaus pradžios nebegalime laikyti „istorijos pabaiga“. Tai tik dar viena pakopa žmonijos istorijoje ieškant tinkamiausios visuomenės gyvenimo organizacijos formos, taip pat tinkamiausios šių dienų visuomenei konstitucijos. Tai galima padaryti tik įvertinus įvairių šalių konstitucines sistemas, todėl prasminga nagrinėti Belgijos Konstituciją, Šveicarijos Konfederacijos Konstituciją, Švedijos Konstituciją, Danijos Karalystės Konstituciją, Graikijos Konstituciją, Čekijos Respublikos Konstituciją, Latvijos Respublikos Konstituciją, Estijos Respublikos Konstituciją, Ukrainos Respublikos Konstituciją, Pietų Afrikos Respublikos Konstituciją, Australijos Sandraugos Konstituciją, Indijos Konstituciją, Japonijos Konstituciją, Kinijos Konstituciją, analizuoti jų pranašumus ir trūkumus. Juk Konstitucijos idėja – protingo ir teisingo visuomenės gyvenimo sutvarkymo idėja. Ir šiandien ji reiškia pilietinės tautos valdžią, Konstitucija įsteigtos valdžios kontrolę, asmens teisių ir laisvių garantijas.

Autorių vardu Egidijus Jarašiūnas

I.
DAUGYBĖ ŠIUOLAIKINĖS KONSTITUCIJOS VEIDŲ: BENDRI IR INDIVIDUALŪS BRUOŽAI

I

XX a. pabaiga žymi naują etapą konstitucionalizmo istorijoje. Konstitucionalizmo įtvirtinimo kelio pradžią žymi Jungtinių Amerikos Valstijų 1787 m. rugsėjo 17 d., Prancūzijos 1791 m. rugsėjo 3 d., Lenkijos – Lietuvos valstybės 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos, o ketvirtasis konstitucionalizmo raidos etapas siejamas su totalitarinės socializmo sistemos žlugimu ir išsivadavusių tautų siekiu įtvirtinti konstitucinę demokratiją. Naujosiose konstitucijose siekiama garantuoti teisingą visuomenės organizavimą, žmogaus teisių apsaugą. Konstitucijų tekstuose įtvirtinamos bendražmogiškosios ir demokratinės vertybės.

Demokratinė sistema gali funkcionuoti tik politinei bendruomenei susitarus, kaip bus sprendžiami svarbiausi bendro gyvenimo klausimai. Tokį susitarimą išreiškia konstitucija. Neatsitiktinai socialiniu aspektu tyrinėjama konstitucija dažniausiai siejama su demokratija. Demokratinė konstitucija padeda laiduoti pagarbą asmens teisėms, socialinę santaiką, ekonominę plėtrą.

Dažniausiai kitų šalių konstitucinį reguliavimą vertiname pagal mums įprastus ir daugiau arba mažiau neblogai žinomus lietuviškus konstitucinius standartus. Kitų konstitucinius laimėjimus ir nesėkmes bandome matuoti lietuvišku matu. Galimas ir kitoks požiūris. Lietuvišką teisinę tikrovę reikėtų vertinti atsižvelgiant į globalios arba regioninės konstitucionalizmo raidos kontekstą. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucija pagal jos priėmimo epochą ir būdingus bruožus priskirtina „ketvirtosios“ konstitucionalizmo bangos konstitucijoms. Tai viena iš XX amžiaus pabaigoje Vidurio Rytų Europos šalių, išsivadavusių iš totalitarinės sistemos gniaužtų, priimtų konstitucijų. Toks Lietuvos Respublikos Konstitucijos priskyrimas tam tikrai konstitucijų grupei padeda suprasti lietuviškos konstitucinės tikrovės vietą globaliame konstitucionalizmo raidos kontekste, o grupavimas yra lyginimo, lyginamosios analizės, analizės apibendrinimo rezultatas.

Lyginti galima tik įvertinus visus savos ir svetimos konstitucinės patirties aspektus. Pirmiausia būtina pažinti lyginimo objektą – įvairių šalių konstitucinę tikrovę, ne tik teisinius tekstus, bet ir jų atsiradimo, funkcionavimo kontekstus, konstitucinio reguliavimo įgyvendinimo praktiką.

II

G. Sartori „Lyginamojoje konstitucinėje inžinerijoje“ teigia: „Iš maždaug 170 šių dienų pasaulyje[2] konstitucijomis vadinamų dokumentų daugiau nei pusė parašyta po 1974 m.“[3]. Dėl tikslaus galiojančių konstitucijų skaičiaus galima ginčytis, o su pastaba apie XX amžiaus paskutinio ketvirčio konstitucinės kūrybos aktyvumą reikėtų sutikti. Toks naujų konstitucijų priėmimas susijęs su vis didesniu konstitucinės demokratijos, šiuolaikinės civilizacijos, laikomos teisingausia bendrų reikalų tvarkymo forma, reikšmės pripažinimu. Konstitucionalizmas, konstitucija, konstitucinės vertybės – šių dienų valstybinio gyvenimo būtinas elementas.

Kartais diskutuojama: kokia yra šių dienų konstitucija? Kuo ji skiriasi nuo „vyresniųjų“ konstitucijų? Francis Delpérée teigia: „Old constitutions“, kaip jas vadina Eivindas Smith‘as, tai XVIII a. ar XIX a. pradžios formuluotėse sustingusios konstitucijos. Jos nėra „new constitutions“, kurios rašytos XX a. pabaigoje – šios konstitucijos jautresnės vertybėms, taip pat mūsų laiko madoms“[4].

Konstitucinėse teorijose kuriami idealūs šiuolaikiškos konstitucijos modeliai. Tai siekiamybė, noras šį teisinį reiškinį apibrėžti griežtomis ribomis. Mūsų požiūris paprastesnis. Tiesiog teigiame, kad šiuolaikinę konstituciją išreiškia daugelis dabar galiojančių konstitucijų. Tai lyg daugybė šiuolaikinio konstitucinio reguliavimo veidų. Šios konstitucijos – konkrečios visuomenės istorinės raidos rezultatas. Jos labai skirtingos: skiriasi savo turiniu, forma, priėmimo ir keitimo tvarka. Kita vertus, jos visos laikytinos konstitucijomis. Konstitucinio reglamentavimo teisinėje įvairovėje rasime joms visoms būdingų bruožų, leidžiančių jas visas laikyti šiuolaikinio pasaulio šalių konstitucijomis.

---

[2] T. y. 1994 m., kai pasirodė pirmasis G. Sartori knygos *Comparative Constitutional Engineering* leidimas.

[3] Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Vertė E. Kūris. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001. P.191.

[4] Delpérée F. L‘interprétation de la constitution ou la leçon de musique // L‘interprétation constitutionnelle (sous la direction de Ferdinand Melin-Soucramanien). – Paris: Dalloz, 2005. P. 243.

Pirmiausia reikia pasakyti tai, kad konstitucija ir vakar, ir šiandien lieka tautos aktu, nustatančiu pačios tautos įsteigtos valdžios galių ribas. Konstitucionalizmo esmė – valdžios ribojimas konstitucija, siekiant apsaugoti asmens teises ir laisves. Valdžių padalijimas, pagarba asmens teisėms ir laisvėms buvo ir lieka nenugincytyti konstitucionalizmo postulatai. Akivaizdus konstitucinių tekstų ir turinio, ir formos panašumas. Rašydama apie naujausias pasaulio konstitucijas Ch. Saunders teigia: „Dvidešimto amžiaus pabaigoje daugelis konstitucinių sistemų yra arba buvo išvestos viena iš kitos, išskyrus, atrodo, tik Jungtinės Karalystės, Jungtinių Amerikos Valstijų ir Prancūzijos konstitucinių sistemų prototipus“[5]. Taigi atrodytų, originalių sprendimų rastume nedaug.

Matyt, pagal konstitucinių problemų sprendimo originalumą galėtume skirti konstitucinius aktus, kuriems būdingi: a) originalūs sprendimai; b) kuriuose kūrybiškai panaudojama kitų konstitucinių sistemų patirtis; c) konstituciniai sekimai. Aišku, tai labai sąlyginė tipologija, nes neretai viename konstituciniame akte galima rasti visus minėtus elementus. Kūrybinė inspiracija, modifikuotas transplantas ar net vykęs kitos patirties tiesioginis naudojimas neturėtų būti vertinami neigiamai, priešingai, tai žmonijos patirties naudojimas, tik šia patirtimi reikia naudotis kūrybiškai. Kritikuotinas tik aklas mėgdžiojimas, nekūrybiškas sekimas. Kita vertus, turime matyti ne tik konstitucinius „skolinius“, „transplantus“, bet ir nepriimtinos konstitucinės patirties „atmetimą“[6]. Tai irgi kitų patirties įvertinimas, tik neigiamas, tiksliau tariant, pripažinimas, kad toks konstitucinis problemos sprendimas šiai šaliai netinka.

Diskutuojama, kas lemia konstitucinio reguliavimo originalumą: konkrečios visuomenės gyvenimo ypatumai? Konstitucijos teksto autorių kokios nors specifinės pažiūros? Tuo metu šalyje vyravusios teisinės doktrinos? Pagaliau, ar konstitucinio reguliavimo originalumas gali būti laikomas tikslu savaime? Kiekvieno konstitucinio reguliavimo tikslas – užtikrinti konkrečiai visuomenei geriausią valdžios organizavimo ir asmens teisių apsaugos modelį, kuris labiausiai tiktų konkrečiai visuomenei, įtvirtintų konstitucinę demokratiją. Dėl to originalumo ir sekimo kokiu nors konstituciniais pavyzdžiais aspektas įdomus tik akademiniu požiūriu. Juo labiau kad ir originaliausios konstitucijos negali neturėti daugelio savo meto konstitucijoms bendrų bruožų.

[5] Saunders Ch. Constitutional Culture in Transition // Constitutional Cultures (Ed. by M. Wyrzykowski). – Warszawa: ISP, 2001. P. 37.

[6] Scheppele K. L. Aspirational and aversive Constitutionalism: The case for studying cross-constitutional influence through negative models // International Journal of Constitutional Law. 2003. No. 2. Vol. 1. P. 296–324.

Dar vienas aspektas: jeigu į konstitucionalizmą žvelgsime kaip į tam tikrą žmonių visuomenės raidai būdingą reiškinį, turėtume bandyti naujo konstitucijų raidos etapo konstitucinių aktų bendruose bruožuose išryškinti ir naujus elementus. Konstitucinio reguliavimo daugiau kaip dviejų amžių istorija, įvairūs konstitucijų raidos etapai, naujų konstitucinio reguliavimo modelių įsitvirtinimas verstų galvoti ir apie naujausio laikotarpio konstitucijos bruožų išskyrimą.

III

Kiekvieno tyrimo pradžioje kyla sąvokų klausimas. Mūsų atveju – konstitucijos sąvokos. Visiems gerai žinomas konstitucijos apibrėžimas: konstitucija dažniausiai suvokiama kaip pagrindinis valstybės įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią, priimamas ir keičiamas ypatinga tvarka. Dar pridedama, kad šis pagrindinis įstatymas nustato valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo pagrindus, apibrėžia asmens ir valstybės santykius. Tokia konstitucijos juridine prasme samprata.

Teisinėje literatūroje minima ir materialinė konstitucija – realūs valstybės organizacijos ir asmens statuso pagrindai. Kai kuriems autoriams materialinė konstitucija – sistema teisės normų, nustatančių valstybės valdžios organizavimą, asmens santykius su valstybe. Šiuo požiūriu nesvarbu, ar šios normos išdėstytos viename akte, ar keliolikoje, ar nerašytinės teisės šaltiniuose.

Į konstituciją žvelgsime kaip į teisinį reiškinį. Teisės tyrinėtojas, norėdamas paaiškinti, kas yra konstitucija, siekia atskleisti jos esmę, svarbiausius teisinius metmenis, reikšmę teisinėje sistemoje. Suprantama, kad tokiam tyrinėtojui konstitucija pirmiausia yra teisė, tiksliau tariant, aukščiausioji teisė. Analizuojamos konstitucijos, kaip teisės, išskirtinės savybės: aukščiausioji galia, jos įtaka visai teisinio reguliavimo sistemai, teisinis stabilumas. Konstitucija integruoja visą teisę. Konstitucijos, kaip teisės akto, ypatumai lemia jos priėmimo ir keitimo tvarkos specifiką.

Konstituciją galima nagrinėti įvairiais aspektais: kaip teisės aktą, kaip teisinę tikrovę, kaip politinio proceso taisykles, kaip valdžios įgaliojimų ribas, kaip idealų siekiamybės paveikslą. Šie ir kiti aspektai padeda pažinti šį teisinės tikrovės reiškinį.

Dažniausiai konstitucija analizuojama kaip statiškas aktas, t. y. kaip galiojančių normų ir principų sistema. Konstituciją galima nagrinėti ir kaip dinamišką teisinę kategoriją, kaip nuolat plėtojamų aukščiausiąją teisę. Šiuo atveju ypač reikšminga konstitucinė jurisprudencija, kurioje oficialiai aiškinami konstitucijos principai ir konstitucinės normos.

IV

Taigi pagal kokius požymius apibūdinama šiuolaikinė konstitucija? Pasak Silvio Gambino, šiuolaikinis konstitucinis modelis reiškia demokratijos principo sujungimą su „formomis, susijusiomis su pagrindinių teisių „nepažeidžiamumo“ legitimavimu ir kodifikavimu“[7].

Georges‘as Vedelis apibūdindamas konstituciją teigia, kad „ji apibrėžiama kaip įgyjama, vykdoma ir prarandama valdžia, ji nustato viešųjų valdžių struktūrą ir veiklą, ji apibrėžia ir garantuoja teises ir laisves“[8].

Dominique‘o Chagnollaud nuomone, „Konstitucija šiandien iškyla kaip aukščiausiosios taisyklės, tautos sukurtos ir nustatančios valdančiųjų statusą bei formuluojančios teises ir laisves“[9]:

„Black‘s Law Dictionary“, pateikiančiame amerikiečių ir anglų teisei būdingus apibrėžimus ir terminus, konstitucija suprantama kaip organinis, pagrindinis šalies (arba valstijos) įstatymas, kuris gali būti ir rašytinis, ir nerašytinis. Jis nustato šalies valdymo pobūdį ir įtvirtina principus, kuriuos turi atitikti vidaus gyvenimas. Šis įstatymas nustato valdžios organizavimą, apibrėžia jos struktūrų funkcijas, reglamentuoja suverenių galių vykdymo apimtį ir pobūdį[10]. Tai valdžios chartija, kurios šaltinis yra piliečiai. Tai oficialus rašytinis dokumentas, dėl kurio sutarė visi susivienijimo (pvz., Jungtinių Amerikos Valstijų) arba tam tikros valstijos gyventojai.

Remiantis Ernstu – Volfgangu Böckenförde, juridinė konstitucija šiandien dažniausiai suprantama kaip valstybės pagrindinė teisinė tvarka, taigi plačiausia prasme ji yra bendruomenės pagrindinė teisinė tvarka, kuri turi ypatingą rangą, palyginti su įstatymais ir kitais teisės šaltiniais, ir kuri daro įtaką visoms teisinės tvarkos sritims[11].

Lietuvoje ne vienas autorius konstituciją apibrėžia kaip tautos priimtą arba aprobuotą aukščiausiąją teisę, įtvirtintą didžiausios teisinės galios teisės akte, nustatančiame valdžios organizavimą ir asmens teisinės padėties

---

[7] Gambino S. Réflexion sur les récentes transitions constitutionnelles des Etats ex - socialistes: à propos des rapports entre le pouvoir constituant et pouvoir constitué // Constitution Lex superior. Mélanges Pavle Nicolić, (rédacteur S. Djordjević). – Belgrade, 2004. P. 136.

[8] Vedel G. Les options juridiques fondamentales // Le procesus constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. – Strasbourg: Les éditions du Conseil de l‘Europe, 1994. P. 37.

[9] Chagnollaud D. Droit constitutionnel contemporain, tome 1, 2e édition. – Paris: Armand Colin, 2001. P. 23.

[10] Black’s Law Dictionary. Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern (by Henry Campbell Black, M. A.), Abridged Sixth Edition. – St.Paul, Minn.: West Publishing Co, 1991. P. 214–215.

[11] Böckenförde E.-W. Le droit, l‘État et la constitution démocratique (Essais de théorie juridique, politique et constitutionnelle. Réunis, traduits et présentés par Olivier Jouanjan). – Paris: L. G. D. J., Bruxelles: Bruylant, 2000. P. 205.

pagrindus. Konstitucija ne tik nustato teisės kūrimo procedūras, bet ir kreipia teisinio reguliavimo turinį. Konstituciniais imperatyvais būtina vadovautis visose valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo srityse. Šis aktas priimamas ir keičiamas ypatinga tvarka, jo viršenybę teisės sistemoje užtikrina konstitucinė kontrolė.

Aišku, šiuos požymius atitinka vakarietiška demokratinė konstitucija. Galimos ir kitokios konstitucijos koncepcijos. Bet tokiu atveju konstitucijos sąvokos vartojimas galėtų tapti daugiau sąlyginis. Konstitucija būtų ne tik tautos patvirtintas aktas, skirtas valdžiai riboti, bet ir jėga primestas aktas, nustatantis valdžios sistemą.

V

Apie konstituciją rašoma kaip apie valstybiškai organizuotos visuomenės esminį elementą, vykdantį reikšmingas socialines funkcijas. J.-C. Acquaviva teigia, kad konstitucijai tenka dvejopa funkcija:

„- ji turi nustatyti politinės valdžios ribas;

- kita vertus, ji turi apibrėžti socialinę tvarką, kuriai palaikyti ir yra nustatyta ši politinė valdžia“[12].

M. Herero de Minonas, sekdamas Rudolfu Smendu, konstitucijai priskiria šias esmines socialines funkcijas: politinio gyvenimo racionalizavimą ir politinį integravimą[13].

Politinio gyvenimo racionalizavimas reiškia siekimą socialinį gyvenimą organizuoti pagal tam tikrus principus. Taip organizuotos visuomenės priimami sprendimai bus numatomi. Tai garantuos ir socialinį aktyvumą. Politikoje konstitucija simbolizuoja demokratiškos, dinamiškos, brandžios visuomenės įtvirtinimo siekį.

Konstitucijai tenka ir visuomenės politinės integracijos priemonės vaidmuo. Konstitucija – visuomenę telkiantis institutas. Valstybinis gyvenimas pagal konstitucijoje įtvirtintas taisykles – procesas, kuriame dalyvauja įvairūs asmenys, socialiniai sluoksniai, bendrijos ir organizacijos. Konstitucija yra to proceso, kurį Rudolfas Smendas įvardija kaip „kasdienį plebiscitą“, integracijos mechanizmas.

---

[12] Acquaviva J.-C. Droit constitutionnel et institutions politiques, 7e édition. – Paris: Gualino éditeur, 2004. P. 53.

[13] Herrero de Minon M. Transition démocratique et choix constitutionnels // Le procesus constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. – Strasbourg: Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994. P. 20.

VI

Demokratinėse konstitucijose skelbiama, kad valdžios šaltinis – tauta. Antai Azerbaidžano 1995 m. Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtinta: „Azerbaidžano Respublikoje vienintelis valstybinės valdžios šaltinis yra Azerbaidžano tauta“. Bulgarijos 1991 m. Konstitucijos 1 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad visa valstybinė valdžia priklauso tautai. Ispanijos 1978 m. Konstitucijos 1 straipsnio 2 dalyje pabrėžiama, kad nacionalinis suverenitetas priklauso ispanų tautai, valstybinės valdžios šaltiniui. Lenkijos 1997 m. Konstitucijos 4 straipsnis nustato, kad Lenkijos Respublikoje aukščiausioji valdžia priklauso tautai, kad tauta įgyvendina valdžią tiesiogiai arba per savo atstovus. Suomijos 1999 m. Konstitucijos 2 paragrafo 1 dalyje nustatyta, kad visa valstybinė valdžia Suomijoje priklauso tautai.

Tauta išrenka valdžią, kuri privalo laikytis konstitucijoje nustatytų taisyklių. „Valstybės institucijos gali veikti tik Konstitucijos pagrindu ir neperžengdamos joje nustatytų ribų“ (Slovakijos 1992 m. Konstitucijos 2 str.). Valstybės valdžia įgyvendinama tik vadovaujantis konstitucija ir su ja suderintais įstatymais (Estijos 1992 m. Konstitucijos 3 str.). Valstybės valdžią suprantame kaip politinę valdžią, todėl turime konstatuoti, kad pagal tokią sampratą konstitucija yra ir „<...> modernios politikos instrumentas <...>“[14]. Visos politinės jėgos – politinės partijos ir organizacijos – konkuruoja, siekia politinės valdžios. Politinė valdžia įgyvendinama tik pagal konstituciją.

Pažymėtina, kad vienais atvejais konstitucijoje įtvirtinamos realiai politinio gyvenimo praktikoje susiformavusios taisyklės, o kitais atvejais konstitucija pirmiau nustato politinio proceso taisykles, kurios vėliau įgyvendinamos politinio proceso dalyvių veikloje. Tarkime, jei konstitucijoje įtvirtinta konkreti parlamento narių rinkimų sistema, tai įstatymų leidėjas negalės nustatyti kitokios. Taigi vienais atvejais konstitucijos teksto kūrėjai seka susiformavusia praktika, kitais ją teisiškai formuoja.

VII

Konstitucijoje, kaip svarbiausiame teisės akte, įtvirtinta atitinkama valstybės valdžios organizacijos, asmens ir valstybės santykių doktrina. Taigi į konstituciją galima žvelgti ir kaip į politinės filosofijos išraišką. Šių dienų demokratinė visuomenė konstitucijose skelbia žmogaus teisių ir laisvių

[14] Herrero de Minon M. Op. cit. P. 21.

prioritetą, atvirą pilietinę visuomenę, teisinę valstybę. Demokratinėms konstitucinėms vertybėms priskiriamas ir tautos suverenitetas, ir atstovaujamoji demokratija, valdžių padalijimas, parlamentarizmas, politinis ir ideologinis pliuralizmas, pagarba privačiai nuosavybei ir t. t.

Konstitucija išreiškia tam tikrą asmens ir valstybės santykių koncepciją, tam tikrą valstybiškai organizuotos visuomenės pageidaujamą modelį. Demokratinio konstitucionalizmo šalininkams prasminga tik asmens teises ir laisves užtikrinanti valdžia. Tai esmių esmė. Ši valstybinio gyvenimo prasmę grindžianti filosofija konstitucijoje įgauna teisinę formą.

VIII

Į konstituciją ilgai buvo žvelgiama kaip į politinę teisę. Tokia konstitucija yra tik bendriausia tautos nusistatymo gyventi vienaip arba kitaip išraiška, tam tikras politinio gyvenimo orientyras, tam tikra bendro gyvenimo filosofija, bet ne konkrečios, aiškiai apibrėžtos teisės normos. Konstitucijos tapimas tikra teise, tiksliau tariant, aukščiausiaja teise, susijęs su konstitucinės kontrolės instituto įsitvirtinimu. Būtent konstitucinių ginčų nagrinėjimas atskleidė ir išryškino pagrindinį konstitucijos aspektą, parodė, kad konstitucija pirmiausia yra teisės normų aktas. Tai aukščiausiosios galios teisės taisyklės, reguliuojančios svarbiausius visuomenės gyvenimo klausimus. Šios taisyklės visiems privalomos, jas galima taikyti tiesiogiai.

Modernių konstitucijų tekstuose siekiama pabrėžti norminį konstitucijos pobūdį. Antai Lenkijos 1997 m. Konstitucijos 8 straipsnyje nustatyta, kad Konstitucija yra Lenkijos Respublikos aukščiausioji teisė, kad Konstitucijos nuostatos taikomos tiesiogiai, jei Konstitucija nenustato kitaip. Albanijos 1998 m. Konstitucijos 4 straipsnyje įtvirtinta, kad Konstitucija – aukščiausiasis įstatymas Albanijos Respublikoje, kad Konstitucijos nuostatos taikomos tiesiogiai, išskyrus tuos atvejus, kai Konstitucijoje nustatyta kitaip.

Dar viena svarbi aplinkybė: „Jeigu taikant įstatymo normas byloje, kurią nagrinėja teismas, paaiškės, kad jos prieštarauja Pagrindiniam Įstatymui, teismas privalo taikyti Pagrindinio įstatymo normas“ (Suomijos 1999 m. Konstitucijos 106 paragrafas).

Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje užtikrina konstitucinė justicija. Konstituciniams teismams ir kitokioms konstitucinės kontrolės institucijoms patikėta tikrinti, ar įstatymų ir kitų teisės aktų normos neprieštarauja konstituciniam reguliavimui. Antai Lenkijos 1997 m. Konstitucijos 188 straipsnyje įtvirtinta, kad Konstitucinis Tribunolas priima sprendimus dėl

įstatymų ir tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai, dėl įstatymų atitikties ratifikuotoms tarptautinėms sutartims, kurioms ratifikuoti reikia išankstinio įstatyme pareikšto sutikimo, centrinių valstybės institucijų leidžiamų aktų atitikties Konstitucijai, ratifikuotoms tarptautinėms sutartims ir įstatymams. Estijos Konstitucijos 152 straipsnyje nustatyta, kad spręsdamas bylą teismas netaiko Konstitucijai prieštaraujančių įstatymų, kad Aukščiausiasis Teismas įstatymus, prieštaraujančius Konstitucijai, skelbia negaliojančiais.

IX

Teisinėje literatūroje teigiama, kad naujų konstitucinių aktų rengėjai linkę išsamiai reglamentuoti daugelį klausimų. G. Sartori tiesiog sprogsta iš pykčio rašydamas apie „konstitucinę grafomaniją“, apie konstitucinių tekstų ilgėjimą po Antrojo pasaulinio karo, apie Brazilijos 1988 m. Konstituciją, kuri yra „didelė kaip didmiesčio telefonų knyga“[15].

Ši tendencija būdinga ne tik iš autoritarinės arba totalitarinės sistemos išsivadavusiai visuomenei. Išsamus tekstas yra tarsi garantija, kad institucijos funkcionuos, kaip nustatyta, kad nebus peržengiamos tiksliai apibrėžtų įgaliojimų ribos, kad valdžia bus įgyvendinama tik siekiant įgyvendinti konstitucinius imperatyvus. Kita vertus, tokie pranašumai gali virsti trūkumais. Mūsų minėtas Georges‘as Vedelis pasisako prieš pernelyg plačius ir išsamius pagrindinio akto tekstus. Jis pabrėžia, kad tokios konstitucijos negalės suprasti daugelis piliečių, nes toks tekstas dažniausiai būna pernelyg sudėtingas; išsamią konstituciją gali reikėti dažnai taisyti, taigi nuolat reikės galvoti apie sudėtingas pataisų procedūras. Siūloma galvoti apie tinkamiausią konstitucinio reguliavimo apimtį suvokiant, kad konstitucija negali pakeisti visų įstatymų.

Remiantis G. Vedeliu, konstitucija turi apimti:

1) pagrindines teises ir laisves, nors ir jas reikėtų ne itin išsamiai apibrėžti, tik visada būtina nustatyti jų garantijas;
2) viešųjų valdžių organizacijos, kompetencijos ir funkcionavimo principus, valdžios veiklos pagrindines procedūras (pvz., vykdomosios valdžios atsakomybė, įstatymų leidybos procedūros ir t. t.),
3) valstybės pobūdį (federacinė ar unitarinė valstybė)[16].

Įvairių šalių konstitucijų turinio analizė leidžia daryti išvadą apie konstitucinio reguliavimo sričiai priskirtų klausimų įvairovę. Tai suprantama,

[15] Sartori G. Op. cit. P. 192.
[16] Vedel G. Op.cit. P. 37–38.

nes viską lemia tikrojo konstitucijos kūrėjo – suverenios tautos – laisva valia. Tik jai vienai priklauso teisė spręsti, ką ir kaip įtvirtinti konstitucijoje. Konstitucijos išreiškia tautos dvasią, tam tikrą bendro gyvenimo principų sampratą. Konstitucijos tekste įtvirtinamas politinių jėgų konstitucijos kūrimo procese pasiektas susitarimas dėl bendrų reikalų tvarkymo. Tautos valia šis susitarimas virsta pagrindiniu įstatymu.

Ir vis dėlto, kuo panašus skirtingų konstitucijų turinys? Atsakymas būtų toks: „Visų jų tas pats objektas: jos nustato valdžios organizaciją ir funkcionavimą, taip pat valdančiųjų ir valdomųjų santykius[17]“. Kitaip tariant, visos konstitucijos reguliuoja šiuos santykius[18]. Tai universalus konstitucinio reguliavimo objektas, tačiau konstitucijos kartais reguliuoja ne tik šiuos santykius. Įvairių šalių konstitucijų tekstuose dar galime rasti įvairiausių nuostatų, kurios tik konstitucijos kūrėjo valia įgijo konstitucinį rangą. Gal todėl autoriai, analizuojantys konstitucinio reguliavimo apimtį, rašo apie tradicinės, optimalios arba perteklinės apimties konstitucinį reguliavimą. Aišku, tik žinodami, kokios konkrečios konstitucijos priėmimo aplinkybės lėmė nuostatų apie miško mokesčius, archyvų paskirstymą ar konkretaus pareigūno algos dydį įrašymą į konstitucinį tekstą, nesistebėsime konstitucijos kūrėjų pasirinkimais. Konstitucija – visada kompromisas. To kompromiso kartais ieškoma ir įrašant konstituciniam reguliavimui visai nebūdingus dalykus į svarbiausio teisės akto tekstą.

X

Pirmoji konstitucijos reguliuojamų santykių grupė – asmens statusas, žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės. Prisiminkime, kad asmens teisinio statuso įtvirtinimas, jo apsauga nuo valstybės valdžios savivalės laikoma viena iš konstitucijos atsiradimo priežasčių. Aukščiausios teisinės galios normos laiduoja, kad jau įtvirtintas teisinis asmens statusas nebus varžomas, kad valstybės institucijos ir pareigūnai jį gerbs. Dar daugiau – konstitucija gina žmogaus teisę į gyvybę, žmogaus laisvę, asmens neliečiamybę, orumą, privatų gyvenimą, nuosavybės teisę ir kitas pagrindines teises ir laisves. Įsta-

[17] Ardant P. Institutions politiques et droit constitutionnel, 4e édition. – Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1982. P. 65.

[18] G. Sartori teigia, kad „<...> Konstitucija be teisių deklaracijos vis tiek yra Konstitucija, tuo tarpu Konstitucija, kurios šerdis ir pagrindas yra ne valdymo schema, – tai ne Konstitucija“ (žr: Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Vertė E. Kūris. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001. P. 191.). Tai minimalistinis konstitucinio reguliavimo objektas. Pagal dabar vyraujančią konstitucinio reguliavimo sampratą aiškiai neapibrėžus asmens ir valstybės santykių konstitucinio reguliavimo nepakaktų.

tymui, teismui, kitoms valstybėms institucijoms ir pareigūnams visi asmenys lygūs. Asmuo, kurio konstitucinės teisės arba laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą.

Pirmosios konstitucijos – iš esmės valdžios organizavimą apibrėžiantys aktai. Vėliau konstitucijų sudėtine dalimi tampa ir asmens teisių bei laisvių katalogai. „Konstitucijos sąvoka išplėsta integruojant į pozityviąją konstitucinę teisę teisių deklaraciją<...>, išvardijant pagrindines teises ir jų garantijas“[19]. Šiuolaikinėse konstitucijose asmens konstituciniam statusui skiriama reikšminga vieta.

Minėjome Brazilijos 1988 m. Konstituciją. Žmogaus teisių katalogas sudaro nemažo šio konstitucinio akto dalį. Šios teisės fiksuojamos antrame Brazilijos Konstitucijos skirsnyje, pavadintame „Pagrindinės teisės ir garantijos“. Skirsnį sudaro keli skyriai, kurių pavadinimai rodo juose įtvirtinto reguliavimo turinį: „Apie individualias ir kolektyvines teises ir laisves“, „Apie socialines teises“, ‚Apie pilietybę“, „Apie politines teises“, „Apie politines partijas“. Asmeninės ir kolektyvinės teisės išvardijamos 5 straipsnyje, kurį sudaro 77 punktai ir 2 paragrafai. Žmogaus teisių katalogo sampratai svarbi šio straipsnio 2 paragrafo nuostata, kad teisės ir garantijos, išdėstytos šioje Konstitucijoje, nepaneigia kitų teisių ir garantijų, kylančių iš Konstitucijoje įtvirtintos santvarkos ir principų, taip pat iš tarptautinių sutarčių, kurias sudarė Brazilijos Federacinė Respublika. Taip pripažįstamas prigimtinis žmogaus teisių pobūdis ir galimybė per jurisprudenciją plėsti ginamų asmens teisių sąrašą.

Taip į žmogaus teises žvelgė Brazilijos Konstitucijos teksto kūrėjai. Tai tik vienas šių laikų konstitucinio žmogaus teisių įtvirtinimo pavyzdys. Kitas pavyzdys – Rumunijos 1991 m. Konstitucija. Jos antroji dalis pavadinta „Pagrindinės teisės, laisvės ir pareigos“. Joje yra keturi skyriai: 1 skyrius „Bendrosios nuostatos“, 2 skyrius „Pagrindinės teisės ir laisvės“, 3 skyrius „Pagrindinės pareigos“, 4 skyrius „Tautos advokatas“. Šioje Konstitucijos dalyje įtvirtinti asmens teisių pripažinimo ir apsaugos principai – teisių visuotinumas, lygiateisiškumas, teisminė gynyba. Rumunijos piliečiai užsienyje, užsieniečiai ir apatridai, tarptautinės sutartys dėl žmogaus teisių, išsiuntimas ir išdavimas taip pat yra konstituciškai reguliuojami klausimai.

Rumunijos Konstitucijoje tiesiogiai įtvirtintas šis teisių katalogas: teisė į gyvybę, teisė į fizinį ir psichinį integralumą, asmens laisvė, teisė į gynybą, judėjimo laisvė, teisė į intymaus, asmens ir šeimos gyvenimo apsaugą, susižinojimo paslaptis, sąžinės laisvė, išraiškos laisvė, teisė į informaciją, teisė į išsilavinimą, teisė į sveikatos apsaugą, balsavimo teisė, teisė būti išrinktam,

[19] Portelli H. Droit constitutionnel, 5e édition. – Paris: Dalloz, 2003. P. 24.

susirinkimų laisvė, teisė jungtis į susivienijimus, darbas ir socialinė darbo apsauga, priverstinio darbo draudimas, teisė streikuoti, privačios nuosavybės apsauga, paveldėjimo teisė, pragyvenimo lygio apsauga, šeimos, vaikų ir jaunimo apsauga, invalidų apsauga, peticijų teisė, asmenų, kurių teises pažeidė viešoji valdžia, teisės ir t. t.

XI

Antroji konstitucinių santykių grupė – valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo santykiai. Šie santykiai – neretai ir konstitucijos apibūdinimo pagrindas. „Konstitucija – aktas, kuriuo piliečiai apibrėžia politinės valdžios vykdymo sąlygas“[20].

Valstybės valdžios organizavimas grindžiamas tautos suverenitetu. Ji turi užtikrinti atstovaujamąjį valdymo pobūdį ir valdžios padalijimo principą. Atstovaujamojo valdymo principas reiškia, kad valdžia, bent jau įstatymų leidžiamoji, renkama tautos, išreiškia ir formuoja jos valią.

Valdžios padalijimo principas nustato, kad įstatymo leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžią įgyvendina skirtingos valstybės institucijos, kurios viena kitą atsveria, kad būtų išvengta kurios nors jų savivalės. Konstitucija iš pat pradžių nustatė pagrindinius valstybės valdžios formavimo principus, kompetenciją ir tarpusavio sąveiką.

Kai kurių šalių konstitucijose valdžių padalijimo principas skelbiamas tiesiogiai. Lenkijos 1997 m. Konstitucijos 10 straipsnyje įtvirtinta, kad Lenkijos Respublikos valstybinė santvarka grindžiama įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžių padalijimu ir pusiausvyra. Įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina Seimas ir Senatas, vykdomąją – Lenkijos Respublikos Prezidentas ir Ministrų Taryba, o teisminę – teismai ir tribunolai. Estijos 1992 m. Konstitucijos 4 straipsnyje nustatyta, kad parlamento (Riigikogu), Respublikos Prezidento, Vyriausybės ir teismų veikla grindžiama valdžių padalijimo ir pusiausvyros principu. Panašios ir Rusijos 1993 m. Konstitucijos 10 straipsnio nuostatos: „Valstybės valdžia Rusijos Federacijoje padalyta į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę. Įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios institucijos yra savarankiškos“.

Kartais valdžių padalijimo principo esmė išdėstoma konstitucijos preambulėje, pavyzdžiui, kaip Turkijos 1982 m. Konstitucijoje, skelbiančioje, kad valdžių padalijimo principas nenustato kurios nors valstybės instituci-

[20] Rousseau D., Viala A. Droit constitutionnel. – Paris: Montchrestien, 2004. P. 38.

jos pavaldumo kitoms, kad tik kai kurių valstybės įgaliojimų ir pareigų padalijimas, kartu pripažįstant konstitucijos ir įstatymų viršenybę.

Dar kitose konstitucinėse sistemose šis principas, nors tiesiogiai neskelbiamas konstitucijos tekste, išvedamas iš konstitucijoje įtvirtintos valstybės valdžios organizavimo sistemos.

Įvairiose konstitucijoje pabrėžiami tai vienokie, tai kitokie valstybės organizavimo aspektai. Kai kuriose konstitucijose išsamiai apibrėžiama šalies valdymo forma (Islandijos 1944 m. Konstitucijos 1 straipsnyje nustatyta, kad Islandija yra parlamentinės valdymo formos respublika, o Kipro 1960 m. Konstitucijos l straipsnyje – kad Kipro valstybė yra nepriklausoma ir suvereni Prezidentinio tipo respublika, Bulgarijos 1991 m. Konstitucijos 1 straipsnyje – kad Bulgarija yra parlamentinė respublika, Kazachijos 1995 m. Konstitucijos 1 straipsnyje – kad Kazachijos Respublika turi prezidentinę valdymo formą).

Šiai santykių grupei taip pat priskiriama valstybės sandara, konkrečių valstybės valdžios institucijų įgaliojimai, kitų valstybės institucijų kompetencija, svarbiausi valstybės ir savivaldos santykių pagrindai ir t. t.

Be to, konstitucijoje išdėstomos normos, nustatančios ekonominę socialinę santvarką, teisinio reguliavimo pagrindus, užsienio politikos orientyrus ir kt.

XII

Atitinkamų visuomenės materialinio ir dvasinio gyvenimo sričių raida lemia ir konstitucijos turinio pokyčius. Vienos nuostatos tampa nebeaktualios, jų nelieka naujų konstitucijų tekstuose, kitos įgauna didelę reikšmę ir įtvirtinamos pagrindiniame įstatyme. Galima paminėti keletą turinio raidos tendencijų.

Pagrindinių teisių ir laisvių srityje tai akivaizdžiai patvirtina konstitucijoje įtvirtinamos naujos teisės ir laisvės. Moderniose konstitucijose įtvirtinta teisė į aplinkos apsaugą, informacijos laisvė, mokslinės kūrybos laisvė, teisė į motinystės apsaugą ir kt. Pavyzdžiui, Bulgarijos Konstitucijos 54 straipsnyje įtvirtinta kiekvieno asmens teisė naudotis nacionalinėmis ir bendražmogiškomis kultūrinėmis vertybėmis, pripažįstama meninės, mokslinės ir techninės kūrybos laisvė, kuri garantuojama įstatymu, taip pat numatyta, kad išradėjo, autoriaus ir panašaus pobūdžio teisės saugomos įstatymo. Bulgarijos Konstitucijos 55 straipsnyje įtvirtinta piliečių teisė į sveiką ir palankią gamtinę aplinką pagal nustatytus standartus ir normatyvus.

Kitas kelias – teisės ir laisvės tikslinamos ir aiškinamos išsamiau. Tai lyg kodifikavimas konstitucijos lygmeniu. Be to, didelė tikimybė, kad jeigu vienos šalies konstitucija fiksuoja tam tikras teises ir laisves, tai anksčiau arba vėliau jos pasirodys ir kitų šalių konstitucijose. Šis procesas neatskleidžia „senųjų" konstitucijų, jos prisitaiko prie naujų teisės pokyčių. Kartu pažymėtina, kad kai kurios teisės ir laisvės išnyksta iš konstitucijų tekstų. XX amžiaus pabaigos konstitucijose nerasime nei teisės į sukilimą, nei pasipriešinimo priespaudai, kitaip tariant, šie klausimai ne vienai šiuolaikinei visuomenei atrodo nebeaktualūs ir todėl neverti konstitucinio įtvirtinimo.

Keičiasi ir aukščiausiųjų valstybės valdžios institucijų santykių konstitucinis reguliavimas. Teisinėje literatūroje, analizuojančioje šiandienos konstitucinio reguliavimo tendencijas, pabrėžiama vykdomosios valdžios stiprinimo tendencija. Žinoma, tai daroma ne tiesmukai (neretai vykdomųjų institucijų galių stiprinimas išreiškiamas subtiliomis formomis). Konstitucijose siekiama plėsti vyriausybės įgaliojimus arba bent itin išsamiai ir tiksliai sureguliuoti vyriausybės ir parlamento santykius. Konstitucijoje neretai įtvirtinamos normos, stiprinančios vyriausybės stabilumą (vadinamasis konstruktyvusis votumas, sudėtingesnė nepasitikėjimo pareiškimo procedūra ir t. t.), smulkiai fiksuojami vyriausybės atsakomybės klausimai. Kai kurių šalių konstitucijose šią tendenciją atspindi konstitucijos normos, nustatančios įstatymų leidimą ir vyriausybės veiklą esant ypatingajai padėčiai, ir t. t.

Po Antrojo pasaulinio karo priimtoje ne vienoje naujoje konstitucijoje rasime normų, nustatančių valstybės ekonominių ir socialinių institucijų (ekonominių tarybų, ekonominių ir socialinių tarybų ir pan.) statusą, jų ekonominę ir socialinę veiklą. Valstybės vaidmens augimas socialinėje ekonominėje srityje – dar viena tendencija, būdinga šiems laikams, todėl ir konstitucijoje įtvirtinamos normos, atspindinčios reguliavimo vaidmens stiprėjimą siekiant užkirsti kelią ekonominėms krizėms, socialiniams sukrėtimams. Konstitucijose fiksuojami valstybės įsipareigojimai visuomenei ekonominėje ir socialinėje srityse. Tuo tikslu kuriamos specialios valstybės institucijos, įstaigos, taip pat ir skirtos reguliuoti galimus socialinius konfliktus.

Rašoma, kad XX amžiaus pabaigoje prasidėjo informacijos epocha, kuri galbūt sumažins valstybės socialinę reikšmę. Tai turėtų atsispindėti ir konstitucijos normose. Tiesa, išsivysčiusios šalys kol kas apsieina be konstitucinių reformų, todėl galima tik spėlioti apie konstitucijų raidos kryptį.

Visuotinė tendencija: konstitucijoje įtvirtinami konstitucinės teisminės teisės pagrindai. Daugelio demokratinių šalių konstitucijose, ypač po Antrojo pasaulinio karo, įtvirtinamas konstitucinės justicijos institutas. Dauge-

lis Europos šalių pasirinko europinį konstitucinės justicijos modelį, kuris skiriasi nuo amerikietiškojo konstitucinės justicijos modelio. Jam būdinga tai, kad teisės aktų konstitucinę kontrolę vykdo bendrųjų teismų sistema. Europos šalyse funkcionuoja speciali kontrolės institucija – tai konstitucinis teismas. Žinoma, daugelio šalių konstitucinės kontrolės sistemose rasime daug savitų bruožų. Konstitucijose įtvirtintos įvairios konstitucinės justicijos institucijos sudarymo, kompetencijos (jurisdikcijos), teisenos taisyklės. Antai remdamasis Lenkijos Konstitucija, Konstitucinis Tribunolas priima sprendimus bylose dėl įstatymų ir tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai, dėl įstatymų atitikties ratifikuotoms tarptautinėms sutartims, kurioms ratifikuoti reikia išankstinio įstatyme pareikšto sutikimo, dėl centrinių valstybės institucijų leidžiamų teisės aktų atitikties konstitucijai, ratifikuotoms tarptautinėms sutartims ir įstatymams, dėl politinių partijų tikslų arba veiklos atitikties konstitucijai, dėl konstitucinių skundų, nurodytų Konstitucijos 79 straipsnio 1 dalyje, be to, Lenkijos Konstitucinis Tribunolas sprendžia ir ginčus dėl centrinių konstitucinių valstybės institucijų kompetencijos. Rusijos Federacijos Konstitucinis Teismas, remdamasis Rusijos Konstitucijos 125 straipsniu, sprendžia, ar atitinka Konstituciją federaliniai įstatymai, norminiai Prezidento, Federacijos Tarybos, Valstybės Dūmos, federalinės vyriausybės aktai, Rusijos sudėtyje esančių respublikų Konstitucijos ir statutai, taip pat Federacijos subjektų įstatymai ir kiti norminiai aktai, išleisti Rusijos Federacijos valstybės valdžios kompetencijos klausimais ir bendros Federacijos ir Federacijos subjektų valstybės valdžios institucijų kompetencijos klausimais, sutartys, sudarytos Federacijos ir Federacijos subjektų valstybės valdžios institucijų, taip pat Federacijos subjektų valstybės valdžios institucijų sudarytos sutartys, neįsigaliojusios Rusijos Federacijos sutartys. Be to, Konstitucinis Teismas sprendžia federalinių valstybės valdžios institucijų, Federacijos ir Federacijos subjektų valstybės valdžios institucijų, Federacijos subjektų aukščiausių valstybės valdžios institucijų ginčus dėl kompetencijos. Šis teismas nagrinėja skundus dėl asmens konstitucinių teisių ir laisvių pažeidimo, teismų paklausimus, federalinio įstatymo nustatyta tvarka tikrina konkrečioje byloje taikyto arba numatomo taikyti įstatymo konstitucingumą. Konstitucinis Teismas Konstitucijoje nustatytu subjektų prašymu aiškina Konstituciją, taip pat teikia išvadą, ar Prezidentui keliant kaltinimą valstybės išdavimu arba kito sunkaus nusikaltimo padarymu laikytasi nustatytos tvarkos.

Seniai matyti tendencija konstitucijoje įtvirtinti valstybės funkcijas tarptautinių santykių srityje. Taip konstitucijose atsiranda nuostata apie valstybės užsienio politikos principus, tarptautinių konfliktų, karo ir taikos klausimų sprendimą, nacionalinės ir tarptautinės teisės normų santykį,

valstybės institucijų įgaliojimus sudarant, ratifikuojant ir denonsuojant tarptautines sutartis ir t. t. Po Antrojo pasaulinio karo priimtų konstitucijų normos deklaruoja taikią užsienio politikos kryptį. Tai lėmė masinio naikinimo ginklo naudojimo pavojus, tarptautinio bendradarbiavimo plėtra, tarptautinė integracija. Šie reiškiniai daro įtaką ir konstituciniams procesams. Be to, valstybės neretai dalyvauja įvairiose tarptautinėse organizacijose, tampa regioninės integracijos proceso dalyvėmis. Taip Europos Sąjungos šalių konstitucijose atsiranda nuostatų, nacionalinėms institucijoms suteikiančių galimybę kai kuriuos įgaliojimus perleisti supranacionalinėms organizacijoms.

XIII

Konstitucinės taisyklės įkūnijamos tam tikra forma. Kalbėti apie konstitucijos formą reiškia kalbėti apie konstitucinio reguliavimo įtvirtinimo būdą. Pasaulio patirtis patvirtina įvairovę. Teisinėje literatūroje skiriamos: *rašytinės* ir *nerašytinės* konstitucijos (pastarosioms apibūdinti labiau tiktų *konstitucinių teisinių junginių* pavadinimas).

Šalių, neturinčių rašytinės konstitucijos, pavyzdžiais teisinėje literatūroje laikoma Didžioji Britanija, Naujoji Zelandija, iki 1986 m. pavyzdžiu laikytas ir Izraelis. Ir šiose šalyse daugelis valstybės valdžios organizavimo ir veiklos santykių reguliuojami rašytine teise.

Didžiojoje Britanijoje sąvoka „konstitucija“ apima visumą įstatymų (statutų), precedentų ir konstitucinių susitarimų, kurie nustato, kaip formuojamos valstybės institucijos ir kokius jos turi įgaliojimus, kokie yra valstybės institucijų tarpusavio santykių principai, taip pat kokie yra valstybės ir piliečių santykiai. Didžiosios Britanijos Konstituciją sudaro trys sudėtinės dalys: statutinė teisė *Statute law*, bendroji teisė *Common law*, konstituciniai susitarimai *Constitutional conventions.*

Statutinę Konstitucijos dalį sudaro ir istoriniai, ir modernūs teisės aktai. Istoriniai statutinės Konstitucijos šaltiniai yra 1215 m. Didžioji laisvių chartija, 1689 m. Teisių bilis, 1701 m. Sosto paveldėjimo aktas, 1706 m. Sąjungos su Škotija aktas ir kt.

Kita grupė *Statute law* šaltinių apima šiuos parlamento aktus: 1911 m. ir 1949 m. aktus dėl parlamento, 1958 m. ir 1963 m. aktus dėl perų, 1949 m., 1969 m., 1974 m., 1983 m., 1985 m., 1989 m., 2000 m. tautos atstovavimo aktus, 1948 m., 1964 m., 1981 m. pilietybės aktus, 1971 m. imigracijos aktą, 1967 m. *Royal Assent Act* (karališkosios sankcijos aktą), 1931 m. Vestminsterio statutą, 1937 m., 1964 m., 1975 m. karūnos ministrų aktus,

1999 m. aktą dėl Lordų Rūmų, 1978 m. aktą dėl Bendruomenių Rūmų, 1999 m. vietos savivaldos aktą, 2000 m. aktą dėl Šiaurės Airijos ir kt.

Precedentinę Didžiosios Britanijos Konstitucijos dalį sudaro teismų praktikoje suformuoti konstitucinės teisės principai. Juos rasime analizuodami Aukštojo teismo, Apeliacinio teismo arba Lordų Rūmų nagrinėtų bylų sprendimus. Tai šių teismų sprendimų *ratio decidendi*. Teisinėje literatūroje minima daugybė precedentinės teisės šaltinių ir juose suformuluotos taisyklės. Antai principas *ubi jus ibi remedium* Lordų Rūmų suformuluotas 1703 m *Ashby v. White* byloje. *Stocdale v. Hansard* byloje (1839 m.) suformuluotas principas, kad įstatymą galima pakeisti tik parlamentui priėmus kitą įstatymą. *Att. – Gen. V. Wilts United Dairies* byloje (1922 m.) suformuluotas principas, kad be parlamento sutikimo mokesčių rinkti negalima, o Ridge v. Baldvin byloje (1964 m.) – principas *audi alteram partem*. *Constitutional conventions* – dar viena Konstitucijos šaltinių grupė. Diskutuojama dėl jų teisinės prigimties. Pažeidus tokį susitarimą, taikomos ne teisinės, o politinės sankcijos. *Statute law* ir *Constitutional conventions* kolizijos atveju pirmenybė tenka *Statute law*. Skiriamos dvi pagrindinės konstitucinių susitarimų grupės: konstituciniai susitarimai, kuriais reglamentuojami monarcho ir ministrų kabineto santykiai (pvz., monarchas paveda sudaryti vyriausybę laimėjusios Bendruomenių Rūmų narių rinkimus politinės partijos lyderiui), ir konstituciniai susitarimai, reguliuojantys parlamento rūmų santykius (pvz., parlamento dauguma neturi teisės atimti galimybės pasisakyti parlamento mažumai).

Britai nuolat diskutuoja dėl konstitucinės reformos. Kalbama apie tokios, vadinamos „neformalizuota“[21], Konstitucijos (tiksliau, konstitucinio teisinio junginio) archaiškumą, piliečių sunkumus, kylančius bandant susigaudyti šioje sistemoje, ir pan. Britiškasis konstitucinis junginys, nepaisant šaltinių gausos, veiksmingas. Valstybės institucijų sistema funkcionuoja, asmeniui užtikrinama jo teisių gynyba teisme.

Pažymėtina, kad britų konstitucinės teisės specialistai teigia, jog netikslu Jungtinės Karalystės Konstituciją vadinti nerašytine. Ją tiktų vadinti konstitucija. Iš esmės tokia neformalizuota konstitucija – tai konstitucinio turinio normos, įtvirtintos skirtingos formos teisės šaltiniuose.

Teisinėje literatūroje pabrėžiamas Izraelio Konstitucinės sistemos unikalumas. Šioje šalyje nėra vienos bendros konstitucijos kaip pagrindinio šalies įstatymo. Izraelio konstitucininkai vartoja terminą „pagrindinis įstatymas“, tačiau šis terminas apima daugelį parlamento įprastine tvarka priim-

[21] Johnson N. In Search of the Constitution: Reflection on State and Constitution in Britain. – Oxford, 1977. P. 31.

tų įstatymų. Pagrindinio įstatymo sąvoka apima įstatymus, nustatančius valstybės valdžios institucijų sistemą, parlamento, prezidento, vyriausybės įgaliojimus, teismų teisinę padėtį, reguliuojančius kariuomenės, finansų santykius, taip pat nustatančius sostinę įstatymus.

Šiuo metu pagrindiniais įstatymais laikomi šie Kneseto priimti aktai: 1958 m. Kneseto įstatymas, 1960 m. Izraelio žemių įstatymas, 1964 m. Valstybės prezidento įstatymas, 1968 m. Vyriausybės įstatymas, 1975 m. Valstybės ūkio įstatymas, 1976 m. Kariuomenės įstatymas, 1980 m. Įstatymas dėl Jeruzalės, Izraelio sostinės, 1984 m. Teismų įstatymas ir kt.

Teisinėje literatūroje diskutuojama, ar Izraelis tinkamai formuoja savo konstitucinę teisę. Rašoma, kad Izraelio konstitucinė sistema nelogiška, kad pagrindinio įstatymo statusas nepripažįstamas ne vienam svarbiam aktui, pavyzdžiui, Įstatymui dėl moterų lygiateisiškumo. Izraelio konstitucinę sistemą galima suprasti tik atsižvelgiant į šios šalies atsiradimo istorines aplinkybes, nuolatinius konfliktus su priešiškai nusiteikusiomis gretimomis arabų valstybėmis, esant neaiškioms šios valstybės riboms (pvz., siena su Egiptu nustatyta tik sudarius Egipto ir Izraelio taikos sutartį). Izraelio visuomenėje reikšmingą vaidmenį vaidina ortodoksiškos pakraipos žydai, kurie nepalankiai vertina rašytinės konstitucijos idėją.

XIV

Rašytinės konstitucijos įtvirtinimo istorijos pradžia – JAV 1787 m., Prancūzijos, Lenkijos–Lietuvos bendros valstybės 1791 m. konstitucijos. Kodėl priimamas rašytinės teisės aktas? Rašytinės konstitucijos reikšmingumo doktrina išdėstyta 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos preambulėje. Joje nurodomas ir prancūzų liaudies atstovų siekis užtikrinti, „kad įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių aktai, kuriuos be kada būtų galima palyginti su kiekvienos politinės institucijos tikslu, būtų labiau gerbiami, kad piliečių reikalavimai, nuo šiol grindžiami paprastais ir neginčijamais principais, visada remtųsi konstitucija ir siektų visuomenės gerovės“. Siekis aiškus – rašytiniame dokumente įtvirtinti normas, turinčias aukščiausią galią. Toks teisės normų įtvirtinimo būdas geriausiai užtikrins jų laikymąsi.

Rašytinė konstitucija – vientisas aukščiausios galios teisinis aktas, priimtas ir keičiamas ypatinga tvarka, nustatantis asmens teisinės padėties pagrindus bei valstybės valdžios organizavimo ir funkcionavimo pagrindus. Rašytinė konstitucija išsiskiria savo formalia aukščiausia teisine galia, t. y. savybe, kuri nėra būdinga nerašytinei konstitucijai. Tokios yra daugelio šalių konstitucijos.

Rašytinės konstitucijos dažniausiai skirstomos į dvi grupes: 1) kodifikuotos ir 2) nekodifikuotos rašytinės konstitucijos.

Kodifikuota konstitucija – vientisas teisės normų aktas, turintis aukščiausią teisinę galią. Tokios konstitucijos pavyzdžiai: Vokietijos Federacinės Respublikos 1949 m. Pagrindinis įstatymas, Lenkijos 1997 m. Konstitucija, Estijos Respublikos 1992 m. Konstitucija ir kt.

Nekodifikuotą konstituciją sudaro keli arba daugiau teisės normų aktų, turinčių aukščiausią teisinę galią. Antai Švedijos Konstituciją sudaro keli aukščiausios galios įstatymai: 1974 m. Valdymo forma, 1810 m. Sosto paveldėjimo aktas, 1949 m. Spaudos laisvės aktas (visi aktai su pataisomis), 1991 m. Išraiškos laisvės pagrindinis įstatymas.

Kanados Konstituciją sudaro ne tik 1982 m. konstitucinis aktas, bet ir aktai, išvardyti jo priedėlyje, taip pat 1967–1975 m. priimti konstituciniai aktai.

Panaši padėtis susiklostė ir Austrijoje. Po Antrojo pasaulinio karo tikėtasi, kad Austrija priims naują konstituciją. Deja, politinės jėgos nepajėgė susitarti. Dar 1945 m. gruodžio mėn. buvo atkurtas 1920 m. Austrijos federalinio konstitucinio įstatymo ir 1867 m. Pagrindinio valstybės įstatymo „Dėl karalysčių ir žemių, atstovaujamų Imperijos Taryboje, piliečių pagrindinių teisių“ galiojimas. Manyta, kad šis konstitucinis reguliavimas galios tik kurį laiką. XX a. šeštame ir septintame dešimtmečiuose vėl tikėtasi, kad bus parengta nauja konstitucija, tačiau politinės jėgos, susidūrusios su kilusiais sunkumais, pasitenkino tik kai kuriomis pataisomis. Austrija neturi konstitucijos kaip vieno aukščiausios galios akto. Austrijos Konstituciją sudaro daugybė rašytinės teisės šaltinių.

C. Grewe ir H. Oberdorffas rašo: „Iš viso Austrijoje šiandien yra maždaug 500 konstitucinės reikšmės aktų“[22]: dažnai susidarius pakankamai daugumai parlamente, federalinis įstatymas priimamas kaip konstitucinis, nors tai nėra būtina. Taigi minėti 1920 m. Austrijos federalinio konstitucinio įstatymas ir 1867 m. Pagrindinis valstybės įstatymas „Dėl karalysčių ir žemių, atstovaujamų Imperijos Taryboje, piliečių pagrindinių teisių“ yra tik nedidelė konstitucinio reguliavimo dalis. Iš kitų aktų išskirtinė reikšmė tektų 1955 m. Federaliniam konstituciniam įstatymui dėl Austrijos neutraliteto, 1978 m. Įstatymui dėl asmens duomenų apsaugos, 1988 m. Federaliniam konstituciniam įstatymui dėl asmens laisvės apsaugos, 1994 m. Federaliniam konstituciniam įstatymui dėl Austrijos įstojimo į Europos Sąjungą,

[22] Grewe C., Oberdorff H. Les constitutions des États de l'Union européenne (Documents rassemblés et présentés par Constance Grewe et Henri Oberdorff). – Paris: la Documentation française, 1999. P.12.

1998 m. federaliniam konstituciniam įstatymui dėl Amsterdamo sutarties ir kt. Šios sistemos trūkumai: konstitucinės sistemos ribų neaiškumas, ir teisės praktikams, ir eiliniams piliečiams kylantys sunkumai.

Kai kurie autoriai skiria trečią rašytinės konstitucijos formą – kodifikuotą sudėtinę konstituciją. Tokią sudėtinę kodifikuotą konstituciją sudaro aktas, oficialiai vadinamas konstitucija, ir jį papildantys teisės aktai. Čekijos 1992 m. Konstituciją sudaro aktas, oficialiai vadinamas Čekijos Respublikos Konstitucija, taip pat Pagrindinių teisių ir laisvių chartija, kiti konstituciniai įstatymai. Visi šie aktai sudaro „konstitucinę tvarką“, priimami ir keičiami laikantis tos pačios procedūros (Čekijos Konstitucijos 3 ir 112 str.).

Kitas sudėtinės kodifikuotos konstitucijos pavyzdys yra 1958 m. Prancūzijos Konstitucija, kuri savo sudėtinėmis dalimis pripažįsta 1789 m. Žmogaus teisių ir piliečio teisių ir laisvių deklaraciją bei 1946 m. Prancūzijos Konstitucijos preambulę. Šie aktai, nors ir pripažįstami galiojančios konstitucijos dalimi, turi savų ypatumų. Kai kurie prancūzų konstitucininkai, pavyzdžiui, B. Chantebout, mano, kad vidinėje konstitucinių normų hierarchijoje jų normos yra žemesnės nei 1958 m. Konstitucijos normų. „Tuo atveju, jei kiltų Deklaracijos, 1946 m. Konstitucijos preambulės tekstų ir 1958 m. Konstitucijos nuostatų prieštaravimas, turėtų būti taikomos pastarosios“[23].

Sudėtinė kodifikuota konstitucija skiriasi nuo rašytinės nekodifikuotos konstitucijos tuo, kad pirmąją konstituciją sudarančios dalys yra viena su kita tiesiogiai susijusios ir vertinamos kaip vientisas sudėtinis dokumentas, o ne kaip savarankiškų teisės aktų visuma.

Kodifikuotų konstitucijų pranašumai yra iš esmės praktinio pobūdžio. Nekodifikuotus teisės aktus visada sudėtingiau taikyti. Reikia pabrėžti, kad ir piliečiams sunkiau susivokti, kai konstitucinės normos įtvirtintos ne viename teisės akte.

XV

Kodifikuotą konstituciją sudaro įvairūs struktūriniai elementai. Kiekvienos šalies konstitucija savo struktūros požiūriu – unikali, tačiau konstitucinio reguliavimo logika verčia konstitucijų kūrėjus žengti panašius žingsnius. Daugelio šalių pagrindinį įstatymą dažniausiai sudaro šios dalys: preambulė (įvadinė dalis), pagrindinė dalis, baigiamosios, pereinamosios arba papildomosios nuostatos, kartais priedai.

[23] Chantebout B. Droit constitutionnel et science politique. – Paris: Collin A., 1986. P. 645.

Preambulėje išvardijami konstitucinio reguliavimo tikslai, nurodomos istorinės konstitucijos priėmimo aplinkybės. JAV Konstitucijos preambulėje skelbiama, kad Konstitucija priimta siekiant „sukurti tobulesnę sąjungą, įtvirtinti teisingumą, užtikrinti rimtį šalyje, organizuoti bendrą gynybą, rūpintis visų gerove ir išsaugoti laisvės teikiamą gėrį“. Laisvų valstijų sąjunga, teisingumas, rimtis šalyje, piliečių gerovė pripažįstamos konstitucinės santvarkos esminėmis vertybėmis, kurias užtikrinti turės viešoji valdžia. Kartais konstitucinių aktų preambulėse nurodomi svarbiausi valstybės politikos principai, net skelbiamos pagrindinės teisės ir laisvės. Tai reikšminga konstitucijos dalis, įvadas į konstitucinių normų sistemą. Kai kurių šalių (Norvegijos, Olandijos, Belgijos, Italijos, Graikijos ir kt.) konstitucijos preambulės neturi.

Teisinėje literatūroje diskutuojama dėl preambulės teisinės prigimties. Vienų autorių nuomone, preambulės nuostatos nėra teisės normos, jos įstatymų leidėjui gali daryti tik moralinį poveikį. Toks argumentavimas grindžiamas tuo, kad preambulės nuostatų, kitaip nei kitų konstitucijos dalių normų, teismai negali tiesiogiai taikyti. Rašoma, kad jos nuostatos yra pernelyg abstrakčios, programinio pobūdžio, kad šiose nuostatose įtvirtintų principų negalima vertinti kaip tikrų teisės normų.

Yra ir kitas požiūris. Jo esmė – preambulės nuostatos turi tokią pačią reikšmę, kaip ir bet kokios konstitucinės nuostatos. Prancūzijoje ilgai buvo diskutuojama dėl 1958 m. Prancūzijos Konstitucijos preambulės reikšmės. Šios šalies Konstitucijos preambulėje skelbta, kad prancūzų tauta iškilmingai skelbia savo pagarbą žmogaus teisėms ir nacionalinio suverenumo principams taip, kaip jie apibrėžti 1789 m. Deklaracijoje, patvirtinti ir papildyti 1946 m. Konstitucijos preambulėje[24]. Taigi nurodytuose dokumentuose skelbtos pilietinės, politinės, socialinės, ekonominės teisės ir laisvės. Ginčai dėl Konstitucijos preambulės reikšmės baigėsi tik 1971 m. Prancūzijos Konstitucinei Tarybai priėmus sprendimą, kuriuo pripažinta preambulės nuostatų norminė reikšmė[25]. Taigi lemiamas žodis vertinant preambulės nuostatų reikšmę priklausė konstitucinės justicijos institucijai.

Dar vienas galimas požiūris: į preambulės nuostatas atsižvelgtina interpretuojant ir taikant kitų konstitucijos dalių normas, o tais atvejais, kai Konstitucijos preambulėje skelbiamos pagrindinės teisės ir laisvės, neabejojama, kad šios nuostatos turi tokią pačią juridinę reikšmę, kaip ir kitų konstitucijos dalių normos.

[24] Les Constitutions de la France depuis 1789. – Paris: Garnier-Flammarion, 1970. P. 424.

[25] Žr.: Favoreu L., Philip L. Les grandes décisions du Conseil constitutionnel. – Paris: Dalloz, 1993. P. 250–251.

Pagrindinė konstitucijos dalis dažniausiai skirstoma į skyrius, skirsnius, straipsnius, kartais paragrafus. Teisinių nuostatų išdėstymą lemia pasirinkti konstitucinio reguliavimo struktūros principai.

Tradiciškai ne viena konstitucija pradedama skyriumi, kuriame išdėstytos normos, įtvirtinančios konstitucinės santvarkos pagrindus (tautos suverenitetą, demokratiją, pagarbą pagrindinėms žmogaus teisėms ir laisvėms, valdžių padalijimą ir jų galių ribojimą ir t. t.). Kai kurių naujųjų konstitucijų pagrindinio teksto dalis pradedama žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimu. Taip išdėstant šį Konstitucinį institutą pagrindinio teksto pradžioje parodoma, kokia reikšmė teikiama žmogaus statusui visuomenės konstitucinėje sistemoje.

Kituose konstitucijos skyriuose išdėstomos valstybės valdžios organizavimą nustatančios normos. Dažniausiai kiekvieną valdžią apibrėžiančios normos išdėstomos atitinkamuose skyriuose: parlamentas, valstybės vadovas, vyriausybė, teismai. Vienose konstitucijose pradedama nuo įstatymų leidybos, kitose pirmiausia nustatoma valstybės vadovo teisinė padėtis. Toks išdėstymas sietinas su šalies valdymo forma, nors ne visada. Atskiruose konstitucijos skyriuose nustatytas vietos valdymas ir savivalda, taip pat tokie klausimai kaip finansavimas, užsienio politika ir valstybės apsauga.

Baigiamąsias nuostatas sudaro normos, nustatančios konstitucijos įsigaliojimo tvarką. Būna atvejų, kad joje išdėstomos ir normos apie konstitucijos keitimo tvarką, jeigu šis klausimas nebuvo sureguliuotas pagrindinės dalies normomis. Pereinamosiose nuostatose nustatomi atskirų konstitucijos nuostatų įsigaliojimo terminai, senų konstitucinių institutų pakeitimo naujais tvarka ir terminai. Kartais konstitucijoje yra ir papildomų nuostatų. Jose aiškinamos kai kurios pagrindinės konstitucijos dalies normos, nustatomos tam tikros išimtys.

Panagrinėkime Ukrainos 1996 m. Konstituciją. Ją sudaro preambulė, 1 skirsnis „Bendrosios nuostatos“, 2 skirsnis „Asmens ir piliečio teisės, laisvės ir pareigos“, 3 skirsnis „Rinkimai. Referendumas“, 4 skirsnis „Ukrainos Aukščiausioji Rada“, skirsnis „Ukrainos Prezidentas“, 6 skirsnis „Ukrainos ministrų kabinetas ir ir kiti vykdomosios valdžios organai“, 7 skirsnis „Prokuratūra“, 8 skirsnis „Teisingumas“, 9 skirsnis „Ukrainos teritorinė sandara“, 10 skirsnis „Krymo Autonominė Respublika“, 11 skirsnis „Vietos savivalda“, 12 skirsnis „Ukrainos Konstitucinis teismas“, 13 skirsnis „Ukrainos Konstitucijos pataisos“, 14 skirsnis „Baigiamosios nuostatos“, 15 skirsnis „Pereinamosios nuostatos“.

Airijos 1937 m. Konstituciją, be preambulės, sudaro šios nesunumeruotos dalys: „Tauta“, „Valstybė“, „Prezidentas“, „Nacionalinis parlamentas. Konstitucija ir valdžios“, „Atstovų Rūmai“, „Senatas“, „Įstatymų lei-

dyba“, „Finansinių įstatymų projektai“, „Įstatymų projektų svarstymo terminai“, „Įstatymų pasirašymas ir promulgavimas“, „Įstatymų projektų perdavimas Aukščiausiajam Teismui“, „Įstatymo projekto perdavimas tautos sprendimui“, „Vyriausybė“, „Tarptautiniai santykiai+“, „Generalinis atornėjus“, „Valstybės taryba“, „Kontrolierius ir generalinis auditorius“, „Teisėjai“, „Nusikaltimų teisena“, „Pagrindinės teisės“ („Asmeninės teisės“, „Šeima“, „Švietimas“, „Privati nuosavybė“, „Religija“), „Socialinės politikos pagrindiniai principai“, „Konstitucijos keitimas“, „Referendumas“, „Laisvosios Airijos Valstybės Konstitucijos panaikinimas ir įstatymo galiojimas laike“.

Palyginę šiuos konstitucijų tekstus, galėtume nesunkiai išskirti kiekvienai šaliai, kiekvienai epochai būdingus akcentus, prioritetus.

Naujosiose konstitucijose, be tradicinių skyrių, rasime skyrius apie kontrolės institucijas, kariuomenę ir šalies saugumą, konsultacines institucijas, ekonomines ir socialines tarybas, komisijas ir pan.). Tarptautinės teisės klausimai neretai reguliuojami atskiruose skyriuose. Šiuolaikinės konstitucijos struktūroje neretai atsispindi ir integraciniai procesai. Konstitucijos papildomos specialiu skyriumi dėl valstybės dalyvavimo regioniniuose valstybių susivienijimuose. Europos Sąjungos narių konstitucijų tekstuose atsiranda nuostatos ir net skirsniai, pavyzdžiui, Prancūzijos Konstitucijoje integracijai skirti Prancūzijos Konstitucijos XV skirsnis „Dėl Europos bendrijų ir Europos Sąjungos“. Federacinių valstybių konstitucijose gali būti specialus skyrius apie federacijos ir jos vienetų kompetencijos atribojimą.

Kais kurias konstitucijas lydi ir priedai. Jų turinys ir reikšmė nevienodi. Indijos 1949 m. Konstituciją lydi daugiau kaip dešimt priedų, Pakistano 1973 m. Konstituciją – šeši, 1993 m. Seišelių Respublikos Konstituciją – septyni priedai. Kartais prieduose rasime ir normų, kurių vieta neabejotinai turėtų būti pagrindinėje konstitucinio teksto dalyje. Minėtos Seišelių salų Konstitucijos prieduose nustatyta Prezidento, parlamento narių, renkamų pagal partinius sąrašus, rinkimų tvarka, ombudsmeno įgaliojimai.

Rašytinės kodifikuotos konstitucijos skiriasi ne tik savo struktūra, bet ir apimtimi. XX amžiaus antrojoje pusėje išryškėjo ta tendencija, kad konstitucijų tekstų apimtis daug didesnė, lyginant su amžiaus pradžios ir tarpukario konstitucijomis. Kai kurie autoriai linkę kalbėti apie konstitucijas kaip valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo „kodeksus“.

XVI

Teisinėje literatūroje pabrėžiama, kad konstitucijos priimamos trimis atvejais.

Pirmasis atvejis – naujos valstybės atsiradimas. Šiuo atveju konstitucija yra valstybę ir jos valdžią tiesiogiai steigiantis aktas, įtvirtinantis naujos valstybės atsiradimą. Tokios buvo daugelio šalių, išsivadavusių iš kolonijinio jungo, pirmosios konstitucijos. Iš naujųjų konstitucijų reikėtų paminėti Čekijos ir Slovakijos 1992 m. Konstitucijas, priimtas Čekoslovakijai suskilus į dvi nepriklausomas valstybes. Tanzanijos 1965 m. Konstitucija priimta Tanganikai susijungus su Zanzibaru ir vietoj dviejų valstybių atsiradus vienai – Tanzanijai.

Antras atvejis – politinės santvarkos pasikeitimas. Šiuo atveju po tokios santvarkos pasikeitimo arba prievartinės socialinės revoliucijos priimama nauja konstitucija. Be to, konstitucijos neretai priimamos po karinio perversmo arba atkūrus civilių valdžią (trečiojo pasaulio šalių konstitucinė praktika).

Trečias atvejis sietinas su visuomenės politinio, ekonominio ir socialinio gyvenimo pokyčiais, t. y. nauja konstitucija priimama tada, kai įvykusių visuomenės gyvenimo permainų nebegalima įtvirtinti tik senos konstitucijos pataisomis, griaunančiomis senąją konstitucinę sistemą.

Logiška bendra išvada: „konstitucijos priėmimas visados yra gana sudėtingas procesas, ypač demokratinėse sistemose“[26].

Ypatinga konstitucijos priėmimo ir keitimo tvarka šiuolaikinėse konstitucinės teisės teorijose grindžiama ta aplinkybe, kad įstatymų leidžiamoji ir steigiamoji valdžios nesutampa. Įstatymai priimami ir keičiami įgyvendinant įstatymų leidžiamąją valdžią, o konstitucija priimama įgyvendinant steigiamąją valdžią. P. Bastidas rašo: „Konstitucinius tekstus kuria ne įstatymų leidžiamoji valdžia, kuri yra subordinuota, bet aukščiausioji valdžia, kuri vadinama steigiamąją“[27]. Skiriama pirmapradė steigiamoji valdžia, kuri priklauso tik tautai, ir išvestinė steigiamoji valdžia, kurią įgyvendinti patikima išrinktiems tautos atstovams. Pirmoji valdžia – neribota, o antrosios įgyvendinimas saistomas tam tikrų ribų.

XVII

Du rašytinės konstitucinės istorijos šimtmečiai liudija keletą konstitucijos priėmimo būdų. Jie skiriasi pagal tai, kas įgyvendina steigiamąją valdžią. Vienu atveju konstituciją tautai dovanoja valstybės vadovas (dažniau-

[26] Osiatinski W. A Brief History of the Constitution // East European Constitutional Review. 1997. Vol. 6. No. 2–3. P. 67.

[27] Bastid P. L'idée de constitution. – Paris: Economica, 1985. P. 19.

siai monarchas), kitu atveju ją priima atstovaujamoji institucija, kurią sudaro įgalioti tautos atstovai, trečiu – pati tauta tiesiogiai priima konstituciją.

Dovanotoji (dar vartojamas terminas „oktrojuota konstitucija“) konstitucija – kitados paplitęs konstitucijos priėmimo būdas. Šiais laikais šis būdas jau išimtis. Konstitucijos dovanojimas – ne itin demokratiškas kelias, todėl tokia konstitucija žymi tik pirmą žingsnį konstitucionalizmo link. Tokių konstitucijų pavyzdžiai galėtų būti 1962 m. Kataro, 1992 m. Saudo Arabijos Konstitucijos.

Šiuolaikiniame pasaulyje vyrauja tautos atstovų arba pačios tautos tiesiogiai priimtos konstitucijos. Kartais konstitucijai priimti renkama speciali tautai atstovaujanti institucija (steigiamasis susirinkimas, steigiamasis kongresas, konstitucinis konventas, konstitucinis susirinkimas). Ši institucija parengia ir priima konstituciją. Tokios institucijos pavyzdys – seniausią rašytinę 1789 m. JAV Konstituciją priėmęs Filadelfijos konventas. Iš šiuolaikinių konstitucijų pažymėtina 1991 m. Bulgarijos Konstitucija, kurią priėmė Didysis nacionalinis susirinkimas. Priėmus konstituciją, dažniausiai renkamas parlamentas, nors kai kada steigiamasis susirinkimas funkcionuoja kaip parlamentas.

Kartais konstituciją parengia ir priima parlamentas. Taip buvo priimtos 1991 m. Slovėnijos, 1992 m. Čekijos, 1992 m. Slovakijos Konstitucijos. Parlamentinis priėmimo kelias atspindi įvairių parlamente atstovaujamų jėgų įtaką.

Trečias konstitucijos priėmimo būdas – tautos referendumas. Šiuo atveju svarbu parengti konstitucijos tekstą. Neretai steigiamojo susirinkimo ir parlamento priimtą konstituciją referendumu turi patvirtinti tauta. 1991 m. Rumunijos Konstitucija buvo aprobuota Konstitucinio susirinkimo ir tautos priimta referendumu, 1997 m. Lenkijos Konstitucija, priimta Nacionalinio susirinkimo, taip pat įsigaliojo tautai pritarus refendumu. Atrodytų, tai priimtiniausias konstitucijos priėmimo šių dienų pasaulyje būdas. Šiuo atveju pirmame etape vyksta rimta teisinė-politinė diskusija, išryškinanti įvairias nuostatas. Jos rezultatas – projektas, kuriam pritarė politinės jėgos, vėliau – naujas etapas: referendumo kampanija. Referendumu tauta išreiškia savo nusistatymą dėl pasirinkto konstitucinės santarvės modelio.

Kartais projektą parengia vyriausybė arba jos sudaryta komisija, o tauta referendumu priima sprendimą. Nors turime tautos valios išraišką, vis dėlto šis kelias nusileidžia prieš tai aprašytajam. Vietoj viešos parlamentinės diskusijos reikia apsiriboti propaganda prieš referendumą. Tai itin apsunkina visapusiškais vertinimais pagrįsto proceso suformavimą. Neretai toks konstitucinis referendumas virsta savotišku plebiscitu dėl „pasitikėjimo vyriausybe“.

XVIII

Konstitucija laikoma tikra teisinio reguliavimo stabilumo išraiška. Ji ir projektuojama atsižvelgiant ilgalaikio veikimo perspektyvą. Konstitucinio reguliavimo tyrinėtojų darbuose kaip konstitucijos teksto kūrėjų darbo pagyrimas nereti tokie teiginiai: „1975 m. Konstitucija atrodo kaip aktas, kuris, jei nebus nenumatytų dalykų, dar ilgai tvarkys Graikijos politinį gyvenimą<...>“[28]. Kita vertus, konstitucinis stabilumas nereiškia konstitucinio sustabarėjimo. F. B. Vasilescu primena, kad naujųjų konstitucijų kūrėjams nevalia pamiršti, kokį pavojų vėliau gali sukelti konstitucijos nepajudinamumas, „sukaulėjimas“[29]. Konstitucinė dinamika – ne mažiau reikšmingas konstitucinės teisės aspektas. Vienais atvejais dinamizmą užtikrina konstitucinė justicija, naujai aiškinanti konstitucines nuostatas, kitais atvejais – konstitucijos pataisos.

Dažniausiai konstitucijai pakeisti numatyta sudėtingesnė procedūra nei reikalinga paprastiems įstatymams pakeisti, kitaip konstitucija virstų tik įstatymu, apie ją nebūtų galima kalbėti kaip pagrindinį, aukščiausios galios, aktą. Tai nebūtų esminio tautos pasiekto kompromiso išraiška.

Pagal konstitucijos keitimo procedūrų sudėtingumą jas galima skirti į lanksčias ir griežtas. Lanksti konstitucijos keitimo tvarka nėra labai sudėtinga. Tokios konstitucijos keičiamos paprasta įstatymų leidybai nustatyta tvarka. Taip Didžiosios Britanijos parlamentas bet kokią konstitucijos normą gali priimti arba ją pakeisti įprastine įstatymų leidimo tvarka. Lanksčiomis taip pat laikomos tokios konstitucijos, kurias gali pakeisti valstybės parlamentas absoliutine arba nuosaikiai kvalifikuota balsų dauguma.

Kitaip keičiamos vadinamosios „griežtos“ konstitucijos. Pataisos priimamos laikantis sudėtingų procedūrų, reikalinga kvalifikuota balsų dauguma. Kartais konstituciją galima pataisyti tik tautos referendumo sprendimu. Remiantis Armėnijos Konstitucijos 111 straipsniu Konstitucija priimama ir keičiama referendumu Prezidento arba Nacionalinio susirinkimo iniciatyva. Pagal Konstitucijos 114 straipsnį nekeičiami Konstitucijos 1 ir 114 straipsniai. Ir kitų šalių Konstitucijose rasime nuostatų, kurios nuostatos apskritai yra nekeičiamos (pvz.: respublikinė valdymo forma pagal Prancūzijos Konstitucijos 89 str. 5 d. negali būti konstitucinių pataisų objektas).

---

[28] Koutsoubinas S. Le peuple dans la Constitution héllenique de 1975. – Nancy: Presses universitaires de Nancy, 1989. P. 4.

[29] Vasilescu F. B. Les effets des décisions de la Cour constitutionnelle concernant les initiatives de révision constitutionnelle // A VI-a Ediție a Zilelor Constituționale Româno- Franceze. – Bucureşti, 2000. P. 317.

Kai kurias konstitucijas galėtume apibūdinti kaip mišriąsias. Dalis jų nuostatų keičiamos palyginti lengvai, kitoms pakeisti nustatyta sudėtinga keitimo tvarka.

XIX

Įvairūs konstitucinio reguliavimo modeliai, nevienodas konstitucinio reguliavimo turinys, struktūra, skirti konstitucijų priėmimo ir keitimo tvarka – pasaulinio konstitucinio proceso patirtis. Konkrečios valstybiškai organizuotos visuomenės skiriasi savo istorija, tradicijomis, ekonominiu, kultūriniu išsivystymu, skirtingos jų ir politinės kultūros. Vienos dabar galiojančios konstitucijos buvo priimtos esant vienoms istorinėms sąlygoms, kitos – susidarius naujai situacijai.

Globalizacija, regioninės valstybių organizacijos, teisinių sistemų suartėjimas, tarptautiniai žmogaus teisių apsaugos standartai – tai dabarties realijos. Realijos, kurios veikia ir nacionalines teisės sistemas, grindžiamos konstitucijos viršenybe. Keičiantis kontekstui, reikia iš naujo išnagrinėti konstitucinių kategorijų turinį. Minėti veiksniai skatina vienodinti konstitucinį reguliavimą. Dėl jų įtakos konstituciniuose aktuose įtvirtinami panašūs standartai, tačiau, be konteksto, yra ir nacionalinė tikrovė. Nacionalinės tikrovės ir pasaulinio (regioninio, gretimų šalių) konteksto sandūroje kartais sukuriami originalūs problemų sprendimo modeliai.

Konstitucionalizmo istorijoje išskiriami pakilimo laikotarpiai. Galėtume kalbėti ir apie konstitucinių krizių metą. Minėta, kad konstitucinio reguliavimo raidą konkrečioje šalyje lemia daugybė ir vidinių, ir išorinių veiksnių. Konstitucinės demokratijos įtvirtinimas rodo ir tos visuomenės sąmonės brandą.

Visos demokratinės konstitucijos – geriausio, labiausiai tai visuomenei tinkančio valdžios organizavimo bei valdžios ir asmens santykių modelio paieškos. Konstitucinio reguliavimo įvairovėje galime įžvelgti daugybę bendrų bruožų. Vienas jų – siekimas konstitucine forma įtvirtinti tinkamiausią tai visuomenei valdžios organizavimą, apsaugoti asmenį nuo galimo jo teisių pažeidimo.

LITERATŪRA

1. Acquaviva J.-C. Droit constitutionnel et institutions politiques, 7e édition. – Paris: Gualino éditeur, 2004.
2. Ardant P. Institutions politiques et droit constitutionnel, 4e édition. – Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1982.
3. Bastid P. L'idée de constitution. – Paris: Economica, 1985.
4. Böckenförde E.-W. Le droit, l'État et la constitution démocratique (Essais de theorie juridique, politique et constitutionnelle. Réunis, traduits et présentés par Olivier Jouanjan). – Paris: L. G. D. J., Bruxelles: Bruylant, 2000.
5. Black's Law Dictionary. Definitions of the Terms and Phrases of American and English Jurisprudence, Ancient and Modern (by Henry Campbell Black, M. A.), Abridged Sixth Edition. – St.Paul, Minn. West Publishing Co, 1991.
6. Chagnollaud D. Droit constitutionnel contemporain, tome 1, 2e édition. – Paris: Armand Colin, 2001.
7. Čirkin V. Konstitucionnoje pravo: Rossija i zarubežnyj opyt. – Moskva: Zercalo, 1998.
8. Delpérée F. L'interprétation de la constitution ou la leçon de musique // L'interpretation constitutionnelle (sous la direction de Ferdinand Melin-Soucramanien). – Paris: Dalloz, 2005.
9. Gambino S. Réflexion sur les récentes transitions constitutionnelles des Etats ex - socialistes: à propos des rapports entre le pouvoir constituant et pouvoir constitué // Constitution. Lex superior. Mélanges Pavle Nicolić, (rédacteur S. Djordjević). – Belgrade, 2004.
10. Grewe C., Oberdorff H. Les constitutions des États de l'Union européenne (Documents rassemblés et présentés par Constance Grewe et Henri Oberdorff). – Paris: la Documentation française, 1999.
11. Herrero de Minon M. Transition démocratique et choix constitutionnels // Le procesus constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. – Strasbourg: Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994.
12. Les Constitutions de la France depuis 1789. – Paris: Garniér-Flammarion, 1970.
13. Meduševskij A. Sravnitelnoje konstitucionnoje pravo i političeskije instituty. Kurs lekcii. – Moskva: GU VŠE, 2002.
14. Osiatinski W. A Brief History of the Constitution // East European Constitutional Review. 1997. Vol. 6. No. 2–3.
15. Portelli H. Droit constitutionnel. 5e édition. – Paris: Dalloz, 2003.
16. Rousseau D., Viala A. Droit constitutionnel. – Paris: Montchrestien, 2004.

17. Sajo A. Limiting Government. An Introduction to Constitutionalism. – Budapest: Central European University Press, 1999.
18. Sartori G. Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Vertė E. Kūris. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001.
19. Saunders Ch. Constitutional Culture in Transition // Constitutional Cultures (Ed. M. Wyrzykowski). – Warszawa: ISP, 2001.
20. Schwartz B. Constitutional Law. A Textbook. Second Editon. – N. Y.- L. Macmillan Publishing Co., Collier Macmillan Publishers, 1979.
21. Turpin D. Le régime parlementaire. – Paris: Dalloz, 1997.
22. Vedel G. Les options juridiques fondamentales // Le procesus constitutionnel, instrument pour la transition démocratique. – Strasbourg: Les éditions du Conseil de l'Europe, 1994.

II.
BELGIJOS KONSTITUCIJA

I

Mykolas Romeris 1932 m. išleistoje knygoje „Dabartinės konstitucijos“ teigia, kad Belgijos 1831 m. Konstitucijos reikšmė pasireiškia ne tik nacionalinės teisės mastu. Pasak jo, „<...> Belgų demokratinė 1831 m. konstitucija, pagrįsta pirmąja (1791 m.) Didžiosios Prancūzų Revoliucijos Konstitucija, sudaro moderninėje konstitucinėje istorijoje tam tikrą ryškų tipą, kuris buvo priimtas pavyzdžiu daugeliui kitų valstybių konstitucijų“[30]. Į Belgijos konstituciniame akte įtvirtintą reguliavimo modelį orientavosi 1848 m. konstitucinių judėjimų Vokietijos žemėse lyderiai. Belgijos Konstitucija, kaip tam tikru konstituciniu etalonu, vadovavosi ir XX a. pirmosios pusės konstitucijų kūrėjai. Rumunijos 1923 m. kovo 28 d., Egipto 1923 m. balandžio 19 d. konstitucijų tekstai parašyti vadovaujantis belgišku konstituciniu šablonu.

Belgijos Konstitucija įtvirtino monarchinę valdymo formą. Pažymėtina, kad šios Konstitucijos skyriaus „Apie valdžias“ pagrindiniame straipsnyje skelbta, kad visa valdžia kyla iš tautos, kad ji įgyvendinama Konstitucijoje nustatyta tvarka. Belgijos Konstitucija neatspindėjo tuo metu itin paplitusio tautos susitarimo su monarchu dėl šalies valdymo doktrinos. Konstitucijoje buvo pripažįstama, kad valdžios šaltinis – ne monarchas, o tauta. „Belgų konstitucija steigia grynai demokratinę monarchiją“[31]. Tai buvo naujas požiūris. Pagal šią Konstituciją karalius buvo tik įsteigtosios valdžios institucija, kuriai patikima tam tikra Konstitucijoje apibrėžta veiklos sritis.

Belgija, kaip nepriklausoma valstybė, Europos žemėlapyje atsirado tik XIX amžiuje. Būsimosios Belgijos žemės romėnų užkariavimų laikais sudarė *Gallia Belgica*, vėliau priklausė Karolio Didžiojo imperijai, dar vėliau Verdeno sutartimi (843 m.) dalis jų atiteko Karolio Plikagalvio *Francia Occidentalis*, dalis – Lotaro *Francia Media*. Viduramžiais didesnė dalis šių žemių priklausė Burgundijos hercogystei. Dar vėliau dabartinė Belgija tapo

[30] Römeris M. Dabartinės konstitucijos. Antrasis rinkinys. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1932. P. 182.

[31] Römeris M. Op. cit. P.183.

Ispanijos karalių valda – Ispanijos Nyderlandais. Jie 1713 m. pagal Utrechto sutartį atiteko Austrijos Habsburgams ir buvo pervadinti Austrijos Nyderlandais.

Po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos Belgijos teritoriją užėmė prancūzai. Napoleonui I pralaimėjus Vaterlo mūšį, baigėsi prancūziškasis Belgijos istorijos laikotarpis. 1815 m. Vienos kongresas Belgijos ir Olandijos provincijas sujungė į Jungtinę Nyderlandų karalystę, kurios karaliumi tapo Vilhelmas I Oranietis. Joje vyravo protestantiškas olandų elitas. Belgiškos Nyderlandų dalies politinės jėgos siekė abiejų karalystės dalių provincijų lygiateisiškumo. Valonijos dalies liberaliosios jėgos ypač priešinosi bandymams visose administracinės veiklos srityse primesti olandų kalbą, o flamandiškos dalies katalikai buvo nepatenkinti protestantų įsivyravimu.

1830 m. liepos revoliucijos Paryžiuje davė impulsą pietinės Nyderlandų dalies politinėms jėgoms imtis aktyvių veiksmų. 1830 m. rugpjūčio 25 d. Briuselyje prasidėjo sukilimas. Jis greitai persimetė į kitus miestus ir provincijas. Olandų kariuomenė nepajėgė numalšinti sukilimo ir buvo priversta pasitraukti iš Belgijos. 1830 m. rugsėjo 27 d. Belgija, išskyrus Antverpeną, buvo laisva.

1830 m. rugsėjo 25 d. buvo sudaryta Laikinoji Vyriausybė. Ji 1830 m. spalio 4 d. paskelbė nepriklausomybę, o lapkričio 3 d. buvo išrinktas Nacionalinis kongresas, kuris pradėjo posėdžiauti 1830 m. lapkričio 10 d. Nacionalinis kongresas 1830 m. lapkričio 18 d. patvirtino Belgijos nepriklausomybę. Nyderlandus valdanti Oraniečių dinastija buvo pašalinta iš Belgijos sosto.

1830 m. lapkričio 25 d. Laikinosios Vyriausybės suformuotos komisijos parengtas Konstitucijos projektas buvo pateiktas Nacionaliniam kongresui. Nacionalinis kongresas 1831 m. vasario 7 d. priėmė Belgijos Konstituciją. Konstitucijos teksto rengėjams darė įtaką Prancūzijos 1791 m., 1814 m. ir 1830 m. konstituciniai aktai, taip pat Olandijos 1814 m. Konstitucija, Anglijos konstitucinė teisė. Pažymėtina, kad parengtas Konstitucijos tekstas įtvirtino gana originalius teisinius sprendimus, vėliau tapusius pavyzdžiu kitoms Europos šalims. Konstitucija įtvirtino Belgijos nepriklausomybę, konstitucinę monarchiją, unitarinę valstybės sandaros formą.

Valstybės valdymo formos pasirinkimą žymi jau 1830 m. lapkričio 22 d. Nacionalinio kongreso dekretas, kuriame konstatuota, kad belgų tauta pritaria atstovaujamajai konstitucinei monarchijai, kurioje sostas perduodamas pagal paveldėjimo principą. Nacionaliniame kongrese karštai disku-

tuota, ką rinkti Belgijos valdovu – saviškį ar užsienietį[32]. 1831 m. vasario 3 d. Nacionalinis kongresas Belgijos karūną pasiūlė Prancūzijos karaliaus Luji Filipo sūnui Nemuro hercogui Luji Šarliui Orleaniečiui, tačiau spaudžiamas Didžiosios Britanijos, kuri tokį pasirinkimą vertino kaip paslėptą Prancūzijos ekspansiją, Luji Šarlis Orleanietis atsisakė užimti sostą.

Monarcho paieškos užsitęsė. Belgijos elitas turėjo paisyti ir to meto didžiųjų valstybių pozicijos. Tik joms pripažinus šalies nepriklausomybę, Belgija galėjo tapti visateise valstybe. 1831 m. birželio 4 d. J. Lebeau[33] siūlymu sostas atiteko Saksų-Koburgų dinastijai. 1831 m. liepos 21 d. buvo karūnuotas pirmasis Belgijos karalius Leopoldas I (Léopold-Georges-Chrétien-Frédéric de Saxe-Cobourg). Mirus karaliui, karūna turėjo būti automatiškai perduota jo palikuonims[34].

1831 m. lapkričio 15 d. įgaliotų Austrijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Prūsijos, Rusijos atstovų su Belgija pasirašytoje sutartyje kaip viena iš Belgijos pripažinimo sąlygų buvo įtvirtintas nuolatinis Belgijos neutralitetas. Taip naujoji valstybė įsitraukė į Europos šalių bendruomenę[35].

II

1831 m. Belgijos Konstitucija buvo laikoma liberalaus teisinio reguliavimo pavyzdžiu XIX–XX amžiais. Joje įtvirtintu reguliavimu buvo vadovaujamasi, ne viena vėliau atsiradusi valstybė iš šio teisinio akto skolinosi teisines idėjas, kaip organizuoti valstybės valdžią.

Šalies istorijos peripetijose nuolat bandytas konstitucinės sistemos tvirtumas. Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų okupacijos, išryškėję Belgijos tautinių bendruomenių nesutarimai, ekonominis Flandrijos iškilimas, federalizacija žymi valstybiškai organizuotos visuomenės raidos kelią. 1831 m.

[32] Svarbiausi kandidatai į Belgijos sostą buvo Prancūzijos karaliaus Luji Filipo sūnus, Nemuro hercogas Luji Šarlis Orleanietis (Louis Charles d'Orléans, duc de Nemour) ir Leuchterbergo hercogas Karolis Augustas Eugenijus Napoleonas (Charles Auguste–Eugène–Napolèon, duc de Leuchterberg).

[33] Joseph Lebeau (1794–1865) – žinomas belgų politikas, ėjęs Belgijos ministro pirmininko, užsienio reikalų ministro pareigas (žr.: Le petit Robert. Des noms propres. (Rédaction dirigée par Alain Rey), Nouvelle édition refondue et augmentée. – Paris: Dictionnaires le Robert, 2001. P. 1189.

[34] Saksų-Koburgų dinastijos atstovai Belgijos soste: Leopoldas I (Léopold I, valdė 1831–1865 m.), Leopoldas II (Léopold II, valdė 1865–1909 m.), Albertas I (Albert I, valdė 1909–1934 m.), Leopoldas III (Léopold III, valdė 1934–1951 m.), Boduenas I (Baudouin I, valdė 1951–1993 m.), Albertas II (Albert II, Belgijos karaliaus soste yra nuo 1993 m.).

[35] Apie tai žr: Nys E. Le droit international. Les principes, les théories, les faits. Tome premier. 2 éd. – Bruxelles: Alfred Castaigne, Paris: Albert Fontemoing, 1904. P. 387–389.

Belgijos Konstitucija ne kartą keista. Pataisomis keistos nuostatos, nustatančios rinkimus, parlamento teisinę padėtį, šalies sandarą.

XX a. antrojoje pusėje ypač reikšmingos 1970, 1980, 1988, 1993 m. priimtos konstitucinės pataisos. Jos žymėjo laipsnišką perėjimą iš unitarinės valstybės sandaros formos į federalinę valstybės sandaros formą. Be to, daug pasenusių 1831 m. Konstitucijos teksto nuostatų reikėjo keisti siekiant jas pritaikyti prie pasikeitusių gyvenimo sąlygų.

Valstybės sandaros formos pasikeitimą įtvirtino Belgijos Konstitucijos 1994 m. vasario 17 d. konsoliduoto (suderinto) teksto 1 straipsnis: „Belgija yra federacinė valstybė, kurią sudaro bendruomenės ir regionai“. Pažymėtina, kad 1993–1994 m. konstitucinės reformos rezultatas – iš esmės naujas konstitucinis aktas. Itin padidėjo ir Konstitucijos apimtis.

Kalbant apie dabartinę Belgijos Konstituciją, kartais vartojama formuluotė „Belgijos 1831 m. Konstitucijos 1994 m. redakcija“[36] (laikantis valstybės steigėjų valios 1831 m. Konstituciją priimti amžiams). Teisinėje literatūroje dabartinė Belgijos Konstitucija dažniausiai vadinama tiesiog 1994 m. vasario 17 d. Belgijos Konstitucija[37] arba Belgijos Konstitucija, 1994 m. vasario 17 d. konsoliduotu (suderintu) tekstu (*la Constitution belge, texte coordonné du 17 février 1994; Belgische Grondwet, Gecoördineerde tekst van 17 februari 1994*).

Pažymėtina, kad Belgijos Konstitucijos 1994 m. vasario 17 d. konsoliduotame (suderintame) tekste nebuvo nurodyta, kaip kad tikėtasi, Konstitucijos keitimo aktyvaus etapo pabaiga. Nauju konstituciniu reguliavimu nepavyko išspręsti visų bendro gyvenimo organizavimo klausimų. Kartais atrodo, kad pradėtos reformos sukėlė tolesnių reformų (didesnių arba mažesnių) laviną. Kilo klausimas, ar šios reformos įtvirtins naujas daugiaelementės Belgijos visuomenės bendro gyvenimo formas, ar tik kuriam laikui sulaikys valstybės suirimą? Ar galima numatyti Belgijos bendruomenių konfliktus? Belgijos bendruomenių santykių tyrinėtojai A. Letonas ir A. Miroir teigia, kad nereikėtų pamiršti vienos aplinkybės: Belgijos istorija rodo, kad jos gyventojai, susidūrę su sudėtingomis bendro gyvenimo problemomis, ne kartą rado originalius sprendimus[38].

[36] La Constitutions belge (Texte coordonné du 17 février 1994).

[37] C. Grewe ir H. Oberdorff parengtame Europos Sąjungos konstitucijų rinkinyje Belgijos Konstitucija vadinama 1994 m. vasario 17 d. Belgijos Karalystės Konstitucija (Constitution du royaume de Belgique du 17 février 1994): Grewe C., Oberdorff H. Les constitutions des États de l'Union européenne (Documents rassemblés et présentés par Constance Grewe et Henri Oberdorff). – Paris: La documentation française, 1999. P. 142.

[38] Leton A., Miroir A. Les conflits communautaires en Belgique. – Paris: PUF, 1999. P. 362.

Belgijos 1994–2005 m. Konstitucija keista dvidešimt kartų. Taigi minėdami šį aktą turime nepamiršti, kad dabar galioja Belgijos Konstitucijos 1994 m. vasario 17 d. redakcija su vėlesnėmis pataisomis.

Dabartinę konsoliduotą (suderintą) Belgijos Konstituciją sudaro devyni skirsniai. Kai kurie skirsniai dalijami į dalis.

Skirsnių pavadinimai apibūdina juose reguliuojamų santykių turinį. I skirsnis vadinasi „Apie Belgijos Federaciją, jos sudėtines dalis ir jos teritoriją“, II skirsnis – „Apie belgus ir jų teises“, III skirsnis – „Apie valdžias“ (I skyrius „Apie federalinio parlamento rūmus“, kurio I poskyris vadinasi „Apie Atstovų rūmus“, II poskyris – „Apie Senatą“, II skyrius – „Apie federalinę įstatymų leidžiamąją valdžią“, III skyrius – „Apie karalių ir federalinę Vyriausybę, kurio I poskyris yra „Apie Karalių“, II poskyris – „Apie Federalinę Vyriausybę“, III poskyris – „Įgaliojimai“, IV skyrius „Bendruomenės ir regionai“ (I poskyris „Apie organus“, kurio I dalis – „Apie bendruomenių ir regionų parlamentus“, II dalis – „Apie bendruomenių ir regionų vyriausybes“, II poskyris – „Įgaliojimai“, kurio I dalis – „Bendruomenių įgaliojimai“, II dalis – „Regionų įgaliojimai“, III dalis – „Specialios nuostatos“), V skyrius – „Apie Arbitražo Teismą, konfliktų prevenciją ir sureguliavimą“ (I poskyris – „Apie konfliktų dėl įgaliojimų prevenciją“, II poskyris – „Apie Arbitražo teismą“, III poskyris – „Apie interesų konfliktų prevenciją ir sureguliavimą“), VI skyrius – „Apie teisminę valdžią“, VII skyrius – „Apie Valstybės Tarybą ir administracinius teismus“, VIII skyrius – „Apie provincijų ir komunų institucijas“), IV skirsnis – „Apie tarptautinius santykius“, V skirsnis – „Apie finansus“, VI skirsnis – „Apie ginkluotąsias pajėgas“, VII skirsnis – „Bendrosios nuostatos“, VIII skirsnis – „Apie Konstitucijos keitimą“, IX skirsnis – „Įsigaliojimas ir pereinamosios nuostatos“.

Konstitucijos I–VIII skirsnių nuostatos išdėstytos 198 straipsniuose. IX skirsnio „Įsigaliojimas ir pereinamosios nuostatos“ nuostatos išdėstytos gana specifiškai.

III

Belgijos konstitucinėje teisėje federalizmo problemai tenka ypač didelė reikšmė. Belgijos patirtis įdomi keliais požiūriais. Nacionalinių santykių raida vertė ieškoti originalaus jų sprendimo. Belgija pagal savo sandarą iš

pradžių buvo unitarinė valstybė. „Ji laipsniškai nuo 1970 m. transformavosi į federacinę valstybę“[39].

Unitarinė valstybės sandara pasirinkta dėl kelių priežasčių. Literatūroje nurodomi politinio, doktrininio ir istorinio pobūdžio argumentai dėl būtinybės nustatyti bendrą valdžios organizavimą. Siekiančiai tarptautinio pripažinimo naujai Belgijos valstybei reikėjo vientisos politikos. Nacionalinio kongreso deputatai manė, kad šalies nepriklausomybę gali laiduoti tik stipri centrinė valdžia. „Sąjunginių valstybių didžiausia yda yra centrinės valdžios silpnumas“ (J. Lebeau).

1830 m. Belgijoje galima išskirti kelias teritorijas: Valoniją – kurioje gyvena prancūziškai kalbantys valonai, Flandriją – kurioje gyvena olandiškai kalbantys flamandai, rytinės Belgijoje pakraštį, kuriame gyvena vokiškai kalbanti mažuma. Nepaisant tokios etninės ir kalbų įvairovės, Belgija pusantro amžiaus buvo unitarinė valstybė. Valstybės gyvenime vyravo prancūzų kalba[40]. Belgijos kalbinės ir kultūrinės bendruomenės nesiliejo į vieną belgų tautą. Be bendros valstybės, šiuos faktinius žmonių junginius mažai kas siejo. Bendruomenės skyrėsi savo kalba, kultūra, nevienodu ekonominio išsivystymo lygiu, dydžiu.

XX a. antrojoje pusėje Flandrija ėmė sparčiai vystytis ir pagal savo išsivystymo lygį pralenkė anksčiau vyravusią Valoniją, stiprėjo flandriškasis nacionalizmas[41] kaip reakcija į valonų vyravimą valstybės valdymo struktūrose. Flamandai ėmė kelti politinius reikalavimus įtvirtinti visišką lygybę su valonais. Flamandų partijos reikalavo nustatyti lygybę Belgijos valstybinės valdžios institucijose, įkurti specifines Flandrijos valdžios institucijos. Didžiausi radikalai prakalbo apie Belgijos padalijimą ir Flandrijos nepriklausomybės paskelbimą.

1970, 1980, 1989 m. Konstitucijos pataisymais siekta išspręsti kilusias Belgijos bendruomenių tarpusavio santykių problemas. 1970 m. Konstitucijos pataisų padariniai: parlamento nariai suskirstyti į dvi atskiras kalbines grupes, vyriausybė sudaryta iš lygaus skaičiaus prancūziškai ir olandiškai kalbančių ministrų, įstatymai, reguliuojantys kalbos vartojimo santykius, ir konstituciniai įstatymai priimami pagal specialią procedūrą, įtvirtinta taisyklė, kad jei, trijų ketvirtadalių kurios nors kalbinės grupės parlamentarų nuomone, įstatymo projektas kenks flamandų ir prancūziškai kalbančių

[39] Delpérée F. Le droit constitutionnel de la Belgique. – Bruxelles: Bruylant, Paris: L. G. D. J., 2000. P. 378.

[40] Tai atspindi ir tokia aplinkybė, kad 1831 m. Konstitucijos oficialus tekstas buvo tik prancūzų kalba. Pažymėtina, kad oficialiai Belgijos Konstitucija į olandų kalbą išversta tik 1967 m.

[41] Ypač reikšmingas flamandų tautinės savimonės formavimuisi buvo po Pirmojo pasaulinio karo prasidėjęs „taalstrijd“ (kovos už kalbą) judėjimas.

drupių santykiams, jo svarstymas bus atidedamas ir projektas perduodamas Vyriausybei. Konstitucinės pataisos turėjo įtvirtinti valonų, flamandų ir vokiečių kultūrinę autonomiją, taip pat Flandrijos ir Valonijos regionų socialinę ekonominę autonomiją. Šių pataisų įgyvendinimas kėlė problemų. Socialinės ekonominės autonomijos įtvirtinimo procesas sustojo.

Pagal 1980 m. konstitucines pataisas kultūrinės bendruomenės virto tik bendruomenėmis, jų kompetencija išaugo, jos galėjo turėti savo parlamentus ir vyriausybes, įsteigti Flandrijos ir Valonijos regionai, jų kompetencijai priskirti reikšmingi klausimai. Ypač svarbus žingsnis – Arbitražo teismo, turinčio spręsti ginčus dėl kompetencijos paskirstymo valstybės sudėtinėms dalims, įsteigimas. Taigi šia reforma įtvirtintas regionalizmo principas valstybės gyvenime.

Greitai paaiškėjo, kad centrinių ir regionų struktūrų funkcionavimas komplikuotas. Karštai buvo ginčijamasi, koks principas – kalbos ar teritorinis – yra svarbesnis valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenime, todėl 1989 m. reformomis Belgija dar labiau priartėjo prie federalinės valstybės sandaros. Konstitucijos pataisomis įsteigtas sostinės Briuselio regionas, viešųjų paslaugų sritis patikėta regionams ir bendruomenėms, regionams ir bendruomenėms suteikta teisė teikti subsidijas kultūrai, organizuoti ir remti finansiškai mokymo programas, rūpintis švaria aplinka ir kt. Tiksliau apibrėžiant regionų ir bendruomenių kompetencijos ribas, siekta suderinti centrinės ir vietos valdžios santykius.

1993 m. mirus karaliui Boduenui I, kuris valdė Belgiją daugiau nei 40 metų, naujasis šalies politinis elitas su karaliumi Albertu II ryžosi imtis esminių šalies sutvarkymo reformų. 1993 m. pabaigos – 1994 m. pradžios reformos Belgiją pavertė tikra federacine valstybe. Belgijos Konstitucijos 1 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad Belgija yra federacinė valstybė, kurią sudaro bendruomenės ir regionai.

Belgijos Federacijos unikalumui apibūdinti vartojama „dvigubo federalizmo“ modelio sąvoka. Belgijos Federacija vienu metu dalijama į bendruomenes ir regionus. Taigi nėra vienos federacijos dalijimo į sudėtines dalis sistemos.

IV

Minėta, kad Belgijos Konstitucijos skirsnis vadinasi „Apie Belgijos Federaciją, jos sudėtines dalis ir jos teritoriją“, kad Konstitucijos 1 straipsnis skelbia, jog Belgija yra federacinė valstybė, kurią sudaro bendruomenės ir regionai. Federacinė valstybės sandaros forma, sudėtinga šalies teritorinio ir kalbinio padalijimo sistema – dabartinės konstitucinės sistemos šer-

dis. Dauguma belgiškojo konstitucinio reguliavimo naujovių susijusios būtent su specifiniu valstybės sandaros modeliu.

Belgiją sudaro trys bendruomenės: prancūzų bendruomenė (*la Communauté française*), flamandų bendruomenė (*la Communauté flamande, Vlaamse Gemeenschap*) ir vokiškai kalbančiųjų bendruomenė (*la Communauté germanophone, Deutschsprachige Gemeinschaft*).

Belgiją sudaro trys regionai: Valonijos regionas (la Région wallonne), Flandrijos regionas (la Région flamande, Vlaamse Gewest) ir Briuselio regionas (la Région bruxelloise).

Belgiją sudaro keturi kalbiniai regionai: prancūzų kalbos regionas (*la région de la langue française*), olandų kalbos regionas *(la région de la langue néerlandaise, Nederllandse taalgebied*), dvikalbis sostinės Briuselio regionas (*la région bilingue de Bruxelles-Capitale, tweetalige gebied Brussel-Hoofdstad*) ir vokiečių kalbos regionas (*la région de la langue allemande, deutsche Sprachgebiet*). Kiekviena Karalystės komuna priklauso kuriam nors iš minėtų kalbinių regionų.

Kalbinių regionų ribos gali būti pakeistos arba patikslintos tik įstatymu, kuriam balsų dauguma pritarė kiekviena kalbinė grupė abiejuose parlamento rūmuose, jei kiekvienos grupės narių dauguma dalyvavo balsuojant ir jeigu teigiamai balsavusiųjų abiejose grupėse skaičius sudaro du trečdalius iš viso balsavusiųjų.

Valonijos regionas apima Valonijos Brabanto (*le Brabant wallon*), Eno (*le Hainaut*), Lježo (*Liège*), Liuksemburgo (*le Luxembourg*), Namiūro (*Namur*) provincijas.

Flandrijos regioną *sudaro Antverpeno (Anvers, Antwerpen), Flandrijos Brabanto (le Brabant flamand, Vlaams-Brabant), Vakarų Flandrijos (La Flandre occidentale*, *West-Vlaanderen*), Rytų Flandrijos (*la Flandre orientale, Oost-Vlaanderen*) ir Limburgo (*le Limbourg, Limburg*) provincijos.

Remiantis Konstitucija, provincijų padalijimą nustato tik įstatymas.

Taigi iš Konstitucijoje įtvirtinto reguliavimo matyti, kad Belgijos Federacija vienu metu „dalijama“ įvairiais „pjūviais“ steigiant bendruomenes ir regionus bei pripažįstant kalbinius regionus.

Valstybės, provincijų ir komunų sienos gali būti keičiamos tik įstatymo pagrindu.

V

Asmens statuso konstituciniai pagrindai įtvirtinti Belgijos Konstitucijos II skirsnyje, pavadintame „Apie belgus ir jų teises“. Toks šio Konstituci-

jos skirsnio pavadinimas kelia klausimą, ar Belgijos Konstitucija gina tik Belgijos piliečių teises. Pažymėtina, kad Konstitucijos VII skirsnyje esančio 191 straipsnio nuostatos skelbia, kad bet koks užsienietis, esantis Belgijos teritorijoje, naudojasi teise asmens ir turto gynybą, išskyrus įstatyme nustatytas išimtis. Atrodytų, tai tik labai ribota apsauga. Apsauga, kurios saugomo objekto apimtis iš pradžių kėlė daug klausimų. Klausta, ar pagal Belgijos Konstituciją ginamos užsieniečių socialinės ekonominės teisės. Šiuo aspektu Luveno katalikiškojo universiteto profesorius, vienas žymiausių šių dienų Belgijos konstitucininkų, Francis Delpérée teigia: „Į Konstituciją įtraukus 23 straipsnį, pripažįstantį kiekvieno teisę gyventi žmogiškai oriai, neginčijama, kad užsieniečiai naudojasi Konstitucijoje įtvirtintomis ekonominėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis laisvėmis“[42]. Tokią sampratą patvirtino ir Arbitražo teismo, kuriam patikėta konstitucinės kontrolės misija, jurisprudencija.

Pavadinus II skirsnį „Apie belgus ir jų teises“ visiškai suprantama, kodėl jame Konstitucijos kūrėjai pirmiausia išdėstė nuostatas dėl Belgijos pilietybės instituto pagrindų. Remiantis Belgijos Konstitucijos 8 straipsniu, Belgijos pilietybė (*qualité de Belge*) įgyjama, išsaugoma ir prarandama pagal civilinio įstatymo nuostatas. Natūralizaciją nustato federalinė įstatymų leidžiamoji valdžia. Pagal Konstituciją Belgijoje nėra luominių skirtumų: visi belgai lygūs įstatymui; tik jie gali užimti civilines ir karines pareigas, išskyrus įstatyme ypatingais atvejais nustatytas išimtis. Viešosios pareigos užimamos laikantis lygiateisiškumo principo. Tiesa, išimtys iš šios taisyklės gali būti grindžiamos atsižvelgiant į objektyvius pagrindus. Tokiais pagrindais gali būti laikomas amžius, pasirengimo dirbti lygis, kandidato moralinės savybės. Taigi teisė užimti lygiais pagrindais viešas pareigas nėra absoliuti. Kai kurie Belgijos įstatymai tam tikroms piliečių kategorijoms nustato „prioritetines teises lyginant su kitais piliečiais“[43]. Vis dėlto Belgai Konstitucijoje įtvirtintomis teisėmis ir laisvėmis naudojasi vienodai. Pažymėtina, kad pagal Konstituciją (11 str.) tuo tikslu įstatymas arba dekretas ypač garantuoja šias teises ir laisves ideologinėms ir filosofinėms mažumoms (*des minorités ideologiques et philosophiques*).

Belgijos Konstitucijos 13 straipsnyje skelbiama, kad iš niekieno negali būti atimta prieš jo valią teisė į teisminę gynybą, kurią jam pripažįsta įstatymai. Tai viena svarbiausių asmens teisių garantijų. Pagal Konstituciją bausmės nustatomos ir taikomos pagal įstatymą. Teisė į būsto neliečiamybę

[42] Delpérée F. Le droit constitutionnel de la Belgique. – Bruxelles: Bruylant, Paris: L.G.D.J., 2000. P.142.

[43] Žr.: Delpérée F., Rasson Roland A., Verdussen M. Les discriminations positives. Belgique // Annuaire international de justice constitutionnelle, 1997. T. XIII. P. 75.

– klasikinio asmens teisių katalogo būtinas elementas (Konstitucijos 15 str. nustatyta: „Būstas neliečiamas: buto kratą galima vykdyti tik įstatyme nustatytais atvejais ir jame nustatytu būdu“). Konstitucija taip pat garantuoja religijos laisvę, viešą religinių apeigų atlikimą, taip pat laisvę reikšti savo nuomonę visais būdais, nebent naudojantis šiomis laisvėmis būtų daromi teisės pažeidimai. Konstitucijoje numatyta, kad niekas negali būti verčiamas dalyvauti kokiu nors būdu kokios nors tikybos aktuose arba ceremonijose, laikytis jų nustatytų poilsio dienų. Konstitucijos 22 straipsnis numato asmeninio, šeimos gyvenimo neliečiamybę, išskyrus įstatyme numatytus atvejus.

Pagal Belgijos Konstituciją susižinojimo paslaptis neliečiama, spauda yra laisva, cenzūra niekada negali būti nustatyta; draudžiama reikalauti užstato iš rašytojų, leidėjų arba spaudos platintojų.

Belgai turi teisę susirinkti taikiai ir be ginklo, laikydamiesi įstatymo, nustatančio šios teisės įgyvendinimą, tačiau visais atvejais be išankstinio leidimo. Ši nuostata netaikoma susirinkimams po atviru dangumi, kuriuos reguliuoja policijos įstatymai.

Belgai turi teisę jungtis į susivienijimus. Šiai teisei įgyvendinti negalima numatyti kokių nors prevencinių priemonių. Pagal Belgijos Konstituciją (28 str.) kiekvienas turi teisę kreiptis su peticija į viešasias valdžios institucijas. Tokią peticiją gali pasirašyti vienas arba keli asmenys.

Kiekvienas turi teisę susipažinti su visais administraciniais dokumentais ir gauti jų nuorašus, išskyrus įstatymų, dekretų ir taisyklių, nurodytų 134 straipsnyje, nustatytus atvejus ir sąlygas. Siekiant užtikrinti teisėtumą viešojo sektoriaus darbe nustatyta, kad valdininką (išskyrus ministrus ir bendruomenių ir regionų vyriausybių narius) pradėti persekioti dėl veiksmų, padarytų einant administracines pareigas, galima pradėti be kokio nors išankstinio leidimo.

Pagal Konstitucijos 30 straipsnį Belgijoje įprastinių kalbų vartojimas nėra privalomas. Taigi Belgijoje nėra oficialios valstybės kalbos. Įprastinių kalbų vartojimą galima reguliuoti tik įstatymu ir tik dviejose srityse. Tokios sritys – viešosios valdžios aktai ir teisminis bylų nagrinėjamas.

Konstitucijos 23 straipsnis atskleidžia reikšmingus socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių aspektus. Šių teisių samprata grindžiama asmens teise gyventi žmogiškai oriai. Būtent tokiu tikslu įstatymas, dekretas ar norma, numatyta 134 straipsnyje, garantuoja ekonomines, socialines ir kultūrines teises bei nustato jų įgyvendinimo sąlygas. Iš šių teisių išskirtinos:

1) teisė laisvai pasirinkti darbą ir profesinę veiklą įgyvendinant bendrą užimtumo politiką, kuria siekiama laiduoti stabilų ir pagal galimybes aukštą užimtumo lygį;

2) teisė į tinkamas darbo sąlygas ir teisingą atlyginimą, 3) teisė gauti informaciją, konsultacijas, taip pat teisė kolektyviai derėtis;
3) teisė į socialinį draudimą, sveikatos apsaugą, socialinę, medicinos ir teisinę pagalbą;
4) teisė į padorų būstą;
5) teisė į sveiką aplinką;
6) teisė į visavertį socialinį ir kultūrinį gyvenimą.

Pagal Belgijos Konstituciją mokymas yra laisvas. Pažymėtina, kad svarbus vaidmuo švietimo srityje pripažįstamas bendruomenėms. Įstatymas reguliuoja švietimo organizavimą, diplomų pripažinimą, švietimo subsidijavimą.

Bendruomenės privalo laiduoti tėvų laisvę renkantis savo vaikų mokymą. Mokymas, kurį organizuoja bendruomenės, turi būti neutralus. Pagal Konstituciją mokymo neutralumas reiškia ir pagarbą tėvų ir mokinių filosofinėms, ideologinėms ir religinėms pažiūroms. Viešųjų valdžių įsteigtose mokymo įstaigose galima pasirinkti, ar mokytis vienos iš pripažintų religijų tikybos ar nekonfesinės moralės. Privalomas mokslas nemokamas. Kiekvienas turi teisę mokytis gerbti teises ir laisves. Visi moksleiviai, studentai, tėvai, mokymo įstaigų personalo darbuotojai lygūs įstatymui ir dekretui.

Vertinant Belgijos Konstitucijos tekste įtvirtintą teisų katalogą, reikia pabrėžti jo išdėstymo chaotiškumą. Konstitucijos II skirsnyje nerasime modernioms konstitucijoms būdingo nuoseklaus teisių ir laisvių dėstymo pagal grupes (asmeninės, politinės, socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės). Išliko ir šiais laikais archaiškai atrodančių nuostatų (antai Konstitucijos 18 str. skelbia, kad civilinė mirtis panaikinama ir kad ji negali būti atkurta). Pertvarkant Konstituciją XX a. pabaigoje, vargu ar reikėjo minėti kadaise pasaulyje pasmerkto instituto panaikinimą.

VI

Pagal Belgijos Konstitucijos 33 straipsnį visos valdžios kyla iš tautos. Valdžia įgyvendinama Konstitucijoje numatytais būdais. Federalinė valdžia turi įgaliojimus veikti neperžengdama Konstitucijos ir jos pagrindu priimtų įstatymų ribų.

Federalinę vykdomąją valdžią sudaro karalius, ministrai, valstybės sekretoriai, taip pat priskirtos vykdomosios tarnybos. Federalinę įstatymų leidžiamąją valdžią sudaro karalius, Atstovų rūmai ir Senatas. Teisminė val-

džia apima Arbitražo teismą, Kasacinį teismą, Valstybės Tarybą, teismus ir tribunolus, prie kurių reikia priskirti administracinius, karinius teismus.[44]

Valdžių sistemos organizacijos pagrindas – valdžių padalijimo principas.

Pagal Belgijos Konstituciją federalinės įstatymų leidžiamosios valdžios įgyvendinimas patikėtas karaliui (le Roi, Koning), Atstovų Rūmams (*La Chambre des Représentants, Kamer van Volksvertegeneswoordigers*) ir Senatui (*Le Sénat, Senaat*).

Atstovų Rūmai ir Senatas sudaro dviejų rūmų parlamentą. Teisinėje literatūroje rašoma, kad dar XX a. pradžioje įstatymų leidžiamosios institucijos padalijimas į dvejus rūmus atrodė kaip „politikos mokslo aksioma“. Dviejų rūmų parlamento pasirinkimą lėmė Konstitucijos autorių įsitikinimas, kad toks modelis užtikrins įstatymų leidžiamosios valdžios nuosaikumą, apsaugos nuo vienų rūmų parlamento „įsikarščiavimų“. Dveji rūmai turėjo skatinti įvairių požiūrių kompromiso paiešką. Tikėtasi ir geresnės įstatymų rengimo kokybės.

Šiandien tokios nuostatos ginčijamos. Dar daugiau, galime prisiminti ir G. Burdeau valdžios organizacijos tyrimų išvadą: dėl demokratijos raidos poveikio „bikameralizmas arba išnyksta, arba sumažėja aukštutinių rūmų įgaliojimai“[45]. Neatsitiktinai 1893 m., 1920–1921 m., 1970 m., 1980 m. 1993 m. debatų dėl Belgijos Konstitucijos pataisų sudėtinė dalis – dviejų parlamento rūmų sistemos pranašumų ir trūkumų aptarimas.

Pagal Konstituciją (42 str.) abiejų parlamento Rūmų nariai atstovauja tautai, ne tik tiems rinkėjams, kurie rinko parlamentarus. Taigi Belgijos konstitucinė sistema nepripažįsta imperatyvaus mandato, deputatai neatšaukiamai.

Konstitucijoje numatytais atvejais kiekvienų parlamento rūmų nariai įstatymo nustatyta tvarka suskirstomi į prancūzų kalbos arba olandų kalbos grupes. Vokiečių kalbos grupės Konstitucija nenumato.

Karalius turi teisę paleisti parlamentą. Konstitucijos 46 straipsnyje nustatyta, kad karalius gali paleisti Atstovų Rūmus, jeigu šie absoliučia savo narių balsų dauguma:

1) balsuoja prieš pasiūlytą pasitikėjimo votumą federaline vyriausybe ir per tris dienas nuo pasitikėjimo votumo atmetimo nepasiūlo karaliui naujos ministro pirmininko kandidatūros;
2) balsuoja už nepasitikėjimą federaline vyriausybe ir nepasiūlo karaliui ministro pirmininko kandidatūros.

[44] Delpérée F. Le droit constitutionnel de la Belgique. – Bruxelles: Bruylant, Paris: L.G.D.J., 2000. P. 469.

[45] Burdeau G. Traité de science politique. T. IX. – Paris: L.G. D. J., 1976. P. 67.

Dėl pasiūlymų balsuoti už pasitikėjimą arba nepasitikėjimą vyriausybe turi būti balsuojama per keturiasdešimt aštuonias valandas nuo pasiūlymo pateikimo. Be to, karalius atsistatydinus federalinei vyriausybei gali paleisti Atstovų Rūmus gavęs sutikimą, pareikštą absoliučia šių Rūmų narių dauguma.

Atstovų Rūmų paleidimas reiškia ir Senato paleidimą.

Paleidus parlamentą, per keturiasdešimt dienų turi būti surengti nauji rinkimai ir per du mėnesius turi būti išrinktas naujas parlamentas.

Parlamento rūmų posėdžiai vieši. Prašant rūmų pirmininkui arba 10 jų narių, gali būti rengiami slapti posėdžiai. Vėliau Rūmai absoliučia balsų dauguma sprendžia, ar tas pats klausimas gali būti svarstomas viešai.

Pagal Konstitucijos 49 straipsnį negalima būti abiejų parlamento Rūmų nariu tuo pačiu metu. Parlamento narys, karaliaus paskirtas ministru ir sutikęs užimti tas pareigas, nebedalyvauja Rūmų posėdžiuose. Įstatymas nustato, kaip toks ministras pavaduojamas parlamento Rūmuose. Parlamentaro mandato įgyvendinimas atnaujinamas, jeigu asmuo atleidžiamas iš ministro pareigų. Kiekvienai sesijai Rūmai skiria savo pirmininką, jo pavaduotojus, sudaro valdybą. Sprendimai priimami balsų dauguma, išskyrus parlamento Rūmų reglamentuose numatytas išimtis dėl rinkimų ir kandidatų iškėlimo. Balsams pasidalijus po lygiai laikoma, kad siūlymas, už kurį balsuojama, yra atmestas. Sprendimai Rūmuose priimami tik dalyvaujant daugumai jų narių.

Parlamento Rūmų narių negalima persekioti arba sulaikyti už pareikštą nuomonę arba balsavimą vykdant savo funkcijas. Atitinkamų Rūmų parlamentaro be Rūmų sutikimo sesijos metu negalima persekioti arba sulaikyti už baudžiamą veiką, nebent jis būtų sulaikytas su įkalčiais nusikaltimo vietoje.

Kiekvieni parlamento Rūmai priima savo reglamentą, kurio laikydamiesi vykdo savo įgaliojimus.

Atstovų Rūmus sudaro 150 narių, renkamų keturiems metams visuotiniais, tiesioginiais rinkimais pagal proporcinę rinkimų sistemą, kurią nustato įstatymas. Pažymėtina, kad pagal Konstituciją (62 str. 3 d.) piliečiai privalo dalyvauti rinkimuose. Atstovų Rūmų nariu gali būti renkamas asmuo, kuris: a) yra Belgijos pilietis; b) gali įgyvendinti visas pilietines ir politines teises, c) jam sukako 21 metai, d) gyvena Belgijoje. Pagal Konstituciją asmeniui, kurį galima rinkti į Atstovų Rūmus, negalima nustatyti jokių kitų reikalavimų.

Senato formavimo tvarka yra sudėtingesnė. Senato sudėtis – 71 senatorius. Senatoriumi gali būti renkamas visateisis (galintis įgyvendinti pilietines ir politines teises) Belgijos pilietis, sulaukęs 21 metų ir gyvenantis

Belgijoje. Iš 71 senatoriaus 40 senatorių renkami tiesiogiai, 21 senatorius skiria bendruomenių parlamentai, 10 senatorių yra kooptuoti. Be to, yra ir senatoriai pagal teisę.

Pagal Konstitucijos 67 straipsnį 25 senatorius renka Nyderlandų rinkimų kolegija, 15 senatorių – prancūzų rinkiminė kolegija. 10 senatorių skiria flamandų bendruomenės parlamentas (*Vlaams Parlement*) iš savo narių, 10 senatorių skiria prancūzų bendruomenės parlamentas (le Parlement de la Communauté française) iš savo narių, 1 senatorių skiria vokiškai kalbančiųjų bendruomenės parlamentas (*Parlament der Deutschsprachigen Gemeinschaft*) iš savo narių, 6 senatorius skiria senatoriai, išrinkti ir paskirti flamandiškai ir vokiškai kalbančių gyventojų, 4 senatorius skiria prancūziškai, flamandiškai, vokiškai kalbantys gyventojai.

Pagal teisę senatoriai yra karaliaus vaikai, sulaukę 18 metų – tiesioginiai karaliaus palikuonys, turintys teisę paveldėti sostą. Teoriškai jie gali dalyvauti posėdžiuose ir balsuoti sulaukę 21 metų. Pagal susiklosčiusią praktiką jie nebalsuoja. Jie neįskaitomi ir skaičiuojant kvorumą. Šiuo metu kaip senatoriai yra prisiekę: princas Filipas (Philippe), princesė Astrid, princas Loranas (Laurent).

Karaliaus ir Atstovų Rūmų bendra kompetencija įstatymų leidybos srityje apima Belgijos pilietybės teikimą, taip pat įstatymus dėl karaliaus ministrų civilinės ir baudžiamosios atsakomybės, biudžeto ir jo vykdymo, ginkluotųjų pajėgų kontingento nustatymo. Sprendžiant šiuos klausimus, Senatas nedalyvauja.

Federalinė Vyriausybė politiškai atsakinga Atstovų Rūmams. Konstitucijos pataisos įtvirtino specifinį senato vaidmenį. Jo akiratyje atsidūrė ir dalis įstatymų leidybos, tarptautiniai santykiai, federalinės valdžios ir bendruomenių, regionų santykiai, taip pat parlamentiniai tyrimai. Rašoma, kad šiems Rūmams būdingas „apmąstymų rūmų“[46] vaidmuo.

Visi įstatymų projektai teikiami Atstovų Rūmams, išskyrus karaliaus teikiamus įstatymų projektus dėl tarptautinių sutarčių, teikiamų Senatui.

Konstitucija įtvirtina parlamento rūmų paritetą Konstitucijos 77 straipsnyje jiems priskirtais klausimais:

- dėl siūlymų peržiūrėti Konstituciją ir Konstitucijos peržiūrėjimo:
- dėl įstatymų, nurodytų atitinkamuose Konstitucijos straipsniuose (5, 39, 43, 50, 68, 71, 82, 115, 117, 118, 121, 123, 127–131, 135–137, 140–143, 145, 146, 163, 166 ir kt.);
- dėl įstatymų, priimtų balsų dauguma, numatyta 4 straipsnio paskutinėje dalyje, taip pat įstatymų, priimtų juos įgyvendinti;

[46] http://www.senate.be/doc/rol_fr.html

- dėl įstatymų, nurodytų 34 straipsnyje,
- dėl įstatymų, kuriais pritariama sutartims,
- dėl įstatymų, priimtų pagal 169 straipsnį garantuojant tarptautinių ir supranacionalinių įpareigojimų vykdymą;
- dėl įstatymų, susijusių su Valstybės Taryba;
- dėl teismų ir tribunolų organizacijos;
- dėl įstatymų, kuriais pritariama susitarimams dėl bendradarbiavimo, sudarytiems valstybės, komunų ir regionų.

Be to, pagal Konstituciją įstatymu, priimtu balsų dauguma, numatyta 4 straipsnyje paskutinėje dalyje, gali būti nustatyti kiti įstatymai, kuriuos Atstovų Rūmai ir Senatas priima laikydamiesi lygybės principo.

Toks konstitucinis reguliavimas leistų kalbėti apie „tikrą bikameralizmą“ tam tikroje parlamentinės veiklos dalyje. Įstatymų leidybai labiau tiktų „riboto bikameralizmo“[47] sąvoka.

Parlamento Rūmų konfliktus dėl jų įgaliojimų sureguliuoti paritetiniu pagrindu iš abiejų Rūmų narių sudaroma parlamento taikinamoji komisija. Oficialiai įstatymus aiškina tik parlamentas.

VIII

Konstitucijoje nustatyti karaliaus statuso pagrindai, sosto paveldėjimo principai, karaliaus asmens neliečiamybė, regentystė bei globa, kai sostas neužimtas arba sosto įpėdinis yra nepilnametis.

Konstitucijos 85 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad karaliaus konstitucinius įgaliojimus paveldi tiesioginiai, tikri ir teisėti jo didenybės Leopoldo Sakso-Koburgo palikuonys, vadovaujantis pirmagimystės principu. Tai reiškia, kad sostą užimti gali tik tiesioginiai palikuonys, kad karalių ir jo įpėdinį turi sieti kraujo ryšys (įvaikinti asmenys negali paveldėti), kad sosto įpėdinis turi gimti teisėtoje santuokoje (pavainikiai negali pretenduoti į Belgijos sostą). Iki 1991 m. sostą galėjo užimti tik vyrai. Pagal dabartinį reglamentavimą sostą gali užimti Leopoldo I palikuonys, neatsižvelgiant į jų lytį. Pereinamose nuostatose buvo nustatyta, kad Konstitucijos 85 straipsnio nuostatos pirmą kartą bus taikomos Alberto II palikuonims. Laikinosiose nuostatose įtvirtintu Salijų principu siekta užkirsti kelią pretenduoti į sostą Žozefinai Šarlotei (Joséphine – Charlotte), Leopoldo II vyriausiajai dukrai, ir jos palikuonims.

[47] http://www.senate.be/www/webdriver?MIval=/Overzicht/bevorgdheden&M=17LA

Šiuo metu į sostą gali pretenduoti tokia sosto paveldėtojų eilė[48]: 1. Brabanto hercogas, Belgijos princas Filipas (Philippe), vyriausiasis karaliaus Alberto II sūnus; 2. Belgijos princesė Elizabetė (Elisabeth, vyriausioji princo Filipo duktė); 3. Belgijos princas Gabrielis (princo Filipo sūnus); 4. Belgijos princas Emanuelis (antrasis princo Filipo sūnus); 5. Belgijos princesė, Austrijos-Este erhercogė Astrid (Alberto II dukra); 6. Belgijos princas, Austrijos-Este erchercogas Amédéo (princesės Astrid sūnus); 7. Belgijos princesė Maria-Laura (princesės Astrid dukra); 8. Belgijos princas, Austrijos-Este erchercogas Joachimas (princesės Astrid sūnus); 9. Belgijos princesė Luisa-Maria (princesės Astrid dukra); 10. Belgijos princesė Leticija Marija (princesės Astrid dukra); 11. Belgijos princas Loranas (Laurent), trečiasis Alberto II vaikas; 12. Belgijos princesė Luiza (Louise), princo Lorano dukra. Pažymėtina, kad paveldėtojų eilė skaičiuojama ne pagal asmenis, bet pagal valdančios šeimos šakas. Pagal šią eilę tik princas Filipas yra tikėtinas sosto įpėdinis. Kiti laikomi tik galinčiais paveldėti sostą.

Karaliaus asmuo yra neliečiamas. Įstatymu nustatomas kiekvienam karaliavimui skirtos lėšos. Mirus karaliui abeji parlamento rūmai turi būti sušaukti ne vėliau kaip per 10 dienų po jo mirties. Jeigu iki tol parlamento rūmai buvo paleisti, o jų sušaukimo data parlamento paleidimo akte numatyta velesnė nei minėtos 10 dienų, buvusieji parlamento nariai vėl įgyja įgaliojimus, kol susirinks naujas parlamentas. Pažymėtina, kad po karaliaus mirties, kol neprisiekia jo įpėdinis arba regentas, belgų tautos vardu konstitucinius karaliaus įgaliojimus vykdo į tarybą susirinkę ministrai. Jeigu mirus karaliui sosto įpėdinis yra nepilnametis, abeji parlamento rūmai susirenka į bendrą posėdį paskirti regentą ir globą. Paaiškėjus, kad karalius negali valdyti šalies, tai konstatavę ministrai privalo nedelsdami sušaukti parlamento rūmus, kurie nustato globą ir skiria regentą. Regento funkcijos gali būti patikėtos tik vienam asmeniui. Regento priesaikos tekstas atitinka Konstitucijos 91 straipsnyje nustatytą karaliaus priesaikos tekstą.

Pilnamečiu laikomas 18 metų sulaukęs karalius (Konstitucijos 91 str. 1 d.). Karalius sostą užima abiejų Rūmų posėdyje prisiekęs gerbti Konstituciją ir belgų tautos įstatymus, užtikrinti nacionalinę nepriklausomybę ir teritorijos integralumą.

Pagal Konstituciją karalius vykdo tik įgaliojimus, numatytus Konstitucijoje ir ypatinguose įstatymuose, priimamuose Konstitucijos pagrindu. Joks karaliaus aktas negalioja, jeigu jo nepasirašo ministras. Už aktą atsako jį kontrasignavęs ministras.

[48] http://fr.wikipedia.org/wiki/Liste_des_monarques_de_Belgique

Karalius priima reglamentus ir nutarimus, skirtus įstatymams įgyvendinti. Šie karaliaus priimti aktai negali sustabdyti įstatymų arba atleisti nuo jų vykdymo. Karalius tvirtina ir skelbia įstatymus.

Karalius teikia karinius laipsnius, skiria į pareigas bendrojo administravimo ir užsienio santykių valstybės institucijoje, išskyrus įstatyme nustatytas išimtis. Į kitas pareigas jis skiria tik remdamasis tiesiogine įstatymo nuostata. Karaliui priklauso malonės teisė. Laikydamasis įstatymo nuostatų, karalius apdovanoja kariniais ordinais ir vykdo kitus įgaliojimus.

IX

Ministrus[49] skiria ir atleidžia karalius. Federalinė Vyriausybė (*le Gouvernement fédéral, Federale Regering*) politiškai atsakinga Atstovų Rūmams. Vyriausybė pateikia karaliui prašymą dėl atsistatydinimo, jei Atstovų Rūmai absoliučia savo narių balsų dauguma balsuoja už nepasitikėjimą Federaline Vyriausybe, kartu pasiūlydami karaliui ministro pirmininko kandidatūrą arba per tris dienas nuo pasitikėjimo votumo atmetimo pasiūlo karaliui naują ministro pirmininko kandidatūrą. Karalius skiria ministru pirmininku pasiūlytą kandidatą, kuris pradeda eiti savo pareigas prisiekus naujajai Federalinei Vyriausybei.

Ministrų Tarybą sudaro ne daugiau kaip 15 ministrų. Išskyrus ministrą pirmininką, Ministrų Tarybą sudaro lygus skaičius prancūziškai ir olandiškai kalbančių ministrų. Į Vyriausybės sudėtį įeina ir valstybės sekretoriai, kuriuos skiria ir atleidžia karalius. Valstybės sekretoriai nėra Ministrų Tarybos nariai. Ministrai turi teisę būti išklausyti parlamento rūmuose.

Ministrais gali būti tik Belgijos piliečiai. Karališkosios šeimos nariai negali būti skiriami ministrais.

Ministrai gali dalyvauti parlamento rūmų posėdžiuose, parlamente jiems turi būti suteikta galimybė pasisakyti. Atstovų Rūmai gali pareikalauti, kad ministras dalyvautų posėdyje. Senatas gali reikalauti, kad jie dalyvautų svarstant Konstitucijos 77 straipsnyje numatytų įstatymų pasiūlymus arba Konstitucijos 78 straipsnyje numatytų įstatymų projektus, arba kai įgyvendinama 56 straipsnyje nustatyto tyrimo teisė. Svarstant kitus klausimus, galima tik prašyti, kad ministras dalyvautų.

Ministrai atsakingi Atstovų Rūmams. Ministras negali būti persekiojamas, negali būti skelbiama jo paieška dėl pasakytos nuomonės vykdant savo pareigas. Pažymėtina, kad nei žodžiu, nei raštu ministrui duotas kara-

[49] Konstitucijos tekste – „savo ministrus“ (žr. Belgijos Konstitucijos 96 str.).

liaus įsakymas ministro neatleidžia nuo atsakomybės. Už nusikaltimus, padarytus einant pareigas, ministrus teisia apeliacinis teismas. Įstatymas nustato, kaip pradedama byla ir teisminis nagrinėjimas.

X

1980 m. Konstitucija buvo papildyta 107ter straipsniu, kuriame buvo numatytas Arbitražo Teismas (*la Cour d'arbitrage, Arbitragehof*). Dabartinėje redakcijoje tas straipsnis virto 142 straipsniu, kuriame įtvirtintos kelios konstitucinės kontrolės instituto esmę atskleidžiančios nuostatos.

Belgijos arbitražo teismo narių statusas patvirtina šios institucijos nepriklausomybę. Teismo nariai į pareigas skiriami iki gyvos galvos, jie neatšaukiami, jiems taikomas pareigų nesuderinamumo režimas, jie naudojasi kai kuriais imunitetais. Teisėjų materialinį aprūpinimą nustato įstatymas. Arbitražo teismo narius skiria karalius iš dvigubai ilgesnio kandidatų sąrašo, kurį pakaitomis teikia Atstovų Rūmai ir Senatas. Kandidatų sąrašui turi būti pritarta dviejų trečdalių posėdyje dalyvaujančių parlamento rūmų narių balsų dauguma. Tokia procedūra turi garantuoti teismo narių nepriklausomybę ir pasitikėjimą jais.

Arbitražo teismą sudaro dvylika narių. Teisėjai prisiekia karaliui: „Aš pasižadu būti ištikimas karaliui, paklusti belgų tautos Konstitucijai ir įstatymams". Teismo sudėtis turi atspindėti prancūzų ir olandų kalbų atstovų paritetą. Arbitražo teismo teisėjai sudaro dvi kalbines grupes. Šeši prancūziškai kalbantys teismo nariai sudaro Teismo prancūzų kalbos grupę, o šeši olandiškai kalbantys nariai – olandų kalbos grupę. Autonomiškos teisminės kompetencijos grupės neturi. Kiekviena kalbinė grupė renka savo pirmininką. Prancūzų ir olandų kalbų grupių pirmininkai paeiliui po vienerius metus vykdo Teismo pirmininko funkcijas.

Kiekvienoje kalbos grupėje trys teisėjai privalo turėti ne mažesnę kaip penkerių metų parlamentaro patirtį federaliniame, bendruomenės arba regiono parlamente, kiti trys privalo turėti Valstybės Tarybos nario, Kasacinio teismo teisėjo, taip pat Arbitražo teismo patarėjo arba Belgijos universiteto teisės profesoriaus penkerių metų darbo stažą, be to, bent vienas iš jų turi pakankamai gerai mokėti vokiečių kalbą. Minimalus amžius skiriant į pareigas – keturiasdešimt metų.

Pagal Konstitucijos 142 straipsnio 2 dalį Arbitražo teismas priimdamas nutarimus sprendžia:

1) dėl konfliktų, nurodytų Konstitucijos 141 straipsnyje;

2) dėl Konstitucijos 10, 11 ir 24 straipsnių pažeidimų, padarytų įstatymu, dekretu arba norma, kurie išvardyti 134 straipsnyje,
3) dėl Konstitucijos straipsnių, apibrėžtų įstatymu, pažeidimu įstatymu, dekretu arba norma, išvardytų 134 straipsnyje.

Iš pradžių Arbitražo teismo kompetencija buvo tik federalinio pobūdžio; teismas nagrinėjo federacinės valstybės, bendruomenių ir regionų įstatymų leidėjų priimamų normų konfliktus. Tiesa, jis kontroliavo ir tai, kaip įstatymų leidėjai laikosi Konstitucijos 10, 11 ir 24 straipsnių. Tai Konstitucijos 10 ir 11 straipsniuose suformuluotų lygiateisiškumo ir nediskriminavimo principų, taip pat 24 straipsnyje laiduotos mokymo laisvės apsauga. 2003 m. kovo 9 d. specialus įstatymas dėl Arbitražo teismo išplėtė šio teismo kompetenciją. Jam buvo patikėta saugoti, ar nepažeidžiami Konstitucijos II skirsnio „Apie belgus ir jų teises“ straipsniai, taip pat 170, 172 ir 191 straipsniai, atitinkamai nustatantys lygybę mokesčių srityje, belgų ir užsieniečių, esančių Belgijos teritorijoje, lygybę.[50]

Į Arbitražo teismą su prašymais anuliuoti aktą gali kreiptis Ministrų Taryba, bendruomenės arba regiono vyriausybė, bet koks fizinis arba juridinis asmuo, galintis pagrįsti savo suinteresuotumą bylos iškėlimu, valstybės, bendruomenių ir regionų įstatymų leidžiamųjų susirinkimų pirmininkai, prašant ne mažiau kaip dviem trečiosioms jų narių. Prejudiciniu klausimu dėl nurodytų aktų atitikties Konstitucijai, jei šį klausimą išspręsti būtina, gali kreiptis bet kuris šalies teismas.

Pirmas Arbitražo teismo posėdis įvyko 1984 m. spalio 3 d. M. Melchioras (Arbitražo teismo pirmininkas, priklausantis prancūzų kalbos grupei) teigia, kad iš pradžių visuomenėje susiklėsčiusi nuostata nebuvo palanki teismui, suabejota tokio teismo steigimo tikslingumu.[51] Teismas mokėsi spręsti sudėtingas konstitucinės apsaugos problemas. Gerai, kad iš pradžių jis nebuvo perkrautas darbu. Du Arbitražo teismo veiklos dešimtmečiai patvirtino šios institucijos reikšmę saugant Belgijos federalinę sistemą, ginant atitinkamas asmens teises. Teismas įgijo didelį autoritetą. Išaugo nagrinėjamų bylų skaičius. 2003 metais Arbitražo teismas priėmė 177 nutarimus (159 nutarimai susiję su lygybės ir nediskriminavimo principų apsauga, kiti – su mokymo teisės apsauga ar kompetencijos paskirstymu)[52].

Bylą dažniausiai nagrinėja septynių teisėjų kolegija, kurią sudaro du teismo pirmininkai, trys teisėjai, priklausantys vykdančio funkcijas pirmi-

[50] Rigaux A. Le statut de la magistrature belge // Annales de droit de Louvain. 2005. Vol. 62. Nr. 1–2. P. 5.

[51] Žr.: http:// www.conseil-constituionnel.fr/cahiers/ccc12/04cour2.htm

[52] Delpérée F., Horevoets C., Moline F., Renauld B. La Cour d‘Arbitrage. Chronique de jurisprudence 2003 // Revue belge de droit constitutionnel. 2004. Nr. 2. P. 153.

ninko klabos grupei, du teisėjai, priklausantys kitai kalbos grupei. Tokioje kolegijoje visada turi būti du teisėjai, turintys teisinio darbo patirtį, ir du teisėjai, turintys parlamentinės veiklos patirtį. Sprendimai priimami balsų dauguma. Kai kuriuos klausimus nagrinėja mažesnės trijų teisėjų kolegijos (pirmininkas ir du pranešėjai, priklausantys skirtingoms kalbų grupėms).

Visos sudėties Arbitražo teismas bylą nagrinėja įstatyme numatytais atvejais arba vieno iš teismo pirmininkų sprendimu. Sprendimai taip pat priimami balsų dauguma. Balsams pasidalijus po lygiai, lemia funkcijas vykdančio pirmininko balsas.

Tuo atveju, kai prašymas anuliuoti aktą yra priimtinas nagrinėti ir yra pagrįstas, Arbitražo teismas visiškai arba iš dalies anuliuoja apskųstąjį įstatymą, dekretą ar ordonansą. Teismas priima nutarimą prašymą atmesti, jei prašymas anuliuoti aktą yra nepriimtinas arba nepagrįstas. Arbitražo teismui priėmus nutarimą dėl kreipimosi prejudiciniu klausimu, teismas, prašęs atsakymo, ir kiti teismai savo sprendimų negali grįsti normomis, kurios tokiame nutarime pripažintos nekonstitucinėmis.

XI

Belgijos teisminė valdžia yra nepriklausoma nuo kitų valdžių. Tai lemia šiai valdžiai konstitucinėje struktūroje skirta vieta, taip pat teisminės valdžios atstovams nustatytos garantijos. Nei valstybės vadovas, nei įstatymų leidžiamosios ar vykdomosios valdžių atstovai negali kištis į teisminės valdžios funkcijų vykdymą. Teismai savo įgaliojimus vykdo neatsižvelgdami į kitas institucijas. Kiekvienas teismo sprendimas turi būti motyvuotas. Sprendimas skelbiamas viešame posėdyje.

Konstitucijoje įtvirtintos šios teisėjų nepriklausomumo garantijos: skyrimas į pareigas iki gyvos galvos (iš pareigų atleidžiami įstatyme nustatyto amžiaus sulaukę teisėjai) ir neatšaukiamumas, teisėjo perkėlimas tik jam sutikus ir jį naujai paskyrus, teisėjo materialinio atlyginimo nustatymas įstatymu.

Belgijos teismų sistemą sudaro teismai ir tribunolai, penki apeliaciniai teismai (Briuselio, Gento, Antverpeno, Lježo, Monso), Belgijos kasacinis teismas.

Taikos teisėjus ir tribunolų teisėjus į pareigas tiesiogiai skiria karalius. Apeliacinių teismų teisėjus, tribunolų pirmininkus ir jų pavaduotojus skiria karalius atitinkamų teismo instancijų ir provincijos tarybų arba sostinės Briuselio tarybos teikimu. Kasacinio teismo, vykdančio Aukščiausiojo Teismo funkcijas teismų sistemoje, teisėjus karalius skiria iš dvigubai ilgesnio

kandidatų sąrašo, kurį pakaitomis teikia Atstovų Rūmai ir Senatas bei Kasacinis teismas. Kasacinio teismo, Apeliacinio teismo ir Darbo teismo teisėjai iš tų teismų teisėjų išsirenka atitinkamų teismų pirmininkus ir vicepirmininkus. Karaliaus misija skiriant teisėjus – garantuoti teisėjų tinkamą teisėjų parinkimą ir nepriklausomumą. Į teisėjo pareigas jis skiria asmenis, įrašytus į sąrašus, kuriuos, kaip matėme, vienais atvejais pateikia ir patys teismai, ir atstovaujamosios institucijos.

Be bendrosios jurisdikcijos teismų, Belgijos Konstitucijoje numatyti ir administraciniai teismai, nagrinėjantys piliečių ir administracijos ginčus. Šie teismai steigiami įstatymu.

Aukščiausioji administracinės justicijos instancija – Valstybės Taryba (*Conseil d'État, Raad van State*), kurios sudėtį, kompetenciją ir veiklos tvarką nustato įstatymas. Valstybės Taryba buvo įsteigta 1946 m. gruodžio 23 d, įstatymu dėl Valstybės Tarybos. Konstitucijos pataisomis aukščiausiajai administracinės justicijos institucijai pripažintas konstitucinis rangas.[53] 1999 m. gegužės 25 d. įstatymu šio aukščiausiojo administracinio teismo kompetencija buvo iš esmės išplėsta.[54] Pagal Konstitucijos 161 straipsnį administraciniai teismai gali būti steigiami tik remiantis įstatymu.

Konstitucija draudžia steigti ypatinguosius teismus.

Prokuratūros prie teismų valdininkus skiria ir atleidžia karalius.

XII

Bendruomenių ir regionų valdžios sistemos reguliuojamos Konstitucijos IV skyriuje.

Pagal Konstitucijos 115 straipsnį yra prancūzų bendruomenės parlamentas *(Parlement de la Communauté française*) ir flamandų bendruomenės parlamentas, vadinamas flamandų parlamentu (*Parlement flamand,* Vlaamse Parlement), kurių sudėtį ir veiklą nustato įstatymas, priimtas Konstitucijos 4 straipsnio paskutinėje dalyje numatyta dauguma. Vokiečių bendruomenės parlamento (*Parlement de la Commmunauté germanophone, Parlament der Deutschsprachigen Gemeinschaft*) sudėtį ir veiklą nustato įstatymas.

Prancūzų ir flamandų bendruomenių parlamentai ir jų vyriausybės yra atitinkamai Valonijos bei Flandrijos regionų parlamentai ir vyriausybės.

[53] Rigaux F. Op. cit. P. 6.

[54] Hendrichx B., Depré S. Le droit d'accès au Conseil d'État // Les droits de l'homme au seuil du troisième millenaire. Mélanges en hommage à Pierre Lambert. – Bruxelles: Bruylant, 2000. P. 403.

Parlamentų nariai renkami penkerių metų kadencijai. Dažniausiai rinkimai į šias institucijas vyksta kartu su rinkimais į Europos parlamentą. Bendruomenių ir regionų vyriausybių narius renka jų parlamentai.

Prancūzų ir flamandų bendruomenių parlamentai dekretais reguliuoja kultūrą, švietimą (tačiau negali nustatyti privalomo mokslo pradžios ir pabaigos, minimalių reikalavimų, kuriuos turi atitikti išduodami dokumentai, švietimo darbuotojų pensijų režimo), bendruomenių bendradarbiavimą, taip pat tarptautinį bendradarbiavimą, išskyrus tam tikrų sutarčių sudarymą. Parlamentų priimami dekretai turi įstatymo galią prancūzų, olandų ir vokiečių kalbų regionams, taip pat dvikalbio sostinės Briuselio regiono įstaigoms, pagal savo pobūdį priskirtoms vienai arba kitai bendruomenei (Konstitucijos 127 str.).

Pagal Konstituciją prancūzų ir flamandų bendruomenių parlamentų kompetencijai priskiriami kalbų vartojimo valdymo srityje, mokymo viešųjų valdžių įkurtose ir finansuojamose švietimo įstaigose, socialinių darbdavio ir personalo santykių ir dokumento tvarkymo viešosiose (arba viešųjų valdžių kontroliuojamose) įstaigose. Parlamentų dekretai tais klausimais turi įstatymo galią prancūzų ir olandų kalbų regionams. Išimtys taikomos komunoms, kurios ribojasi su kitais kalbiniais regionais, tarnyboms, kurių veiklos sritis peržengia lingvistinio regiono ribas, federalinėms ir tarptautinėms įstaigoms, kurių veiklos sritis peržengia vienos bendruomenės ribas. Keli Konstitucijos straipsniai nustato sostinės Briuselio kalbinių bendruomenių veiklos koordinavimo ir bendradarbiavimo formas.

Pagal Konstituciją daug klausimų, susijusių su bendruomenių ir regionų atstovaujamųjų ir vykdomųjų institucijų organizavimas, kompetencija, veiklos tvarka, reguliuojami įstatymais.

XIII

Konstitucijoje įtvirtinti provincijų ir komunų įstaigų organizavimo ir veiklos principai. Tai tiesioginiai provincijų ir komunų tarybų narių rinkimai, šių tarybų teisė reguliuoti visus vietinio gyvenimo klausimus, įgaliojimų decentralizacija pirmenybę teikiant provincijų ir komunų įstaigoms, jų posėdžių ir finansinės veiklos viešumas, galimybė valstybei įsikišti siekiant užkirsti kelią įstatymo pažeidimui arba žalos nacionaliniams interesams darymui (Konstitucijos 162 str.). Išimtinei komunalinių valdžių kompetencijai priskirtas civilinės būklės aktų registravimas ir registrų tvarkymas.

Konstitucijoje numatytos įvairios vietinio bendradarbiavimo formos, gali būti sudaromos komunų federacijos arba aglomeracijos, turinčios savas atstovaujamąsias ir vykdomąsias institucijas.

XIV

Karalius sudaro sutartis, išskyrus sutartis, kurias sudaryti pagal Konstituciją teisę turi bendruomenių ir regionų vyriausybės. Karaliaus sudarytos sutartys įsigalioja tada, kai joms pritaria abeji parlamento rūmai. Bendruomenių ir regionų vyriausybių sudarytoms sutartims turi pritarti parlamentai. Teisę denonsuoti šias sutartis turi karalius, jeigu vyriausybės to prašo. Pagal Konstituciją parlamento rūmai turi būti informuojami dėl visų derybų, susijusių su sutarčių dėl Europos bendrijų įsteigimo bei susitarimų ir juos keičiančių aktų.

Valstybės mokesčiai nustatomi įstatymu. Vietinius mokesčius gali nustatyti tik vietinės atstovaujamosios institucijos. Konstitucijoje numatyta, kad kasmet turi būti balsuojama dėl mokesčių valstybei, regionui arba bendruomenei. Mokestinės privilegijos draudžiamos. Išimtis taikyti leidžiama tik įstatymo pagrindu. Kasmet Atstovų Rūmai atitinkamu įstatymu tvirtina biudžetą ir finansinę ataskaitą. Parlamentas nustato bendruomenių ir regionų finansavimo sistemas. Išmokos iš valstybės iždo (pensijos, atlyginimai) galimos tik įstatymo pagrindu. Valstybė dvasininkams moka atlyginimus ir pensijas iš lėšų, nustatytų valstybės biudžete.

Iždo teismas (*la Cour des comptes, Rekenhof*) kontroliuoja, kaip naudojamos valstybės lėšos. Iždo teismo narius įstatymu nustatytam laikui skiria Atstovų Rūmai. Šio teismo organizavimą nustato įstatymas.

XV

Konstitucijos 187 straipsnyje nustatyta, kad Konstitucijos galiojimas negali būti nei visiškai, nei iš dalies sustabdytas. Įsigaliojus Konstitucijai, bet koks jai prieštaraujantis įstatymas, dekretas, nutarimas, reglamentas panaikinami. Konstitucijos tekstas išdėstytas trimis kalbomis: prancūzų, olandų ir vokiečių.

Konstitucijoje nustatyta, kad bet koks įstatymas, nutarimas arba reglamentas, priimtas bendrosios, provincijos arba komunos administracijos, galios tik jį paskelbus įstatymo nustatyta forma. Pagal Konstituciją negalima reikalauti priesaikos, jei ji nenumatyta įstatyme.

Konstitucijos 193 straipsnyje nustatytos Belgijos nacionalinės spalvos: raudona, geltona, juoda. Karalystės herbas – Belgijos liūtas su devizu „Vienybėje jėga“[55]. Belgijos sostinė ir Federalinės Vyriausybės būstinė yra Briuselio miestas (Konstitucijos 194 str.).

[55] „L'Union fait la Force“ (pranc.), „Eendracht maakt macht“ (ol.).

XVI

Federalinė įstatymų leidžiamoji valdžia turi teisę paskelbti kilusią būtinybę peržiūrėti vieną arba kitą jos nurodytą konstitucinę nuostatą. Po tokio pareiškimo abeji parlamento rūmai paleidžiami. Nauji rūmai sušaukiami pagal Konstitucijos 46 straipsnį. Šie rūmai bendru sutarimu su karaliumi priima sprendimą dėl keistinų Konstitucijos nuostatų. Tokiu atveju rūmai svarsto pataisas dalyvaujant ne mažiau kaip dviem trečdaliams kiekvienų rūmų narių; pataisa priimama, jeigu jai pritarta ne mažiau kaip dviem trečdaliais dalyvavusiųjų balsų.

Konstitucijos negalima keisti karo metu, taip pat kai parlamento rūmai negali laisvai susirinkti šalies teritorijoje. Šalį valdant regentui, negalima keisti konstitucinių karaliaus įgaliojimų bei Konstitucijos 85–88, 91–95, 106 ir 107 straipsnių.

Bendru sutarimu su karaliumi steigiamieji rūmai gali adaptuoti Konstitucijos straipsnių ir padalijimų numerius, taip pat Konstitucijos dalijimą į skirsnius, skyrius ir poskyrius, keisti neperžiūrimų nuostatų terminiją, siekiant jas suderinti su naujosiomis nuostatomis ir laiduoti Konstitucijos tekstų prancūzų, olandų ir vokiečių kalbomis atitiktį. Tokiais atvejais rūmai gali priimti sprendimus ir nedalyvaujant dviem trečdaliams kiekvienų rūmų narių; visi pakeitimai bus adaptuoti, jeigu už visas naujoves balsuos ne mažiau kaip du trečdaliai dalyvavusiųjų balsavime.

XVI

Konsoliduotasis Belgijos Konstitucijos tekstas ne kartą keistas[56]. Pataisų priežastys aptartos skyriaus pradžioje. Aktyvi konstitucinė kūryba ska-

[56] Žr.: 1. Modifications du 25 mars 1996 (art. 66, 71 et 118*bis*) // Moniteur belge du 19 avril 1996; 2. Modifications du 28 février 1997 (art. 59) // Moniteur belge du 1er mars 1997; 3. Modifications du 11 mars 1997 (art. 41) // Moniteur belge du 2 avril 1997; 4. Modifications du 20 mai 1997 (art. 130) // Moniteur belge du 21 juin 1997; 5. Modifications du 12 juin 1998 (art. 103) // Moniteur belge du 16 juin 1998); 6. Modifications du 17 juin 1998 (art. 125) // Moniteur belge du 18 juin 1998; 7. Modifications du 20 novembre 1998 (art. 151) // Moniteur belge du 24 novembre 1998; 8. Modifications du 11 décembre 1998 (art. 8) // Moniteur belge du 15 décembre 1998; 9. Modifications du 12 mars 1999 (art. 41) // Moniteur belge du 9 avril 1999; 10. Modifications du 7 mai 1999 (art. 150) // Moniteur belge du 29 mai 1999; 11. Modifications du 23 mars 2000 (art. 22*bis*) // Moniteur belge du 25 mai 2000; 12. Modifications du 16 mai 2000 (art. 147) // Moniteur belge du 27 mai 2000; 13. Modifications du 30 mars 2001 (art. 184) // Moniteur belge du 31 mars 2001; 14. Modifications du 21 février 2002 (art. 10 et 11*bis*) // Moniteur belge du 26 février 2002; 15. Modifications du 17 décembre 2002 (art. 157) // Moniteur belge du 31 janvier 2003; 16. Modifications du 10 juin 2004 (art. 67) // Moniteur belge du 11 juin 2004; 17. Modifications du 9

tina belgų autorius kalbėti apie pataisų „žvalgomąjį pobūdį“[57], apie siekimą nuolat vystyti konstitucinę sistemą, įveikti atsirandančias kliūtis. Konstitucijos pataisų sąrašas būtų toks:

1) 1996 m. kovo 25 d. Konstitucijos pataisa pakeisti Konstitucijos 66, 71 straipsniai, Konstitucija papildyta 118 bis straipsniu.

2) 1997 m. vasario 28 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 59 straipsnis.

3) 1997 m. kovo 11 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 41 straipsnis.

4) 1997 m. gegužės 20 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 130 straipsnis.

5) 1998 m. birželio 12 d. Konstitucijos pataisa pakeistas 103 straipsnis.

6) 1998 m. birželio 17 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 125 straipsnis.

7) 1998 m. lapkričio 20 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 151 straipsnis.

8) l998 m. gruodžio 11 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 8 straipsnis.

9) 1999 m. kovo 12 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 41 straipsnis.

10) 1999 m. gegužės 7 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 150 straipsnis.

11) 2000 m. kovo 23 d. Konstitucijos pataisa Konstitucija papildyta 22 bis straipsniu.

12) 2000 m. gegužės 16 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 147 straipsnis.

13) 2001 m. kovo 30 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 184 straipsnis.

14) 2002 m. vasario 21 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 10 straipsnis, Konstitucija papildyta 11 bis straipsniu.

15) 2002 m. gruodžio 17 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 157 straipsnis.

16) 2004 m. birželio 10 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 67 straipsnis.

---

juillet 2004 (*intitulé*) // Moniteur belge du 13 août 2004; 18. Modifications du 2 février 2005 (art. 14*bis*) // Moniteur belge du 17 février 2005; 19. Modifications du 25 février 2005 *(terminologie*) // Moniteur belge du 11 mars 2005; 20. Modifications du 26 mars 2005 (art. 41) // Moniteur belge du 7 avril 2005.

[57] Bombois T. Faut-il réviser les articles 41 et 162 à 166 de la Constitution? // Revue belge de droit constitutionnel. 2004. Nr. 1. P. 3.

17) 2004 m. liepos 9 d. Konstitucijos pataisa įvardyta III skirsnio IV skyriaus I poskyrio l dalis.

18) 2005 m. vasario 2 d. Konstitucijos pataisa Konstitucija papildyta 14 bis straipsniu.

19) 2005 m. vasario 25 d. Konstitucijos pataisa pakeisti Konstitucijos 41 str., 68 str., 111 str., 115 str., 116 str., 118 str., 118 bis, 119 str., 120 str., 122 str., 123 str., 125 str., 127 str., 128 str., 129 str., 130 str., 132 str., 136 str., 137 str., 138 str., 139 str., 140 str., 162 str., 166 str., 167 str., 175str., 176 str., 177 str., 178 str., IX skyrius.

20) 2005 m. kovo 26 d. Konstitucijos pataisa pakeistas Konstitucijos 41 straipsnis.

LITERATŪRA

1. Bombois T. Faut-il réviser les articles 41 et 162 à 166 de la Constitution? // Revue belge de droit constitutionnel. 2004. Nr. 1.
2. Croisat M. Le fédéralisme dans les démocraties contemporaines. – Paris: Montchrestien, 1995.
3. Croisat M. Quermonne J. L., L'Europe et fédéralisme. – Paris: Montchrestien, 1996.
4. Delpérée F. Le droit constitutionnel de la Belgique. – Bruxelles: Bruylant, Paris: L.G.D.J., 2000.
5. Delpérée F. La Cour d'arbitrage de Belgique // Cahiers du Conseil constitutionnel. 2002. Nr. 12.
6. Delpérée F. Le fédéralisme en Europe. – Paris: PUF, 2000.
7. Delpérée F. Depré S., Le système constitutionnel de la Belgique. – Bruxelles: Bruylant, 1998.
8. Delpérée F. Rasson Roland A., Verdussen M. Les discriminations positives. Belgique // Annuaire international de justice constitutionnelle. 1997. T. XIII.
9. Dehousse F. Introduction au droit public. – Bruges: La Charte, 1995.
10. La Constitution fédérale du 5 mai 1993 (dir. F. Delpérée). – Bruxelles: Bruylant, 1993.
11. La Constitution belge, lignes et interlignes (dir. Marc Verdussen). – Bruxelles: Ed. Le Cri, 2004.
12. La procédure de révision de la Constitution (sous la direction de Francis Delpérée). – Bruxelles: Bruylant, 2003.

13. Les constitutions des États de l'Union européenne (Documents rassemblés et présentés par Constance Grewe et Henri Oberdorff). – Paris: La documentation française, 1999.
14. Les réformes institutionnelles de 1993. Vers un fédéralisme achevé? – Bruxelles: Bruylant, 1994.
15. Le code constitutionnel, 3e édition. – Bruxelles: Bruylant, 2000.
16. Leton A., Miroir A. Les conflits communautaires en Belgique. – Paris: PUF, 1999.
17. Martens P. Le métier de juge constitutionnel // La saisine du juge constitutionnel. Aspects de droit comparé. – Bruxelles: Bruylant, 1998.
18. Nys E. Le droit international. Les principes, les théories, les faits. Tome premier. 2 éd. – Bruxelles: Alfred Castaigne, Paris: Albert Fontemoing, 1904.
19. Rigaux A. Le statut de la magistrature belge // Annales de droit de Louvain. 2005. Vol. 62. Nr. 1–2.
20. Texte intégral de la Constitution belge et ses modifications sur le site du Sénat belge http://www.senate.be/doc/const_fr.html/
21. Wigny P. Droit constitutionnel. Principes et droit positif. – Bruxelles: Bruylant, 1952. Vol. 2.
22. Verdussen M. Les douze juges. La légitimité de la Cour constitutionnelle – Bruxelles: Labor, 2004.
23. http://www.lachambre.be
24. http://www.senate.be
25. http://premier.fgov.be
26. http:// www.arbitrage.be
27. http://www.vlaanderen.be
28. http://www.vlaamsparlement.be
29. http://www.cfwb.be
30. http://www.pcf.be
31. 31.http://www.dglive.be
32. http://www.rdg.be
33. 33.http://www.wallonie.be
34. 34. http://parlement.wallonie.be
35. 35. http://www.bruxelles.irisnet.be
36. 36. http://www.parlbru.irisnet.be

III.
ŠVEICARIJOS KONFEDERACIJOS 1999 M. BALANDŽIO 18 D. KONSTITUCIJA

I

Šveicarijos Konfederacijos *(Schweizerische Eidgenossenschaft, Confédération Suisse, Confederazione Svizzera, Confederziun Svizra)*[58] 1999 m. balandžio 18 d. referendume priimta Konstitucija, įsigaliojusi 2000 m. sausio 1 d., yra trečioji jos istorijoje.[59] 1798–1848 m., nuo Senosios Konfederacijos žlugimo iki šiuolaikinės valstybės sukūrimo, Šveicarija išgyveno daugelį valstybinės santvarkos pokyčių. Apžvelgiant konstitucionalizmo raidą šioje valstybėje, galima išskirti keletą svarbių etapų.[60]

Pirmasis iš jų – tai Senoji Konfederacija, egzistavusi XIII–XVIII a., kuri pagal dabartinę terminologiją buvo valstybių sąjunga, sudaryta iš trylikos vietovių, vėliau pavadintų kantonais (Ūris (*Uri*), Švicas (*Schwyz*), Untervaldenas (*Unterwalden*), Liucerna (*Luzern*), Ciūrichas (*Zürich*), Glarusas (*Glarus*), Cūgas (*Zug*), Bernas (*Bern*), Fribūras (*Freiburg*), Zoloturnas (*Solothurn*), Bazelis (*Basel*), Šafhauzenas (*Schaffhausen*), Apencelis (*Appenzell*). Šių kantonų teisinė padėtis buvo gana skirtinga. Vienintelis bendras šios Senosios Konfederacijos organas buvo periodinis kantonų pasiuntinių susirinkimas (*Tagsatzung*), kurio metu turėjo būti aptariami bendri klausimai ir dėl jų dažniausiai vienbalsiai priimami sprendimai. Būtent tai, taip pat ta aplinkybė, kad nebuvo galima, kantonams nesutinkant, tokius sprendimus įgyvendinti, liudijo, kad susirinkimas nebuvo veiksminga priemonė. Reformacijos metu, sąjungos partneriams suskilus į jo šalininkų ir priešininkų stovyklas, susirinkimas ir toliau nebuvo veiksmingas. Senosios Konfederacijos kantonai nebuvo demokratiški šių dienų prasme, vienuose iš jų

[58] Toliau administracinių vienetų, institucijų ir pan. pavadinimai nurodomi tik vokiečių k.

[59] Tekstas: www.bj.admin.ch; www.verfassungen.de

[60] Plačiau žr.: Kästli T. Die Schweiz – eine Republik in Europa/Geschichte des Nationalstaates seit 1798. – Zürich, 1998. S. 17–351; Kölz A. Geschichtliche Grundlagen / Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 111–127; Tschannen P. Staatsrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Bern, 2004. S. 26–30; Wittibschlager M. Einführung in das schweizerische Recht. – München, 2000. S. 1–6.

viešpatavo tam tikros šeimos, kituose – gildijos. Nė viename kantone renkamo parlamento nebuvo.

Kitas laikotarpis, apimantis 1798–1802 m., vadinamas helvetiškuoju. Prancūzų trupėms įžygiavus į dabartinės Šveicarijos teritoriją 1798 m. kovo mėn., Senoji Konfederacija žlugo. Sušauktas nacionalinis susirinkimas 1798 m. balandžio 12 d. priėmė Paryžiuje Peterio Ochso parengtą helvetinę Konstituciją, pagal kurią Senoji Konfederacija tapo centralizuota vieninga valstybe, sudaryta iš 22 vienodas teises turinčių kantonų, kurie pirmiausia atliko rinkiminių apygardų ir administracinių vienetų vaidmenį. Konstitucijoje buvo įtvirtintas parlamentas ir vyriausybė, formaliai buvo garantuotos ir kai kurios šveicarų teisės. Pažymėtina, kad šiuo laikotarpiu nesiliovė vieningos valstybės (unitaristų) ir senosios santvarkos (federalistų) šalininkų konfrontacijos. Šie esminiai pokyčiai, prievarta paženklintas laikas, šalių kovos lėmė tai, kad ši Konstitucija nebuvo įgyvendinta. Bandymai ją reformuoti žlugo, tačiau tai vis dėlto nulėmė antrosios helvetinės Konstitucijos atsiradimą, kuri kantonams grąžino dalį jų prarastų įgaliojimų. Nors šiai Konstitucijai 1802 m. birželį piliečiai balsuodami pritarė, ji niekada neįgavo praktinės reikšmės.

1803 m.–1813 m. – vadinamasis Mediacijos laikotarpis. Helvetiškoji Konstitucija 1803 m. vasario 19 d. vadinamaisiais Mediacijos aktais buvo panaikinta, kai Napoleonas Bonapartas Šveicarijai pateikė naują Konstituciją, pagal kurią trylika Senosios Konfederacijos ir šeši nauji kantonai (Sankt Galenas (*St. Gallen*), Graubiundenas (*Graubünden*), Argau (*Aargau*), Turgau (*Thurgau*), Tičinas (*Tessin*), Vo (*Waadt*) įgavo savarankiškų valstybių teisinę padėtį. Bendras šios valstybių sąjungos organas vėl buvo susirinkimas. Sąjungos kompetencijai priklausė tik užsienio politika ir vidaus saugumas, visa kita buvo atskirų kantonų reikalas.

1813–1830 m. laikotarpis vadinamas Restauracijos laikotarpiu. Po Napoleono Bonaparto pralaimėjimo 1813 m. rudenį neeiliniame susirinkime 1813 m. gruodžio 27 d. Mediacijos aktai buvo paskelbti negaliojančiais, o po dviejų dienų buvo įkurta Federalinė Sąjunga, kuri Konfederacijai turėjo parengti naują Konstituciją. Po ginčų tarp reakcinių kantonų (pagrindinis jų reprezentantas – Bernas (*Bern*), kurie norėjo vėl įvesti priešrevoliucinę santvarką, ir pažangių kantonų, vadovaujamų Ciūricho (*Zürich*), 1815 m. rugpjūčio 7 d. buvo priimta federalinė sutartis. Naujieji šeši kantonai – Sankt Galenas (*St. Gallen*), Graubiundenas (*Graubünden*), Argau (*Aargau*), Turgau (*Thurgau*), Tičinas (*Tessin*) ir Vo (*Waadt*) – buvo pripažinti lygiateisiais, o susirinkimo 1814 m. rugsėjo 12 d. nutarimu Valė (*Wallis*), Nešatelis (*Neuenburg*) ir Ženeva (*Genf*) buvo priimti į sąjungą. Taip federalinė sutartis sujungė 22 lygiateisius kantonus, kurie iš esmės buvo suvere-

nios laisvos valstybės, galėjusios tvarkytis savo nuožiūra. Federacijai priklausė tik užsienio reikalai, tarptautinių sutarčių sudarymas. Kitus įgaliojimus Federacija galėjo vykdyti tik vieno iš jos narių paprašyta.

Tolesnis etapas – 1830–1848 m. – vadinamas Regeneracijos laikotarpiu. Jau 1830 m. pradžioje daugelyje kantonų, pirmiausia Zoloturne (*Solothurn*), Liucernoje (*Luzern*), Ciūriche (*Zürich*), Sankt Galene (*St. Gallen*), Turgau (*Thurgau*), Argau (*Aargau*), Šafhauzene (*Schaffhausen*), Vo (*Waadt*) ir Berne (*Bern*) įvyko reformos. Buvo puoselėjamos tautos suvereniteto, atstovaujamosios demokratijos, žmogaus teisių idėjos. Bandyta liberalizuoti federalinę sutartį, tačiau šie bandymai žlugo 1832 m. ir 1833 m. susirinkimuose. Įtampa tarp atsinaujinusių ir konservatyvių kantonų nuolat augo, o Liucernai (*Luzern*) 1841 m. prisijungus prie konservatyvių kantonų, savanorių būriai stojo į kovą su šio kantono trupėmis. Į tai reaguodami katalikiški konservatyvūs kantonai – Liucerna (*Luzern*), Ūris (*Uri*), Švicas (*Schwyz*), Untervaldenas (*Unterwalden*), Cūgas (*Zug*), Fribūras (*Freiburg*) ir Valė (*Wallis*) – 1845 m. gruodžio 10 d. įkūrė slaptą specialią sąjungą kariniais tikslais, kuri, šiam faktui paaiškėjus, 1847 m. liepos 20 d. buvo pripažinta prieštaraujančia federalinei sutarčiai, todėl panaikinta. Šis nutarimas turėjo būti įgyvendintas kariniu būdu 1847 m. lapkričio 4–29 d. vykusiame kare, kuris baigėsi minėtų 7 kantonų pralaimėjimu. Pasibaigus šiam karui, susirinkimas nusprendė iš naujo peržiūrėti 1815 m. federalinę sutartį. Buvo parengtas ir 1848 m. vasarą pateiktas kantonams balsuoti Konstitucijos projektas. Daugumai jų šiam Konstitucijos projektui pritarus, susirinkimas 1848 m. rugsėjo 12 d. paskelbė šią Konstituciją esant priimta. Ji įsigaliojo 1848 m. lapkričio 16 d. Svarbu tai, kad ši Konstitucija nebuvo federalinės sutarties modifikacija – tai savarankiškas teisės aktas, kuris įtvirtino perėjimą nuo valstybių sąjungos prie demokratinės federacinės valstybės. Joje pagal 1787 m. JAV Konstitucijos pavyzdį, įgyvendinant valdžių padalijimo principą, buvo įtvirtintas dvejų rūmų Federalinis susirinkimas, taip pat Bundesratas ir Federalinis teismas.

Tolesnė konstitucinė raida pasižymėjo tuo, kad nuo 1860 m. sustiprėjo demokratinis judėjimas. Jo rezultatas – parengtas naujos Konstitucijos projektas, pagal kurį Federacija įgavo daugiau teisių. Šiam projektui 1872 m. gegužės 12 d. vykusiame referendume nebuvo pritarta. Netrukus buvo parengtas dar vienas Konstitucijos projektas, kuriam pritarta 1874 m. balandžio 19 d. ir kuris įsigaliojo 1874 m. gegužės 29 d. Lyginant šią Konstituciją su 1848 m. Konstitucija pažymėtina, kad naujojoje Konstitucijoje įtvirtinti tiesioginės demokratijos elementai (fakultatyvinis referendumas), išplėsta Federacijos kompetencija karo dalykų, civilinės teisės ir kitose srityse, reglamentuotos tokios pagrindinės teisės kaip nemokamas aštuonmetis mo-

kyklinis mokymas, prekybos ir amatų laisvė, tikėjimo ir sąžinės laisvė, santuokos laisvė ir kt. Kaip minėta, ši Konstitucija galiojo iki 1999 m. pabaigos, kai buvo priimta nauja Konstitucija.

II

Pagrindinės priežastys, lėmusios konstitucinę reformą,[61] kuri prasidėjo praėjusio amžiaus septintajame dešimtmetyje, buvo 1874 m. Konstitucijos formos ir turinio trūkumai. Ši Konstitucija, savo esme panaši į pirmąją 1848 m. Konstituciją, tik dėl pakeitimų, kurių jos galiojimo laiku buvo priimta daugiau nei 140, atitiko laiko poreikius. Būtent tokia daugybė pakeitimų padarė žalos jos aiškumui ir rišlumui. Be to, šioje Konstitucijoje išryškėjo spragos pagrindinių teisių ir teisinės valstybės principų požiūriu, todėl formavosi nuomonė, kad, siekiant pašalinti šiuos Konstitucijos trūkumus, nebeužtektų tik tam tikrų pakeitimų, todėl būtina iš naujo peržiūrėti visą šalies pagrindinį įstatymą. Laikui bėgant ne tik šie, bet ir kiti pokyčiai, ypač valstybės organizavimo srityje, darėsi būtini.

Šiuo tikslu Bundesratas 1967 m. sudarė darbo grupę, o 1974 m. – ekspertų komisiją. Pastaroji 1977 m. pateikė Konstitucijos projektą, kuris po metų buvo išklausytas ir skirtingai vertinamas. Daugiausia kritikos šis projektas susilaukė dėl naujo ekonominės ir socialinės santvarkos reglamentavimo (ryškesnis socialinės valstybės principo įtvirtinimas), taip pat dėl kompetencijos tarp Federacijos ir kantonų padalijimo (nauji įgaliojimai Federacijai galėjo būti suteikiami paprastais įstatymais).

Svarbiausia buvo tai, jog formavosi nuomonė, kad Konstituciją būtina pakeisti iš esmės. Šiuo klausimu Bundesratas 1985 m. lapkričio 6 d. parlamentui pateikė išsamų pranešimą. Nors ši idėja Federaliniame susirinkime iš pradžių vertinta skeptiškai, 1987 m. birželio 3 d. nutarimu federalinės Konstitucijos peržiūrėjimo procesas buvo pradėtas. Minėto nutarimo 1 straipsnyje buvo nustatyta, kad 1874 m. gegužės 29 d. federalinė Konstitucija turi būti iš esmės peržiūrėta, o 2 straipsnyje Bundesratui pavesta parengti Konstitucijos projektą. Konstitucinė reforma dėl prasidėjusių debatų

[61] Plačiau žr.: Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 19–24; Koller H., Biaggini G. Die neue schweizerische Bundesverfassung/Neuerungen und Akzentsetzungen im Überblick/Europäische Grundrechte-Zeitschrift (EuGRZ). Bd. 27 (2000). Heft 11–13. S. 337–338; Tschannen P. Staatsrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Bern, 2004. S. 32–35; Wittibschlager M. Einführung in das schweizerische Recht. – München, 2000. S. 6–7; Kayser M., Richter D. Die neue schweizerische Bundesverfassung // Zeitschrift für ausländisches Recht und Völkerrecht (ZaöRV). Bd. 59 (1999). S. 986–992.

Europos Sąjungos klausimais buvo atidėta. Tik po to, kai Šveicarijos tauta 1992 m. gruodžio 6 d. vykusiame referendume narystei Europos Sąjungoje nepritarė, vėl grįžta prie pradėtų darbų.

Taigi reformos koncepcijos ašimi turėjo tapti sąvoka „papildymas“. Naujoji Konstitucija turėjo papildyti rašytinę ir nerašytinę konstitucinę teisę, ją pateikti suprantamai, sistemiškai sutvarkyti, supaprastinti jos kalbą. Be to, kai kurios Konstitucijos funkcijos turėjo būti labiau išryškintos, pirmiausia ji turėjo parodyti Šveicariją kaip teisinę, demokratinę, liberalią, socialinę valstybę. Taigi pasak P. Tschanneno, ši užduotis turėjo apimti kodifikavimo, redagavimo ir aktualizavimo darbus.[62]

Bundesratas 1995 m. birželio mėn. parengtą Konstitucijos projektą pateikė visuomenei svarstyti. 1996 m. lapkričio 20 d. Federaliniam susirinkimui buvo pateikti trys projektai: federalinis nutarimas dėl papildytos federalinės Konstitucijos (projektas A), federalinis nutarimas dėl tautos teisių reformos (projektas B) ir federalinis nutarimas dėl teisinės reformos (projektas C). Pastarieji du projektai buvo taip parengti, kad prireikus jie, kaip baigti moduliai, būtų įterpti į Konstituciją. Projektas A turėjo sudaryti tam tikrą pagrindą, kuris, keičiant tam tikras jo dalis, galėjo būti nenutrūkstamai atnaujinamas. Taigi sumanytus pokyčius buvo galima pavadinti konstitucine reforma, vykdoma tam tikrais etapais.

Projekto A svarstymas parlamente užtruko tik dvejus metus, nes jis abejuose parlamento rūmuose (kitaip nei esant įprastoms procedūroms) buvo svarstomas tuo pačiu metu. Konstitucija buvo priimta 1998 m. gruodžio 18 d. Kantonų taryboje, jai pritarta vienbalsiai, Nacionalinėje taryboje – 134 „už“, 14 „prieš“, 32 susilaikius.

Tauta ir kantonai naujai Federalinei Konstitucijai pritarė 1999 m. balandžio 18 d. įvykusiame referendume. Reikia pasakyti, kad būdas, kuriuo šiai Konstitucijai pritarta, neatitiko oficialiosios šalies politikos. Nors pasiekta 59,2 proc. dauguma, dalyvavo tik 35,9 proc. rinkėjų (daugiametis vidurkis – maždaug 40 proc.). Prieš Konstituciją daugiausia pasisakė kaimų regionai, partinės dešiniosios krypties šalininkai ir vyresnio amžiaus asmenys. Nebuvo pritarta Konstitucijai vidurio Šveicarijos kantonuose (Ūryje (*Uri*), Švice (*Schwyz*), Obvaldene (*Obwalden*), Nidvaldene (*Nidwalden*), šiaurinėje šalies dalyje (Glaruse, (*Glarus*), Šafhauzene (*Schaffhausen*), Apencelyje (*Appenzell*), Auserodene (*Ausserrohden*), Sankt Galyje (*St. Gallen*), Turgau (*Thurgau*); Konstitucijai taip pat nepritarė Argau (*Aargau*) ir Valė (*Wallis*). Reikia pasakyti, kad visoms trims 1848, 1874 ir 1999 m. Šveicarijos Konstitucijoms nepritarė Ūris (*Uri*), Švicas (*Schwyz*), Obvaldenas

[62] Tschannen P. Staatsrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Bern, 2004. S. 75.

(*Obwalden*), Nidvaldenas (*Nidwalden*), Auserodenas (*Ausserrohden*) ir Valė (*Wallis*).

Kaip jau minėta, reformos vykdytos ir kitose srityse.[63] Bundesrato parengtame projekte B siekta užpildyti kai kurias spragas tautos teisių kataloge. Kai kurie pasiūlymai nesulaukė pritarimo nei Nacionalinėje taryboje, nei Kantonų taryboje dėl to, kad nesusitarta dėl parašų, reikalingų referendumui inicijuoti, skaičiaus. Vadinamajai mažajai tautos teisių reformai, apėmusiai pakeitimus, susijusius su tautos iniciatyva, jos teisių išplėtimu sudarant valstybines sutartis ir kt. (139a str., 141 str. 1 dalis d punktas ir 141a str.), pritarta 2003 m. vasario 9 d. vykusiame tautos ir kantonų balsavime.

Teisinei reformai, vadinamajam projektui C, tauta ir kantonai pritarė 2000 m. kovo 12 d. vykusiame balsavime. Ši reforma pirmiausia palietė pagrindines teises (įtvirtinta kreipimosi į teismą garantija) ir Federacijos kompetenciją (Federacijai priskiriama įstatymų leidyba civilinio proceso teisės ir baudžiamojo proceso teisės srityje). Svarbiausi pakeitimai buvo susiję su Federaliniu teismu (188–191 c str.), (pavyzdžiui, kreipimosi į Federalinį teismą ribojimas, teisėjų nepriklausomumo garantavimas ir kt).

Šveicarijos valdymo institucijos, įsteigtos 1848 m. Konstitucijos pagrindu, nuo to laiko pasikeitė nedaug, todėl praėjusio amžiaus pabaigoje ypač išryškėjo, kad tokių institucijų struktūra nebeatitinka joms keliamų užduočių apimties. Tam, kad pirmiausia Bundesratas galėtų deramai vykdyti svarbiausias užduotis valdant valstybę, turėjo būti sumažinta jo kompetencijos apimtis, todėl Bundesratas 1992 m. nusprendė valstybės valdymo reformą vykdyti dviem etapais. Pirmiausia tai turėjo būti padaryta nekeičiant Konstitucijos. Pirmasis etapas baigėsi 1997 m. kovo 21 d. priėmus naują Valdymo ir administravimo organizavimo įstatymą. Antrasis šios reformos etapas susijęs su Konstitucijos keitimu. 1998 m. Bundesratas pasiūlė du reformos variantus. Viename jų buvo numatyta stiprinti Federalinio Prezidento galias. Kitame projekte, kurį siekiama įgyvendinti, numatyta paskirti Bundesratui pavaldžius ministrus, kurie sudarytų lyg ir antrą Vyriausybę.

Dar viena reforma susijusi su finansų derinimu. Bundesratas 2001 m. lapkričio 14 d. pranešime šiuo klausimu minėjo, kad vienas iš svarbiausių Konstitucijos principų – federalizmas – paskutiniaisiais dešimtmečiais įgavo naujų bruožų, nes įgaliojimai, anksčiau priklausę kantonams, perėjo Fe-

[63] Žr.: Tschannen P. Staatsrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Bern, 2004. S. 35–41; Kayser M., Richter D. Die neue schweizerische Bundesverfassung/Zeitschrift für ausländisches Recht und Völkerrecht (ZaöRV). Bd. 59 (1999). S. 992–997.

deracijai, todėl lėšų cirkuliavimas tarp Federacijos ir kantonų tapo nebeaiškus. Naujas finansų derinimas šiam procesui turėtų užkirsti kelią, todėl reformos tikslas – sustiprinti Federacijos ir kantonų vaidmenis, o priemonė tam – atriboti jiems priskiriamas užduotis ir finansavimą. Šis projektas apima daugiau nei 20 Konstitucijos pakeitimų, iš kurių maždaug du trečdalius paliestų skyrių, reglamentuojantį įgaliojimus (54–125 str.). Kiti svarbūs pakeitimai susiję su Federacijos ir kantonų tarpusavio santykiais (42–53 str.).

III

1999 m. balandžio 18 d. priimta Šveicarijos Konfederacijos Konstitucija pasižymi „nauju dizainu“[64]: jai pirmiausia būdingas teksto aiškumas ir suprantamumas (kalbos stilius dažniausiai paprastas, nepretenzingas, negausus simbolių, patetiškas tik preambulėje),[65] nauja struktūra. Įgyvendinus konstitucinės reformos sumanymą, ji gali būti apibūdinama kaip jau esamos konstitucinės teisės sisteminimo ir konsolidavimo rezultatas. Ši Konstitucija – tai šiuolaikiškas, piliečiams artimas pagrindinis įstatymas, kuriame vėl aiškiai įtvirtinti keturi pagrindiniai Šveicarijos Konfederacijos principai: laisva teisinė valstybė, federalizmas, pusiau tiesioginė demokratija ir socialinė valstybė.[66]

Konstituciją sudaro preambulė ir 197 straipsniai, suskirstyti į 6 dalis. Šie (išskyrus pirmąją) savo ruožtu suskirstyti į skyrius, skyriai – į skirsnius. Kiekvienas straipsnis turi pavadinimą, o vėliau priimtieji pažymėti mažosiomis raidėmis.

Pirmojoje dalyje, kuri pavadinta „Bendrosios nuostatos“ (1–6 str.), įtvirtinti esminiai Federacijos elementai ir principai, programinės nuostatos, daugiausia dėmesio skiriant federalizmui ir teisinei valstybei. Antrojoje dalyje (7–41 str.) po vieną skyrių skirta pagrindinėms teisėms, pilietybei bei politinėms teisėms ir socialiniams tikslams. Trečioji dalis „Federacija, kantonai ir bendruomenės“ (42–135 str.) suskirstyta į tris skyrius: pirmajame reglamentuojami Federacijos ir kantonų tarpusavio santykiai, antrajame įtvirtintas Federacijos kompetencijos ir užduočių katalogas, trečiajame nustatyta finansinė sistema. Ketvirtojoje dalyje „Tauta ir kantonai“ (136–142

[64] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 24.

[65] Konstitucijos kalbos modernumas, be kita ko, pasireiškia ir tuo, kad, įvardijant pareigas ar pan., vartojamos ne tik įprastos vyriškosios, bet ir moteriškosios giminės formos.

[66] Koller H., Biaggini G. Die neue schweizerische Bundesverfassung/Neuerungen und Akzentsetzungen im Überblick // Europäische Grundrechte-Zeitschrift (EuGRZ). Bd. 27 (2000). Heft 11–13. S. 338.

str.) nustatytos sąlygos politinėms teisėms Federacijos lygmeniu įgyvendinti, taip pat atskiros tautos teisės inicijuojant Federacijos Konstitucijos pakeitimus (šios nuostatos iš dalies pakartojamos šeštosios dalies pirmajame skyriuje, reglamentuojančiame Konstitucijos keitimą) bei atskiri privalomojo ir fakultatyvinio referendumo atvejai. Penktoji dalis (143–191 a str.) skirta Federacijos institucijoms: po bendrųjų nuostatų eina skyrius, reglamentuojantis Federalinio susirinkimo organizavimą, darbo tvarką bei įgaliojimus, kitame skyriuje analogiškai įtvirtintas Bundesrato ir Federalinės administracijos bei Federalinio teismo, iš dalies ir kitų teismų teisinis statusas. Šeštojoje dalyje (192–197 str.) nustatyta Konstitucijos keitimo tvarka, įtvirtintos pereinamosios nuostatos. Pastarosios išdėstytos dviejuose straipsniuose: 196 str. („Pereinamosios nuostatos pagal 1998 m. gruodžio 18 d. federalinį nutarimą dėl naujosios Federacijos Konstitucijos), kurio atskirose dalyse nustatytas eilės tvarka išdėstytų atskirų Konstitucijos straipsnių įgyvendinimas pereinamuoju laikotarpiu, ir 197 str. („Pereinamosios nuostatos priėmus 1999 m. balandžio 18 d. Federacijos Konstituciją“) dėl Šveicarijos stojimo į Suvienytųjų Nacijų Organizaciją.[67]

Kaip jau minėta, Konstitucijai būdinga ir kai kurios jos turinio naujovės, taip pat naujai dedami akcentai.[68] Tai pasakytina apie nuostatas, naujai reglamentuojančias Federacijos ir kantonų tarpusavio santykius ir taip adekvačiai atskleidžiančias šiuo metu susiformavusio konstitucinio federalizmo padėtį. Viena iš tokių nuostatų – tai Konstitucijos 42 straipsnio 2 dalis, kurioje išreikštas subsidiarumo principas, nors ši sąvoka šiame straipsnyje nepavartota. Prie minėtos nuostatos šliejasi Konstitucijos 44 straipsnis, įpareigojantis Federaciją ir jos narius teikti abipusę paramą ir siekti tarpusavio supratimo, bei nuostata, garantuojanti kantonų savarankiškumą (47 str.).

Užsienio politikos formavimo srityje naujoji Konstitucija pabrėžia ypatingą parlamento vaidmenį (166 str. 1 d.). Taip pratęsiama jau susiformavusi Šveicarijos konstitucinė tradicija ir kartu atsiribojama nuo Europoje vyraujančios nuostatos, kad užsienio politika yra vykdomosios valdžios veiklos sritis.

Naujoji Šveicarijos Konstitucija daugelyje savo nuostatų pabrėžia šalies įsiliejimą į tarptautinę valstybių bendruomenę. Tai minima ne tik

[67] Pereinamojo laikotarpio nuo senosios prie naujosios Konstitucijos klausimai reglamentuojami ne pačioje Konstitucijoje, bet 1998 m. gruodžio 18 d. federalinio nutarimo dėl naujos Federalinės Konstitucijos baigiamosiose nuostatose (II–IV).

[68] Plačiau žr.: Koller H., Biaggini G. Die neue schweizerische Bundesverfassung/Neuerungen und Akzentsetzungen im Überblick // Europäische Grundrechte-Zeitschrift (EuGRZ). Bd. 27 (2000). Heft 11–13. S. 339–340.

Konstitucijos preambulėje, kurioje išreiškiamas solidarumas ir atvirumas pasaulio atžvilgiu, bet ir Konstitucijos 2 straipsnio, nusakančio valstybės tikslus, 4 dalyje, kurioje Federacija ir visos jos institucijos imperatyviai kviečiamos dėti visas pastangas siekiant išsaugoti taikią ir teisingą tarptautinę santvarką. Be to, Konstitucijos 54 straipsnio, reglamentuojančio užsienio politiką, 2 dalyje nustatyta, kad Federacija, be kita ko, prisideda prie sunkumų ir skurdo mažinimo pasaulyje, gerbiant žmonių teises, skatinant demokratiją, prie taikaus tautų bendradarbiavimo, taip pat išlaikant natūralius gyvybės pagrindus. Labai aktualus Šveicarijos nuostatos Europos integracinių procesų atžvilgiu klausimas Konstitucijoje sąmoningai nutylimas. Kaip teigia A. Epiney, neutralitetas yra ne užsienio politikos tikslas, bet priemonė šiam tikslui įgyvendinti.[69]

Nauja Konstitucijoje yra tai, kad joje įtvirtinta daug nuostatų, kurias nulėmė Šveicarijos tarptautiniai įsipareigojimai. Tarptautinių normų konstitucionalizavimo pavyzdys galėtų būti Konstitucijos 41 straipsnyje įtvirtintas socialinių tikslų katalogas. Jam turėjo įtakos 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. Nuostatas, reglamentuojančias pagrindines teises (7–36 str.), inspiravo tarptautinės pagrindinių teisių garantijos, pavyzdžiui, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija.[70]

Paminėtinos ir kai kurios kitos naujovės, pavyzdžiui, Konstitucijos 8 straipsnyje įstatymų leidėjas įpareigojamas tinkamomis priemonėmis šalinti neįgaliųjų diskriminavimą; numatoma supaprastinti kantonų teritorinius pasikeitimus (53 str.); išplėsta Federacijos kompetencija, ypač švietimo (63 str.) ir statistikos (65 str.) srityse, skatinant menų ir muzikos vystymą (69 str.). Be to, paminėtina ir tai, kad Konstitucijoje naujai reglamentuojami Federalinio susirinkimo ir Bundesrato tarpusavio santykiai.

Taigi galiojant ir naujajai Konstitucijai Šveicarija yra laisva, teisinė, demokratinė, socialinė federacinė valstybė. Taip Konstitucija saugo tradicijas, užtikrina tęstinumą ir konstitucinių institucijų stabilumą. Joje įtvirtintos nuostatos ne tik atspindi dabartinius tikruosius visuomeninius santykius, joms būdinga ir ateities perspektyva bei atvirumas pasauliui.

---

[69] Epiney A. Beziehungen zum Ausland/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 871.

[70] Plačiau žr.: Thürer D. Verfassungsrecht und Völkerrecht/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 179–206; Cottier Th., Hertig M. Das Völkerrecht in der neuen Bundesverfassung: Stellung und Auswirkungen/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft/Tagung vom 21./22 Oktober an der Universität Bern. – Bern, 2000. S. 1–34.

IV

Šveicarijos Konstitucijoje įtvirtinti keturi esminiai principai, sudarantys Šveicarijos Konfederacijos valstybinės santvarkos ir politinės visuomenės pamatus: Šveicarija yra demokratinė, federalinė, socialinė ir laisva teisinė valstybė.

Demokratijos principas išreikštas Konstitucijos preambulėje, kurioje skelbiamas Šveicarijos tautos ir kantonų siekis stiprinti demokratiją. Konstitucijos 2 straipsnis, nusakantis Šveicarijos Konfederacijos tikslus ir besiorientuojantis ties „klasikine kvadriga“, būtent laisvės, saugumo, visuomenės ir gerovės tikslais, taip pat federalinės valstybės, integracijos bei lygybės siekiais, taip pat deklaruoja tautos teisių apsaugą, tad šis Konstitucijos straipsnis nėra tiesiogiai taikomas. Jis turi programinę vertę, tačiau svarbus interpretuojant kitas nuostatas.[71]

Reikia pasakyti, kad Šveicarijos Konstitucijai būdinga tai, kad joje įtvirtinti ir reprezentatyviosios, ir tiesioginės demokratijos elementai. Nors reprezentatyvioji demokratija Šveicarijoje turi senesnes tradicijas, tiesioginė demokratija šiuo metu šalyje taip pat vaidina didelį vaidmenį. Taigi piliečiai turi galimybę pareikšti savo nuomonę konstituciniuose referendumuose, konstitucinėse iniciatyvose, referendumuose dėl įstatymų ir referendumuose dėl tarpvalstybinių sutarčių (136 str. 2 d., 138–142 str.).[72]

Demokratijos lygmuo valstybėje, kaip žinoma, priklauso ir nuo pagrindinių teisių, kurios garantuoja laisvą ir dialogu grįstą komunikaciją, konstitucinio įtvirtinimo: Šveicarijos Konstitucijos 16–18 straipsniuose laiduojamos nuomonės, informacijos, žiniasklaidos, kalbų laisvė, o 20–23 straipsniuose – mokslo, meno, susirinkimų ir susivienijimų laisvė. Politinės teisės, suteikiančios piliečiams teisę dalyvauti formuojant valstybinę valią, garantuojamos Konstitucijos 34 straipsnyje ir išvardijamos atskiroje ketvirtojoje dalyje.

Partijų pripažinimas konstitucinės santvarkos dalimi – svarbus konstitucinės reformos rezultatas, o kartu ir veiksnys, užtikrinantis demokratinę santvarką. Pagal Konstitucijos 137 straipsnį politinės partijos dalyvauja formuojant tautos nuomonę ir valią. Svarbus vaidmuo partijoms tenka ir įstatymų leidybos procese, ypač klausymų procedūroje: pagal Konstitucijos 147 straipsnį, be kita ko, partijos kviečiamos pareikšti savo nuomonę dėl

[71] Richli P. Staatsaufgaben – Grundlagen. Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 863.

[72] Žr.: VII skirsnį.

svarbių nutarimų, kitų planų bei tarptautinių sutarčių.[73]

Šiame kontekste reikia paminėti tai, kad Šveicarijos partinei sistemai būdingi du esminiai bruožai: didelis fragmentiškumas, pirmiausia pasireiškiantis dideliu partijų skaičiumi, ir stabilumas. Šių dviejų bruožų sutapimas tarptautiniu mastu yra stebėtinas, nes fragmentiškos partinės sistemos dažniausiai laikomos nestabiliomis. Esamos partinės sistemos susiformavimą lėmė daugybė visuomeninių konfliktų: konfesiniai, klasiniai prieštaravimai, miesto ir kaimo trūkumai. Šalies kalbinė įvairovė, priešingai nei kitose valstybėse, pavyzdžiui, Belgijoje, beveik nėra esminis veiksnys tam, kad formuotųsi partijos, eksplicitiškai išreiškiančios kalbinių mažumų interesus. Įvairūs profesiniai, religiniai ir kitokie susivienijimai bei sąjungos, kurių struktūra yra mažiau fragmentiška nei partijų, taip pat turi svarbią reikšmę formuojant valstybės politiką (147 str., 178 str. 3 d.).[74]

Dabartinį Šveicarijos federalizmą nulėmė daugelis veiksnių, tačiau pirmiausia – istorinės aplinkybės: 26 nedidelių bendruomenių gyventojai, siekdami išsaugoti savo politinį, kultūrinį savarankiškumą ir nepriklausomybę, susivienijo į vieną valstybinį darinį. Laikui bėgant, nepriklausomi valstybių sąjungos nariai tapo naujos valstybės dalimis, tačiau jos išsaugojo suverenias teises, kurios būtinos norint nustatyti ir vykdyti autonomines valstybines funkcijas. Prie to prisidėjo ir kultūriniai motyvai. Keturios kalbos, daugybė konfesijų ir kraštovaizdžio bei gyvenviečių skirtumai lėmė Šveicarijos nevienalytiškumą. Kaip pažymi P. Tschannenas, federalinės valstybės struktūra suteikia palankesnes sąlygas išsaugoti kultūrinę įvairovę, priimti adekvačius regioninius sprendimus, garantuoti įvairių gyventojų grupių sutarimą (bet kokiu atveju šios sąlygos palankesnės nei unitarinėje valstybėje, kurioje ne tik politinis, bet ir kultūrinis gyvenimas sukoncentruotas sostinėje).[75] Šveicarijos federalizmo tikslas – suderinti individualią laisvę ir įvairių kultūrinių bendruomenių daugiakultūriškumą, politiškai įteisintų institucijų egzistavimą ir tam tikromis procedūromis užtikrinti taikų sugyvenimą.[76]

Šveicarijos Konstitucijoje įtvirtintas šiuolaikiškas federalizmas, kuriam būdinga ne tik kompetencijos padalijimas, bet ir Federacijos ir kantonų

[73] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 35–38; 328–332.

[74] Plačiau žr.: Kriesi H. Grundlagen der politischen Willensbildung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 413–425; Linder W. Grundzüge des politischen Systems/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 1006–1007.

[75] Tschannen P. Staatsrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Bern, 2004. S. 96.

[76] Fleiner Th., Misic A. Föderalismus als Ordnungsprinzip der Verfassung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 432.

partnerystė bei kooperavimasis.[77] Konstitucijoje pabrėžiama, kad Šveicarija yra dirbtinis darinys, kuriamas integruojant įvairias mažumas, kalbines ir kultūrines bendruomenes. Tai liudija įvairios konstitucinės nuostatos. Pavyzdžiui, Konstitucijos preambulėje yra įtvirtintas Šveicarijos tautos ir kantonų siekis gyventi vienybėje abipusiškai atsižvelgiant ir gerbiant jų įvairovę. Ypač svarbi šiuo požiūriu yra Konstitucijos 3 straipsnio nuostata, kurioje įtvirtinta, jog kantonai yra suverenūs, jeigu jų suverenitetas nėra apribotas Federacijos Konstitucijos; jie turi visas teises, kurios nėra perduotos Federacijai. Konstitucijos 2 straipsnyje ir 69 straipsnio 3 dalyje įsipareigojama skatinti šalies vidinę vienybę ir kultūrinę bei kalbinę įvairovę. Konstitucijos bendrosiose nuostatose (4 str.) pabrėžiamas keturių šalies kalbų – vokiečių, prancūzų, italų ir retoromanų – egzistavimas. Be to, Konstitucijos 70 straipsnio 2 ir 3 dalyse yra įtvirtintas reikalavimas saugoti kalbinių bendruomenių tarpusavio supratimą bei kalbines mažumas, skatinti jų sutarimą bei tarpusavio mainus, tuo tarpu Federalinis susirinkimas renkant Bundesratą įpareigojamas atsižvelgti į tai, kad būtų tinkamai atstovaujamos visos šalies vietovės bei kalbiniai regionai.[78]

Aptariant Šveicarijos valstybės valdymo formą, vienas esminių jos požymių yra tas, kad parlamentas ir Vyriausybė vienas nuo kito yra gana nepriklausomi. Nors Federalinis susirinkimas kas ketveri metai renka Bundesratą, šis, vykdydamas politiką, nėra priklausomas nuo parlamento daugumos. Federalinis susirinkimas negali Bundesratui pareikšti nepasitikėjimo, o pastarasis neturi teisės parlamentą paleisti nepasibaigus jo kadencijai. Taigi jau vien šiais požymiais šios valstybės valdymo forma skiriasi nuo parlamentinės demokratijos ir tam tikra prasme primena prezidentinį valdymą. Iš esmės ji negali būti priskiriama nei parlamentiniam, nei prezidentiniam valdymo tipui ir apibūdinama kaip išskirtinė.

Kaip minėta, Šveicarijos Konstitucijoje įtvirtintas ir socialinės valstybės principas, tačiau kartu pabrėžiamas subsidiarumas ir asmeninė atsakomybė. Konstitucijos 6 straipsnyje nustatyta, kad kiekvienas asmuo yra atsakingas pats už save ir pagal savo išgales turi prisidėti prie valstybės ir visuomenės vykdomų užduočių. Pagal Konstitucijos 41 straipsnio 1 dalį nustatytų socialinių tikslų turi būti siekiama ir asmenine atsakomybe, ir pasitelkus privačią iniciatyvą. Net ir turint konstitucinę teisę gauti pagalbą, esant sunkiai padėčiai pagalba suteikiama tik tada, kai asmuo negali pats savimi pasirūpinti (12 str.).

---

[77] Žr.: VI skirsnį.

[78] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 35.

Socialinio valstybingumo esmę atskleidžia Konstitucijoje įtvirtinti socialiniai tikslai ir kitos programinės nuostatos bei socialinės teisės. Pirmosioms pirmiausia priklauso Konstitucijos preambulės motyvas, kad tautos stiprybė matuojama silpnojo gerove. Vienas iš Šveicarijos Konfederacijos tikslų yra skatinti visuotinę gerovę, taip pat pagal galimybes siekti visų piliečių galimybių lygybės (2 str. 2–3 d.). Konstitucijos 94 straipsnyje, kuriame įtvirtinti ekonominės santvarkos principai, atsiskleidžia ir jos socialinė dimensija, kartu ir socialinės ir ekonominės politikos ryšys: socialinis valstybingumas galimas tik esant stipriai ekonomikai.

Socialiniams tikslams, įtvirtintiems Konstitucijos 41 straipsnyje, palyginti su jau minėtais, nustatytais preambulėje ir 2 straipsnio 2 dalyje bei 94 straipsnio 2 dalyje, pirmiausia būdingas konkretumas (čia išskiriamos septynios šiuolaikinės socialinės politikos sritys: socialinė apsauga, sveikata, šeima, darbas, gyvenamosios patalpos, švietimas ir jaunimas). Šie tikslai įpareigoja Federaciją ir kantonus pagal jiems suteikiamus įgaliojimus tikslus sukonkretinti ir įvykdyti, ir tai padaryti pirmiausia priimant atitinkamus teisės aktus. Nors Konstitucijoje nėra nurodyta, kaip keliamus tikslus įgyvendinti, visoms Federacijos ir kantonų institucijoms jie, kaip formali konstitucinė teisė, yra privalomi. Taigi minėto straipsnio 1 dalyje, kurioje išvardytos septynios keliamų tikslų sritys, taip pat pagal 2 dalį užtikrinama apsauga, esant tam tikriems socialinės rizikos atvejams, formuluojamos ne kaip tam tikrą padėtį fiksuojančios, bet kaip naujos ateities iššūkiams atviros nuostatos. Pažymėtina, kad šio straipsnio 3 dalyje įtvirtinta išlyga: socialinių tikslų gali būti siekiama neviršijant turimų lėšų, tačiau tai nereiškia, kad socialinių tikslų gali būti siekiama tik tada, kai kiti tikslai jau įgyvendinti.

1999 m. Šveicarijos Konstitucija pagerino fiziškai, protiškai ir psichiškai neįgalių asmenų teisinę padėtį. Naujai įtvirtintas diskriminavimo draudimas (8 str. 2 d.), taip pat šių asmenų lygybės principas (8 str. 4 d.).

Kaip jau minėta, Konstitucijoje įtvirtintos ir kitos socialinės teisės. Štai jau aptartame 12 straipsnyje garantuojama teisė gauti pagalbą, globą ir lėšas, būtinas žmogaus egzistencijai. Teisė nemokamai įgyti aštuonmetį išsilavinimą įtvirtinta Konstitucijos 19 straipsnyje. Taip gali būti įgyvendinama visų asmenų lygybė, nes įgiję bent minimalų išsilavinimą jie gali atsiskleisti ir pasinaudoti kitomis pagrindinėmis teisėmis. Be to, ši teisė negali būti ribojama. Procesinių galimybių lygybė garantuojama Konstitucijos 29 straipsnio 3 dalyje: kiekvienas asmuo, kuris neturi pakankamai lėšų ir jo teisinis siekis neatrodo neperspektyvus, turi teisę gauti nemokamą teisinę pagalbą.[79]

[79] Plačiau žr.: Meyer-Blaser U., Gächter Th. Der Sozialstaatsgedanke/Thürer D., Aubert J.-F.,

Teisinio valstybingumo principas naujojoje Šveicarijos Konstitucijoje pasireiškia dvejopai: jis įtvirtintas kaip bendra nuostata, be to, išryškėja ir visame Konstitucijos kontekste.

Konstitucijos 5 straipsnyje reglamentuoti veiklos, pagrįstos teisiniu valstybingumu, principai. Šio straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad valstybinės veiklos pagrindas ir jos ribojimas yra teisė. Taigi čia minimi pripažinti du klasikiniai legalumo principo aspektai: įstatymo viršenybės ir būtinumo principai, o sąvoka „teisė“ apima „visą teisę“, ir tai nepriklauso nuo jos norminio lygmens, formos arba kilmės. Teisė sudaro valstybės pagrindus, kita vertus, jos veiklos ir valdžios potencialas ribojamos tos pačios teisės. Pagal šio straipsnio 2 dalį valstybinė veikla turi būti pagrįsta viešuoju interesu ir proporcingumu. Viešasis interesas grindžiamas visuomeniškumu, o ne privačių asmenų arba gyventojų dalies interesais. „Proporcingumo“ sąvoka čia apima tris elementus: tinkamumą – tam tikras valstybės veiksmas arba priemonė turi būti tinkamas tam tikram tikslui pasiekti, tokio veiksmo arba priemonės būtinumą ir proporcingumą siaurąja prasme (būtina išsaugoti reikiamą siekiamo tikslo ir poveikio santykį). Konstitucijos 5 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas abipusio pasitikėjimo principas, kuris galioja ne tik valstybės institucijoms, bet ir privatiems asmenims. Šis principas taip pat įtvirtintas ir Konstitucijos 9 straipsnyje. Minėto straipsnio 4 dalyje Federacija ir kantonai įpareigojami laikytis tarptautinės teisės. Pagal vyraujančią teoriją bei nusistovėjusią praktiką galiojanti tarptautinė teisė yra sudėtinė Šveicarijos teisės dalis.[80]

Paminėtini ir kiti momentai, atskleidžiantys teisinio valstybingumo esmę. Kaip žinoma, teisinės valstybės principo pagrindą sudaro vienas iš formaliųjų jo elementų – konstitucinis valstybingumas. 1999 m. Šveicarijos Konstitucijai, lygintai su senąja Šveicarijos 1874 m. Konstitucija, būdingi tokie bruožai kaip skaidrumas, aiškumas ir suprantamumas, joje didesne apimtimi nei anksčiau įtvirtintos esminės teisės normos, todėl ir teisinio valstybingumo principas joje daug labiau išryškintas.

Taip pat pažymėtina, kad jau minėtas įstatymo viršenybės principas – vienas iš teisinio valstybingumo principo komponentų – Šveicarijos Konstitucijoje yra aiškiai įvardytas: pagal 164 straipsnio 1 dalį svarbiausios nuo-

Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 549–563; Murer E. Wohnen, Arbeit, soziale Sicherheit und Gesundheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 967–978; Rhinow R. Wirtschafts-, Sozial- und Arbeitsverfassung/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Kosequenzen für die Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000. S. 169–176.

[80] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 421–425.

statos turi būti įtvirtintos federaliniuose įstatymuose. Čia pat išvardijamos atskiros sritys, kurios turi būti reglamentuotos įstatymais: naudojimasis politinėmis teisėmis; konstitucinių teisių apribojimas; asmenų teisės ir pareigos; mokesčių mokėtojai, taip pat mokesčių dalykas ir jų nustatymas; Federacijos užduotys ir jų vykdymas; kantonų įsipareigojimai įgyvendinant ir vykdant federalinę teisę; federalinių institucijų organizavimas ir procedūros.

Pagrindinių teisių įtvirtinimas, jų garantavimas jau nuo seno laikomas vienu esminių teisinės valstybės požymių. Kaip jau minėta, rengiant naująją Šveicarijos Konstituciją, pagrindinių teisių katalogo išplėtimas, jų susisteminimas buvo vienas svarbiausių konstitucinės reformos tikslų, tad ir teisinės valstybės principas, naujai sukomponavus jas reglamentuojančią Konstitucijos dalį, buvo iš esmės išplėstas. Pavyzdžiui, tai liudija Konstitucijoje įtvirtintos tokios pagrindinės teisės kaip žmogaus orumas (7 str.), jau minėti 5 ir 9 straipsniai, taip pat 35 straipsnis, kuriame reglamentuojamas pagrindinių teisių įgyvendinimas, ir 36 straipsnis, kuriame nustatytos pagrindinių teisių apribojimų galimybės.

Kaip žinoma, vienu iš teisinės valstybės požymių taip pat laikomas valdžių padalijimo principas, kuris naujojoje Šveicarijos Konstitucijoje, kaip ir anksčiau, įtvirtintas implicitiškai: valstybės valdžios funkcijos atitinkamai padalijamos Federaliniam susirinkimui, Bundesratui ir Federaliniam teismui. Personalinio pobūdžio valdžios padalijimas įtvirtintas Konstitucijos 144 straipsnio 1 dalyje, pagal kurią Nacionalinės tarybos, Kantonų tarybos, Bundesrato nariai, taip pat Federalinio teismo teisėjos ir teisėjai negali tuo pačiu metu priklausyti kitai iš šių institucijų.

Be to, Konstitucijoje įtvirtintos ir teisingumo garantijos bei proceso principai (pvz., 29 str. „Bendrosios proceso garantijos“, 30 str. „Teisminis procesas“, 31 str. „Laisvės atėmimas“, 32 str. „Baudžiamasis procesas“ ir kt.).

Konstitucijoje taip pat eksplicitiškai įtvirtintos nuostatos dėl pareigos atlyginti nusavinimo atvejais (26 str. 2 d.), taip pat valstybės (Federacijos) atsakomybė, kai žalą padaro jos institucijos (146 str.). Taigi paskutinioji nuostata prasmingai patvirtina ir papildo teisinės valstybės elementų ansamblį.[81] Tai, kad Šveicarijoje konstitucinės kontrolės objektais negali būti federaliniai įstatymai, silpnina teisinės valstybės principą.[82]

[81] Schmid G., Uhlmann F. Idee und Ausgestaltung des Rechtsstaates/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 226–229; Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 419–420.

[82] Žr.: XI skirsnį.

Be jau aptartų klasikiniais vadinamų principų, Šveicarijos Konstitucijoje įtvirtinti ir kiti principai.[83] Pirmiausia paminėtina tai, kad joje nuostatos, reglamentuojančios ekonominę santvarką, yra orientuotos į konkurenciją. Tai garantuojama nustatant tam tikras pagrindines teises (26 str. „Nuosavybės užtikrinimas“, 27 str. „Ekonominė laisvė“), taip pat instituciškai įtvirtinant, kad Federacija ir kantonai turi laikytis ekonominės laisvės principo, saugoti visos ekonomikos interesus ir rūpintis vientisa Šveicarijos ekonomine erdve (94 str. 1–3 d., 95 str. 2 d.). Nustatyta, kad visos valstybinės priemonės, nukreiptos prieš konkurenciją, turi būti konstituciškai pagrįstos (94 str. 4 d.).[84]

Subsidiarumo principas valstybės ir visuomenės, Federacijos ir kantonų santykiuose išryškėja daugelyje Konstitucijoje reglamentuojamų sričių. Šis principas paliečia valstybės ir individo santykius: valstybė turi vykdyti tik tokias užduotis, kurių privatus asmuo atlikti negali. Kita vertus, tai susiję su federalinės valstybės ir jos teritorinių vienetų tarpusavio santykiais: tai, ką geriau galima atlikti žemesniu lygmeniu, neturi būti perduodama aukščiau, tuo tarpu valstybės, visuomenės ir individo santykiuose šis principas įgauna ypatingą išraišką jau minėtuose Konstitucijos 6, 12 ir 41 straipsniuose, kuriuose pabrėžiama asmeninė atsakomybė.

Dar vienas bruožas, būdingas Konstitucijai, yra tas, kad joje iškeliamas išsaugojimo principas, pirmiausia pasireiškiantis tuo, kad keliamas tikslas dabarties poreikius tenkinti taip, kad ateities kartoms nebūtų sunku tenkinti jų reikmes. Šio principo esmę atskleidžia trys veiksniai: natūralios aplinkos apsauga, ekonomikos efektyvumas ir visuomeninis solidarumas. Be to, turi būti siekiama išsaugoti ekonominės raidos, aplinkos būklės ir socialinių santykių pusiausvyrą. Taigi tokie momentai Konstitucijoje minimi ne kartą. Štai jos preambulėje pabrėžiama atsakomybė Dievui ir ateities kartoms. Konstitucijos 2 straipsnio 2 dalyje keliamas tikslas skatinti ilgalaikę raidą, o 2 straipsnio 4 dalyje ir 54 straipsnio 2 dalyje – išlaikyti natūralias gyvenimo sąlygas. Šis principas pabrėžiamas ir kitur: 73 straipsnyje, kuriame keliamas Federacijos ir kantonų siekis nuolat išlaikyti gamtos ir jos galimybės atsinaujinti ir žmonių naudojimosi ja pusiausvyra, taip pat 75 straipsnyje („Vietovių planavimas“), 76 straipsnyje („Vanduo“), 77 straipsnyje („Miškai“), 78 straipsnyje („Gamtos ir tėvynės apsauga“), 79 straipsnyje („Žvejyba ir medžioklė“), 80 straipsnyje („Gyvūnijos apsauga“), 89 straipsnyje („Elektros energijos politika“), 104 straipsnyje („Žemės ūkis“).

[83] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 39–42.

[84] Plačiau žr.: Vallender K. A. Wirtschaft/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 955–966.

Konstitucijai būdinga ir tai, kad joje daug dėmesio skiriama Šveicarijos įsiliejimui į pasaulio tautų bendruomenę. Nepaisant Šveicarijos konstitucinei teisei būdingo „neutralumo Europos politikos atžvilgiu“, raudona gija driekiasi praktiškai per visas konstituciškai reguliuojamas sritis. Štai Konstitucijos preambulėje pabrėžiamas šalies įsipareigojimas stiprinti nepriklausomybę ir taiką, 2 straipsnio 4 dalyje – dėti visas pastangas dėl taikios ir teisingos tarptautinės santvarkos. Konstitucijos 54 straipsnio 2 dalyje, nusakančioje užsienio politikos tikslus, Federacija įpareigojama prisidėti mažinant sunkumus ir skurdą pasaulyje, gerbiant žmonių teises, skatinant demokratiją, prie taikaus tautų bendradarbiavimo ir išlaikant natūralius gyvenimo pagrindus. Konstitucijos 5 straipsnio 4 dalyje ir 191 straipsnyje pripažįstama principinė tarptautinės teisės viršenybė, o 193 straipsnio 4 dalyje ir 194 straipsnio 2 dalyje – absoliuti privalomosios tarptautinės teisės viršenybė.

Aptartieji svarbiausi konstituciniai principai – demokratija, teisinė valstybė, socialinė valstybė ir federalinė valstybė – nors vertinami kaip lygiaverčiai, vis dėlto yra priklausomi vienas nuo kito ir konkuruoja tarpusavyje. [85] Pavyzdžiui, įgyvendinant demokratijos principą, siekiama visiems piliečiams, kaip tam tikram kolektyvui, suteikti galimybę dalyvauti politiniuose procesuose, tuo tarpu teisinės valstybės principo esmė yra valstybės valdžios saistymas ir individo laisvės apsauga, todėl šių abiejų principų „konfliktas“ yra neišvengiamas. Tai gali būti sprendžiama vienam iš šių principų teikiant pirmenybę, o atskirose valstybėse tai daroma skirtingai: Šveicarijoje linkstama demokratijos principui skirti daugiau reikšmės nei teisiniam valstybingumui, tuo tarpu socialinės valstybės principą galima įgyvendinti tik esant demokratinei daugumai, o socialinis valstybingumas tokiu atveju negali būti nei nubrauktas, nei bet kaip išplėtotas, nes grėstų pavojus pačiai demokratijai.

Esant federalinei valstybės sandarai, demokratijos principą, be kita ko, užtikrina glaudesni valstybės ir piliečių tarpusavio santykiai bei galimybė labiau apsaugoti mažumų teises, tačiau dauguma kylančių klausimų yra aktualūs ir visoje valstybėje, ir atskiruose ją sudarančiuose subjektuose. Federalinėje valstybėje egzistuoja visos valstybės ir ją sudarančių narių teisinis reguliavimas, Šveicarijoje – 27 teisinės sistemos (federalinė teisė ir 26 kantonų teisė). Tai teisinės valstybės principui suteikia pranašumo, nes valstybėms narėms autonomiškai priimant teisės aktus atsiranda galimybė išbandyti teisines nuostatas, o joms pasiteisinus, jas perimti kitoms valstybėms narėms arba net pačiai Federacijai. Be to, įstatymų leidėjas federalinėje

[85] Tschannen P. Staatsrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Bern, 2004. S. 96–102.

valstybėje gali labiau atsižvelgti į vietinius ypatumus ir taip juos teisingiau ir tinkamiau išspręsti. Negalima nepastebėti ir kai kurių dalykų, kurie gali susilpninti teisinę valstybę. Autonomiška Federacijos subjektų įstatymų leidyba gali būti ne tik pažangi. Be to, teisės aktų konkurencija skirtingais valstybės lygmenimis nulėmė tai, kad turi būti nustatytos gana sudėtingos konkurencinės taisyklės. Normų konkurencija apsunkina teisės taikymą ir tam tikra prasme neigiamai veikia teisinio saugumo principą. Gali atsitikti ir taip, kad panašūs teisiniai santykiai atskirose valstybėse narėse gali būti reglamentuojami skirtingai, o tai nesuderinama su teisinės lygybės principu teritoriniu požiūriu. Negalima nuneigti ir to, kad valstybės narės savo piliečiams gali teikti privilegijų, o atvykusiuosius atitinkamai diskriminuoti. Aptariant socialinio valstybingumo ir federalizmo tarpusavio santykį reikia paminėti, kad valstybių narių laimėjimų finansavimas priklauso nuo jų finansinio pajėgumo. Finansiniai skirtumai gali apsunkinti ne tik visuomeninį sutarimą, bet ir federalinę vienybę, todėl Federacija tam turi panaudoti tinkamą finansinį suderinamumą.

V

Viena svarbiausių Šveicarijos 1999 m. Konstitucijos naujovių yra ta, kad joje įtvirtintas platus pagrindinių teisių katalogas (7–36 str.). Ankstesnėje 1874 m. Konstitucijoje tebuvo įtvirtintos vos aštuonios iš dabartinių trisdešimties pagrindinių teisių. Šią spragą iš dalies užpildė kantonų konstitucinės nuostatos ir plati Federalinio teismo jurisprudencija. Taigi nerašytos pagrindinės teisės buvo kodifikuotos, kai kurios jų dalys tapo savarankiškomis teisėmis (pvz., mokslo ir meno laisvės buvo susijusios su nuomonės reiškimo laisve), dar kitos teisės buvo perimtos iš Europos žmogaus teisių apsaugos konvencijos. Atsakant į klausimą, ar galiojančių pagrindinių teisių sąrašas Šveicarijos Konstitucijoje yra baigtinis, pabrėžiama, kad joje įtvirtintos pagrindinės teisės suformuluotos glaustai, jas būtina konkretinti, o Federalinis teismas, kaip Konstitucinis teismas, jas turi ir toliau puoselėti ir plėtoti. Teigiama, kad pagrindinių teisių katalogas ir ateityje išlieka atviras.[86]

Taigi Konstitucijos antrosios dalies pirmasis skyrius skirtas pagrindinėms teisėms (7–36 str.). Jame įtvirtintos visos dabarties laikams būdingos

[86] Müller J. P. Allgemeine Bemerkungen zu den Grundrechten/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 623–624; Koller H., Biaggini G. Die neue schweizerische Bundesverfassung/Neuerungen und Akzentsetzungen im Überblick/Europäische Grundrechte-Zeitschrift (EuGRZ). Bd. 27 (2000). Heft 11–13. S. 342–343.

garantijos, todėl čia daug dėmesio skiriama tam tikriems ypatumams aptarti.[87]

Pagrindinių teisių katalogas pradedamas 7 straipsnyje: žmogaus orumas turi būti gerbiamas ir saugomas. Ši teisė turi trejopą reikšmę: ji yra esminis Konstitucijos principas, kitų teisių pagrindas, taip pat suprantama ir kaip savarankiška teisė.[88] Ir ne tik tai: kaip pabrėžia R. Rhinow, žmogaus orumas yra ne tik teisė, ji – svarbiausias laisvos ir demokratiškos valstybės tikslas, jos pamatas.[89]

Tolesniuose Konstitucijos 8 ir 9 straipsniuose įtvirtinti svarbūs teisingumo principo aspektai: teisinė lygybė, savivalės draudimas ir pasitikėjimo apsauga. Bendrasis lygybės principas (8 str. 1 d.), galiojantis visiems žmonėms visose valstybinės veiklos srityse, skirtas įstatymų leidėjui ir kitoms institucijoms. Pagal turinio esmę jis taikomas ne absoliučiai, bet reliatyviai. Kitose šio straipsnio dalyse nustatyti ypatingi lygybės principo atvejai: bet kokios diskriminacijos draudimas, pavyzdžiui, dėl gyvenimo būdo, amžiaus, fizinės arba protinės negalios (2 d.)[90], taip pat lyčių lygybė (3 d.), o 4 dalyje įstatymų leidėjas įpareigojamas imtis priemonių, kad būtų pašalintas neįgaliųjų diskriminavimas.[91]

Konstitucijos 10–28 straipsniuose įtvirtintos vadinamosios *laisvės teisės*, pradedant teise į gyvybę ir asmens laisve, baigiant koalicijų steigimo laisve. Pagal Konstitucijos 13 straipsnį, kuriame nustatyta privačios srities apsauga, 2 dalyje kiekvienas asmuo turi teisę reikalauti, kad nebūtų piktnaudžiaujama jo asmeniniais duomenimis. Ši teisė, be kita ko, šiuos duomenis apdorojančioms valstybės institucijoms nustato tam tikrus apribojimus.

Konstitucijos 15 straipsnyje įtvirtinta tikėjimo ir sąžinės laisvė. Tikėjimo laisvė suprantama kaip laisvė tikėjimui formuotis, taip pat propaguoti ir praktikuoti tikėjimą, t. y. garantuojama vidinė ir išorinė tikėjimo laisvė.

---

[87] Žr.: Koller H., Biaggini G. Die neue schweizerische Bundesverfassung/Neuerungen und Akzentsetzungen im Überblick/Europäische Grundrechte-Zeitschrift (EuGRZ). Bd. 27 (2000). Heft 11–13. S. 343–344.

[88] Plačiau žr.: Mastronardi Ph. Menschenwürde als materielle „Grundnorm des Rechtsstaates?/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 233–246.

[89] Rhinow R Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 32.

[90] Plačiau žr.: Müller J. P. Die Diskriminierungsverbote nach Art. 8 Abs. 2 der neuen Bundesverfassung/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Kosequenzen für die Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000. S. 103-129.

[91] Plačiau žr.: Weber-Dürler B. Rechtsgleichheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 657–675.

Reikia pasakyti, kad Konstitucija garantuoja ir negatyvią, ir pozityvią tikėjimo laisvę: pagal minėto straipsnio 2 dalį kiekvienas asmuo turi teisę laisvai pasirinkti religiją ir pasaulėžiūrą, įsitikinimus ir vienas arba bendruomenėje su kitais juos išpažinti, o pagal 3 dalį – teisę įstoti į religinę bendruomenę arba jai priklausyti ir mokytis religijos. Taigi valstybė turi gerbti aktyvius tikinčiuosius; 4 dalyje eksplicitiškai nurodoma, kad niekas negali būti verčiamas stoti į religinę bendruomenę arba jai priklausyti, atlikti religinius veiksmus arba mokytis religijos. Negatyvus šios teisės aspektas rodo, kad, sprendžiant religijos reikalus, prievarta negali būti naudojama.[92]

Šiame kontekste paminėtina ir tai, kad Šveicarijos Konstitucijos preambulė pradedama kreipimusi į Dievą. *Invocatio dei* pabrėžia senų tradicijų tęstinumą ir savo turiniu primena, kad egzistuoja aukštesnė nei žmonių ir valstybės jėga. Konstitucinės reformos metu taip pat pabrėžta, kad Dievas, atsižvelgiant į įvairias religijas ir pasaulėžiūras, gali būti suprantamas ne tik krikščioniškąja prasme.[93]

Konstitucijos 17 straipsnyje „Žiniasklaidos laisvė“ garantuojama spaudos, radijo ir televizijos bei kitomis viešosiomis ryšio priemonėmis platinamos informacijos bei programų laisvė. Paminėtina, kad šio straipsnio 2 dalyje draudžiama cenzūra, o 3 dalyje garantuojama vadinamoji redakcijos paslaptis.[94]

Kaip žinoma, Šveicarija nėra valstybė, kuriai būtų būdinga kultūrinė ir kalbinė vienovė. Priešingai – ji išsiskiria tuo, kad kalbinė įvairovė yra vienas esminių šios šalies požymių. Jau minėtuose Konstitucijos 2 ir 4 straipsniuose pabrėžiama įvairių kalbinių ir kultūrinių bendruomenių svarba, o 18 straipsnyje garantuojama kalbų laisvė. Tai reiškia, kad kiekvienas žmogus gali žodžiu arba raštu vartoti vieną iš šalies kalbų pasirinktinai. Tai siejama su gimtąja kalba, taip pat ir antrąja arba trečiąja kalba, kurią fizinis arba juridinis asmuo pasirenka. Kantonai įpareigojami gerbti tam tikrų sričių tradicines kalbines gyventojų grupes ir atkreipti dėmesį į kalbines mažumas (70 str.).

Konstitucijos 24 straipsnyje nustatyta, kad šveicarės ir šveicarai turi teisę apsigyventi bet kurioje šalies vietovėje. Jie turi teisę išvykti iš Šveicari-

---

[92] Plačiau žr.: Hafner F. Glaubens- und Gewissensfreiheit/Thürer D., Aubert J-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 707–719.

[93] 2000 m. 41,8 proc. Šveicarijos gyventojų save priskyrė Romos katalikų bendruomenei, 35,3 proc. – protestantams, 4,3 proc. – musulmonams. Maždaug 11,1 proc. gyventojų nepriklausė jokiai religinei bendruomenei (Bundesamt für Statistik (Hrsg.). (Statistisches Jahrbuch der Schweiz 2003. – Zürich, 2003. S. 700.).

[94] Plačiau žr.: Kley A. Die Medien im neuen Verfassungsrecht/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Kosequenzen für die Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000. S. 183–222.

jos arba į ją atvykti. Ši nuostata yra svarbi sąlyga šalies integracijos, pavyzdžiui, gyventojų mobilumo aspektu. Tokia raida turėjo teigiamos įtakos ir kuriant vientisą Šveicarijos ekonominę zoną. Be to, ši teisė svarbi ir asmens individualumui atsiskleisti.

Su minėtu straipsniu bei su asmens orumo teise, teise į gyvybę ir asmens laisve susijusios Konstitucijos 25 straipsnyje įtvirtintos nuostatos, kurios gali būti taikomos skirtingiems teisės subjektams. Pagal šio straipsnio 1 dalį šveicarus ir šveicares draudžiama išsiųsti iš šalies, taip pat prieš jų valią perduoti juos kitai valstybei baudžiamajam persekiojimui arba bausmei atlikti; pagal 2 dalį draudžiama išduoti pabėgėlius tai valstybei, kurioje jie persekiojami, o pagal 3 dalį draudžiama visus žmones išduoti tai valstybei, kurioje gresia kankinimas arba kitoks žiaurus ir nežmoniškas elgimasis, arba bausmės.

Tai, kad Konstitucijoje garantuojama nuosavybė (26 str.), rodo, kad valstybėje įteisinama tokia tvarka, kai galimi išimtiniai reikalavimai daiktų ir teisių atžvilgiu. Pagal minėto straipsnio 2 dalį nusavinimų ir nuosavybės apribojimų, kurie lygūs nusavinimui, atvejais turi būti visapusiškai atlyginama. Taigi Konstitucija užtikrina jau susiformavusius nuosavybės santykius. Įstatymų leidėjas įpareigojamas ne tik saugoti nuosavybę, bet ir ją kūrybiškai didinti pirmiausia formuojant tinkamą politiką nuosavybės atžvilgiu (plg. 108 str.).[95]

Konstitucijos 27 straipsnyje garantuojama ekonominė laisvė, ankstesnėje 1874 m. Šveicarijos Konstitucijoje įvardijama kaip prekybos ir amatų laisvė. Šio straipsnio 2 dalyje pabrėžiamos trys individualaus pobūdžio ekonominės laisvės elementai: laisvė renkantis profesiją (valstybei draudžiama kištis siekiant, kad būtų mokomasi tam tikrų profesijų pagal poreikį), laisvė pasirinkti tam tikrą darbą (garantuojama apsauga nuo valstybės veiksmų, kurie trukdo arba pernelyg apsunkina tam tikros veiklos pradžią) ir laisvė tokį darbą atlikti (saugomi iš esmės visi su tam tikra veikla susiję aspektai, pvz., įmonės formos, buveinės, darbuotojų, verslo partnerių pasirinkimas, reklama ir kt.). Kitos nuostatos, reglamentuojančios ekonominę sistemą, įtvirtintos Konstitucijos 94–107 straipsniuose. Ypač svarbi 94 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kad Federacija ir kantonai turi laikytis ekonominės laisvės principo. Ekonominės laisvės principas, be kita ko, garantuojamas ir tuo, kad draudžiami valstybės veiksmai, iškreipiantys konkurenciją, t. y. kurie konkurencijos atžvilgiu nėra neutralūs. Jie galimi tik tokiais atve-

[95] Plačiau žr.: Riva E., Müller-Tschumi T. Eigentumsgarantie/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 765–777.

jais, kai yra numatyti pačioje Konstitucijoje arba kantonų regalijų teisėse (Konstitucijos 94 str. 4 d.).[96]

Pastebėtina, kad ekonominei laisvei įgyvendinti labai svarbios tokios jau minėtos teisės kaip nuosavybės garantavimas, teisė pasirinkti gyvenamąją vietą, taip pat 28 straipsnyje įtvirtinta koalicijų sudarymo laisvė, kuri darbdaviams ir darbuotojams suteikia teisę jungtis į susivienijimus arba jų veikloje nedalyvauti. Šalių ginčai turi būti sprendžiami derybomis arba tarpininkaujant (2 d). Kai tai nepavyksta, galimi streikai ir atleidimas iš darbo (3 d.). Pagal šio straipsnio 4 dalį įstatymai gali drausti streikuoti tam tikroms kategorijoms asmenų.

Apžvelgiant Konstitucijoje įtvirtintą pagrindinių teisių katalogą, toliau išskirtina bendrąsias ir specialiąsias procesines teises garantuojančių straipsnių grupė (29–32 str.), kurie suformuluoti remiantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 ir 6 straipsniais.

Pagrindinių teisių kataloge įtvirtintos ir socialinės teisės (12 str., 19 str., 29 str. 3 d.), kurios paminėtos aptariant socialinės valstybės principą,[97] taip pat 11 straipsnis „Vaikų ir jaunuolių apsauga“.

Pereinant nuo procesinių teisių (29–32 str.) prie 34 straipsnio, kuriame garantuojamos politinės teisės, peticijos teisė reglamentuojama 33 straipsnyje. Pagal tai kiekvienas fizinis arba juridinis asmuo arba asmenų grupė turi teisę Federacijos, kantonų arba bendruomenių institucijoms pateikti peticijas žodžiu arba raštu; dėl to jam arba jiems neturi atsirasti jokios žalos. Nors valstybės institucijos turi apie tai žinoti, jos nėra įpareigojamos tokias peticijas svarstyti, į jas atsakyti arba patenkinti. Kita vertus, tai atlikti taip pat nėra draudžiama.[98]

Katalogas baigiamas bendrosiomis nuostatomis dėl pagrindinių teisių įgyvendinimo (35 str.) ir dėl jų apribojimo (36 str.).

Taigi Konstitucijos 35 straipsnyje valstybė įsakmiai raginama įgyvendinti pagrindines teises, pagal šio straipsnio 1 dalį jos turi išryškėti visoje teisėtvarkoje. Pagal minėto straipsnio 2 dalį visi asmenys ir organizacijos, kurios vykdo valstybines užduotis, yra saistomos pagrindinių teisių ir yra įpareigojamos prisidėti jas įgyvendinant. Taigi pagrindinių teisių adresatas

[96] Plačiau žr.: Biaggini G. Wirtschaftsfreiheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 779–793; Rhinow R. Wirtschafts- und Eigentumsverfassung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz – Zürich, 2001. S. 565–577; Rhinow R. Wirtschafts-, Sozial- und Arbeitsverfassung/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Kosequenzen für die Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000. S. 159–169.

[97] Žr.: IV skirsnį.

[98] Plačiau žr.: Hotz R. Petitionsfreiheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 823–848.

pirmiausia yra valstybės valdžia, visos valdžios institucijos, taip pat privatūs asmenys, vykdantys valstybės valdžią arba įgyvendinantys viešąsias funkcijas. Pagal šio straipsnio 3 dalį visos institucijos – įstatymų leidėjas, vyriausybė, teismai – turi rūpintis, kad pagrindinės teisės būtų veiksmingos ir privatiems asmenims. Tad čia pakartojama minėto straipsnio 1 dalyje išreikšta mintis, kad valstybė eksplicitiškai raginama pagrindines teises aktyviai įgyvendinti visoje visuomenėje.[99]

Dauguma teisių nėra absoliučios, esant tam tikroms sąlygoms jos gali būti ribojamos. Pagal šį straipsnį turi būti kumuliatyviai įvykdytos keturios sąlygos tam, kad pagrindinės teisės ribojimas būtų pateisinamas: ribojimas turi būti grindžiamas įstatymu arba nulemtas nepaprastosios padėties arba pavojaus, paaiškinamas visuomeniniu interesu arba tuo, kad būtina apsaugoti trečiųjų asmenų teises, be to, ribojimas turi būti proporcingas (išskiriami trys jo elementai: tinkamumas, reikalingumas, reikalavimo leistinumas), o jos esmė turi būti neliečiama. Pabrėžtina tai, kad šis straipsnis taikytinas tik su asmens laisve susijusioms pagrindinėms teisėms, o, pavyzdžiui, tokioms teisėms, kaip žmogaus orumas (7 str.), teisinė lygybė (8 str.), negali būti taikomos.[100]

Apžvelgę Konstitucijos pirmosios dalies pirmajame skyriuje įtvirtintas pagrindines teises, trumpai aptarsime jos antrajame skyriuje reglamentuojamas pilietines bei politines teises.

Pirmiausia pabrėžtina tai, kad Šveicarijos pilietybei būdinga trinariškumas: pagal Konstitucijos 37 straipsnio 1 dalį Šveicarijos pilietis arba pilietė yra tas asmuo, kuris turi bendruomenės ir kantono pilietybę. Kaip teigė R. Schaffhauseris, Šveicarijos pilietybės įgijimas neišvengiamai susijęs su kantono ir bendruomenės pilietybės įgijimu.[101] Svarbiausia nuostata, nusakanti kompetenciją pilietybės klausimais, įtvirtinta Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalyje: Federacija reglamentuoja pilietybės įgijimą ir praradimą kilmės, santuokos ir įsūnijimo arba įdukrinimo būdu; ji taip pat reglamentuoja pilietybės praradimą kitais pagrindais bei repatriaciją. Konstitucija visiems šveicarams, neatsižvelgiant į tai, kokiu būdu jie įgijo pilietybę, pripažįsta vienodas teises ir pareigas. Svarbiausios teisės, suteikiamos Šveicarijos piliečiams ir pilietėms, yra politinės teisės, taip pat teisė apsigyventi (24 str.),

[99] Plačiau žr.: Müller J. P. Allgemeine Bemerkungen zu den Grundrechten/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 633–637.

[100] Plačiau žr.: Weber-Dürler B. Grundrechtseingriffe/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Kosequenzen für die Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000. S. 131–155.

[101] Schaffhauser R. Bürgerrechte/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 318–319.

apsauga nuo išsiuntimo arba išdavimo kitai valstybei (25 str.), diplomatinė apsauga užsienyje. Paminėtinos ir tokios Šveicarijos piliečiams priskiriamos pareigos: pareiga atlikti karinę arba alternatyviąją karinę tarnybą, kai kuriuose kantonuose nustatyta pareiga balsuoti arba dar egzistuojanti pareiga užimti antraeiles pareigas. Iš esmės darytina išvada, kad pilietybę reglamentuojančios Šveicarijos Konstitucijos nuostatos nedaug kuo skiriasi nuo kitų Vakarų Europos valstybių.

Tolesnis Konstitucijos 39 straipsnis reglamentuoja politines teises. Šio straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad Federacija nustato politinių teisių įgyvendinimą Konfederacijos mastu, o kantonai – kantonų ir komunaliniu lygmeniu. Politinės teisės dažniausiai įgyvendinamos pagal gyvenamąją vietą (2 d.), ir niekas negali politinių teisių įgyvendinti daugiau nei viename kantone (3 d.). Konstitucijos 40 straipsnyje nustatyta užsienyje gyvenančių šveicarų ir šveicarių teisinė padėtis.

Socialiniai tikslai, nustatyti trečiajame, taigi ir paskutiniame šios dalies skyriuje (41 str.), aptarti analizuojant Šveicarijos socialinį valstybingumą.[102]

VI

Kaip jau minėta, Šveicarija yra federalinė valstybė,[103] nors pačioje Konstitucijoje nėra tokio jos apibūdinimo, nevartojama ir sąvoka „federalizmas“. Jai, kaip specifiniam federaliniam dariniui, būdinga tam tikra jo autonominių dalių įtampa, o kartu ir jų permanentinė integracija, pasižyminti tradiciniu konfederalizmu ir subsidiarumo principu. Jos pliuralizmas ne tik formuojasi valstybinių institucijų lygmeniu, bet yra susijęs ir su kalbinėmis, kultūrinėmis, religinėmis bendruomenėmis, miestais, aglomeratais, taip pat teritorijos ypatumais: kaimo vietovėmis, šalies viduriu, kalnų ir pasienio sritimis. Konstitucijoje daug dėmesio skiriama tokiai įvairovei, skatinama ja gyventi, ją atnaujinti, taip pat rūpintis vidine vienybe.[104]

Atsižvelgiant į tai natūralu, kad Konstitucijoje gana daug dėmesio skiriama kalbų ir kultūros klausimo reglamentavimui. Kalbų teisinis statusas įtvirtintas trijuose Konstitucijos straipsniuose. Jau minėtame 4 straipsnyje nustatytos keturios šalies kalbos: vokiečių, prancūzų, italų ir retoromanų, o 18 straipsnyje garantuojama kalbų laisvė. Konstitucijos 3 dalies 2 skyriuje, kuriame nustatyta Federacijos kompetencija, kalboms skirtas atskiras 70

[102] Žr.: IV skirsnį.
[103] Žr.: IV skirsnį.
[104] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 99–100.

straipsnis. Jo 1 dalyje yra nustatytos Federacijos oficialios kalbos – vokiečių, prancūzų ir italų, o su asmenimis, kalbančiais retoromanų kalba, ir retoromanų kalba yra oficiali Federacijos kalba; 2 dalyje įtvirtintas vadinamasis teritorinis principas, pagal kurį kantonai nustato savo oficialias kalbas, o 3 dalyje skatinamas kalbinių bendruomenių savitarpio supratimas ir mainai.

Kultūrinę įvairovę šalyje garantuoja Federacijos kompetencija, ribojama šioje srityje. Iš esmės tai perduodama kantonams (69 str.).

Skelbiamos įvairovės kriterijumi laikomi mažumų apsaugos būdai ir priemonės. Nors Konstitucijoje nėra tokio specialaus straipsnio, tačiau tam joje skiriama daug dėmesio. Tam pirmiausia pasitarnauja tokie federalizmo principai kaip subsidiarumas ir solidarumas, kantonų autonomijos apsauga, taip pat kantonų galimybė veikti Federacijos lygmeniu. Taip pat svarbūs instrumentai yra kantonų galimybė dalyvauti formuojant Federacijos politinę valią (45, 55 str.) arba kantonų kompetencija įgyvendinant federalinę teisę (46 str.). Didžiausią reikšmę mažumų apsaugai turi pagrindinės teisės, pavyzdžiui, 8 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas diskriminacijos draudimas, privačios srities apsauga (13 str.), tikėjimo ir sąžinės laisvė (15 str.), nuomonės ir informacijos laisvė (16 str.) ir t. t.

Svarbus Šveicarijos federalizmo požymis yra jau minėtas subsidiarumo principas, įtvirtintas Konstitucijos 42 straipsnio 1 dalyje, jis siejamas su 46 straipsnio 3 dalimi bei su 47 straipsniu. Šio principo esmė yra tokia, kad tam tikros užduotys tam tikroje erdvėje turi būti vykdomos kaip galima arčiau piliečių. To, ką galima geriau įgyvendinti žemiausiu federaliniu lygmeniu, neturi perimti aukščiau esantys lygmenys. Subjektai taip turi užtikrinti, kad piliečių poreikiai būtų kaip galima geriau patenkinti.

Konstitucijoje daug dėmesio skiriama kantonų padėčiai įgyvendinant federalinę teisę (46 str.). Šiame straipsnyje įtvirtinti keturi principai: kantonų pirmenybė įgyvendinant federalinę teisę, Konstitucijos arba įstatymų viršenybė, kaip galima didesnės išraiškos laisvės suteikimas ir atsižvelgimas į kantonų finansinius išteklius.

Reikia pasakyti, kad vienas esminių Konstitucijoje įtvirtinto modernaus federalizmo požymių yra Federacijos ir kantonų bei kantonų tarpusavio bendradarbiavimas. Anksčiau buvo pabrėžiamas kompetencijos padalijimas tarp Federacijos ir kantonų, o dabar pabrėžiama jų partnerystė. Tai ypač atsispindi Konstitucijos 44 straipsnyje, kuris Federaciją ir kantonus įpareigoja bendradarbiauti, atsižvelgti ir paremti vieni kitus.

R. Rhinow išskiria šiuos Šveicarijos federalizmo bruožus:

- trijų pakopų valstybės struktūra (Federacija, kantonai, bendruomenės);

- Federacijos ir kantonų kompetencijos nustatymas remiantis subsidiarumo principu;
- kantonų valstybingumas ir autonomija (savarankiškumas), skirstoma į organizacinę, užduočių, finansinę, įgyvendinimo ir sutarčių autonomiją;
- valstybių narių dalyvavimas Federacijos lygmeniu (participatyvus federalizmas);
- įvairiapusė ir solidari Federacijos ir kantonų sąveika partneryste grįsto federalizmo prasme;
- horizontalus ir vertikalus finansinis derinimas;
- kantonų lygiateisiškumas;
- federalinės teisės viršenybės garantija;
- Federacijos garantija kantonų padėties, teritorijos ir konstitucinės santvarkos atžvilgiu.[105]

Pagal Konstitucijos preambulę ir jos 1 straipsnį Šveicarijos federalizmo pagrindą sudaro du elementai: valstybės narės ir tauta. Būtent jie yra aukščiausia valdžia, galinti keisti Konstituciją, todėl suverenūs yra ir kantonai,[106] ir visa tauta. Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtintas ir kantonų, kaip lygių Federacijos narių, principas.[107]

Konstitucijos 3 straipsnyje įtvirtintas kantonų suverenitetas, ši nuostata buvo perimta iš ankstesnės Konstitucijos. Kaip teigia T. Jaagas, nors kantonai vadinami valstybėmis, jų valstybingumas yra apribotas: kantonai turi būtinus valstybės elementus – tautą ir teritoriją, bet aukščiausioji valstybės valdžia priklauso Federacijai. Be to, ir tarptautinės teisės subjektas yra Federacija, o ne kantonai. Taigi šiuo požiūriu kantonai nėra suverenūs, suve-

[105] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 106.

[106] Šiuo metu pagal Konstitucijos 1 straipsnį Šveicarijos Konfederaciją sudaro šie kantonai: Ciūrichas (*Zürich*), Bernas (*Bern*), Liucerna (*Luzern*), Ūris (*Uri*), Švicas (*Schwyz*), Obvaldenas (*Obwalden*) ir Nidvaldenas (*Nidwalden*), Glarusas (*Glarus*), Cūgas (*Zug*), Fribūras (*Freiburg*), Zoloturnas (*Solothurn*), Bazelio miestas (*Basel-Stadt*) ir Bazelio sritis (*Basel-Landschaft*), Šafhauzenas (*Schaffhausen*), Apencelis-Auserodenas (*Appenzell Ausserrhoden*) ir Apencelis-Inerodenas (*Appenzell Innerrhoden*), Sankt Galenas (*St. Gallen*), Graubiundenas (*Graubünden*), Argau (*Aargau*), Turgau (*Thurgau*), Tičinas (*Tessin*), Vo (*Waadt*), Valė (*Wallis*), Nešatelis (*Neuenburg*), Ženeva (*Genf*) ir Jura (*Jura*). Tokia pačia tvarka jie buvo išvardyti ir ankstesnėje 1874 m. Konstitucijoje.

[107] Kitaip nei 1874 m. Konstitucijoje, nebevartojama sąvoka „pusė kantono“ (*Halbkanton*), tačiau ir dabartinėje Konstitucijoje tam tikras ypatumas išlieka. Tarpusavyje susiję kantonai Obvaldenas (*Obwalden*) ir Nidvaldenas (*Nidwalden*), Bazelio miestas (*Basel-Stadt*) ir Bazelio sritis (*Basel-Landschaft*), Apencelis-Auserodenas (*Appenzell Ausserrhoden*) ir Apencelis-Inerodenas (*Appenzell Innerrhoden*) tekste sujungiami jungtuku „ir“. Pagal Konstitucijos 142 straipsnio 4 dalį ir 150 straipsnio 2 dalį jie, palyginti su kitais, turi „pusę svorio“, t. y. po pusę balso, tačiau visais kitais atvejais jų teisinė padėtis yra vienoda. Taigi pirmuoju atveju vartojama sąvoka „Stände“, kitais atvejais – „Kantone“. Šiame tekste visais atvejais vartojama sąvoka „kantonas“.

renitetas tam tikra prasme yra padalytas tarp Federacijos ir kantonų, todėl tinkamesnė būtų Konstitucijos 47 straipsnyje pavartota sąvoka „savarankiškumas“.[108]

Kantonai taip pat turi teisę priimti savo Konstitucijas (Konstitucijos 51 str. 1 d.). Pagal minėto straipsnio 2 dalį kantonų Konstitucijas ir jų pakeitimus Federacija turi užtikrinti. Kaip pažymi R. Rhinow, tokia ypatinga Federacijos kontrolė turi užtikrinti politinį homogeniškumą, kita vertus – federalinės teisės laikymąsi.[109] Šiuo požiūriu svarbi ir Konstitucijos 49 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata, kad federalinė teisė turi viršenybę prieš kantonų teisę. Taip siekiama išsaugoti teisės vienovę, o kartu užtikrinti ir teisinį saugumą. Pagal Konstitucijos 49 straipsnio 2 dalį Federacija prižiūri, ar kantonai laikosi federalinės teisės. Šios priežiūros tikslas yra tai, kad būtų laikomasi ne tik Federacijos nustatytos kompetencijos, bet ir visos federalinės teisės apskritai. Pirmiausia tuo rūpinasi Bundesratas (Konstitucijos 182 str. 2 d., 186 str. 4 d.), tam tikrų priemonių gali imtis ir Federalinis susirinkimas.

Kantonams suteikta galimybė dalyvauti formuojant Federacijos politinę valią; Federacija turi laiku ir išsamiai informuoti kantonus apie savo sumanymus ir sužinoti jų nuostatą, kai tai susiję su jų interesais (45 str.). Federacija taip pat garantuoja kantonų padėtį ir jų teritoriją (53 str.). Tai reiškia, kad nepakeitus Konstitucijos kantonai neturi secesijos teisės, Federacija negali būti išplėsta naujais kantonais, egzistuojantys kantonai negali būti naujai suskirstyti, t. y. jie negali susijungti arba būti naujai padalyti.

Kaip jau minėta, Šveicarijos federalizmo ypatybė yra ta, kad jam būdingi bendruomenių, kantonų ir Federacijos lygmenys. Konstitucijos 3 dalis taip ir pavadinta – „Federacija, kantonai ir bendruomenės“. Bendruomenėms joje skirtas vienas Konstitucijos skirsnis, sudarytas iš vieno straipsnio (50 str.). Kantonų ir bendruomenių santykiai yra kitokie nei Federacijos ir kantonų. Federacija sudaryta iš istoriškai suverenių kantonų ir turi tuos įgaliojimus, kuriuos jai priskiria Federacijos Konstitucija, tuo tarpu kantonai nėra sudaryti iš suverenių bendruomenių ir jos turi tik tuos įgaliojimus, kuriuos joms suteikia kantonų teisė. Pasak H. Sellerio, bendruomenės nėra tik kantonų administraciniai vienetai, jos yra savarankiški valstybės valdžios subjektai su savo savivalda ir įstatymų leidyba. Bendruomenės yra valstybės

[108] Jaag T. Die Rechtsstellung der Kantone in der Bundesverfassung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 477–478.

[109] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 157.

valdžios decentralizavimo elementas ir kartu įkūnija piliečiams artimą valstybingumą.[110]

Tuo, kad Konstitucijoje yra įtvirtintas bendruomenių teisinis statusas,[111] pabrėžiamas jų svarbus vaidmuo ir autonomiškumas, tačiau Federacijos ir jų santykiai čia nereglamentuojami. Pagal Konstitucijos 50 straipsnio 1 dalį bendruomenių autonomiją užtikrina kantonų teisė. Neperžengdamos kantonų nustatytų ribų, bendruomenės savo reikalus gali reglamentuoti savarankiškai, tačiau kantonai jų atžvilgiu gali vykdyti teisinę priežiūrą.

Išskiriamos kelios bendruomenių rūšys.[112] Svarbiausia forma yra gyventojų, arba politinė, bendruomenė. Kai kuriuose kantonuose yra piliečių bendruomenės, paminėtinos ir bažnyčių bendruomenės, kurios apima tam tikroje teritorijoje gyvenančius ir tam tikrai bažnyčiai priklausančius narius.

Konstitucijos 50 straipsnio 3 dalyje minimi miestai,[113] aglomeratai[114] ir kalnų sritys.[115] Čia *ekspressis verbis* išreikšta, kad juose vyrauja „ypatinga situacija“, o Federacija turi į ją atsižvelgti. Šią nuostatą įgyvendinti nėra paprasta, nes joje nėra nustatyta kokių nors naujų Federacijos įgaliojimų.

Toliau svarbu aptarti kompetencijos ir užduočių Federacijai ir kantonams padalijimą (42 str. ir 43 str.).[116] Vienas iš kompetencijos padalijimo principų yra tai, kad Federacijai priskiriama tik ta kompetencija, kuri nurodyta Federacijos Konstitucijoje. Kitas svarbus momentas yra tai, kad Federacija turi teisę nustatyti, kaip kompetencija padalijama Federacijai ir kantonams. Taip pat svarbu atsakyti į klausimą, kokia kompetencija priskiriama kantonams. Galioja principas, kad kantonai vykdo tas užduotis, kurios nėra priskiriamos išimtinei Federacijos kompetencijai. Konstitucijoje

---

[110] Seller H. Gemeinden im schweizerischen Staatsrecht/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 492.

[111] Plačiau žr.: ten pat. S. 494–504.

[112] Šiuo metu Šveicarijoje yra maždaug 2 900 (politinių) bendruomenių, jų skaičius per pastaruosius 150 metų sumažėjo maždaug 10 proc.; jos ir toliau jungiasi. Pagal dydį ir gyventojų skaičių jos gana skirtingos. Vidutinis gyventojų skaičius yra maždaug 2 400, taigi lyginant tarptautiniu mastu jos nėra didelės.

[113] „Miestas“ nėra teisinė sąvoka; jais vadinamos bendruomenės, kurioms būdingas ekonominis, kultūrinis ir socialinis intensyvumas. Dažniausiai juose reikia spręsti daug visai Šveicarijai aktualių problemų: susisiekimo, nedarbo ir kt. Miestams priskiriami Bazelis (*Basel*), Bernas (*Bern*), Ženeva (*Genf*), Lozana (*Lausanne*), Luganas (*Lugano*), Liucerna (*Luzern*), Sankt Galenas (*St. Gallen*), Vintertūras (*Winterthur*) ir Ciūrichas (*Zürich*).

[114] „Aglomeratai“ – sunkiai apibrėžiami vienetai, kurių teritorijos išeina už bendruomenių, kantonų ir net šalies ribų.

[115] Kalnų sritims būdinga ypatinga geografinė padėtis; jos taip pat dažnai išeina už kantonų ribų.

[116] Pastebėtina, kad sąvokos „kompetencija“ ir „užduotis“ nėra tapačios. Tai matyti Konstitucijos 42 ir 43 straipsniuose.

įtvirtintas kompetencijos padalijimas laikomas baigtiniu, kuris gali būti keičiamas tik keičiant pačią Konstituciją.[117]

Federacijos kompetencija nustatyta Konstitucijos 3 dalies 2 skyriuje (54–125 str.) kuris suskirstytas į dešimt skirsnių. Be to, tai reglamentuojama ir skyriuje, kuriame nustatyta finansinė sistema (126–135 str.).[118]

Svarbiausi Federacijos įgaliojimai susiję su užsienio reikalais (54 str.), teisėkūros kompetencija įvairiose teisės srityse, ypač civilinėje ir baudžiamojoje teisėje (122 str., 123 str.), jurisdikcija konstitucinės, administracinės, civilinės ir baudžiamosios teisės srityse (189 str., 190 str.), administraciniai įgaliojimai įvairiose srityse (173 str.) ir kt. Konstitucijoje įtvirtintas ir baigtinis federalinių mokesčių sąrašas (128–132 str.).

Kantonai labai autonomiški švietimo, sveikatos apsaugos, susisiekimo, naudingųjų iškasenų naudojimo ir kitose srityse. Kantonų galimybė realiai įvykdyti jiems priskirtas užduotis priklauso nuo finansinės autonomijos: kantonai turi teisę nustatyti savo mokesčius. Kantonų autonomiškumas taip pat pasireiškia ir tuo, kad jie gali su kitais kantonais sudaryti sutartis (48 str.),[119] turi svarbių įgaliojimų užsienio politikos srityje (55 str.).[120]

VII

Politinės teisės, dar kitaip vadinamos tautos teisėmis,[121] yra labai svarbios apibūdinant Šveicarijos demokratiją, kuri dėl to ir vadinama pusiau tiesiogine. Jos įtvirtintos Konstitucijos 4 dalies „Tauta ir kantonai“ 2 skyriuje „Iniciatyva ir referendumas“.[122] Konstitucijos 138 ir 139 straipsniuose reglamentuojama tautos iniciatyva iš esmės arba iš dalies keičiant Konsti-

[117] Plačiau žr.: Zimmerli U. Bund-Kantone-Gemeinden/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Kosequenzen für die Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000. S. 44–47.

[118] Plačiau žr.: Reich M. Grundzüge der föderalistischen Finanzverfassung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 1199–1210; Locher P. Finanzordnung des Bundes/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 1211–1224.

[119] Plačiau žr.: Hänni P. Verträge zwischen den Kantonen und zwischen dem Bund und Kantonen/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 443–455.

[120] Plačiau žr.: Pfisterer T. Auslandbeziehungen der Kantone/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 525.

[121] Tautos teisės buvo reformuotos 2003 m. vasario 9 d., kai federaliniam nutarimui pritarė tauta ir kantonai.

[122] Iniciatyvos teisė suteikia grupei rinkėjų galimybę pasiūlyti pakeisti teisines nuostatas, o šie pasiūlymai privalomai turi būti pateikti tautos balsavimui. Referendume tauta balsuodama gali pasisakyti dėl parlamento sprendimų, t. y. jiems pritarti arba juos atmesti.

tuciją, 139 a. straipsnyje – visuotinė tautos iniciatyva, o 140 ir 141 straipsniuose – privalomasis ir fakultatyvinis referendumas.[123]

Tautos iniciatyva 100 000 rinkėjų gali reikalauti pakeisti visą Konstituciją, panaikinti, pakeisti arba priimti Konstitucijos arba įstatymų nuostatas. Taigi išskiriamos trys tautos iniciatyvos formos: iniciatyva iš esmės pakeisti Konstituciją, suformuluota tautos iniciatyva iš dalies pakeisti Konstituciją ir bendroji tautos iniciatyva, siekiant iš dalies pakeisti Konstituciją arba įstatymus.

Tais atvejais, kai inicijuojamas esminis Konstitucijos pakeitimas, diskutuojama dėl viso jos teksto. 100 000 rinkėjų pasiūlius pakeisti Konstituciją, pirmiausia toks siūlymas pateikiamas tautos balsavimui (140 str. 2 d. a punktas, 193 str. 2 d.). Jei tauta pritaria tokio Konstitucijos pakeitimo pradžios procedūrai, turi būti naujai renkamos tarybos (193 str. 3 d.). Po to, kai Federalinis susirinkimas parengia naują Konstituciją, projektui turi pritarti tauta ir kantonai (privalomasis tautos ir kantonų referendumas, dar vadinamas dvigubu referendumu; 140 str. 1 d. a punktas, 142 str., 195 str.).

Taip pat 100 000 rinkėjų gali reikalauti pakeisti Konstituciją pateikdami parengtą projektą (139, 194 str.), t. y. tokį, kurio parlamentas jau nebeturėtų konkretinti arba tobulinti. Taigi toks tekstas turi būti pateiktas tautai ir kantonams balsuoti (140 str. 1 d. a punktas, 142 str. 2–4 d, 195 str.).

Visuotinės iniciatyvos būdu 100 000 rinkėjų gali reikalauti priimti, pakeisti arba panaikinti Konstitucijos arba įstatymų nuostatas (139 a str.).[124] Ši nauja tautos teisė kaip ir pagal galiojančią tvarką suteikia galimybę iš dalies pakeisti Konstituciją, tačiau ši iniciatyva gali būti įgyvendinama jos nuostatas pakeičiant federaliniu įstatymu. Tokiu atveju Federalinis susirinkimas turi nuspręsti, kaip siūlymas turi būti įgyvendintas. Federalinio susirinkimo parengtos konstitucinės nuostatos pateikiamos privalomajam tautos ir kantonų referendumui, atitinkamos įstatymų nuostatos – tik privalomajam tautos referendumui. Abiem atvejais parengtoms nuostatoms Federalinis susirinkimas gali pateikti alternatyvų projektą (139 str. 3 d., 139 a str. 4 d.).

Konstitucijos keitimui pačioje Konstitucijoje nustatyti tam tikri apribojimai (193 ir 194 str.). Keičiant Konstituciją, būtina laikytis Konstitucijoje nustatytos procedūros, privalomųjų tarptautinės teisės nuostatų, siūlomos pataisos negali būti „neįmanomo“ turinio (139 str. 2 d., 139 a str. 2 d., 193 str. 4 d. ir 194 str. 4 d.). Konstituciją keičiant iš dalies, turi būti užtikrina-

[123] Rasta tam tikrų šioje Konstitucijos dalyje įtvirtintų nuostatų sutapimų su kai kuriomis Konstitucijos 6 dalies, kurioje reglamentuojama Konstitucijos peržiūrėjimo tvarka, nuostatomis.

[124] Šis straipsnis šiuo metu, t. y. 2006 m. birželio mėn., dar negalioja.

mas materijos vienovės principas (atskiros projekto dalys turi būti tarpusavyje susijusios). Kai Konstitucija keičiama pateikiant parengtą tekstą, visuotinės iniciatyvos atveju dar būtina išlaikyti ir formos vienovę (194 str. 3 d.). Taigi tokią iniciatyvą, kuri pažeidžia formos vieningumo, materijos vieningumo principus ir privalomąsias tarptautinės teisės nuostatas (*ius cogens*), Federalinis susirinkimas gali pripažinti visai arba iš dalies negaliojančia (139 str. 2 d.).

Dažniausiai skiriamos dvi svarbiausios referendumų formos: privalomieji ir fakultatyviniai referendumai. Pagal Šveicarijos Konstituciją privalomasis referendumas yra tautos referendumas, taip pat tautos referendumas ir kantonų referendumas (vadinamasis dvigubas referendumas).

Konstitucijos 140 straipsnyje išvardyti visi atvejai, kai privalomasis referendumas turi būti rengiamas. Pagal šio straipsnio 1 dalį tautai ir kantonams turi būti pateikti Federacijos Konstitucijos pakeitimai, klausimai dėl stojimo į kolektyvinio saugumo organizacijas (pvz., SNO) arba į supranacionalines bendruomenes (pvz., ES) ir tam tikri įstatymai, pripažinti skubiais.[125] Tautos referendumas pagal minėto straipsnio 2 dalį rengiamas siekiant išsiaiškinti, ar Konstitucija turi būti keičiama iš esmės, kai pareiškiama iniciatyva arba kai dėl to nėra vienos tarybų nuomonės, kai Federalinis susirinkimas visuotinei tautos iniciatyvai nepritaria ir kai Federalinis susirinkimas pateikia alternatyvų projektą įstatymo projekto, pateikto visuotinės iniciatyvos būdu.

Pagal Konstitucijos 141 straipsnio 1 dalį fakultatyvinis referendumas rengiamas dėl federalinių įstatymų ir federalinių nutarimų, kai tai numatyta Konstitucijoje ir įstatymuose, ir dėl tarptautinių sutarčių, kai jos yra neterminuotos ir jas galima tik vienašališkai nutraukti, taip pat kai numatoma stoti į tarptautines organizacijas ir kai jose yra svarbių teisėkūros nuostatų ir jų įgyvendinimas reikalauja priimti federalinius įstatymus.

Įgyvendinant tautos teises svarbu tai, kokioms sąlygoms esant tautos iniciatyva ir fakultatyvinis referendumas gali būti pradedamas. Šiuo požiūriu svarbu, kad būtų surinktas reikiamas parašų skaičius, nustatytas terminas, per kurį parašai turi būti surinkti.[126] Nuo 1977 m. tautos iniciatyvos atveju reikalaujama 100 000 rinkėjų parašų, kurie turi būti surinkti per 18

[125] Kitaip nei ankstenėje Konstitucijoje, kantonų teritorijos pakeitimo klausimai tautos ir kantonų balsavimui nebeturi būti pateikti. Pagal Konstitucijos 53 straipsnio 3 dalį tam turi pritarti tik tie gyventojai ir tie kantonai, su kuriais tai susiję, ir tai turi patvirtinti Federalinis susirinkimas savo nutarimu. Dėl kantonų padėties turi balsuoti tauta ir kantonai (53 str. 2 d.); šį atvejį apima Konstitucijos 140 straipsnio 1 dalies a. punktas, nes tokiu atveju turėtų būti pakeista Konstitucija.

[126] Būtinas parašų skaičius visada buvo nustatytas Konstitucijoje, o jų rinkimo terminai – įstatymuose; tik pakeitus Konstituciją 2003 m. vasario 9 d. terminai nustatyti ir Konstitucijoje.

mėnesių, o fakultatyviniam referendumui – 50 000 rinkėjų parašų per 100 dienų. Fakultatyvinis referendumas gali būti surengtas to reikalaujant ir 8 kantonams (141 str.).[127]

Tam, kad projektai būtų laikomi priimtais, už tai turi pasisakyti rinkėjų dauguma, taip pat kantonų dauguma (142 str. 2 d.). Referendumo rezultatai atskirame kantone laikomi to kantono balsu (142 str. 3 d.). Rengiant dvigubą referendumą, tautos ir kantonų nuomonė gali ir nesutapti, todėl projektas tokiu atveju patiria nesėkmę.[128] Taigi tokio referendumo atveju ypač išryškėja demokratijos ir federalizmo principų abipusis ryšys.

VIII

Šveicarijos Konstitucijoje yra įtvirtintas valdžių padalijimas, kuriam pirmiausia būdinga tai, kad parlamentui – Federaliniam susirinkimui (*Bundesversammlung*) – kitų valdžių (Bundesrato ir Federalinio teismo) atžvilgiu suteikiama viršenybė. Tai liudija Konstitucijos 148 straipsnio 1 dalis, kurioje nustatyta, kad Federalinis susirinkimas, atsižvelgdamas į tautos ir kantonų teises, Federacijoje vykdo aukščiausią valdžią. Tai paaiškinama tuo, kad jį renka tauta ir kad jam priskirti ypatingi įgaliojimai įstatymų leidybos ir priežiūros srityse, tačiau tai nereiškia, kad Federalinis susirinkimas gali duoti nurodymus Bundesratui ir Federaliniam teismui. Taigi ši nuostata, išreiškianti parlamento viršenybę, nekeičia valdžių padalijimo principo, kuris nuo seno yra Šveicarijos Konstitucijos pagrindas, esmės.[129]

Pagrindinė parlamento funkcija yra atstovauti tautai. Federalinės valstybės legitimumo pagrindą sudaro tauta ir valstybės narės, todėl Federalinis susirinkimas turi garantuoti dvejopą reprezentaciją. Atsižvelgiant į tai, Federalinį susirinkimą sudaro dveji rūmai: Nacionalinė taryba (*Nationalrat*) ir Kantonų taryba (*Ständerat*) (148 str. 2 d.).

Nacionalinę tarybą sudaro 200 tautos[130] deputatų (149 str. 1 d.), kurių vietos kantonams paskirstomos pagal jų gyventojų skaičių; kiekvienas kantonas turi mažiausiai vieną vietą (149 str. 4 d.).[131] Konstitucijoje paskirsty-

[127] Šiuo atveju kiekvienas kantonas turi po vieną balsą.

[128] Iki šiol jau buvo 10 tokių atvejų: 8 projektai buvo atmesti kantonų referendumuose, 2 – tautos referendumuose.

[129] Zimmerli U. Bundesversammlung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 1028.

[130] Sąvoka „tauta“ suprantama kaip apimanti ne tik turinčius teisę balsuoti, bet visus Šveicarijos gyventojus.

[131] 2003 m. vietos Nacionaliniame susirinkime buvo pakirstytos taip: Ciūrichas (*Zürich*) – 34, Bernas (*Bern*) – 26, Liucerna (*Luzern*) – 10, Ūris (*Uri*) – 1, Švicas (*Schwyz*) – 4, Obvaldenas (*Obwalden*) – 1, Nidvaldenas (*Nidwalden*) – 1, Glarusas (*Glarus*) – 1, Cūgas (*Zug*) – 3, Fribūras

mo tvarka nėra numatyta.[132] Pagal Konstitucijos 149 straipsnio 2 dalį deputatus renka tauta tiesiogiai pagal proporcinę rinkimų sistemą. Kas ketveri metai Nacionalinė taryba atnaujinama iš esmės.[133] Pagal Konstitucijos 143 straipsnį į Nacionalinę tarybą gali būti renkami visi asmenys, turintys teisę balsuoti. Taigi kitaip nei daugelyje kitų valstybių, čia nėra nustatyta amžiaus cenzo skirtumų ir aktyviajai, ir pasyviajai rinkimų teisei įgyvendinti.

Kantonų tarybą sudaro 46 kantonų deputatai (150 str. 1 d.). Kiekvienam kantonui, ir tai nepriklauso nuo jo gyventojų skaičiaus, Kantonų taryboje atstovauja du deputatai.[134] Taip Kantonų taryba garantuoja lygiateisių valstybių narių dalyvavimą priimant federalinius sprendimus. Kantonų tarybos narių rinkimų procedūrą, jų kadenciją nustato patys kantonai (150 str. 3 d.).[135] Kaip ir Nacionalinės tarybos, Kantonų tarybos deputatai balsuoja laisvai, draudžiama jiems duoti kokius nors nurodymus (161 str.).

Abejuose Nacionalinio susirinkimo rūmuose atstovaujama vienodai (148 str. 2 d.). Federalinis susirinkimas savo įgaliojimus gali įgyvendinti tik tada, kai priimami sutampantys atskirai posėdžiaujančių tarybų sprendimai (156 str.). Tarybos dažniausiai posėdžiauja ne vienu metu, kiekviena taryba sudaro savo komisijas. Kai kuriais atvejais, numatytais Konstitucijos 157 straipsnyje (rinkimams surengti, aukščiausių federacijos institucijų kompetencijos konfliktams spręsti, malonei suteikti), Nacionalinė taryba ir Kantonų taryba posėdžiauja kartu kaip Suvienytas federalinis susirinkimas, pirmininkaujant Nacionalinės tarybos pirmininkui arba pirmininkei. Be to, Suvienytas federalinis susirinkimas gali rinktis ypatingais atvejais tam, kad išklausytų Bundesratą. Nacionalinės tarybos įtaka tokiais atvejais yra didesnė nei Kantonų tarybos dėl didesnio jo deputatų skaičiaus.

Federalinio susirinkimo kompetencija nustatyta Konstitucijos 2 dalies 3 skirsnyje. Svarbiausia jo užduotis yra teisėkūra konstitucinių nuostatų, fe-

---

(*Freiburg*) – 7, Zoloturnas (*Solothurn*) – 7, Bazelio miestas (*Basel-Stadt*) – 5, Bazelio sritis (*Basel-Landschaft*) – 7, Šafhauzenas (*Schaffhausen*) – 2, Apencelis–Auserodenas (*Appenzel Ausserrhoden*) – 1, Apencelis–Inerodenas (*Appenzell Innerrhoden*) – 1, Sankt Galenas (*Sankt Gallen*) – 12, Graubiundenas (*Graubünden*) – 5, Argau (*Aargau*) – 15, Turgau (*Thurgau*) – 6, Tičinas (*Tessin*) – 8, Vo (*Waadt*) – 18, Valė (*Wallis*) – 7, Nešatelis (*Neuenburg*) – 5, Ženeva (*Genf*) – 11, Jura (*Jura*) – 2.

[132] Tai reglametuoja 1976 m. gruodžio 16 d. Politinių teisių įstatymas.

[133] Plačiau žr.: Polenda T. Wahlrecht im Bund/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 363–371.

[134] Išskyrus šiuos kantonus, kuriems atstovauja po vieną deputatą: Obvaldeną (*Obwalden*), Nidvaldeną (*Nidwalden*), Bazelio miestą (*Basel-Stadt*), Bazelio sritį (*Basel-Landschaft*), Apencelį–Auserodeną (*Appenzell Ausserrhoden*), Apencelį–Inerodeną (*Appenzell Innerrhoden*).

[135] Išskyrus Cūgo (*Zug*), Apencelio-Inerodeno (*Appenzell Innerrhoden*) ir Graubiundeno (*Graubünden*) kantonus, kiti kantonai deputatus į Kantonų tarybą renka kartu su Nacionalinio susirinkimo deputatais ketverių metų laikotarpiui.

deralinių įstatymų arba nutarimų forma (163 str.). Konstitucijos 164 straipsnyje įtvirtinta, kad svarbiausios teisinės nuostatos, ypač tokiose srityse kaip politinių teisių įgyvendinimas, konstitucinių teisių ribojimas, asmenų teisės ir pareigos, mokesčių mokėtojai, mokesčių objektas ir jų nustatymas, Federacijos užduotys, kantonų įpareigojimas įgyvendinti ir vykdyti federalinę teisę, Federacijos institucijų organizavimas ir veikla, turi būti suformuluotos federaliniuose įstatymuose. Užsienio politikos formavimas yra taip pat vienas svarbiausių Federalinio susirinkimo įgaliojimų, jis taip pat turi pritarti tarptautinėms sutartims (166 str.).

Pagal Konstitucijos 167 straipsnį Federalinis susirinkimas turi plačius įgaliojimus finansų srityje: jis sprendžia apie Federacijos išlaidas, nustato preliminarią sąmatą ir kt.

Jau nuo federalinės valstybės įkūrimo mažai pakito Federalinio susirinkimo įgaliojimai renkant Bundesrato, Federalinio teismo narius ir kt. Federalinis susirinkimas gali būti įstatymu įgaliotas rengti ir patvirtinti ir kitokius rinkimus (168 str.). Federalinis susirinkimas vykdo aukščiausiąją priežiūrą Bundesrato, Federalinės administracijos, federalinių teismų ir kitų Federacijos institucijų atžvilgiu. (169 str.). Tai pasireiškia tuo, kad gali būti kritikuojama Vyriausybės ir administracijos veikla ir duodami nurodymai ateities veiksmams. Tam panaudojami tokie instrumentai kaip įvairių komisijų sudarymas, metiniai pranešimai ir kt. Tiesa, priežiūra teismų atžvilgiu ribojama ir gali apimti tam tikra prasme tik vadovavimą, bet ne teisingumo vykdymą. Parlamentinė kontrolė pasireiškia ir tuo, kad federalinius teisėjus Federalinis susirinkimas turi teisę perrinkti kas šešerius metus.

Federalinis susirinkimas pagal Konstitucijos 170 straipsnį rūpinasi, kad būtų patikrintas Federacijos priemonių veiksmingumas. Tai atlikti gali jis pats arba pavesti kitoms institucijoms, ypač Bundesratui. Taigi tokiu atveju stengiamasi atsakyti į klausimą, ar pasirinkta tam tikra priemonė, ypač įstatymas, pasiekia užsibrėžtą tikslą. Anot R. Rhinow, šis klausimas išeina už aukščiausiosios priežiūros ribų, nes į jį turi atsakyti ne tik jo kontroliuojamos institucijos, bet ir jis pats kaip įstatymų leidėjas. Taip gali būti nustatyti įstatymų vykdymo trūkumai, nurodoma, kad tam tikri įstatymai turi būti pakeisti.[136]

Pagal Konstitucijos 172 straipsnį Federalinis susirinkimas rūpinasi Federacijos ir kantonų tarpusavio santykiais, garantuoja kantonų Konstitucijas, patvirtina kantonų sutartis ir su užsienio šalimis, kai Bundesratas arba

[136] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 384.

kantonas pareiškia prieštaravimą. Dar kiti Federalinio susirinkimo įgaliojimai nustatyti Konstitucijos 173 straipsnyje, pavyzdžiui, imtis priemonių vidiniam ir išoriniam saugumui, nepriklausomybei ir neutralitetui išsaugoti, federalinei teisei įgyvendinti ir kt.

Nacionalinė taryba ir Kantonų taryba reguliariai renkasi į sesijas (156 str. 1 d.). Kiekvienai tarybai vadovauja prezidentas arba prezidentė ir du viceprezidentai arba viceprezidentės, kurie renkami iš tarybų narių vieneriems metams be galimybės juos vėl perrinkti (152 str.). Prezidentai pirmininkauja plenariniams posėdžiams, atstovauja taryboms, vadovauja kanceliarijoms, kurios dažniausiai nustato sesijų programas, renka komisijas ir duoda joms nurodymus. Abi kanceliarijos sudaro koordinacinę konferenciją, kuri pirmiausia suderina abiejų tarybų sesijų ir metų planus. Jie taip pat atsakingi už santykius su Bundesratu, užsienio parlamentais ir tarptautinėmis organizacijomis.

Klausimams, kurie patenka į tarybų plenumus, preliminariai svarstyti pagal Konstitucijos 153 straipsnį sudaromos komisijos. Konstitucijoje taip pat įtvirtintas frakcijų teisinis statusas (154 str.). Federalinio susirinkimo darbui organizuoti sudaromos parlamentinės tarnybos (155 str.).

Kaip jau minėta, vienas iš svarbiausių Federalinio susirinkimo veiklos principų yra tai, kad jį sudarančios tarybos, išskyrus kai kuriuos atvejus, posėdžiauja atskirai, ir jų sprendimai svarstomais klausimais turi sutapti. Be to, kaip ir daugumai parlamentų, jam būdingas veiklos viešumo principas; išimtys gali būti numatytos tik įstatyme (158 str.). Abi tarybos gali posėdžiauti tik dalyvaujant jų narių daugumai (159 str. 1 d.). Priimant sprendimus reikalinga paprasta balsų dauguma (159 str. 2 d.). Absoliuti visų tarybų narių dauguma (nesant laisvų vietų, 101 Nacionalinės tarybos ir 24 Kantonų tarybos) reikalinga tada, kai federaliniai įstatymai skelbiami skubiais ir sprendžiant tam tikrus išlaidų ir skolų klausimus pagal Konstitucijos 159 straipsnį. Pagal Konstitucijos 160 straipsnį kiekvienam tarybos nariui, kiekvienai frakcijai ir parlamentinei komisijai (pagal Konstitucijos 181 str. – ir Bundesratui) suteikiama teisė Federaliniam susirinkimui pateikti nutarimo projektą arba reikalauti, kad jis būtų parengtas arba pakeistas.

Aptariant Federalinio susirinkimo nario teisinį statusą pirmiausia paminėtina tai, kad jiems suteiktas laisvas mandatas: pagal Konstitucijos 161 straipsnio 1 dalį jie balsuoja be nurodymų. Tam, kad būtų užtikrintas Nacionalinio susirinkimo narių neparlamentinių ryšių ir veiklos skaidrumas, pagal Konstitucijos 161 straipsnio 2 dalį jie turi atskleisti interesų ryšius. Jie turi imuniteto teisę (162 str.). Ypatinga yra tai, kad Federalinio susirinkimo nariai kadencijos metu gali ir toliau eiti savo pareigas, kurias jie ėjo prieš juos išrenkant. Taip užtikrinamas jų nuolatinis ryšys su rinkėjais, jie

gali savo profesinę patirtį pritaikyti parlamentinėje veikloje ir būti mažiau priklausomi nuo partijų ir frakcijų.

IX

Kaip jau minėta, vienas iš Šveicarijos valstybės požymių yra tiesioginės demokratijos institutas, tačiau tai pasakytina ir apie jos Vyriausybės konstitucinį statusą.[137]

Pagal Konstitucijos 174 straipsnį Bundesratas (*Bundesrat*) yra aukščiausioji vadovaujanti ir vykdanti Federacijos institucija. Tai, kad čia vartojamas žodis „vadovaujanti“, reiškia, kad Bundesratas yra ne tik vykdančioji institucija: jai tenka svarbus vaidmuo ir planuojant, koordinuojant, kontroliuojant, reprezentuojant ir integruojant valstybės veiklą (180 str. 1 d.). Bundesratas turi svarbių įgaliojimų ir užsienio politikos srityje, taip pat užtikrinant išorinį ir vidinį saugumą (184, 185 str.).

Ne tik Federalinis susirinkimas, bet ir Bundesratas atlieka svarbią reprezentavimo funkciją. Federalinis susirinkimas atstovauja įvairių visuomenės sluoksnių interesams, tačiau kaip visuma dėl didelio jo narių skaičiaus yra mažiau aprėpiamas, todėl Bundesratas, sudarytas iš 7 narių, visuomenės sąmonėje įkūnija tikrąją federalinės valstybės esmę. Reprezentacinė Bundesrato funkcija pasireiškia ir tuo, kad jį sudarant turi būti atstovaujami kaip galima platesni visuomenės sluoksniai. Be to, Bundesratas vadovauja Federalinei administracijai (178 str. 1 d.).

Ne tik Federalinis susirinkimas, bet ir Bundesratas dalyvauja įstatymų leidyboje. Pagal Konstitucijos 181 straipsnį Bundesratas turi iniciatyvos teisę, t. y. teisę Federaliniam susirinkimui teikti nutarimų projektus. Jis taip pat turi teisę teikti pasiūlymus dėl nutarimų projektų keitimo (160 str. 2 d.). Federalinio susirinkimo nutarimuose Bundesratas dažnai įgaliojamas nustatyti jų įsigaliojimo laiką. Kiekybiniu požiūriu didžiausią dalį teisėkūros procese sudaro Bundesrato leidžiami nutarimai (182 str. 1 d.).

Pagal Konstitucijos 182 straipsnio 2 dalį Bundesratas taip pat rūpinasi įstatymų, Federalinio susirinkimo ir teisminių institucijų sprendimų vykdymu. Tai atlieka ne jis pats, o paveda Federalinei administracijai.

Kaip jau minėta, pagal Konstitucijos 175 straipsnio 1 dalį Bundesratą sudaro 7 nariai,[138] kuriuos renka Federalinis susirinkimas ketveriems me-

[137] Plačiau žr.: Mader L. Bundesrat und Bundesverwaltung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 1047–1069.

[138] Toks Bundesrato narių skaičius pasiteisino. Jis buvo nustatytas jau Šveicarijos 1848 m. Konstitucijoje, o visi bandymai jį padidinti iki 9 arba 11 žlugo. Nors Vyriausybei priskiriamų įgaliojimų daugėja, centrinė Šveicarijos Vyriausybės institucija – Bundesratas – ir kitais požiūriais nuo

tams. Rinkimai vyksta išrinkus naują Federalinį susirinkimą. Bundesrato nariu gali būti renkamas kiekvienas Šveicarijos pilietis arba pilietė, kurie gali būti renkami Nacionalinio susirinkimo nariais (175 str. 2–3 d.). Renkant Bundesrato narius, turi būti atsižvelgiama į tai, kad būtų atstovaujama visoms šalies vietovėms ir kalbiniams regionams (175 str. 4 d.).[139]

Pažymėtina, kad Bundesrato nariai kadencijos metu iš pareigų negali būti atšaukti, taigi Šveicarijai, kitaip nei daugeliui kitų parlamentinių demokratijų, nebūdingas nepasitikėjimo votumas. Bundesratas taip pat neturi teisės paleisti Nacionalinio susirinkimo.

Vienas iš svarbiausių Bundesrato veiklos principų yra kolegialumas. Tai reiškia, kad kiekvienas Bundesrato narys turi lygias teises ir pareigas ir yra bendrai su kitais nariais atsakingas už Bundesrato veiklą. Nors Bundesratas sprendimus priima kolegialiai (177 str. 1 d.), balsuojant galioja daugumos principas atskirųjų nuomonių dažniausiai neskelbiant.

Kiekvienas Bundesrato narys vadovauja ministerijai, kuri parengia ir vykdo Bundesrato kompetencijai prikirtus įgaliojimus (177 str. 2 d.). Taigi Bundesrato nariams tenka dvigubas vaidmuo: jie yra kolegijos nariai ir ministerijų vadovai. Jiems taikomos tokios pačios imuniteto nuostatos kaip ir Federalinio susirinkimo nariams.

Bundesratui vadovauja Federalinis prezidentas arba prezidentė (176 str. 1 d.). Juos, taip pat viceprezidentą arba viceprezidentę vienerių metų laikotarpiui iš Bundesrato narių renka Federalinis susirinkimas (176 str. 2 d.). Perrinkti negalima, o Federalinis prezidentas arba prezidentė kitais metais negali būti renkami viceprezidentu arba viceprezidente (176 str. 3). Federalinis prezidentas vadovauja kolegijai, taigi jis nėra nei valstybės vadovas, nei Vyriausybės pirmininkas. Jis neturi teisės kitiems Bundesrato nariams duoti nurodymus. Anot R. Rhinow, jis yra tik *Primus inter pares*.[140] Žinoma, atsižvelgiant į tai, kad Federalinis prezidentas arba prezidentė rengia Bundesrato posėdžius ir jiems vadovauja, jie turi gana plačius įgaliojimus.[141]

---

federalinės valstybės įkūrimo mažai kuo pakito, todėl numatomos reformos, pavyzdžiui, siekti stiprinti jo politinį vadovavimą, didinti asmeninę atsakomybę, ir pan.

[139] Tai yra vienintelis Konstitucijoje nustatytas Bundesrato sudėties kriterijus, tačiau yra kitų, politinėje praktikoje vaidinančių svarbų vaidmenį, pavyzdžiui, lytis, konfesija. Bundesrato sudėtis taip pat atspindi Šveicarijos politinę sistemą.

[140] Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrechts. – Basel, Genf, München, 2003. S. 410.

[141] Pavyzdžiui, Federalinis prezidentas arba prezidentė koordinuoja Bundesrato darbą, o tais atvejais, kai Bundesratas negali posėdžiauti, priima sprendimus, kuriems Bundesratas vėliau turi pritarti. Jis arba ji taip pat reprezentuoja valstybę šalyje ir užsienyje, rūpinasi Federacijos ir kantonų santykiais ir t. t.

Konstitucijos 178 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad Bundesratas vadovauja Federalinei administracijai ir rūpinasi, kad ji būtų tikslingai organizuota ir laiku vykdytų užduotis. Federalinė administracija suskirstyta į departamentus, kuriems vadovauja Bundesrato nariai. Pagrindinė Federalinės administracijos funkcija yra federalinės teisės, ypač federalinių įstatymų ir nutarimų įgyvendinimas ir taikymas, ji taip pat padeda Bundesratui vykdyti jam priskirtus įgaliojimus.

Bundesrato ir Federalinio prezidento arba prezidentės dispozicijoje yra Konstitucijos 179 straipsnyje minima Federalinė kanceliarija, kuriai vadovauja Federalinis kancleris arba kanclerė. Federalinė kanceliarija čia įvardijama kaip Bundesrato štabo būstinė.

X

Kaip jau minėta,[142] 1999 m. spalio 8 d. federaliniu nutarimu dėl teisinės reformos, kuris buvo priimtas 2000 m. kovo 12 d. vykusiame referendume, buvo numatyta įvykdyti esminių pakeitimų reglamentuojant Federalinio teismo (*Bundesgericht*) konstitucinį teisinį statusą.[143]

Pagal Konstitucijos 188 straipsnio 1 dalį Federalinis teismas yra aukščiausioji teisingumą vykdanti federalinė institucija. Taip šis teismas iškeliamas virš kitų teismų, kita vertus, atsižvelgiant į analogišką Konstitucijos 174 straipsnio formuluotę, kurioje nustatyta, kad Bundesratas yra aukščiausioji vadovaujanti ir vykdanti federalinė institucija, jis prilyginamas Bundesratui. Federalinis susirinkimas, kaip jau minėta, yra aukščiausioji valdžia Federacijoje apskritai (148 str.). Konstitucijos 188 straipsnio 1 dalies nuostata taip pat atskleidžia, kad tik Federalinis teismas, bet ne Federalinis susirinkimas ar Bundesratas gali vykdyti teisingumą. Dabar galiojančioje 189 straipsnio 2 dalies redakcijoje nustatyta, kad įstatymu tam tikras bylas gali būti pavesta spręsti kitoms federalinėms institucijoms. Taigi dar 1848 m. įsteigtas, 1874 reorganizuotas Federalinis teismas šiuo metu yra aukščiausias Šveicarijos teismas apskritai, kuriam pavesta spręsti visų teisės sričių (civilinės, baudžiamosios, administracinės ir konstitucinės) klausimus; išimtis – socialinis draudimas.[144] Valstybės viduje jo sprendimai negali būti skundžiami, išskyrus individualius skundus dėl Europos žmo-

[142] Žr.: II skirsnį.

[143] Nors priimti pakeitimai šiuo metu dar negalioja, čia analizuojamos ir naujosios konstitucinės nuostatos.

[144] Tam 1917 m. buvo įsteigtas Federalinis draudimo teismas *(Versicherungsgericht),* kuris nuo 1969 m. organizaciniu požiūriu yra Federalinio teismo skyrius, tačiau faktiškai yra savarankiškas teismas.

gaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos garantuojamų teisių pažeidimo, kurie pateikiami Europos žmogaus teisių teismui. Federalinio teismo struktūrą ir jo darbo tvarką pagal Konstitucijos 188 straipsnio 2 dalį reglamentuoja įstatymas, kuriame nustatyta, kad jį sudaro 30 narių (Federalinį draudimo teismą – 11), ir analogiškai tiek pat antraeilėse pareigose dirbančių narių, kuriuos renka Federalinis susirinkimas 6 metų kadencijai.[145]

Konstitucijos 189 straipsnyje (nauja redakcija) nustatytas Federalinio teismo įgaliojimų katalogas, kuris pagal šio straipsnio 3 dalį nėra baigtinis. Svarbiausia Federalinio teismo užduotis yra spręsti ginčus dėl federalinės teisės (apimant Konstituciją, įstatymus ir nutarimus) pažeidimo (189 str. 1 d. a. punktas). Pagal Konstitucijos 189 straipsnio 1 dalies b. punktą Federaliniam teismui pavedama spręsti, ar nepažeidžiama tarptautinė teisė. Nors, kaip jau minėta, ji laikoma federalinės teisės dalimi, tačiau atsižvelgiant į tai, kad kantonų sudaromos valstybinės sutartys nėra priskiriamos federalinei teisei, toks atskiro punkto nustatymas yra prasmingas.

Toliau Konstitucijos 189 straipsnio 1 dalies c. punkte nustatyta, kad Federalinis teismas sprendžia ginčus dėl teisės tarp kantonų pažeidimo. Pagal šio straipsnio 1 dalį ir e. punktą Federalinio teismo kompetencijai priskiriama spręsti kai kuriuos ginčus dėl kantonų teisės, o pagal f. punktą – dėl Federacijos bei kantonų nuostatų apie politines teises pažeidimo. Federacijos narių tarpusavio arba Federacijos narių ir centrinės valstybės ginčus, jei jie pagal Konstitucijos 44 straipsnio 3 dalį nesureguliuojami tarpusavio susitarimu ir derybomis, taip pat sprendžia Federalinis teismas.

Reikia pasakyti, kad Konstitucijoje nustatyta, ne kokie teisės aktai Federaliniam teismui gali būti skundžiami, bet kokie negali būti skundžiami, t. y. Federalinio susirinkimo ir Bundesrato aktai (189 str. 4 d.). Išimtys gali būti nustatytos įstatymu.

Galimybę kreiptis į Federalinį teismą reglamentuoja Konstitucijos naujos redakcijos 191 straipsnis. Jo 1 dalyje įtvirtinta, kad tai nustatoma įstatymu. Jame gali būti nurodyta, kad kreipimąsi gali riboti ieškinio suma. Sprendžiant ypač svarbius teisinius klausimus, teisė kreiptis negali būti ribojama, nors tam tikra ieškinio suma ir nebūtų pasiekta (191 str. 2 d.). Įstatyme taip pat gali būti nustatyta, kad tam tikrų sričių klausimais į Federalinį teismą taip pat negali būti kreipiamasi, o aiškiai nepagrįstiems skundams spręsti gali būti numatytas supaprastintas procesas (191 str. 3 ir 4 d.).

[145] Plačiau žr.: Schubarth M. Bundesgericht/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 1071–1081.

Konstitucijos 191 a straipsnyje įtvirtinta galimybė Federacijoje įsteigti ir kitas teismines institucijas. Konstitucijos 191 a straipsnio 1 dalyje[146] nustatyta, kad įsteigiamas Federalinis baudžiamųjų bylų teismas. Jis, kaip pirmoji instancija, sprendžia klausimus, kuriuos įstatymas priskiria Federacijos teismingumui. Įstatymu jam gali būti pavesti ir kiti įgaliojimai. Pagal Konstitucijos 191 a straipsnio 2 dalį turi būti įsteigtos teisminės institucijos spręsti viešuosius teisinius ginčus, susijusius su Federalinės administracijos įgaliojimais. Taip pat gali būti steigiamos ir kitos Federacijos (191 a str. 3 d.) teisminės institucijos.

XI

Konstitucinės justicijos funkcijas Šveicarijoje atlieka įvairios teisminės institucijos įvairiomis procedūromis, todėl tokia sistema vadinama „difuzine“.[147] Ją pirmiausia įgyvendina Federalinis teismas, taip pat kantonų teisminės institucijos, kurios turi teisę tikrinti, ar kantonų teisė atitinka federalinę Konstituciją.

Kaip žinoma, pagrindinė konstitucinės justicijos funkcija yra Konstitucijos apsauga. Ši funkcija Šveicarijoje yra apribota, nes šiuo metu Federalinio teismo tyrimo objektas yra ne federaliniai įstatymai ir federaliniai nutarimai, o individualaus pobūdžio aktai. Būtina pabrėžti tai, kad pagal Konstitucijos 191 straipsnį,[148] kuriame nustatyta, kad federaliniai įstatymai ir tarptautinė teisė Federaliniam teismui ir kitoms teisę taikančioms institucijoms yra labai svarbi, Federalinis teismas turi teisę tikrinti, ar federaliniai įstatymai atitinka Konstituciją. Nustačius, kad jie neatitinka Konstitucijos, jų taikyti negalima.

Taigi Šveicarijos konstitucinės justicijos koncepcijos esmė yra individualių teisių apsauga, taigi tuo pačiu metu Federalinis teismas saugo teisinės valstybės principo esmę. Be to, konstitucinė justicija atlieka svarbų vaidmenį užtikrinant demokratinės ir federalinės valstybės principus. Pastaraisiais dešimtmečiais sprendžiami ir tarptautinės teisės bei šalies teisės derinimo klausimai.

Šveicarijai, kaip federalinei valstybei, labai svarbu, kad Federalinis teismas pagal Konstitucijos 189 straipsnio 2 dalį galės spręsti kylančius Federacijos ir kantonų arba kantonų ginčus. Taip užtikrinama federalinės teisės

[146] Šiame straipsnyje įtvirtinta nuostata įsigaliojo 2003 m. balandžio 1 d.

[147] Tschannen P. Staatsrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Bern, 2004. S. 184.

[148] Tiesa, šis Konstitucijos straipsnis, kaip ir kiti Konstitucijos 5 dalies 4 skyriaus „Federalinis teismas ir kitos teisminės institucijos“ straipsniai (išskyrus 191 a str. 1 d.), dar negalioja.

viršenybė kantonų teisės atžvilgiu, teisės taikymas, jų autonomiškumas, derinama kantonų teisėkūra ir kt.[149]

XII

Šveicarijos 1999 m. Konstitucijos keitimo tvarka nustatyta jos šeštosios dalies 1 skyriuje. Šiame skyriuje įtvirtintos nuostatos glaudžiai susijusios su Konstitucijos ketvirtosios dalies, kurioje nustatyta teisės pareikšti iniciatyvą ir referendumą keičiant Konstituciją tvarka, nuostatomis.

Pagal Konstitucijos 192 straipsnio 1 dalį ji gali būti iš esmės arba iš dalies peržiūrėta bet kuriuo metu, tam nėra numatyta jokių apribojimų; speciali procedūra taip pat numatyta (192 str. 2 d.). Šioje Konstitucijoje taip pat nėra įtvirtinta tokių nuostatų, kurių nebūtų galima pakeisti.[150]

Pagal Konstitucijos 193 straipsnio 1 dalį pasiūlyti Konstituciją peržiūrėti iš esmės gali tauta (pagal Konstitucijos 138 str. 1 d. tai – 100 000 rinkėjų) arba viena iš tarybų, t. y. Nacionalinė taryba arba Kantonų taryba. Tai nutarti gali ir Federalinis susirinkimas. Kai Konstitucija peržiūrima iš esmės, dažniausiai diskutuojama dėl visų arba daugumos joje nustatytų institutų. Jeigu iniciatyvą pakeisti Konstituciją pareiškia tauta arba abi tarybos būna skirtingos nuomonės, dėl Konstitucijos keitimo iš esmės sprendžia tauta (193 str. 2 d.). Jei tauta pritaria esminiam Konstitucijos pakeitimui, naujai renkamos abi tarybos (193 str. 3 d.).

Konstituciją keičiant iš dalies, teisė pareikšti iniciatyvą reglamentuojama panašiai kaip ir Konstituciją keičiant iš esmės. Yra tik vienas skirtumas – tokios teisės neturi nei Nacionalinė taryba, nei Kantonų taryba (194 str. 1 d.). Konstituciją keičiant ir iš esmės, ir iš dalies, būtina laikytis pačioje Konstitucijoje nustatytų apribojimų, išimtiniais atvejais – ir tų, kurie priskirtini nerašytinei konstitucinei teisei. Apie visa tai jau buvo užsiminta aptariant politines teises.[151]

Pagal Konstitucijos 195 straipsnį visai arba iš dalies pakeista Konstitucija įsigalioja tada, kai ją priima tauta ir kantonai.

Nuo 1999 m. jau buvo priimti aštuoni Šveicarijos Konstitucijos pakeitimai. Kaip jau minėta, esminiai Konstitucijos pakeitimai susiję su teisine re-

[149] Plačiau žr.: Kälin W. Verfassungsgerichtsbarkeit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001. S. 1167–1181.

[150] Pavyzdžiui, Vokietijos Federacinės Respublikos pagrindinio įstatymo 79 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad jo pakeitimai, susiję su Federacijos padalijimu į federalines žemes, esminiu federalinių žemių dalyvavimu įstatymų leidyboje arba su 1 ir 20 straipsniuose įtvirtintais principais, negalimi.

[151] Žr.: VII skirsnį.

forma (1999 m. spalio 8 d. federalinis nutarimas),[152] Šveicarijos įstojimu į SNO (2001 m. spalio 5 d. federalinis nutarimas), nauju tautos teisių reglamentavimu (2002 m. spalio 4 d. federalinis nutarimas)[153], finansiniu suderinimu, užduočių paskirstymu tarp Federacijos ir kantonų (2003 m. spalio 3 d. federalinis nutarimas) ir su finansine sistema (2004 m. kovo 19 d. federalinis nutarimas).

LITERATŪRA

1. Achmid G., Uhlmann F. Grundzüge der Staatsfunktionen im Staatsrecht der Kantone/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
2. Biaggini G. Rechtsprechung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
3. Breitenmoser S. Regionalismus – insbesondere grenzüberschreitende Zusammenarbeit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
4. Cottier T./Hertig M. Das Völkerrecht in der neuen Bundesverfassung: Stellung und Auswirkungen/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
5. Ehrenzeller B. Reformprozesse im Verfassungsrecht von Bund und Kantonen/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
6. Hafner F. Glaubens – und Gewissensfreiheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
7. Epiney A. Beziehungen zum Ausland/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
8. Fleiner T., Misic A. Föderalismus als Ordnungsprinzip der Verfassung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
9. Hotz R. Petitionsfreiheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
10. Jaag T. Die Rechtsstellung der Kantone in der Budesverfassung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.

[152] Žr.: II skirsnį.
[153] Žr.: VII skirsnį.

11. Hänni P. Verträge zwischen den Kantonen und zwischen dem Bund und Kantonen/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
12. Kägi-Diener R. Grundrechtsschutz durch die Kantone/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
13. Kälnin W. Verfassungsgerichtsbarkeit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
14. Kästli T. Die Schweiz – eine Republik in Europa/Geschichte des Nationalstaates seit 1798. – Zürich, 1998.
15. Kayser M., Richter D. Die neue schweizerische Bundesverfassung/Zeitschrift für ausländisches Recht und Völkerrecht (ZaöRV). Bd. 59 (1999).
16. Kiener R. Bildung, Forschung und Kultur/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
17. Kley A. Die Medien im neuen Verfassungsrecht/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
18. Koller H., Biaggini G. Die neue schweizerische Bundesverfassung/ Neuerungen und Akzentsetzungen im Überblick/Europäische Grundrechte-Zeitschrift (EuGRZ). Bd. 27 (2000). Heft 11–13.
19. Koller H. Regierung und Verwaltung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
20. Kölz A. Geschichtliche Grundlagen/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
21. Körkemeyer S. Direkte Demokratie und Europäische Integration. Inaugural-Dissertation. – Münster, 1994.
22. Kriesi H. Grundlagen der politischen Willensbildung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
23. Linder W. Grundzüge des politischen Systems/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
24. Locher P. Finanzordung des Bundes/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
25. Mader L. Bundesrat und Bundesverwaltung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
26. Mastronardi Ph. Menschenwürde als materielle „Grundnorm“ des Rechtsstaates?/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
27. Meyer-Blaser U., Gächter Th. Der Sozialstaatsgedanke/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
28. Müller G. Rechtssetzung und Staatsverträge/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.

29. Müller G. Formen der Rechtssetzung/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
30. Müller J. P. Die Diskriminierungsverbote nach Art. 8 Abs. 2 der neuen Bundesverfassung/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
31. Müller J. P. Allgemeine Bemerkungen zu den Grundrechte/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
32. Murer E. Wohnen, Arbeit, Soziale Sicherheit und Gesundheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
33. Nuspliger K. Grundzüge der Behördenstruktur im Verfassungsrecht der Kantone/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
34. Nuspliger K. Wechselwirkungen zwischen neueren Kantonsverfassungen und der Bundesverfassung/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
35. Pfisterer T. Auslandsbeziehunden der Kantone/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
36. Palenda T. Wahlrecht im Bund/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
37. Rausch H. Umwelt und Raumplanung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
38. Reich M. Grundzüge der föderalistischen Finanzverfassung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
39. Rhinow R. Grundzüge des schweizerischen Verfassungsrecht. – Bassel, Genf, München, 2003.
40. Rhinow R. Wirschafts-, Sozial- und Arbeitsverfassung/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft. Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
41. Richli P. Staatsaufgaben-Grundlagen/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
42. Riva E., Müller-Tschumi T. Eigentumsgarantie/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
43. Ruch A. Äussere und innere Sicherheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.

44. Ruch A. Öffentliche Werke und Verkehr/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
45. Schmid G./Uhlmann F. Idee und Ausgestaltung des Rechtsstaates/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
46. Schaffhauser R. Bürgerrechte/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
47. Schweizer J. R. Homogenität und Vielfalt im schweizerischen Staatsrecht/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
48. Schubarth M. Bundesgericht/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
49. Seller H. Gemeinden im schweizerischen Staatsrecht/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
50. Sigg O. Die politische Schweiz. – Zürich, 1. Auflage, 1996.
51. Sigg O. Die politischen Institutionen der Schweiz. – Zürich, 5. Auflage, 1990.
52. Stiftung für Demokratie (Hrsg.). Brevier für Demokratie: Funktionsweise eines demokratischen Staates am Beispiel der Schweiz, 1993.
53. Tschannen P. Die Auslegung der neuen Bundesverfassung/Zimmerli Ulrich (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft/Tagung vom 21./22 Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
54. Tschannen P. Staatsrecht der Schweizerischen Eidgenossenschaft. – Bern, 2004.
55. Tschäni H. Das neue Profil der Schweiz: Konstanz und Wandel einer alten Demokratie. – Zürich, 1990.
56. Thürer D. Verfassungsrecht und Völkerrecht/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
57. Tschannen P. Verfassungsauslegung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
58. Vallender K. A. Wirtschaft/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
59. Weber-Dürler B. Grundrechtseingriffe/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
60. Weber-Dürler B. Rechtsgleichheit/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
61. Weber R. H. Energie und Kommunikation/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
62. Wittibschlager M. Einführung in das schweizerische Recht. – München, 2000.

63. Zimmerli U. Bund-Kantone-Gemeinden/Zimmerli U. (Hrsg.). Die neue Bundesverfassung: Konsequenzen für Praxis und Wissenschaft, Tagung vom 21./22. Oktober 1999 an der Universität Bern. – Bern, 2000.
64. Zimmerli U. Bundesversammlung/Thürer D., Aubert J.-F., Müller J. P. (Hrsg.). Verfassungsrecht der Schweiz. – Zürich, 2001.
65. www.admin.ch
66. www.parlament.ch
67. www.bger.ch
68. www.bj.admin.ch
69. www.rechtsinformation.admin.ch
70. www.verfassungen.de

IV.
ŠVEDIJOS KONSTITUCIJA

I

Švedijos konstitucinio reguliavimo patirtis gana turininga ir savita. Ši šalis niekada neturėjo ir dabar neturi vientisos Konstitucijos, kokias turi dauguma Europos ir pasaulio šalių, tačiau niekam nekyla abejonių, jog jos rašytinė Konstitucija gana tobula, nes visais savo raidos etapais vykusiai ir pažangiai reglamentavo santykius visuomenėje.

Švedijos konstitucinė raida panaši, bet ne visiškai sutampa su pasaulio bei Europos konstitucinės raidos periodais[154]. Šalies konstitucinio reglamentavimo ištakos – XIV amžiaus viduryje, kai buvo išleistas Didysis Eriksono teisynas (*Magnus Ericsson's Law*), o konstitucinio reglamentavimo istoriją galima suskirstyti į keletą etapų.

Pirmajam etapui būdinga smulkiųjų dvarininkų, pirklių, besiformuojančios buržuazijos kova su absoliutine karaliaus valdžia, bandymai ją riboti teisiškai. 1544 m. išleistas paktas nustatė sosto paveldėjimo tvarką, 1560 m. paktas įtvirtino karaliaus galias, 1594 m. paktas nustatė atėjimo į sostą tvarką[155]. Šie paktai neabejotinai buvo konstitucinio reglamentavimo užuomazga. 1809 m. karalius buvo priverstas atsisakyti sosto, ir Rikstagas Švedijos karaliumi išrinko Karolį XIII.

Reikėtų paminėti ir tai, jog Švedijai, kaip ir visai Skandinavijai, tuo metu didelės įtakos turėjo Prancūzijos revoliucija. Švedijoje taip pat kilo gana aktyvus judėjimas, kuris lėmė ekonomines, politines permainas, tačiau aplinkybės čia gerokai skyrėsi nuo Prancūzijos.

Pirmasis Švedijos Konstitucijos kūrimo etapas baigėsi priėmus keturis labai svarbius įstatymus: 1809 m. birželio 6 d. Aktą dėl valdymo formos, 1810 m. vasario 10 d. Rikstago įstatymą, 1810 m. rugsėjo 26 d. Aktą dėl sosto paveldėjimo, 1812 m. birželio 12 d. Aktą dėl spaudos laisvės. Taigi visi šie keturi aktai sudarė Švedijos Konstituciją[156].

---

[154] Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausių konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą / Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 20–30.

[155] The Constitution of Sweden. – Stockholm, 1996. P. 11.

[156] Konstitucii gosudarstv Evropy. T. 3. – Moskva, 2001. S. 585–587.

Vienas iš svarbiausių Švedijos konstitucinės raidos antrojo etapo dokumentų buvo Aktas dėl valdymo formos (1809 m.), kuris su pakeitimais ir papildymais galiojo iki 1974 m. Šis dokumentas įtvirtino absoliutinę monarchiją, karaliui suteikė nemažai privilegijų, o Rikstago galias apribojo. Pagal šį įstatymą karaliui priklausė visa vykdomoji valdžia ir gana plačios įstatymų leidybos teisės. Švedijoje tuo metu vyriausybės nebuvo, o jos funkcijas iš dalies vykdė karaliaus vadovaujama Valstybės Taryba. Tačiau ši Taryba iš tikrųjų buvo tik patarianti institucija, visiškai pavaldi karaliui, kuris vienasmeniškai skyrė visus aukščiausius valstybės pareigūnus bei bažnyčios hierarchus, buvo vyriausiasis kariuomenės vadas, sprendė visus tarptautinius klausimus bei sudarydavo tarptautines sutartis[157].

Kitas itin svarbus Švedijos įstatymas nustatė Rikstago sudėtį ir veiklą. Rikstagas buvo sudarytas luominiu principu iš keturių kurijų – dvarininkų, dvasininkų, valstiečių ir miestiečių. Įstatymas būdavo laikomas priimtu, jeigu jam pritarė bent trys kurijos, o konstituciniam įstatymui turėjo pritarti visos keturios kurijos. Kad konstitucinis įstatymas būtų galutinai priimtas, būtinas kito šaukimo Rikstago pritarimas. Rikstagas turėjo gana plačias teises tvarkant finansus. Jis skyrė savo įgaliotinius, kurie kontroliavo Švedijos valstybinio banko veiklą. Be Rikstago sutikimo negalėjo būti imamos valstybinės paskolos. Taip pat Rikstagas patvirtindavo mokesčius ir biudžetą. Šių nutarimų karalius netvirtino, kadangi jie nebuvo laikomi įstatymais. Tokie platūs įgaliojimai Rikstagui buvo suteikti siekiant apsaugoti karalių nuo galimų finansinių piktnaudžiavimų.

Vykdomąją valdžią kontroliuoti buvo pavesta ombudsmenui. Švedijos ombudsmeno veikla turėjo įtakos formuojantis panašioms institucijoms ne tiktai Skandinavijoje, bet ir kitose Europos šalyse, taip pat ir Lietuvoje.

Trečias svarbus įstatymas – 1810 m. priimtas Aktas dėl sosto paveldėjimo. Šis aktas Švedijoje įtvirtino vadinamąją *solistinę* sosto paveldėjimo sistemą, pagal kurią Švedijos karaliaus sostą galėjo paveldėti tiktai vyrai.

Pabrėžtina tai, jog tuometinėje Švedijoje buvo įtvirtinta gana demokratiška spaudos laisvės samprata. 1809 m. Akte dėl valdymo formos pasakyta (86 sk.), kad karaliaus pavaldiniai turi teisę laisvai spausdinti savo kūrinius be išankstinio valstybinių institucijų leidimo, tačiau įtvirtinta ir atsakomybė prieš teismą už piktnaudžiavimą spaudos laisve. Karalius Bernadotas pasiekė, kad 1812 m. būtų priimtas Aktas dėl spaudos laisvės, kuriame įtvirtinta karaliaus teisė riboti šią laisvę.

[157] Mišin A. A. Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo zarubežnych stran. – Moskva, 2004. S. 251–260.

Antrasis Švedijos Konstitucijos kūrimo laikotarpis – 1812–1866 m. Tai buvo kapitalizmo įsigalėjimo laikas, kuris keitė ir politinius santykius. Švedijos valdymo sistema tuo laiku taip pat kito, nes 1814 m. Švedija susijungė su Norvegija, ir buvo apribota karaliaus valdžia.

Svarbus šio etapo konstitucinės raidos įvykis – 1863 m. įtvirtintas dvejų rūmų Rikstagas. 1866 m. Rikstagas priėmė Įstatymą dėl Rikstago, kuriuo visiškai atsisakė luominio parlamento sudarymo principo ir įtvirtino naują Rikstago formavimo tvarką. Aukštuosius parlamento rūmus sudarė vietos savivaldos institucijos, o Žemieji buvo formuojami visuotinių rinkimų būdu.

Trečiasis Švedijos konstitucinės raidos etapas prasidėjo XIX a. septintojo dešimtmečio pabaigoje ir tęsėsi iki XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigos. Šio laikotarpio konstitucinei raidai įtakos turėjo politinės sistemos demokratizavimo tendencijos ir tarptautiniai faktoriai, taip pat ir padėtis Europoje.

Pirmiausia buvo pakeistos 1809 m. Akto dėl valdymo formos formuluotės, nes 1905 m. unija su Norvegija buvo nutraukta, pastaroji tapo savarankiška valstybe. Vėlesnėmis konstitucinėmis pataisomis buvo nuolat plečiamos Rikstago, o siaurinamos karaliaus teisės. Parlamentas įgijo teisę griežčiau, išsamiau kontroliuoti vyriausybės veiklą, ypač tarptautinių santykių sritį.

Politinis gyvenimas buvo nuosekliai demokratizuojamas, įtvirtinta visuotinė ir lygi rinkimų teisė. Turto cenzas buvo nuolat mažinamas, o po Antrojo pasaulinio karo visai panaikintas. Moterys gavo rinkimų teisę, vietoje mažoritarinės įtvirtinta proporcinė rinkimų sistema. 1949 m. buvo priimtas naujas Aktas dėl spaudos laisvės, kuriame buvo panaikinti šios teisės suvaržymai.

Prie svarbesnių valstybinės valdžios pokyčių šiame etape priskirtinas dvejų rūmų parlamento atsisakymas ir vienerių rūmų Rikstago įtvirtinimas. Nagrinėjant parlamento sudarymo tvarką, Aukštųjų rūmų atstovai pareiškė, kad Aukštieji rūmai sudaryti dirbtinai ir dubliuoja Žemųjų parlamento rūmų veiklą.

1876 m. Valstybės Taryboje įsteigta ministro pirmininko pareigybė. Taip ilgainiui Valstybės Taryba tapo Vyriausybe. Vyriausybės narius skirdavo karalius, tačiau vėliau priprasta, kad karalius, sudarydamas Vyriausybę, atsižvelgtų į politinių jėgų santykį Rikstage.

Plėtėsi ir griežtėjo parlamentinė kontrolė. Padidėjo Vyriausybės atsakomybė už veiklą gynybos srityje, išsiplėtė ombudsmeno funkcijos bei veiklos apimtys.

Nors trečiajame Švedijos Konstitucijos raidos etape nebuvo priimta esminių konstitucinių pataisų, tačiau faktinių pokyčių buvo gana daug. Kai kurie pokyčiai egzistavo kaip konstitucinis paprotys ir sudarė prielaidas konstitucinėms pataisoms, o kai kurie buvo įtvirtinti paprastuosiuose įstatymuose.

Ketvirtasis Švedijos konstitucinės raidos etapas prasidėjo XX a. šeštojo dešimtmečio antrojoje pusėje ir tęsiasi iki šiol. 1969 m. buvo iš dalies pakoreguota valdymo forma, tačiau esminė konstitucinio reguliavimo reforma prasidėjo priėmus 1974 m. Švedijos Konstituciją ir tęsiasi iki šiol. Teigiama, jog Švedijoje šiuo metu galioja Konstitucija, priimta 1974 m. vasario 27 d., tačiau tai nepakankamai tikslu, nes ši šalis niekada neturėjo vientisos Konstitucijos, neturi tokios ir dabar. Pagal Konstitucijos pirmos dalies 3 paragrafą dabartinę Švedijos Konstituciją sudaro tokie pagrindiniai teisiniai aktai: 1974 m. vasario 27 d. Aktas dėl valdymo formos, 1810 m. vasario 26 d. Aktas dėl sosto paveldėjimo, 1949 m. Aktas dėl spaudos laisvės (su papildymais ir pataisomis, priimtomis 1974 m.) ir 1991 m. Pagrindinis įstatymas dėl žodžio laisvės.

Ypač intensyvi Švedijos konstitucinio reguliavimo plėtra vyko XX a. paskutinį dešimtmetį – konstitucinių papildymų bei pataisymų buvo padaryta daugiau nei ankstesniais laikotarpiais[158].

Akte dėl valdymo formos buvo įtvirtinta, jog šalies Konstituciją sudaro ne tik trys pagrindiniai mūsų paminėti įstatymai, bet ir 1991 m. priimtas (su 1994 m. papildymais) Įstatymas dėl žodžio laisvės. Šis įstatymas išsamiai reglamentuoja žodžio laisvę, kaip demokratijos įtvirtinimo prielaidą šalyje. Šiame teisės akte išplėstos užsieniečių teisės naudotis spaudos laisve. Reikėtų paminėti, jog tikrai ne kiekviena Europos šalis turi tokią išvystytą ir teisiškai ginamą spaudos ir visos informacijos sklaidos sistemą, kokią turi Švedija. Be šių nuostatų, buvo padaryta daug kitų konstitucinių pataisų koreguojant teisinį reguliavimą.

Nustatyta Rikstago kadencija – 4 metai, sosto paveldėtojo pilnametystės amžius – 18 metų (anksčiau buvo 25 metai), apribota parlamento teisė pavesti įstatymų leidybos teisę Vyriausybei.

Nuolat kito konstitucinės normos, reglamentuojančios privačios nuosavybės teisę. Švedijoje, kaip žinoma, jau seniai vykdoma socialiai orientuota politika, todėl nuolat svarstomi mokesčių klausimai, koreguojama mokesčių sistema, o tai veikia privačios nuosavybės dydį bei statusą. Švedijos Konstitucija numato privačios nuosavybės nacionalizavimo galimybę, tačiau taip pat teigiama, jog privatų turtą nacionalizuoti galima tik tenkinant

[158] http:www.confinder.richmond.edu

labai svarbias visuomenės reikmes, pabrėžtina, jog nekilnojamas turtas (žemė, statiniai) negali būti nusavintas.

Nemaži konstitucinio reguliavimo pokyčiai siejami su Švedijos rengimusi stoti į Europos Sąjungą. Aktas dėl valdymo formos buvo papildytas konsultacinio referendumo galimybe, iš esmės pakeistos tos konstitucinės normos, kurios reglamentavo Švedijos santykius su kitomis valstybėmis. Iš esmės pakeistas Akto dėl valdymo formos dešimtos dalies 5 paragrafas įtvirtino, jog Rikstagas gali perduoti spręsti klausimus Europos Sąjungos institucijoms, jeigu jų priimti sprendimai nepažeis Švedijos pagrindiniuose įstatymuose įtvirtintų žmogaus teisių. Parlamentas gali perduoti spręsti klausimus, jeigu tam pritarė ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai dalyvavusių balsavime deputatų. Pasiūlymui perduoti Europos Sąjungos institucijoms spręsti klausimus, susijusius su pagrindinių Švedijos konstitucinių įstatymų pakeitimais, turi pritarti ne mažiau kaip penki šeštadaliai balsavusių ir ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai visų Rikstago deputatų. Kaip matome, Švedijos Konstitucija gana išsamiai nustato kompetencijos pasiskirstymą su Europos Sąjunga, bet apskritai šios šalies pastarojo meto teisėkūroje sustiprėjo tarptautinių organizacijų bei Europos Sąjungos institucijų sprendimų įtaka.

Švedijos Konstitucija įtvirtina parlamentinės monarchijos valdymo formą. Konstitucijos pirmos dalies 1 paragrafas skelbia, jog valstybinės valdžios šaltinis yra liaudis, kuri dalyvauja valdyme naudodamasi visuotine ir lygia rinkimų teise.

II

Švedija, kaip ir kitos Europos šalys, apibrėždama individo teisinį statusą, laikosi tarptautinių dokumentų nuostatų didinti valstybės dėmesį žmogui. Švedijos Konstitucijos pirmos dalies 2 paragrafe sakoma, jog valstybinė valdžia turi būti įgyvendinama gerbiant visų žmonių ir kiekvieno žmogaus atskirai laisvę ir savigarbą. Asmeninės, ekonominės bei kultūrinės kiekvieno žmogaus gerovės puoselėjimas turėtų būti pagrindinis valstybės tikslas. Ypač dėmesingai Švedijos Konstitucijoje įtvirtinamos teisės į informacijos, žodžio, sąjungų, mitingų, demonstracijų laisvę.

Švedijos Konstitucijoje yra ir savitų konstitucinio reguliavimo normų, saugančių žmogaus teises. Antros dalies 2 paragrafe skelbiama, jog pilietis turi būti apsaugotas nuo prievartos skelbti savo politines, religines, kultūrines pažiūras visuomenėje. Taip pat jis turi būti apsaugotas nuo prievartos

dalyvauti mitinguose ar susirinkimuose, politinių, religinių ar kitokių junginių veikloje. Žodžio, informacijos, susirinkimų, demonstracijų laisvė gali būti apribota tik dėl valstybės saugumo bei siekiant apsaugoti individo garbę, gyvenimo privatumą bei užkardant nusikaltimus.

Išskirtinis Švedijos Konstitucijos bruožas yra atidus užsieniečių teisinio statuso įtvirtinimas. Konstitucijos antros dalies 22 paragrafas skelbia, jog užsieniečiai dažnai prilyginami Švedijos piliečiams, – tai gana demokratiška ir užsienio piliečiams patraukli norma. Pagal Konstituciją užsienio piliečiai visiškai prilyginami Švedijos piliečiams tokiais atvejais:

1) saugant nuo prievartos dalyvauti susirinkimuose ir demonstracijose, siekiančiose formuoti viešąją nuomonę, arba priklausyti kokiai nors religinei ar kitokiai organizacijai;
2) saugant asmeninę informaciją;
3) saugant nuo mirties bausmės, fizinių bausmių ir kankinimų;
4) saugant teisę į teisinį nagrinėjimą padarius arba įtariant padarius nusikaltimą;
5) saugant teisę į gynybą;
6) saugant nuo nepalankaus požiūrio dėl rasinės, etninės ar lytinės priklausomybės;
7) saugant nuo išnaudojimo, taip pat nuo apribojimų naudotis žeme ar statiniais;
8) saugant teisę į išsilavinimą;
9) saugant rašytojų, menininkų ar fotografų teises į savo kūrinius ir kt.

Kartu pastebima, jog šios normos negali būti taikomos, jeigu tai prieštarautų Švedijos įsipareigojimams laikytis Europos žmogaus teisių ir laisvių konvencijos.

III

Pagal Švedijos Konstituciją aukščiausias atstovaujamasis organas yra Rikstagas, kuris leidžia įstatymus, nustato valstybinius mokesčius, valstybinių lėšų naudojimo tvarką. Rikstagas kontroliuoja Vyriausybės ir visos administracijos veiklą, taip pat tvirtina ombudsmenus, kurių pareiga yra kontroliuoti civilinę ir karinę administraciją, vietos savivaldos organus.

Pagal Aktą dėl valdymo formos (1974 m.) tiktai Rikstagas gali priimti įstatymus dėl:

1) Švedijos pilietybės;
2) šeimos santykių;
3) privačios nuosavybės;

4) žmogaus teisių ir laisvių;
5) dėl nusikaltimų ir atsakomybės;
6) dėl referendumo surengimo;
7) dėl mokesčių;
8) dėl administracinio teritorinio suskirstymo.

Rikstagas renkamas laisvų, slaptų bei tiesioginių rinkimų būdu ketveriems metams pagal proporcinę rinkimų sistemą. Šiuo metu Rikstagą sudaro 349 vienerių rūmų nariai. Pagal Konstituciją Rikstago nariai privalo turėti pavaduotojus. Rinkti Rikstagą gali Švedijos piliečiai, kurie gyvena ar kažkada gyveno šioje valstybėje. Prieš rinkimus visa šalis suskirstoma į rinkimų apygardas, kurioms paskirstoma 310 mandatų. Kiti 39 mandatai paliekami „atsargai“, vėliau juos Centrinė rinkimų komisija padalija partijoms skirstydama likusius balsus. Jeigu partija visoje šalyje gavo mažiau kaip 4 proc. rinkėjų balsų, tai negali papildomai gauti vadinamųjų „lyginamųjų“ arba „atsarginių“ mandatų.

Pagal Švedijos Konstitucijos trečios dalies 4 paragrafą Vyriausybė gali paskelbti neeilinius rinkimus į Rikstagą. Tokie rinkimai turi įvykti per 3 mėnesius nuo Vyriausybės nutarimo priėmimo. Tačiau Konstitucijoje taip pat pabrėžta, jog Vyriausybė negali organizuoti priešlaikinių rinkimų tris mėnesius nuo pirmojo naujai išrinkto Rikstago posėdžio.

Pirmajame posėdyje Rikstagas išrenka talmaną (pirmininką), pirmąjį, antrąjį, trečiąjį vicetalmanus, taip pat šešiolika komisijų:

1) Konstitucijos;
2) finansų;
3) mokesčių;
4) teisės;
5) įstatymų leidybos;
6) užsienio reikalų;
7) gynybos;
8) socialinio draudimo;
9) socialinių reikalų;
10) kultūros;
11) švietimo;
12) komunikacijų;
13) ekologijos ir žemės ūkio;
14) ekonomikos;
15) darbo rinkos;
16) gyvenamojo būsto.

Rikstago narys arba nario pavaduotojas negali atsisakyti savo pareigų be Rikstago sutikimo. Be Rikstago sutikimo negalimas jo narių ar narių pavaduotojų teisinis persekiojimas arba kitoks teisių suvaržymas. Šie veiksmai gali būti pradėti tik leidus penkiems šeštadaliams visų balsavusių Rikstago narių, nors visus kitus klausimus parlamentas sprendžia paprasta balsų dauguma.

Aktas dėl Rikstago įtvirtina Švedijos įstatymų keitimo tvarką. Paprastųjų įstatymų priėmimo ir keitimo tvarka nesudėtinga, dažniausiai tai atlieka absoliuti parlamentinė dauguma. Konstituciniai įstatymai priimami bei keičiami gana sudėtingai. Konstitucijos pataisos svarstomos ir priimamos dviejų šaukimų Rikstage. Jeigu pateiktam konstitucinių pataisų projektui nepritaria vienas trečdalis Rikstago narių, jis gali būti teikiamas referendumui. Jeigu rinkėjai balsų dauguma pritaria įstatymo projektui, tai jis perduodamas naujojo šaukimo Rikstagui, kuris priima galutinį sprendimą. Ši tvarka gana savita, palyginus su kitomis Europos šalimis [159].

Švedijos Konstitucija nereikalauja, kad Rikstago priimtus įstatymus tvirtintų karalius. Karalius taip pat nesinaudoja ir veto teise.

Rikstago talmanas priimtus įstatymus siunčia ministrui pirmininkui ir kompetentingam ministrui pasirašyti – jie neturi teisės nepasirašyti. Ministras pirmininkas priimtus įstatymus dažniausiai paveda pasirašyti ministrui.

IV

Švedijos valstybės vadovas yra karalius.

1979 m. pakeitus solistinę sistemą, Švedijos karaliumi gali tapti vyras arba moteris, ne jaunesnis kaip 18 metų Švedijos pilietis. Pagal Konstituciją tuo pačiu metu jis negali būti talmanas, ministras arba Rikstago narys.

Pagal Konstitucijos penktos dalies 5 paragrafo reikalavimą Vyriausybė turi informuoti Rikstagą, jeigu karalius šešis mėnesius nevykdė ar negalėjo vykdyti savo pareigų. Rikstagas turi nuspręsti, ar karalius paliko sostą. Jei karalius paliko sostą arba Švedijos karaliaus dinastija pasibaigė, Rikstagas turi paskirti regentą, atliksiantį valstybės vadovo funkcijas. Jeigu regentą paskirti itin sudėtinga, tai Vyriausybės sprendimu laikinai vykdyti regento pareigas gali būti pavesta talmanui.

Kaip ir kiekvienoje parlamentinėje monarchijoje, taip ir Švedijoje karaliaus vaidmuo yra nominalus. Jis atlieka daugiausia reprezentacines, ritualines funkcijas. Šalies valdyme karalius dalyvauja kaip autoritetingas as-

[159] Sartori G. Comparative constitutional engineering. – New York, 1994. P. 84.

muo. Konstitucijos penktos dalies 2 paragrafe pasakyta, jog prieš išvykdamas į užsienį karalius turi pasitarti su ministru pirmininku. Karališkosios šeimos veiksmus taip pat privalu derinti su Rikstagu arba Vyriausybe. Pagal 1810 m. Akto dėl sosto paveldėjimo 5 paragrafą princas ar princesė negali susituokti, jeigu Vyriausybė, karaliui pasiūlius, nesutinka. Jeigu minėti asmenys susituokia negavę minėto leidimo, jie ir jų palikuonys praranda teisę į sostą.

V

Valstybėse, kurių valdymo forma yra parlamentinė monarchija, svarbiausia institucija yra vyriausybė. Formaliai šiose valstybėse vyriausybės atsiskaito parlamentams ir turi atsistatydinti joms pareiškus nepasitikėjimą. Tačiau faktiškai jos daro didelę įtaką parlamento darbui. Nereikėtų pamiršti, jog vyriausybę sudaro viena ar kelios valdančiosios partijos, o tai reiškia, jog parlamentinę daugumą saisto partinė drausmė, todėl faktinė parlamento priklausomybė nuo vyriausybės tik padidėja.

Pagal Švedijos Konstituciją Vyriausybė pagal svarbą yra lyg ir antroje vietoje po Rikstago. Pagal galiojančias teisės normas Vyriausybei atiteko tos funkcijos, kurias anksčiau vykdė karalius. 1974 m. priimto Akto dėl valdymo formos 6 paragrafe Vyriausybė pavadinta institucija, kuri valdo valstybę. Jos sudėtis priklauso nuo politinių jėgų santykio Rikstage.

Konstitucijoje įtvirtintas Vyriausybės teisinis statusas ir pasakyta, jog ją sudaro ministras pirmininkas ir kiti ministrai. Pagal Konstituciją ministro pirmininko kandidatūrą, pasikonsultavęs su politinėmis partijomis ir vicetalmanais, Rikstagui tvirtinti teikia talmanas. Gautas pasiūlymas ne vėliau kaip ketvirtą dieną be jokių papildomų svarstymų komisijose turi būti pateikiamas balsuoti Rikstage.

Jeigu prieš siūlomą ministro pirmininko kandidatūrą balsuoja daugiau negu pusė visų Rikstago narių, tai kandidatūra atmetama. Visais kitais atvejais jai pritariama. Jeigu Rikstagas keturis kartus iš eilės atmeta ministro pirmininko kandidatūrą, tai daroma pertrauka ir skelbiami nauji Rikstago rinkimai. Rikstagui pritarus ministro pirmininko kandidatūrai, talmanas išleidžia potvarkį dėl šio pareigūno skyrimo. Naujai paskirtas Vyriausybės vadovas pats skiria ministrus ir juos tik pristato Rikstagui. Pagal Konstituciją ministru gali tapti asmuo, kuris ne mažiau kaip 10 metų yra Švedijos pilietis.

Jeigu Rikstagas pareiškia nepasitikėjimą ministru pirmininku ar kuriuo nors ministru, tai talmano potvarkiu šie asmenys turi būti atstatydinti. Mi-

nistrui pirmininkui mirus arba jam atsistatydinus, arba jį atstatydinus, Rikstago talmanas paleidžia visą Vyriausybę.

Švedijos Vyriausybė, kaip jau buvo minėta, turi labai daug įgaliojimų. Pagal Akto dėl valdymo formos aštuntą dalį Vyriausybė sprendžia visus klausimus, kurie neįeina į Rikstago kompetenciją.

Pagal minėtą Aktą Vyriausybė gali priimti nutarimus dėl:

1) asmens saugumo, gyvybės ir sveikatos apsaugos;
2) užsieniečio teisinio statuso;
3) prekių bei valiutos įvežimo ir išvežimo tvarkos;
4) medžioklės, žuvininkystės bei aplinkos apsaugos;
5) viešosios tvarkos;
6) švietimo ir mokslo;
7) valstybinės paslapties ir asmens duomenų apsaugos.

Pastaruoju metu Vyriausybės veikla labai išsiplėtė, visas problemas spręsti centralizuotai pasidarė neracionalu. Aktas dėl valdymo formos Vyriausybę įgalina darbus paskirstyti pavaldžioms institucijoms. Minėtas teisės aktas kartais riboja Vyriausybės galias. Šio įstatymo dešimtos dalies 2 paragrafe pasakyta, jog Vyriausybė negali savarankiškai sudaryti tarptautinių sutarčių, kuriose priimami valstybiniai įsipareigojimai. Tokias sutartis turi ratifikuoti Rikstagas.

LITERATŪRA

1. Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausios konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą / Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005 m.
2. The Constitution of Sweden. – Stockholm, 1996.
3. Mišin A. A. Konstitucionnoje (gosudarstvennoje) pravo zarubežnych stran. – Moskva, 2004.
4. Konstitucii gosudarstv Evropy. T. 3. – Moskva, 2001.
5. Wheare K. C. Modern Constitutions. – Oxford, 1980.
6. Jowell I., Oliver P. The Changing Constitution. – Oxford, 1994.
7. Sartori G. Comparative constitutional engineering. – New York, 1994.
8. Leanaerts K. Constitutional law of the European Unijon. – London, 2005.
9. http:www.confinder.richmond.edu.

V.
DANIJOS KARALYSTĖS KONSTITUCINĖ SĄRANGA

I

Valstybės ir konstitucingumo raida. Danų gentys priskirtinos prie germanų genčių grupės, pasižymėjusios ypatingu karingumu. IX a. dabartinėje Norvegijos teritorijoje gyvenę vikingai, vadovaujami Hardegono, užkariavo Jutlandijos pusiasalį. Hardegono sūnus Gormas Senasis laikomas Danijos monarchijos, įkurtos X a., pradininku, – todėl Danijos Karalystė *(Kongeriget Danmark)* laikoma seniausia arba viena iš seniausių monarchinių Europos valstybių. Gormo Senojo sūnus Haroldas galutinai jėga suvienijo visas danų gentis, o jo paveldėtojai išplėtė Danijos valstybės ribas iki dabartinės Anglijos krantų.

Danijos ir visos Skandinavijos viduramžių istorija pasižymėjo tiems amžiams būdinga kova dėl įtakos ir valdžios. Viduramžių Danijos valstybės istorija glaudžiai susijusi su kitų Skandinavijos valstybių istorija. XIV a. Kalmaro unija numatė personalinę Švedijos, Norvegijos ir Danijos sąjungą (tokią sąjungą šiandien vadintume konfederacija). Danijos karalienė Margrethe suvienijo visą Skandinaviją. Unija egzistavo iki 1523 m., kuomet Gustavas Vaza tapo Švedijos karaliumi. Kalmaro unija iširo, nors Norvegija iki XVII a. liko pavaldi Danijos Karalystei.

Labai reikšmingas Danijos valstybės istorijoje yra XVI a., kuomet Reformacijos epochoje valstybei teko rinktis katalikų arba protestantų tikėjimą. Ši dramatiška kova baigėsi protestantizmo šalininkų pergale. Valdant karaliui Kristianui III, 1536 m. Evangelikų liuteronų bažnyčia paskelbta valstybine, o šalies vadovas – monarchas – šios bažnyčios galva[160]. Šitie XVI a. pokyčiai buvo labai reikšmingi Danijos teisės raidai, kadangi ši religija, jos principai yra ir šiandieninio Danijos konstitucingumo sudedamoji dalis. 1665 m. lapkričio 14 d. priimtas Karaliaus įstatymas *(Kongeloven)* danų teisės istorijoje pagrįstai vadinamas viena iš pirmųjų konstitucijų, nustačiusių absoliutinę monarchiją Europoje.

[160] MacCulloch D. Reformation. Europe's House Divided 1490–1700. – London: Penguin books, 2004. P. 335.

Valdant Kristianui IV (XVII a.) ir Frederikui III, Danijos karai su Švedijos Karalyste buvo nesėkmingi, nes Danija neteko didžiosios dalies žemių Skandinavijoje, tačiau tai paskatino visuomenines reformas valstybėje. XIX a. pradžioje Švedija užvaldė iki tol Danijos valdytą Norvegiją, ir Danijos Karalystė tada liko dabartinių valstybinių sienų ribose. XIX a. pradžios kultūrinis pakilimas turėjo įtakos ir demokratiniams procesams visuomenėje, o tai lėmė Danijos Karalystės Konstitucijos priėmimą 1849 m. birželio 4 d. Šis teisės aktas valstybėje įtvirtino konstitucinės monarchijos valdymo formą. Šį reikšmingą Danijos teisės istorijai aktą priėmė monarcho sušaukta Nacionalinė Konstitucinė Asamblėja (1848–1849).

Šioje Konstitucijoje buvo apribota monarcho valdžia, pirmą kartą įsteigtas dvejų rūmų parlamentas. Rigsdagą sudarė dveji rūmai: Folketingas ir Landstingas. Folketingo nariai buvo renkami tiesioginiais rinkimais. Rinkėjais galėjo būti tik vyriškos lyties Danijos piliečiai, kuriems suėję trisdešimt vieneri metai, todėl tik maždaug 14 nuošimčių Danijos gyventojų galėjo rinkti šalies parlamentą. Landstingas buvo renkamas netiesiogiai – per rinkikų kolegiją, kurią sudarė pasiturinčių Danijos piliečių atstovai. Parlamentui ir monarchui priklausė įstatymų leidžiamoji valdžia, veikė nepriklausoma teismų sistema. Nors absoliučios monarchijos nebebuvo, bet karaliaus valdžia buvo nemenka, jam buvo suteikta nemažai įgalinimų. Monarchas galėjo vetuoti parlamento priimtus aktus, skyrė vykdomosios valdžios pareigūnus, atstovavo danų tautai užsienyje. Nors monarchas skyrė teisėjus, teisminė valdžia savo sprendimuose buvo nepriklausoma valdžia. Konstitucija įtvirtino ir pagrindines žmogaus teises ir laisves. Šioje Konstitucijoje įtvirtintas ir nuosavybės neliečiamybės principas, ir asmens išraiškos, taip pat susirinkimų, asociacijų laisvės. Taip pat šioje Konstitucijoje įtvirtintos vadinamosios „procesinės“ teisės nustatė, kad bet kuris suimtas asmuo per 24 valandas turi būti pristatytas teismui, spręsiančiam suėmimo pagrįstumą, bei tai, kad reikšmingos baudžiamosios ir politinės bylos gali būti sprendžiamos prisiekusiųjų teisme. Naujajai Konstitucijai nepritarė dalis danų, o ypač vokiečių tautinės mažumos atstovai – Vokietija pasinaudojo tuo ir užėmė Šlezvigo provinciją. Tačiau šis teisės aktas vis dėlto tapo Danijos Karalystės demokratinės politinės raidos pagrindu.

Pastebėtina, kad XIX a. Danijoje priimta ne vien tik 1849 m. Konstitucija, po jos buvo priimta nemažai kitų konstitucijų, kurios mėgino spręsti konkrečiu valstybės raidos etapu iškilusius uždavinius.

Stipriausią postūmį tolesnei Danijos konstitucingumo raidai suteikė Danijos Karalystės politinė ir karinė kova su Prūsija dėl Šlezvigo ir Holšteino. Danijos valstybė, siekdama išsaugoti Šlezvigo ir Holšteino žemes, turėjo atsižvelgti į juose gyvenančių vokiečių teises, todėl naujoje 1855 m.

Konstitucijoje buvo numatytas Šlezvigo ir Holšteino hercogysčių (kunigaikštysčių) ypatingas statusas – tam tikra autonomija, garantuojanti kalbinę, kultūrinę ir administracinę autonomiją. Tačiau autonominių garantijų suteikimas Šlezvigui ir Holšteinui netenkino didžiosios kaimynės Prūsijos, kuri kovėsi dėl šių žemių ir jas perėmė iš Danijos.

1863 m. priimta Konstitucija iš esmės sprendė tik vieną – karališkosios dinastijos klausimą. Konstitucijoje įtvirtinta Gliuksburgų šeimos teisė į Danijos Karalystės sostą. Po trejų metų, 1866 m., šalyje buvo priimta nauja Konstitucija, kuri buvo panaši į 1849 m. Konstituciją, tačiau įtvirtino griežtesnius turtinius cenzus asmenims, siekiantiems politinės valdžios.

XX a. pradžioje, vykstant Pirmajam pasauliniam karui, 1915 m., Danijoje priimta Konstitucija įtvirtino daugumą nuostatų, kurias vėliau pakartojo 1953 m. Konstitucinis Aktas, kuriame išplėstas žmogaus teisių ir laisvių skyrius, taip pat numatyta visuotinė rinkimų teisė, o Folketingo nustatyta mišri rinkimų sistema užtikrino partinės sistemos tvirtėjimą. Pirmą kartą Danijos istorijoje moterys ir samdomi darbuotojai gavo rinkimų teisę.

II

Danijos Karalystės 1957 m. Konstitucija[161] (Danijos Konstitucinis Aktas ir Paveldėjimo Aktas). Po Antrojo pasaulinio karo, kurio metu Danijos Karalystę okupavo Vokietija, buvo persvarstyta daug dalykų – nuo žmogaus teisių sampratos iki valstybės valdymo formos tobulinimo. Politinės ir teisinės diskusijos tęsėsi beveik dešimtmetį, kol buvo sudarytas Konstitucinis komitetas, kuriam buvo pavesta parengti naują šalies Konstituciją. Naująją Danijos Karalystės Konstituciją *(Danmarks Riges Grundlov)* pasirašė Danijos karalius Frederikas IX, ji įsigaliojo 1953 m. birželio 5 d. ir tebegalioja dabar. Konstitucija nurodo Sosto paveldėjimo įstatymą, priimtą 1953 m. kovo 23 d.

Šalies Konstitucija įtvirtina konstitucinę parlamentinę monarchiją, sosto paveldėjimo tvarką, numato galimybę moteriai užimti monarcho sostą. 1972 m. mirus Frederikui IX, monarcho sostą po ilgos pertraukos paveldėjo moteris – Danijos karalienė Margrethe II. Konstitucija įtvirtino parlamentinę valdymo formą, tad vyriausybė tapo politiškai atskaitinga parlamentui. Danijos parlamentas yra vienerių rūmų institucija – Folketingas. Danija atsisakė dvejų rūmų parlamento.

[161] Konstitucinės teisės doktrinoje naudojama „Danijos Konstitucijos“ sąvoka, tačiau tikslus pavadinimas – Danijos Konstitucinis Aktas ir Paveldėjimo Aktas.

Danijos Konstitucija – palyginti nedidelis 11 skyrių teisės aktas, kurį sudaro 89 paragrafai. Pirmas skyrius apibrėžia Danijos valstybės valdymo formą – konstitucinę monarchiją – ir nustato oficialią valstybės religiją. Evangelikų liuteronų bažnyčia pripažįstama oficialiąja valstybės (Danijos Konstitucinio Akto 4 prg.) bažnyčia ir nurodoma, kad valstybė privalo ją paremti. Evangelikų liuteronų bažnyčia Danijoje nuo XVI a. iki šiol turi oficialiosios bažnyčios statusą. Konstitucinis Aktas (6 prg.) numato, kad monarchas privalo būti Evangelikų liuteronų bažnyčios narys. Antras skyrius (5–11 prg.) reglamentuoja monarcho teisinę padėtį, įtvirtina bendriausius sosto paveldėjimo principus. Trečias skyrius (12–27 pgr.) nustato aukščiausiųjų valstybinės valdžios institucijų (Karaliaus, Ministrų Tarybos, Folketingo bei Valstybės Tarybos) įgaliojimų ir tarpusavio santykių principus. Ketvirtas Konstitucijos skyrius (28–35 prg.) apibrėžia Danijos Karalystės Folketingo rinkimų ir sudarymo tvarką. Penktame skyriuje (36–58 prg.) nurodomi Folketingo įgaliojimai, veiklos principai. Šeštas skyrius (59–65 pgr.) skirtas teisminės valdžios įgaliojimų apibrėžimui. Septintas, aštuntas ir devintas skyriai skirti žmogaus teisių ir laisvių reglamentavimui. Dešimtas skyrius, kurį sudaro tik vienas 88 paragrafas, numato Konstitucinio Akto keitimo tvarką – konstatuoja, kad Danijos Konstitucija priskirtina prie „griežtųjų“ konstitucijų grupės. Danija dėl savo Konstitucijos keitimo sudėtingumo neretai lyginama su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis[162] – numatyta ypatingai sudėtinga jos nuostatų keitimo procedūra. Ši procedūra numato keletą etapų, joje privalomai dalyvauja ir Folketingas, ir danų tauta. Pirmiausia reikalaujama, kad Konstitucinio Akto pakeitimo siūlymui pritartų Folketingas, po to tokiam pakeitimui turi pritarti ir naujasis Folketingas. Taip Konstitucijos keitimo klausimas tampa parlamento rinkimų kompanijos politinių debatų objektu. Jeigu naujasis Folketingas visiškai pritaria Konstitucinio Akto pataisoms, per šešis mėnesius tam turi pritarti danų tauta referendume. Toks referendumas laikomas legitimiu, jeigu pataisai pritaria ne mažiau kaip pusė referendume dalyvavusių piliečių, Tačiau referendume dalyvauti turi ne mažiau kaip 40 nuošimčių rinkimų teisę turinčių Danijos Karalystės piliečių. Pritarus Folketingui ir danų tautai, būtinas šalies karaliaus pritarimas, kad Konstitucinio Akto pakeitimai įsigaliotų[163]. Dėl tokių sudėtingų Konstitucijos keitimo procedūrų pataisų negali būti daug. Danijos Konstitucinis Aktas unikalus, nes per visą jo galiojimo laiką nebuvo pakeistas nė vienas paragrafas. Vienuoliktame, paskutiniame, Da-

[162] Smith E. The Constitution between Politics and Law / Smith E. (ed.). The Constitution as an Instrumento f Change. – Stockholm: SNS Förlag, 2003. P. 34.

[163] Rasch E. B. Rigidity in Constitutional Amendment Procedures / Smith E. (ed.). The Constitution as an Instrument of Change. – Stockholm: SNS Förlag, 2003. P. 115–116.

nijos Konstitucinio Akto skyriuje nustatyta šios Konstitucijos įsigaliojimo tvarka. Danijos Konstitucija priskirtina prie siauro konstitucinio reguliavimo konstitucijų grupės – tai būdinga visai Skandinavijai.

III

Konstitucinė monarchija: monarchas ir vykdomoji valdžia. Kaip jau buvo minėta, pirmieji Danijos Konstitucijos skyriai apibrėžia monarcho teisinį statusą. Tačiau jį apibrėžia ne tik Konstitucinis Aktas, bet ir Paveldėjimo Aktas (1959 m. kovo 27 d.). Jis taip pat yra konstitucinis aktas, todėl pateikiamas prie Danijos Konstitucinio Akto. Tai – labai nedidelis teisės aktas, kurį sudaro septyni straipsniai. Juose įtvirtinta valdanti Šlezvigų, Golšteinų, Zondenburgų ir Gliuksburgų dinastija, kuri yra karaliaus Kristiano X ir karalienės Aleksandros palikuonys. Paveldėjimo Akte nustatoma, kad sostą gali paveldėti ir vyrai, ir moterys, tačiau net ir jaunesnis sūnus turi pirmenybę prieš vyresnę seserį. Esant tik tos pačios lyties įpėdiniams, sostą paveldi vyresnysis. Aktas numato situaciją, kuomet monarchas miršta neturėdamas vaikų, – tuomet sostą paveldi mirusiojo brolis arba sesuo. Pirmenybė neatsižvelgiant į amžių teikiama vyriškos lyties atstovams. Aktas griežtai nurodo, kad tik teisėtoje santuokoje gimę monarcho vaikai turi teisę paveldėti sostą. Karalius negali tuoktis be Folketingo sutikimo. Jeigu potencialus sosto paveldėtojas tuokiasi be monarcho leidimo, kuris turi būti duotas Valstybės Taryboje, tuomet toks asmuo ir jo palikuonys netenka sosto paveldėjimo teisės. Šiuo metu Danijoje valstybės vadovė yra karalienė Margrethe II[164]. Ji po savo tėvo Frederiko IX mirties sostą užėmė 1972 sausio 14 d.

Monarchas, jo teisinė padėtis ir įgaliojimai aprašyti pirmuose trijuose Konstitucijos skyriuose. Pirmuose Konstitucijos paragrafuose pabrėžiama, kad šalies valdymo forma yra konstitucinė monarchija, kad karališkajai valdžiai atstovauja vyriškos ir moteriškos lyties dinastijos atstovai (Danijos Konstitucinio Akto 2 prg.). Kaip jau buvo minėta, monarchas privalo būti Evangelikų liuteronų bažnyčios narys. Konstitucija draudžia be Folketingo leidimo šalies karaliui užimti kitos valstybės sostą. Tik 18 metų sulaukęs karališkosios šeimos atstovas įgauna sosto paveldėjimo teises. Konstitucija numato griežtą sosto užėmimo procedūrą. Prieš užimdamas sostą būsimasis monarchas, stebint Valstybės Tarybai, privalo pasirašyti priesaiką, kurioje įsipareigoja nepriekaištingai vykdyti šalies Konstitucijos nuostatas

[164] www.kongehuset.dk. Danijos monarchės Margrethe II interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.

(Danijos Konstitucinio Akto 8 prg.). Konstitucija garantuoja monarchui išlaikymą. Folketingas įstatymu numato pilių ir rūmų, perduodamų monarcho žinion, sąrašą. Karališkosios šeimos nariai gauna valstybinį išlaikymą, kurio dydis ir naudojimo aplinkybės taip pat įtvirtinamos specialiame įstatyme (Danijos Konstitucinio Akto 10 prg.).

Danija yra klasikinė parlamentinė monarchija, turinti parlamentinei valdymo formai būdingų bruožų. Folketingas yra akivaizdžiai svarbiausia institucija, tačiau, analizuodami Konstitucinio Akto 3 paragrafą, galime pastebėti savito valdžių padalijimo modelio pagrindą. Jame teigiama, kad įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina karalius kartu su Folketingu, vykdomoji valdžia priklauso monarchui, o teisminę valdžią įgyvendina teisminės institucijos. Sudaryta trinarė valdžių sistema, bet tik monarchas dalyvauja dviejose valdžiose. Tačiau, kaip jau pastebėjome, dauguma monarcho įgaliojimų vykdomosios ir leidžiamosios valdžios srityse yra formalūs, paremti pagarba ilgalaikei monarchinės valstybės tradicijai.

Konstitucinis Aktas įtvirtina monarcho valdžią teigdamas, kad karalius atstovauja aukščiausiajai valdžiai šalyje, tačiau šią valdžią jis įgyvendina per ministrus. Konstitucija numato, kad monarchas naudojasi visiško imuniteto teise. Už valdymo kokybę atsako ministrai. Formaliai karalius ar karalienė skiria ir atleidžia ministrą pirmininką ir kitus ministrus (Danijos Konstitucinis Aktas 14 prg.), tačiau ministru pirmininku ir vyriausybe turi pasitikėti Folketingas. Todėl monarcho teisė paskirti yra gana simboliška, nes kandidatūras į ministro pirmininko ir ministrų postus lemia ne monarcho valia, o politinė dauguma Folketinge.

Pagal Konstituciją (17 prg.) karalius vadovauja Valstybės Tarybai, kurią sudaro jis pats, vyriausybės nariai, ministrai bei pilnametis sosto paveldėtojas. Visi įstatymų projektai bei svarbiausi vyriausybės nutarimai turi būti svarstomi Valstybės Taryboje. Jeigu monarchas nutaria nedalyvauti Valstybės Tarybos posėdyje, jis gali tą klausimą pavesti nagrinėti Ministrų Tarybai, vadovaujamai ministro pirmininko (Danijos Konstitucinio Akto 18 prg.). Nusistovėjusių konstitucinių teisinių santykių praktikoje Ministrų Taryba yra dažniau sprendimus priimanti institucija. Monarchai tradiciškai nelinkę kištis į vykdomosios valdžios priimamų sprendimų turinį. Formaliai monarchas gali nesutikti su Ministrų Tarybos sprendimu ir perduoti šį klausimą svarstyti Valstybės Taryboje, kuriai jis pirmininkauja. Tačiau, kaip jau žinome, Valstybės Tarybą sudaro Ministrų Taryba ir karalius bei pilnametis sosto paveldėtojas, todėl politinė dauguma negali keistis reikšmingai, be to, Valstybės Taryboje sprendimai taip pat priimami paprasta balsų dauguma.

Monarchas atstovauja valstybei užsienio reikaluose. Tačiau be Folketingo pritarimo jis negali pasirašyti jokių aktų, keičiančių Danijos Karalystės sienas, negali denonsuoti tarptautinių sutarčių, kurios buvo sudarytos pritarus parlamentui. Nors karalius (ar karalienė) yra vyriausiasis ginkluotų gynybos pajėgų vadas, jis negali be Folketingo žinios naudoti karinę jėgą. O jeigu aplinkybės neleidžia gauti tokio leidimo, tai, priėmęs sprendimą panaudoti karines pajėgas, monarchas privalo nedelsdamas kreiptis į Folketingą pritarimo tokiam sprendimui. Monarchas gali naudotis įstatymų leidybos iniciatyvos teise (Danijos Konstitucinio Akto 21 prg.). Įstatymo projektas, priimtas Folketingo, tampa įstatymu, jeigu jį per 30 dienų nuo priėmimo pasirašo monarchas. Monarchas turi veto įgaliojimus, tačiau konstitucinių teismų praktika rodo, kad monarchai siekia būti neutralūs ir todėl nesikiša į šalies politinį gyvenimą, nenaudoja Konstitucijoje numatytos galimybės, pasirašo visus parlamento priimtus teisės aktus. Danijos monarchas turi įgaliojimus teikti malonę ir skelbti amnestiją, tačiau ši teisė Karalystės Aukščiausiojo Teismo nuteistiems ministrams gali būti taikoma tik gavus Folketingo sutikimą.

Vykdomoji valdžia: Ministrų Taryba. Ministrų Taryba yra atskaitinga Folketingui. Kiekvienos parlamentinės sesijos pradžioje ministras pirmininkas *(Statsministeriet)*[165] skaito pranešimą apie situaciją šalyje, po to vyksta parlamentiniai debatai (Danijos Konstitucinio Akto 38 prg.), po kurių Folketingas turi galimybę kelti Ministrų Tarybos vidaus ir užsienio veiklos kokybės klausimus. Ministrų Taryba atskaitinga Folketingui ne tik politiškai, būtent parlamentas turi įgaliojimus patraukti ministrus teisminėn atsakomybėn. Šiam tikslui sukurta speciali institucija – Aukštasis Karalystės Teismas. Jį sudaro 30 teisėjų – 15 vyriausių pagal amžių Aukščiausiojo Teismo teisėjų ir 15 teisėjų, Folketingo skiriamų 6 metams. Ministrų Taryba įgaliota tvarkyti vykdomosios valdžios vidinį organizavimą. Ši institucija gali savarankiškai įkurti ir panaikinti jai pavaldžias institucijas. Nors formaliai didžioji dalis paskyrimų galima tik monarchui pritarus, tačiau nusistovėjusi konstitucinių papročių sistema lemia, kad monarchas pritaria tik gavęs Ministrų Tarybos rekomendaciją. Dauguma Ministrų Tarybai pavaldžių institucijų nepolitinės, todėl nesikeičia keičiantis politinei daugumai Folketinge. Tokiu būdu yra užtikrinamas vykdomosios valdžios perimamumas, profesionalumas ir, dažniausiai, veiklos efektyvumas.

Ministrų kabinetas atsakingas už šalies vidaus ir užsienio politiką. Dalį tarptautinės teisės aktų pasirašo ši institucija, jai nereikia Folketingo prita-

[165] www.statsministeriet.dk. Danijos Karalystės ministro pirmininko interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.

rimo. Ministrai, nors ir Ministrų Tarybos nariai, pakankamai savarankiškai vykdo savąją politiką. Tokią padėtį nulemia dažniausiai koalicinis Danijos Ministrų Tarybos sudarymo ir veiklos pobūdis. Tad politinės partijos, gavusios tam tikrus ministro postus, įgauna galimybę kontroliuoti ir vykdyti savąją politiką atitinkamoje srityje.

Danijoje Ministrų Taryba sudaroma taip: išrinkus naująjį Folketingą, monarchas paskiria karališkąjį atstovą, kuriam paveda vesti derybas su parlamentinėmis partijomis dėl ministro pirmininko skyrimo ir Ministrų Tarybos sudarymo. Tuo monarcho atstovu pagal nusistovėjusį paprotį skiriamas parlamentinės daugumos atstovas, turintis didžiausią galimybę vadovauti Ministrų kabinetui. Po konsultacijų su Folketingo politinėmis partijomis suderintas Ministrų Tarybos sąrašas pateikiamas monarchui, kurio siūloma Ministrų Taryba pristatoma Folketingui. Gavęs Folketingo pritarimą, monarchas skiria ministrą pirmininką ir ministrus. Ministrų Taryba atsistatydinti gali savo valia ir privalo atsistatydinti, jei parlamentas pareiškė jai nepasitikėjimą. Tačiau Danijos parlamentai itin stabilūs, paskutinį kartą klausimas dėl nepasitikėjimo Ministrų Taryba svarstytas 1909 m., t. y. galiojant ne dabartinei, o 1915 m. Konstitucijai. Konstitucija numato galimybę ministrams dalyvauti Folketingo posėdžiuose ir pasisakyti debatuose. Tačiau ministrai gali balsuoti Folketinge tik tokiu atveju, jeigu jie yra ir deputatai. Taigi daniškas valdžių padalijimas ypatingas tuo, kad vienas ir tas pats asmuo gali užimti ir ministro, ir parlamento nario postą.

IV

Danijos Karalystės parlamentas ir parlamentarizmas: Folketingas ir partinė sistema. Parlamentinėje valdymo formoje parlamentas yra pagrindinė institucija, nustatanti svarbiausias valstybės raidos tendencijas. Danijos Karalystėje įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso karaliui ir Folketingui (Danijos Konstitucinio Akto 3 prg.). Tačiau, kaip jau minėjome, *de facto* monarcho vaidmuo yra mažesnis, negu apibrėžia Konstitucinis Aktas. Akivaizdu, kad Danijos Karalystėje *de jure ir de facto suprema* institucija yra parlamentas. Danijos parlamentas – Folketingas *(Folketinget)* – tai vienerių rūmų institucija.[166] Jos teisinį statusą nustato šalies Konstitucija ir Folketingo reglamentas (1953 m. gruodžio 17 d., paskutinės pataisos – 1999 m. gegužės 25 d.). Folketingo reglamentas – reikšmingas teisės aktas,

[166] www.folketinget.dk. Danijos Folketingo interneto svetainė danų, anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis.

kurį sudaro į XVII skyrius suskirstyti 60 straipsnių. Prie reglamento yra priedėliai.

Danijos užjūrio teritorijoms – Farerų saloms ir Grenlandijai – atstovauja po du deputatus, todėl Danijos Folketingą sudaro 179 deputatai. Folketingas renkamas ketveriems metams, taikoma proporcinė rinkimų sistema. Bet kuris Danijos Karalystės pilietis turi teisę dalyvauti Folketingo rinkimuose. Konstitucinis Aktas numato, kad įstatyme gali būti numatyti apribojimai asmeniui dalyvauti rinkimuose. Konstitucinis Aktas nustato, kad tam tikrai asmenų grupei (gavusiems baudžiamąją bausmę arba gaunantiems socialines išmokas dėl neturto) gali būti apribota rinkimų teisė (Danijos Konstitucinio Akto 29 prg.)[167]. Folketingas renkamas tiesioginiuose ir visuotiniuose rinkimuose (Konstitucinio Akto 34 prg.). Danijos Konstitucinis Aktas labai išraiškingai įtvirtina Folketingo, kaip institucijos, imunitetą. Akte teigiama, kad bet kuris asmuo, kuris kėsinasi į Folketingo laisvę ir saugumą, priima įsakymą, grasinantį Folketingui, arba jį vykdo, yra pripažįstamas kaltu įvykdžiusiu valstybės išdavimą. Tokios raiškos nerastume nė vienoje XX a. pabaigoje ar XXI a. pradžioje priimtoje konstitucijoje. Akivaizdu, kad tokia formuluotė Danijos Konstituciniame Akte turi istorinį kovos su monarchų vienvaldyste ir savivale pagrindą.

Naujai išrinktas Folketingas turi susirinkti ne vėliau kaip po trijų mėnesių po rinkimų. Šalies monarchas turi įgaliojimus sušaukti Folketingo posėdį anksčiau, nepraėjus trim mėnesiams. Susirinkęs Folketingas pirmiausiai turi patvirtinti išrinktų deputatų mandatų teisėtumą bei išrinkti Folketingo pirmininką ir jo pavaduotojus. Folketingo reglamentas numato keturias galimas pirmininko pavaduotojo pareigybes. Pirmininkas ir pavaduotojai sudaro Folketingo prezidiumą, kuris vadovauja parlamento veiklai. Folketingo pirmininkas renkamas be debatų, dažniausiai tai – daugumos atstovas. Pavaduotojai turi atstovauti kitoms politinėms grupėms, nei atstovauja parlamento pirmininkas. Keturios politinės partijos gauna po parlamento pirmininko pavaduotojo postą. Pagal turimų deputatų vietų skaičių partijos gauna pirmojo, antrojo, trečiojo ar ketvirtojo parlamento pirmininko pavaduotojo postą. Folketingo pirmininkas turi įgaliojimus šaukti parlamento posėdžius ir nustatyti jų dienotvarkę, taip pat privalo sušaukti parlamento posėdį, jeigu to pareikalauja ne mažiau kaip du penktadaliai deputatų, arba jei tokį pageidavimą išreiškia ministras pirmininkas (Danijos Konstitucinio Akto 39 prg.). Kaip nurodo Konstitucinis Aktas (49 prg.),

[167] Tai konstitucinė nuostata, dėl kurios kyla nemažai teorinių diskusijų dėl to, kiek tai atitinka šiuolaikinę žmogaus teisių ir laisvių koncepciją. Tačiau ši Konstitucinio Akto nuostata galioja ir gali būti taikoma praktikoje.

Folketingo posėdžiai įprastai vyksta viešai, tačiau tam tikrais atvejais sprendžiant nacionalinio saugumo, tarptautinių santykių ar etikos klausimus Folketingas gali rengti uždarus posėdžius.

Folketingo deputatai turi *laisvą mandatą*: kaip teigia Konstitucinis Aktas (56 prg.), *deputatas vadovaujasi tik savo sąžine, o ne savo rinkėjų nurodymais*. Deputatai turi imuniteto teisę. Jie negali būti persekiojami, negali būti ribojama jų laisvė be Folketingo sutikimo. Tačiau yra išimtis, numatanti, kad Folketingo narys gali būti sulaikytas *fragrante delicto*[168] metu.

Vieni iš svarbiausių parlamento padalinių yra komitetai. Kaip numato Folketingo reglamentas, šiuo metu yra dvidešimt keturi komitetai. Tai – Reglamento reikalų, Energetikos, Prekybos ir industrijos, Europos reikalų, Finansų, Gynybos, Natūralizacijos, Religijos reikalų, Aplinkos ir regionų planavimo, Ekonomikos ir politikos reikalų, Sveikatos, Transporto, Švietimo, Užsienio reikalų, Užimtumo, Energetikos politikos, Rinkimų rezultatų, Savivaldos reikalų ir kiti komitetai. Jie formuojami proporcingumo principu. Daugiau vietų Folketinge turinti partija turi daugiau narių ir komitetuose. Didžiausias komitetas, kurį sudaro 21 narys, yra Reglamento reikalų komitetas, į kurį įeina Folketingo prezidiumo nariai. Visus kitus komitetus sudaro po 17 deputatų. Komitetai rengia ir nagrinėja įstatymo projektus, parlamento rezoliucijas. Komitetai gali rengti jungtinius posėdžius. Be nuolatinių komitetų, Folketingas gali sudaryti laikinuosius komitetus konkrečiai problemai nagrinėti, tokie laikinieji komitetai dažniausiai būna sudaromi vykdomosios valdžios veikai tirti.

Folketingas vykdo parlamentinę kontrolę organizuodamas tyrimus, formuluodamas klausimus, numatydamas plenarinius svarstymus. Peticijos teisė įgyvendinama tik per Folketingo deputatą.

Pagal Konstituciniu Aktu Folketingui suteiktus įgaliojimus Danijos parlamentas priskirtinas prie Europos valstybių parlamentų, turinčių didžiausius įgaliojimus. Folketingas įgaliotas priimti įstatymus, reguliuojančius bet kurią visuomeninio gyvenimo sferą. Kaip jau minėjom, Folketingo priimtiems teisės aktams būtinas monarcho pritarimas, tačiau praktikoje susiformavęs konstitucinis paprotys numato monarchui labiau pareigą negu teisę pasirašyti parlamento priimtus aktus. Įstatymų leidybos iniciatyvos teisę turi karalius, Ministrų Taryba, deputatai, nuolatiniai Folketingo komitetai. Tačiau įstatymų leidybos praktika rodo, kad Ministrų Taryba dažniausiai naudojasi įstatymo leidybos iniciatyvos teise. Įstatymų leidybos procedūra yra kelių stadijų. Pirmojo svarstymo metu deputatams pristato-

[168] ***Fragrante delicto*** – tai teisės pažeidimas, už kurį asmuo gali būti sulaikomas. Taigi šiuo atveju kalbama ne tik apie baudžiamąją atsakomybę.

mas įstatymo projektas ir priimamas sprendimas apie projekto persiuntimą atitinkamam komitetui. Toliau tas įstatymo projektas svarstomas nuolatiniame komitete. Antrojo svarstymo Folketinge metu visi įstatymo projekto straipsniai peržiūrimi atskirai. Trečiojo svarstymo metu diskutuojama dėl viso įstatymo projekto ir balsuojama dėl jo priėmimo. Įstatymas priimamas, jeigu už jį balsavo daugiau nei pusė visų Folketingo narių. Priimtas įstatymas persiunčiamas karaliui, kuris jį pasirašo per trisdešimt dienų.

Danijos parlamentas turi ypatingai daug įgaliojimų finansų srityje. Tiktai Folketingas turi teisę įvesti mokesčius, priimti sprendimus dėl valstybinių paskolų, vykdomosios valdžios etatų skaičiaus ar pareiginių algų dydžio. Ne vėliau kaip prieš šešis mėnesius iki valstybės finansinių metų pabaigos Ministrų Taryba pateikia Folketingui pranešimą apie praėjusius finansinius metus. Minėtą finansinę ataskaitą Folketingas perduoda paskirtiems auditoriams, kurie turi įgaliojimų gauti visą reikiamą informaciją iš Ministrų Tarybos. Auditorių išvados ir Ministrų Tarybos ataskaita nagrinėjama Folketingo sesijoje. Folketingas tvirtina ir naujųjų finansinių metų biudžetą, kurį Ministrų Taryba privalo pristatyti prieš keturis mėnesius iki naujųjų finansinių metų pradžios. Jeigu iki balandžio 1 d. šalies biudžetas nebuvo patvirtintas, Folketingas gali priimti Laikinųjų asignavimų įstatymą, galiosiantį iki biudžeto patvirtinimo.

Kaip jau minėjome, Folketingo politinė dauguma teikia ministro pirmininko ir ministrų kandidatūras. Nors Ministrų Taryba sudaryta parlamento valia ir pritarimu, Folketingas gali bet kada pareikšti nepasitikėjimą kuriuo nors ministru, ministru pirmininku arba visa Ministrų Taryba. Jei Folketingas išreiškė nepasitikėjimą ministru, jis turi nedelsdamas atsistatydinti, tačiau jeigu nepasitikima ministru pirmininku arba Ministrų Taryba, tuomet privalo atsistatydinti visa Ministrų Taryba. Tada turi būti sudaroma nauja Ministrų Taryba, tačiau galimas ir kitoks susidariusios problemos sprendimas. Monarchas gali paleisti Folketingą ir paskelbti jo rinkimus anksčiau, tačiau tokią teisę įgauna tik tuomet, kai Ministrų Taryba (kuriai išreikštas Folketingo nepasitikėjimas) siūlo monarchui paleisti Folketingą ir surengti naujus rinkimus. Negavęs Ministrų Tarybos siūlymo, karalius negali paleisti parlamento jokiu kitu būdu.

Partinė sistema. Nors politinės partijos neminimos Danijos Konstituciniame Akte, tačiau būtent šis dokumentas yra šalies politinės sistemos pagrindas. Šiame Akte numatytas politinis pliuralizmas ir saviraiškos laisvė tapo piliečių būrimosi į asociacijas ir partijas pagrindu. Danijoje yra daugiapartinė sistema, veikia apie trisdešimt partijų. Dėl proporcinės Folketingo rinkimų sistemos susikūrė tik trys įtakingos partijos, nors į Folketingą gali patekti šešios partijos.

Danijos liberalų partija *(Venstre)* yra klasikinė dešinioji partija, palaikanti liberalias ekonomikos reformas[169]. Ši partija pasisako už glaudesnį Danijos ir Europos Sąjungos bendradarbiavimą. Partijos lyderis *Anders Fogh Rasmussenas* šiuo metu yra ir šalies ministras pirmininkas. Ši partija turi dvylika ministrų (iš devyniolikos) postų[170]. Danijos socialdemokratų partija – tai tradicinė kairioji partija, pasisakanti už didesnį valstybės socialinį aktyvumą[171]. Ši partija skeptiškiau vertina Europos integracinius procesus. Danų tautos partija *(Dansk Folkeparti)* įvardijama kaip dešinioji partija, tačiau jos ekonominė politika artimesnė socialdemokratų, o ne liberalų principams. Jos, kaip dešiniosios, vertinimą nulėmė griežta nuostata, siūlanti riboti imigraciją, bei skeptiškas požiūris į Europos integraciją[172]. Danijos konservatyvioji tautos partija *(Det Konservative Folkeparti)* yra tradicinė dešinioji partija, pasisakanti už reformas ekonominiame sektoriuje, tačiau pripažįstanti nuosaikią socialinę valstybės politiką[173]. Danijos socialliberalų partija *(Det Radikale Venstre)* save vadina centro partija[174]. Taip pat parlamente šiuo metu savo atstovų turi Danijos socialistų bei Danijos raudonųjų ir žaliųjų aljansas.

VI

Danijos teismų sistema. Danijos Karalystėje veikia nepriklausomų teismų sistema[175]. Jos nepriklausomybę garantuoja šalies Konstitucija ir įstatymai. Konstitucinio Akto 62 paragrafas teigia, kad teismai turi būti nepriklausomi nuo įstatymų leidžiamosios valdžios ir numato nepriklausomybės įstatymines garantijas. Danijos Karalystės teisminę sistemą sudaro 82 žemiausios grandies grafysčių teismai, Jūrų ir Komercinis Kopenhagos teismas, du Aukštieji teismai ir Aukščiausiasis Teismas. Farerų salose yra vienas grafystės teismas, o Grenlandija turi vieną Aukštąjį teismą ir 18 regioninių magistrato teismų.

Svarbiausias Danijos Karalystės teismas – Danijos Aukščiausiasis Teismas *(Hųjesteret)* – istorinė institucija, įkurta 1661 m. Aukščiausiąjį Teismą sudaro 18 teisėjų ir Teismo prezidentas. Teismas posėdžiauja dviejose ko-

[169] www.venstre.dk. Danijos liberalų partijos interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.
[170] 2005 metų politinė realija.
[171] www.socialdemokratiet.dk. Danijos socialdemokratų partijos interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.
[172] www.danskfolkeparti.dk. Danų tautos partijos interneto svetainė danų kalba.
[173] www.konservative.dk. Danų tautos konservatoriškos partijos interneto svetainė danų kalba.
[174] www.radikale.dk. Danijos socialliberalų partijos interneto svetainė danų kalba.
[175] www.domstol.dk. Danijos teismų interneto svetainė danų ir santrauka anglų kalba.

legijose, kurias sudaro ne mažiau kaip penki, bet ne daugiau kaip septyni teisėjai. Šios abi kolegijos nagrinėja visų tipų bylas verbalinio proceso būdu. Aukščiausiasis Teismas savo sprendimais apibendrina ir suvienodina teismų praktiką, privalomą žemesnės pakopos teismams. Kaip numato Konstitucinis Aktas, teismai, vykdydami teisingumą, vadovaujasi tik įstatymu.

Antrieji pagal svarbą yra du Aukštieji teismai. Jų jurisdikcija padalinta: vienam Aukštajam teismui priskirtas Rytų Danijos regionas, kitam – Vakarų Danijos. Pirmasis *(Ųstre Landsret)* reziduoja sostinėje – Kopenhagoje, antrasis *(Vestre Landsret)* – Viborgo mieste. Didesnis yra Rytų aukštasis teismas, jį sudaro teismo prezidentas ir 63 teisėjai. Vakarų aukštasis teismas mažesnis, jame – teismo prezidentas ir 38 teisėjai. Aukštasis teismas posėdžiauja trijų teisėjų kolegijos forma. Teismų sprendimai priimami balsų dauguma. Išskirtinėse baudžiamosiose bylose Aukštasis teismas (trys teisėjai) gali posėdžiauti su 12 prisiekusiųjų kolegija, kai sprendžia asmens kaltumo klausimus. Žemiausios grandies grafysčių teismus vidutiniškai sudaro po 20 teisėjų. Šiuose teismuose civilines bylas sprendžia vienas teisėjas, o baudžiamąsias 2–4 teisėjai. Visus teisėjus skiria karalius Teisingumo ministerijos siūlymu. Prie Teisingumo ministerijos veikia Teisėjų skyrimo taryba, kurios funkcija yra atrinkti asmenis, galinčius dirbti teisėjų darbą. Teisėjai skiriami iki gyvos galvos, tačiau sulaukę 70 metų gali išeiti pensijon.

VII

Žmogaus teisės ir laisvės. Ombudsmenas. Žmogaus teisės ir laisvės garantuojamos teisiniu ir instituciniu būdu. Žmogaus teisės ir laisvės Danijos Konstituciniame Akte reglamentuotos gana lakoniškai, tačiau šiame Akte pateiktas išsamus žmogaus teisių ir laisvių katalogas.

Pirmiausia reikėtų aptarti evangelikų liuteronų religijos oficialiojo statuso ir religijos išpažinimo laisvės santykį. Oficialųjį statusą religija turi Norvegijoje, Švedijoje, Argentinoje, Čilėje, Graikijoje – Danija nėra vienintelė pasaulio valstybė, kurioje viena religija turi oficialųjį statusą. Įtvirtindamas Evangelikų liuteronų bažnyčią kaip oficialiąją, Danijos Konstitucinis Aktas numato žmonėms teisę laisvai dalyvauti bet kurio kito religinio judėjimo veikloje arba jį kurti (67 prg.). Konstitucinis Aktas įsakmiai draudžia versti žmogų aukoti kokiai nors kitai bažnyčiai, išskyrus tą, kuriai jis priklauso (Danijos Konstitucinio Akto 67 prg.). Danijos Konstitucinis Aktas nustato oficialųjį Evangelikų liuteronų bažnyčios statusą, tačiau bet ku-

riam Danijos piliečiui suteikia teisę išpažinti ir remti bet kokią kitą religiją. Tokiu būdu oficialios religijos buvimas nepažeidžia žmonių teisių ir laisvių laisvai pasirinkti pasaulėžiūrą, taip pat visuomeninę grupę, kurios veikloje dalyvauti. Oficialiosios bažnyčios konstitucinis pripažinimas tėra duoklė istorinei valstybės raidos tradicijai, šios bažnyčios moralinio autoriteto pripažinimas.

Asmens laisvė įtvirtinta Konstitucinio Akto VII skyriaus pradžioje. Konstitucinis Aktas (71 prg.) nurodo, kad negali būti apribota jokio piliečio laisvė dėl jo politinių, religinių ar kilmės motyvų. Jeigu asmuo buvo sulaikytas, Konstitucinis Aktas įpareigoja tokį asmenį per 24 val. po suėmimo pristatyti teisėjui, kad jis spręstų suėmimo teisėtumo klausimą. Bet koks teisėjo sprendimas gali būti skundžiamas aukštesnės instancijos teisme.

Būsto neliečiamumas įtvirtinamas Konstitucinio Akto 72 paragrafe, ten pat numatoma, kad būsto krata, pašto ir telegrafo korespondencijos bei telefoninių pokalbių slaptumas gali būti pažeidžiamas tik teismo sprendimu. Nuosavybės neliečiamybė taip pat garantuojama konstituciniu lygmeniu. Nuosavybės paėmimas galimas tik visuomeninio poreikio tikslu, tačiau tokiu atveju turi būti „visiškai kompensuojama savininkams“ (73 prg.). Garantuodama nuosavybės neliečiamumą, Konstitucija nuosekliai įtvirtina ir verslininkystės laisvę (74 prg.).

Be pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių, šis teisės aktas įtvirtina socialines teises. Štai Konstitucinio Akto 75 paragrafe valstybė skatinama užtikrinti, kad kiekvienam darbingam šalies gyventojui būtų suteikta galimybė dirbti ir taip įprasminti ir užtikrinti savo išgyvenimą. Negebantiems išlaikyti savęs ir turintiems išlaikytinių asmenims valstybė pagal įstatymą garantuoja socialinę pagalbą.

Kaip jau minėjome kalbėdami apie religinį pliuralizmą, šalyje garantuojama minties ir saviraiškos laisvė. Danijos Konstitucinis Aktas (77 prg.) užtikrina spaudos laisvę, draudžia bet kokią cenzūrą. Valstybės piliečiai gali burtis į politines partijas ar kitokias organizacijas, nes Konstituciniame Akte garantuojama teisė vienytis ir kurti politines ir visuomenines organizacijas, taip pat susirinkimų laisvė. Visuomeniniai dariniai gali būti paleisti tik teismo sprendimu, jei siekdami savo tikslų naudojo ar propagavo smurtą. Konstituciniame Akte, siekiant užtikrinti politinį pliuralizmą, atskirai pabrėžiama, kad tokių institucijų paleidimas negalimas jokiais vykdomosios valdžios aktais. Nors Danija yra monarchinė valstybė, tačiau Konstitucinis Aktas nenumato luomų privilegijų. Šio teisės akto 83 paragrafas teigia, kad „bet kokios privilegijos, susijusios su aristokratiška kilme, titulu ar vardu, turi būti panaikintos“.

Danijos Konstitucinis Aktas numato ir tiesioginės demokratijos institutą – referendumą. Referendumo iniciatyvos teise gali naudotis ne mažiau kaip trečdalis visų parlamentarų. Jei ne mažiau kaip trečdalis Folketingo narių nesutinka su priimtu, bet dar neįsigaliojusiu įstatymu, jie gali inicijuoti tautos referendumą dėl to įstatymo priėmimo. Taip pat referendumai gali vykti ir pagal Konstitucinio Akto 20 paragrafą, numatantį referendumo galimybę sprendžiant apie Danijos suvereniteto delegavimą tarptautinėms organizacijoms. Danijoje vyko keletas referendumų dėl narystės Europos Sąjungoje. 1992 m. danai referendume 51 proc. prieš 49 proc. nepritarė Mastrichto sutarčiai, tačiau po metų – 1993 m. referendume – tauta įteisino Danijos Karalystės narystę Europos Sąjungoje. Tačiau Danija referendumu nepritarė šalies prisijungimui prie Europos valiutų sąjungos.

Konstituciniame Akte numatę galimybę vykdyti referendumus, Konstitucijos kūrėjai apribojo klausimus, kurie gali būti sprendžiami referendume. Konstitucinio Akto 42 paragrafe numatyti klausimai, kurie negali būti sprendžiami referendumu, jų sprendimą gali priimti tik Folketingas. Įstatymų projektai, susiję su valstybės tarnyba, finansiniu asistavimu, atlyginimų ir pensijų dydžiu, natūralizacijos, nacionalizacijos, mokesčių, tarptautinių sutarčių ir įsipareigojimų ir kitais klausimais, negali būti sprendžiami referendume.

Ombudsmenas *(Folketingets Ombudsmand)*.[176] Skandinavai, taip pat ir danai, didžiuojasi tuo, kad ombudsmeno institucijos istorija prasideda būtent čia – Skandinavijoje. Doktrinoje primenama, kad ombudsmenas – tai „Skandinavijos dovana pasauliui“[177]. Ši institucija beveik visuotinai paplito pasaulio konstitucinėse sistemose. Sunku surasti demokratinę pasaulio šalį, kurioje nebūtų ombudsmeno institucijos analogo. Ši institucija Danijoje veikia jau seniai. Konstitucinis Aktas suteikia Folketingui teisę skirti vieną ar du asmenis, kurie, nebūdami parlamento nariai, įgalioti prižiūrėti viešosios administracijos veiklą civilinėse ir karinėse valdžios institucijose. Tačiau tai – tik lakoniška Konstitucijos nuostata. Netrukus buvo priimtas įstatymas, išsamiau reglamentuojantis šios institucijos teisinę padėtį, – Ombudsmeno aktas, kuris buvo nuolat redaguojamas, kad atspindėtų gyvenimo aktualijas. Šiandien galiojantis Ombudsmeno aktas priimtas 1996 m. birželio 12 d. Tai – nedidelis teisės aktas, kurį sudaro 32 straipsniai, sudarantys devynis skyrius. Akte nustatyta ombudsmeno išrinkimo tvarka, įgaliojimų ribos, santykiai su Folketingu, bylų tyrimo procedūra, galimų

[176] www.ombudsmanden.dk. Folketingo ombudsmeno interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.

[177] Holm N. E. The Ombudsmam – A Gift from Scandinavia to the World / The Danish Ombudsman. Ed. Hans Gammeltoft-Hansen, Fleming Axmark. – Copenhagen, 1995. P. 14.

sprendimų variantai bei ombudsmeno kanceliarijos formavimo ir įgaliojimų specifika.

Pirmasis Danijos ombudsmenas buvo paskirtas 1955 m. Juo tapo Stefanas Hurvitzas *(Stephan Hurwitz)* ir dirbo beveik dvidešimt metų. Su jo vardu danai sieja ombudsmeno institucijos autoriteto didėjimą. Nors Danijos Konstitucinis Aktas leidžia skirti du asmenis ombudsmeno veiklai vykdyti, tradiciškai skiriamas tik vienas asmuo[178].

Ombudsmeną renka parlamentas po kiekvienų rinkimų, jeigu vieta yra laisva. Asmuo gali būti perrinktas į šį postą ne vieną kartą. Jis negali būti parlamento narys ar užimti kitų pareigų be Folketingo teisės komiteto sutikimo. Ombudsmeno aktas numato, kad kandidatas privalo turėti teisinį išsilavinimą. Netekusį Folketingo pasitikėjimo ombudsmeną galima atleisti iš pareigų. Ombudsmenas veikia pagal įstatymus ir nepriklausomai nuo Folketingo, nors pateikia savo veiklos ataskaitą Folketingo teisės komitetui.

Pagal Ombudsmeno aktą jis prižiūri valstybės, savivaldybių tarnautojų ir karinės administracijos veiklą. Valdininkai, kurie pareigas užima rinkimų būdu, neįtraukti į ombudsmeno tyrimo objekų ratą. Ministrų, kaip valdymo institucijų vadovų, veikla yra ombudsmeno tyrimo objektas. Tačiau ombudsmenas negali tirti ministrų dalykinių santykių su Folketingu. Teisėjų veiklos ombudsmeno jurisdikcija neapima, tačiau jų veikla, nesusijusi su teisingumo vykdymu, gali būti tiriama. Kadangi ombudsmenas veikia tik valdymo priežiūros srityje, tai jis negali spręsti Folketingo veiklos teisėtumo. Ombudsmenas nagrinėja skundus dėl viešojo administravimo, jis taip pat įgaliotas spręsti valstybės tarnautojų skundus dėl jų įdarbinimo.

Pagal Konstitucinį Aktą ombudsmenas tiria civilinės ir karinės administracijos veiklą, o Ombudsmeno akto 2 skyriuje išvardyta, kokių valstybės tarnautojų veikla yra ombudsmeno tyrimo objektas. Pažymėtina, kad į kontroliuojamų institucijų sąrašą įtraukta ir bažnyčia, išskyrus su religijos principais ir doktrina tiesiogiai susijusius reikalus. Ombudsmenas tyrimus atlieka pagal skundus arba savo iniciatyva. Ombudsmeno aktas ir direktyvos įpareigoja jį informuoti Folketingo ombudsmeno komitetą ir ministrą, kurio pareigos tiesiogiai susijusios su nagrinėjamu klausimu. Ombudsmenas gali pasiūlyti, kaip tinkamai užtikrinti įstatymo vykdymą.

Ombudsmeno įgaliojimai:

a) nustatęs, kad turi būti imamasi teisinių priemonių prieš ministrą ar buvusį ministrą, jis teikia Folketingo teisės komitetui rekomendaciją;

[178] The Danish Ombudsman. An institution with far – reaching consequences. – Copenhagen, 1994. P. 3–5.

b) nustatęs nusikaltimo požymius valdininkų veikloje, jis gali kreiptis į prokuratūrą dėl bylos iškėlimo ir kaltinimo teisme palaikymo;
c) jeigu ombudsmenas mano, kad už tam tikrą valstybės pareigūno ar savivaldybės tarnautojo elgesį galima skirti drausminę nuobaudą, jis gali kreiptis į administraciją dėl drausminės atsakomybės taikymo.

Ombudsmeno veiklos praktikoje dažniausiai taikomas nuomonės dėl pateikto skundo pareiškimas. Paprastai vykdomos net ir neturinčios galios panaikinti neteisėtus sprendimus ombudsmeno rekomendacijos – tai paremta institucijos ir ombudsmeno asmenybės autoritetu[179].

Skųstis gali ne tik tiesiogiai susijęs su atitinkama byla asmuo. Pažymėtina, kad ir valdininkai gali pateikti skundą. Danijoje buvę vietos savivaldos valdžios skundų dėl centrinės valdžios veiksmų. Ombudsmeno aktas nenumato pagrindų, kada ombudsmenas gali pradėti tyrimą savo iniciatyva. Todėl ombudsmeno apsisprendimą pradėti tyrimą gali nulemti skundo medžiaga ir žiniasklaidos pateikta informacija.

Ombudsmeno veikla panaši į administracinių teismų veiklą: jis pateikia nuomonę dėl sprendimų teisėtumo, suteikia piliečiams dažniausiai nemokamą teisinę pagalbą, siūlo teismine tvarka apskųsti abejotiną sprendimą. Skųstis ombudsmenui gali kiekvienas asmuo, net jeigu jis nėra ginčijamo fakto šalis. Ombudsmenas neturi formalios pareigos tirti, jis laisvai sprendžia, kada skunde nurodytu pagrindu būtina pradėti tyrimą. Pareiškėjai privalo įgyvendinti dvi formalias sąlygas: pirma, turi būti skundžiama ne senesnė kaip vienerių metų veikla, nebent ji buvo nagrinėta aukštesnėje institucijoje, antra, ombudsmenui neskundžiami tie sprendimai, kuriuos gali apsvarstyti aukštesnė institucija. Jeigu galiojančiomis apskundimo priemonėmis nepasinaudota, ombudsmenas paprastai siunčia skundą atitinkamai žinybai ir informuoja pareiškėją. Skundas ombudsmenui pagal nustatytą tvarką pateikiamas rašytine forma. Skundą pateikusiam asmeniui nereikia apmokėti ombudsmeno tyrimo.

Jeigu skundas priimtas nagrinėti, tai informuojamas ir pareiškėjas, ir skundžiamoji institucija. Institucija gali būti prašoma pasiaiškinti ginčijamu klausimu. Gautas argumentuotas paaiškinimas ir susijusi medžiaga siunčiama pareiškėjui, norint patikrinti pateiktą informaciją. Tyrimui pasibaigus, ombudsmenas savo nuomonę pareiškėjui išdėsto laiške. Ombudsmeno atsakymo kopija taip pat išsiunčiama institucijai, pridedamos ir kritinės pastabos, rekomendacijos, gali būti pateikti papildomi klausimai. Sudėtingesniais atvejais, kai reikalinga išsami teisinė argumentacija, nagrinėjimo

[179] Olsen J., Abdersen J. Selected Ombudsman Cases. The Danish Ombudsman / Ed. H. Gammeltoft- Hansen, Fleming Axmark. – Copenhagen, 1995. P. 165.

ataskaita su lydimuoju raštu siunčiama susijusiai institucijai ir pareiškėjui. Ombudsmeno rekomendacijos dėl įstaigų procedūrų ir valdininkų elgesio tobulinimo, sprendimų priėmimo būdų dažniausiai yra vykdomos[180].

Ombudsmenas veikia kaip piliečių ir viešojo administravimo tarpininkas. Jo veikla neapima visų piliečių ir institucijų konfliktinių situacijų, bet išnagrinėtų bylų skaičius rodo, kad ombudsmeno veikla yra svarbi ir dėl savo egzistavimo fakto. Registruodama viešojo administravimo netobulumus, ji formuoja tinkamą valdymo praktiką. Valdininkai siekia išvengti ombudsmeno kritikos. Ombudsmeno tyrimai svarbūs tuo, kad jais siekiama ne tik išspręsti individualius konfliktus, bet ir priimti bendruosius sprendimus bei dalyvauti teisėkūroje. Teisėkūrą ombudsmenas veikia dviem būdais: a) jei neaiškios taisyklės, nėra pagrįstų teisės normų ar teismų praktikos, ombudsmenas savo sprendimą konkrečiame tyrime gali pagrįsti teisine nuomone, kuria paremiami tolimesni sprendimai; b) ombudsmenas gali rekomenduoti priimti teisės aktų, valdymo taisyklių ir administravimo praktikos papildymus. Pirmuoju atveju ombudsmenas veikia panašiai kaip teismai, remdamiesi teisės taikymo praktika, teismų sprendimais, visuotinai pripažintais teisės principais. Ombudsmenas atkreipia dėmesį į teisės aktų, valdymo taisyklių trūkumus ir siūlo juos šalinti.

LITERATŪRA

1. Busk L. The History and Development of the Institution of Ombudsman. The Danish Ombudsman. Ed. Hans Gammeltoft-Hansen, Fleming Axmark. – Copenhagen, 1995. P. 25.
2. Christiansen P. M., Rommetvedt H. Parliaments and organized interests in Denmark and Norway. – Aarhus: Aarhus University, 1997.
3. Damgaard E. Parliamentary control and questions in Denmark. – Aarhus, 1993.
4. Human rights in Denmark. Status 2000 / The Danish Centre for human rights. – Copenhagen, 2001.
5. Gammeltoft-Hansen H. Communicating with Complaints. The Danish Ombudsman. – Copenhagen. 1995. P. 103.
6. Green-Pedersen C. Small states with big success: party politics and governing the economy in Denmark and the Netherlands from 1973 to 2000. – Aarhus, 2001.

[180] Vidrinskaitė S. Ombudsmeno institucijų veikla Vakarų Europos valstybėse / Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.

7. MacCulloch D. Reformation. Europe‘s House Divided 1490–1700. – London: Penguin books, 2004.
8. Maddex L. Robert Denmark / Constitutions of the World. – Washington D.C., 2001.
9. Olsen J., Abdersen J. Selected Ombudsman Cases. The Danish Ombudsman. Ed. H. Gammeltoft-Hansen. – Copenhagen, 1995. P. 165.
10. Rasch E. B. Rigidity in Constitutional Amendment Procedures / Smith E. (ed.). The Constitution as an Instrument of Change. – Stockholm: SNS Förlag, 2003.
11. Smith E. The Constitution between Politics and Law / Smith E. (ed.). The Constitution as an Instrument of Change. – Stockholm: SNS Förlag, 2003.
12. Small states with big success: party politics and governing the economy in Denmark and the Netherlands from 1973 to 2000/Christoffer Green-Pedersen. – Aarhus, 2001.
13. The Danish Ombudsman. An institution with far – reaching consequences. – Copenhagen, 1994.
14. Vidrinskaitė S. Ombudsmeno institucijų veikla Vakarų Europos valstybėse / Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.
15. www.kongehuset.dk. Danijos karalienės Margrethe II interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.
16. www.folketinget.dk. Danijos parlamento (Folketingo) interneto svetainė danų, anglų, vokiečių ir prancūzų kalbomis.
17. www.ombudsmanden.dk. Folketingo ombudsmeno interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.
18. www.venstre.dk. Danijos liberalų partijos interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.
19. www.socialdemokratiet.dk. Danijos socialdemokratų partijos interneto svetainė danų ir anglų kalbomis.
20. www.danskfolkeparti.dk. Danų tautos partijos interneto svetainė danų kalba.
21. www.konservative.dk. Danų tautos konservatorių partijos interneto svetainė danų kalba.
22. www.radikale.dk. Danijos socialliberalų partijos interneto svetainė danų kalba.
23. www.domstol.dk. Danijos teismų interneto svetainė danų ir santrauka anglų kalba.

VI.
1975 m. GRAIKIJOS KONSTITUCIJA

I

Graikija[181] turi didžiausią visoje Europoje parlamentinės demokratijos patirtį. Parlamentarizmo tradicijos turėjo įtakos šalies konstitucingumo ir politinės sistemos raidai, nors šalies politinis gyvenimas ne visada buvo stabilus.

Visos Graikijos konstitucijos (išskyrus 1968 m. ir 1973 m. konstitucijas, priimtas karinės diktatūros laikotarpiu) įtvirtino parlamentinę demokratiją, demokratines vertybes ir jų apsaugą. Kita vertus, sudėtinga ir nestabili šios šalies socialinė politinė padėtis XIX–XX a. lėmė, kad tikrovėje dažnai nepaisyta konstitucijos nuostatų. Tikrovės ir rašytinės konstitucijos neatitikimas – ryškus Graikijos konstitucingumo raidos (iki 1975 metų) bruožas[182].

Šalies valstybingumo ir konstitucingumo raidai didelę įtaką turėjo glaudūs Graikijos ryšiai su Vakarų valstybėmis. Šios valstybės ne tik padėjo Graikijai išsikovoti nepriklausomybę, bet ir veikė Graikijos politinį gyve-

[181] Graikija (gr. *Hellas, Hellada*) – viena iš seniausių pasaulio valstybių. Ji garsėja turininga praeitimi ir kultūra, liudijančia aukštą senovės graikų (gr. *hellenes*) civilizacijos lygį. Senovės graikų mokslo, filosofijos, literatūros ir meno pasiekimai padarė didžiulę įtaką kitoms šalims. Politikos bei teisės mokslų raidą veikė senovės graikų mąstytojų (Platono, Aristotelio, Polibijaus ir kt.) mintys apie visuomenės ir valstybės sutvarkymą, prigimtinę (tikrąją) teisę, teisingumą, įstatymų prigimtį, esmę ir kt.

Graikija laikoma ne tik Vakarų civilizacijos, bet ir demokratijos tėvyne. Senovės graikai demokratiją (gr. *demokratia* – liaudies valdžia) siejo su piliečių dalyvavimu valstybės valdyme. Vergvaldinė demokratija, kaip valstybės valdymo forma, buvo įsigalėjusi kai kuriuose senovės Graikijos miestuose – poliuose, ypač klestėjo Atėnuose.

146 m. prieš m. e. Graikiją užkariavo romėnai, ji tapo Romos imperijos provincija, tačiau graikų kultūra tebeklestėjo. Po Romos imperijos padalijimo (395 m.) iki 1453 m. Graikija buvo Bizantijos imperijos dalis. 1453 m. Bizantijos sostinę Konstantinopolį užkariavo turkai. 1458 m. jie užėmė Atėnus ir iki XV a. pabaigos pavergė visą šalį. Iki 1829 m. Graikija priklausė Osmanų imperijai. 1821 m. kovo 25 d. sukilimu prieš Turkiją prasidėjo Graikų nepriklausomybės karas, kuris truko iki 1829 metų. 1828–1929 metais pralaimėjusi karą su Rusija, 1829 m. balandžio 9 d. Turkija Adrianopolio taikos sutartimi pripažino Graikijos autonomiją. 1830 m. vasario 3 d. Londono protokolu, kurį pasirašė Didžioji Britanija, Prancūzija ir Rusija, buvo oficialiai pripažinta Graikijos valstybės nepriklausomybė. Tačiau Didžiosios Britanijos reikalavimu Turkijai liko nemažai graikų gyvenamų žemių.

[182] Katrougalos G. The Constitutional History of Greece in the Balkan context // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/gr00m_.html.

nimą XIX–XX amžiuje. Graikijos konstitucinė santvarka buvo kuriama pagal kelių Vakarų valstybių konstitucinį modelį. Kita vertus, orientavimasis į Vakarų politines ir teisines tradicijas lėmė tai, kad Graikija, kitaip nei kitos Balkanų valstybės, išsivadavusios iš Osmanų imperijos, sugebėjo sukurti gana tvirtą teisinę valstybę ir tapti Vakarų Europos valstybių bendruomenės dalimi.

Iki šiol yra įvairių nuomonių dėl to, kiek Graikijoje priimta konstitucijų, nes dauguma jų buvo keičiamos ar priimamos redaguojant prieš tai galiojusias konstitucijas. **Pirmoji nepriklausomos Graikijos valstybės konstitucija buvo priimta 1844 m.**, kitas (1864 m., 1911 m., 1927 m., 1952 m., 1975 m.), kaip konstitucijos pataisas arba kaip naująsias konstitucijos redakcijas, priėmė vadinamieji *reviziniai* parlamentai, šiuo pavadinimu lyg ir norėdami pabrėžti prieš tai galiojusios konstitucijos tęstinumą.

II

Šiuolaikinė Graikijos valstybė – tai karo prieš Osmanų imperiją, trukusio nuo 1821 iki 1832 metų, rezultatas. Graikų nepriklausomybės karas turėjo reikšmės ne tik Graikijos istorijai. Tai buvo pirmasis toks galingas išsivadavimo karas, įvykęs po Amerikos nepriklausomybės karo, pirmasis sėkmingas išsivadavimo iš Osmanų imperijos karas ir pirmoji nacionalinė revoliucija, kuri tapo pavyzdžiu vėlesnėms nacionalinio išsivadavimo kovoms[183].

Su Graikų nepriklausomybės karu susijusi ir Graikijos konstitucingumo pradžia. Tik prasidėjus karui buvo priimti pirmieji laikino pobūdžio lokaliniai teisės aktai: dėl Vakarų Graikijos Senato, dėl Peloponeso Senato bei Rytų Graikijos teisinės sistemos. 1821 m. Epidauro mieste (Peloponese) buvo sušaukta pirmoji Nacionalinė taryba (Nacionalinis susirinkimas). Ją sudarė minėtų regionų bei Graikijai priklausančių salų atstovai. Nacionalinė taryba paskelbė Graikijos nepriklausomybę ir 1822 m. sausio 1 d. priėmė demokratinę Graikijos konstituciją (Epidauro konstitucija)[184]. Nacionalinė taryba, baimindamasi Šv. Sąjungos valstybių reakcijos, pavadino šį teisės aktą laikinąja Graikijos konstitucija. **1822 m. konstitucija** buvo parengta pagal 1791 m. Prancūzijos konstitucijos modelį. Ji paskelbė Graikiją res-

[183] Greece out of the Ottoman Empire // http://workmall.com/wfb2001/greece/greece_history_index.html.

[184] Ši konstitucija įsigaliojo 1822 m. sausio 15 d.: Provisorische Verfassung Griechenlands (von Epidaurus), vom 15. Januar 1822 // http:www.verfassungen.de.

publika, įtvirtino pagrindines žmogaus teises ir laisves, atstovaujamąją demokratiją, valdžių padalijimą, teismų nepriklausomumą.

1823 m. balandžio 23 d. Astro mieste sušaukta antroji Nacionalinė taryba (Astro taryba) priėmė naują konstituciją ir naują rinkimų įstatymą, kuriuo rinkimų teisę suteikė ne jaunesniems kaip 25 metų vyrams (iki tol rinkimų teisę turėjo vyrai, sukakę 30 metų).

Astro taryba konstituciją pavadino Epidauro įstatymu, taip pabrėždama 1822 m. konstitucijos tęstinumą[185]. Teisiniu požiūriu **1823 m. konstitucija**, palyginti su ankstesniąja, aiškiau reglamentavo valstybės valdžios institucijų tarpusavio santykius. Ji įtvirtino nežymią įstatymų leidžiamosios valdžios viršenybę santykiuose su vykdomąja valdžia. Pagal naująją konstituciją vykdomajai valdžiai vietoje anksčiau turėtos absoliučios veto teisės liko suspensyviojo veto teisė leidžiant įstatymus. Joje atsirado naujų nuostatų žmogaus teisių klausimais, buvo įtvirtinta asmens teisė į nuosavybės neliečiamumą, asmens teisė į garbę ir orumą, spaudos laisvė, panaikinta vergija. Siekiant suvienodinti ir centralizuoti valstybės valdymą, buvo panaikintos vietos valdžios institucijos. Pažymėtina, kad šios konstitucinės nuostatos įtvirtinimas itin supriešino konkuruojančias politines grupes ir turėjo įtakos pilietiniam karui, kuris kilo netrukus.

Šių dviejų konstitucijų poliarchinė prigimtis[186] lėmė prieštaringus parlamento ir vykdomosios valdžios santykius. Dėl šalies politinio susiskaldymo ir politinių grupuočių nesutarimų vyriausybės dažnai keitėsi. Netrukus šie nesutarimai tapo ginkluotu konfliktu: 1823 m. pabaigoje – 1825 m. pradžioje įvyko du pilietiniai karai.

Trečioji Nacionalinė taryba, 1825 m. susirinkusi Piado, o 1827 m. gegužės mėn. – Trezeno mieste, septynerių metų kadencijai išrinko pirmąjį šalies vadovą (prezidentą) – J. Capodistrią ir priėmė naują šalies konstituciją (Trezeno konstituciją)[187]. **1827 m. konstitucijos** rengėjai siekė sukurti stabilios valstybės valdžios modelį, pagrįstą demokratinėmis ir liberaliomis idėjomis. Pirmą kartą šalies konstitucijoje buvo įtvirtintas tautos suvereniteto principas. Nuo tada šis pamatinis demokratinis principas deklaruojamas visose Graikijos konstitucijose (išskyrus 1844 m. konstituciją). 1827 m. konstitucija įtvirtino griežtą valdžių padalijimą. Įstatymų leidžiamoji valdžia buvo suteikta tautos atstovaujamai institucijai – **Bulei** (gr. *boule* – taryba) [188],

[185] The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/.

[186] The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/.

[187] Verfassung Griechenlands (von Troizen), vom 17. Mai 1827 // http:www.verfassungen.de.

[188] Bulė – istorinis graikų piliečių renkamos institucijos pavadinimas. Senovės Graikijoje bulės atsirado Homero laikais. Iš pradžių tai buvo didikų, renkamų iki gyvos galvos, tarybos, o vergval-

vykdomosios valdžios įgaliojimai – valstybės vadovui[189]. Valstybės vadovas turėjo suspensyvinio veto teisę leidžiant įstatymus leidyboje, tačiau negalėjo paleisti parlamento. Valstybės vadovui garantuota teisinė neliečiamybė. Atsakomybė už valstybės vadovo politinius sprendimus teko valstybės sekretoriams (ministrams).

Formaliai Trezeno konstitucija galiojo iki 1832 metų, tačiau faktiškai neteko galios netrukus po to, kai 1828 m. pradžioje J. Capodistrias pradėjo eiti valstybės vadovo pareigas. Jo vykdoma provakarietiška politika ir despotizmas, neigiantis konstitucijoje įtvirtintus demokratinius valstybės valdymo principus, sukėlė visuotinį nepasitenkinimą. 1831 m. jo valdymą nutraukė teroristai. Tuomet Graikijos politiniu nestabilumu pasinaudojo Didžioji Britanija, Prancūzija ir Rusija. Šios valstybės nulėmė tolesnį Graikijos likimą. Graikijos valstybės sienos, jos valdymo sistema buvo nustatytos pagal šių valstybių pasirašytus susitarimus. Pagal juos Graikija tapo nedidele ir visiškai nuo šių šalių priklausoma valstybe. Nepaisant to, pirmąkart šalies istorijoje Graikija ėmė gyvuoti kaip vieninga valstybė.

Pagal Londono protokolą, kurį 1830 m. vasario 3 d. pasirašė Didžioji Britanija, Prancūzija ir Rusija, Graikija tapo monarchija (Graikijos karalyste). 1832 m. jos karaliumi buvo paskirtas Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos remiamas Bavarijos princas Otonas I (Bavarijos karaliaus Liudviko I sūnus). Nuo 1833 m., kai Otonas I įžengė į sostą, iki 1844 m., kai buvo priimta pirmoji nepriklausomos Graikijos valstybės konstitucija, Graikija buvo absoliutinė monarchija. Per šį laikotarpį buvo pradėta kurti valstybės administracinių institucijų sistema, įsigaliojo nauji civiliniai, baudžiamieji, civilinio ir baudžiamojo proceso įstatymai. 1834 m. Graikijos sostinė iš Nauplio miesto buvo perkelta į Atėnus.

Kita vertus, tai – neribotos karaliaus valdžios, autokratinės teisinės sistemos ir nestabilios ekonominės padėties laikotarpis. Nuo karaliaus Otono I valdymo pradžios Graikijos visuomeniniame gyvenime ypatingą padėtį užėmė bavarai. Šalyje buvo steigiamos vakarietiškos institucijos, kurios neatitiko graikų socialinių, politinių ir teisinių tradicijų. Klestėjo korupcija. Šalies ūkis buvo visiškai priklausomas nuo užsienio (ypač Didžiosios Britanijos) kapitalo. Visa tai kėlė visuomenės nepasitenkinimą ir pasipriešinimą.

Politinę nesantaiką stiprino ir tai, jog Graikijos karalius Otonas I priklausė Romos katalikų bažnyčiai. 1833 m. Konstantinopolio patriarchas įsteigė Autokefalinę Graikijos karalystės stačiatikių bažnyčią ir jos vadovu

dinės demokratijos laikais tai buvo aukščiausios valstybės vykdomosios valdžios institucijos, renkamos piliečių tam tikram laikotarpiui.

[189] 1827 m. konstitucijoje nebuvo sąvokos *prezidentas*.

paskyrė Otoną I. Tačiau karalius nebuvo linkęs keisti tikėjimo. Politinis konfliktas baigėsi 1843 m. gruodžio 3 d. Atėnų karinių dalinių ginkluotu sukilimu. Karaliui teko išsiųsti iš Graikijos bavarų kariuomenę, pašalinti bavarus ministrus ir sušaukti Nacionalinę tarybą. 1844 m. kovo 2 dieną Nacionalinė taryba priėmė pirmąją nepriklausomos Graikijos valstybės konstituciją[190].

1844 m. Graikijos konstitucija buvo parengta vadovaujantis 1830 m. Prancūzijos ir 1831 m. Belgijos konstitucijomis. Ji paskelbė šalį konstitucine monarchija. Kaip ir visos Graikijos konstitucijos, ji įtvirtino valdžių atskyrimą ir pagrindines žmogaus teises bei laisves. Kita vertus, konstitucija suteikė suverenias galias monarchui, todėl konstitucinės teisės požiūriu ji dažnai apibūdinama kaip konstitucinis paktas – konstitucinis monarcho ir tautos susitarimas[191]. Pagal konstituciją karalius – aukščiausia valstybės valdžios institucija. Karalius turėjo teisę dalyvauti sudarant visas valstybės valdžios institucijas. Jis skyrė parlamento Aukštųjų rūmų narius, ministrus, teisėjus. Įstatymų leidžiamoji valdžia priklausė karaliui ir dvejų rūmų parlamentui (Atstovų rūmams ir Senatui). Atstovų rūmus sudarė ne mažiau kaip 80 narių, renkamų trejiems metams remiantis visuotine rinkimų teise (rinkimų teisę turėjo 25 metų sulaukę vyrai). Senato narius skyrė karalius. Senatą sudarė ne mažiau kaip 27 nariai. Karalius turėjo teisę skirti daugiau senatorių, tačiau jų skaičius negalėjo viršyti pusės Atstovų rūmų narių skaičiaus. Karalius turėjo įstatymų iniciatyvos, įstatymų veto teisę, galėjo paleisti parlamentą ir leisti dekretus, turinčius įstatymo galią.

Pagal konstituciją Graikija buvo viena iš demokratiškiausių to meto Europos valstybių[192]. Tikrovė buvo kitokia. Nors konstitucija apribojo karaliaus valdžią, Otonas I nebuvo linkęs laikytis konstitucijos nuostatų ir stengėsi sutelkti savo rankose visą valdžią. Šis valstybės valdžios institucijų konstitucinis teisinis nihilizmas, prasidėjęs Graikijoje dar Nepriklausomybės karo metais, vėliau tapo tam tikra konstitucine tradicija, apibūdinančia Graikijos konstitucingumo raidą iki 1975 metų. Pažymėtina ir tai, kad to meto Graikijos parlamentinė demokratija buvo pagrįsta ne politinių partijų veiklos skatinimu, bet frakcionizmu, žinomų politinių veikėjų protegavimu. Būtent tokiu pagrindu buvo suformuota pirmoji po 1844 m. konstitucijos priėmimo J. Kolečio vadovaujama vyriausybė, kuri parengė Didžiosios idė-

[190] Verfassung Griechenlands vom 2. Marz 1844 //http:www.verfassungen.de.

[191] The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/.

Katrougalos G. The Constitutional History of Greece in the Balkan context // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/gr00m_.html.

[192] Greece after the First Constitution, 1844-62 // http://workmall.com/wfb2001/greece/ greece_history_index.html.

jos (*Megali Idea*) koncepciją, pagal kurią graikų žemės turėjo būti suvienytos atgavus turkų užkariautas graikų teritorijas. Ši idėja vienijo skirtingas politines grupes ir įkvėpė išsivadavimo kovai graikus, gyvenančius turkų okupuotose žemėse. Ji buvo pagrindinis XIX a. Graikijos užsienio politikos elementas. Kita vertus, nesėkmingas šios idėjos įgyvendinimas Krymo kare buvo viena iš pagrindinių priežasčių, dėl kurios karalius Otonas I neteko sosto.

1862 m. vasario mėn. Graikijoje kilo revoliucija, kurią iš dalies pavyko numalšinti, tačiau rudenį (spalio 10 d.) įvyko kitas ginkluotas sukilimas, po kurio Otonas I buvo nušalintas nuo sosto. Spalio mėn. 23 d. buvo sudaryta Laikinoji vyriausybė, kuri sušaukė Nacionalinę tarybą. Nacionalinė taryba, posėdžiavusi Atėnuose (1863–1864), turėjo du tikslus: išrinkti naują karalių ir parengti naują šalies konstituciją.

Nušalinus nuo sosto Otoną I, Didžiajai Britanijai, Prancūzijai ir Rusijai reikėjo rasti kitą tinkamą kandidatą į karaliaus sostą. Iš pradžių Graikijos karaliumi buvo siūlomas princas Albertas – Didžiosios Britanijos karalienės Viktorijos sūnus, todėl 1862 m. lapkritį buvo organizuotas pirmasis šalyje referendumas, kuriame 95 procentai Graikijos piliečių pritarė siūlomai karaliaus kandidatūrai. Tačiau Prancūzija ir Rusija, bijodamos stiprėjančios Didžiosios Britanijos įtakos Graikijai, atmetė šį sprendimą. Galiausiai buvo susitarta, kad Graikijos karaliumi taps Danijos princas Vilhelmas G. Gluksburgas (Jurgis I, tituluotas graikų (helenų) karaliumi, valdė 1863–1913 m.). Ši karališkoji dinastija su pertrūkiais valdė iki monarchijos panaikinimo 1974 metais.

1864 m. spalio 21 d. Nacionalinė taryba priėmė naują šalies konstituciją[193].

1864 m. Graikijos konstitucija buvo parengta atsižvelgiant į 1831 m. Belgijos ir 1849 m. Danijos konstitucijas. Naujoji konstitucija įtvirtino parlamentinę monarchiją, pagrįstą tautos suvereniteto principu. Karalius neteko teisės dalyvauti konstitucijos keitimo procese. Teisė priimti įstatymus buvo suteikta tik parlamentui. Konstitucija panaikino Senatą, tapusį karaliaus valdžios įrankiu, ir įtvirtino vienerių rūmų parlamento modelį. Parlamentas slaptu balsavimu buvo renkamas ketveriems metams, remiantis visuotine, tiesiogine rinkimų teise. Pagal konstituciją parlamento nariai tuo pačiu metu negalėjo dirbti samdomais darbuotojais viešosiose institucijose ar būti merais, tačiau parlamento nariais galėjo būti neišėję į atsargą karininkai. Karaliui liko teisė skirti ir atleisti ministrus. Ministrai buvo tiesio-

[193] 1864 m. konstitucija įsigaliojo tų pačių metų lapkričio 16 d. // Verfassung Griechenlands vom 16. November 1864 //http:www.verfassungen.de.

giai pavaldūs ir atsakingi karaliui, tačiau parlamentas galėjo sudaryti komisijas jų veiklai tirti. Karalius turėjo teisę šaukti eilines ir neeilines sesijas, teisę pritarus Ministrų kabinetui paleisti parlamentą.

Nors įvyko konstitucinės reformos, Graikijai nepavyko pasiekti politinio stabilumo. Nuo 1865 iki 1875 m. buvo surengti septyneri parlamento rinkimai, keliolika kartų keitėsi vyriausybės[194]. 1869 m. Ch. Trikoupis (modernistinės politinės krypties šalininkas) iškėlė vyriausybės sudarymo reformos idėją. Pagal jo siūlomą reformą karaliaus sudaryta vyriausybė galėtų veikti tik turėdama parlamento daugumos pritarimą (pasitikėjimo mandatą). Jeigu nepavyktų tokiu būdu sudaryti vyriausybės, karalius turėtų paleisti parlamentą ir skelbti naujus rinkimus. Karalius sutiko pritarti šiai reformai tik po to, kai 1875 m. Ch. Trikoupis spaudoje viešai apkaltino karalių politinių mažumų vyriausybių toleravimu. Ch. Trikoupio reforma padėjo trumpam stabilizuoti šalies politinę padėtį.

Iki XIX a. pabaigos politinę valdžią pakaitomis iškovodavo nacionalistai ir progresistai. Nacionalistai buvo prieš užsienio kapitalo įsigalėjimą, pasisakė už visų Graikijos žemių suvienijimą. Progresistai gynė stambiosios buržuazijos interesus, dalijo koncesijas užsienio akcinėms bendrovėms, ėmė dideles paskolas iš Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Vokietijos. Tai skatino šalies ekonominę plėtrą, tačiau lėmė Graikiją priklausomybę nuo užsienio kapitalo. 1893 m. progresistų vyriausybė, nebegalėdama išmokėti skolų užsienio valstybėms, paskelbė Graikijos valstybės bankrotą. 1897 m. Graikija pralaimėjo karą su Turkija dėl Kretos. Graikijoje prasidėjo politinė ir socialinė bei ekonominė krizė. Pasikeitus socialinėms ir politinėms sąlygoms, buvusios politinės lyderės prarado visuomenės pasitikėjimą. Jų vietą užėmė naujos politinės partijos. Po karininkų vadovaujamo 1909 metų Atėnų sukilimo pagrindine politinių partijų varžove kovojant dėl valdžios tapo Liberalų partija (įsteigta 1910 m.), vadovaujama E. Venizelos – žymaus XX a. Graikijos politinio veikėjo[195].

1911 m. buvo sušauktas parlamentas, kurio pagrindinis tikslas buvo parengti ir priimti 1864 m. konstitucijos pataisas [196]. Dėl šių pataisų, priimtų 1911 m. birželio 1 d., svarbos (konstitucija įtvirtino teisinės valstybės modelį) ir skaičiaus (buvo pakeista daugiau kaip 50 konstitucijos nuostatų) nau-

[194] Greece: The Age of Reform, 1864–1909 // http://workmall.com/wfb2001/greece/greece_history_index.html.

[195] E. Venizelas – kilęs iš Kretos teisininkas, vienas iš įtakingiausių XX a. pirmosios pusės Graikijos politinių veikėjų. 1909–1935 metai Graikijos istorijoje vadinami Venizelos periodu (era).

[196] 1911 m. posėdžiavęs parlamentas yra vadinamas Antruoju reviziniu parlamentu.

joji 1864 m. konstitucijos redakcija buvo vertinama kaip nauja originali konstitucija ir vadinama **1911 m. konstitucija**[197].

Pagrindinis 1864 m. konstitucijos pakeitimo ir papildymo tikslas buvo įtvirtinti naujas žmogaus teisių ir laisvių konstitucines garantijas ir modernizuoti valstybės institucijų veiklą. 1911 m. konstitucija išsamiau reglamentavo žmogaus ir valstybės santykius. Ji įtvirtino asmens teisę į vienodus mokesčius, susirinkimų laisvę, būsto neliečiamybę ir kt., nustatė nuosavybės teisės ribojimo pagrindus: nuosavybė galėjo būti paimama visuomenės poreikiams įstatymo nustatyta tvarka ir už tai teisingai atlyginama. Pirmą kartą šalies konstitucijoje buvo numatytas visiems privalomas ir laisvas pradinis mokymas. Konstitucija įsteigė naują instituciją – Specialųjį tribunolą (vadinamąjį Rinkimų teismą[198]), kuris nagrinėjo ginčus dėl parlamento rinkimų. Tribunolo nariai buvo renkami viešame Kasacinio teismo posėdyje burtų keliu iš visų Kasacinio ir Apeliacinio teismo teisėjų. Konstitucija atkūrė Valstybės tarybą – Aukščiausiąjį administracinį teismą (ši institucija buvo įtvirtinta 1827 m. konstitucijoje). Valstybės taryba buvo ne tik kasacinė administracinių bylų nagrinėjimo instancija, bet turėjo ir kitus konstitucijoje numatytus įgaliojimus (rengė įstatymų ir legislatyvinių dekretų projektus, tikrino administracinių teisės aktų teisėtumą, sprendė administracinių institucijų pareigūnų drausminės atsakomybės klausimus ir kt.). Konstitucija taip pat nustatė, kad oficiali valstybės kalba yra ta, kuria skelbiama Graikijos konstitucija ir įstatymai; išplėtė pareigų, nesuderinamų su parlamento nario pareigomis, sąrašą (taip pat panaikino teisę neišėjusiems į atsargą karininkams būti parlamento nariais); įtvirtino teisėjų nepriklausomumo garantijas (nesuderinamumą su kitomis pareigomis, teisėjų nekeičiamumą).

Pažymėtina, kad 1911 m. Graikijos konstitucijos keitimo tvarka buvo ypač griežta. Draudžiama buvo keisti visą konstituciją ir pamatines jos nuostatas. Kitos konstitucijos nuostatos galėjo būti keičiamos po dešimties metų nuo šios konstitucijos įsigaliojimo dviejų trečdalių parlamento narių iniciatyva. Šios pataisos turėjo būti svarstomos ir dėl jų balsuojama parlamente du kartus. Tarp šių balsavimų turėjo būti daroma ne mažesnė kaip vieno mėnesio pertrauka. Po to parlamentas turėjo būti paleidžiamas ir skelbiami nauji parlamento rinkimai. Naujo šaukimo parlamentas pirmoje sesijoje turėjo pritarti siūlomai konstitucijos pataisai absoliučia parlamento narių balsų dauguma.

---

[197] The Greek Constitution of 1 (14) June 1911 // http://www.geocities.com/dagtho/grconst 19110614.html; Verfassungen Griechenlands vom 1/14. Juni 1911 // http:www.verfassungen.de.

[198] The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/.

Vadovaudamasi 1911 m. konstitucija ir to meto įstatymais, E. Venizelos vyriausybė įvykdė mokesčių, žemės, administracijos reformą, pertvarkė kariuomenę. Kurį laiką vyriausybei sekėsi užsienio politikoje: per Balkanų karus (1912–1913 m.) Graikijai atiteko Pietų Makedonija, dalis Vakarų Trakijos, Emyras ir Kreta. Tačiau vyriausybės ir karaliaus nesutarimai dėl Graikijos dalyvavimo I Pasauliniame kare vėl sukėlė socialinę politinę krizę šalyje. Per I Pasaulinį karą Graikija iš pradžių buvo neutrali, tačiau karalius Konstantinas I (valdė 1913–1917 m. ir 1920–1922 m.) buvo palankus Vokietijai, o vyriausybė rėmė Antantę. 1915 m. karalius atstatydino E. Venizelą ir suformavo naują vyriausybę. Tačiau E. Venizelas 1916 m. Salonikuose sudarė opozicinę vyriausybę, 1917 m. birželio mėn., remiamas Antantės, nušalino karalių Konstantiną I nuo sosto (sostas atiteko jo sūnui Aleksandrui, kuris valdė iki mirties 1920 m.) ir stojo į karą Antantės pusėje.

Pasibaigus I Pasauliniam karui, 1919–1920 m. kilo Graikijos ir Turkijos karas, kurį Graikija pralaimėjo. Karai nualino šalį. Joje kilo visuomenės nepasitenkinimas valdžia, stiprėjo revoliucinės nuotaikos, aštrėjo kova tarp monarchistinių politinių jėgų ir respublikos šalininkų. 1920 m. lapkričio mėn. įvykusius parlamento rinkimus laimėjo monarchistai. Referendumu pritarus, į karaliaus sostą grįžo Konstantinas I. 1922 m. rugsėjo mėn. Graikijoje įvyko sukilimas, karalius Konstantinas I vėl buvo nušalintas nuo sosto ir priverstas išvykti iš šalies. Karaliaus titulas atiteko jo sūnui Jurgiui II (valdė 1922–1923; 1935–1941; 1946–1947 m.).

1923 m. gruodžio mėn. parlamento rinkimus laimėjo respublikos šalininkai. 1924 m. sausio 2 d. susirinkusi Nacionalinė taryba paskelbė nutarimą dėl monarchijos panaikinimo. Šis sprendimas buvo patvirtintas referendumu. 1924 m. kovo 25 d. Graikija buvo paskelbta respublika. Nacionalinė taryba pradėjo rengti naują šalies konstituciją. Tačiau šį darbą nutraukė 1925 m. birželio mėn. generolo Th. Pangalos organizuotas karinis perversmas. Parlamentas buvo paleistas ir įvesta karinė diktatūra. 1926 m. rugpjūčio mėn. žlugus karinei diktatūrai, buvo paskelbti nauji parlamento rinkimai. Parlamentas, kurio daugumą sudarė liberalų partijos atstovai, atnaujino konstitucijos rengimo darbą. Ji buvo priimta 1927 m. birželio 3 d. ir vadinama Antrosios Graikijos respublikos konstitucija[199].

1927 m. konstitucija buvo siekiama sukurti demokratinės, socialinės ir teisinės valstybės modelį. Pirmą kartą šalies konstitucijoje buvo įtvirtintos konkrečios socialinės teisės (teisė į darbą, šeimos apsaugą ir kt.) – vadina-

[199] Verfassung der griechischen Republik vom 3. Juni 1927 // http://www.verfassungen.de

masis „socialinių teisių bilis“[200]. Konstitucija įtvirtino naują valstybės valdymo formą (respubliką) ir valdžios institucijų sistemą. Įstatymų leidžiamoji valdžia priklausė dvejų rūmų parlamentui (Atstovų rūmams ir Senatui). Atstovų rūmus sudarė ne mažiau kaip 200 ir ne daugiau kaip 250 narių, renkamų ketveriems metams remiantis visuotine rinkimų teise. Senatą sudarė 120 narių. Jis buvo renkamas devyneriems metams, kas trejus metus atnaujinant jo sudėtį vienu trečdaliu. Ne mažiau kaip devyni dvyliktadaliai Senato narių buvo renkami piliečių, vieną dvyliktąją senatorių dalį rinko Senatas ir Atstovų rūmai bendroje sesijoje, likusios dvi dvyliktosios dalys buvo renkamos profesinio atstovavimo pagrindu. Konstitucija įtvirtino Atstovų rūmų viršenybę įstatymų leidyboje. 1927 m. konstitucija įsteigė prezidento instituciją. Prezidentą rinko Atstovų rūmai ir Senatas penkeriems metams. Prezidentas, Senatui pritarus, turėjo teisę paleisti Atstovų rūmus. Pirmą kartą šalies konstitucijoje buvo įtvirtinta nuostata, jog vyriausybė privalo turėti parlamento (Atstovų rūmų) pasitikėjimą. Minėta Ch. Trikoupio reforma, numačiusi, jog vyriausybė turi turėti parlamento pasitikėjimo mandatą, buvo įgyvendinama konstitucinio papročio būdu.

Priėmus konstituciją, buvo sudaryta E. Venizelos vadovaujama vyriausybė. Ši vyriausybė dirbo ketverius metus ir jai pavyko kelerius metus išlaikyti stabilią šalies socialinę politinę ir ekonominę padėtį. Tačiau netrukus po pasaulio ekonominės krizės Graikijoje vėl prasidėjo suirutė. Po 1935 m. spalio perversmo valdžią užgrobė monarchistai. 1927 m. konstitucija buvo pripažinta netekusia galios. Vėl ėmė galioti 1911 m. konstitucija. Po falsifikuoto plebiscito parlamentas priėmė sprendimą dėl monarchijos atkūrimo. Į Graikiją grįžo karalius Jurgis II. 1936 m. rugpjūčio mėn. ministras pirmininkas I. Metaxas[201] komunizmo grėsmės dingstimi, remiamas karaliaus ir karininkų, įvykdė fašistinį perversmą. Jis įvedė fašistinę diktatūrą, paleido parlamentą, uždraudė visų politinių partijų ir demokratinių organizacijų veiklą.

II Pasaulinio karo pradžioje Graikija pasiskelbė esanti neutrali. 1940 m. spalio ir lapkričio mėn. ji atrėmė Italijos agresiją. 1941 m. balandžio 6 d. į Graikiją įsiveržė Vokietijos kariuomenė ir iki birželio mėn., padedama italų kariuomenės, užėmė visą Graikiją. Jurgis II ir vyriausybė pabėgo į Egiptą. 1944 m. balandžio mėn. liberalų partijos veikėjas G. Papandreou Kaire

[200] Katrougalos G. The Constitutional History of Greece in the Balkan context // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/gr00m_.html.

[201] I. Metaxas 1921 m. įkūrė monarchistinę Laisvamanių partiją, 1935 m. buvo karo ministras, 1936 m. balandžio–rugpjūčio mėn. – ministras pirmininkas, nuo 1936 m. rugpjūčio iki mirties (1941 m. sausio mėn.) – valstybės vadovas.

sudarė emigracinę vyriausybę, kuri 1944 m. pabaigoje, Graikijai išsivadavus iš okupacijos, grįžo į Graikiją.

Graikijai išsivadavus iš vokiečių okupacijos, šalyje prasidėjo politiniai nesutarimai, kova tarp komunistinių ir monarchistinių grupuočių, pasireiškusi ginkluotais išpuoliais, perversmais, mėginimais įvesti diktatūrą. Vyriausybės keitėsi viena po kitos. 1946 m. kovo mėn. rinkimus laimėjo monarchistai. Naujoji K. Tsaldario vyriausybė ėmėsi teroro. Po falsifikuoto plebiscito (1946 m. rugsėjo mėn.) Graikija buvo vėl paskelbta monarchija. Karalius Jurgis II grįžo į sostą. Po Jurgio II mirties 1947 m. karaliumi tapo jo brolis Povilas I (1947–1964 m.).

Graikija darėsi vis labiau priklausoma nuo užsienio valstybių (ypač JAV)[202]. 1946–1949 m. šalyje kilo pilietinis karas prieš užsienio šalių diktatą. Vokiečių okupacija ir pilietinis karas visiškai išsekino Graikiją. Po „Baisiosios dekados“[203] šaliai ekonomiškai atsigauti padėjo JAV, siekiančios sustiprinti savo pozicijas strategiškai svarbioje Graikijoje. 1950 m. vasario mėn. įvyko pirmieji parlamento rinkimai po 1946 metų. Nei šiuose, nei 1951 m. rinkimuose nė vienai politinei partijai nepavyko laimėti absoliučios daugumos.

1951 m. gruodžio 22 d. parlamentas priėmė naują Graikijos konstituciją[204]. Ji įsigaliojo 1952 m. sausio 1 d. Dėl to meto socialinių politinių aplinkybių ir politikų siekio suderinti demokratinę parlamentinę sistemą su monarchiniu valdymu **1952 m. konstitucija** nebuvo originali. Ji buvo kuriama atsižvelgiant į 1911 m. ir 1927 m. konstitucijas, tekstas nedaug skyrėsi nuo šių teisės aktų. Konstitucijoje įtvirtinti karaliaus įgaliojimai beveik nepakito. Konstitucija numatė, kad karalius turėjo teisę leisti įstatymus nesant parlamento arba laiku tarp sesijų, suderinęs su specialiu parlamento komitetu. Tokius komitetus sudarydavo kiekvienos sesijos pradžioje. Konstitucija įtvirtino kai kurias naujas nuostatas, reglamentuojančias parlamento sudarymą ir rinkimų teisę. Nustatyta, kad renkamų parlamento narių skaičius nustatomas atsižvelgus į rinkimų apygardoje esančių rinkėjų skaičių, tačiau bendras parlamento narių skaičius negali būti mažesnis kaip 150 ir didesnis kaip 300 narių. Konstitucija įtvirtino dispozicinę normą, leidžiančią parlamentui įstatymu suteikti rinkimų teisę moterims ir nustatyti piliečiams pareigą dalyvauti rinkimuose.

---

[202] 1947 m. Graikija priėmė Trumeno doktriną, 1948 m. – Maršalo planą, 1952 m. įstojo į NATO.

[203] Greece: The Terrible Decade: Occupation and Civil War, 1940-50 // http://workmall.com/wfb2001/greece/greece_history_index.html.

[204] Verfassung Griechenlands vom 1. Januar 1952 // http://www.verfassungen.de.

Bijodamos nestabilumo, siekdamos savo tikslų, JAV pasiūlė Graikijos parlamentui 1952 m. rinkimus organizuoti ne pagal proporcinę, o pagal mažoritarinę rinkimų sistemą. Parlamentas nenoriai, tačiau pritarė šiam siūlymui. Rinkimų sistemos pakeitimas buvo veiksmingas. 1952 m. rinkimus absoliučia balsų dauguma (247 iš 300 vietų parlamente)[205] laimėjo feldmaršalo A. Papagos vadovaujama „Tautos aliarmo“ partija[206], pradėjusi dešiniųjų partijų valdymo dešimtmetį Graikijoje. A. Papagas buvo paskirtas ministru pirmininku. Po jo mirties (1955 m.) ministru pirmininku buvo paskirtas C. Karamanlis[207].

Po įvykių Kipre ir Graikijos derybų su Turkija dėl Kipro valdymo[208] C. Karamanlis ir jo vadovaujama Nacionalinė radikalų sąjunga prarado visuomenės pasitikėjimą. Politinę įtampą didino C. Karamanlio konfliktai su karaliumi, ypač dėl karaliaus ir kariuomenės santykių. 1963 m. vasario 21 d. parlamentui buvo pateikta konstitucijos pataisa, vadinama „didžiuoju lūžiu“[209]. Ji nebuvo priimta, nes 1963 m. birželio mėn. C. Karamanlio vyriausybė turėjo atsistatydinti. 1963 m. parlamento rinkimus laimėjo iš kelių partijų sudaryta Centro sąjunga (įkurta 1961 m.). Vyriausybės vadovu buvo paskirtas šios partijos lyderis G. Papandreou. Vyriausybė įvykdė kai kurias socialines ir politines reformas. Tačiau 1965 m. dešiniųjų jėgų verčiamas karalius nušalino G. Papandreou vyriausybę. Prasidėjo politinė krizė, kurios metu kelis kartus keitėsi vyriausybės. Nepaisant šalies ekonomikos pažangos, blogėjo gyventojų socialinė padėtis, didėjo emigracijos mastai. Blogėjo santykiai su Turkija.

Artėjant parlamento rinkimams, kurie turėjo įvykti 1967 m. gegužės mėn., Centro sąjungos pergalė atrodė akivaizdi. Siekdama jos išvengti ir baimindamasi kariuomenės pertvarkymų, grupė dešiniųjų karininkų 1967 m. balandžio 21 d. organizavo vadinamąją Prometėjo operaciją ir įvykdė karinį perversmą. Įsigalėjo karinė diktatūra (chunta arba „pulkininkų režimas“[210]). Ministru pirmininku buvo paskirtas K. Kollias, tačiau iš tikrųjų

[205] Greece Reconstruction and Retribution, 1950-67 // http://workmall.com/wfb2001/greece/greece_history_index.html.

[206] Feldmaršalas A. Papagas įkūrė „Tautos aliarmo“ partiją 1951 m. Šios partijos modeliu buvo Prancūzijos „Tautos aliarmo“ partija, vadovaujama Š. de Golio. 1956 m. ministras pirmininkas K. Karamanlis „Tautos aliarmo“ partiją reorganizavo į Nacionalinę radikalų sąjungą.

[207] K. Karamanlis buvo ministras pirmininkas 1955–1963 ir 1974–1980 m.; Graikijos prezidentas 1980–1985 ir 1990–1995 m.

[208] 1960 m. Kipras buvo paskelbtas nepriklausoma respublika. Pagal 1960 m. Kipro konstituciją didesnė dalis parlamento narių renkama Kipro gyventojų graikų, kita dalis – turkų. Šalies prezidentą renka Kipro gyventojai graikai, viceprezidentą – turkai.

[209] The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/.

[210] Greece: The Accession of the Colonels, 1967 // http://workmall.com/wfb2001/greece/ greece_history_index.html.

valdžia priklausė trim karininkams: G. Papadopoului, G. Spandakiui ir S. Patakui. Naujuoju režimu buvo nepatenkintos net dešiniosios partijos. 1967 m. gruodžio mėn. jos mėgino įvykdyti kontroperversmą (jam vadovavo karalius Konstantinas II, kuris valdė 1964–1967 m.). Perversmas nepavyko. Karalius buvo priverstas bėgti iš Graikijos. Karaliaus regentu buvo paskirtas generolas G. Zoitakis. Naują vyriausybę sudarė karinės chuntos vadovas pulkininkas G. Papadopoulas. Jis buvo paskirtas ministru pirmininku, jo pavaduotoju – S. Patakas.

Karinės diktatūros laikotarpiu buvo priimtos dvi konstitucijos: 1968 ir 1973 metais. Dažnai šie teisės aktai vadinami ne konstitucijomis, o konstituciniais tekstais, kuriems būdingas nedemokratinis pobūdis, konservatyvus mentalitetas ir neveiksmingumas[211]. Daugelis juose įtvirtintų nuostatų niekada nebuvo įgyvendintos. **1968 m. Graikijos konstitucija**[212], patvirtinta tautos referendumu, sumažino karaliaus ir išplėtė ministro pirmininko galias. Naudodamasis konstitucijos suteiktomis galiomis, 1972 m. ministras pirmininkas G. Papadopoulas pasiskelbė karaliaus regentu. 1973 m. birželio 1 d. Graikiją paskelbus respublika, jis tapo šalies prezidentu. Konstitucinės santvarkos pakeitimai buvo įtvirtinti **1973 m. konstitucijoje**.

1973 m. lapkričio 25 d. grupė aukštųjų karininkų organizavo karinį maištą, nušalino G. Papadopoulą nuo valdžios ir Graikijos prezidentu paskyrė generolą Ph. Gizikį. 1974 m. liepos mėn. Graikija inspiravo valstybinį perversmą Kipre, ketindama jį aneksuoti. Šiam planui nepavykus, vyriausybė atsistatydino.

1974 m. liepos 24 d. C. Karamanlis, grįžęs iš emigracijos, sudarė Dešiniojo centro vyriausybę. Vyriausybė ėmėsi demokratinių pertvarkymų. Šalyje liovėsi teroras, buvo panaikintos koncentracijos stovyklos, legalizuotos visos politinės partijos, iš emigracijos grįžo daugelis graikų politikos veikėjų. Buvo atkurta 1952 m. Graikijos konstitucija, išskyrus nuostatas, reglamentuojančias karaliaus teisinę padėtį.

III

1974 m. lapkričio mėn. 17 d. Graikijoje įvyko parlamento rinkimai. Juos laimėjo C. Karamanlio vadovaujama Naujosios demokratijos (konservatorių) partija (sutrumpintai – ND). 1974 m. gruodžio 8 d. buvo surengtas referendumas dėl valstybės valdymo formos (iš viso Graikijoje buvo surengti

[211] The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/.
[212] Verfassung Griechenlands vom 15. November 1968 // http://www.verfassungen.de.

šeši referendumai dėl valstybės valdymo formos[213]). 69 nuošimčiai Graikijos piliečių balsavo už respubliką (gr. *Demokratia tes Hellados*)[214].

1975 m. birželio 9 d. Graikijos parlamentas, pasivadinęs Penktuoju reviziniu parlamentu, priėmė naują šalies konstituciją[215]. Pagrindiniai naujosios konstitucijos šaltiniai buvo 1952 m., 1927 m. Graikijos konstitucijos ir 1963 m. parlamentui pasiūlytos 1952 m. konstitucijos pataisos. Kai kurios konstitucinės nuostatos buvo parengtos atsižvelgiant į 1949 m. Vokietijos bei 1958 m. Prancūzijos konstitucijas. 1975 m. konstitucijos projektą rengė C. Karamanlio vadovaujama vyriausybė. Projektas buvo rengiamas skubotai, jo rengėjai nesiekė parengti konstituciją, kuri būtų pagrįsta socialiniu politiniu konsensusu ir priimtina visuomenės daugumai. Už galutinį konstitucijos projektą balsavo tik valdančioji politinė dauguma. Opozicija atsisakė balsuoti, tokiu būdu protestuodama prieš valdančiosios daugumos nenorą įtvirtinti konstitucijoje siūlomas nuostatas, ypač susijusias su prezidento galiomis.

1975 m. konstitucija įtvirtino Graikiją kaip prezidentinę parlamentinę respubliką ir suteikė Respublikos prezidentui didelių įgaliojimų. Pvz., iškilus pavojui valstybės vidaus saugumui ir viešajai tvarkai, prezidentas turėjo teisę riboti konstitucijoje įtvirtintas fundamentines teises, įvesti šalyje karo padėties įstatymus ir įsteigti ypatinguosius teismus. Esant tokioms sąlygoms, prezidentas, pasitaręs su Valstybės taryba (prezidentui šios institucijos sprendimai buvo tik rekomendacinio pobūdžio), turėjo teisę atstatydinti vyriausybę, savo nuožiūra skirti marionetinį vyriausybės vadovą ir pasiskelbti konstituciniu šalies diktatoriumi. Esant ypatingoms aplinkybėms, net ir nepaskelbus karo padėties, prezidentas savo iniciatyva galėjo sušaukti vyriausybės posėdžius ir jiems pirmininkauti. Jis taip pat turėjo teisę paleisti parlamentą, jeigu tai, jo nuomone, atitiko visuomenės lūkesčius; galėjo skelbti referendumą, nepaisydamas vyriausybės valios.

Nors faktiškai Graikijos prezidentas nepasinaudojo jam suteiktomis konstitucinėmis galiomis, tačiau dėl jo įgaliojimų konstitucinio įtvirtinimo buvo diskutuojama nuolat, ypač 1980–1985 metais, kuomet prezidentas ir vyriausybė atstovavo skirtingų politinių interesų grupėms. 1980–1985 m. Graikijos prezidentu buvo išrinktas C. Karamanlis – Naujosios demokrati-

[213] Greece: Dealing with the Monarchy and the Military // http://workmall.com/wfb2001/greece/ greece_history_index.html.

[214] The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/.

[215] Ši Konstitucija įsigaliojo 1975 m. birželio 11 d.: The Constitution of Greece // http://confinder.richmond.edu/greek_2001.html; Die Verfassung der Griechischen Republik // http://www.verfassungen.de/griech/verf75.htm; Constitution de la Grece. – Athenes, 1992; Constitution de Grecia // http://confinder.richmond.edu/admin/docs/GreeceSp.pdf.

jos (konservatorių) partijos atstovas. 1981 m. ir 1984 m. parlamento rinkimus laimėjo Graikų socialistinis judėjimas (PASOK), vadovaujamas A. Papandreou, tuo „nutraukdamas 35 metus trukusį provakarietišką konservatorių valdymą“[216]. Nuo tada dėl politinės valdžios Graikijoje varžosi dvi įtakingiausios šalies politinės partijos: Naujosios demokratijos (konservatorių) partija ir Graikų socialistinis judėjimas (PASOK).

1986 m. kovo 6 d. parlamentas (vadinamas Šeštuoju reviziniu parlamentu) pakeitė vienuolika konstitucijos straipsnių, reglamentuojančių prezidento teisinį statusą. Konstitucinės pataisos labai sumažino prezidento ir išplėtė parlamento bei vyriausybės galias. Taip buvo įgyvendinti 1974 metų parlamentinės opozicijos reikalavimai. Priėmus minėtas pataisas, Graikija iš pusiau prezidentinės tapo parlamentine respublika.

2001 m. pavasarį Graikijos konstitucija buvo dar sykį peržiūrėta. Šį kartą buvo keičiamos septyniasdešimt devynių konstitucijos straipsnių nuostatos. Dauguma šių pataisų buvo priimta keturiais penktadaliais visų parlamento narių balsų. Tai tam tikru mastu atspindėjo to meto stabilią politinę padėtį. Neatsitiktinai 2001 m. konstitucinės pataisos yra vadinamos konstitucijos „sutartine revizija“[217]. Konstitucija buvo papildyta naujomis nuostatomis žmogaus teisių klausimais. Joje buvo įtvirtinti nauji politinio gyvenimo skaidrumo užtikrinimo būdai (pvz., susiję su politinių partijų finansavimu, rinkimų išlaidomis, valstybės ir visuomenės informavimo priemonių turėtojų santykiais ir kt.), išplėstos valstybės decentralizavimo galimybės, pakeistos kai kurios nuostatos, reglamentuojančios parlamento darbą.

IV

Graikijos 1975 m. konstitucija yra vientisas aukščiausios teisinės galios įstatymas, nustatantis šalies politinės, socialinės ekonominės ir teisinės sistemos pagrindus.

Konstitucijoje yra 120 straipsnių, suskirstytų į skirsnius, skyrius ir dalis. Konstituciją sudaro pagrindinė dalis (I–III dalys, apimančios 1–105 straipsnius) ir specialieji, pereinamieji bei baigiamieji nuostatai (IV dalis, 106–120 straipsniai).

Konstitucija neturi preambulės, būdingos daugelio valstybių pagrindiniams įstatymams. Kaip ir visos ankstesnės Graikijos konstitucijos, ji pra-

[216] The Columbia Encyclopedia, Sixth Editon. 2001–2005 // http://www.bartleby.com/65/gr/Greece.html.

[217] The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/

dedama žodžiais „Vardan Švenčiausiosios Trejybės, Vienesmės ir Nedalomos, [...]“ – tuo įtvirtinamos graikų tradicinės dvasinės vertybės.

Konstitucijos I dalyje *Pagrindinės nuostatos* (1–3 straipsniai) formuluojamos bendrosios nuostatos, apibūdinančios Graikijos valstybę, jos konstitucinę santvarką ir vertybes. Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtinama, kad Graikijos valstybės valdymo forma yra parlamentinė respublika. Suverenitetas priklauso Tautai. Valstybės valdžia kyla iš Tautos ir gyvuoja dėl Tautos. Suverenią galią Tauta vykdo konstitucijos nustatyta tvarka.

Šioje dalyje (2 str.) įtvirtinamos visuotinai pripažintos vertybės: žmogaus teisės ir laisvės, taikaus sambūvio ir bendradarbiavimo su kitomis valstybėmis principai. Konstitucijoje nurodyta, kad pagarba žmogaus teisėms ir jų apsauga yra pagrindinė valstybės pareiga. Graikija, vadovaudamasi visuotinai pripažintomis tarptautinės teisės normomis, siekia užtikrinti taiką ir teisingumą, stiprinti draugiškus ryšius su kitomis tautomis ir valstybėmis.

Konstitucijos pagrindinės nuostatos apima ir Bažnyčios santykius su valstybe. Konstitucijos 3 straipsnyje pripažįstama, kad pagrindinė Graikijos religija yra stačiatikybė (Rytų ortodoksų Kristaus bažnyčios tikėjimas). Graikijos (Elados) stačiatikių bažnyčia, pagal doktriną nedalomai susijusi su Konstantinopolio ekumenine bažnyčia[218] ir kitomis tos pačios doktrinos bažnyčiomis, besąlygiškai vadovaujasi Šventaisiais apaštaliniais ir Sinodo kanonais bei švenčiausiomis tradicijomis. Graikijos stačiatikių bažnyčia yra autokefalinė. Bažnyčią valdo Archijerėjų (Vyskupų) Šventasis Sinodas ir jo renkamas Nuolatinis Šventasis Sinodas, veikiantys pagal Bažnyčios statutą, 1850 m. birželio 29 d. Patriarcho raštų ir 1928 m. rugsėjo 4 d. Sinodo akto nuostatas. Konstitucija nustato, kad Šventojo Rašto tekstas yra nekeičiamas. Šio teksto oficialus vertimas į kitą kalbą be išankstinio Autokefalinės Graikijos bažnyčios ir Konstantinopolio ekumeninės bažnyčios leidimo yra draudžiamas.

Konstitucija numato, kad tam tikruose valstybės regionuose nustatytas kitoks bažnytinis režimas neprieštarauja konstitucinėms nuostatoms, įtvirtinančioms viešpataujančios Graikijos stačiatikių bažnyčios statusą.

Kaip ir daugumoje demokratinių valstybių, Graikijos konstitucijoje deklaruojamas žmogaus teisių ir laisvių prioritetas. Šių teisių reglamentavimui skirtas konstitucijos II skyrius *Asmeninės ir socialinės teisės* (4–25 str.).

Konstitucijos III dalį *Valstybės sutvarkymas ir funkcijos* (26–105 str.) sudaro šeši skyriai, reglamentuojantys valstybės institucijų teisinę padėtį ir valstybės valdymo organizavimą. Jų eiliškumas atspindi valstybės valdymo formos, įtvirtintos konstitucijos 1975 metų redakcijoje, ypatumus. Pirmiau-

[218] Konstitucijoje ji yra vadinama Konstantinopolio Didžiąja Kristaus bažnyčia.

sia reglamentuojama Respublikos prezidento, po to – kitų valstybės valdžios institucijų teisinė padėtis. Konstitucijos III dalies 6 skyrius nustato valstybės valdymo pagrindus.

Konstitucijos IV dalyje *Specialieji, pereinamieji ir baigiamieji nuostatai* (106–120 str.) nustatoma konstitucijos įsigaliojimo, jos keitimo tvarka, konkrečių konstitucinių normų įsigaliojimo laikas, valstybės valdžios institucijų perimamumas, naujų institucijų sudarymo tvarka ir terminai, nurodomi konkretūs teisės aktai, kurių galiojimo laikas pratęsiamas iki naujų teisės aktų priėmimo ir kt. Pažymėtina, kad tam tikros šioje dalyje įtvirtintos teisės normos nevisiškai atitinka klasikinės konstitucijos struktūros modelį, kuriame įprastai išdėstomos pagrindinėje ir įvadinėje dalyje. Graikijos konstitucijos specialiuosiuose nuostatuose reglamentuojami kai kurie socialinės ekonominės sistemos aspektai, nustatoma valstybės pareiga globoti graikus, gyvenančius kitose valstybėse, rūpintis kitose valstybėse dirbančių graikų švietimu, socialiniu ir profesiniu ugdymu (Konstitucijos IV dalis, I skyrius, 106, 108 str.).

Konstitucijos baigiamuosiuose nuostatuose (IV dalis, 4 skyrius, 120 str.) ne tik nurodoma konstitucijos įsigaliojimo data, bet ir skelbiama, kad pagarba konstitucijai ir nuo jos neatskiriamiems įstatymams, ištikimybė Tėvynei ir Demokratijai yra kiekvieno graiko pareiga. Kėsinimasis į Tautos suverenitetą ir Tautos įsteigtos valdžios užgrobimas yra nusikaltimas, už kurį baudžiamasis persekiojimas pradedamas iš karto po teisėtos valdžios atkūrimo. Nuo šio momento pradedamas skaičiuoti senaties terminas už įvykdytą nusikaltimą.

Konstitucija baigiama nuostata: „Konstitucijos apsaugos garantas yra Graikijos Tautos patriotizmas. Kiekvieno graiko teisė ir pareiga priešintis visais įmanomais būdais bet kam, kas prievarta kėsinasi nutraukti Konstitucijos galiojimą“.

V

Graikijos konstitucijoje įtvirtinti pagrindiniai principai, kuriais remiantis reglamentuojami asmens ir valstybės santykiai. Jie atitinka tarptautinės teisės principus ir normas žmogaus teisių klausimais. Kaip ir daugumoje valstybių konstitucijų, Graikijos konstitucijoje įtvirtinta nuostata, jog žmogaus teisės vertintinos labiau už visuomenės ir valstybės interesus. Žmogaus ir valstybės santykiai reglamentuojami vadovaujantis prigimtinės teisės, lygiateisiškumo ir asmens laisvės principais.

Konstitucijoje įtvirtintos kelios asmens teisinio statuso nuostatos, kurias draudžiama keisti, tai: „pagarba žmogaus teisėms ir jų apsauga yra pagrin-

dinė valstybės pareiga“ (2 str. 1 d.); „visi graikai lygūs prieš įstatymą“ (4 str. 1); „tik Graikijos piliečiai turi teisę dirbti valstybės tarnyboje, išskyrus atvejus, kuriuos numato specialūs įstatymai“ (4 str. 4); „Graikijos piliečiams nesuteikiami ir nepripažįstami didikų ar kitokie titulai“ (4 str. 7 d.); „Kiekvienas turi teisę laisvai ugdyti savo asmenybę ir dalyvauti šalies socialiniame, ekonominiame ir politiniame gyvenime. Įgyvendindamas šias teises žmogus privalo nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių, nepažeisti Konstitucijos ir moralės nuostatų“ (5 str. 1 d.); „Žmogaus laisvė neliečiama. Niekas negali būti persekiojamas, sulaikytas, įkalintas ar jo laisvė atimta kitaip, kaip nustato įstatymas“ (5 str. 3 d.); „Tikėjimo laisvė yra neliečiama. Žmogaus asmeninių ir politinių teisių bei laisvių negalima varžyti dėl jo įsitikinimų“ (13 str. 1 d.).

Pažymėtina, kad Graikijos konstitucijos dalyje, skirtoje asmens ir valstybės santykiams, nepateikiamas visas žmogaus teisių ir laisvių sąrašas, reglamentuojamos tik asmeninės ir socialinės ekonominės bei kultūrinės teisės, įtvirtinamos jų garantijos. Tačiau kai kurių teisių, įvardytų kaip asmeninės ar socialinės, turinys atitinka įprastų *politinių teisių* turinį, pvz., taikių susirinkimų laisvė (konstitucija numato, kad policija gali būti tik susirinkimuose, vykstančiuose lauke; susirinkimai lauke gali būti uždrausti, jeigu jie kelia pavojų valstybės ar visuomenės saugumui) (11 str. 2 d.), asociacijų laisvė (asociacijų veikla gali būti nutraukta tik teismo sprendimu) (12 str. 2 d.), žodžio, spaudos laisvė, teisė pateikti peticijas valstybės valdžios ir vietos savivaldos institucijoms, piliečių teisė dirbti valstybės tarnyboje ir kt.). Rinkimų teisė ir piliečių teisė vienytis į politines partijas įtvirtinta konstitucijos dalyje, reglamentuojančioje valstybės sutvarkymą ir funkcijas. Pažymėtina, kad konstitucija nenumato Graikijos piliečiams įstatymų iniciatyvos, referendumų iniciatyvos, konstitucijos keitimo iniciatyvos teisių.

Konstitucija išsamiai nereglamentuoja pilietybės santykių (pilietybės įgijimo ir netekimo tvarką nustato įstatymas). Joje įtvirtinti tik pilietybės netekimo pagrindai: įstatymo nustatyta tvarka Graikijos pilietybės netenkama Graikijos piliečiui savanoriškai įgijus kitos valstybės pilietybę arba stojus į užsienio valstybės tarnybą, neatitinkančią Graikijos nacionalinių interesų (4 str. 3 d.). Graikijos piliečiams garantuojamos visos teisės ir laisvės, įtvirtintos konstitucijoje.

Konstitucijoje įtvirtintos *asmeninės teisės*: teisė į gyvybę (mirties bausmė gali būti taikoma tik karo padėties sąlygomis už nusikaltimus, kuriuos numato kariniai baudžiamieji įstatymai) (7 str. 3 d.), teisė į asmens neliečiamumą, teisė į garbę ir orumą, judėjimo laisvė (išskyrus atvejus, kai asmuo įtariamas padaręs nusikaltimą ir jo atžvilgiu pradėtas baudžiamasis persekiojimas arba kai tokį sprendimą priima kriminalinis teismas) (5 str. 4 d.),

teisė į asmens laisvės apsaugą (niekas negali būti sulaikytas ar įkalintas be teismo sprendimo, išskyrus kai asmuo sulaikomas nusikaltimo vietoje. Tokiu atveju sulaikytas asmuo turi būti ne vėliau kaip per 24 valandas atvesdintas pas teismo pareigūną – magistratą, kuris ne vėliau kaip per tris dienas turi priimti sprendimą dėl asmens suėmimo arba tuojau pat paleisti sulaikytąjį. Įstatymo nustatyta kardomoji priemonė – sulaikymas – negali būti ilgesnė kaip vieneri metai, jei padaromas nusikaltimas, ir šeši mėnesiai, kai padaromas nusižengimas) (6 str. 2, 4 d.), teisė į būsto neliečiamumą, asmeninę ir šeimyninę paslaptį, minties, tikėjimo laisvė, teisė į teisminę teisių apsaugą ir procesines garantijas, teisė į materialinės ir moralinės žalos, padarytos neteisėtai asmenį sulaikius ar įkalinus, atlyginimą ir kt.; *socialinės ekonominės teisės*: nuosavybės neliečiamumas (nuosavybė gali būti paimama tik pagal įstatymą visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama) (17 str. 2 d.), teisė į darbą, teisė į būstą, teisė į socialines garantijas ir sveikatos apsaugą, teisė burtis į profesines sąjungas, teisė streikuoti ir kt.; *kultūrinės teisės*: teisė į mokslą (privalomojo mokslo trukmė – ne mažiau kaip 9 metai) (16 str. 3 d.), laisvą mokymą, kūrybos ir mokslinių tyrinėjimų laisvę ir kt.

Iš minėtų teisių reikėtų išskirti konstitucijoje įtvirtintas teises, kurios apibūdina Graikijos konstitucingumo raidos ir šiuolaikinio konstitucinio reguliavimo ypatumus. Visų pirma – tai nuostatos, įtvirtinančios žodžio ir spaudos laisvę (14 str.). Konstitucijos leidėjas tam skyrė ypatingą dėmesį. Konstitucija draudžia spaudos cenzūrą ir kitas prevencines priemones spaudos atžvilgiu. Draudžiama konfiskuoti laikraščius ir kitus spaudos leidinius, išskyrus konstitucijoje numatytus atvejus. Spaudos leidinius galima konfiskuoti esant prokuroro orderiui, kai juose skelbiamos publikacijos, įžeidžiančios krikščionių ar kitas religijas, įžeidžiančios Graikijos Respublikos prezidentą, skelbiančios informaciją apie šalies ginkluotųjų pajėgų struktūrą, ginkluotę, dislokavimą, šalies gynybinę sistemą. Taip pat galima konfiskuoti leidinius, kurių publikacijomis siekiama prievarta pakeisti konstitucinę santvarką, kėsinamasi į valstybės teritorinį vientisumą arba aiškiai pažeidžiama visuomenės moralė. Minėtais atvejais prokuroras ne vėliau kaip per 24 valandas nuo spaudos leidinio konfiskavimo turi perduoti bylą teismo tarybai, kuri per kitas 24 valandas turi priimti sprendimą dėl tolesnio leidinio konfiskavimo. Jeigu teismo taryba nepriima tokio sprendimo, konfiskavimo procedūra nutraukiama *ipso jure*. Jeigu per pastaruosius penkerius metus ne mažiau kaip tris kartus spaudos leidėjas padaro minėtus pažeidimus, teismas priima sprendimą laikinai arba visiškai uždrausti leidinio leidybą, o asmenims, itin šiurkščiai pažeidusiems spaudos įstatymus, – įstatymo nustatyta tvarka uždrausti užsiimti žurnalistine veikla.

Šios nuostatos netaikomos kitoms žiniasklaidos priemonėms ir kinematografijai. Radiją ir televiziją tiesiogiai kontroliuoja valstybė. Kontrolės funkciją įstatymo nustatyta tvarka vykdo nepriklausoma Radijo ir televizijos taryba.

Dar vienas 1975 m. Graikijos konstitucijos ypatumas – nuostatos, įtvirtinančios religijos ir tikėjimo laisvę. Konstitucija garantuoja religijos ir tikėjimo laisvę, religinių apeigų laisvę, jeigu jos neprieštarauja visuomenės tvarkai ir moralei, draudžia bet kokią diskriminaciją religinių pažiūrų pagrindu ir prozelitizmą (13 str.), nepaisant to, suteikia Graikijos stačiatikių bažnyčiai viešpataujančios bažnyčios teisinį statusą.

Konstitucija nustato, kad įvedus karo padėtį gali būti ribojamos kai kurios konstitucinės teisės: judėjimo laisvė, asmens laisvė, būsto neliečiamumas, teisė rinktis į taikius susirinkimus, teisė laisvai vienytis į asociacijas, laisvė reikšti įsitikinimus, spaudos laisvė, susirašinėjimo ir kitokio susižinojimo neliečiamumas, taip pat leidžiamas priverstinis darbas, galima nutraukti asociacijų veiklą, keisti teismų jurisdikciją ir steigti ypatinguosius teismus.

VI

Graikijos konstitucijos III dalies *Valstybės sutvarkymas ir funkcijos* pirmajame skyriuje suformuluoti bendrieji valstybės struktūros pagrindai.

Konstitucija skelbia, kad įstatymų leidžiamąją valdžią vykdo parlamentas ir Respublikos prezidentas, vykdomąją valdžią – Respublikos prezidentas ir vyriausybė, teisminę valdžią – teismai, kurie priima sprendimus Graikijos Tautos vardu (26 str.). Tai – pamatinė konstitucinė nuostata, kurią draudžiama keisti.

Konstitucijos leidėjas, apibūdindamas valstybės sutvarkymo ir funkcionavimo pagrindus, ypatingą dėmesį skiria keliems aspektams: valstybės sienų nustatymui, užsienio šalių kariuomenės buvimui Graikijos teritorijoje, tarptautinės ir nacionalinės teisės santykiui, Graikijos narystei tarptautinėse organizacijose bei politinių partijų veiklai.

Konstitucija įtvirtina, kad valstybės sienos gali būti keičiamos tik įstatymu, už kurį balsuoja absoliuti dauguma parlamento narių. Užsienio šalių kariuomenė negali įeiti į Graikijos teritoriją, taip pat draudžiamas jos dislokavimas ir tranzitas per Graikijos teritoriją kitaip, kaip numato įstatymas, kurį priima parlamentas absoliučia balsų dauguma (27 str.).

Visuotinai pripažintos tarptautinės teisės normos, taip pat Graikijos parlamento ratifikuotos sutartys yra sudedamoji Graikijos teisinės sistemos

dalis ir turi viršenybę nacionalinių įstatymų atžvilgiu. Užsienio piliečiams tarptautinės teisės ir tarptautinių susitarimų nuostatos taikomos abipusiškumo pagrindais (28 str. 1 dalis).

Siekiant užtikrinti šalies nacionalinius interesus ir stiprinant bendradarbiavimą su kitomis valstybėmis, konstitucijoje numatytų institucijų funkcijos tarptautine sutartimi gali būti perduodamos tarptautinėms organizacijoms, jeigu šiai sutarčiai pritaria ne mažiau kaip trys penktadaliai visų parlamento narių (28 str. 2 dalis). Graikijos valstybė, nepažeisdama žmogaus teisių, demokratinių šalies valdymo pagrindų ir vadovaudamasi abipusiškumo principais, turi teisę įstatymu, priimtu absoliučia parlamento narių dauguma, apriboti Tautos suverenitetą, jeigu tai būtina nacionaliniams šalies interesams užtikrinti.

Graikijos piliečiams užtikrinama teisė laisvai vienytis į politines partijas, jeigu jų veikla ir tikslai neprieštarauja demokratiniams valstybės valdymo pagrindams (29 str. 1 dalis). Piliečiai, neturintys rinkimų teisės pagal amžių, gali dalyvauti politinių partijų jaunimo grupėse. Politinės partijos turi teisę įstatymo nustatyta tvarka gauti valstybės paramą. Reglamentuojant politinių partijų ir politinių kampanijų finansavimą, turi būti nustatomi būdai politinių partijų finansinės veiklos, rinkimų išlaidų, parlamento ir atstovaujamųjų vietos valdžios institucijų narių ir kandidatų į šias institucijas lėšų panaudojimo skaidrumą užtikrinti. Bet kokios formos manifestacijose už ar prieš politinę partiją konstitucija griežtai draudžia dalyvauti: teisėjams, teisėsaugos, visų statutinių institucijų tarnautojams (taip pat kariams ir valstybės saugumo pareigūnams), taip pat valstybės ir vietos savivaldos institucijų tarnautojams bei įmonių, kuriose valstybė turi savo kapitalo, vadovams (29 str. 3 dalis).

VII

Graikijos valstybei vadovauja Respublikos prezidentas. Konstitucijoje numatyta, kad Respublikos prezidentas „reguliuoja visų valstybės institucijų veiklą“ (30 str. 1 dalis), kartu su parlamentu vykdo įstatymų leidžiamąją, kartu su vyriausybe – vykdomąją valdžią (26 str.).

Respublikos prezidentą renka parlamentas penkerių metų kadencijai. Tas pats asmuo Respublikos prezidentu gali būti renkamas ne daugiau kaip du kartus. Karo atveju prezidento įgaliojimai pratęsiami iki karo pabaigos. Prezidento pareigos nesuderinamos su kitomis pareigomis ar veikla.

Respublikos prezidentu gali būti renkamas Graikijos pilietis, turintis Graikijos pilietybę ne mažiau kaip penkerius metus, esantis graikų kilmės pagal tėvą arba motiną (1975 ir 1986 metų konstitucijos redakcijoje – tik tėvą), turintis ne mažiau kaip keturiasdešimt metų ir rinkimų teisę.

Prezidentą renka parlamentas specialiame posėdyje atviru balsavimu. Parlamento posėdį, kuriame turi būti renkamas prezidentas, šaukia parlamento pirmininkas ne vėliau kaip prieš vieną mėnesį iki einančio pareigas prezidento įgaliojimų pabaigos pagal tvarką, kurią nustato parlamento reglamentas. Tais atvejais, kai Respublikos prezidentas atsistatydina, miršta, nušalinamas nuo pareigų ir kitais konstitucijoje nurodytais atvejais, specialus parlamento posėdis yra šaukiamas ne vėliau kaip per dešimt dienų nuo prezidento įgaliojimų nutrūkimo. Nepaisant to, prezidentas renkamas visai kadencijai.

Išrinktu laikomas tas kandidatas į Respublikos prezidento vietą, už kurį balsuoja ne mažiau kaip du trečdaliai visų parlamento narių (200 balsų). Jeigu už kandidatą balsuoja mažiau parlamentarų, po penkių dienų rengiami pakartotiniai rinkimai. Jeigu ir šio balsavimo metu kandidatas nesurenka dviejų trečdalių parlamentarų balsų, po penkių dienų vėl rengiami pakartotiniai rinkimai. Kandidatas laikomas išrinktu, jeigu už jį balsuoja ne mažiau kaip trys penktadaliai visų parlamentarų (180 balsų). Jeigu trečiojo balsavimo metu nė vienas kandidatas nesurenka reikiamos balsų daugumos, parlamentas per dešimt dienų nuo šio balsavimo dienos paleidžiamas ir skelbiami nauji rinkimai (32 str. 4 d.). Naujai išrinktas parlamentas nedelsdamas atviru balsavimu turi išrinkti šalies prezidentą. Šiuo atveju kandidatui reikia surinkti tris penktadalius visų parlamento narių balsų. Jeigu kandidatas nesurenka reikiamos balsų daugumos, po penkių dienų rengiamas pakartotinis balsavimas. Išrinktu laikomas kandidatas, už kurį balsavo absoliuti parlamentarų dauguma (151 balsas). Jeigu nesurenkamas reikiamas balsų skaičius, po penkių dienų skelbiami pakartotiniai rinkimai, po kurių iš dviejų kandidatų, surinkusių daugiausiai balsų, Respublikos prezidentu išrenkamas kandidatas, surinkęs daugiau balsų.

Jeigu prezidento rinkimai turi įvykti nesant parlamento (paleidus parlamentą), rinkimai atidedami, kol bus išrinktas naujas parlamentas. Prezidento rinkimai turi būti surengiami per dvidešimt dienų nuo naujojo parlamento sušaukimo. Kol bus išrinktas naujasis prezidentas, pratęsiami buvusio prezidento įgaliojimai.

Konstitucija nustato, kad Respublikos prezidentas, atsistatydinęs iš pareigų nepasibaigus kadencijai, netenka teisės dalyvauti prezidento rinkimuose. Naujai išrinktas prezidentas pradeda eiti pareigas rytojaus dieną pasibaigus Respublikos prezidento kadencijai, visais kitais atvejais – kitą

dieną po rinkimų, po to, kai prisiekia parlamento nariams būti ištikimas Graikijos valstybei ir konstitucijai. Priesaikos tekstas yra konstitucijoje (33 str. 2 dalis).

Respublikos prezidentui išvykus į užsienį ilgiau kaip dešimčiai dienų, jam mirus, atsistatydinus, nušalinus jį nuo pareigų ir kitais atvejais negalint eiti pareigų, jo pareigas laikinai eina parlamento pirmininkas; nesant parlamento – ankstesniojo šaukimo parlamento pirmininkas; jeigu pastarojo nėra arba jis atsisako šių pareigų, prezidentą kolegialiai pavaduoja vyriausybė (34 str. 1 d.). Laikino prezidento pavadavimo laikotarpiu draudžiama paleisti parlamentą, išskyrus atvejus, kai parlamentas turi būti paleidžiamas neišrinkus prezidento konstitucijos 32 str. 4 dalyje nurodytais atvejais; draudžiama atstatydinti vyriausybę ir šaukti referendumą konstitucijoje numatytais atvejais.

Kai prezidentas daugiau kaip 30 dienų negali eiti pareigų, būtina sušaukti parlamentą, net ir tuo atveju, jeigu jis yra paleistas, ir išrinkti naują šalies prezidentą trimis penktadaliais visų parlamento narių balsų. Prezidento rinkimai turi įvykti ne vėliau kaip per šešis mėnesius nuo prezidento, negalinčio eiti pareigų, pavadavimo dienos (34 str. 2 d.).

Graikijos Respublikos prezidento kompetencija apima tik tuos įgaliojimus, kuriuos jam numato konstitucija ir ją konkretinantys įstatymai (50 str.).

Prezidentas, įgyvendindamas jam suteiktus įgaliojimus, leidžia teisės aktus-dekretus. Kad dekretai turėtų teisinę galią, jie privalo būti pasirašyti atitinkamo ministro ir paskelbti *Vyriausybės žiniose*. Atsakomybė už tokį teisės aktą tenka jį pasirašiusiam ministrui. Vyriausybei atsistatydinus, dekretus pasirašo tik prezidentas (35 str. 1 d.). Prezidento dekretą dėl referendumo įstatymo projektui pritarti paskelbimo privalo pasirašyti parlamento pirmininkas (35 str. 3 d.).

Konstitucija numato, kad ministro kontrasignacija nereikalinga prezidento aktams: dėl ministro pirmininko paskyrimo; dėl pasitikrinimo (bandomojo) mandato suteikimo sudaromai vyriausybei; dėl parlamento paleidimo konstitucijoje nurodytais atvejais; dėl įstatymo grąžinimo parlamentui pakartotinai svarstyti; dėl prezidento administracijos pareigūnų skyrimo (35 str. 2 d.).

Respublikos prezidentas atstovauja Graikijos valstybei tarptautiniuose santykiuose, skelbia karą, sudaro taikos sutartis, susitarimus dėl aljanso, ekonominio bendradarbiavimo ir dalyvavimo tarptautinėse organizacijose ar sąjungose ir apie tai skelbia parlamentui, pateikdamas reikiamus paaiškinimus, jeigu tai atitinka valstybės interesus ir jos saugumą. Konstitucija nustato, kad slapto pobūdžio sutarčių nuostatos negali prieštarauti viešai

skelbiamiems sutarčių straipsniams (36 str. 3 d.). Tarptautinės sutartys prekybos, muitų, ekonominio bendradarbiavimo, dalyvavimo tarptautinėse organizacijose ar sąjungose klausimais ir kiti susitarimai, kuriuose numatytos tam tikros nuolaidos, kurios, vadovaujantis konstitucijos nuostatomis, gali būti nustatomos tik įstatymu ir gali būti nenaudingos Graikijos piliečiams, įgyja teisinę galią tik parlamentui jas ratifikavus (36 str. 2 d.).

Respublikos prezidentas skiria ministrą pirmininką, ministro pirmininko teikimu skiria ir atleidžia kitus vyriausybės narius ir ministrų pavaduotojus (37 str. 1 d.). Ministru pirmininku skiriamas politinės partijos, turinčios absoliučią daugumą parlamente, lyderis. Jeigu nė viena politinė partija neturi daugumos parlamente, prezidentas paveda partijos, turinčios daugiausia vietų parlamente, lyderiui ištirti vyriausybės, galinčios turėti parlamento pasitikėjimą, formavimo galimybes (suteikia pasitikrinimo mandatą formuojamai vyriausybei, 37 str. 2 d.).

Nepasisekus tokiu būdu suformuoti vyriausybės, prezidentas paveda tai padaryti antros pagal vietų skaičių parlamente partijos lyderiui, nesėkmės atveju – trečios pagal eilę politinės partijos lyderiui. Konstitucija numato prezidentui teisę suteikti pasitikrinimo mandatą ir ketvirtos pagal eilę partijos lyderiui. Šis pasitikrinimo mandatas galioja tris dienas. Jeigu nė vienas mandatas nepatvirtinamas, prezidentas turi sušaukti visų partijų lyderius ir, įsitikinęs, kad nėra galimybės suformuoti daugumos vyriausybę, paveda ją formuoti iš visų parlamentinių partijų atstovų tam, kad būtų galima sušaukti visuotinius rinkimus. Jeigu ir tokiu būdu nepavyksta suformuoti vyriausybės, tuomet formuojama vadinamoji Santarvės vyriausybė. Prezidentas tai padaryti paveda Valstybės tarybos, Areopago arba Audito rūmų pirmininkui ir paleidžia parlamentą (37 str. 3 d.).

Konstitucija numato, kad tais atvejais, kai politinės partijos turi vienodą deputatų mandatų skaičių, pirmenybė teikiama daugiausia rinkėjų balsų surinkusiai politinei partijai ir seniau susikūrusioms politinėms partijoms.

Prezidentas paleidžia vyriausybę, kai ji atsistatydina ir kai parlamentas pareiškia jai nepasitikėjimą (38 str. 1 d.). Jeigu atsistatydinusios vyriausybės vadovas yra politinės partijos, turinčios absoliučią daugumą parlamente, lyderis ar atstovas, prezidentas paveda formuoti vyriausybę antros pagal mandatų skaičių partijos lyderiui ir t. t., kaip numato aukščiau aptartos konstitucijos 37 str. 2, 3 ir 4 dalies nuostatos.

Jeigu ministras pirmininkas atsistatydina, miršta ar negali eiti pareigų dėl sveikatos būklės, prezidentas skiria ministru pirmininku asmenį, kurį pasiūlo parlamentinė frakcija, kuriai priklausė buvęs vyriausybės vadovas. Siūlymas dėl ministro pirmininko kandidatūros turi būti pateiktas ne vėliau kaip per tris dienas. Iki tol, kol bus paskirtas naujasis ministras pirminin-

kas, jo pareigas eina pirmasis ministro pirmininko pavaduotojas, kai jo nėra, pirmasis pagal nustatytą tvarką ministras.

Sprendimą, ar ministro pirmininko sveikatos būklė neleidžia jam toliau eiti savo pareigų, priima parlamentas absoliučia balsų dauguma, kai to reikalauja absoliuti parlamentinės grupės, kuriai priklauso ministras pirmininkas, dauguma arba ne mažiau kaip du penktadaliai visų parlamento narių (38 str. 2 d.).

Prezidentas kartą per metus konstitucijos nustatyta tvarka šaukia eilines sesijas ir gali šaukti neeilines sesijas, kai, jo nuomone, tai yra būtina. Sesijos metu prezidentas tik vieną kartą gali nutraukti jos darbą, atidėdamas jos pradžią arba nutraukdamas parlamento posėdžius ne daugiau kaip trisdešimčiai dienų (40 str. 2 d.).

Prezidentas gali paleisti parlamentą, kai atsistatydina dvi vyriausybės arba kai dviem vyriausybėms išreiškia nepasitikėjimą parlamentas, kurio sudėtis neužtikrina vyriausybės stabilumo (41 str. 1 d.). Rinkimus organizuoja vyriausybė, turinti paleidžiamo parlamento pasitikėjimą. Jei to nėra, vyriausybė formuojama pagal anksčiau minėtą tvarką (37 str. 3 dalis).

Prezidentas gali paleisti parlamentą vyriausybės, turinčios parlamento pasitikėjimą, siūlymu, kai reikia atnaujinti parlamento sudėtį prieš priimant nacionalinės svarbos sprendimą (41 str. 2 d.). Esant tokioms aplinkybėms, draudžiama paleisti naujo šaukimo parlamentą. Prezidento dekretu skelbiami parlamento rinkimai turi įvykti ne vėliau kaip per trisdešimt dienų paleidus parlamentą; pirmasis parlamento posėdis turi būti sušauktas ne vėliau kaip per trisdešimt dienų išrinkus parlamentą. Naujai išrinktas parlamentas negali būti paleidžiamas anksčiau kaip po metų, išskyrus atvejus, kai formuojant vyriausybę nepasiseka gauti parlamento pasitikėjimo mandato (37 str. 3 dalis). Parlamentas turi būti paleidžiamas ir tuo atveju, kai trečią kartą balsuojant už prezidento kandidatūrą nepavyksta surinkti reikiamos parlamento narių balsų daugumos (32 str. 4 dalis).

Prezidentas kartu su parlamentu vykdo įstatymų leidžiamąją valdžią (26 str.). Jis turi teisę priimti deleguotus įstatymus (43 str. 2 d.), esant ypatingoms ir neatidėliotinoms aplinkybėms, karo padėties laikotarpiu arba laikotarpiu, kai būtina nedelsiant atkurti demokratinių institucijų veiklą ir patenkinti visuomenės poreikius ir interesus, – įstatymus dekretus (44 str. 1 d., 48 str. 5 d.). Prezidentas pasirašo ir skelbia parlamento priimtus įstatymus, turi įstatymų suspensyvinio veto teisę (žr. toliau). Prezidentas leidžia dekretus, kurie nustato įstatymų įgyvendinimo tvarką, tačiau negali sustabdyti jų vykdymo ar apriboti jų galiojimo asmenų atžvilgiu (43 str. 1 d.).

Prezidentas, Ministrų kabinetui pasiūlius ir parlamentui absoliučia balsų dauguma pritarus, skelbia referendumus svarbiais valstybės gyvenimo

klausimais. Prezidentas skelbia referendumus dėl įstatymų, reglamentuojančių svarbius visuomeninius santykius (išskyrus finansų klausimus), projektų, jeigu tokią iniciatyvą išreiškia du penktadaliai parlamento narių ir jai pritaria trys penktadaliai visų parlamento narių (44 str. 2 d.). Ypatingais atvejais prezidentas, pritarus ministrui pirmininkui, turi teisę kreiptis į tautą su pareiškimu (44 str. 3 d.). Šis pareiškimas yra kontrasignuojamas ministro pirmininko ir skelbiamas *Vyriausybės žiniose*.

Respublikos prezidentas yra vyriausiasis šalies ginkluotųjų pajėgų vadas. Už valstybės ginkluotųjų pajėgų tvarkymą ir vadovavimą joms yra atsakinga vyriausybė. Prezidentas įstatymo nustatyta tvarka suteikia aukščiausius karinius laipsnius, skiria valstybės apdovanojimus.

Prezidento įgaliojimai yra susiję ir su teisingumo vykdymu. Pasiūlius teisingumo ministrui, pasitaręs su taryba, kurios daugumą sudaro teisėjai, jis turi teisę teikti malonę nuteistiesiems; pritarus parlamentui gali teikti malonę ministrui. Prezidentas gali skelbti amnestiją asmenims, nuteistiems už politinius nusikaltimus, pagal įstatymą, kurį priima parlamentas trijų penktadalių narių dauguma (48 str. 3 d.).

Kai kyla grėsmė nacionaliniam saugumui ar demokratinei valstybės santvarkai ir nėra parlamento ar galimybių sušaukti parlamentą, prezidentas turi teisę, pasiūlius Ministrų kabinetui, priimti sprendimą dėl karo padėties įvedimo visoje šalyje ar jos dalyje, įsteigti ypatinguosius teismus, paskelbti ypatinguosius įstatymus ir sustabdyti kai kurių konstitucinių nuostatų galiojimą. Vyriausybė turi pateikti prezidento dekretą parlamentui tvirtinti iš karto, kai tik bus galimybė sušaukti parlamentą, bet ne vėliau kaip per penkiolika dienų. Prezidento dekretas laikomas patvirtintu, kai jam pritaria absoliuti parlamento dauguma (48 str. 2 d.). Konstitucija nustato, kad karo padėties įstatymas negali būti keičiamas jam galiojant (48 str. 5 d.). Karo padėties metu nepraranda teisinės galios konstitucijos 61 ir 62 straipsniai, nustatantys parlamento nario teisinę neliečiamybę ir garantijas, net ir tais atvejais, kai parlamentas yra paleistas ar pasibaigusi jo sesija.

Konstitucija garantuoja prezidento teisinę neliečiamybę. Respublikos prezidentas neatsako už savo veiksmus, kuriuos vykdo eidamas prezidento pareigas, išskyrus valstybės išdavimą ir sąmoningą konstitucijos pažeidimą (49 str. 1 d.). Už veiksmus, nesusijusius su einamomis pareigomis, prezidentas gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik pasibaigus jo kadencijai.

Konstitucija numato, kad vienas trečdalis parlamento narių turi teisę inicijuoti apkaltą prezidentui. Nutarimas pradėti apkaltos procesą laikomas priimtu, kai už jį balsuoja ne mažiau kaip du trečdaliai visų parlamento narių. Nuo tos dienos, kai prezidentas stoja prieš teismą, jo įgaliojimai su-

stabdomi ir perduodami konstitucijoje (34 str.) nurodytam asmeniui, turinčiam teisę pavaduoti prezidentą (parlamento pirmininkui, nesant parlamento – ankstesniojo šaukimo parlamento pirmininkui, jeigu pastarojo nėra arba jis atsisako šių pareigų – vyriausybei). Teismui priėmus išteisinamąjį nuosprendį, prezidentas toliau eina pareigas, jeigu nėra pasibaigusi jo kadencija.

VIII

Graikų tautos atstovaujamoji institucija yra parlamentas – **Nacionalinė Bulė** (gr. *Boule ton Ellenon* – graikų taryba). Ši valstybės valdžios institucija vykdo tradicines parlamentui būdingas funkcijas: leidžia įstatymus, vykdo parlamentinę vyriausybės kontrolę, tvirtina valstybės biudžetą, turi kitų konstitucijoje numatytų įgaliojimų: renka Respublikos prezidentą, ratifikuoja tarptautines sutartis, organizuoja apkaltą Respublikos prezidentui, vyriausybės nariams ir kt.

Pažymėtina, kad konstitucijos skyriuje, reglamentuojančiame parlamento teisinį statusą, nepateikiamas parlamento įgaliojimų sąrašas. Daugelis parlamentui suteiktų teisių ir pareigų įtvirtinama konstitucijos skyriuose, skirtuose kitoms valstybės valdžios institucijoms.

Graikijos parlamentas yra vienerių rūmų. Konstitucijoje numatyta (51 str. 1 d.), kad parlamentą turi sudaryti ne mažiau kaip 200 ir ne daugiau kaip 300 narių. Tikslų deputatų skaičių nustato įstatymas. Šiuo metu galiojančiu įstatymu nustatytas parlamento narių skaičius – 300[219].

Deputatai renkami ketveriems metams, remiantis visuotine, lygia, tiesiogine rinkimų teise ir slaptu balsavimu. Aktyviąją rinkimų teisę turi Graikijos piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra 18 metų. Rinkimuose negali dalyvauti piliečiai, kurie teismo pripažinti neveiksniais, ir piliečiai, teisti už nusikaltimus, kuriems įstatymas nenumato senaties termino. Piliečių dalyvavimas rinkimuose yra privalomas (51 str. 5 d.). Išimtis ir baudžiamąsias sankcijas nustato įstatymas. Rinkimų teisės laisvės varžymas, rinkimų rezultatų falsifikavimas yra nusikaltimai, už kuriuos įstatymas numato baudžiamąją atsakomybę.

Parlamento kadencijos laikas skaičiuojamas nuo visuotinių parlamento rinkimų dienos. Eilinius parlamento rinkimus skelbia Respublikos prezidentas ne vėliau kaip 30 dienų iki kadencijos pabaigos. Pirmasis parlamento posėdis turi būti sušauktas ne vėliau kaip per 30 dienų nuo parlamento išrinkimo dienos. Respublikos prezidento dekretą dėl parlamento rinkimų

[219] Hellenic Parliament // http:www.parliament.gr/.

ir sušaukimo turi pasirašyti visi Ministrų kabineto nariai (53 str. 1 d.).

Paskutiniaisiais parlamento kadencijos metais papildomi rinkimai laisvoms deputatų vietoms užimti negali būti skelbiami, jeigu laisvų vietų skaičius neviršija vieno penktadalio bendro parlamento narių skaičiaus.

Karo atveju parlamento įgaliojimų laikas pratęsiamas iki jo pabaigos. Jeigu tuo metu parlamentas paleistas, naujojo parlamento rinkimai atidedami iki karo pabaigos ir nedelsiant (*ipso jure*) šaukiamas paleistasis parlamentas (53 str. 3 d.).

Rinkimų sistemą ir rinkimų apygardas nustato įstatymas. Konstitucijoje įtvirtinta, kad deputatų skaičių rinkimų apygardoje, atsižvelgdamas į gyventojų skaičių, nustato prezidentas. Joje numatyta, kad dalis parlamento (ne daugiau kaip viena dvidešimtoji visų parlamento narių) gali būti renkama pagal proporcinę rinkimų sistemą bendra tvarka visoje valstybės teritorijoje (54 str. 3 d.).

Parlamento nariu gali būti renkamas Graikijos pilietis, kuris turi rinkimų teisę ir rinkimų dieną yra ne jaunesnis kaip 25 metų (55 str. 1 d.). Deputatas, netekęs Graikijos pilietybės ar rinkimų teisės, savaime (*ipso jure*) netenka parlamentaro mandato.

Kandidatais į parlamento narius negali būti keliami etatiniai valstybės pareigūnai ir tarnautojai, kiti viešojo sektoriaus darbuotojai, krašto apsaugos sistemos karininkai, saugumo tarnybų darbuotojai, vietos valdžios institucijų tarnautojai, vienasmenių vietos valdžios institucijų atstovai, viešąją teisę įgyvendinančių institucijų, valstybinių institucijų, registruojančių civilinės būklės aktus ir civilinius sandorius, valstybinių įmonių, įmonių, kurių akcininkė yra valstybė ar kurios vadovus skiria valstybė, municipalinių įmonių vadovai, jeigu jie neatsisako šių pareigų iki savo kandidatūros iškėlimo dienos. Karininkai, atsistatydinę iš užimamų pareigų, netenka teisės grįžti į krašto apsaugos tarnybą. Antrojo lygio administracinių vienetų renkamų vienasmenių vietos valdžios institucijų atstovai negali kelti savo kandidatūros ir tuo atveju, jeigu atsistatydina (56 str. 1 d.). Nurodyti apribojimai netaikomi universitetinių aukštųjų mokyklų profesoriams. Konstitucija numato, kad, pasibaigus parlamento kadencijai, pastariesiems išsaugomas profesoriaus etatas.

Rinkiminėje apygardoje kandidatais į parlamento narius negali būti keliami piliečiai, kurie pastaruosius 18 mėnesių (ankstesnėje konstitucijos redakcijoje – 3 mėnesius) iki parlamento kadencijos pabaigos rinkiminės apygardos teritorijoje tarnavo ar ėjo konstitucijoje nurodytas pareigas: viešąją teisę įgyvendinančių institucijų vadovai, krašto apsaugos sistemos karininkai ir saugumo tarnybų pareigūnai, ministerijų generaliniai sekretoriai, etatiniai valstybės ir vietos valdžios institucijų tarnautojai, valstybės ar savival-

dybių įmonių vadovai. Valstybės tarnautojai ir kariai, kurių pareigos pagal įstatymą siejamos su tam tikru terminu, negali kelti savo kandidatūros ir būti renkami parlamento nariais nepasibaigus nustatytam terminui.

Parlamento nario pareigos nesuderinamos su jokia administracine ar profesine veikla. Parlamento narys turi teisę atsisakyti pareigų, nesusijusių su parlamentine veikla, per aštuonias dienas nuo oficialaus parlamento nario mandato patvirtinimo. Parlamentaras, nepateikęs atitinkamo raštiško pareiškimo, automatiškai netenka mandato. Konstitucija draudžia parlamentarams turėti privilegijų. Pvz., konstitucijoje nurodyta, kad parlamento nariams negali būti teikiamos nuolaidos naudojant nekilnojamąjį turtą, draudžiama gauti pajamų už paslaugas, užmokesčio už įstatymų projektų rengimą ar valstybės užsakymų vykdymą ir kt. (57 str. 1 d.). Paaiškėjus šioms aplinkybėms, parlamentaras netenka mandato *ipso jure*.

Parlamento rinkimų priežiūrą vykdo ir ginčus dėl parlamento rinkimų įstatymų pažeidimų nagrinėja Aukščiausiasis specialusis teismas.

Išrinktas parlamento narys visas tautos atstovo teises įgyja po to, kai parlamente prisiekia būti ištikimas Graikijos valstybei ir konstitucijai. Priesaikos tekstą nustato konstitucija (59 str. 1 d.). Parlamento nariai turi laisvo mandato statusą: neribotą laisvę reikšti savo nuomonę ir balsuoti pagal savo sąžinę (60 str. 1 d.). Jie turi teisę nevaržomi atsisakyti parlamento nario mandato. Šią teisę parlamentarai įgyvendina, pateikdami atitinkamą prašymą parlamento pirmininkui.

Deputatams garantuojamas parlamentinis imunitetas: kadencijos metu parlamento narys negali būti persekiojamas, sulaikytas, įkalintas ar kitaip suvaržyta jo laisvė be išankstinio parlamento sutikimo, išskyrus kai jis užtinkamas darantis nusikaltimą (62 str. 1 d.). Už politinius nusikaltimus negali būti persekiojami ir paleistojo parlamento nariai iki tol, kol nesusirinks naujai išrinktas parlamentas. Jeigu per tris mėnesius nuo prokuroro teikimo dėl prašymo leisti patraukti parlamentarą baudžiamojon atsakomybėn (neįskaitant parlamento atostogų) parlamentas nepriima atitinkamo sprendimo, laikoma, kad parlamentas nedavė sutikimo patraukti parlamento narį baudžiamojon atsakomybėn.

Konstitucija įtvirtina ir parlamento nario indemnitetą: deputatai negali būti persekiojami už savo nuomonę ar kalbas (61 str. 1 d.). Tačiau už šmeižtą, parlamentui sutikus, parlamento narys gali būti traukiamas atsakomybėn įstatymo nustatyta tvarka. Parlamentas turi duoti šį sutikimą per 45 dienas nuo prašymo pateikimo parlamento pirmininkui. Konstitucija taip pat įtvirtina, kad deputatas neprivalo aiškintis ir duoti parodymų dėl informacijos šaltinių ir informacijos, kurią jis surinko ar gavo eidamas parlamento nario pareigas (62 str. 3 d.).

Parlamento nario darbas, taip pat išlaidos, susijusios su jo parlamentine veikla, atlyginamos iš valstybės biudžeto. Jeigu deputatas per vieną mėnesį be pateisinamos priežasties nedalyvauja penkiuose posėdžiuose, iš jo atlyginimo ne ginčo tvarka išskaičiuojama viena trisdešimtoji mėnesinio darbo užmokesčio dalis už kiekvieną praleistą posėdį (63 str. 3 d.).

Parlamentas be specialaus šaukimo (*ipso jure*) kiekvienais metais pirmąjį spalio mėnesio pirmadienį renkasi į eilinę sesiją. Konstitucijoje numatytais atvejais neeilinę sesiją gali šaukti Respublikos prezidentas. Eilinės sesijos trukmė – ne mažiau kaip penki mėnesiai. Eilinė sesija turi būti pratęsiama tais atvejais, kai reikia patvirtinti valstybės biudžetą ir priimti atitinkamą įstatymą.

Parlamento veiklą ir struktūrą nustato vidaus reglamentas.

Parlamentas reglamente nustatyta tvarka kadencijos laikui renka savo vadovus: pirmininką ir prezidiumą. Konstitucija numato, kad parlamentas turi teisę pareikšti nepasitikėjimą parlamento pirmininku ir prezidiumo nariais, kai to pareikalauja 50 parlamento narių (65 str. 3 d.). Parlamento nariai buriasi į politines frakcijas ir grupes. Parlamente veikia nuolatiniai komitetai, kurių skaičius ir kompetencija atitinka veikiančių ministerijų skaičių.

Kiekvienos eilinės sesijos pradžioje parlamentas reglamento nustatyta tvarka sudaro komitetams pavaldžias komisijas, kurios turi nagrinėti teikiamus įstatymų projektus. Vienas penktadalis parlamento narių turi teisę siūlyti parlamentui sudaryti laikinąsias tyrimo komisijas. Tokios komisijos sudaromos, kai tam pritaria ne mažiau kaip du penktadaliai visų parlamento narių. Užsienio politikos ar valstybės gynimo klausimams tirti gali būti sudaromos komisijos, jeigu tam pritaria absoliuti parlamento narių dauguma. Parlamento komitetai, parlamentinės ir tyrimo komisijos sudaromos reglamento nustatyta tvarka pagal proporcingo politinių partijų, grupių ir nepriklausomų deputatų atstovavimo principą.

Vienas iš nuolatinių komitetų ypatumų, numatytų konstitucijoje, yra tas, kad jiems suteikta įstatymų leidybos teisė, išskyrus teisę priimti įstatymus, kurie priklauso išimtinei parlamento kompetencijai.

Graikijos parlamentas paprastai posėdžiauja viešai, tačiau konstitucija nedraudžia rengti ir uždarų posėdžių. Uždari posėdžiai gali būti rengiami, kai to prašo vyriausybė ar penkiolika deputatų ir tam pritaria absoliuti parlamento dauguma (66 str. 1 d.). Parlamento sprendimai priimami posėdyje dalyvavusių parlamento narių dauguma, tačiau ne mažesne kaip vienu ketvirtadaliu visų parlamento narių balsų (67 str.). Balsams pasiskirsčius po lygiai, balsuojama pakartotinai. Jeigu ir antrą kartą balsuojant balsai pasidalija, siūlymas priimti sprendimą atmetamas.

IX

Graikijos teisinė sistema pagrįsta teisės aktų hierarchijos principu. Aukščiausią teisinę galią turi šalies konstitucija. Konstitucijos viršenybės principas įtvirtintas konstitucijos skyriuje, reglamentuojančiame teismų veiklą: teismas negali taikyti įstatymo, kurio turinys neatitinka konstitucijos (93 str. 4 d.). Parlamento priimtų įstatymų, kuriais pagrįsti Graikijos aukščiausiųjų administracinių, baudžiamųjų, civilinių ir audito teismų sprendimai, konstitucingumą tikrina speciali teisminė institucija – Aukščiausiasis specialusis teismas (100 str.).

Graikijos teisinės sistemos dalis yra visuotinai pripažintos tarptautinės teisės normos ir Graikijos parlamento ratifikuotos tarptautinės sutartys. Konstitucijoje įtvirtinta jų viršenybė nacionalinių įstatymų atžvilgiu (28 str. 1 d.).

Įstatymų leidžiamąją valdžią vykdo Respublikos prezidentas ir parlamentas (26 str.).

Parlamentas priima dviejų rūšių įstatymus: specialiuosius (bilius) ir paprastuosius. Konstitucija nustato įstatymų, kuriuos gali svarstyti ir priimti tik parlamentas, sąrašą. Parlamentas priima vidaus reglamentą; Parlamento rinkimų įstatymą; įstatymus, reglamentuojančius bažnyčios teisinę padėtį, tikėjimo ir religinių įsitikinimų laisvę, valstybės sienų keitimą, užsienio valstybių kariuomenės buvimą Graikijos teritorijoje, valstybės institucijų funkcijų perdavimą tarptautinėms organizacijoms ir tautos suvereniteto ribojimą, karo padėtį, tarptautinių sutarčių sudarymą; žmogaus teisių apsaugą, politinių partijų veiklą, įstatymų leidybos teisės delegavimą Respublikos prezidentui, ministrų atsakomybę, karo padėtį; biudžetą; interpretacinio pobūdžio įstatymus ir kitus visuomenei svarbius įstatymus bei įstatymus, kuriems priimti reikia kvalifikuotos parlamento narių daugumos (72 str. 1 d.). Visi kiti įstatymų projektai parlamento reglamente nustatyta tvarka gali būti svarstomi ir priimami parlamento komitetuose.

Įstatymų iniciatyvos teisė priklauso parlamentui ir vyriausybei (73 str. 1 d.). Konstitucija numato kai kuriuos šių subjektų iniciatyvos teisės ribojimus ir papildomus reikalavimus. Pvz., įstatymų projektus pensijų klausimais turi teisę teikti tik finansų ministras, pasitaręs su Audito rūmais, o įstatymų projektus dėl pensijų, mokamų iš vietos savivaldos ar kitų viešąją teisę įgyvendinančių institucijų biudžetų, – finansų ministras ir kompetentingas ministras. Konstitucijoje nurodyta, kad pensijų klausimai gali būti reglamentuojami tik specialiuoju įstatymu. Draudžiama pensijų klausimus reglamentuojančias nuostatas įtvirtinti įstatymuose, susijusiuose su kitais

visuomeniniais santykiais (73 str. 2 d.). Parlamentas negali svarstyti įstatymų, kuriais siekiant išmokėti atlyginimus, pensijas ar suteikti kitas socialines garantijas, būtų didinamos valstybės, savivaldybių, viešąją teisę įgyvendinančių institucijų išlaidos, mažinamos pajamos ar turtas (73 str. 3 d.). Įstatymų, kuriais nustatomi vietiniai ar specialūs mokesčiai ar rinkliavos, projektai turi būti patvirtinti finansų ministro ir koordinacijos ministro parašais (73 str. 5 d.).

Paprastieji įstatymai priimami posėdyje dalyvaujančių deputatų dauguma, bet ne mažesne kaip viena ketvirtąja visų parlamento narių, išskyrus įstatymus, kuriems priimti konstitucija ir parlamento reglamentas reikalauja kvalifikuotos parlamento narių daugumos.

Teisę priimti įstatymus turi ir parlamento komitetai: parlamentas gali suteikti (deleguoti) jiems įstatymų leidybos teisę, išskyrus teisę priimti įstatymus, kurie pagal konstituciją paskirti išimtinei parlamento kompetencijai (70 str. 2 d). Tokie įstatymai laikomi priimtais, kai už juos balsavo ne mažiau kaip du penktadaliai komiteto narių (70 str. 5 d.). Dėl visų abejonių ar nesutarimų priimant įstatymą komitetai absoliučios narių daugumos sprendimu turi teisę kreiptis į parlamentą. Parlamento sprendimas komitetams yra privalomas. Komiteto priimtą įstatymą tvirtina parlamentas vidaus reglamente nustatyta tvarka. Pažymėtina, kad tokio reikalavimo nebuvo ankstesnėje konstitucijos redakcijoje (1975–1986 m. redakcijoje buvo numatyta kita nuostata: parlamentas plenariniame posėdyje gali absoliučia visų parlamento narių dauguma priimti sprendimą ir pareikalauti, kad komitete svarstomas įstatymo projektas būtų perduotas parlamentui svarstyti ir priimti).

Įstatymai įsigalioja, kai juos pasirašo ir *Vyriausybės žiniose* paskelbia Respublikos prezidentas. Įstatymai turi būti pasirašomi ne vėliau kaip per vieną mėnesį nuo jų priėmimo. Per šį laikotarpį prezidentas turi teisę grąžinti įstatymo projektą parlamentui pakartotinai svarstyti, nurodydamas savo argumentus (42 str. 1 d.). Parlamentas gali atmesti prezidento veto absoliučia visų parlamento narių balsų dauguma. Tokiu atveju prezidentas turi pasirašyti ir paskelbti įstatymą ne vėliau kaip per dešimt dienų nuo pakartotinio balsavimo.

Parlamentui priklauso įstatymų autentiško aiškinimo teisė. Konstitucija nustato, kad įstatymas, nereikalaujantis papildomo aiškinimo, įsigalioja po jo oficialaus paskelbimo (77 str.). Įstatymų įgyvendinimo tvarką nustato Respublikos prezidentas, tačiau jis negali sustabdyti įstatymų vykdymo ar apriboti jų galiojimo asmenų atžvilgiu (43 str. 1 d.).

Konstitucijoje numatyta, kad priimant įstatymus, reglamentuojančius ypač svarbius visuomeninius santykius (išskyrus finansų klausimus), gali

būti skelbiamas tautos referendumas, jeigu tokią iniciatyvą išreiškia du penktadaliai parlamento narių ir jai pritaria trys penktadaliai visų parlamento narių (44 str. 2 d.).

Respublikos prezidentas priima dviejų rūšių įstatymo lygmens teisės aktus: deleguotus įstatymus (legislatyvinius dekretus) ir įstatymus-dekretus.

Konstitucijoje numatyta, kad parlamentas gali įstatymo nustatyta tvarka suteikti Respublikos prezidentui teisę tam tikrais klausimais priimti legislatyvinius dekretus (43 str. 2 d.).

Esant ypatingoms ir neatidėliotinoms aplinkybėms, Respublikos prezidentas, Ministrų kabinetui pasiūlius, turi teisę leisti įstatymus-dekretus (44 str. 1 d.). Šiuos teisės aktus turi patvirtinti parlamentas per 40 dienų nuo jų išleidimo arba per 40 dienų nuo parlamento sesijos pradžios. Jeigu prezidentas nepateikia šių teisės aktų tvirtinti parlamentui nurodytu laiku arba jeigu jie nebuvo parlamento patvirtinti per tris mėnesius nuo jų priėmimo, prezidento išleisti dekretai-įstatymai netenka teisinės galios.

Karo padėties metu arba laikotarpiu, kai būtina nedelsiant atkurti demokratinių institucijų veiklą ir patenkinti visuomenės poreikius ir interesus, Respublikos prezidentas vyriausybės siūlymu turi teisę leisti įstatymus-dekretus, tačiau negali keisti Karo padėties įstatymo jam galiojant (48 str. 5 d.). Šiuos teisės aktus turi patvirtinti parlamentas per 15 dienų nuo jų išleidimo arba per 15 dienų nuo parlamento sesijos pradžios.

Tam tikrų ypatumų turi finansinių įstatymų priėmimas. Parlamentas kiekvienais metais eilinėje sesijoje tvirtina valstybės biudžetą. Parlamentui biudžeto projektą teikia finansų ministras spalio mėnesio pirmąjį pirmadienį. Po svarstymų komitete finansų ministras, atsižvelgdamas į pateiktas pastabas, turi pateikti pataisytą biudžeto projektą parlamentui ne vėliau kaip prieš keturiasdešimt dienų iki biudžetinių metų pradžios. Biudžeto įstatymo priėmimo tvarką nustato Parlamento reglamentas. Konstitucija nustato, kad svarstant biudžeto projektą visoms parlamento frakcijoms turi būti garantuojama teisė pareikšti savo nuomonę (79 str. 3 d.).

Tais atvejais, kai patvirtinto biudžeto įvykdyti neįmanoma, parlamentas turi teisę priimti specialųjį įstatymą. Jeigu pasibaigus parlamento kadencijai biudžetas nebuvo patvirtintas ar nebuvo priimtas specialusis įstatymas, praėjusių ar besibaigiančių biudžetinių metų biudžeto vykdymas pratęsiamas keturiems mėnesiams. Sprendimą dėl biudžeto vykdymo pratęsimo priima Respublikos prezidentas Ministrų kabineto siūlymu (79 str. 5 d.). Konstitucija numato, kad įstatymu gali būti patvirtintas dvejų metų biudžetas (79 str. 6 d.). Be specialaus įstatymo į valstybės biudžetą negali būti įtraukiamos išlaidos darbo užmokesčiui, pensijoms, subsidijoms ar apdovanojimams (80 str. 1 d.). Kontroliuoti valstybės biudžeto vykdymą ir teikti

išvadas dėl biudžeto įstatymo projekto pavesta aukščiausiajam audito teismui – Audito rūmams (98 str.).

X

Vyriausybės funkcijas vykdo Ministrų kabinetas, kurį sudaro ministras pirmininkas ir ministrai. Ministrą pirmininką, ministro pirmininko teikimu ministrus skiria Respublikos prezidentas (žr. aukščiau).

Vyriausybės sudėtį ir veiklą reglamentuoja įstatymas. Konstitucija numato, kad Respublikos prezidentas, ministrui pirmininkui pasiūlius, turi teisę skirti ministrą arba kelis ministrus ministro pirmininko pavaduotojais (81 str. 1 d.). Ministro rangą turinčių ministro pavaduotojų (alternatyviųjų ministrų), ministro pavaduotojų ir ministro be portfelio, kurie gali būti vyriausybės nariais, teisinį statusą nustato įstatymas.

Vyriausybės nariais gali būti skiriami tik tokie asmenys, kurie atitinka parlamento nariui keliamus reikalavimus. Vyriausybės nariams draudžiama užsiimti kita profesine veikla. Įstatymas gali nustatyti ir kitus jų veiklos apribojimus.

Vyriausybė, vadovaudamasi konstitucija ir įstatymais, formuoja ir įgyvendina bendrąją šalies politiką (82 str. 1 d.). Ministras pirmininkas vadovauja vyriausybės veiklai ir užtikrina jos vienybę. Ministras vadovauja ministerijai, sprendžia ministerijos kompetencijai priklausančius klausimus, vykdo kitas įstatymų nustatytas funkcijas. Ministras be portfelio vykdo ministro pirmininko pavestas funkcijas. Vyriausybė yra solidariai atsakinga už bendrą vyriausybės veiklą, o vyriausybės nariai – už veiklą jų kompetencijos ribose (85 str.).

Vyriausybė turi turėti parlamento pasitikėjimą (84 str. 1 d.). Vyriausybė turi gauti parlamento pasitikėjimo votumą per penkiolika dienų nuo ministro pirmininko priesaikos. Vyriausybė savo iniciatyva bet kuriuo metu turi teisę pateikti parlamentui prašymą dėl pasitikėjimo vyriausybe.

Parlamentas turi teisę pareikšti nepasitikėjimą vyriausybe ir jos nariais. Inicijuoti šią parlamentinę procedūrą gali vienas šeštadalis parlamento narių: jie turi pateikti pasiūlymą ir aiškiai suformuluoti klausimus, dėl kurių vyks debatai. Parlamentiniai debatai dėl pasitikėjimo ar nepasitikėjimo prasideda po dviejų dienų nuo prašymo pateikimo, jeigu vyriausybė (tais atvejais, kai siūloma pareikšti jai nepasitikėjimą) nepareikalauja jų pradėti iš karto. Debatai negali trukti ilgiau kaip tris dienas. Balsavimas dėl pasitikėjimo ar nepasitikėjimo vyriausybe ar jos nariais pradedamas iš karto po debatų, tačiau vyriausybės prašymu jį galima atidėti 48 valandoms.

Pasitikėjimas vyriausybe ar jos nariais pareiškiamas posėdyje dalyvavusių parlamento narių dauguma, tačiau ne mažesne kaip dviejų penktadalių visų parlamento narių. Nutarimas dėl nepasitikėjimo laikomas priimtu, kai už jį balsavo absoliuti visų parlamento narių dauguma. Nesurinkus reikiamo skaičiaus balsų, inicijuoti nepasitikėjimo procedūrą galima ne anksčiau kaip po šešių mėnesių, išskyrus kai tokią iniciatyvą išreiškia daugiau kaip pusė visų parlamento narių (84 str. 2, 3 d.).

Konstitucija numato, kad vyriausybės narių baudžiamosios atsakomybės klausimas dėl padarytų nusikalstamų veikų einant vyriausybės nario pareigas gali būti sprendžiamas tik sutikus parlamentui pagal procedūrą, kurią numato konstitucija. Tik parlamentas turi teisę pradėti apkaltos procesą esamos ir buvusios vyriausybės nariams ar ministrų pavaduotojams (86 str.). Inicijuoti šį procesą gali ne mažiau kaip vienas trečdalis parlamento narių. Parlamentas, absoliučia narių dauguma pritaręs šiai iniciatyvai, steigia parlamentinę komisiją, kuri turi atlikti išankstinį tyrimą. Atlikusi šį tyrimą, komisija savo išvadas pateikia parlamentui, kuris, atsižvelgdamas į jas, sprendžia, ar pradėti apkaltos procesą. Atitinkama parlamento rezoliucija turi būti priimta absoliučia parlamento narių balsų dauguma. Parlamentas turi teisę bet kuriuo metu nutraukti pradėtą procesą.

Apkaltą vykdo specialus parlamento sudarytas teismas. Nagrinėjant konkrečią bylą, jo sudėtyje turi būti šeši Valstybės tarybos (Aukščiausiojo administracinio teismo) ir septyni Areopago (Aukščiausiojo civilinio ir baudžiamojo teismo) nariai. Juos plenariniame parlamento posėdyje burtais išrenka parlamento pirmininkas iš minėtų teismų narių.

XI

Teisingumą Graikijos Respublikoje vykdo teismai. Teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi ir klauso tik konstitucijos ir įstatymų. Teismas negali taikyti įstatymo, kurio turinys neatitinka konstitucijos (93 str. 4 d.). Teismui griežtai draudžiama vadovautis nuostatomis, įtvirtintomis teisės aktuose, priimtuose negaliojant konstitucijai (87 str.).

Nuolatinių teisėjų veiklos priežiūrą įstatymo nustatyta tvarka vykdo aukštesniojo rango teisėjai, Areopago[220] (Graikijos aukščiausiojo civilinio

[220] Areopagas (gr. *Areios pagos* – Arėjo kalva) – senovės Atėnų aukščiausioji valstybės taryba, posėdžiaudavusi Atėnuose ant karo dievo Arėjo kalvos. Taryba kontroliavo kitas valstybės institucijas, nagrinėjo kriminalines bylas, saugojo vergovinės aristokratijos tradicijas; vėliau vykdė tik kriminalinių ir religinių bylų nagrinėjimo funkcijas.

ir kriminalinio teismo) prokuroras ir jo pavaduotojas; prokurorų veiklos priežiūrą – Areopago nariai ir aukštesniojo rango prokurorai.

Graikijos teismuose bylos nagrinėjamos viešai. Teismo posėdis gali būti uždaras, jeigu, teismo įsitikinimu, tai gali kenkti bendroms moralės nuostatoms arba jeigu reikia apsaugoti žmogaus asmeninio ar šeimyninio gyvenimo slaptumą. Teismo sprendimas skelbiamas viešai; jis turi būti teisėtas ir pagrįstas atsižvelgus į visas byloje esančias aplinkybes. Įstatymo nustatyta tvarka viešai privalo būti skelbiama ir teismo atskiroji nuomonė. Teisinę atsakomybę už šių nuostatų nesilaikymą nustato įstatymas.

Teisėjus ir prokurorus[221] skiria Respublikos prezidentas. Jų skyrimo tvarką ir kvalifikacinius reikalavimus nustato įstatymas. Konstitucija nustato, kad teisėjų ir prokurorų darbo užmokestis turi atitikti jų atliekamas funkcijas. Jų rangų, darbo užmokesčio dydį ir kitus tarnybinės padėties klausimus reglamentuoja specialus įstatymas. Prieš skiriant teisėjus ir prokurorus įstatymu gali būti nustatytas bandomasis laikotarpis arba stažuotė, bet ne daugiau kaip trim metams. Šiuo laikotarpiu jie vykdo visas nuolatinio teismo pareigūno pareigas.

Teisėjus ir prokurorus galima atleisti iš pareigų įstatymo nustatyta tvarka ir tik esant konstitucijoje nustatytiems pagrindams: kai įsiteisėja juos apkaltinę teismų nuosprendžiai; dėl šiurkštaus teisėjų drausmės pažeidimo; sveikatos būklės arba kai savo poelgiu pažemina teisėjo ar prokuroro vardą. Teisėjų ir prokurorų, turinčių ne aukštesnį kaip apeliacinio teismo prokuroro ir jam prilygintų pareigūnų rangą, įgaliojimai nutrūksta jiems sulaukus 65 metų; aukštesnio rango pareigūnų – 67 metų. Taikant šią nuostatą, visais atvejais turi būti laikomasi taisyklės, kad pareigūnų įgaliojimai nutrūksta tų metų, kai pareigūnas sulaukia pensinio amžiaus, birželio 30 dieną (88 str. 5 d.).

Teismo pareigūnus draudžiama perkelti iš vienos teismų grandies į kitą, išskyrus atvejus, kai įstatymo nustatyta tvarka asocijuoti teisėjai ar prokurorai jų pačių prašymu perkeliami į pirmos instancijos teismus ar prokuratūras. Paprastųjų administracinių teismų teisėjai įstatymo nustatyta tvarka gali būti perkelti ir paaukštinti iki Valstybės tarybos (Aukščiausiojo administracinio teismo) teisėjų rango, tačiau jie negali sudaryti daugiau kaip vieną penktadalį Valstybės tarybos narių (88 str. 6 d.).

Teismo pareigūnai negali užsiimti jokia kita veikla ir gauti jokio kito atlyginimo, išskyrus teisėjo atlyginimą, taip pat kitais konstitucijoje numatytais atvejais. Konstitucija nustato, kad teismo pareigūnai gali būti Atėnų akademijos nariai; dirbti pedagoginį darbą universitetinio lygio institucijo-

[221] Konstitucijoje dažnai vartojama bendroji sąvoka *teismo pareigūnai*.

se; būti specialių tarybų ar komisijų, sprendžiančių drausmės, audito ir teisės klausimus, nariai; taip pat įstatymo nustatyta tvarka dalyvauti teisės aktų rengimo komisijose; užsiimti teismo pareigūnų mokymu; dalyvauti tarptautinių organizacijų, kuriose reprezentuojama valstybė, veikloje (89 str. 3 d.). Leidžiama steigti teismo pareigūnų asociacijas.

Dėl teisėjų ir prokurorų paskyrimo, paaukštinimo, perkėlimo į kitas pareigas Respublikos prezidentui pataria įstatymo nustatyta tvarka veikiančios specialios institucijos – aukščiausiosios teismų tarybos: Aukščiausioji civilinių ir kriminalinių teismų taryba, Aukščiausioji administracinių teismų taryba ir Aukščiausioji audito teismų taryba. Į šių tarybų sudėtį įeina atitinkamos aukščiausiosios instancijos teismo pirmininkas ir burtais renkami šio teismo nariai, dirbę jame ne mažiau kaip dvejus metus. Aukščiausiosios civilinių ir kriminalinių teismų taryboje turi būti Areopago prokuroras ir du jo pavaduotojai, renkami burtais iš prokurorų, dirbusių Areopago prokuratūroje ne mažiau kaip dvejus metus. Aukščiausiosios administracinių teismų tarybos ir Aukščiausiosios audito teismų tarybos sudėtyje turi būti generalinis valstybės komisaras (Valstybės tarybos pirmininkas).

Konstitucija numato, kad tais atvejais, kai teisingumo ministras nesutinka su aukščiausiosios teismų tarybos sprendimu, jis turi teisę įstatymo nustatyta tvarka reikalauti, kad klausimas dėl teismo pareigūnų skyrimo, paaukštinimo ar perkėlimo į kitas pareigas būtų svarstomas atitinkamos aukščiausiosios instancijos teismo plenume. Tokį prašymą gali pateikti ir asmuo, tiesiogiai susijęs su svarstomu klausimu. Plenumo nutarimas ir aukščiausiosios teismų tarybos sprendimas, dėl kurio teisingumo ministras neišreiškė abejonių, ministrui yra galutinis. Šių institucijų sprendimai negali būti skundžiami Valstybės tarybai.

Areopago, Valstybės tarybos ir Audito rūmų pirmininką ir pavaduotojus skiria Respublikos prezidentas Ministrų kabineto teikimu. Areopago prokurorą ir pavaduotojus skiria Respublikos prezidentas. Šių pareigūnų kadencija yra ketveri metai.

Aukščiausio rango teismų pareigūnų drausminės atsakomybės klausimus įstatymo nustatyta tvarka sprendžia Aukščiausiasis drausmės teismas (taryba), kuriam vadovauja Valstybės tarybos pirmininkas. Kitų pareigūnų drausmines bylas nagrinėja pirmos ir antros instancijos teismų sudaryti drausmės teismai (tarybos). Teisę iškelti drausminę bylą teismo pareigūnui turi teisingumo ministras.

Pažymėtina, kad konstitucija reglamentuoja ir kai kuriuos teismų administracijos tarnautojų teisinio statuso klausimus (92 str.). Pvz., nustatyta, kad teismų administracijos darbuotojai gali būti įstatymo nustatyta tvarka atleidžiami iš pareigų: kai įsiteisėja juos apkaltinę teismų nuosprendžiai;

drausmės teismo sprendimu, padarius drausminį nusižengimą; dėl ligos; invalidumo arba kai darbuotojas neatitinka tarnybinėms pareigoms keliamų reikalavimų.

Graikijos teismų sistemą sudaro administraciniai, civiliniai ir kriminaliniai teismai, kurių veiklą reglamentuoja įstatymas.

Administraciniai teismai nagrinėja administracinius ginčus, išskyrus tuos, kurie priskiriami audito teismams. Administraciniams teismams įstatymu gali būti perduotos nagrinėti tam tikros civilinės bylos, o civiliniams teismams – tam tikros administracinės bylos.

Valstybės taryba (Aukščiausiasis administracinis teismas) yra kasacinė administracinių bylų nagrinėjimo instancija, turinti teisę peržiūrėti žemesniųjų administracinių teismų sprendimus ir priimti galutinį sprendimą. Valstybės taryba taip pat nagrinėja prašymus ir turi teisę panaikinti administracinius aktus, prieštaraujančius įstatymams, ir administracinius aktus, kuriais viršijami pareigūnų įgaliojimai; formuoja bendrąją administracinių bylų nagrinėjimo praktiką; rengia norminio pobūdžio dekretus. Viešojo administravimo institucijoms Valstybės tarybos sprendimai yra privalomi.

Baudžiamieji teismai nagrinėja bylas ir skiria kriminalines bausmes, numatytas Baudžiamajame kodekse. Įstatymų leidėjas turi teisę perduoti nagrinėti tam tikros kategorijos bylas kitoms institucijoms, pvz., policijos institucijoms – nagrinėti bylas dėl policijos pareigūnų padarytų teisės pažeidimų, už kuriuos numatyta bauda; gali būti steigiami nepilnamečių teismai. Įstatymo nustatyta tvarka gali būti steigiami specialūs teismai (tribunolai), nurodyti konstitucijoje (sausumos karinių pajėgų, karinių oro pajėgų, karinio laivyno ir trofėjų reikalų teismai, 96 str. 4 d.).

Audito rūmai prižiūri, kaip panaudojamos valstybės, vietos valdžios ir kitų juridinio asmens statusą turinčių viešojo pobūdžio institucijų, numatytų įstatyme, lėšos; nagrinėja bylas dėl šioms institucijoms padarytos žalos; teikia parlamentui ataskaitas dėl biudžeto vykdymo, išvadas dėl pensijų įstatymų; nagrinėja ginčus dėl pensijų ir kt.

Konstitucijoje numatyta speciali teisminė institucija – **Aukščiausiasis specialusis teismas** (100 str.). Šis teismas kontroliuoja ir atlieka teisminį tyrimą dėl parlamento rinkimų teisės pažeidimų; tikrina, ar nebuvo pažeisti įstatymai organizuojant referendumą, taip pat jo rezultatus; sprendžia, ar parlamento nariai nepažeidžia pareigų suderinimo principo; priima sprendimus dėl parlamento narių nušalinimo nuo pareigų; sprendžia ginčus dėl kompetencijos paskirstymo tarp teismų; sprendžia, ar parlamento priimtų įstatymų turinys ir atskiros įstatymo nuostatos neprieštarauja konstitucijai, kai jų pagrindu buvo priimti Areopago, Valstybės tarybos ar Audito rūmų sprendimai; aiškina visuotinai pripažintų teisės normų turinį, vadovauda-

masis konstitucijos 28 straipsnio 1 dalyje išdėstytomis nuostatomis, įtvirtinančiomis, kad visuotinai pripažintos tarptautinės teisės normos yra sudedamoji Graikijos teisinės sistemos dalis ir turi viršenybę nacionalinių įstatymų atžvilgiu. Aukščiausiojo specialiojo teismo statusą ir jo įgaliojimų vykdymo tvarką nustato įstatymas.

Aukščiausiojo specialiojo teismo nariais skiriami Valstybės tarybos, Areopago ir Audito rūmų pirmininkai; dvejiems metams burtais renkami keturi Valstybės tarybos nariai ir keturi Areopago nariai. Teismui vadovauja vyresnio amžiaus Valstybės tarybos arba Areopago pirmininkas. Nagrinėjant ginčus dėl teismų kompetencijos paskirstymo ir įstatymų konstitucingumo, teismo sudėtyje turi būti burtais išrinkti du etatiniai universitetų teisės fakultetų teisės krypties profesoriai.

Aukščiausiojo specialiojo teismo sprendimai yra galutiniai ir neskundžiami. Įstatymų nuostatos, pripažintos prieštaraujančiomis konstitucijai, netenka teisinės galios nuo teismo sprendimo paskelbimo dienos arba jame nurodytos datos.

Konstitucijos 2001 m. pataisomis įsteigta speciali teisinė institucija – **Valstybės teisės taryba**. Jos kompetencija apima įgaliojimus, susijusius su teisine parama valstybei, valstybės atstovavimu sprendžiant ginčus, susijusius su skundais prieš valstybę, ir jų nagrinėjimu (100 A str.).

XII

Centrinės ir vietinės valdžios santykiai – viena iš seniausių Graikijos problemų. Šalies geografinė padėtis (apie 20 procentų teritorijos užima salos, apie 70 procentų – kalnai), istorinės ir politinės aplinkybės lėmė tai, kad nuo seno čia buvo tam tikros istorinės sritys, daugybė vietos bendruomenių su savitomis vietos valdymo tradicijomis. Valstybės valdžios bandymai suvienodinti vietos savivaldą ir valdymą visuomet sukeldavo visuomenės pasipriešinimą, kuris neretai baigdavosi politine krize šalyje.

Neatsitiktinai konstitucijoje įtvirtintos teisės normos, reglamentuojančios vietos savivaldą ir valdymą, yra bendro pobūdžio, įtvirtina tik bendruosius centrinės ir vietinės valdžios santykių principus ir suteikia teisę įstatymų leidėjui pačiam nustatyti konkretų šių santykių turinį. Išsamiau reglamentuojamas Atono konstitucinis statusas. Šiai autonominei Graikijos sričiai netaikomi bendrieji vietos savivaldos ir valdymo pagrindai.

Graikijos konstitucija nustato, kad valstybės valdymas organizuojamas decentralizavimo pagrindais (101 str.). Administraciniai teritoriniai vienetai sudaromi atsižvelgiant į šalies geografines, ekonomines, socialines ir su-

sisiekimo sąlygas. Vietos valdžios institucijos sprendžia klausimus, susijusius su vietos bendruomenės poreikiais ir interesais. Jų veiklą įstatymo nustatyta tvarka koordinuoja ir kontroliuoja centrinės valdžios institucijos, nepažeisdamos jų laisvės ir savarankiškumo. Įstatymas gali suteikti centrinės valdžios institucijoms ir kitus įgaliojimus. Konstitucija numato, kad įstatymų leidėjas ir valstybės valdymo institucijos, priimdamos teisės aktus, privalo atsižvelgti į salų regionų ypatumus.

Konstitucija numato dviejų lygių administracinius teritorinius vienetus, turinčius savivaldos teisę. Tokią teisę turi pirmo ir antro lygio administraciniai teritoriniai vienetai (102 str.). Ši konstitucinė norma įtvirtinta 2001 metų pataisomis, atsižvelgiant į vietos savivaldos reformą, pradėtą 1995 metais. Anksčiau galiojusi konstitucijos redakcija numatė savivaldos teisę tik pirmo lygio administraciniams teritoriniams vienetams – municipalitetams (demams) ir bendruomenėms (kinotams).

1994 m. Graikijos parlamentas patvirtino regioninio ir vietos valdymo reformą (įstatymai Nr. 2218/94 ir 2240/94[222]). Pagal ją savivaldos teisę įgijo antro lygio administraciniai teritoriniai vienetai – prefektūros (nomai), šią teisę įgyvendinančios per renkamas prefektūrų tarybas ir prefektus (nomarchus). Tokiu būdu buvo siekta vienyti municipalitetus ir bendruomenes, skatinti jų tarpusavio bendradarbiavimą ir ryšius. 1997 m. parlamentas patvirtino vadinamąją J. *Capodistrio*[223] *reformą* (įstatymas Nr. 2539/1997, įsigaliojo nuo 1998 m.[224]), kurios tikslas buvo modernizuoti šalies viešąjį administravimą ir vietos valdžios sistemą, sumažinti pirmo lygio administracinių teritorinių vienetų skaičių, sujungti gretimai esančias bendruomenes ir tokiu būdu išvengti jų smulkumo[225].

Galiojanti konstitucijos redakcija, kitaip nei ankstesnioji, neįvardija administracinių teritorinių vienetų, turinčių savivaldos teisę (nenurodo jų pavadinimų). Administracinius teritorinius vienetus ir vietos savivaldos institucijų kompetenciją nustato įstatymas. Reglamentuodamas centrinės ir vietinės valdžios santykius, paskirstydamas jų kompetenciją, įstatymų leidėjas turi vadovautis vietinės valdžios prioriteto principu.

---

[222] Xithali-Kerkyra T., Valatsos A. Structure and Nature of Government in Greece // http://www.ceec-logon.net/download/material/str_gren.doc.

[223] J. Capodistrias 1828–1831 m. buvo Graikijos Respublikos vadovas. Jo valdymo metais buvo įgyvendinama reforma, kurios tikslas buvo unifikuoti vietos valdymo sistemą naikinant vietos valdžios institucijas.

[224] Xithali-Kerkyra T., Valatsos A. Structure and Nature of Government in Greece // http://www.ceec-logon.net/download/material/str_gren.doc.

[225] Iki šios reformos Graikijoje buvo apie 6000 municipalitetų ir bendruomenių, iš jų municipalitetai sudarė tik 6,5 procento // Local Government in Greece // http://www.legal.coe.int/.

Vietinės valdžios institucijos veikia laisvai ir savarankiškai. Jos renkamos remiantis visuotine rinkimų teise ir slaptu balsavimu. Vietinės valdžios institucijų rinkimų tvarką nustato įstatymas. Įstatymo nustatyta tvarka gali būti steigiamos joms pavaldžios vykdomosios institucijos. Galiojantys įstatymai numato, kad vietinės valdžios institucijos (prefektų tarybos ir prefektai, municipalitetų tarybos ir merai) tiesiogiai renkamos ketveriems metams.

Konstitucija numato, kad drausminės nuobaudos atstovaujamųjų vietos valdžios institucijų nariams, išskyrus atvejus, kai šių pareigų netenkama savaime, įstatymo nustatyta tvarka gali būti skiriamos tik pritarus tarybai, kurios daugumą sudaro nuolatiniai teisėjai.

Valstybė įsipareigoja užtikrinti vietos valdžios institucijų finansinę nepriklausomybę, sudaryti finansines galimybes įgyvendinti joms pavestas funkcijas, kartu nustatydama priemones finansų panaudojimo skaidrumui užtikrinti. Mokesčių mokėjimo ir rinkliavų tvarką nustato įstatymas. Konstitucija įtvirtina, kad perduodant centrinės ir regioninės valdžios funkcijas, vietos valdžiai perduodamos ir atitinkamos lėšos bei finansiniai fondai.

Šiuo metu Graikijoje yra trijų lygių administraciniai teritoriniai vienetai: 13 regionų (periferijų), kuriuose valdymą organizuoja vyriausybė; 54 prefektūros; 900 municipalitetų ir 133 bendruomenės[226].

Atskirą administracinį teritorinį vienetą sudaro **Atonas** (gr. *Athos*[227]) – savivaldi stačiatikių vienuolių sritis Graikijos Chalkidės pusiasalio rytiniame kyšulyje, kurio gale yra Ajon Oro kalnas. Nuo ankstyvosios krikščionybės laikų šioje žemėje buvo atsiskyrėlių buveinė, o nuo VII a. ji priklauso vienuoliams. 963 m. čia buvo įkurtas pirmasis vienuolynas (laura). Šiuo metu Atone yra 20 vienuolynų.

Konstitucijos leidėjai, atsižvelgdami į istoriškai susidariusią šios srities privilegijuotą padėtį, suteikė Atonui autonominės srities statusą. Konstitucijoje (105 str.) nustatyta, kad Atonas yra savivaldi Graikijos valstybės dalis. Dvasiškai Atonas yra pavaldus Konstantinopolio ekumeniniam patriarchatui, yra patriarchato jurisdikcijoje. Visi asmenys, gyvenantys vienuolišką gyvenimą Atone ir įšventinti į vienuolius, įgyja Graikijos pilietybę be papildomų sąlygų ir procedūrų.

Atoną valdo 20 vienuolynų, kurie pasidaliję Atono žemes. Prievarta nusavinti Atonui priklausančią teritoriją yra draudžiama. Konstitucija nustato, kad Atono valdymo funkcijas vykdo Šventoji bendruomenė (Šventasis

[226] Xithali-Kerkyra T., Valatsos A. Structure and Nature of Government in Greece // http://www. ceec-logon.net/download/material/str_gren.doc.

[227] Nesutrumpintas pavadinimas gr. *Ajon Oras* arba *Agion Oras* – Šventasis kalnas.

Kinotas), kurią sudaro Šventųjų vienuolynų atstovai. Draudžiama keisti Atono valdymo sistemą, Šventųjų vienuolynų skaičių ir jų hierarchiją. Atono teritorijoje gali gyventi tik stačiatikybę išpažįstantys asmenys.

Šios srities vidaus tvarką nustato Atono statutas. Statutą, kurį rengiant dalyvauja ir valstybės atstovas, priima visi vienuolynai. Statutas įgyja teisinę galią, kai jį patvirtina Konstantinopolio ekumeninis patriarchatas ir Graikijos parlamentas.

Bažnytinės drausmės priežiūrą vykdo Konstantinopolio patriarchatas, administracinių funkcijų vykdymo priežiūrą – valstybė. Valstybė privalo užtikrinti Atono bendruomenės saugumą ir viešąją tvarką. Šias valstybės funkcijas vykdo valdytojas, kurio įgaliojimus nustato įstatymas. Įstatymas nustato teisminės valdžios, kurią įgyvendina vienuolių valdžios institucijos ir Šventasis Kinotas, kompetenciją, muitų ir mokesčių lengvatas, taikomas šiai autonominei sričiai.

XIII

Pagal keitimo tvarką Graikijos konstitucija priskirtina prie „griežtųjų“ Konstitucijų. Nustatyti specialūs konstitucijos keitimo reikalavimai ir apribojimai. Draudžiama keisti konstitucijos nuostatas, nustatančias Graikijos valstybės valdymo formą ir nuostatas, įtvirtintas:

antro straipsnio 1 dalyje („pagarba žmogaus teisėms ir jų apsauga yra pagrindinė valstybės pareiga“);

ketvirto straipsnio 1, 4 ir 7 dalyse („visi graikai lygūs prieš įstatymą“; „tik Graikijos piliečiai turi teisę dirbti valstybės tarnyboje, išskyrus atvejus, kuriuos numato specialūs įstatymai“; „Graikijos piliečiams nesuteikiami ir nepripažįstami didikų ar kitokie išskirtiniai titulai“;

penkto straipsnio 1 ir 3 dalyje („Kiekvienas turi teisę laisvai ugdyti savo asmenybę ir dalyvauti šalies socialiniame, ekonominiame ir politiniame gyvenime. Įgyvendindamas šias teises žmogus privalo nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių, nepažeisti konstitucijos ir moralės nuostatų“; „Žmogaus laisvė neliečiama. Niekas negali būti persekiojamas, sulaikytas, įkalintas ar jo laisvė atimta kitaip, kaip nustato įstatymas“);

trylikto straipsnio 1 dalyje („Tikėjimo laisvė yra neliečiama. Žmogaus asmeninių ir politinių teisių bei laisvių negalima varžyti dėl jo religinių įsitikinimų“);

dvidešimt šeštame straipsnyje („Įstatymų leidžiamąją valdžią vykdo Nacionalinė Bulė ir Respublikos prezidentas“; „Vykdomąją valdžią vykdo

Respublikos prezidentas ir vyriausybė“; „Teisminę valdžią vykdo teismas. Teismas priima sprendimus graikų tautos vardu“).

Konstitucijos keitimo iniciatyvos teisę turi ne mažiau kaip 50 parlamento narių. Konstitucijos pataisoms turi pritarti ne mažiau kaip trys penktadaliai visų parlamento narių du kartus iš eilės. Tarp šių balsavimų turi būti ne trumpesnė kaip vieno mėnesio pertrauka. Naujai išrinktas parlamentas pirmajame posėdyje turi pritarti konstitucijos pataisų projektui. Nutarimas dėl konstitucijos pataisų laikomas priimtu, jeigu už jį balsavo ne mažiau kaip pusė visų parlamento narių.

Tais atvejais, kai konstitucijos pataisoms pritaria mažiau nei trys penktadaliai, tačiau daugiau nei pusė visų parlamento narių, kito šaukimo parlamentas pirmajame posėdyje turi teisę priimti nutarimą dėl konstitucijos keitimo, jeigu už jį balsuoja ne mažiau kaip trys penktadaliai visų parlamento narių. Parlamento nutarimas dėl konstitucijos nuostatų keitimo skelbiamas *Vyriausybės žiniose* per dešimt dienų nuo jo priėmimo ir įsigalioja po specialaus parlamento sprendimo. Pasibaigus konstitucijos keitimo procedūrai, naujas konstitucijos pataisas galima priimti ne anksčiau kaip po penkerių metų.

LITERATŪRA

1. The Constitution of Greece // http://confinder.richmond.edu/greek_2001.html.
2. Die Verfassung der Griechischen Republik // http://www.verfassungen.de/griech/verf75.htm.
3. Constitution de la Grece. – Athenes, 1992.
4. Constitution de Grecia // http://confinder.richmond.edu/admin/docs/GreeceSp.pdf.
5. Provisorische Verfassung Griechenlands (von Epidaurus), vom 15. Januar 1822 // http:www.verfassungen.de.
6. Verfassung Griechenlands (von Troizen), vom 17. Mai 1827 // http:www.verfassungen.de.
7. Verfassung Griechenlands vom 2. März 1844 // http:www.verfassungen.de.
8. Verfassung Griechenlands vom 16.November 1864 // http:www.verfassungen.de.
9. The Greek Constitution of 1 (14) June 1911 // http://www.geocities.com/dagtho/grconst19110614.html.

10. Verfassungen Griechenlands vom 1/14. Juni 1911 // http:www.verfassungen.de.
11. Verfassung der griechischen Republik vom 3. Juni 1927 // http://www.verfassungen.de.
12. Verfassung Griechenlands vom 1. Januar 1952 // http://www.verfassungen.de.
13. Verfassung Griechenlands vom 15. November 1968 // http://www.verfassungen.de.
14. A Brief Review or the Hellenic Parliamentary History // http://www.hri.org/MPA/voulh/eng/istorija/index.html.
15. The Columbia Encyclopedia, Sixth Editon. 2001-2005 // http://www.bartleby.com/65/gr/Greece.html.
16. The Constitution of Greece // http://www.parliament.gr/english/politeuma/.
17. Greece // http://en.wikipedia.org/wiki/Greece.
18. Greece Government-2004 // http:www.theodora.com/wfbcurrent/greece/greece_government.html.
19. Greece History // http://workmall.com/wfb2001/greece/greece_history_index.html.
20. Katrougalos G. The Constitutional History of Greece in the Balkan context // http://www.oefre.unibe.ch/law/icl/gr00m_.html.
21. Lietuvių enciklopedija. T. 7. – South Boston, USA, 1956. P. 414–442.
22. Hellenic Parliament // http:/www.parliament.gr/english/.
23. Presidency of the Hellenic Republic // http://www.presidency.gr/en/index.htm.
24. Prime Minister of the Hellenic Republic // http://www.primeminister.gr/gr/lang/en/primeminister.asp.
25. Greece Now Government //http://www.greece.gr/index.htm/.
26. Greek local government // http://www.oultwood.com/locagov/greece.html.
27. Greece in brief: Political system, constitution and institutions // http://www.mediainfo2004.gr/.
28. Local government in Greece // http://www.citymayors.com/government/greece_government.html.
29. Xithali-Kerkyra T., Valatsos A. Structure and nature of Government in Greece // www. ceec-logon.net/download/material/str_gren.doc.
30. Konstitucii gosudarstv Evropy. – Moskva, 2001. T. 1. S. 639–645.

VII.
ČEKIJOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINĖ SĄRANGA

I

Čekijos konstitucionalizmo kilmė ir raida. Čekijos valstybė turi senas valstybingumo tradicijas, ji ilgai gyvavo kitu – Bohemijos Karalystės – vardu. 1212 m. spalio 26 d. Šventosios Romos imperatorius ir Sicilijos karalius Fridrichas II Auksinėje Sicilijos bulėje ***(Zlatį bula sicilskį)*** suteikė paveldimą Bohemijos karaliaus titulą Pšemislui Otokarui I ***(Přemysl I Otakar)***[228]. Nuo tada Bohemijos Karalystė tapo Europos procesų dalimi.

XIV amžius, valdant Karlui IV (1342–1378), čekų istoriografijoje vadinamas „aukso amžiumi“. Tuomet Bohemijos karaliui priklausiusi Šventosios Romos imperijos karūna leido čekų valstybei pajusti imperijos privilegijas. XIV a. įkurtas Prahos Karlo universitetas, statoma įstabaus didumo šv. Vito katedra, Prahos karalių pilis. Tame amžiuje Prahoje kurta čekų teisės istorija ir priimti aktai svarbūs visai Šventajai Romos imperijai. 1356 m. Karlas IV išleidžia Aukso bulę, kurioje aprašyta Šventosios Romos imperijos imperatoriaus rinkimų tvarka. Paskelbus šią bulę, Bohemijos karalius tapo vienu iš septynių Šventosios Romos imperijos imperatoriaus elektorių.

Bohemijos Karalystė buvo savarankiška valstybė, priėmė daug svarbių teisės aktų. 1619 m. čekų žemių atstovai generaliniame Prahos suvažiavime priėmė labai panašų į konstituciją Čekijos valstybės dokumentą ***(Ustavy ceskeho statu)***, kuris įtvirtino Čekijos, Moravijos ir kitų žemių konfederacinę sąjungą. Tačiau Bohemijos geografinė ir politinė padėtis nebuvo palanki išsaugoti nepriklausomybę. Ilgainiui čekų valstybė pateko Habsburgų valdomos Austrijos įtakon. Čekija iki pat 1918 m., kuomet susikūrė Čekoslovakijos Respublika, buvo tam tikra autonomijos teisę turinti karalystė ***(Kralovstvi ceskeho)*** Austrijos ir Vengrijos imperijoje. Šis laikotarpis čekų istoriografijoje vertinamas kontroversiškai, nes didžioji „teisė“ tuomet vis dėlto buvo kuriama ne Prahoje, o Vienoje. Deja, tokia padėtis išliko iki Pirmojo

[228] www.korunaceska.org/zlataBulla.htm. Auksinė Sicilijos bulė čekų kalba.

pasaulinio karo pabaigos XX a., kuomet žlugo Vokietijos, Rusijos, Austrijos ir Vengrijos imperijos.

Žlugus Austrijos ir Vengrijos imperijai, susikūrė nemažai nepriklausomų valstybių. 1918 m. spalio 18 d. buvo paskelbta Čekoslovakijos nepriklausomybė (***Prohlįšenķ Československé Samostatnosti)***, o Nacionalinis susirinkimas, gavęs Čekoslovakijos nacionalinio komiteto ir Slovakijos nacionalinės tarybos pritarimus, 1918 lapkričio 14 d. paskelbė apie Čekoslovakijos Respublikos sukūrimą. Pirmuoju prezidentu tapo T. G. Masarykas (***Tomįš Garrigue Masaryk)***[229] **–** išskirtinė asmenybė Čekoslovakijos valstybingumo atkūrimo laikmečiu.

Čekoslovakijos valstybėje (1918–1993) Čekija buvo reikšmingesnė federacijos dalis ir ekonomiškai, ir politiškai. Todėl suprantama, kad šiuolaikinis Čekijos mokslas dabartinę valstybę vertina kaip Čekoslovakijos valstybės raidos rezultatą, Čekoslovakijos istorinis ir teisinis paveldas analizuojamas kaip čekų tautos nacionalinis paveldas.

Kai kurie teisės istorijos tyrinėtojai Čekijos konstitucionalizmo raidą vadina kontroversiška[230]. Čekijoje sukurta iškilių teisės aktų – pavyzdžių visai Europai, tačiau taip pat akivaizdūs komunistinės diktatūros, paniekos žmogaus teisėms ir laisvėms pėdsakai.

Tarpukario Čekoslovakijos Konstitucija buvo viena iš pažangiausių visoje Europoje. Ji buvo priimta 1920 m., galiojo iki 1947 m., kuomet komunistinis režimas visiškai užgniaužė demokratiją Čekoslovakijoje[231]. Istorikas S. P. Wandyczas teigia, kad „Čekoslovakijos politinė sistema, paremta 1920 metų Konstitucija, atrodė nusižiūrėta iš prancūzų, tačiau buvo nepalyginamai stabilesnė“[232].

Šią Konstituciją sudarė preambulė ir šeši skyriai, iš viso – 134 straipsniai. Pačiuose pirmuose Konstitucijos straipsniuose įtvirtintas Konstituci-

[229] Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937) – Čekoslovakijos politikos veikėjas, filosofas, profesorius, Čekoslovakijos valstybės kūrėjas, pasaulyje pripažintas didis demokratinis valstybės lyderis. Jis baigė Brno ir Vienos universitetus, pastarajame apsigynė daktaro laipsnį. Masarykas buvo Austrijos ir Vengrijos imperijos parlamento narys, nuolat kovojo dėl Čekijos autonomijos. Pirmojo pasaulinio karo metu sudarė Čekoslovakijos nacionalinę tarybą, kuri, sulaukusi vakarų valstybių pripažinimo, paskelbė Čekoslovakijos valstybės nepriklausomybę. Masarykas tapo pirmuoju Čekoslovakijos Respublikos prezidentu ir išbuvo juo iki pat savo mirties 1937 m. Masarykas išspausdino daug mokslinių veikalų politikos, sociologijos, teisės srityse. Žr. Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918. – Praha: Libri,1993. P. 197–199.

[230] Hendrych D. Constitutionalism in the Czech Republic / Ed. by Priban J., Young J. The Rule of Law in Central Europe. The Reconstruction of Legality, Constitutionalism and Civil Society in the Post – Communist countries. – England: Aldershot, 1999. P. 16.

[231] Gronský J., Hřebejk J. Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa 1. – Praha: Karolinum, 1997.

[232] Wandycz P. S. Laisvės kaina. – Vilnius: Baltos lankos, 1997. P. 223.

nio Teismo institutas. Tai – vienas iš pirmųjų konstitucinių teismų visoje Europoje. Jam buvo paskirta tikrinti teisės aktų konstitucingumą. Konstitucija numatė tautos suvereniteto principą, dvejų rūmų Parlamentą, vykdomąją valdžią, kurią sudarė Prezidentas ir Vyriausybė, nepriklausomą teismų sistemą. Vienas Konstitucijos skyrius reglamentuoja žmogaus teises ir laisves. Šiame skyriuje pateikta gana išsami (net ir šiandienos požiūriu) žmogaus teisių ir laisvių sistema, įtvirtintas žmonių lygybės principas, nuosavybės neliečiamybė, teisė laisvai palikti šalį, žodžio ir minties teisė, spaudos, susirinkimų, asociacijų laisvė. Taip pat įtvirtinta sąžinės ir tikėjimo laisvė. Konstitucijoje neišskirta jokia religija, teigiama, kad visos religijos yra lygios prieš įstatymą. Ši Konstitucija nurodo tik vieną pareigą – *paklusti šaukimui ginti valstybę*. Atskiras Konstitucijos skyrius skirtas užtikrinti tautinių, religinių ir etninių mažumų teises. Nagrinėjant 1920 m. Konstitucijos V skyrių *Teisės, laisvės ir pareigos* susidaro įspūdis, kad tai – šiuolaikiškas teisių ir laisvių katalogas. Ši Konstitucija buvo reikšminga ne tik Čekoslovakijos teisės istorijoje, ji tapo sektinu pavyzdžiu Vidurio ir Rytų Europos valstybėms (Lietuvai, Lenkijai, Rumunijai ir kitoms). Po Antrojo pasaulinio karo, Sovietų Sąjungai primetant „išvaduotosioms“ Vidurio ir Rytų Europos valstybėms komunistinius režimus, 1920 m. Čekoslovakijos Konstitucija „nebetiko“, todėl 1948 m., 1960 m. priimtos naujos Konstitucijos, kurios įtvirtino Komunistų partijos monopoliją šalies valdyme. Nors Konstitucija buvo taisyta 1968 ir 1971 m., tačiau nedemokratinis dokumento pobūdis išliko. Situacija keitėsi tik „Velvetinės revoliucijos“ metais (1989–1992), Čekoslovakijoje atkūrus demokratinį politinį režimą. Čekoslovakija tautos valia buvo transformuota į Čekijos ir Slovakijos Federacinę Respubliką[233]. 1993 m. sausio 1 dieną nustojo egzistuoti Čekijos ir Slovakijos Federacinė Respublika, o jos vietoje buvo sukurtos dvi – nepriklausomos Čekijos ir Slovakijos Respublikos. Čekijos Respublikos sukūrimo dieną pradėjo galioti ir šios šalies naujoji Konstitucija. Ši Konstitucija kurta dar Čekijos ir Slovakijos „skyrybų“ proceso metu – tuomet, kai dar egzistavo federacinė valstybė ir galiojo jos Konstitucija. 1992 m. gruodžio 16 d. Čekijos nacionalinio susirinkimo priimta Čekijos Respublikos Konstitucija ***(Ustava Českе Republiki)*** įsigaliojo 1993 m. sausio 1 dieną.

Čekijos Respublikos 1992 m. Konstitucijos bruožai. Čekijos Respublika, turėdama nedemokratinio Čekoslovakijos valstybės valdymo patirties, naujojoje Konstitucijoje siekė įtvirtinti demokratinės valstybės principus.

[233] Priban J. Legitimacy and Legality after the Velvet Revoliution/Ed. by Priban J., Young J. The Rule of Law in Central Europe. The Reconstruction of Legality, Constitutionalism and Civil Society in the Post – Communist countries. – England: Aldershot, 1999. P. 29–31.

Kaip teigia čekų konstitucinės teisės specialistai, Čekijos Respublikos 1992 m. Konstitucija yra pabrėžtinai neideologizuota[234]. Joje akcentuojamos žmogaus teisės ir laisvės, įtvirtinamas politinis pliuralizmas. Čekijos Respublikos Konstituciją sudaro preambulė ir aštuoni skyriai. Dokumente yra 113 straipsnių. Nors Čekijos Respublikos Konstituciją priėmė Čekijos nacionalinis susirinkimas, tačiau preambulėje teigiama, kad ši Konstitucija priimta Čekijos Respublikos piliečių, gyvenančių Čekijojoje, Moravijoje ir Silezijoje, valia. Taip pat preambulėje pabrėžiamos Čekijos valstybingumo tradicijos, nurodoma, kad šiuolaikinės valstybės raida turi būti grindžiama laisvos ir demokratiškos visuomenės kūrimu ir raida. Konstitucijos pirmame skyriuje *Pagrindinės nuostatos* (1–14 str.) įtvirtinti pagrindiniai valstybės gyvavimo principai. Šiame skyriuje įtvirtintas tautos suverenitetas ir politinis pliuralizmas, nurodyta, kad Čekijoje egzistuoja unitinė valstybės sąrangos forma, o valdymo forma yra respublika. Išskirtinis yra 9 straipsnis, draudžiantis Konstitucijos nuostatų, įtvirtinančių demokratijos ir teisinės valstybės pagrindus, keitimą. Konstitucijos antras skyrius *Įstatymų leidžiamoji valdžia* (15–53 str.) atskleidžia Čekijos Respublikos dvejų rūmų Parlamento rinkimų datą ir sistemą, įgaliojimus, jų formavimo pagrindus, Parlamento veiklos principus, Parlamento nario teisinį statusą.

Trečią Konstitucijos skyrių *Vykdomoji valdžia* (54–80 str.) sudaro du poskyriai – *Respublikos prezidentas* ir *Vyriausybė*. Nustatyti valstybės vadovo bei Vyriausybės įgaliojimai, Vyriausybės sudarymo ir Respublikos prezidento rinkimų tvarka. Šiame skyriuje taip pat įtvirtintas valstybės vadovo imunitetas, nustatyti Vyriausybės veiklos principai, jos atskaitomybės parlamentui klausimai.

Ketvirtą Konstitucijos skyrių *Teisminė valdžia* (81–96 str.) taip pat sudaro du poskyriai – *Konstitucinis teismas* ir *Teismai*. Konstituciniam Teismui priskirta konstitucinės kontrolės funkcija, nustatyta teismo sudarymo tvarka, veiklos principai, įgaliojimų apimtys. Šiame skyriuje taip pat įtvirtinta tokia Čekijos Respublikos teismų sistema (91 str.): „Teismų sistemą sudaro Aukščiausiasis Teismas, Aukščiausiasis administracinis teismas, aukštesnieji sričių ir rajonų teismai“. Būtent šioje Konstitucijos dalyje įtvirtinti pagrindiniai teismų veiklos principai – teismo nepriklausomybė, proceso dalyvių lygiateisiškumas, kiti principai.

Penktą Konstitucijos skyrių *Aukščiausioji kontrolės valdyba* sudaro tik vienas 97 straipsnis. Jame nurodyta, kad „Aukščiausioji kontrolės valdyba – nepriklausoma institucija. Ji vykdo valstybės turto bei valstybės biudžeto

[234] Pavliček V. O ustavnich zmenach po rozpadu sovetskeho bloku/Transformace ustavnich systemu zemi stredni a vychodni Evropy. Sbornik stati a texty ustav. I část. – Praha. 1999. P. 13.

panaudojimo kontrolę“. Straipsnis nurodo, kad šios institucijos įgaliojimai, organizacinė struktūra turi būti nustatyta ordinariniu įstatymu.

Šeštame Konstitucijos skyriuje *Čekijos nacionalinis bankas* taip pat yra vienas – 98 straipsnis. Jame įtvirtinta, kad Čekijos nacionalinis bankas yra valstybės bankas ir kad jo pagrindinis tikslas yra užtikrinti valiutos stabilumą. Konstitucija suteikia galimybę kištis į Čekijos nacionalinio banko veiklą tik įstatymų numatytu būdu.

Septintame Konstitucijos skyriuje *Teritorinė savivalda* (99–105 str.) labai glaustai aprašytas valstybės teritorinis suskirstymas, taip pat suformuluotas pagrindinių teritorijų savivaldos institucijų teisinis statusas.

Paskutiniame, aštuntame, skyriuje *Pereinamosios ir baigiamosios nuostatos* (106–113 str.) apibrėžti principai, kuriais buvo vadovautasi Čekoslovakijos Federacinę Respubliką pertvarkant į dvi suverenias Čekijos ir Slovakijos Respublikas.

Čekijos konstitucinėje sąrangoje išskirtinė yra žmogaus teisių ir laisvių reguliavimo forma. Čekijos Konstitucijoje nėra skyriaus, reglamentuojančio žmogaus teises ir laisves, tačiau Konstitucijos 3 ir 112 straipsniai nurodo Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadą[235], todėl šis teisės dokumentas yra Konstitucijos dalis. Čekijos Respublikos konstitucinį reguliavimą galima lyginti su Penktosios Prancūzijos Respublikos konstituciniu reguliavimu, kur taip pat nepateiktas žmogaus teisių katalogas, bet yra nuoroda į Visuotinę žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją. Skirtumas tik toks, kad Prancūzijos Respublikos 1958 m. Konstitucija nurodo nacionalinį, istorinį (200 m. senumo) teisės aktą, o Čekijos Respublikos 1992 m. Konstitucijos nuoroda sietina su teisės dokumentu, priimtu valstybės kūrimosi metu, kaip ir Konstitucija. Čekijos Respublikos Konstitucijoje nėra straipsnių, reguliuojančių ekonominį šalies gyvenimą. Nuosavybės teisė, savininko teisė ir pareigos kildinamos iš Pagrindinių teisių ir laisvių sąvado nuostatų.

Čekijos nacionalinė taryba, 1992 m. priimdama Čekijos Respublikos Konstituciją, ją vertino kaip konstitucinį įstatymą, todėl šios Konstitucijos keitimas galimas tik pagrindu konstitucinių įstatymų, kuriuos gali priimti Čekijos Respublikos Parlamentas[236]. Konstitucijos 39 straipsnio 4 dalis nu-

[235] Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas (***Listině základních práv a svobod***) buvo priimtas Čekoslovakijos Federacinės Respublikos federalinio susirinkimo Čekijos ir Slovakijos nacionalinių tarybų siūlymu. 1992 m. gruodžio 16 d. (ta pačią dieną, kai priimta Čekijos Respublikos Konstitucija) Čekijos nacionalinės tarybos prezidiumas priėmė rezoliuciją, kuria Pagrindinių teisių ir laisvių chartija yra pripažįstama Čekijos Respublikos konstitucinės sąrangos integralia dalimi.

[236] Čekijoje konstitucinės teisės doktrina konstitucinius įstatymus traktuoja skirtingai negu kai kuriose kitose Europos šalyse. Pvz., Lietuvoje konstituciniai įstatymai suprantami kaip teisės aktai, juridine galia neprilygstantys Konstitucijai. Čia konkurencijos atveju Konstitucija turi prioritetą. Tad Konstitucijos keitimas Lietuvoje nėra galimas konstitucinių įstatymų pagrindu. Čekijoje pati

stato, kad konstitucinio įstatymo priėmimui reikalingi trys penktadaliai deputatų ir trys penktadaliai dalyvaujančių posėdyje senatorių balsų. Konstitucijoje numatytos kvalifikuotos daugumos leidžia teigti, kad šis teisės aktas priskirtinas prie „griežtųjų" konstitucijų grupės. Akivaizdu, kad surinkti minėtas kvalifikuotas daugumas (tik tada galima priimti konstitucinį įstatymą) yra sunku, o būtent tai užtikrina konstitucinės sąrangos stabilumą.

II

Konstitucinė justicija. Konstitucijos keitimo procedūra nėra vienintelis Konstitucijos apsaugos būdas ir instrumentas. Čekijos Respublikoje konstitucinę justiciją vykdo Čekijos Respublikos Konstitucinis Teismas ***(Ústavnķ soud České republiky)***[237]. Kaip jau buvo minėta, ši valstybė gali didžiuotis turtinga konstitucinės justicijos tradicija. Čekijoje įgyvendintas konstitucinės justicijos modelis priskirtinas europietiškajam (austriškajam) konstitucinės justicijos modeliui, kuriam būdinga abstrakti konstitucinės kontrolės forma[238]. Siekiant garantuoti Konstitucinio Teismo nepriklausomybę nuo kitų valstybinės valdžios institucijų, jis įkurdintas ne Čekijos Respublikos sostinėje Prahoje, o Brno mieste. Konstitucinis Teismas – savarankiška konstitucinė institucija su apibrėžtomis funkcijomis ir įgaliojimais. Šios institucijos teisinė padėtis apibrėžta šalies 1992 m. gruodžio 16 d. priimtos Konstitucijos ketvirtame skyriuje ir Konstitucinio Teismo įstatyme, priimtame 1993 m. birželio 16 dieną. Konstitucijoje teigiama, kad ši institucija yra teisminė ir vykdo konstitucingumo gynybos funkcijas (83 str.). Konstitucinį Teismą sudaro 15 teisėjų, skiriamų dešimčiai metų. Teismo teisėjus Čekijos Respublikos Senato pritarimu skiria Čekijos Respublikos prezidentas. Šio teismo teisėju gali būti skiriamas tik nepriekaištingos reputacijos pilietis, atitinkantis reikalavimus, keliamus kandidatams, renkamiems į Čekijos Respublikos Senatą. Kandidatas į Konstitucinio Teismo teisėjus taip pat turi turėti aukštąjį teisinį išsilavinimą ir ne mažesnį kaip 10 metų teisinio darbo stažą. Konstitucinio Teismo teisėjas pradeda vykdyti savo funkcijas nuo to momento, kai prisiekia Čekijos Respublikos prezidentui. Šalies Konstitucija numato ir teisėjo priesaikos tekstą (85 str.). Konstitucinio Teismo teisėjas naudojasi imuniteto teise. Konstitucinio

Konstitucija yra suprantama kaip konstitucinis įstatymas. Todėl šioje šalyje konstituciniu įstatymu keičiama ar pildoma Konstitucija.

[237] www.concourt.cz. Čekijos Respublikos Konstitucinio Teismo interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.

[238] Suchanek R. Nova role Ustavniho soudu v procesu evropske integrale / Suveranita a Europska integrace. – Praha, 1999. P. 224.

Teismo teisėjui be šalies Senato sutikimo negali būti taikomas baudžiamasis persekiojimas. Reikšminga tai, kad Čekijos Respublikos Senatui nesutikus patraukti teisėją baudžiamojon atsakomybėn, baudžiamasis persekiojimas dėl to paties dalyko atmetamas visam laikui – ir tam, kuomet šis asmuo nebeturės imuniteto teisės. Konstitucija daro išlygą, jog Konstitucinio Teismo teisėjas gali būti sulaikytas tik tuomet, jeigu buvo užkluptas darantis nusikaltimą ***(flagrante delicto)*** arba iš karto po nusikaltimo padarymo. Atitinkama institucija apie sulaikymą privalo nedelsdama pranešti Senato pirmininkui. Jeigu Senato pirmininkas per 24 valandas nuo sulaikymo momento nesutinka perduoti sulaikytąjį teismui, institucija, sulaikiusi teisėją, privalo paleisti sulaikytąjį. Artimiausiame posėdyje Senatas turi priimti galutinį sprendimą dėl sulaikyto Konstitucinio Teismo teisėjo baudžiamojo persekiojimo. Konstitucinio Teismo teisėjas turi teisę atsisakyti liudyti apie faktus, kurie jam tapo žinomi atliekant teisėjo funkcijas, taip pat ir nutraukęs savo, kaip Konstitucinio Teismo teisėjo, veiklą.

Čekijos Respublikos Konstitucinis Teismas turi daug įgaliojimų, priima sprendimus:

a) dėl panaikinimo įstatymų ar jų atskirų dalių, prieštaraujančių konstituciniam įstatymui arba tarptautinei sutarčiai;
b) dėl panaikinimo kitų teisinių aktų ar jų atskirų dalių, prieštaraujančių konstituciniam įstatymui, įstatymui arba tarptautinei sutarčiai, numatytai 10 str.;
c) dėl savivaldos institucijų konstitucinių skundų dėl neteisėto valstybės įsikišimo į jų veiklą;
d) dėl konstitucinio skundo dėl valstybės valdžios institucijų sprendimo ar kitokios veikos, pažeidžiančios Konstitucijos garantuotas pagrindines teises ir laisves;
e) apskundus sprendimus dėl deputato arba senatoriaus išrinkimo teisėtumo;
f) kilus abejonių dėl pasyvios rinkimų teisės netekimo ir deputato arba senatoriaus funkcijų nesuderinimo;
g) pagal konstitucinį Senato kaltinimą, iškeltą prieš Respublikos prezidentą;
h) dėl Respublikos prezidento siūlymo dėl Deputatų rūmų ir Senato nutarimo panaikinimo;
i) dėl priemonių, būtinų įgyvendinti tarptautinio teismo sprendimą, privalomą Čekijos Respublikai, jeigu tas sprendimas negalimas įgyvendinti kitokiu būdu;

j) dėl sprendimo paleisti politinę partiją arba kitokio sprendimo, leidžiančio politinės partijos veiklą, atitinkančią konstitucinį arba kitokius įstatymus;
k) pagal ginčus dėl valstybės ir teritorinės savivaldos institucijų kompetencijos, jeigu įstatymas šių ginčų išsprendimo nepaskiria kitos institucijos kompetencijai.

Čekijos Respublikos Konstitucinis Teismas gali dirbti visos sudėties (plenarinis posėdis) arba trijų – keturių teisėjų tarybose. Tačiau tik plenarinių posėdžių metu galima spręsti teisės aktų konstitucingumo, Respublikos prezidento apkaltos bei partijų veiklos konstitucingumo klausimus. Kaip jau buvo minėta, Konstitucinį Teismą sudaro penkiolika teisėjų, o plenarinio posėdžio kvorumas yra dešimt teisėjų. Tačiau pastebėtina, kad Parlamento teisės aktų konstitucingumo klausimas, Respublikos prezidento apkaltos bei Konstitucinio Teismo anksčiau priimto sprendimo pakeitimas galimas tik pritarus ne mažiau kaip devyniems Konstitucinio teismo teisėjams. Kiti sprendimai priimami esant kvorumui paprasta balsų dauguma.

Konstitucinio Teismo sprendimas vykdytinas, jeigu jis įstatymo nustatyta tvarka buvo viešai paskelbtas ir jeigu Konstitucinio Teismo sprendimu nebuvo nustatytas kitoks šio sprendimo įsigaliojimas. Konstitucinio Teismo sprendimas privalomas visoms šalies institucijoms ir piliečiams.

Čekijos Respublikai tapus Europos Sąjungos nare, iš dalies keitėsi ir Konstitucinio Teismo paskirtis. Kaip teigia kai kurie čekų teisės mokslo atstovai, teisės aktų konstitucingumo klausimų sprendimas liko pagrindine šios institucijos funkcija, tačiau atsirado dar viena pareiga – apsaugoti ir apginti Čekijos Respublikos valstybingumą Europos Sąjungoje[239].

III

Valstybės valdymo forma. Parlamentas. Čekijos Respublikos Konstitucijoje pasakyta, kad valstybės valdymo forma yra respublika. Tačiau nėra tiesiogiai įvardyta, kokia respublikos valdymo formos atmaina įgyvendinta Čekijoje. Konstitucijos struktūra, valstybinės valdžios institucijų tarpusavio įgaliojimų turinys leidžia teigti, kad šioje šalyje įgyvendinta parlamentinė valdymo forma[240]. Tokią išvadą galima daryti išanalizavus konstitucines

[239] Suchanek R. Nova role Ustavniho soudu v procesu evropske integrale / Suveranita a Europska integrace. – Praha, 1999. P. 232.

[240] Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 121.

normas, nustatančias valstybinės valdžios institucijų – Parlamento, Prezidento ir Vyriausybės – tarpusavio įgaliojimų apimtis. Vienas iš ryškiausių požymių, leidžiančių teigti, kad tai – parlamentinė respublika, yra Vyriausybės politinė atskaitomybė Parlamentui (Konstitucijos 68 str.). Taip pat pažymėtina, kad šalies prezidentą renka abeji Parlamento rūmai (Konstitucijos 54 str.). Be to, šalies Vyriausybės sudėtis tiesiogiai priklauso nuo Parlamento žemųjų rūmų valios (politinės daugumos).

Čekijos Respublikos Parlamentas ***(Parlament Českе republiky)*** sudarytas iš dvejų rūmų: Deputatų (arba Atstovų) rūmų ***(Poslaneckį sněmovna)*** [241] ir Senato ***(Senįt)***[242]. Konstitucija numato, kad įstatymų leidybos valdžia Čekijos Respublikoje priklauso Parlamentui.

Deputatų rūmus sudaro 200 deputatų, kurie renkami 4 metams. Senatą sudaro 81 senatorius. Senatoriai renkami ilgesniam laikui – 6 metams. Čekijos Respublikos Senatas – rotacijos būdu besikeičianti institucija, nes kas 2 metus perrenkama viena trečioji senatorių dalis – taip užtikrinamas Senato veiklos tęstinumas. Skiriasi ir rinkimų sistemos. Deputatų rūmai renkami taikant proporcinę balsavimo sistemą, o į Senatą renkama taikant mažoritarinę rinkimų sistemą. Renkant deputatus taikomas penkių procentų barjeras – tik tos partijos, kurios surinko per penkis procentus rinkėjų balsų, dalyvauja skirstant mandatus. Balsavimo teisę turi kiekvienas 18 metų sulaukęs Čekijos Respublikos pilietis. Į Deputatų rūmus gali būti išrinktas bet kuris turintis teisę balsuoti Čekijos Respublikos pilietis, kuriam sukako 21 metai. Kandidatui į Čekijos Respublikos Senatą nustatytas 40 metų amžiaus cenzas. Čekijos Respublikos Konstitucija ir įstatymai draudžia vienam asmeniui tuo pačiu metu būti abejų rūmų nariu. Taip pat numatyta, kad su deputato ar senatoriaus funkcija nesuderinamos Respublikos prezidento, teisėjų ir kitos įstatymu numatytos pareigybės. Tiek deputatas, tiek ir senatorius privalo prisiekti. Deputato ar senatoriaus mandatas nutrūksta dėl tokių priežasčių:

a) atsisakius nuo priesaikos arba davus priesaiką su išlyga;
b) pasibaigus galiojimo laikui;
c) atsisakius mandato;
d) netekus pasyviosios rinkimų teisės;
e) Respublikos prezidentui paleidus Deputatų rūmus (Konstitucija nenumato galimybės paleisti Senatą).

Abejų parlamento rūmų nariai naudojasi imuniteto ir indemniteto tei-

[241] www.psp.cz. Čekijos Respublikos Parlamentas: Deputatų rūmai. Interneto svetainė čekų, anglų, vokiečių, prancūzų kalbomis.

[242] www.senat.cz. Čekijos Respublikos Parlamentas: Senatas. Interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.

se. Deputatai ir senatoriai įgyvendina savo mandatą pagal priesaiką ir nesusiję su jokiais įsipareigojimais politinėms grupėms ar partijoms. Deputatas ar senatorius negali būti patrauktas atsakomybėn dėl balsavimo posėdžio metu. Abejų rūmų nariai taip pat negali būti traukiami baudžiamojon atsakomybėn už pasisakymus. Už padarytus nusižengimus deputatas ar senatorius atsako drausminės atsakomybės pagrindu atitinkamai Deputatų rūmams arba Senatui.

Deputatų rūmai renka ir atšaukia Deputatų rūmų pirmininką ir jo pavaduotojus. Senatas renka ir atšaukia Senato pirmininką bei jo pavaduotojus. Parlamento rūmai savo funkcijoms ir pareigoms įgyvendinti sudaro komitetus ir komisijas. Deputatas arba senatorius, būdamas Vyriausybės narys, negali būti Deputatų rūmų ar Senato pirmininkas arba pirmininko pavaduotojas, taip pat Parlamento komitetų, tyrimo komisijų arba kitų komisijų narys. Kaip jau buvo minėta, Deputatų rūmus gali paleisti Respublikos prezidentas, tačiau tai gali įvykti tik esant tam tikroms aplinkybėms:

a) jeigu Deputatų rūmai neišreiškė pasitikėjimo vėl paskirtai Vyriausybei, kurios pirmininką prezidentas paskyrė pagal Deputatų rūmų pirmininko pasiūlymą;
b) jeigu per tris mėnesius Deputatų rūmai nepriėmė nutarimo dėl vyriausybinio įstatymo projekto, su kuriuo Vyriausybė sieja klausimą dėl pasitikėjimo;
c) jeigu Deputatų rūmų sesija buvo nutraukta daug ilgesniam laikui nei numatyta Konstitucijoje;
d) jeigu Deputatų rūmai daugiau kaip tris mėnesius nesugebėjo priimti sprendimo, nors sesija ir nebuvo nutraukta bei jie rinkosi pakartotinai į posėdį.

Deputatų rūmai priėmė šių rūmų veiklos reglamentą. Tokį teisės aktą turi ir Senatas. Čekijos Respublikos Konstitucija griežtai apibrėžia įstatymų leidybos iniciatyvos subjektų ratą. Jais gali būti deputatai, deputatų grupės, Senatas, Vyriausybė arba aukštesniųjų savivaldos institucijų atstovybės. Parlamento rūmai turi teisę priimti sprendimus, jei dalyvauja ne mažiau kaip viena trečioji visų rūmų narių dalis. Už sprendimo priėmimą turi balsuoti daugiau kaip pusė dalyvaujančių deputatų arba senatorių. Kaip jau buvo minėta, konstitucinių įstatymų priėmimui reikalingi trys penktadaliai deputatų ir trys penktadaliai senatorių balsų. Įstatymo projektas, patvirtintas Deputatų rūmuose, neatidėliojant perduodamas Senatui. Senatas svarsto įstatymo projektą ir priima nutarimą per 30 dienų nuo jo gavimo. Senatas nutarimu gali įstatymo projektą patvirtinti, atmesti, grąžinti Deputatų rūmams su pataisomis arba atsisakyti svarstyti tą įstatymo

projektą. Jei Senatas nepareiškia savo nuomonės dėl įstatymo projekto numatytu laiku, įstatymo projektas laikomas priimtu. Jei Senatas atmeta įstatymo projektą, Deputatų rūmai balsuoja pakartotinai. Įstatymo projektas laikomas priimtu, jei už jį balsavo daugiau kaip pusė visų deputatų. Jei Senatas grąžina įstatymo projektą Deputatų rūmams su pataisomis, balsuojama už Senato pateiktas pataisas. Įstatymo projektas priimamas Deputatų rūmų nutarimu. Jei Deputatų rūmai nepriima Senato pataisų, tai balsuojama pakartotinai dėl Senatui pateiktos redakcijos. Įstatymo projektas laikomas priimtu, jei už jį balsavo daugiau kaip pusė visų deputatų. Svarstant Deputatų rūmuose atmestą ar papildytą įstatymo projektą, neleidžiama projekto keisti. Jei Senatas nutarimu atsisako nagrinėti įstatymo projektą, įstatymo projektas laikomas priimtu. Tarptautinės sutartys, reikalaujančios Parlamento pritarimo, tvirtinamos Parlamente įstatymų projektų priėmimo tvarka.

Respublikos prezidentas turi teisę grąžinti priimtą įstatymą, išskyrus konstitucinį įstatymą, su pataisomis per 30 dienų nuo jo gavimo. Dėl grąžinto įstatymo Deputatų rūmai balsuoja iš naujo. Pataisos negalimos. Jei dėl grąžinto įstatymo pakartotinai balsavo daugiau kaip pusė visų deputatų, įstatymas paskelbiamas viešai. Priešingu atveju įstatymas laikomas nepriimtu. Priimtus įstatymus pasirašo Deputatų rūmų pirmininkas, prezidentas ir Vyriausybės pirmininkas. Kad įstatymas įsigaliotų, jis turi būti paskelbtas viešai. Kaip numato Čekijos Konstitucija (51 str.), priimtus įstatymus pasirašo Deputatų rūmų pirmininkas, prezidentas ir Vyriausybės pirmininkas.

Akivaizdu, kad Čekijos Respublikoje rašytinė teisė yra pagrindinis instrumentas, reguliuojantis konstitucinius teisinius santykius. Tačiau tiek konstitucinės teisės doktrina, tiek ir konstitucinių teisinių santykių praktika suteikia galimybę teigti, kad nerašytinė teisė taipogi egzistuoja kaip reguliuojantis, įpareigojantis, nustatantis instrumentas. Konstitucinių teisinių santykių praktika Čekijos Respublikoje yra neilgalaikė, tačiau kai kurie doktrinos atstovai ***(V. Pavliček, J. Gronskż[243])*** teigia, kad nerašytinė teisė čekų konstitucinėje struktūroje taip pat pasireiškia ir konstitucinių papročių forma ***(ustavni zvyklosti)***[244]**.** Tokių papročių dažniausiai laikomasi sudarant Vyriausybę ir Parlamento veikloje. Pavyzdžiui, Čekijos Parlamente susiformavo paprotys, jog parlamentinė opozicija įpareigoja atitinkamą savo narių skaičių nebalsuoti priimant sprendimus, jeigu keletas daugumą atstovaujančių deputatų dėl objektyvių priežasčių negali dalyvauti balsavime.

[243] Prahos Karlo universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros profesoriai.

[244] Pavliček V. Ustavni pravo a statoveda. Ustavni pravo Čéske republiky. Čast 1. – Praha: Linde, 2003. P. 134.

Tokiu būdu užtikrinamas parlamentinės veiklos stabilumas, nebijoma, kad opozicija bet kada gali pasinaudoti susidariusia padėtimi ir priimti sau palankius arba atmesti nepriimtinus daugumos sprendimus. Konstituciniai papročiai taip pat nustato prezidento pareigą Vyriausybės sudėtį derinti su parlamentinės daugumos atstovais. Apibendrinant galima konstatuoti, kad gyvuojant seniems ir susidarant naujiems konstituciniams papročiams čekų valstybinės valdžios institucijų sąranga daugiausia vadovaujasi rašytine teise.

Partinė sistema. Čekijos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas demokratinis politinis režimas, tad politinį pliuralizmą, teisę burtis ir kurti politines institucijas taip pat garantuoja Konstitucija. Čekijos Respublikos Konstitucija (5 str.) numato, kad valstybės politinė sistema grindžiama laisva bei savanoriška veikla, laisvų, gerbiančių pagrindinius demokratijos dėsnius ir nevartojančių jėgos, kaip priemonės savo tikslui pasiekti, politinių partijų konkuravimu.

Dauguma savo valią išreiškia laisvu balsavimu, tačiau Konstitucija numato (6 str.), kad daugumai įgyvendinant sprendimus turi būti užtikrintos ir politinės mažumos teisės ir laisvės. Kaip jau minėjome, Deputatų atstovų rūmai renkami naudojant proporcinę, o Senatas – mažoritarinę rinkimų sistemas. Čekijos Respublikos politinės partijos (kaip išaiškino Čekijos Respublikos Konstitucinis Teismas byloje „Dėl rinkiminių koalicijų“) turi teisę dalyvauti rinkimuose savarankiškai arba koalicijose su kitomis partijomis arba kitais politiniais junginiais, taip pat partijos po rinkimų laisvai gali sudaryti koalicijas[245].

Nors Čekijoje veikia daugiau kaip dvidešimt partijų, tačiau tik penkios arba šešios iš tikrųjų dalyvauja mandatų „dalybose“. Be tradicinių kairiųjų ir liberaliųjų pakraipų partijų, čekų partinėje sistemoje yra tokių partijų, kurių programiniai tikslai yra gana kontroversiški. Štai partija „Čekijos karūna“ *(Koruna Českį)* save vadina monarchistine partija, siekiančia atkurti Čekijos Karalystę[246]. Ši partija referendumo būdu siekia pakeisti Konstituciją ir respublikos valdymo formą keisti į monarchiją. Čekų partinėje sistemoje gausu partijų skambiais pavadinimais: „Dešiniųjų blokas“, „Socialistinė šalies alternatyva“, „Ateities pasirinkimo“ ir kitos. Akivaizdu, kad tik penkių procentų barjeras Parlamento rinkimų sistemoje garantuoja tam tikrą partijų, dalyvaujančių realiame valstybės valdyme, skaičių. Šiuo metu Čekijos Parlamente deputatų ir senatorių mandatus pasidalijo penkios po-

[245] test.concourt.cz/angl_verze/doc/1-127-96.html. Čekijos Konstitucinio Teismo byla „Dėl rinkiminių koalicijų“ Pl. ÚS 26/94.

[246] www.korunaceska.org. Politinės partijos „Čekijos karūna“ interneto svetainė čekų kalba.

litinės jėgos. Didžiausia politinė jėga yra Čekijos socialdemokratų partija (ČSDP)[247] – europietiška, socialinę valstybės paskirtį teigianti partija. Antroji pagal gautų deputatų skaičių yra Demokratinė piliečių partija (DPP)[248] – dešinioji centro partija, pasisakanti už liberalesnes reformas ekonomikoje, bet pasižyminti skeptiškesniu požiūriu į Europos integracinius procesus. Buvęs šios partijos lyderis Vaclovas Klausas *(Vaclav Klaus)* šiuo metu yra Čekijos Respublikos prezidentas. Čekijos ir Moravijos komunistų partija (ČMKP) – tai buvusios Čekoslovakijos komunistų partijos teisių ir tradicijų perėmėja[249], jos politinė veikla remiasi socialinių negandų kritika. Krikščionių demokratų sąjunga-Čekoslovakijos liaudies partija (KDS)[250] – tai krikščioniškoji (besiremianti katalikiškų pažiūrų elektoratu) partija, akcentuojanti krikščioniškojo solidarumo idėjas, taip pat nuosaikiai remianti europinius integracinius procesus. Mažiausia parlamentinė partija yra Laisvės sąjunga-Demokratinė sąjunga (LS)[251]. Tai – labiausiai liberalias reformas palaikanti partija, aktyviai remianti Čekijos Respublikos narystę Europos Sąjungoje.

IV

Vykdomoji valdžia: Respublikos prezidentas, Vyriausybė. Kaip jau buvo minėta, Čekijos Respublika yra parlamentinė, tad ir Respublikos prezidento įgaliojimai yra menkesni nei prezidentinėse respublikose. Nors Respublikos prezidentas renkamas abejų Parlamento rūmų bendrame posėdyje, tačiau jis yra valstybės vadovas[252]. Čekijos Respublikos prezidentas ***(Prezident republiky)*** savo pareigas pradeda eiti nuo priesaikos momento.

[247] www.cssd.cz. Čekijos socialdemokratų partijos interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis. 2002 metų rinkimų rezultatas – 70 deputatų Atstovų rūmuose. 2004 metų rinkimų rezultatas – 6 Senato nariai.

[248] www.ods.cz. Demokratinės piliečių partijos interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis. 2002 metų rinkimų rezultatas – 57 deputatai Atstovų rūmuose. 2004 metų rinkimų rezultatas daugiausiai vietų Senate – 35 Senato nariai.

[249] www.kscm.cz. Čekijos ir Moravijos komunistų partijos interneto svetainė čekų kalba. 2002 metų rinkimų rezultatas – 41 deputatas Atstovų rūmuose. 2004 metų rinkimų rezultatas – 2 Senato nariai.

[250] www.kdu.cz. Krikščionių demokratų sąjungos-Čekoslovakijos liaudies partijos interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis. 2002 metų rinkimų rezultatas – 21 deputatas Atstovų rūmuose. 2004 metų rinkimų rezultatas – 11 Senato narių.

[251] www.unie.cz. Laisvės sąjungos-Demokratinės sąjungos interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis. 2002 metų rinkimų rezultatas – 9 deputatai Atstovų rūmuose. 2004 metų rinkimų rezultatas – 4 Senato nariai.

[252] www.hrad.cz. Čekijos Respublikos prezidento interneto svetainė čekų, anglų, vokiečių kalbomis.

Prezidento įgaliojimų terminas yra penkeri metai, jis pradedamas skaičiuoti nuo priesaikos dienos.

Konstitucija numato (56 str.), kad Respublikos prezidento rinkimai vykdomi per paskutines trisdešimt esamo prezidento kadencijos dienų. Respublikos prezidentu gali būti renkamas pilietis, atitinkantis Senato nustatytus reikalavimus, tad Respublikos prezidentu negali tapti jaunesnis nei keturiasdešimties metų asmuo. Konstitucija nustato, kad asmuo negali būti išrinktas Respublikos prezidentu daugiau kaip du kartus iš eilės. Taigi asmeniui, išbuvusiam Respublikos prezidentu dvi kadencijas, yra galimybė vėl tapti šalies vadovu tiktai po penkerių metų pertraukos.

Siūlyti prezidento kandidatūrą turi teisę ne mažiau kaip dešimt deputatų arba ne mažiau kaip dešimt senatorių. Kandidatas išrenkamas Respublikos prezidentu, jei už jį balsavo daugiau kaip pusė visų deputatų ir daugiau kaip pusė visų senatorių. Jei nė vienas kandidatas nesurinko daugiau kaip pusės visų deputatų ir daugiau kaip pusės visų senatorių balsų, tai per keturiolika dienų vykdomas antras rinkimų turas, kuriame dalyvauja kandidatas, surinkęs daugiausia balsų Deputatų rūmuose, ir kandidatas, surinkęs daugiausia balsų Senate. Jei keli kandidatai surinko vienodą balsų skaičių Deputatų rūmuose arba Senate, tai skaičiuojami balsai, gauti abejuose rūmuose. Antrame ture dalyvauja daugiausia balsų surinkęs kandidatas. Išrenkamas tas kandidatas, už kurį balsavo daugiau kaip pusė dalyvaujančių deputatų ir daugiau kaip pusė dalyvaujančių senatorių. Jei Respublikos prezidentas neišrenkamas ir antrame ture, per keturiolika dienų vykdomas trečias rinkimų turas; išrenkamas tas antrame ture dalyvavęs kandidatas, už kurį balsavo daugiau kaip pusė dalyvaujančių deputatų ir senatorių. Jei Respublikos prezidentas neišrenkamas ir trečiame ture, tai rengiami nauji rinkimai.

Respublikos prezidentas prisiekia Deputatų rūmų pirmininkui bendrame Parlamento posėdyje. Respublikos prezidento atsisakymas duoti priesaiką arba nukrypimas nuo priesaikos teksto laikomas Respublikos prezidento neišrinkimu. Respublikos prezidentas gali atsistatydinti apie tai pareiškęs Deputatų rūmų pirmininkui.

Čekijos Respublikos prezidentas naudojasi plačiais įgaliojimais:

a) skiria ir atleidžia Vyriausybės pirmininką ir kitus jos narius, priima jų atsistatydinimą, paleidžia Vyriausybę ir priima jos atsistatydinimą;
b) šaukia Deputatų rūmų sesiją;
c) paleidžia Deputatų rūmus;
d) įgalioja Vyriausybę, kurios atsistatydinimą priėmė arba kurią paleido, laikinai vykdyti savo funkcijas iki naujos Vyriausybės paskyrimo;

e) skiria Konstitucinio Teismo pirmininką ir jo pavaduotojus bei teisėjus;
f) skiria Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir jo pavaduotojus;
g) įgyvendina malonės teikimą, lengvina teismo paskirtas bausmes, duoda nurodymą nepradėti baudžiamojo tyrimo arba jį sustabdyti; panaikina teistumą;
h) turi teisę grąžinti Parlamentui priimtą įstatymą, išskyrus konstitucinį įstatymą;
i) pasirašo įstatymus;
j) skiria Aukščiausios kontrolės valdybos prezidentą ir jo pavaduotoją;
k) skiria Čekijos nacionalinio banko tarybos narius.

Be to, valstybės vadovas:

a) atstovauja valstybei užsienio santykiuose;
b) sudaro ir ratifikuoja tarptautines sutartis; tarptautinių sutarčių sudarymą jis gali pavesti Vyriausybei arba, jai sutikus, atskiriems Vyriausybėms nariams;
c) yra vyriausiasis gynybinių pajėgų vadas;
d) priima diplomatinių misijų vadovus;
e) skiria ir atšaukia diplomatinių misijų vadovus;
f) skiria rinkimus į Deputatų rūmus ir Senatą;
g) suteikia generolo laipsnius;
h) priima sprendimą dėl vyriausybinių apdovanojimų suteikimo ir juos įteikia, jei neįgalioja kitos institucijos;
i) skiria teisėjus;
j) turi amnestijos suteikimo teisę.

Tam tikrus Respublikos prezidento sprendimus turi pasirašyti Vyriausybės vadovas. Respublikos prezidentas turi teisę dalyvauti abejų Parlamento rūmų, jų komitetų ir komisijų posėdžiuose. Jo prašymu bet kuriuo metu jam suteikiama galimybė pasisakyti. Respublikos prezidentas turi teisę dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose, reikalauti informacijos iš Vyriausybės ir jos narių, svarstyti su Vyriausybe ar jos nariais klausimus, priklausančius jų kompetencijai. Čekijos Respublikos Konstitucijoje teigiama, kad prezidento dalyvavimas Vyriausybės posėdžiuose nėra nuolatinis, jis priklauso nuo nagrinėjamų klausimų bei nuo prezidento valios dalyvauti svarstant vieną ar kitą problemą. Politiškai aktyvesnis prezidentas turi galimybę daryti didesnę įtaką Vyriausybėje vykstantiems procesams[253].

[253] Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. P. 104.

Respublikos prezidentas negali būti sulaikytas, persekiojamas už administracinį pažeidimą. Respublikos prezidentas gali būti patrauktas atsakomybėn už valstybės išdavimą Konstitucinio Teismo sprendimu, remiantis Senato pateiktu kaltinimu, ir gali būti baudžiamas nušalinant nuo prezidento pareigų ir atimant teisę būti renkamu prezidentu. Kriminalinis persekiojimas už nusikaltimus, įvykdytus prezidento kadencijos metu, visiškai neįmanomas.

Išskirtinė konstitucinio reguliavimo forma numatyta nustatant Čekijos Respublikos prezidento pavadavimo (esant vakansijai) galimybę. Konstitucija nustato, kad tokiu atveju prezidento įgaliojimai „padalijami“, tam tikrus įgaliojimus vykdo Vyriausybės pirmininkas, kitus – Deputatų rūmų pirmininkas. Jei tuo metu Deputatų rūmai paleisti, nurodytus prezidento įgaliojimus vykdo Senato pirmininkas.

Čekijos Respublikos Vyriausybė ***(Vlįda České republiky)***[254] yra vykdomosios valdžios institucija. Vyriausybę sudaro Vyriausybės pirmininkas, jo pavaduotojai, ministrai. Šiuo metu veikia penkiolika ministerijų: Finansų, Užsienio reikalų, Švietimo, Jaunimo bei sporto reikalų, Kultūros, Darbo ir socialinių reikalų, Sveikatos, Teisingumo, Vidaus reikalų, Pramonės ir prekybos, Regioninių reikalų, Žemės ūkio, Gynybos, Transporto, Aplinkos apsaugos, Informatikos.

Kaip numato šalies Konstitucija, Vyriausybė tiesiogiai atsiskaito Deputatų rūmams. Respublikos prezidentas skiria Vyriausybės pirmininką ir jo teikimu kitus Vyriausybės narius, paveda jiems vadovauti ministerijoms. Po to Vyriausybė turi prisistatyti Deputatų rūmams ir prašyti politinio pasitikėjimo. Jei Deputatų rūmai neišreiškia pasitikėjimo nauja paskirta Vyriausybe, ji sudaroma iš naujo. Jei ir tada Deputatų rūmai neišreiškia pasitikėjimo Vyriausybe, Respublikos prezidentas skiria Vyriausybės pirmininką Deputatų rūmų pirmininko teikimu. Prieš pradėdamas vykdyti savo įgaliojimus Vyriausybės narys turi prisiekti. Ministro priesaiką priima Respublikos prezidentas.

Vyriausybė gali prašyti Deputatų rūmų išreikšti pasitikėjimą. Deputatų rūmai gali išreikšti politinį nepasitikėjimą Vyriausybe. Klausimą dėl nepasitikėjimo Vyriausybe Deputatų rūmai svarsto pagal raštišką pasiūlymą, kurį pateikė ne mažiau kaip 50 deputatų. Sprendimas dėl nepasitikėjimo priimamas gavus daugiau kaip pusės visų deputatų pritarimą.

Čekijos Respublikos prezidentas turi įgaliojimus atšaukti Vyriausybės narį tik gavęs Vyriausybės pirmininko siūlymą.

[254] www.vlada.cz. Čekijos Respublikos Vyriausybės interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.

Vyriausybės pirmininkas pateikia atsistatydinimo prašymą Respublikos prezidentui. Kitų Vyriausybės narių atsistatydinimo prašymus Respublikos prezidentui pateikia Vyriausybės pirmininkas. Vyriausybė atsistatydina, jei Deputatų rūmai nepatenkina jos prašymo išreikšti pasitikėjimą arba pareiškia jai nepasitikėjimą. Vyriausybė atsistatydina po naujai išrinktų Deputatų rūmų steigiamojo posėdžio. Taip pat Respublikos prezidentas atšaukia Vyriausybę, kuri neatsistatydino, nors turėjo tai padaryti.

Vyriausybė kolegialiai priima sprendimus. Vyriausybės nutarimas priimamas pritarus daugiau negu pusei visų jos narių. Vyriausybės pirmininkas organizuoja Vyriausybės veiklą, pirmininkauja jos posėdžiams, veikia jos vardu bei vykdo kitas pareigas, kurias jam paveda Konstitucija arba įstatymai. Vyriausybės pirmininką pavaduoja Vyriausybės pirmininko pavaduotojas arba kitas įgaliotas Vyriausybės narys. Vykdydama įstatymus Vyriausybė turi teisę priimti nutarimus, juos pasirašo pirmininkas bei atitinkamas Vyriausybės narys.

Ministerijos bei kitos administracinės įstaigos steigiamos ir jų kompetencija apibrėžiama tik įstatymu. Ministerijų ir kitų administracinių įstaigų valstybės tarnautojų teisinius santykius apibrėžia įstatymas. Ministerijos, kitos administracinės įstaigos ir teritorinės savivaldos institucijos gali remdamosis įstatymu leisti teisinius aktus, jeigu įstatymas suteikia joms tokius įgaliojimus.

V

Žmogaus teisės ir laisvės. Teisminė valdžia. Kaip jau buvo minėta, Čekijos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis yra Čekijos Respublikos pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas ***(Listině zịkladnịch prịv a svobod)***. Šis sąvadas yra išsamus žmogaus teisių ir laisvių katalogas. Jį sudaro preambulė ir šeši skyriai: *Bendrieji nuostatai*, *Pagrindinės teisės ir laisvės*, *Nacionalinių ir etninių mažumų teisės*, *Ekonominės, socialinės ir kultūrinės teisės*, *Teisė į teisminę ir kitokią teisinę gynybą*, *Baigiamosios nuostatos*. Skyrius sudaro straipsniai, iš viso sąvade yra 44 straipsniai. Preambulėje išdėstytos aplinkybės, nulėmusios tokio dokumento atsiradimą ir tikslus, dėl kurių jis buvo priimtas. Čia minimas žmogaus teisių ir laisvių universalumas, jų prigimtinis pobūdis. Sąvado preambulėje pabrėžiama, kad tik pagarba tokioms teisėms ir laisvėms lemia Čekijos Respublikos galimybę tapti pilnaverte laisvų ir demokratiškų valstybių bendrijos nare.

Pirmojo sąvado skyriaus pirmas straipsnis sinonimiškai apibrėžia teisių ir laisvių neatimamumą, neatšaukiamumą, fundamentalumą. Čia konsta-

tuojama, kad visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis. Antrajame sąvado straipsnyje įtvirtinama demokratinė valstybės forma, atmetamos monopolistinės ideologijos ar religijos egzistavimo galimybės. Trečiajame straipsnyje nustatoma, kad žmogaus teisės ir laisvės nepriklauso nuo jo rasės, lyties, odos spalvos, kalbos, išpažįstamo tikėjimo, politinių įsitikinimų pobūdžio, socialinės ar tautinės kilmės, turtinės padėties. Taip pat šis straipsnis suteikia žmogui galimybę laisvai apsispręsti dėl tautybės. Pačioje sąvado pradžioje (3 str. 3 p.) apibrėžiamas pamatinis principas, numatantis, kad asmuo, įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis laisvėmis, negali pažeisti kitų žmonių teisių ir laisvių. Tad sąvade įvardintos teisės ir laisvės turi „galiojimo ribas“ ir jos sietinos su kito žmogaus tiek pat gerbtinomis teisėmis ir laisvėmis. Analizuodami šį straipsnį galime pastebėti ne tik teisių ir laisvių įtvirtinimo aspektą, bet ir pareigų išreiškimo formą.

Antrasis Pagrindinių teisių ir laisvių sąvado skyrius sudarytas iš dviejų poskyrių: *Pagrindinės teisės ir laisvės* ir *Politinės teisės*. Šio skyriaus pradžioje (6 str.) įtvirtinama prigimtinė žmogaus teisė į gyvybę. Tame pačiame straipsnyje įsakmiai uždrausta mirties bausmė. Septintame straipsnyje įtvirtinama privataus gyvenimo neliečiamybė, taip pat griežtai draudžiami kankinimai, nežmogiškas ar žeminantis žmogaus orumą elgesys. Aštuntąjį straipsnį sudaro net šeši punktai, apsakantys asmens laisvę. Čia teigiama, kad laisvė gali būti ribojama tik įstatymo pagrindu. Taip pat straipsnyje įsakmiai nurodoma, kad sulaikytasis asmuo turi būti išklausytas ir per 24 valandas arba paleistas, arba pristatytas teismui. Teismas per 24 valandas privalo priimti sprendimą dėl asmens paleidimo arba sulaikymo. Devintas straipsnis draudžia priverčiamuosius darbus. Dešimtas straipsnis įtvirtina privataus gyvenimo neliečiamybę siekiant apsaugoti žmogaus garbę ir orumą. Vienuoliktas straipsnis įtvirtina nuosavybės neliečiamybę bei paveldėjimą, kaip turto įgijimo būdą[255]. Tačiau numatoma, kad nuosavybė negali būti naudojama kenkiant visuomenės interesams arba kitų žmonių teisėms ir laisvėms. Šis straipsnis, numatydamas nuosavybės konfiskavimo galimybę, nustato, kad tai gali būti atlikta tik dėl visuomeninio intereso ir tik teisingai atlyginus. Dvyliktas straipsnis įtvirtina būsto, gyvenamosios vietos neliečiamybę. Ji taip pat nėra absoliuti. Teismas įgaliotas esant tam tikroms aplinkybėms (kurias numato baudžiamojo proceso įstatymai) duoti leidimą būsto apžiūrai. Tryliktame straipsnyje įtvirtinama asmens susirašinėjimų paslaptis. Keturioliktas straipsnis numato asmens kilnojimosi laisvę:

[255] Reikšminga tai, kad Čekijos Respublikos konstitucinė sąranga įtvirtina paveldimumo teisę (Dědění se zaručuje 11 str.) ne ordinariniuose, o konstituciniuose įstatymuose. Daugumoje šalių paveldimumas yra Civiliniame kodekse įtvirtinta teisė.

žmogus turi teisę pasilikti ir gyventi Čekijos Respublikoje, taip pat jis turi teisę laisvai išvykti iš šalies. Straipsnis nurodo, kad užsienietis gali būti išsiųstas iš šalies tik įstatyme įtvirtintų nuostatų pagrindu. Penkioliktas ir šešioliktas sąvado straipsniai skirti įtvirtinti minties, sąžinės ir religijos laisvę. Čia teigiama, kad kiekvienas asmuo turi teisę išpažinti tikėjimą, keisti jį arba neišpažinti jokio. Taip pat yra teisė laisvai skelbti išpažįstamas religines tiesas. Bažnyčiai suteikta teisė savarankiškai tvarkytis, tačiau nei Čekijos Respublikos Konstitucija, nei Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas nenumato valstybinės religijos, tad bažnyčia atskirta nuo valstybės[256]. Čekijos Respublikos Konstitucinis Teismas „Religijos laisvės" byloje nustatė, kad šią laisvę įstatymas gali apriboti tik tuomet, kuomet ja kėsinamasi į demokratinės ar moralines visuomenės vertybes, kito žmogaus teises ir laisves[257]. Taip pat toje pačioje byloje Čekijos Respublikos Konstitucinis Teismas apibrėžė bažnyčių ar kitų religinių grupių autonomiškumą, kuriame glūdi valstybės pareiga nesikišti į bažnyčios vidaus reikalus nei administracine, nei teismine forma. Taip pat čia įtvirtinta mokslinių tyrinėjimų ir kūrybos laisvė. Poskyryje *Politinės teisės* įtvirtintos žodžio ir teisės į informaciją laisvės. Taip pat (17 str.) uždrausta cenzūra bei garantuojama (18 str.) peticijos teisė. Šias teises galima apriboti tik dėl viešojo intereso ir kito žmogaus teisių ir laisvių. Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas užtikrina susirinkimų, susivienijimų teises, taip pat apibrėžia piliečių teises laisvai dalyvauti valdant savo šalį per laisvus, demokratiškus rinkimus. Politinių teisių skyrius baigiamas nuostata, numatančia, kad bet koks teisių ir laisvių reguliavimas ar aiškinimas turi garantuoti politinį pliuralizmą ir sąžiningą konkurenciją.

Trečiasis Pagrindinių teisių ir laisvių sąvado skyrius (24–25 str.) skirtas sureguliuoti tautinių mažumų teises. Čia konstatuojama, kad priklausymas tautinei ar etninei grupei negali pakenkti kitų žmonių teisėms ir laisvėms, todėl žmonės turi teisę vienytis į tautines bendrijas, gauti ir skleisti informaciją gimtąja kalba, puoselėti savąją kultūrą. Tai pat numatyta, kad esant tam tikroms sąlygoms[258] yra laiduojama teisė į išsilavinimą gimtąja kalba, teisė vartoti gimtąją kalbą oficialiuose santykiuose.

Ketvirtajame Pagrindinių teisių ir laisvių sąvado skyriuje įtvirtintos asmens ekonominės, socialinės bei kultūrinės teisės. Įtvirtinta, kad kiekvie-

[256] Čekų konstitucinės teisės doktrina pabrėžia, kad bažnyčios atskyrimas nuo valstybės nereiškia teisės reikšti savo nuomonę ar dalyvauti politiniame gyvenime bažnyčios tarnams atėmimą. Tokia sekuliarizacija turėtų būti suprantama kaip faktas, kad bažnyčia nėra tas oficialus subjektas, kuris privalomai turi dalyvauti priimant sprendimus dėl valstybės valdymo.

[257] test.concourt.cz/angl_verze/cases.html. Čekijos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Religijos laisvės" Pl US 6/02.

[258] Terminas „tam tikros sąlygos" sietinas su tautinės ar etninės mažumos dydžiu, valstybės ekonominiu pajėgumu bei kitų tautinių ar etninių grupių teisėmis.

nas asmuo turi teisę laisvai pasirinkti profesiją bei naudotis verslo bei ūkinės veiklos galimybėmis. Teisė pasirinkti profesiją gali būti apribota tik įstatymu numatytomis sąlygomis ir išsilavinimo ar kvalifikaciniais reikalavimais. 26 straipsnio 3 dalis, numatanti valstybės pareigą suteikti materialinį aprūpinimą piliečiams, kurie ne dėl savo kaltės negali įgyvendinti savo teisės gyventi iš savo darbo, nurodo Čekijos Respublikos socialinę pakraipą.

27 straipsnis numato teisę streikuoti, teisę laisvai burtis į profsąjungas, taip pat garantuoja šių institucijų nepriklausomybę nuo valstybės. Tiesa, nuostatose yra išimtis, nesuteikianti teisės streikuoti teisėjams, prokurorams, ginkluotojų pajėgų bei valstybės saugumo institucijų darbuotojams. Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas išskiria tam tikrą subjektų ratą, akcentuodamas jų teisių ir laisvių apsaugos būtinumą, – moterys, nepilnamečiai, neįgalieji turi teisę į didesnę sveikatos apsaugą darbo metu bei išskirtines darbo sąlygas. Nepilnamečiai, neįgalieji taip pat naudojasi ypatinga apsauga darbo santykiuose ir parama siekdami profesinio pasirengimo. Šis teisės aktas numato valstybės pareigas garantuoti socialinių pensijų sistemą, tad asmuo gali gauti senatvės, neįgalumo bei maitintojo netekimo pensijas. Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas įtvirtina teisę į nemokamą gydymą asmenims, apsidraudusiems socialiniu draudimu, neapsidraudę asmenys gali tikėtis tik nemokamos pirminės medicininės pagalbos.

Šeima ir vaikai taip pat yra šio Teisių ir laisvių sąvado objektas. Šeimai, vaikams, nepilnamečiams, nėščioms moterims laiduojamos visos teisės ir numatoma tam tikra socialinė parama.

Pagrindinių teisių ir laisvių sąvadas numato teisę į išsilavinimą (33 str.) bei pareigą lankyti mokyklą iki nustatyto amžiaus. Šis aktas numato, kad nemokamas mokslas yra pradinėse ir vidurinėse mokyklose, o aukštosiose mokyklose mokslas gali būti nemokamas tik asmenims, gebantiems gerai mokytis ir valstybei turint ekonominių galimybių. Čekijos Respublikos pagrindinių teisių ir laisvių sąvade mes galime rasti teisių, priskirtinų vadinamajam ketvirtam žmogaus teisių raidos etapui. 35 straipsnis įtvirtina kiekvieno teisę į tinkamą gyvenamąją aplinką ***(přĳznivé životnķ prostředķ)***. Tai – jau ekologijos problematika, sietina su žmogaus teisių ir laisvių turiniu.

Penktasis skyrius – *Teisė į teisminę ir kitokią teisinę gynybą* – apibrėžia procesines asmens teises. Čia numatyta, kad asmuo gali atsisakyti duoti parodymus prieš save ar savo artimąjį. Taip pat 37 straipsnis garantuoja juridinę pagalbą teisminio proceso metu bei proceso dalyvių lygiateisiškumą. Šiame skyriuje yra nuostatos, numatančios teismo nepriklausomybę bei proceso laiką. Be to, įtvirtinta nuostata, jog tik teismas sprendžia asmens

kaltumo klausimą, įtvirtintas asmens nekaltumo prezumpcijos principas[259]. Taigi teisminė valdžia yra pagrindinė žmogaus teises ir laisves ginanti ir garantuojanti nepriklausoma institucija. Teisminė valdžia yra savarankiška, jos pagrindinius veiklos principus apibrėžia Čekijos Respublikos Konstitucija.

Teismai. Ombudsmenas. Teisminę valdžią įgyvendina nepriklausomi teismai. Teisėjai, atlikdami savo funkcijas, yra nepriklausomi. Kaip ir dauguma aukščiausių teisminių institucijų, Aukščiausiasis Teismas įsikūręs Brno mieste. Čekijos Respublikos Konstitucija ir teismų ir teisėjų įstatymas (***Zịkon o soudech a soudcḳch)*** reguliuoja teismų veiklą, teisėjų skyrimo tvarką, neliečiamumo garantijas. Niekas neturi teisės kėsintis į jų nešališkumą. Teisėjas prieš savo valią negali būti atšauktas iš savo pareigų arba perkeltas į kitą teismą. Teisėjo funkcija nesuderinama su Respublikos prezidento, Parlamento nario funkcija, taip pat su kokia nors viešojo administravimo funkcija; įstatymas apibrėžia ir kitas veiklos rūšis, nesuderinamas su teisėjo funkcijos atlikimu. Teismai privalo užtikrinti teisių apsaugą įstatymų nustatyta tvarka. Tik teismas sprendžia klausimą dėl kaltės ir bausmės už nusikaltimus. Teismų sistemą sudaro Aukščiausiasis Teismas ***(Nejvyššḳ soud Českė republiky)***[260], Aukščiausiasis administracinis teismas, aukštesnieji sričių ir rajonų teismai. Įstatymas gali nustatyti ir kitas teismų rūšis. Aukščiausiasis teismas yra aukščiausioji teisminė institucija bylose, paskirtose teismų kompetencijai, išskyrus bylas, sprendžiamas Konstitucinio arba Administracinio teismų.

Teisėjus skiria Respublikos prezidentas, neapribodamas įgaliojimų laiko. Teisėjas pradeda eiti savo pareigas nuo to momento, kai prisiekia. Teisėju gali būti skiriamas nepriekaištingos reputacijos pilietis, turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą. Kitas skyrimo sąlygas ir procedūrą nustato įstatymas. Įstatymas numato atvejus, kai teisėjai priima sprendimus Senate. Kitais atvejais teisėjai priima sprendimus vienasmeniškai. Įstatymas gali nustatyti, kokiose bylose ir kokia tvarka teismuose sprendžiant klausimus kartu su teisėjais dalyvauja ir kiti piliečiai. Priimantis sprendimus teisėjas suvaržytas įstatymo, jis turi teisę nustatyti, ar tam tikras teisinis aktas atitinka įstatymą. Jeigu teismas prieina prie išvados, kad įstatymas, kuris taikytinas sprendžiant konkrečią bylą, prieštarauja konstituciniam įstatymui, jis perduoda klausimą nagrinėti Konstituciniam Teismui. Visi teismo proceso da-

[259] Nekaltumo prezumpcija – asmuo laikomas nekaltu tol, kol teismas neįrodė kitaip.

[260] www.nsoud.cz. Čekijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo interneto svetainė čekų, anglų ir prancūzų kalbomis.

lyviai turi lygias teises. Bylų nagrinėjimas teisme žodžiu yra atviras, šios taisyklės išimtis nustato įstatymas. Sprendimas visada skelbiamas viešai.

Tačiau teismai tėra tik viena, kad ir labai svarbi grandis žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sistemoje. Kita reikšminga institucija, ginanti žmogaus teises ir laisves, yra ombudsmenas. Čekijos Respublikoje veikia visuomeninis teisių gynėjas – ombudsmenas (***Veřejný ochránce práv)***[261], kuris nėra konstitucinė institucija, ji įkurta tik 1999 m. gruodžio 8 d. priėmus Visuomeninio teisių gynėjo (ombudsmeno) įstatymą. Kaip nurodo jau pirmasis šio įstatymo skyrius, Visuomeninis teisių gynėjas gina žmogaus teises ir laisves nuo valstybinės valdžios ir kitų administravimo institucijų netinkamo poveikio. Visuomeninio teisių gynėjo kompetencijon neįeina Parlamento, Vyriausybės, prezidento, teismų, prokurorų, specialių institucijų veiklos tyrimai. Šį pareigūną šešeriems metams renka Atstovų rūmai. Po du kandidatus į ombudsmeno postą gali siūlyti Senatas ir Respublikos prezidentas. Visuomeniniam teisių gynėjui keliami panašūs reikalavimai kaip kandidatams į šalies Senatą. Įstatymas numato visuomeninio teisių gynėjo darbo vietą Brno mieste. Ombudsmenas, prieš pradėdamas įgyvendinti savo funkcijas, privalo prisiekti Atstovų rūmams. Visuomenis teisių gynėjas naudojasi imuniteto teise. Be Atstovų rūmų sutikimo jis negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Ombudsmenas gali veikti, kai gauna tiesioginį skundą iš fizinio ar juridinio asmens. Senato ar Atstovų rūmų nariai gautus piliečių skundus dėl žmogaus teisių ir laisvių gali perduoti nagrinėti ombudsmeno institucijai. Gynėjas gali padėti tyrimą ir savo iniciatyva. Gynėjo sprendimai nėra privalomi, tačiau dėl didelio šios institucijos autoriteto dažniausiai vykdomi. Matydamas, kad yra pažeistas visuomeninis interesas, gynėjas turi galimybę kreiptis į prokurorus, kad tie inicijuotų teisminį visuomeninio intereso gynybos būdą. Be to, visuomeninis teisių gynėjas privalo informuoti Atstovų rūmus apie savo veiklą.

LITERATŪRA

1. Čapek K. Pašnekesiai su T. H. Masaryku. – Vilnius: Amžius, 1994.
2. Deviatnikovaitė I. Čekijos Respublikos ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos: lyginamoji analizė. Magistro baigiamasis darbas. Lietuvos teisės universitetas. – Vilnius, 2003.

[261] www.ochrance.cz. Visuomeninio teisių gynėjo (ombudsmeno) interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.

3. Gerloch A., Zoubek V. Ustavni system Čéske republiky. – Praha: Prospektrum, 2002.
4. Gronský J., Hřebejk J. Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa 1 (1918–1945). – Praha: Karolinum, 1997.
5. Gronský J. Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa 2 (1948–1968). – Praha: Karolinum, 1999.
6. Hendrych D. Constitutionalism in the Czech Republic / Edited by Priban J., Young J. The Rule of Law in Central Europe. The Reconstruction of Legality, Constitutionalism and Civil Society in the Post-Communist countries. – England: Aldershot, 1999.
7. Maddex L. R. Czech Republic / Constitutions of the World. – Washington D.C., 2001.
8. Mesonis G. Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.
9. Pavliček V. Ustavni pravo a statoveda. Ustavni pravo Česke Republiky. Část 1. – Praha: Linde, 2003.
10. Pavliček V. Suverenita v procesu integrace (Retrospektyva a perspektiva) / Suveranita a Europska integrace. – Praha, 1999.
11. Pavliček V. O ustavnich zmenach po rozpadu sovetskeho bloku / Transformace ustavnich systemu zemi stredni a vychodni Evropy. Sbornik stati a texty ustav I. Část. – Praha, 1999.
12. Priban J. Legitimacy and Legality after the Velvet Revoliution / Edited by Priban J., Young J. The Rule of Law in Central Europe. The Reconstruction of Legality, Constitutionalism and Civil Society in the Post-Communist countries. – England: Aldershot, 1999.
13. Šimiček V. Loajalita ke statu jako predpoklad jmenovani do statni služby / Bezpečnost Céske republiky a potreba ustavnich zmen. Sbornik prispevku z mezinarodni konference. – Praha, 2004.
14. Suchanek R. Nova role Ustavniho soudu v procesu evropske integrace / Suveranita a Europska integrace. – Praha, 1999.
15. Vaniček J. Omezovani prav a svobod a ukladani povinnosti za krizovych stavu / Bezpečnost Česke Republiky a potreba ustavnich zmen. Sbornik prispevku z mezinarodni konference. – Praha, 2004.
16. Wandycz P. S. Laisvės kaina. – Vilnius: Baltos lankos, 1997.
17. www.ochrance.cz. Visuomeninio teisių gynėjo (ombudsmeno) interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.
18. www.vlada.cz. Čekijos Respublikos Vyriausybės interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.
19. www.hrad.cz. Čekijos Respublikos prezidento interneto svetainė čekų, anglų, vokiečių kalbomis.

20. www.psp.cz. Čekijos Respublikos Parlamentas: Deputatų rūmai. Interneto svetainė čekų, anglų, vokiečių, prancūzų kalbomis.
21. www.senat.cz. Čekijos Respublikos Parlamentas: Senatas. Interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.
22. www.concourt.cz. Čekijos Respublikos Konstitucinio Teismo interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.
23. www.ods.cz. Demokratinės piliečių partijos interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.
24. www.cssd.cz. Čekijos socialdemokratų partijos interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.
25. www.kscm.cz. Čekijos ir Moravijos komunistų partijos interneto svetainė čekų kalba.
26. www.kdu.cz. Krikščionių demokratų sąjungos-Čekoslovakijos liaudies partijos interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.
27. www.unie.cz. Laisvės sąjungos-Demokratinė sąjungos interneto svetainė čekų ir anglų kalbomis.
28. www.korunaceska.org. Monarchistinės partijos „Čekijos karūna“ interneto svetainė čekų kalba.
29. www.electionworld.org/czech.htm. Nuolat atnaujinama rinkimų rezultatų ir politinių partijų interneto svetainė anglų kalba.
30. www.nsoud.cz. Čekijos Respublikos Aukščiausiojo Teismo interneto svetainė čekų, anglų ir prancūzų kalbomis.

VIII.
LATVIJOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA (SATVERSME)

I

Istorikai pripažįsta, kad kai kurių valstybingumo formų požymių šiuolaikinės Latvijos teritorijoje buvo jau X a. Tuo metu vystėsi amatai ir prekyba, kūrėsi jų centrai, iš kurių atskirai pažymėtini Jersika, Kuoknesė, Daugmalė, Mežuotnė, Tervetė, Kuldyga, Ludza, Ryga. Rytų Latvijos teritorijoje įsikūrė trys latgalių kunigaikštystės – Jersika, Kuoknesė, Talava, jų teritoriniai padaliniai – apygardos, kuriose buvo pastatytos pilys ir įkurti valsčiai. Nors nedidelės kunigaikštijos sparčiau radosi ir vystėsi Rytų Latvijoje, t. y. latgalių žemėse, tačiau ir vakarinėje Latvijos dalyje, kurioje gyveno kuršiai ir žiemgaliai, XIII a. pirmojoje pusėje buvo kai kurių valstybės kūrimo požymių.

Valstybingumo reiškinių raida Latvijos teritorijoje nutrūko XII a. antrojoje pusėje, kai čia gyvenusias baltų gentis pavergė vokiečių feodalai. 1185 m. Ikškilėje ir 1201 m. Rygoje įsikūrė vokiečių vyskupai, o 1202 m. vyskupas Albertas kovoti su pagonimis įkūrė Kalavijuočių ordiną. XIII a. pradžioje Kalavijuočių ordinas pavergė lyvius, 1209 m. užėmė Jersiką, 1214 m. – Talavą. Vokiečių invazijas į šiuolaikinės Latvijos teritoriją lėmė strategiškai patogi latgalių kunigaikštysčių geografinė padėtis – Baltijos jūra, Dauguvos upė. 1237 m. buvo įkurtas Livonijos ordinas. Jis taip pat didino savo agresyvią įtaką šiame regione.

Istorikai teigia, kad atkakliausiai vokiečių invazijai priešinosi žiemgaliai ir kuršiai. Kartu su lietuviais jie 1236 m. Saulės mūšyje sutriuškino vokiečių feodalų kariuomenę. 1260 m. Durbės mūšyje lietuviai, kuršiai ir estai sumušė Livonijos kryžiuočius.

XIII a. pabaigoje Latvijos žemėse, kurios priklausė Rygos arkivyskupijai, Kuršo vyskupijai ir Livonijos ordinui, galutinai įsigalėjo vokiečių feodalai ir kryžiuočiai. Šioje teritorijoje buvo įkurta Livonijos valstybė, o XVI a. pradžioje paplito evangelikų liuteronų tikėjimas.

Per Livonijos karą 1558–1583 m. teritorija į šiaurę nuo Dauguvos atiteko Lietuvos ir Lenkijos valstybei, o teritorijoje į pietus nuo Dauguvos bu-

vo sukurta nuo Lietuvos ir Lenkijos valstybės priklausoma Kuršo kunigaikštystė (1561–1795). Po 1600–1629 m. Lietuvos ir Lenkijos valstybės bei Švedijos karo, pasirašius Altmarko paliaubas, Švedijai atiteko Vidžemė su Ryga, o Lietuvos ir Lenkijos valstybei – Latgalė. Per 1700–1721 m. Šiaurės karą Rusijos kariuomenė užėmė Rygą. Po Šiaurės karo pagal Ništato taikos susitarimą (1721) Vidžemė tapo Rusijos imperijos dalimi, o po Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimų ir visa likusi Latvijos dalis buvo prijungta prie Rusijos: 1772 m. – Latgalė, 1795 m. – Kuršo kunigaikštystė ir Piltenės sritis. Taigi nuo XVIII a. pabaigos Latvija tapo Rusijos imperijos dalimi.

Vokiečių baronai, įsigalėję visose Latvijos gyvenimo srityse, po Latvijos teritorijos prijungimo prie Rusijos ir toliau vaidino reikšmingą vaidmenį visuomeniniame gyvenime. Valdydami didžiulius žemės plotus vokiečių baronai ir toliau naudojosi plačiomis privilegijomis. Jų žinioje buvo vietų savivaldos institucijos – landtagai, kuriems buvo suteiktos net didesnės teisės negu kitų Rusijos gubernijų savivaldos institucijoms. Landtagų kompetencijai priklausė spręsti kai kuriuos klausimus dėl Pabaltijo gubernijų, dalyvauti rengiant teisės aktus šiais klausimais. Landtagai skyrė valdininkus, teisėjus, policininkus. Jų žinioje buvo mokyklos, bažnyčios, teismo institucijos, spauda ir cenzūra. Pažymėtina ir tai, kad nemažai Pabaltijo baronų ėjo aukštas pareigas Rusijos imperijos administracinėse įstaigose ir armijoje. Visa tai lėmė ir privilegijas, prūsiškąją kultūros įtaką įvairiose socialinio gyvenimo srityse.

XIX a. viduryje plito jaunalatvių tautinis judėjimas, kuriame aktyviai pradėjo veikti latviai inteligentai – mokytojai, teisininkai, valdininkai ir kitose srityse dirbę žmonės. Spaudoje vis aštriau būdavo išsakoma nuomonė prieš vokiečių baronų privilegijas, tautinę priespaudą. Jaunalatvių judėjimas reikalavo žemės, teismo ir kitų reformų, vartoti latvių kalbą vietos institucijose bei mokyti latvių kalba. Jaunalatviai nebuvo sukūrę partijos, turinčios konkrečią veikimo programą, įstatus ir veikė įvairiose draugijose, būrėsi prie leidžiamų laikraščių redakcijų. Jie reikalavo mažinti žemės arendos mokestį, simpatizavo latvių valstiečiams, ragino latvius aktyviau dalyvauti prekyboje, pramonėje, kaupti kapitalą, ugdyti tautinę kultūrą. Taigi jaunalatvių judėjimas vertintinas kaip išsivadavimo iš Rusijos imperijos priespaudos judėjimas, žadinęs tautos dvasią ir savimonę. Jaunalatvių propaguojamos idėjos buvo svarbus veiksnys telkiant tautą įgyvendinti lūkesčius dėl savarankiškos Latvijos valstybės įkūrimo. Tokios prielaidos atsirado tik XX a. pirmaisiais dešimtmečiais.

II

Nepriklausomos Latvijos valstybės įkūrimą lėmė palankios istorinės politinės aplinkybės ir latvių tautos ryžtas sukurti nepriklausomą valstybę. Tačiau šis procesas buvo labai sudėtingas ir dramatiškas, nes Pirmojo pasaulinio karo ir revoliucijų Europoje laikotarpiu Latvijos visuomenėje buvo reiškiamos ir kirtosi įvairios nuomonės dėl Latvijos valstybingumo.

Latvių politinės partijos ir visuomeniniai judėjimai Pirmojo pasaulinio karo pradžioje siekė Rusijos imperijoje iškovoti latviams tik autonominį statusą. Kryptingiau buvo reikalaujama mokyklose dėstyti latvių kalba, ją vartoti teismuose, savivaldybėse bei kitose vietos įstaigose. Konservatyvesnės latvių politinės grupės nesiekė net autonomijos ir būtų pasitenkinę gavusios Rusijos žemietijų pobūdžio savivaldą. Tačiau 1903 m. Latvijos socialdemokratas M.Valteris ir jo pasekėjas Züriche įsteigė latvių socialdemokratų organizaciją ir propagavo idėją atsiskirti nuo Rusijos. Iš Latvijos socialdemokratų partijos pasitraukusi latvių socialistų revoliucionierių grupė 1913 m. reikalavo Latvijos nepriklausomybės, tačiau – Rusijos Federacijoje.[262]

Po Vasario revoliucijos Rusijoje 1917 m. liepos 30 d. latvių organizacijų bei darbininkų ir kareivių tarybų atstovų konferencija priėmė rezoliuciją, kad latvių tauta, kaip ir kitos tautos, turi teisę pati kurti savo ateitį. Buvo pareikšta, kad Latvija yra sudėtinė demokratinės Rusijos Respublikos dalis. Tačiau tuo metu vykęs Valstiečių suvažiavimas buvo už Latvijos nepriklausomybę ir neutralumą. 1917 m. spalio viduryje Latvių tautos atstovų susirinkime buvo pareikšta, kad būtina siekti visiškos Latvijos politinės autonomijos.

Po bolševikų perversmo Rusijoje, 1917 m. lapkričio 17–19 d., latvių dešiniosios partijos susirinko Valkoje ir sudarė Tautos Tarybą (Tautas Padome). Tomis dienomis Tautos Taryba paskelbė deklaraciją, kurioje buvo išreikšta latvių teisė turėti nepriklausomą valstybę. Netrukus Tautos Tarybą papildė latvių socialdemokratų atstovai, tačiau joje nebuvo bolševikų ir vokiečių. Nuo to laiko kova už Latvijos nepriklausomybę įgijo konkrečią politinę organizacinę formą. Tarybos parengtoje Politinėje platformoje buvo pabrėžiama, jog būtina kuo sparčiau sušaukti Konstitucinę Asamblėją (Satversmes Sapulce), paskelbti nepriklausomą demokratinę Latvijos Respubliką, užtikrinti tautinių mažumų teises. 1917 m. gruodžio 14 d. Taryba reikalavo, kad Rusijos vyriausybė sujungtų Latgalą su kita Latvijos teritorija ir krašto valdymo būdą leistų nustatyti patiems gyventojams. Užsieniui

[262] Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. II tomas. – Vilnius: Lituanus, 1992. P. 490.

skirtoje deklaracijoje Tautos Taryba, remdamasi tautų apsisprendimo teise, protestavo prieš Kuršo prijungimą prie Vokietijos.[263]

Tautos Taryba 1918 m. lapkričio 18 d. priėmė Aktą, kuriuo paskelbė, kad įkuriama nepriklausomos Latvijos Respublika. Akte buvo deklaruojama, kad Tautos Taryba yra vienintelė Latvijos suverenios valdžios reiškėja ir kad Latvijos valstybės valdymo forma yra demokratinė respublika. Tarybos pirmininku buvo išrinktas Jānis Čakstė, o ministru pirmininku – Kārlis Ulmanis. Taigi 1918 m. lapkričio 18 d. Akto priėmimas ženklino Latvijos valstybingumo raidos pradžią, paskatino kryptingiau ir nuosekliau organizuoti valstybės kuriamąją veiklą. Beje, 1918 m. lapkričio 11 d., t. y. dar prieš Akto priėmimą ir paskelbimą, Anglija jau pripažino Latvijos valstybę *de facto*. 1918 m. lapkričio 19 d. K. Ulmanis, ignoruodamas okupacinę vokiečių valdžią, sudarė Latvijos laikinąją vyriausybę ir ši pradėjo organizuoti krašto gynybą.

1918 m. pabaigos ir 1919 m. pradžios laikotarpis buvo ypač sudėtingas besikuriančiai Latvijos Respublikai, nes reikėjo kovoti ne tik su vokiečiais, kurie susijungė su baltųjų rusų daliniais, vadinamaisiais bermontininkais, bet ir su bolševikų kariuomene bei jų sudaryta vyriausybe.[264]

Pradėjusi veikti Latvijos laikinoji vyriausybė ėmėsi priemonių įveikti ne tik ūkinę suirutę, bet ir spręsti neatidėliotinai aktualius kuriamos valstybės teisinių pagrindų stiprinimo klausimus. Tuo galima įsitikinti vertinant, kaip buvo sprendžiamos šalies teismų sistemos organizavimo ir teisminės valdžios grandžių funkcionavimo problemos. Štai, pavyzdžiui, nedelsiant buvo pradėtas rengti teismų veiklą reglamentuojantis aktas – Latvijos teismų ir teisminio proceso laikinieji nuostatai. Šį aktą Tautos Taryba priėmė 1918 m. gruodžio 6 d. Beje, iki šio teisės akto priėmimo teisingumo sistema veikė vadovaudamasi carinės Rusijos teisės principais. Šie Nuostatai turėjo didelę reikšmę rengiant kitus teisės aktus, formuojant teismų sandarą ir teismų veikimo mechanizmą. Pirmą kartą buvo įtvirtinta, kad teismuose ir kitose teisminėse institucijose dalykinio bendravimo kalba yra valstybinė latvių kalba. Tačiau iš tikrųjų dar kurį laiką buvo vartojamos rusų ir vokie-

[263] Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. II tomas. P. 492.

[264] Per Vasario revoliuciją Rusijoje vokiečių neokupuotoje Latvijos dalyje susikūrė darbininkų, kareivių ir bežemių valstiečių tarybos, kurioms vadovavo bolševikai. 1917 m. rugpjūčio 12 d. įkurtas Latvijos darbininkų, kareivių ir bežemių deputatų tarybos vykdomasis komitetas, o lapkričio 21 d. Valkoje Taryba paskelbė tarybų valdžią. Gruodžio pradžioje sudaryta P. Stučkos vadovaujama vyriausybė gruodžio 17 d. manifestu paskelbė tarybų valdžią. 1918 m. gruodžio 22 d. dekretu Rusija pripažino Tarybų Latvijos nepriklausomybę, o 1919 sausio 13–15 d. vykusiame Latvijos tarybų I suvažiavime paskelbta LTSR ir priimta Konstitucija, tapati Rusijos Konstitucijai. Latvijos bolševikų valdžios struktūros nustojo egzistuoti 1920 m. pradžioje, kai Raudonoji armija pasitraukė iš Latvijos teritorijos.

čių kalbos. 1918 m. gruodžio 16 d. Laikinoji vyriausybė nutarė, kad nuosprendžiai turi būti skelbiami „Pagal Latvijos laikinosios vyriausybės įsakymą“, o gruodžio 25 d. nuspręsta, kad Senato (aukščiausia teisminė institucija) nariai ir kitų teismų teisėjai turi prisiekti Latvijos laikinajai vyriausybei, dalyvaujant ministrui pirmininkui ir teisingumo ministrui arba pastarojo pavaduotojui.

1919 m. rugsėjo 5 d. buvo paskelbtas Pilietybės įstatymas[265], kuris turėjo ne tik teisinę, bet ir politinę reikšmę. Įstatyme numatyta, kad Latvijos valstybės piliečiai yra visi Rusijos valstybės piliečiai, nepriklausomai nuo jų tautybės ir tikėjimo, gyvenantys Latvijos teritorijoje, gimę Latvijai priklausančiose srityse ir iki Įstatymo įsigaliojimo neįgiję kitos valstybės pilietybės. Asmenys, kurie gyveno už Latvijos teritorijos ribų, tačiau atitiko pagrindinius Latvijos pilietybės reikalavimus, neprarado teisės į Latvijos pilietybę, jeigu jie per vienerius metus nuo Pilietybės įstatymo paskelbimo grįžo gyventi į Latviją arba registravosi Latvijos diplomatinėse atstovybėse užsienyje kaip Latvijos piliečiai, arba pranešė vidaus reikalų ministrui, jog pageidauja likti Latvijos piliečiais.

Įstatyme nustatyta atskira tvarka, pagal kurią Latvijos pilietybę galėjo įgyti ir buvusios Rusijos piliečiai, gyvenantys ne Latvijoje, taip pat jų palikuonys, gyvenantys Latvijoje, bet ne visiškai atitinkantys pagrindinius Latvijos pilietybės reikalavimus. Tokie asmenys pilietybės prašymus galėjo pateikti Latvijos vidaus reikalų ministrui, o sprendimą turėjo priimti vyriausybė.

Kitų valstybių piliečiams Latvijos pilietybė galėjo būti suteikta, jeigu jie be pertraukos gyveno Latvijoje penkerius metus. Tautos Tarybos sprendimu Latvijos pilietybė, nesilaikant įprastinės tvarkos, galėjo būti suteikta asmenims už ypatingus nuopelnus Latvijos valstybei. Dviguba pilietybė nebuvo pripažįstama.

Vienas pagrindinių uždavinių, kurį sprendė Tautos Taryba ir laikinoji vyriausybė po 1918 m. lapkričio 18 d., buvo sušaukti Latvijos Respublikos Konstitucinę Asamblėją (Satversmes sapulce). Šiuo tikslu 1919 m. rugpjūčio 19 d. Tautos Taryba parengė ir priėmė Latvijos Respublikos Konstitucinės Asamblėjos rinkimų įstatymą.[266]

Pažymėtina, kad Tautos Taryba suvaidino išskirtinį vaidmenį kuriant Latvijos valstybės politinius teisinius pagrindus. Dvidešimt du steigiamieji Tarybos komitetai rūpinosi įvairiomis socialinio gyvenimo sritimis. Iki Konstitucinės Asamblėjos Tautos Taryba surengė 8 sesijas ir dirbo 57 pa-

[265] Latvijas Pagaidu Valdības Līkumu un Rīkojumu Krājums. 1919, 5 septembris.
[266] Latvijas Pagaidu Valdības Līkumu un Rīkojumu Krājums. 1919, 27 septembris.

grindiniuose posėdžiuose. Taryba priėmė teisės aktus, reguliuojančius savivaldybių statusą ir jų rinkimų tvarką, Latvijos finansų sistemą, pilietybės teisinius pagrindus ir kitus svarbius teisės dokumentus.[267]

1920 m. balandžio 17–18 d. vykusiuose rinkimuose buvo išrinkta Konstitucinė Asamblėja. Į pirmąją sesiją susirinko 1920 m. gegužės 1 d. Konstitucinė Asamblėja, kurią sudarė 150 atstovų. Vienas pirmųjų dokumentų, kuriuos priėmė Konstitucinė Asamblėja, buvo 1920 m. gegužės 27 d. Deklaracija dėl Latvijos valstybės.[268] Joje buvo skelbiama, kad suvereni valstybės valdžia priklauso Tautai, o Latvija yra nepriklausoma suvereni respublika, kurioje demokratinės politinės sistemos pagrindas – Latvijos žmonių valia.

1920 m. birželio 1 d. Konstitucinė Asamblėja parengė ir priėmė Latvijos valstybės Laikinąją Konstituciją (Satversme), kuri laikytina pirmuoju konsoliduotu teisės aktu, įtvirtinančiu pagrindinius valstybės sandaros organizavimo klausimus. Šis konstitucinis dokumentas suvaidino labai svarbų kuriamąjį vaidmenį, nes 1920–1922 m. būtent jo pagrindu buvo grindžiama valstybės kuriamoji veikla. Laikinojoje Konstitucijoje buvo sprendžiami valstybės institucijų sistemos, atstovaujamosios institucijos ir vykdomosios valdžios sąveikos klausimai.

Vienas pagrindinių Konstitucinės Asamblėjos tikslų buvo parengti ir priimti nuolatinę Latvijos Respublikos Konstituciją. Šis uždavinys įgyvendintas 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucijoje skelbiama, kad Latvija yra nepriklausoma demokratinė respublika, kurioje suvereni valdžia priklauso Tautai. Pagal Konstituciją vienintelis įstatymų leidėjas buvo parlamentas (Saeima), kurį sudarė 100 atstovų, renkamų 3 metams. Valstybės vadovą – prezidentą rinko parlamentas 3 metams. Konstitucijai buvo būdingi visi tie bruožai, kurie buvo išreikšti to meto naujosiose Europos valstybių konstitucijose (1919 m. Vokietijos Konstitucijoje, 1919 m. Suomijos Konstitucijoje, 1920 m. Austrijos Konstitucijoje, 1920 m. Graikijos Konstitucijoje, 1921 m. Lenkijos Konstitucijoje, 1920 m. Estijos Konstitucijoje, 1922 m. Lietuvos Konstitucijoje). Kai kurie autoriai nurodo, kad Latvijos konstitucionalizmo raidos doktriną lėmė vadinamasis Vestminsterio politinės sistemos modelis, taip pat Veimaro Konstitucija.[269]

Lyginamosios konstitucinės teisės kontekste 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucija priskirtina antrajam konstitucijų raidos eta-

[267] Balodis R. The Constitution of Latvia. – Institut für Rechtspolitik an der Universität Trier, 2004. P. 4.

[268] Latvijas Pagaidu Valdības Līkumu un Rīkojumu Krājums. 1919, 31 augusts.

[269] Taube C. Constitucionalism in Estonia, Latvia and Lithuania. A study in comparative constitutional law. – Uppsala: Justus Förlag, 2001. P. 112.

pui. Plačiau nenagrinėjant to laikotarpio konstitucijų turinio ir formos vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį į kai kuriuos bendruosius bruožus. Tai buvo konstitucionalizmo laikotarpis, kai konstitucijų leidėjai, perimdami pirmosios konstitucijų bangos patirtį, toliau tobulino valstybės valdžios organizavimo sistemą ir valdžių tarpusavio santykius. Išskirtinai daug dėmesio buvo skirta parlamentinės demokratijos įtvirtinimui. Šiuo atžvilgiu ir Latvijos Konstitucijos rengėjai, ir leidėjas – Konstitucinė Asamblėja, atspindėdami europietiškąją tradiciją, pasuko ne prezidentinės demokratijos, o parlamentarizmo vertybių plėtojimo ir įtvirtinimo keliu. To meto Konstitucijoje nemaža dėmesio skiriama valstybės socialiniam vaidmeniui, pripažįstamos universalios ir nekintančios žmogaus laisvės ir teisės.[270] Politinio liberalizmo principai, kuriais vadovavosi tautos, kuriančios savo nepriklausomąjį valstybingumą, atsispindėjo ir Latvijos Respublikos Konstitucijoje. Nors Veimaro Konstitucija ir nelaikytina svarbiausiu politiniu teisiniu veiksniu, turėjusiu įtakos Latvijos parlamentarizmo kultūros formavimuisi, tačiau neverta ir neigti, kad tuo metu Veimaro Konstitucijoje politinės valdžios ir kitų valstybės institucijų reguliavimo (ribojimo) teisiniai „receptai“ buvo priimtini daugeliui tautų, kūrusių nepriklausomas demokratines valstybes. Galima daryti visiškai akivaizdžią išvadą, kad Latvijos Respublikos Konstitucija buvo vienas iš europinių reiškinių, simbolizuojančių to meto konstitucinės demokratijos kultūrą. Konstitucijos priėmimu iš esmės buvo baigtas pirmasis Latvijos valstybės kūrimo etapas, o Konstitucijos reikšmė dar labiau atsiskleidė XX a. paskutiniame dešimtmetyje, kai buvo sprendžiama, kokiu keliu einant ir kokiais konstituciniais pagrindais reikia atkurti Latvijos valstybingumą.

Konstitucinė Asamblėja suvaidino išskirtinį vaidmenį Latvijos valstybingumo istorinėje raidoje jau vien todėl, kad ji ženklino parlamentarizmo pradžią Latvijoje. Nors reikšmingiausi darbai buvo laikinosios Konstitucijos, o vėliau nuolatinės Konstitucijos parengimas ir priėmimas, tačiau tai buvo tik dalis darbų, kuriuos nuveikė Konstitucinė Asamblėja. Tuo metu buvo sukurtas valstybės aparatas, įvesta sava valiuta (latas), įsteigtas Rygos universitetas, priimti žemės reformą reglamentuojantys įstatymai, būsimojo parlamento rinkimų įstatymas bei daugelis kitų. Apskritai Konstitucinė Asamblėja per savo veiklos laikotarpį priėmė 205 įstatymus, 291 kitus teisės aktus, organizavo 213 plenarinių posėdžių.[271] Konstitucinė Asamblėja

[270] Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą // Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005. P. 23–25.

[271] Balodis R. The Constitution of Latvia. – Institut für Rechtspolitik an der Universität Trier, 2004. P. 6.

savo istorinę misiją baigė 1922 m. lapkričio 7 d., kai į savo pirmąją sesiją susirinko pirmasis Latvijos parlamentas Saeima, kuris 1922 m. spalio 7–8 d. buvo išrinktas visuotiniuose, lygiuose, tiesioginiuose rinkimuose slaptu balsavimu.

Konstitucinės Asamblėjos darbo laikotarpis (1920–1922) buvo reikšmingas ne tik tuo, kad buvo sukurti Latvijos konstitucionalizmo politiniai teisiniai pagrindai, bet ir tuo, kad Latvijos Respublika buvo pripažinta visateise tarptautinės bendruomenės nare. 1920 m. rugpjūčio 11 d. buvo pasirašyta Latvijos Respublikos ir Rusijos taikos sutartis. Latvijos valstybę *de jure* netrukus pripažino 22 valstybės. 1921 m. rugsėjo 2 d. Latvija buvo priimta į Tautų Sąjungą.

Latvijos Respublikos pirmasis parlamentas, susirinkęs Rygoje 1922 m. lapkričio 7 d., pirmuoju Latvijos Respublikos prezidentu išrinko J. Čakstę. Vėliau prezidentais išrinkti G. Zemgalas (1927–1930), A. Kviesis (1930–1936) ir K. Ulmanis (1936–1940). Antrasis Latvijos Respublikos parlamentas (Saeima) išrinktas 1925 m., trečiasis – 1928 m., o ketvirtasis – 1931 m. Visais laikotarpiais parlamente savo atstovus turėjo 35 Latvijos politinės partijos ir organizacijos. Pirmajame parlamente buvo išrinkti atstovai nuo 18 politinių partijų, antrajame – 24, trečiajame – 23, ketvirtajame – 21. Daugiausia atstovų per visą parlamentarizmo laikotarpį turėjo Socialdemokratų partija, Ūkininkų sąjunga, Latgalos krikščionys ūkininkai. Paskutiniajame parlamente, kuris dirbo 1931–1934 m., socialdemokratų blokui priklausė 28 atstovai, tautiniam – 7, ūkininkų – 36, demokratiniam centrui – 12, tautinių mažumų – 17 atstovų. Įtakingiausios tautinės mažumos, kurių remiamos partijos buvo atstovaujamos parlamente, buvo vokiečių, rusų, žydų, lenkų tautinės bendruomenės.

Parlamentarizmo laikotarpiu buvo stiprinami Latvijos Respublikos teisiniai pagrindai, kuriama pažangi teisinė sistema, įgyvendinamos socialinio gyvenimo reformos, tačiau demokratinė santvarka dėl daugelio vidaus ir išorinių priežasčių nebuvo patvari jau vien todėl, kad nesugebėta užkirsti kelio kariniam perversmui.

1934 m. kovo 17 d. Latvijos Respublikos ministru pirmininku septintą kartą buvo paskirtas Kārlis Ulmanis. Jis iškėlė konstitucinės reformos idėją, tačiau Saeima jos neparėmė. Tada K. Ulmanis ir karo ministras J. Balodis 1934 m. iš gegužės 15 į 16-ąją paskelbė karinę padėtį, paleido Saeimą ir uždraudė politines partijas. Vienas iš Latvijoje įvykusio perversmo bruožų buvo tas, kad Latvijos Respublikos prezidentui A. Kviesiui buvo leista eiti savo pareigas iki kadencijos pabaigos, t. y. iki 1936 m., kai prezidento pareigas iš jo perėmė Kārlis Ulmanis. Taigi Latvija pasekė 1926 m. Lietuvos, 1934 m. Estijos, kitų Europos kraštų (Italijos, Portugalijos, Vokietijos,

Lenkijos, Austrijos, Balkanų valstybių) pavyzdžiu. Nors politinių režimų turinys ir skyrėsi prievartos, represijų mastu, tačiau visur buvo apribotos atstovaujamosios institucijos, ypatingas galias įgijo karinės struktūros, o politinė valdžia buvo paremta autoritarizmu. Tokioje politinėje tikrovėje brendo Antrojo pasaulinio karo prielaidos, kurios lėmė daugelio tautų likimus ir konstitucinį virsmą.

Beje, nagrinėjant Latvijos valstybės konstitucinę raidą ir matant, kad daugelis konstitucinių reiškinių panašūs į Estijos ir Lietuvos konstitucinius reiškinius, prisimintina ir Baltijos valstybių sąjungos idėja, kuri prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo ne kartą svarstoma įvairiuose politiniuose kontekstuose. Šias idėjas išreiškė 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje pasirašyta Latvijos, Lietuvos ir Estijos santarvės ir bendradarbiavimo sutartis.

Sutartyje, apibrėžiant jos tikslus, buvo skelbiamas pasiryžimas plėtoti trijų šalių bendradarbiavimą ir skatinti glaudesnę Baltijos valstybių santarvę. Sutarties šalys deklaravo ryžtą prisidėti prie taikos palaikymo ir garantavimo, koordinuoti užsienio politiką „Tautų Sąjungos sandaros principų dvasia“. Trys vyriausybės pasižadėjo tartis užsienio politikos „bendros svarbos klausimais“ ir „teikti savitarpinę politinę ir diplomatinę pagalbą savo tarptautiniuose santykiuose“. Laikantis sutarties turėjo būti rengiamos periodinės šalių užsienio reikalų ministrų konferencijos ne rečiau kaip du kartus per metus. Nustatant bendradarbiavimo principus buvo skelbiama: „Aukštosios Susitariančios šalys stengsis likviduoti geruoju ir teisingumo bei teisėtumo dvasia kiekvieną klausimą, kuris galėtų pastatyti jų interesus vienus prieš kitus, ir tai kiek galima trumpesniu laiku. Jos sutaria tartis tarpusavyje dėl susitarimų, kurie galėtų pasirodyti naudingi šiam tikslui pasiekti“.[272]

III

Latvijos, kaip ir Estijos bei Lietuvos, politinį likimą lėmė 1939 m. pavasarį prasidėjusios slaptos TSRS ir Vokietijos derybos. 1939 m. rugpjūčio 23 d. Reicho užsienio reikalų ministras J. von Ribbentropas ir TSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas bei užsienio reikalų liaudies komisaras Viačeslavas Molotovas Maskvoje pasirašė abiejų valstybių nepuolimo sutartį ir slaptuosius jos priedus (protokolus), pagal kuriuos TSRS interesų

[272] Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis. T. II. 1924–1939. Recueil des Traités sonslus par Lithuanie avec les Pays Étrangers. Vol. II. 1929–1939. – Kaunas: Užsienio reikalų ministerijos leidinys, 1939. P. 348–351.

zonai buvo priskirtos Suomija, Estija, Latvija, rumuniškoji Besarabija ir visa Rytų Lenkija. Vokietijai atiteko likusi Lenkijos dalis ir Lietuva.

Jau prasidėjus Antrajam pasauliniam karui J. von Ribbentropas antrą kartą atskrido į Maskvą ir po derybų su Josifu Stalinu bei V. Molotovu 1939 m. rugsėjo 28 d. pasirašė Vokietijos ir TSRS sienos ir draugystės sutartį, kurios sudedamoji dalis buvo slapti priedai. Pagal šią sutartį Berlynas perleido Maskvai Lietuvą.

Maskva nedelsdama pareikalavo, kad visos Baltijos valstybės pasirašytų su TSRS vadinamąsias draugystės ir savitarpio pagalbos sutartis, pagal kurias jų teritorijose turėjo būti dislokuojamos Raudonosios armijos įgulos. 1939 m. spalio 5 d. šią sutartį buvo priversta pasirašyti ir Latvijos Respublikos vyriausybė. Pasirašiusi minėtas sutartis Latvija, kaip ir Estija bei Lietuva, nors formaliai ir neprarado nepriklausomybės bei esamos konstitucinės santvarkos, tačiau nustojo būti neutrali valstybė ir nebegalėjo vykdyti savarankiškos užsienio politikos. Šis aktas buvo būsimosios okupacijos ir aneksijos preliudija. Realių pavojų valstybei akivaizdoje Latvijos Respublikos vyriausybė 1940 m. birželio 7 d. nutarė, kad užsienio intervencijos atveju aukščiausiosios valdžios funkcijas turės įgyvendinti Latvijos ministras Londone Karlis Zālinis, o po jo – ministras Vašingtone Alfredas Bilmanis.

1940 m. birželio 16 d. TSRS, pateikusi Latvijos vyriausybei notą dėl neva Savitarpio pagalbos sutarties nesilaikymo, pareikalavo iš Latvijos vyriausybės sutikimo, kad į Latvijos teritoriją būtų įvesti papildomi Raudonosios armijos daliniai. Buvo veikiama pagal scenarijų, įgyvendinamą Lietuvoje ir Estijoje. Papildomi Raudonosios armijos daliniai Latvijoje buvo dislokuoti 1939 m. birželio 17 d. ir ši data yra laikytina Latvijos valstybės okupacijos ir aneksijos pradžia.

Dėl karinio ir politinio spaudimo, kuriam vadovavo Maskva ir TSRS pasiuntinys Latvijoje A. Višinskis, 1940 m. birželio 20 d. atsistatydino Latvijos Respublikos vyriausybė. Tą pačią dieną prezidentas K. Ulmanis sudarė Liaudies vyriausybę, kurios vadovu buvo paskirtas A. Kirchenšteinas ir kuri vykdė direktyvas, gaunamas iš A. Višinskio. 1940 m. liepos 14–15 d. vykusiuose rinkimuose išrinktas vadinamasis Liaudies Seimas. Liepos 21-ąją šis Liaudies Seimas paskelbė tarybų valdžią ir Latvijos TSR, priėmė Deklaraciją dėl Latvijos TSR priėmimo į TSRS. Kitą dieną buvo priimti sprendimai dėl žemės, bankų, stambių pramonės ir prekybos įmonių nacionalizavimo, o sudaryta konstitucinė komisija turėjo parengti Latvijos TSR Konstituciją. 1940 m. rugpjūčio 5 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijoje Latvijos TSR kartu su Lietuvos TSR ir Estijos TSR buvo inkorporuotos į TSRS. Latvijos okupacija ir aneksija lėmė tęstinį procesą dėl Latvijos inkorporavimo į TSRS sudėtį.

1940 m. rugpjūčio 24 d. į savo antrąją sesiją susirinko Liaudies Seimas. Rugpjūčio 25 d., remdamasis konstitucinės komisijos pranešimu, Seimas priėmė Latvijos TSR Konstituciją. Ši Konstitucija parengta pagal TSRS 1936 m. Konstituciją ir kitų respublikų standartus. Netrukus Liaudies Seimas pasivadino Aukščiausiąja Taryba, išrinko Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą ir patvirtino naują vyriausybę – Liaudies komisarų tarybą, jos vadovu paskyrė V. T. Lacį.

Konstitucijoje skelbiama, kad Latvijos TSR yra socialistinė darbininkų ir valstiečių valstybė, o jos politinis pagrindas – Liaudies deputatų tarybos. Taip pat kad Latvijos ekonominis pagrindas – socialistinė ūkio sistema ir socialistinė gamybos priemonių nuosavybė. Įtvirtinta, kad socialistinė nuosavybė gali būti dviejų formų – valstybinė (visos liaudies) arba kooperatyvinė. Be šių dviejų nuosavybės formų, buvo leidžiami asmeniniai valstiečių individualūs ūkiai, amatininkų veikla, smulkios pramonės ir prekybos įmonės, kurių veiklos ribos buvo nustatytos įstatymu. Taigi paneigus privatinę nuosavybę, kaip prigimtinę žmogaus teisę, buvo primesta svetimos valstybės ūkio sistema, pagrįsta politine ideologija.

Okupacijos ir aneksijos sąlygomis Latvijoje buvo sunaikinta ir valstybės sandara. Pagal Rusijos etaloną įsteigta nauja valstybės valdymo ir teismo institucijų sistema, pakeisti visų lygių valstybės tarnautojai. Latvijos okupaciją ir aneksiją žymėjo politinis teroras, trėmimai į Sibirą, sukurtų tautinių institucijų ir kultūros naikinimas.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui Latviją okupavo Vokietija (1941–1944). Latvijoje, kaip ir kitose okupuotose valstybėse, buvo sukurta vokiškoji valdymo tvarka, funkcionavo centralizuota teismų sistema bei kitos okupacinės valdžios institucijos. Be centralizuotos okupacinės valdžios, buvo leidžiama ribotų galių administracinė savivalda.

Po Antrojo pasaulinio karo vėl atkurta 1940 m. Latvijos TSR Konstitucija ir ja grindžiama valdymo tvarka, valdžios ir valdymo institucijų struktūra, o politinėje sistemoje vėl įsigalėjo Komunistų partijos vienpartinis režimas. Ši Konstitucija, šiek tiek pataisyta, veikė iki 1978 m., kai buvo priimta ir įsigaliojo nauja 1978 m. Latvijos TSR Konstitucija.

IV

Latvijos valstybės atkūrimą ir konstitucionalizmo raidos naująjį etapą XX a. pabaigoje, t. y. 9 ir 10 dešimtmetyje, lėmė esminiai pokyčiai TSRS vidaus ir užsienio politikoje, M. Gorbačiovo persitvarkymo politika, komunistinių režimų krizė tiek TSRS, tiek ir Rytų bei Vidurio Europoje. Per-

tvarkos politika ir ideologija lėmė demokratinius pokyčius politinio, socialinio, ekonominio gyvenimo srityse. Deklaruotas viešumo principas padėjo vis plačiau ir atviriau nagrinėti istorinius politinius reiškinius, lėmusius daugelio Europos tautų likimą, ir, aišku, Baltijos kraštų okupaciją bei aneksiją. Nagrinėjant politinius procesus Rytų ir Vidurio Europoje bei Baltijos regione dera pabrėžti esminę aplinkybę, kad M. Gorbačiovo politika buvo tik vienas iš veiksnių, paskatinusių visuotinai prabilti, o vėliau – imtis realių veiksmų atkuriant prarastąjį valstybingumą. Palyginti staigius pokyčius iš esmės lėmė ne kas kita, o veržlus tautų siekis nepriklausomai tvarkyti savo gyvenimą, atgaivinti ir plėtoti demokratinį turinį konstitucionalizmą, kurio esmė – žmogaus teisių ir laisvių prioritetas, valstybės valdžių galių ribojimas, konstitucijų viršenybės užtikrinimas įgyvendinant konstitucinį teisėtumą ir t. t.[273] Nors XX a. pabaigos Europos tautų demokratinių siekių įgyvendinimas turi daug bendrų požymių, tačiau kiekviena tauta ėjo savu keliu, kurį apibūdina tautos istorinės raidos patirtis, politinės, teisinės vertybės.

Baltijos kraštų tautų siekius atkurti nepriklausomas demokratines valstybes, nors ir vienijo bendri tikslai, tačiau priemonės ir būdai, politinių veiksmų sparta, politinės kovos taktikos prioritetai skyrėsi. Viena pagrindinių problemų, kuri aktualizavosi latvių tautos visuomeniniuose judėjimuose, buvo Molotovo ir Ribentropo pakto reikšmė netenkant valstybinės nepriklausomybės. Štai 1987 m. rugpjūčio 23 d., minint Molotovo ir Ribentropo pakto metines Rygoje, įvyko pirmasis didelis mitingas.[274] Nors Rusijos ir Vokietijos sandėrį okupacinė valdžia kruopščiai slėpė, bet apie jį vis plačiau buvo rašoma ir kalbama. 1988 m. rugpjūčio 23 d. Rygoje, minint Molotovo ir Ribentropo slaptųjų protokolų metines, neoficialiose demonstracijose dalyvavo 35 tūkst. žmonių.[275] Visuomeniniai judėjimai, Latvijos žmogaus teisių gynimo grupė „Helsinkis 86“, kūrybinės sąjungos, atgimstančios politinės partijos, žadinančios tautos atmintį, populiarino Latvijos Respublikos nepriklausomybę ženklinančius faktus ir reiškinius – 1987 m. lapkričio 18 d. surengtas Latvijos nepriklausomybės šventės minėjimas, o kitais metais ši latvių tautos šventė pažymėta labai plačiai.

1988 m. birželio 2 d. Latvijos rašytojų suvažiavimo priimtoje deklaracijoje buvo reikalaujama Latvijai suteikti didesnę politinę nepriklausomybę. Dokumentui pritarė latvių žurnalistai, architektai, artistai, kinematografininkai ir kitos kūrybinės organizacijos. Buvo reikalaujama, kad lat-

[273] Plačiau apie tai žr.: Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija. 2002. Nr. 30 (22). P. 47–58.

[274] Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1987–1988 metai. Įvykių kronika / Sud. V. Skuodis. – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1997. P. 6.

[275] Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. P. 89.

vių kalba būtų paskelbta valstybine kalba, kad Latvija būtų tikrai suvereni valstybė TSRS sudėtyje, kad turėtų savo atstovus Jungtinėse Tautose ir olimpinėse žaidynėse, kad latviai patys galėtų kontroliuoti savo spaudą ir vizų išdavimą, karinės slaptosios policijos (KGB) veiklą, kad nebūtų trukdoma ryšiams su užsienio latviais. Deklaracijoje jau užsimenama apie Latvijos atsiskyrimą nuo TSRS.[276]

Latvijos, Estijos ir Lietuvos valstybių istorinio likimo klausimas buvo nuolat keliamas Jungtinėse Tautose, įvykdytos šių kraštų aneksijos nepripažino JAV ir kitos valstybės. Vis dažniau ir aktyviau šiuo klausimu buvo reiškiama nuomonė Europos Parlamente. Štai jau 1983 m. sausio 13 d. Europos Parlamentas priėmė rezoliuciją „Dėl padėties Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje“, kurioje pasmerkė Baltijos valstybių okupaciją ir pareikalavo pripažinti jų teisę į laisvą apsisprendimą.[277] 1987 m. spalio 1 d. Strasbūre buvo priimta rezoliucija dėl padėties Pabaltijo valstybėse, kreiptasi į TSRS, kad ji labiau gerbtų laisvą apsisprendimą ir žmogaus teises Pabaltijo kraštuose. Reikalauta, kad Europos Bendrijos spauda, televizija skirtų daugiau dėmesio šiam klausimui.

1988 m. gegužės 21 d. Europos Parlamente buvo įsteigta Baltų reikalų grupė (*Baltic Intergroup*), kurią sudarė įvairių Parlamento frakcijų deputatai. Nuo tada Europos Parlamento dėmesys Baltijos kraštams tapo kryptingesnis ir nuoseklesnis. Štai 1988 m. liepos 7 d. Europos Parlamentas didele balsų dauguma (98 proc.) priėmė socialistų ir krikščionių demokratų grupių parengtą rezoliuciją Pabaltijo kraštų klausimu, kreipimąsi į TSRS vyriausybę, kad ji pripažintų pabaltijiečių reikalavimus ir leistų jiems tvarkyti savo ūkinius bei kultūrinius reikalus, nutrauktų rusinimą, sugrąžintų jų tautinėms kalboms oficialių kalbų statusą. Kreiptasi į Europos politinio bendradarbiavimo srityje veikiančius užsienio reikalų ministrus, kad jie paremtų pabaltijiečių siekius ir padėtų taikiai išspręsti problemas atsižvelgiant į visų suinteresuotų grupių teisėtus interesus. Rezoliucijoje primintas Helsinkio Baigiamojo akto 8-asis punktas, kuriuo užtikrinamas visų tautų laisvo apsisprendimo principas.[278]

Latvių tautos išsivadavimo judėjimui ypač reikšmingas Liaudies Fronto įkūrimas. 1988 m. spalio 8 d. Rygoje prasidėjusiame Latvijos Liaudies Fronto steigiamajame suvažiavime, kuriame dalyvavo 1083 delegatai, buvo svarstytas latvių kultūros nuopolis, ekonominis suverenitetas, būsimoji Lat-

[276] Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. P. 57.

[277] Resoliution on the situation in Estonia, Latvia and Lithuania (Adopted by the European Parliament in Strasbourg on January 13, 1983 (Document 1-777/80) // European Parliament Working Documents. 1982–1983.

[278] Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. P. 70.

vijos, Estijos, Lietuvos federacija, kova su biurokratija, daugiavaikių šeimų padėtis, latvių kariuomenės sukūrimas, tikinčiųjų teisių grąžinimas, stalinizmo nusikaltimų atskleidimas, katastrofiška imigracija. Priimti nutarimai dėl ekonominio savarankiškumo, dėl Latvijos TSR įstatymų viršenybės TSRS įstatymų atžvilgiu, dėl imigracijos ir emigracijos kontrolės, dėl savų pinigų sistemos, dėl ateizmo dėstymo mokyklose uždraudimo. Išrinkta Liaudies Fronto Taryba, jos pirmininku tapo Dainis Ivanis.[279] Reikėtų pažymėti, kad šie Steigiamajame suvažiavime suformuluoti klausimai tapo tais orientyrais, kurie daugeliu atžvilgių lėmė konstitucinio proceso turinį bei pagrindines kryptis.

Viena svarbiausių politinių aktualijų, kurios svarstyme 1988 m. rudenį plačiai dalyvavo Latvijos, Estijos ir Lietuvos visuomenė, buvo spaudoje paskelbti TSRS Konstitucijos pataisų bei rinkimų įstatymo projektai. Šie dokumentai buvo svarbus akstinas dar intensyviau nagrinėti klausimus dėl Baltijos kraštų santykių su TSRS, suvereniteto turinio ir jo įgyvendinimo būdų. Šios visuotinės diskusijos procese jau ne tik aktyviai dalyvavo įsikūrę Liaudies frontai Estijoje ir Latvijoje bei Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, tačiau jie tapo tais centrais, kurie akumuliavo visuomenės lūkesčius ir juos reiškė įvairiais būdais bei kryptimis. 1988 m. lapkričio 8 d. kreipimesi į TSRS Aukščiausiąją Tarybą ir sąjunginių respublikų aukščiausiąsias tarybas Estijos ir Latvijos liaudies frontų valdybos bei Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo Taryba pažymėjo, kad rengiant paskelbtų įstatymų projektus sąjunginės respublikos nedalyvavo, o planuojama reforma dar labiau atitolino valdžią nuo liaudies, stiprino valstybės aparato absoliučią galybę, kad atsisakoma rinkimų teisės demokratiškųjų principų, atimamos iš sąjunginių respublikų suvereniteto garantijos, kuriama unitarinė valstybė. Liaudies frontai ir Sąjūdis skelbė, kad įstatymų projektai turi būti atmesti, o naują TSRS konstitucinę sąrangą turi parengti komisija, sudaryta pariteto pagrindu iš visų sąjunginių respublikų atstovų, ir tik tada, kai bus peržiūrėtos ir priimtos sąjunginių respublikų Konstitucijos.[280]

1988 m. lapkričio 8 d. Estijos ir Latvijos liaudies frontų valdybos ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo Taryba dokumente „Sąjunginių respublikų ekonominio savarankiškumo pagrindinės teisinės garantijos“[281] buvo suformuluota vientisa politinių teisinių veiksmų programa, kuria buvo vadovaujamasi politiniame procese. Paminėtinos šios pagrindinės pozicijos: TSRS įstatymai įsigalioja sąjunginėse respublikose tik tada, kai juos patvir-

[279] Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. P. 108.
[280] Lietuvos kelias. 1. – Vilnius: Viltis, 1989. P. 79.
[281] Ten pat. P. 80.

tina respublikų aukščiausiosios tarybos; TSRS valstybinės santvarkos ir sąjunginių respublikų tarpusavio ryšių bei santykių su TSRS organais pagrindas yra sąjunginių respublikų pasirašoma sąjungos sutartis; sąjunginės respublikos turi teisę pasirašyti tarptautines sutartis su kitomis valstybėmis ir tarptautinėmis organizacijomis, jeigu tos sutartys neprieštarauja sąjungos sutarčiai; TSRS aukščiausiasis atstovaujamasis organas renkamas iš lygaus visų sąjunginių respublikų atstovų skaičiaus visuotinių, lygiateisių ir tiesioginių rinkimų būdu; sąjungos sutartyje turi būti nustatyta, kokiais klausimais TSRS aukščiausiasis atstovaujamasis organas gali priimti sprendimus tik visų sąjunginių respublikų delegacijų pritarimu; sąjunginių respublikų ginčai su TSRS organais, taip pat atskirų respublikų ginčai abipusiu susitarimu gali būti nagrinėjami: a) trečiųjų teisme, b) TSRS Konstituciniame Teisme, c) tarptautiniame teisme; visi teisėsaugos organai (prokuratūra, teismai, tardymo organai, vidaus reikalų ir valstybės saugumo organai) formuojami sąjunginėse respublikose ir tik joms pavaldūs; politiniams, ekonominiams ir kultūriniams ryšiams palaikyti sąjunginės respublikos turi savo atstovybes kitose sąjunginėse respublikose, TSRS sostinėje, taip pat kitose valstybės; Liaudies frontai ir kitos visuomeninės politinės organizacijos politiniame gyvenime turi lygias teises su egzistuojančiomis politinėmis ir visuomeninėmis organizacijomis.

Į šį dokumentą reikia atkreipti dėmesį todėl, kad vėlesnėje politinėje teisinėje įvykių ir reiškinių raidoje jis buvo kaip pagrindas, kurio kontekste plėtėsi ne tik valstybės nepriklausomybės atkūrimo siekinių deklaravimas, bet ir formavosi reali politinė teisinė tikrovė.

Įsikūrusi Baltijos asamblėja, kuri vienijo Estijos ir Latvijos liaudies frontus bei Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdį, 1988 m. gegužės 14 d. priėmė Baltijos tautų teisių deklaraciją, kurioje paskelbė, kad natūralios neatimamos tautų teisės yra: teisė gyventi istoriškai susiklosčiusioje savo teritorijoje; teisė apsispręsti ir laisvai nustatyti savo politinį statusą; teisė išsaugoti ir ugdyti savo kultūrą ir savitumą; pareiga garantuoti pilietines teises ir suteikti teisę į kultūrinę savivaldą visoms jos teritorijoje gyvenančioms tautinėms ir etninėms grupėms; teisė pasirinkti tokias ūkininkavimo formas, kurios užtikrintų socialinį ir kultūrinį vientisumą ir raidą, taip pat gamtos išteklių tausojimą ir aplinkos išsaugojimą; teisė savarankiškai bendradarbiauti su kitomis tautomis ir valstybėmis. Asamblėja pabrėžė, kad būtent šios teisės ir pareigos turi būti Baltijos tautų politinės ir ekonominės raidos pagrindas – taip išreiškiamas Baltijos tautų siekis atgauti valstybinį suverenitetą neutraliame ir demilitarizuotame Baltijos ir Skandinavijos regione.[282]

[282] Lietuvos kelias. 1. P. 89.

1989 m. rugsėjo 9 d. deklaracijoje „Apie Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorinį vientisumą“ skelbiama, kad trijų Baltijos šalių teritorijos yra jų valstybinio vientisumo pagrindas, o administraciniai pakeitimai gali būti daromi tik teisiniu ir konstituciniu būdu, taip pat sudarant tarpvalstybines sutartis. Bet kurie mėginimai pakeisti Estijos, Latvijos ir Lietuvos teritorinį vientisumą, kaip antai šiaurės rytų Estijos, Daugpilio, pietryčių Lietuvos atžvilgiu, traktuotini kaip šiurkšti politinio spaudimo priemonė, tokie veiksmai nukreipti prieš Baltijos šalių savarankiškumo ir nepriklausomybės siekius, prieš ten gyvenančių tautų interesus. Estijos, Latvijos liaudies frontai ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis pakvietė suvienyti pastangas pasipriešinti veiksmams, kuriais siekiama ardyti valstybių teritorinį vientisumą.[283]

V

Latvių tautos pastangos ir siekiai, reiškiami įvairiomis politinėmis formomis, pradėjo daryti vis akivaizdesnę įtaką tuo metu buvusios valdžios sprendimams. Tam tikra atskaitos riba galima laikyti Estijos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1988 m. lapkričio 16 d. paskelbtą deklaraciją „Dėl Estijos TSR suvereniteto“. Joje skelbiama, kad tolesnė Estijos raida turi vykti suvereniteto sąlygomis, Estijos TSR Aukščiausioji Taryba nesutiko su TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui svarstyti teikiamomis TSRS Konstitucijos pataisomis ir papildymais, kurie siaurino Estijos konstitucinę teisę atsiskirti nuo TSRS. Deklaracijoje įtvirtintas Estijos įstatymų pirmumas Estijos TSR teritorijoje. Paskelbta, kad TSRS Konstitucijos pataisos ir papildymai Estijos teritorijoje ateityje įsigalios tik tada, kai jiems pritars Estijos TSR Aukščiausioji Taryba ir bus padarytos Estijos TSR Konstitucijos atitinkamos pataisos ir papildymai. Aukščiausioji Taryba kvietė visus, susiejusius savo likimą su Estija, vienytis demokratinės socialistinės visuomenės sukūrimo vardan.[284]

Buvo tikimasi, kad ir kitos Baltijos šalys – Latvija ir Lietuva – paseks Estijos pavyzdžiu. Tačiau 1988 m. lapkričio 22 d. Latvijos TSR Aukščiausioji Taryba nutarė neskelbti visiško Latvijos TSR suvereniteto. Nors šiuo klausimu ir nebuvo priimta jokio dokumento, tačiau Latvijos TSR Aukščiausioji Taryba, svarstydama klausimą dėl TSRS Konstitucijos pataisų projekto, nutarė pritarti jam tik tada, jeigu Maskva sutiks su Latvijos reikalavimu pripažinti daugiau teisių respublikoms. Latvijos Liaudies Fronto steigėjas Janis Peteris pareiškė, kad toks Aukščiausiosios Tarybos spren-

[283] Lietuvos kelias. 1. P. 100.
[284] Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. P. 125.

dimas nepriimtinas, nes turi būti įgyvendintas Latvijos TSR įstatymų viršenybės principas. [285]

Tačiau Latvijos TSR Aukščiausioji Taryba prie šio klausimo grįžo 1989 m. liepos 28 d. priimdama deklaraciją „Dėl Latvijos valstybinio suvereniteto“ ir pabrėždama, kad Molotovo-Ribentropo paktas yra kriminalinis aktas, kuriuo buvo padėtas pagrindas okupuoti ir aneksuoti Latvijos valstybę. Deklaracijoje skelbiama, kad turi būti atkurtas Latvijos valstybės suverenitetas, garantuotas Latvijos įstatymų viršenybės principas, suteiktas politinis, ekonominis bei kultūrinis savarankiškumas.[286]

1990 m. gegužės 4 d. Latvijos TSR Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją „Dėl Latvijos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo“.[287] Deklaracijoje atkreiptas dėmesys į esminius Latvijos konstitucionalizmo istorinius reiškinius, įvertinti 1940 m. politiniai įvykiai ir pabrėžta, kad 1940 m. birželio 16 d. TSRS stalininės vyriausybės ultimatyvi nota Latvijos Respublikai, kurioje pareikalauta pakeisti vyriausybę, taip pat 1940 m. birželio 17 d. karinė agresija turi būti kvalifikuojamos kaip tarptautinis nusikaltimas, kurio rezultatas – Latvijos okupacija ir suverenios Latvijos Respublikos valdžios likvidavimas. Atsižvelgiant į tai, kad naujoji Latvijos vyriausybė buvo sudaryta TSRS vyriausybės atstovų nurodymu, vadovaujantis tarptautine teise konstatuota, jog ši vyriausybė nebuvo Latvijos Respublikos suverenios valstybės valdžios vykdomasis organas, nes ji atstovavo ne Latvijos Respublikos, o TSRS interesams.

Aukščiausioji Taryba konstatavo, kad 1940 m. liepos 14 ir 15 d. okupuotoje Latvijoje politinio teroro sąlygomis ir neteisėtai priimto nekonstitucinio rinkimų įstatymo pagrindu buvo surengti Seimo rinkimai. Iš 17 pateiktų kandidatų sąrašų rinkimuose leista dalyvauti tik vadinamajam Darbo liaudies bloko sąrašui, kurio rinkimų programoje nebuvo reikalaujama paskelbti tarybų valdžią ir Latvijos Respublikai įstoti į Tarybų Sąjungą. Deklaracijoje taip pat nurodyta, kad rinkimų rezultatai buvo klastojami, o neteisėtai suformuotas Seimas neišreiškė Latvijos tautos suverenios valios, neturėjo konstitucinės teisės spręsti klausimo dėl valstybės santvarkos pakeitimo ir Latvijos valstybės suvereniteto likvidavimo. Šiuos klausimus galėjo spręsti tik tauta referendumu, tačiau jis nebuvo surengtas.

Deklaracijoje, apibendrinant istorinius politinius įvykius ir teisiškai akivaizdžius faktus, dėl kurių buvo nutraukta Latvijos valstybingumo raida,

[285] Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. P. 132.

[286] Balodis R. The Constitution of Latvia. – Institut für Rechtspolitik an der Universität Trier, 2004. P. 9.

[287] The Republic of Latvia Supreme Council and Government Reporter No. 20. 1990. P. 1096–1098.

skelbiama, kad Latvijos Respublikos inkorporavimas į TSRS sudėtį pagal tarptautinę teisę neturi galios, o Latvijos Respublika, kaip tarptautinės teisės subjektas *de jure*, egzistuoja iki šiol ir tai patvirtina 50 pasaulio valstybių.

Remdamasi 1989 m. birželio 28 d. Latvijos TSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracija ir atsižvelgdama į Visos Latvijos liaudies deputatų susirinkimo 1990 m. balandžio 21 d. kreipimąsi, taip pat vadovaudamasi Latvijos gyventojų valia, pareikšta per rinkimus išrenkant tuos deputatus, kurie savo programose deklaravo pasiryžimą atkurti Latvijos Respublikos nepriklausomybę, Latvijos TSR Aukščiausioji Taryba nutarė pripažinti tarptautinės teisės pagrindinių principų prioritetą valstybinės teisės normų atžvilgiu. Pripažinta, kad TSRS ir Vokietijos 1939 m. rugpjūčio 23 d. sutartis, kuria remianis buvo likviduota 1940 m. birželio 17 d. Latvijos Respublikos suvereni valstybės valdžia, prieštarauja teisei. 1940 m. liepos 21 d. Latvijos Seimo deklaracija „Dėl Latvijos įstojimo į TSRS“ paskelbta neturinčia teisėtos galios nuo jos priėmimo momento.

Aukščiausioji Taryba atnaujino 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucijos veikimą visoje Latvijos teritorijoje, tačiau iki naujos redakcijos Konstitucijos priėmimo nusprendė sustabdyti Konstitucijos veikimą, išskyrus tuos straipsnius, kurie gali būti pakeisti tik referendumu („Latvija yra nepriklausoma demokratinė respublika“, „Suvereni valdžia Latvijos valstybėje priklauso Latvijos liaudžiai“, „Latvijos valstybės teritoriją, nustatytą tarptautinėmis sutartimis, sudaro Vidžemė, Latgalė, Kuržemė ir Žiemgalė“, „Seimas renkamas visuotinių, lygių, tiesioginių rinkimų pagrindu slaptai balsuojant ir proporcinių rinkimų būdu“).

Esminis Deklaracijos bruožas tas, kad joje nustatytas Latvijos Respublikos atkūrimo *de fakto* pereinamasis laikotarpis, kuris turėjo baigtis Latvijos Respublikos Saeimos sušaukimu. Šiuo laikotarpiu aukščiausią valstybės valdžią turėjo įgyvendinti Latvijos Respublikos Aukščiausioji Taryba. Buvo numatyta, kad pereinamuoju laikotarpiu galima taikyti Latvijos TSR Konstitucijos normas ir kitus galiojančius teisės aktus tiek, kiek jie neprieštarauja 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucijos pagrindinėms nuostatoms, apie kurias minėjome prieš tai. Pabrėžta, kad pereinamuoju laikotarpiu teisę priimti naujus teisės aktus arba keisti galiojančiuosius turi tik Latvijos Respublikos Aukščiausioji Taryba.

Latvijos Respublikos ir kitų valstybių piliečiams, nuolat gyvenantiems Latvijos teritorijoje, buvo garantuotos socialinės, ekonominės ir kultūrinės, taip pat politinės teisės pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Šios teisės ir laisvės visa apimtimi buvo taikomos ir TSRS piliečiams, kurie išreikš pageidavimą gyventi Latvijoje nepriimdami jos pilietybės.

Deklaracijoje pareikšta, kad Latvijos Respublikos ir TSRS tarpusavio santykiai turi būti grindžiami 1920 m. rugpjūčio 11 d. Rusijos ir Latvijos taikos sutartimi, kurioje visiems laikams pripažinta Latvijos valstybės nepriklausomybė. Deryboms su TSRS turėjo būti sudaryta vyriausybinė komisija.[288]

1991 m. rugpjūčio 21 d. Latvijos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė konstitucinį įstatymą „Dėl Latvijos Respublikos valstybinio statuso“, skelbiantį, kad Latvija yra nepriklausoma demokratinė respublika, kurios suvereni valdžia priklauso Latvijos liaudžiai ir kurios tarptautinį teisinį statusą nustato 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucija. Įstatyme pripažinta, kad 1990 m. gegužės 4 d. Deklaracijos nuostata dėl pereinamojo laikotarpio nustatymo neteko galios. Taip pat pabrėžta, kad iki Latvijos okupacijos ir aneksijos likvidavimo ir Saeimos išrinkimo bei sušaukimo aukščiausią valstybės valdžią Latvijos Respublikoje įgyvendina Latvijos Respublikos Aukščiausioji Taryba, o Latvijos Respublikos teritorijoje galioja tik tie teisės aktai, kuriuos priėmė Latvijos Respublikos valstybinės valdžios ir valdymo aukščiausios institucijos.

Šiuo konstituciniu įstatymu buvo užbaigtas Latvijos Respublikos konstitucionalizmo raidos pereinamasis laikotarpis, kai suverenios valstybės valdžios vykdomos funkcijos buvo derinamos su svetimos valstybės primestos teisinės sistemos veikimu ir šio veikimo padariniais. Konstitucinio įstatymo politinis teisinis pagrindas buvo 1990 m. gegužės 4 d. deklaracija „Dėl Latvijos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo“, 1991 m. kovo 3 d. vykusios Latvijos gyventojų apklausos rezultatai, taip pat tas faktas, kad dėl 1991 m. rugpjūčio 19 d. karinio perversmo Tarybų Sąjungoje nustojo veikti konstitucinės institucijos ir nėra galimybių realizuoti Deklaracijoje numatytų derybų su TSRS.

VI

Pagrindiniai Konstitucijos bruožai. Iš Konstitucijos 1 straipsnio, kuriame nustatyta, kad Latvija yra nepriklausoma demokratinė respublika, išplaukia *teisinės valstybės principai*. Vienas svarbiausių iš jų – valstybės valdžių padalijimo ir teisėtumo principas. Valstybės valdžių padalijimo fundamentinė demokratinės sistemos nuostata yra esminė, remiantis ja kuria-

[288] Plačiau apie Deklaraciją žr.: Levits E. 4. maija Deklarācija Latvijas tiesību sistēmā // 4. mais Rakstu, atminu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju (Red. Jundzis T.). (4 Day declaration in the legal system of Latia / 4 May Collection of Articles, Memories and Document on tje Declaration of Independence). – Rīga: 2000. P. 53.

ma valstybės valdžios organizacija ir funkcionavimas. Šis principas suponuoja darnų visų valdžių bendradarbiavimą, tarpusavio kontrolę ir ribojimą, taip pat valdžios nuosaikumą. Įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso Tautai ir įstatymų leidėjui – parlamentui. Vykdomosios valdžios funkcijas įgyvendina vyriausybė, priimdama visuotinai privalomus (išorinius) norminius teisės aktus tais atvejais, kurie nustatyti Konstitucijoje ir įstatymuose.[289] Teisminė valdžia ir jos sudėtinė dalis – Konstitucinis Teismas turi užtikrinti kitų dviejų valstybės valdžių kontrolę.[290] Iš valstybės valdžių padalijimo išplaukia, kad teisminė valdžia kontroliuoja įstatymų leidimo ir vykdomąją valdžias. Už kontrolės ribų negali būti nė viena vykdomosios valdžios išleista teisės norma ir veiksmas, jeigu su jais susijęs kokio nors asmens interesas.[291]

Daugelis Latvijos mokslininkų teisininkų pažymi, kad konstitucinis *latvių kalbos* principas yra vienas svarbiausių Latvijos valstybingumo pagrindų.[292] Latvių kalbos, kaip valstybinės kalbos, konstitucinis statusas reiškia, kad Latvijos gyventojai turi teisę vartoti latvių kalbą žodžiu ir raštu. Atsižvelgiant į istorines aplinkybes, į tai, kad latvių tautybės žmonių skaičius XX a. Latvijos teritorijoje sumažėjo, o didžiuosiuose miestuose ir Rygoje latvių tauta vis dar yra mažuma, ir į tai, kad latvių kalbai buvo suteiktas valstybinės kalbos konstitucinis statusas, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad reikia ginti latvių kalbą ir stiprinti jos vartojimą. Visa tai susiję su demokratine valstybės santvarka. Teismas pabrėžė, kad Latvija yra vienintelė pasaulio vieta, kur galima garantuoti latvių kalbos vystymąsi ir vartojimą. Latvių kalba yra pagrindinė tautos išlikimo garantija, todėl siaurinant latvių kalbos vartojimo ribas kyla grėsmė valstybės demokratinei santvarkai.[293]

Latvijos valstybės valdymo forma yra demokratinė respublika, o valstybės valdžios sąranga grindžiama atstovaujamosios demokratijos prioritetu. Konstitucinėje tikrovėje tai reiškia, kad atstovaujamoji Latvijos valstybės valdžios institucija – Saeima yra parlamentinės demokratijos garantas,

[289] Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 21 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republik of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 323.

[290] Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 22 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republik of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 341.

[291] Konstitucinio Teismo 1999 m. liepos 9 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republik of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2002. P. 228.

[292] Balodis R. The Constitution of Latvia. – Institut für Rechtspolitik an der Universität Trier, 2004. P. 16.

[293] Konstitucinio Teismo 2001 m. gruodžio 21 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republik of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 287–308.

konstitucinės sąrangos šerdis. Į šiuos fundamentinius konstitucinius nuostatus atkreipia dėmesį daugelis Latvijos mokslininkų.[294]

Iš *teisinės valstybės* principo išplaukia vienas pagrindinių konstitucinės demokratijos dėsnių, kad Latvijos valstybės suverenitetas priklauso Tautai. Tuo pripažįstama, kad niekam kitam, o tik Tautai priklauso steigiamosios valdžios galios, o įsteigtoji valdžia turi įgyvendinti Tautos valią, reiškiamą referendumuose[295], parlamento rinkimuose ir kitomis konstitucinėmis formomis.

Pažymėtinas Konstitucijos 3 straipsnyje suformuluotas Latvijos *valstybės teritorijos vientisumo ir integralumo principas*, kuriame skelbiama: „Latvijos valstybės teritorija ribojama sienų, nustatytų tarptautinėmis sutartimis, susideda iš Vidžemės, Latgalės, Kuržemės ir Žiemgalės“.

Iš Latvijos valstybės demokratinės, teisinės prigimties išplaukia *demokratinių rinkimų*, kurių pagrindu formuojama atstovaujamoji institucija, principas. Jo esmė yra ta, kad rinkimai yra visuotiniai, lygūs, tiesioginiai, o rinkimų teisės įgyvendinimo procedūrinė forma – slaptas balsavimas.

Labai svarbus Latvijos konstitucinės teisės bruožas yra ir tas, kad Konstitucijoje, išreiškiant šiuolaikines politinio teisinio proceso tendencijas, įtvirtinamos *Latvijos integracijos į demokratines tarptautines bendruomenes prielaidos*. Konstitucijoje deklaruojama, kad Latvija, siekdama stiprinti demokratiją ir sudarydama tarptautines sutartis, gali perduoti dalį valstybės institucijų funkcijų tarptautinėms institucijoms. Nustatoma ypač griežta tokių sutarčių ratifikavimo tvarka: tarptautinės sutartys, kuriomis remiantis dalis valstybės institucijų funkcijų perduodamos tarptautinėms institucijoms, turi būti ratifikuotos parlamente, pritariant dviejų trečdalių Saeimos narių balsų daugumai. Klausimas dėl Latvijos narystės Europos Sąjungoje turi būti sprendžiamas referendumu. Tik referendumu gali būti sprendžiamas klausimas dėl esminių pakeitimų, susijusių su Latvijos naryste Europos Sąjungoje.

Negalima neatkreipti dėmesio į konstitucinio reguliavimo konstruktyvumą ir lakoniškumą. Šiuo konstitucinio reguliavimo bruožu Latvijos konstitucinė sistema išsiskiria iš kitų regiono šalių. Konstitucijoje nėra preambulės, nėra deklaratyvių nuostatų, žyminčių visuomenės ir valstybės ateities siekius. Taigi Konstitucija pagrįsta pozityviojo teisinio reguliavimo kultūra,

[294] Vildbergs H., Feldhūne G. Atsances Satversmei (References to the Satversme). – Riga: Eurofaculty, 2003. P. 2.

[295] Tautos referendumo teisė įtvirtinta Konstitucijoje, o konkrečiau reglamentuojama 1994 m. kovo 31 d. Įstatymų leidimo iniciatyvų referendumo įstatyme. Žr.: The Republic of Latvia Saeima and Cabinet Reporter. No. 9. 1994. P. 849–853.

saikingais valstybės valdžios institucijų galių apibrėžimais, o daugelis teisinio reguliavimo klausimų perkeliama į įstatymų leidimo sritį.

VII

Latvijos Respublikos Saeima. Konstitucijoje nustatyta, kad Saeimą sudaro šimtas Tautos atstovų. Nors plačiau nekomentuojama, kodėl būtent tiek Saeimos narių vykdo Saeimos narių funkcijas, tačiau galima daryti prielaidą, kad remiamasi tradicija, kuri formavosi Latvijos parlamentarizmo ištakose. Tęsiama ir kita Latvijos parlamentarizmo tradicija, pagal kurią parlamentą sudaro vieneri rūmai.

Saeima renkama visuotiniais, lygiais, tiesioginiais rinkimais ir slaptu balsavimu, pagrįstu proporcingu atstovavimu 4 metams. Beje, proporcinių rinkimų principas Latvijos parlamentinėje demokratijoje yra taip pat paveldėtas iš 1918 – 1940 m. Respublikos patirties.

Šiuo metu parlamente gali būti atstovaujamos tik tos politinės partijos, kurios rinkimuose surinko ne mažiau kaip 5 proc. rinkėjų balsų. Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas bylą, kurioje buvo ginčijamas šios normos teisėtumas, pripažino, kad tai neprieštarauja visuotinų rinkimų principui, nevaržo subjektinės rinkėjų teisės. Šia nuostata nekvestionuojamas ir lygių rinkimų principas, reiškiantis, kad skirtingų kandidatų sąrašų, kandidatų galimybių naudotis žiniasklaidos priemonėmis ir viešo partijų rinkimų kampanijos finansavimo klausimais valstybė yra neutrali.

Teismas pabrėžė, kad proporcinės rinkimų sistemos esmė yra ta, kad išreiškiamas politinių partijų proporcingo atstovavimo principas. Proporcinė rinkimų sistema, kitaip nei mažoritarinė, garantuoja atstovavimą ir toms politinėms jėgoms, kurios turi nedidelį elektorato palaikymą. Konstitucinis Teismas pripažino, kad argumentai, kuriais motyvuojamas 5 proc. barjero būtinumas, yra pagrįsti, nes tokia norma išvengiama pernelyg didelio Saeimos politinio išsiskaidymo. Teismas teigė, kad tokio barjero nustatymas yra pateisinamas siekiant sudaryti parlamentą, kuris būtų pajėgus spręsti Konstitucijoje numatytas funkcijas.[296]

Pripažįstant, kad visi visateisiai Latvijos piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi teisę balsuoti, tačiau nustatyti aktyviosios rinkimų teisės ribojimai. Šios teisės neturi: asmenys, kurie atlieka bausmę laisvės atėmimo vietose; įtariamieji, kaltinamieji ar teisiamieji, kuriems pri-

[296] Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 23 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2004. P. 343–361.

taikyta kardomoji priemonė – areštas; asmenys, kurie įstatymo nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais.

Pasyviąją rinkimų teisę turi visi visateisiai piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 21 metai. Tačiau nurodyti ir aktyviosios rinkimų teisės suvaržymai. Kandidatais į Saeimos narius negali būti asmenys: įstatymo nustatyta tvarka pripažinti neveiksniais; atliekantys bausmę laisvės atėmimo vietose; kurie buvo nuteisti už tyčinį nusikaltimą ir kuriems yra neišnykęs arba nepanaikintas teistumas, išskyrus reabilituotus asmenis; asmenys, kurie nusikaltimo metu buvo nepakaltinami arba padarę nusikaltimą susirgo psichikos liga, kuri neleido suprasti savo veiksmų arba juos valdyti, ir kuriems pritaikyta priverčiamojo medicininio pobūdžio priemonė arba byla nutraukta netaikant šios priemonės; buvo etatiniai TSRS, Latvijos TSR, užsienio valstybių saugumo, žvalgybos ar kontržvalgybos tarnybų darbuotojai; po 1991 m. sausio 13 d. buvo Kompartijos, Latvijos TSR darbo žmonių internacionalinio fronto, Darbo kolektyvų jungtinės tarybos, Karo ir darbo veteranų organizacijos, Visos Latvijos visuomenės gelbėjimo komiteto ir jo regioninių komitetų nariai.

Rinkimai į Saeimą rengiami pirmąjį spalio šeštadienį Rygos, Vidžemės, Latgalės, Kuržemės ir Žiemgalės rinkimų apygardose. Kandidatų sąrašus gali pateikti įstatymo nustatyta tvarka registruotos politinės partijos, taip pat jų susivienijimai.

Naujoji Saeima į pirmąjį posėdį renkasi pirmąjį lapkričio antradienį. Tuo metu baigiasi anksčiau išrinktos Saeimos narių įgaliojimų laikas. Saeimos posėdžiai vyksta Rygoje ir tik esant ypatingoms aplinkybėms Saeima gali rinktis kitoje vietoje.

Studijuojant Latvijos konstitucinę teisę reikėtų atkreipti dėmesį į Saeimos įgaliojimų nutrūkimo iki kadencijos pabaigos problemą. Pažymėtina, jog Konstitucijoje nenumatyta, kad Saeima galėtų pati priimti sprendimą dėl savo pačios paleidimo, tačiau teisę inicijuoti Saeimos paleidimą prieš baigiantis kadencijai turi valstybės prezidentas. Šiuo klausimu rengiamas referendumas. Jeigu per referendumą daugiau kaip pusės jame dalyvaujančių balsų dauguma pritariama Saeimos paleidimui, skelbiami naujos Saeimos rinkimai, kurie turi įvykti ne vėliau kaip po dviejų mėnesių nuo ankstesnės Saeimos paleidimo. Jeigu per referendumą nebuvo priimtas sprendimas dėl Saeimos paleidimo, laikoma, kad valstybės prezidentas netenka savo pareigų, o Saeima renka naują prezidentą.

Latvijos konstitucinei tradicijai priskirtinas dar vienas Saeimos konstitucinio statuso bruožas, kurio esmė ta, kad Konstitucijoje nėra susisteminto bendro Saeimos konstitucinių galių sąrašo. Nors Saeimos įgaliojimai nurodomi Konstitucijos 2 skirsnyje „Saeima“ ir kitose Konstitucijos nor-

mose, tačiau dauguma Saeimos teisių ir pareigų siejami su įstatymų leidyba ir apibrėžiami Konstitucijos 5 skirsnyje.

Pagrindinės Saeimos organizacinės struktūros yra renkamas *Prezidiumas* ir sudaromi *komitetai*. Prezidiumą sudaro pirmininkas, du pavaduotojai ir sekretoriai. Aiškindamas konstitucines nuostatas dėl Saeimos Prezidiumo statuso Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Saeimos Prezidiumas, nors ir paminėtas Konstitucijoje, tačiau jam nesuteiktas savarankiškos konstitucinės institucijos statusas. Jo teises ir pareigas lemia Saeimos statusas ir įgaliojimai. Prezidiumas vykdo organizacines funkcijas – šaukia sesijas, nustato eilinius ir neeilinius posėdžius, užtikrina nepertraukiamą Saeimos funkcionavimą tarp sesijų ir posėdžių. Prezidiumas nėra už Saeimą aukštesnė instancija jau vien todėl, kad Saeima rengia ir priima savo Reglamentą, kuriame nustato vidaus tvarką. Pagal Konstituciją Prezidiumas negali būti ta institucija, kuri leidžia visuotinai privalomus (išorės) norminius teisės aktus. Šiuo atžvilgiu Saeimos Prezidiumas skiriasi nuo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo, kurio daugelis aktų turėjo visuotinai privalomąją galią. Saeimos Prezidiumo aktai neskelbiami pagal įstatyme nustatytas Saeimos, vyriausybės, valstybės prezidento teisės aktų skelbimo taisykles.[297]

Saeima sudaro komitetus, nustato jų narių skaičių ir pareigas. Komitetai turi teisę reikalauti iš ministrų arba savivaldybių jų veiklai reikalingų duomenų ir paaiškinimų, kviesti valstybės institucijų ir savivaldybių atstovus į komitetų posėdžius ir reikalauti iš jų atitinkamos informacijos. Saeima privalo sudaryti tardymo komisijas, jeigu to reikalauja ne mažiau kaip viena trečioji Saeimos narių dalis.

Saeima sprendimus priima posėdyje dalyvaujančių Saeimos narių absoliučia balsų dauguma, išskyrus Konstitucijoje numatytus atvejus.

Saeimos darbo organizavimo tvarka reglamentuojama Saeimos procedūrų taisyklėse (Reglamente).[298]

Saeimos narių konstitucinio statuso pagrindai nustatyti Konstitucijoje, Saeimos reglamente, kituose įstatymuose, tačiau pagrindinis požymis yra tas, kad Latvijos konstitucinėje teisėje įtvirtintas *laisvojo mandato principas*. Konstitucijoje skelbiama, kad rinkėjai negali panaikinti Saeimos nario įgaliojimų, t. y. atšaukti Saeimos narių.

Saeimos narių veikla pagrįsta visų jų lygiateisiškumu. Komentuodamas Konstitucijos 6 straipsnį, nustatantį, kad Saeima renkama visuotiniais, ly-

[297] Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 22 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 339–340.

[298] 1996 m. gegužės 6 d. įstatymas dėl Saeimos reglamento (Rules of Procedure of the Saeima // The Republic of Latvia Saeima and Cabinet Reporter. No. 13. 1996. P. 1505–1525.

giais, tiesioginiais rinkimais, kurie pagrįsti proporcingu atstovavimu, ir slaptu balsavimu, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad kiekvienas asmuo turi turėti galimybę įgyvendinti savo pilietines teises lygiais pagrindais su kitais. Teismas teigė, jog ši nuostata taikytina ne tik aktyviajai ir pasyviajai rinkimų teisei, bet ir įgyvendinant mandatą. Rinkimų ir parlamentinėje teisėje nepripažįstama, kad gali būti kokios nors aplinkybės, kurios lemtų arba pateisintų Saeimos narių nelygiateisiškumą, skirtingą statusą. Visi nariai yra formaliai lygūs tarpusavyje, nepriklausomai nuo socialinių skirtumų, turtinės padėties, visi turi turėti lygias galimybes būti išrinkti Saeimos nariais ir lygiais pagrindais su kitais įgyvendinti įgytąjį mandatą.[299]

Saeimos narių imunitetas pagrįstas lyginamojoje konstitucinėje teisėje pripažintomis nuostatomis, susiklosčiusiomis ilgametėje parlamentarizmo praktikoje ir parlamentinėje teisėje. Kaip ir daugumoje demokratinių teisinių sistemų, Latvijoje nustatyta, kad be Saeimos sutikimo Saeimos nario negalima suimti, atlikti kratą jo gyvenamojoje patalpoje arba kitaip suvaržyti jo laisvę. Saeimos narys gali būti suimtas, jeigu sulaikomas darant nusikaltimą. Apie tokį sulaikymą per 24 valandas turi būti pranešama Saeimos pirmininkui, kuris apie tai informuoja Saeimą artimiausiame jos posėdyje. Saeima sprendžia, ar Saeimos narys gali būti ir toliau laikomas suimtas, ar jį reikia paleisti. Laikotarpiu tarp sesijų šį klausimą sprendžia Saeimos Prezidiumas.

Be Saeimos sutikimo negali būti pradėtas baudžiamasis arba administracinis Saeimos narių persekiojimas. Svarbi Saeimos narių veiklos garantija yra ta, kad jie turi teisę atsisakyti duoti parodymus teisėsaugos institucijoms apie asmenis, kurie jiems, kaip Tautos atstovams, patikėjo kokius nors faktus ar žinias, taip pat apie asmenis, kuriems jie, kaip Tautos atstovai, patikėjo kokius nors faktus ar žinias. Saeimos narys turi teisę apskritai atsisakyti duoti parodymus apie minėtus faktus ar žinias.

Nors didžiąją dalį Saeimos narių statuso klausimų reguliuoja Saeimos reglamentas, tačiau pagrindiniai atsispindi Konstitucijoje. Pažymėtina, kad Saeimos nariai gali būti Ministrų Kabineto nariai. Taip išreiškiama parlamentinėje demokratijoje toleruojama ilgaamžė tradicija, kai valstybės valdžių padalijimo principas įgyvendinamas kitaip nei prezidentinėje respublikoje. Siekiant išgyvendinti korupcijos problemą valstybės valdžios institucijose, Konstitucijoje nurodoma, kad Saeimos narys negali nei savo, nei kito asmens vardu gauti valstybės užsakymų arba koncesijų.

[299] Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 22 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 358.

Negali būti pradedamas Saeimos nario teisminis persekiojimas, jis negali būti traukiamas administracinėn ar drausminėn atsakomybėn už balsavimą Saeimoje ar nuomonės reiškimą vykdant savo pareigas. Tačiau Saeimos narys gali būti traukiamas atsakomybėn žinant, kad jis skleidė melagingas žinias, taip pat žinias, kuriomis pažeidžiama asmens garbė, asmeninis arba šeimos gyvenimas.

Įstatymų leidimo konstitucinę funkciją įgyvendina du subjektai, t. y. Latvijos Respublikos Saeima ir Latvijos piliečiai, dalyvaujantys referendume dėl įstatymo priėmimo. Ne mažiau kaip dešimtadalis Latvijos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę, gali teikti valstybės prezidentui tinkamai parengtą Konstitucijos pataisos ar kito įstatymo projektą, kurį prezidentas siūlo Saeimai. Jeigu parlamentas nepriima siūlomo įstatymo be esminių jo pataisų, rengiamas referendumas.

Įstatymų leidimo iniciatyvos teisę turi ne tik valstybės prezidentas, bet ir Ministrų Kabinetas, Saeimos komitetai ir ne mažiau kaip 5 Saeimos nariai.

Įstatymų leidyboje reikšmingas vaidmuo suteikiamas konstituciniam referendumo institutui. Referendumu turi būti pritariama Saeimos priimtam Konstitucijos pakeitimo įstatymui, jeigu juo remiantis tikslinamas Konstitucijos 1 straipsnis, nustatantis, kad Latvija yra nepriklausoma demokratinė respublika, 2 straipsnis, kuriame skelbiama, kad Latvijos valstybės suvereni valdžia priklauso Tautai, 3 straipsnis, įtvirtinantis Latvijos valstybės teritorijos vientisumą, 4 straipsnis dėl latvių kalbos konstitucinio statuso, valstybės vėliavos, 6 straipsnis, nustatantis Saeimos rinkimų demokratinius pagrindus, ir 77 straipsnis, kuriame reikalaujama šių straipsnių pataisų klausimą spręsti tik referendumu.

Tik referendumu gali būti sprendžiamas klausimas dėl Latvijos narystės Europos Sąjungoje arba dėl esminių šios narystės sąlygų pakeitimo.

Negalima neatkreipti dėmesio ir į tai, kad Konstitucijoje numatytas didelis sąrašas klausimų, kuriais referendumas negali būti organizuojamas: biudžeto priėmimas, valstybės skolos, mokesčiai, muitai, transporto tarifai, karo prievolė, karo skelbimas ir pradėjimas, taikos sutartys, nepaprastosios padėties įvedimas ir atšaukimas, mobilizacija ir demobilizacija, tarptautinės sutartys.

Latvijos konstitucinėje teisėje pripažįstamas įstatymų leidimo delegavimo institutas. Konstitucijos 81 straipsnyje nurodoma, kad Ministrų Kabinetas tarp Saeimos sesijų, esant neatidėliotinam reikalui, gali priimti taisykles, turinčias įstatymo galią. Tačiau šiomis taisyklėmis negalima keisti Saeimos rinkimų tvarkos, Teismų ir teisminio proceso, Biudžeto įstatymų, taip pat įstatymų, kuriuos priėmė paskutiniuose rinkimuose išrinkta Saei-

ma. Vyriausybė negali keisti įstatymais nustatytų mokesčių, muitų ir priimti amnestijos aktų. Susirinkus Saeimai į sesiją Ministrų Kabinetas privalo šiuos aktus per 3 dienas pateikti Saeimai. Priešingu atveju šie Ministrų Kabineto aktai netenka galios.

VIII

Valstybės prezidento instituto statusą, paskirtį, konkrečių įgaliojimų sritis apibrėžia Konstitucija ir kiti įstatymai. Ir šiuo atveju reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad prezidento instituto turinys mažai pakito, palyginti su praėjusio amžiaus trečiajame dešimtmetyje suformuluota prezidentinės valdžios koncepcija. Apibendrinant prezidento institucijos esmę šiuolaikinėje Latvijos konstitucinėje sistemoje galima pagrįstai teigti, kad ji paremta klasikine parlamentinės respublikos idėja, kurią vienokia ar kitokia politine teisine forma pripažino ir pritaikė daugelis Europos valstybių. Šiuo atžvilgiu valstybės prezidento konstitucinis statusas Latvijoje patvirtina Tautos politines vertybines orientacijas ne į prezidentizmą, o į parlamentarizmo pranašumus demokratijoje.

Valstybės prezidentą slaptu balsavimu renka Saeima 4 metams. Prezidentas išrenkamas ne mažesne kaip 51 Saeimos nario balsų dauguma. Kandidatas į prezidentus gali būti asmuo, turintis visas pilietines teises ir sulaukęs 40 metų amžiaus. Asmuo, turintis dvigubą pilietybę, negali būti renkamas valstybės prezidentu. Prezidento pareigos nesuderinamos su jokiomis kitomis pareigomis. Valstybės prezidentu išrinktas Saeimos narys turi atsistatydinti iš Saeimos nario pareigų. Tas pats asmuo negali eiti valstybės prezidento pareigų daugiau negu 8 metus iš eilės.

Valstybės prezidentas, prieš pradėdamas eiti savo pareigas, Saeimos posėdyje iškilmingai prisiekia: „Aš prisiekiu, kad visa mano veikla bus skirta Latvijos žmonių gerovei. Aš padarysiu viską, kas yra mano galiose, kad skatinčiau Latvijos valstybės ir jos gyventojų gerovę. Aš šventai gerbsiu ir vykdysiu Latvijos Konstituciją ir valstybės įstatymus. Kitiems aš būsiu teisingas ir sąžiningai vykdysiu savo pareigas“.

Valstybės prezidentas įgyvendina tradicines valstybės reprezentacijos funkcijas, kurias vykdo valstybių vadovai kitose šalyse ir kurių genezės galima ieškoti monarchijose. Latvijos Konstitucijoje skelbiama, kad prezidentas atstovauja valstybei tarptautiniuose santykiuose, skiria Latvijos ir priima užsienio šalių diplomatinius atstovus. Prezidentas vykdo Saeimos nutarimus dėl tarptautinių sutarčių ratifikavimo. Kaip valstybės vadovas, prezidentas yra vyriausiasis Latvijos ginkluotųjų pajėgų vadas, o karo metu jis

skiria vyriausiąjį karo pajėgų vadą. Remdamasis Saeimos sprendimu prezidentas skelbia karą, turi teisę imtis būtinų karinių gynybos priemonių, jeigu kuri nors valstybė paskelbia karą Latvijai ir įsiveržia į jos teritoriją. Tokiu atveju prezidentas nedelsdamas sušaukia Saeimą ir ši priima sprendimą dėl karo paskelbimo bei jo pradžios.

Prezidentas turi teisę suteikti malonę nuteistiesiems, kuriems įsiteisėjo apkaltinamasis nuosprendis, tačiau malonė negali būti teikiama įstatymo numatytais atvejais. Prezidentas suteikia Latvijos pilietybę, bet išimties tvarka už nuopelnus valstybei pilietybės suteikimo klausimą sprendžia tik Saeima.

Valstybės prezidentui netaikoma politinė atsakomybė už jo veiklą, nes visus prezidento aktus turi kontrasignuoti ministras pirmininkas arba atitinkamas ministras, kurie ir prisiima atsakomybę už šiuos aktus. Tačiau prezidentas gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, jeigu yra gautas Saeimos sutikimas, už kurį balsavo ne mažiau kaip du trečdaliai visų Saeimos narių.

Nors Latvijos konstitucinėje sistemoje nėra svarbiausiųjų valstybės pareigūnų, teisėjų politinio apkaltinimo (impičmento) procedūros, tačiau ne mažiau kaip pusės visų Saeimos narių siūlymu prezidentas gali būti atleistas iš pareigų dviejų trečdalių Saeimos narių balsų dauguma. Priėmus tokį sprendimą nedelsiant renkamas naujas valstybės rezidentas.

Parlamentinės respublikos valdžios tarpusavio santykių pobūdį išreiškia Latvijos prezidento teisė inicijuoti Saeimos paleidimą. Šis klausimas sprendžiamas referendumu. Tačiau prezidento teisė paleisti Saeimą yra siejama ir su prezidento politine rizika dėl savo statuso, nes referendume nepriėmus sprendimo dėl Saeimos paleidimo prezidentas laikomas atleistu iš pareigų, o Saeima renka naują prezidentą likusiam kadencijos laikui.

Ypač reikšmingos *prezidento galios teisėkūroje*. Jis ne tik turi įstatymų leidimo iniciatyvos teisę, bet ir įstatymų promulgavimo bei veto teisę. Vadovaudamasis klasikine parlamentinės demokratijos nuostata valstybės prezidentas promulguoja Saeimos priimtus įstatymus ir privalo juos ne anksčiau kaip per 7 dienas ir ne vėliau kaip per 21 dieną oficialiai paskelbti. Tačiau prezidentas negali delsti paskelbti įstatymą, jei Saeima dviejų trečdalių balsų dauguma priima skubų įstatymą. Tokį įstatymą prezidentas turi paskelbti per 3 dienas. Jis negali būti teikiamas referendumui.

Įstatymo promulgavimo konstitucinis procesas siejamas su valstybės prezidento įgyvendinama veto teise. Per 7 dienas nuo įstatymo priėmimo prezidentas gali kreiptis į Saeimos pirmininką motyvuotai reikalaudamas įstatymą svarstyti pakartotinai. Jeigu Saeima įstatymo nepakeičia, prezidentas privalo jį paskelbti.

Valstybės prezidento veto teisė susijusi taip pat su jo oficialiąja prerogatyva *delsti paskelbti įstatymą*, kai to reikalauja ne mažiau kaip trečdalis Saeimos narių. Neskelbiamas įstatymas gali būti teikiamas referendumui, kai to reikalauja dešimtadalis rinkėjų. Jeigu per 2 mėnesius toks reikalavimas nepateikiamas, valstybės prezidentas privalo įstatymą paskelbti. Referendumas šiuo klausimu negali būti organizuojamas ir tuo atveju, jei Saeima dviejų trečdalių balsų dauguma įstatymą priims pakartotinai.

Prezidento teisines galimybes veikti teisės kūrimo procesą papildo jo teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl įstatymų ir Latvijos tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai, dėl kitų norminių teisės aktų arba jų dalių atitikties aukštesnės teisinės galios teisės normoms (aktams), dėl nacionalinės teisės normų atitikties Latvijos tarptautinėms sutartims. Valstybės prezidentas taip pat turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl Saeimos, Ministrų Kabineto, Saeimos pirmininko, ministro pirmininko kitų teisės aktų atitikties įstatymams.

Valstybės prezidento santykius su vykdomaja valdžia lemia parlamentinės demokratijos dėsnis, reiškiantis, kad vyriausybė politiškai atsakinga parlamentui. Nors jis ir paveda konkrečiam asmeniui po Saeimos rinkimų sudaryti Ministrų Kabinetą, tačiau ši funkcija labiau primena „valstybės vyriausiojo notaro“ atliekamus veiksmus nei realų politinį teisinį sprendimą. Kita vertus, reikia turėti galvoje ir tai, kad esant konkrečioms politinėms situacijoms, politinių jėgų sanklodoms, kai sunku surasti politinius kompromisus, prezidentas gali suvaidinti reikšmingą vaidmenį skatinant ir darant įtaką vyriausybės sudarymo politiniam procesui. Konstitucijoje nurodoma, kad prezidentas turi teisę sukviesti nepaprastąjį Ministrų Kabineto posėdį, jam pirmininkauti ir nustatyti jo dienotvarkę.

Atsižvelgiant į tai, kad Latvijos konstitucinėje sistemoje nenumatytas viceprezidento institutas, tais atvejais, kai valstybės prezidentas atsistatydina, miršta arba jį iš pareigų atleidžia Saeima, prezidento pareigas laikinai vykdo Saeimos pirmininkas tol, kol bus išrinktas naujas prezidentas. Saeimos pirmininkas prezidento funkcijas įgyvendina ir tuomet, kai prezidentas yra užsienyje arba dėl kitų priežasčių negali eiti savo pareigų. Beje, Konstitucijoje nenumatoma riboti Saeimos pirmininko prezidentinių įgaliojimų, kai jis vykdo valstybės vadovo funkcijas. Toks sprendimas yra netradicinis lyginamojoje konstitucinėje teisėje, nes daugelyje teisinių sistemų šis klausimas sprendžiamas šiek tiek kitaip, t. y. atitinkamu mastu ribojamos asmens, laikinai einančio valstybės vadovo pareigas, įgaliojimų ribos.

IX

Teisinis vyriausybės statusas apibūdintas Latvijos Respublikos Konstitucijoje IV skirsnyje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Konstitucijoje įtvirtinti tik bendrieji vyriausybės veiklos pagrindai ir jos veiklos principai. Išsamiau šie klausimai reglamentuojami 1993 m. liepos 16 d. įstatyme „Dėl Ministrų Kabineto sandaros“, kuris vėliau buvo ne kartą keičiamas ir papildomas. Beje, iki 1996 m. gegužės 31 d., kai buvo padaryta esminė įstatymo teksto korekcija, jis vadinosi įstatymu „Dėl 1925 m. balandžio 1 d. įstatymo „Ministrų Kabineto sandara“ atkūrimo“.

Įgyvendinant konstitucinę nuostatą, kad vyriausybę sudaro ministras pirmininkas ir jo pakviesti ministrai, šiuo metu galiojančiame įstatyme nustatyta, kad vyriausybę sudaro šie ministrai: gynybos, užsienio reikalų, ekonomikos, finansų, vidaus reikalų, švietimo ir mokslo, žemės ūkio, susisiekimo, gerovės, teisingumo, aplinkos, kultūros, sveikatos apsaugos, regioninės plėtros ir savivaldybių.

Be šių ministrų, kurie tradiciškai yra vyriausybės sudėtyje ir kurie vadovauja atitinkamoms ministerijoms, ministras pirmininkas (ministrų prezidentas) gali pakviesti į vyriausybę visateisiu Ministrų Kabineto nariu vieną asmenį ministro pirmininko pavaduotoju bei vieną ar kelis ministrus ypatingiems pavedimams.

Ministras pirmininkas ministro, vadovaujančio atitinkamai ministerijai, sutikimu gali paskirti valstybės ministru asmenį, vadovaujantį atskirai atitinkamos ministerijos jurisdikcijai priklausančiai valdymo sričiai. Valstybės ministras vadovauja šiai sričiai atitinkamoje ministerijoje, tačiau „žinant“ ministrui. Valstybės ministras gali dalyvauti Ministrų Kabineto posėdžiuose patariamojo balso teise, o sprendžiamojo balso teisę turi tais klausimais, kurie priklauso jo vadovaujamos valdymo srities kompetencijai.

Ministras pirmininkas, be savo tiesioginių funkcijų, gali perimti vienos iš ministerijų vadovo funkcijas, taip pat atsižvelgdamas į atitinkamo ministro rekomendacijas gali paskirti ministerijos parlamentinius sekretorius. Pagrindinės jų funkcijos yra padėti ministrui palaikyti ministerijos ir Saeimos bei jo komisijų ryšius. Ministras pirmininkas taip pat gali ministro ypatingiems pavedimams siūlymu paskirti ministro ypatingiems pavedimams parlamentinį sekretorių, turintį tokius pačius įgaliojimus kaip ir ministerijos parlamentinis sekretorius.

Vyriausybės sudarymo tvarkos ir atsakomybės pagrindai suformuluoti Konstitucijoje. Remiantis Konstitucijos 56 straipsniu, kuriame skelbiama, kad vyriausybę formuoja asmuo, kuriam valstybės prezidentas paveda tai

daryti, Latvijoje, kaip ir daugelyje kitų parlamentinės demokratijos šalių, ši valstybės vadovo prerogatyva pagrįsta įvykusių parlamento rinkimų rezultatais, t. y. politinių jėgų sankloda įstatymų leidimo institucijoje. Valstybės vadovas tiesiog neturi kitų konstitucinių galimybių kaip tik pavesti rinkimuose nugalėjusios politinės partijos arba jų koalicijos atstovui sudaryti vyriausybę. Įstatyme nustatyta, kad valstybės prezidento pakviestasis asmuo, sudaręs vyriausybę, privalo tai pranešti valstybės prezidentui ir Saeimos pirmininkui, o pastarasis tai praneša artimiausiame Saeimos posėdyje.

Konstitucijoje (59 str.) įtvirtintas vienas pagrindinių parlamentinės respublikos (demokratijos) principų, reiškiantis, kad vyriausybė (ministras pirmininkas ir ministrai) privalo turėti Saeimos pasitikėjimą. Iš šio principo išplaukia, kad vyriausybės nariai atskaitingi Saeimai už savo veiksmus.

Įgyvendinant šiuos esminius parlamentinės demokratijos dėsnius įstatyme pabrėžiama, kad Ministrų Kabinetas pradeda vykdyti savo įgaliojimus po to, kai Saeima, išklausiusi ministro pirmininko pranešimą apie vyriausybės sudarymą nurodant ir valstybės ministrus, taip pat deklaraciją apie Ministrų Kabineto būsimosios veiklos kryptis, pareiškia pasitikėjimą ministru pirmininku. Šį pasitikėjimą Ministrų Kabinetu, taip pat valstybės ministrais Saeima pareiškia priimdama atitinkamą sprendimą. Politinis Saeimos pasitikėjimas turi būti pareikštas ir tais ministrais ar valstybės ministrais, kurie buvo paskirti jau sudarius vyriausybę.

Parlamento pareikštas politinis nepasitikėjimas ministru pirmininku arba ministru sukelia tradicines politines pasekmes – šie asmenys privalo atsistatydinti. Tačiau pareiškus nepasitikėjimą ministru pirmininku atsistatydina visa vyriausybė. Nepasitikėjimą Ministrų Kabinetu Saeima pareiškia priimdama atitinkamą sprendimą. Nepasitikėjimas Ministrų Kabinetu gali būti taip pat pareikštas atmetus vyriausybės pateiktą kitų finansinių metų valstybės biudžeto projektą. Parlamento pareiškto nepasitikėjimo ministru ar valstybės ministru pasekmės taikomos ir atitinkamų ministerijų parlamentiniams sekretoriams. Jeigu ministras atsistatydina savo noru arba ministro pirmininko reikalavimu, pareigų netenka atitinkamos ministerijos valstybės ministrai ir parlamentiniai sekretoriai.

Atsistatydinę ministras pirmininkas, atskiri ministrai bei valstybės ministrai, jeigu Saeima nepareiškė arba pareiškė jais nepasitikėjimą, toliau eina savo pareigas, išskyrus tuos atvejus, kai Saeima priima kitokį sprendimą ir paskiria kitus asmenis laikinai eiti atitinkamas pareigas vyriausybėje.

Latvijos teisinėje sistemoje nustatytas dar vienas pagrindas, kuriuo remiantis vyriausybės narys gali netekti savo įgaliojimų. Turimi galvoje tie atvejai, kai vyriausybės vadovas pareikalavo, kad ministras ar valstybės ministras atsistatydintų. Tokiais atvejais ministro pirmininko reikalavimas yra

nedviprasmiškai privalomas, nors Saeima ir nepareiškė nepasitikėjimo šiais pareigūnais. Beje, vyriausybės įstatyme numatyta ir tai, kad valstybės ministras ar parlamentinis sekretorius privalo atsistatydinti ir tada, kai to pareikalauja atitinkamas ministras. Tokiu atveju ministras turi teisę siūlyti ministrui pirmininkui naują kandidatūrą.

Vyriausybės ir jos narių teisės aktų leidimo pagrindai ir tvarka reglamentuojama vyriausybės įstatyme. Norminius aktus – taisykles vyriausybė gali priimti šiais atvejais:

1. Tarp Saeimos sesijų esant neatidėliotinai būtinybei vyriausybė gali priimti teisės aktus – taisykles, turinčias įstatymų galią. Tačiau remiantis šiais aktais negalima keisti rinkimų tvarkos, įstatymo, nustatančio teismų struktūrą ir teisminį procesą, biudžeto įstatymo, įstatymų, priimtų tuo metu veikiančio parlamento, mokesčių, muitų įstatymų, taip pat leisti amnestijos aktų. Šie vyriausybės aktai turi būti pateikti Saeimai svarstyti per 3 dienas nuo sesijos pradžios, o jeigu ši taisyklė pažeidžiama, aktai netenka galios.

2. Vyriausybė gali priimti taisykles tuo atveju, jeigu tai tiesiogiai nurodyta įstatyme, tačiau įstatyme turi būti suformuluotos pagrindinės teisinio reguliavimo kryptys, kurių privalo laikytis vyriausybė. Beje, dėl šios kategorijos vyriausybės teisės aktų konstitucinės prigimties ir santykio su įstatymais savo poziciją suformulavo Konstitucinis Teismas. Spręsdamas bylą dėl 1995 m. spalio 3 d. Latvijos Respublikos Ministrų Kabineto priimtų gyvūnų laikymo taisyklių atitikties Gyvūnijos apsaugos įstatymui, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad vyriausybė pažeidė Konstitucijoje nustatytas įgaliojimų ribas, nes nustatė papildomus nuosavybės teisės apribojimus asmenims, laikantiems naminius gyvūnus. Tada teismas pabrėžė, kad Saeima galėjo pavesti vyriausybei nustatyti atitinkamus nuosavybės teisės ribojimus, tačiau tokie ribojimai turėjo būti viešai paskelbti, kad savininkai žinotų savo pareigas ir teises. Siekiant užkirsti kelią vykdomosios valdžios kišimuisi į asmens nuosavybės teisių įgyvendinimą, įstatyme turėjo būti nustatyta visiškai aiški vyriausybės įgaliojimų apimtis ir jų įgyvendinimo būdai. Atsižvelgiant į tai, kad vyriausybės akte nustatyti ribojimai nebuvo paremti įstatymo norma, tokie veiksmai neatitiko Konstitucijos.[300]

3. Vyriausybė gali priimti norminius teisės aktus, jeigu atitinkamo klausimo nereglamentuoja įstatymas. Visais šiais atvejais priimami teisės aktai negali prieštarauti Konstitucijai ir įstatymams. Juose turi būti nuorodos apie tai, kuriuo įstatymu remiantis jie priimti.

[300] Konstitucinio Teismo 2002 m. gegužės 20 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Riga: Tiesu namu agentūra, 2004. P. 292, 293.

Ministrų Kabinetas ir atskiras ministras gali priimti pavaldžioms valdymo struktūroms privalomas instrukcijas šiais atvejais: jeigu Ministrų Kabinetas arba atskiras ministras įgalioti įstatymo arba taisyklių; jeigu atitinkamo klausimo nereglamentuoja įstatymai ir taisyklės. Ministrų Kabinetas ir atskiras ministras gali išleisti vadovaujamoms struktūroms rekomendacijas, jeigu įstatyme ar taisyklėse numatyta, kad ši struktūra, priimdama konkretų sprendimą, turi pasirinkimo laisvę.

Instrukcijos ir rekomendacijos oficialiai skelbiamos remiantis ta pačia tvarka kaip ir įstatymai bei taisyklės, išskyrus tuos atvejus, kai Ministrų Kabinetas arba ministras atskiru sprendimu pagal specialųjį įstatymą skelbia instrukcijas arba rekomendacijas, arba jų dalį slaptomis. Priimant sprendimą dėl instrukcijos arba rekomendacijos slaptumo ar konfidencialumo, jeigu tai nenumatyta įstatymuose ar taisyklėse, turi būti gautas sutikimas, įformintas atskiru parlamento nutarimu. Instrukcijose ir rekomendacijose turi būti nurodyta, kuriuo įstatymu ar taisykle vadovaujantis jis yra priimtas. Instrukcijos yra privalomos toms valdymo struktūroms, kurioms jos adresuojamos. Savo viešuosius valdymo veiksmus valstybinė valdymo struktūra gali grįsti tik nuoroda į Konstituciją, įstatymą ir taisyklę, tačiau ne į instrukciją ar rekomendaciją. Šios taisyklės turi būti ypač laikomasi priimant administracinį teisės aktą.

Ministras pirmininkas, ministro pirmininko pavaduotojai ir ministrai turi teisę leisti potvarkius tais atvejais, kurie nurodyti įstatymuose ir Ministrų Kabineto priimtose taisyklėse.

Vyriausybės posėdžiuose turi teisę dalyvauti valstybės kontrolierius patariamojo balso teise. Vyriausybės posėdžiuose ministro pirmininko pavedimu taip pat gali dalyvauti jo patarėjai, o ministro pavedimu ir ministro pirmininko sutikimu – atitinkamos ministerijos darbuotojas patariamojo balso teise. Į vyriausybės posėdžius ministras pirmininkas gali pakviesti atitinkamų sričių specialistus teikti paaiškinimus svarstomais klausimais. Ministrų Kabinetas gali sudaryti komitetus parengti atitinkamus klausimus vyriausybės posėdžiams.

Ministrui pirmininkui išvykus arba esant kitoms aplinkybėms, dėl kurių jis negali vykdyti savo įgaliojimų, ministro pirmininko pareigas eina ministro pirmininko pavaduotojas. Jeigu Ministrų Kabinete yra keli ministro pirmininko pavaduotojai, ministras pirmininkas kiekvieną kartą vienam iš jų paveda eiti vyriausybės vadovo pareigas ir praneša tai valstybės prezidentui ir Saeimos pirmininkui. Jeigu ministro pirmininko pavaduotojo ar atitinkamo ministro nėra arba jeigu yra kitos kliūtys, dėl kurių ministro pirmininko pareigų atitinkamas ministras negali eiti, ministro pirmininko pareigas eina ministro pirmininko paskirtas kitas ministras.

Prie Ministrų Kabineto veikia Valstybės kanceliarija. Jai vadovauja direktorius. Šis pareigūnas, taip pat kiti Valstybės kanceliarijos tarnautojai skiriami remiantis Valstybės tarnybos įstatymo nustatyta tvarka. Valstybės kanceliarija užtikrina Ministrų Kabineto raštvedybą, organizuoja dokumentų rengimą, o savo veikloje vadovaujasi vyriausybės, ministro pirmininko leidžiamais teisės aktais.

X

Teisminės valdžios konstitucinio statuso apibrėžimas, kaip, beje, ir kitų konstitucinių institucijų apibūdinamas, formuluojamas bendrais bruožais, įtvirtinami esminiai teismų sudarymo bei veiklos pagrindai. Latvijos Respublikoje teisingumą įgyvendina rajonų (miestų) teismai, apygardų teismai ir Aukščiausiasis Teismas, o karo ir nepaprastosios padėties metu – ir karo teismai (82 str.).

Konstitucijoje įtvirtintas teisinėje demokratinėje valstybėje visuotinai pripažintas principas, reiškiantis *teisėjo nepriklausomumą*. Šią fundamentinę teisminės valdžios funkcionavimo nuostatą plačiau aiškino Konstitucinis Teismas ir teigė, kad teismas, vykdydamas teisingumą, t. y. ieškodamas teisingo ir pagrįsto sprendimo byloje prielaidų, vertina tik konkrečias bylos aplinkybes. Aiškindamas ir taikydamas įstatymą teisėjas vadovaujasi tik savo sąmone, kurią lemia teisėjo profesinės žinios ir įsitikinimai, teisinių ir visuomeninių procesų suvokimas, kultūra, pilietinė pozicija ir kiti veiksniai.[301]

Konstitucijoje (84 str.) pabrėžiama, kad teisėjus skiria Saeima ir kad teisėjai yra nepakeičiami, o sprendimą dėl jų nušalinimo nuo pareigų vykdymo gali priimti tik Saeima, tik įstatymo numatytais atvejais ir tik tada, kai šiuo klausimu priimamas Teisėjų drausminės kolegijos sprendimas. Teisėjai gali būti nušalinti ir tuo atveju, kai teisėjo atžvilgiu priimamas nuosprendis baudžiamojoje byloje ir kai jis įsigali.

Teisminės valdžios institucijų sudarymo, organizavimo, kompetencijos ir visus kitus klausimus reglamentuoja 1992 m. gruodžio 15 d. įstatymas „Dėl teisminės valdžios“[302], kuris vėliau buvo pakeistas remiantis 1993 m. gruodžio 16 d., 1995 m. rugsėjo 28 d., 1997 m. sausio 29 d., 1997 m. spalio 1 d., 1998 m. spalio 15 d. ir 1999 m. lapkričio 11 d. įstatymais.

---

[301] Konstitucinio Teismo 2003 m. vasario 4 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republik of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra. P. 333–342.

[302] The Republic of Latvia Supreme Council and Government Reporter No. 1–2. 1993. P. 74–104.

Apibūdinant teisminės valdžios funkcionavimo Latvijos Respublikos konstitucinėje sąrangoje pagrindinius aspektus vadovaujamasi šiomis konstitucinėmis vertybėmis: asmuo turi teisę į teisminę gynybą nuo pasikėsinimų į jo gyvybę, sveikatą, asmens laisvę, garbę, orumą ir turtą; kiekvienam asmeniui garantuojama teisė siekti, kad visiško lygiateisiškumo pagrindais viešai nagrinėjant bylą nepriklausomame ir objektyviame teisme būtų nustatytos asmens teisės ir pareigos arba jam pateikto kaltinimo pagrįstumas laikantis visų teisingumo kriterijų; visi asmenys yra lygūs prieš įstatymą ir teismą; teisingumą teismas vykdo nepriklausomai nuo asmens kilmės, socialinės ir turtinės padėties, rasės ar tautinio priklausomumo, lyties, išsilavinimo, kalbos, santykio su religija, užsiėmimo rūšies, gyvenamosios vietos, politinių ir kitokių pažiūrų.

Teismo nepriklausomumo turinys apima: teisėjų ir teismo tarėjų nepriklausomumą ir jų pavaldumą tik įstatymui; draudimą kištis į teismo veiklą (neleidžiamas joks teisingumo įgyvendinimo ribojimas ir kitas neteisėtas poveikis nepriklausomai nuo to, kokiu tikslu tai daroma. Tokia veika baudžiama įstatymo numatyta tvarka. Niekas neturi teisės reikalauti iš teisėjo ataskaitos arba paaiškinimų dėl to, kaip išnagrinėta konkreti byla, arba paskelbti teisėjų pasitarime reikštas nuomones); atsakomybę už teismo negerbimą (nepaklusnumas teismui, siekimas išvengti atvykimo į teismą, teismo ir teismo teisėjo, vykdančio teisingumą, įžeidimas, taip pat kiti veiksmai, kuriais reiškiama nepagarba teismui); teisėjo ir teismo tarėjo neliečiamumą (teisėjų imuniteto turinį sudaro speciali tvarka, kuria remiantis galima patraukti teisėją baudžiamojon atsakomybėn, sulaikyti, priverstinai atvesdinti, draudimą taikyti administracinio poveikio priemones, teisėjas neatsako už materialinę žalą, kuri atsirado dėl nepagrįsto ar neteisėto teismo sprendimo); teisėjai ir teismo tarėjai negali dalyvauti nagrinėjant tokią bylą, jeigu jie asmeniškai tiesiogiai ar netiesiogiai suinteresuoti bylos baigtimi arba yra kitų abejonių dėl jų objektyvumo (šalys gali reikalauti nušalinti teisėją ar teismo tarėją); teisėjas ir teismo tarėjas negali dalyvauti byloje, kuri pakartotinai nagrinėjama teisme.

Iš teisinės demokratinės valstybės prigimties išplaukia teisminio proceso principai, kurie laiduoja teisingą ir objektyvų bylos išnagrinėjimą ir pagrįsto sprendimo priėmimą. Atskirai pažymėtini šie principai: 1) *tiesa*. Ji suponuoja teismo, nagrinėjančio bylą, pareigą išaiškinti objektyviąją tiesą ir, remiantis patikrintais įrodymais, konstatuoti faktus; 2) *teisėtumas*. Teisminis procesas vykdomas pagal įstatymų aktų reikalavimus, o nuosprendžiai ir sprendimai skelbiami Latvijos Respublikos vardu. Įstatymo nustatytais atvejais teismas taiko tarptautinės teisės normas ir kitų valstybių įstatymus; 3) *viešumas*. Visos bylos nagrinėjamos viešai, uždari teismo posė-

džiai gali būti surengti tik įstatymų numatytais atvejais. Nuosprendžiai ir sprendimai visada skelbiami viešai; 4) *kolegialumas*. Bylos nagrinėjamos kolegialiai, išskyrus tuos atvejus, kai bylą nagrinėja teisėjas vienasmeniškai. Nagrinėjant bylą visi teisėjai ir teismo tarėjai turi lygias teises, o sprendimai priimami balsų dauguma; 5) *teisminio proceso kalba*. Teisminis procesas vyksta valstybine kalba. Teismas bylos šalių, jų advokatų ir prokuroro sutikimu gali leisti vartoti ir kitą kalbą. Prireikus teisminiame procese dalyvauja vertėjas; 6) *gynybos teisę* teisiamajam užtikrina teismas ir garantuoja valstybė. Nagrinėjant bylą teisme, teisinę pagalbą teikti gali tik advokatas;[303] 7) *nekaltumo prezumpcija* reiškia, kad niekas negali būti pripažintas kaltu ir nuteistas tol, kol kaltė neįrodyta įstatymo nustatyta tvarka ir nepripažinta įsigaliojusiu teismo nuosprendžiu. Teisiamasis neturi įrodinėti savo nekaltumo. Visos abejonės dėl teisiamojo kaltės vertinamos teisiamojo naudai; 8) *bylos šalių lygybė*. Įstatymas nustato, o teismas privalo užtikrinti, kad bylos šalims būtų sudarytos lygios galimybės naudotis procesinėmis teisėmis ginant savo interesus; 9) *rungtyniškumas* paremtas tuo, kad bylos šalys turi visas galimybes pateikti įrodymus ir pareiškimus teismui, dalyvauti apklausoje, įrodymų tikrinime ir jų vertinime, šalių ginčuose ir vykdant kitus procesinius veiksmus; 10) teisminio posėdžio *nepertraukiamumas* reiškia, kad procesas vyksta be pertraukų, išskyrus poilsio laiką; 11) *žodiškumas ir tiesiogiškumas*. Į teismą pakviečiami asmenys parodymus ir paaiškinimus teikia žodžiu. Visos tiriamos teisminiame posėdyje medžiagos perskaitomos ir svarstomos žodžiu. Pirmosios, taip pat apeliacinės instancijos teismas, nagrinėdamas bylą, pats tikrina įrodymus byloje; 12) į *procesinės ekonomijos* principą teismas turi atsižvelgti kiek galima greičiau nagrinėdamas jo žinioje esančias bylas; 13) *bylų skirstymas* teisėjams turi remtis kalendoriniu metų planu, kurį rengia atitinkamo teismo pirmininkas. Keisti planą galima tik padidėjus teisėjo darbo krūviui, pasikeitus teisėjams arba dėl kitų svarbių aplinkybių (teisėjo liga).

Teisminių institucijų hierarchija. Jau minėta, kad Latvijos Respublikos teismų sistemą sudaro rajonų (miestų) teismai (34), apygardų teismai (5), Aukščiausiasis Teismas.

[303] Konstitucinis Teismas, apibūdindamas advokato profesijai keliamus reikalavimus, pažymėjo, kad advokato sugebėjimas užtikrinti kvalifikuotą atstovavimą ir suteikti teisinę pagalbą ypatingi. Kasaciniame teisminiame procese vertintinas kaip prezumpcija. Advokatūros institutas turi svarbią reikšmę ne tik užtikrinant kvalifikuotą teisinį atstovavimą. Advokatas yra ne tik atstovas, kurio uždavinys – atstovauti šaliai teisme ir siekti atstovaujamojo asmens jam iškeltų tikslų. Jis yra ir teisės gynėjas, o duodamas priesaiką tampa asmeniu, priklausančiu teisminei sistemai, ir įsipareigoja ginti teisme asmens teises dėl visuomenės gerovės. Žr.: Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 27 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 353.

Rajonų (miestų) teismas yra pirmosios instancijos teismas, nagrinėjantis baudžiamąsias, civilines bylas, taip pat bylas dėl administracinių teisinių santykių. Civilines ir administracines bylas rajono (miesto) teismo teisėjas nagrinėja vienasmeniškai, o baudžiamąsias – kolegialiai (teisėjas ir du teismo tarėjai). Įstatymų nustatytais atvejais ir kai kurias baudžiamąsias bylas teisėjas gali nagrinėti vienasmeniškai. Rajono (miesto) teismą sudaro teismo pirmininkas ir teisėjai, o atitinkamais atvejais gali būti įsteigta ir teismo pirmininko pavaduotojo pareigybė.

Apygardų teismai yra šie: Rygos, Kuržemės, Latgalės, Vidžemės ir Žiemgalės. Apygardos teismas yra pirmosios instancijos teismas, nagrinėjantis civilines ir baudžiamąsias bylas, kurios pagal įstatymą teismingos apygardos teismui. Apygardos teismas taip pat yra apeliacinė instancija, tirianti civilines, baudžiamąsias ir administracines bylas, kurias išnagrinėjo rajonų (miestų) teismai arba šių teismų teisėjai vienasmeniškai. Apygardos teismas pirmosios instancijos teismo posėdžiuose visas bylas nagrinėja kolegialiai. Teismo sudėtį sudaro vienas apygardos teismo teisėjas ir du teismo tarėjai. Apeliaciniame teisminiame procese bylas nagrinėja trys apygardos teismo teisėjai. Apygardos teismo teisėjais yra pirmininkas, pavaduotojai ir teisėjai. Visuose apygardų teismuose yra civilinių bylų, baudžiamųjų bylų ir administracinių bylų kolegijos. Kolegijoms vadovauja pirmininkai, kurie gali būti paskirti ir pirmininko pavaduotojais. Prie apygardų teismų veikia žemės knygų skyriai, kurie yra teismo įstaiga. Skyrių teisėjai įtraukia į žemės knygas nekilnojamąjį turtą ir nustato jo savininkams atitinkamas teises. Šiems teisėjams taikomas rajonų (miestų) teismų teisėjų statusas.

Aukščiausiąjį Teismą sudaro Senatas, civilinių bylų ir Baudžiamųjų bylų teismo rūmai bei Plenumas (visų teisėjų susirinkimas). Aukščiausiojo Teismo pirmininko teikimu Saeima tvirtina Teismo teisėjų bendrąjį skaičių, teisėjų skaičių Senate ir rūmuose. Senato ir teismo rūmų sudėtį tvirtina, Senato departamentų ir teismo rūmų pirmininkus renka Plenumas.

Teismo rūmai (baudžiamųjų bylų ir civilinių bylų) yra apeliacinė instancija bylose, kurias išnagrinėjo apygardų teismai pirmąja instancija. Bylos nagrinėjamos kolegialiai trijų teisėjų.

Senatas yra kasacinė instancija visose bylose, kurias išnagrinėjo rajonų (miestų) teismai ir apygardų teismai. Senatas yra pirmosios instancijos teismas, tiriantis bylas dėl Valstybės kontrolės tarybos sprendimų. Senatą sudaro Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir senatoriai (Senato teisėjai). Senato organizacinę struktūrą sudaro Civilinių bylų departamentas, Baudžiamųjų bylų departamentas, Administracinių bylų departamentas ir

Drausminių bylų departamentas. Trijų teisėjų sudėties Senatas bylas nagrinėja kolegialiai[304].

Plenumas yra visų teismo rūmų teisėjų ir Senato teisėjų bendras susirinkimas, kuriame svarstomi aktualūs teisės normų interpretavimo klausimai, sudaromi teismo rūmai ir Senato departamentai. Plenumas taip pat teikia išvadą, ar yra pagrindas nušalinti nuo pareigų Aukščiausiojo Teismo pirmininką, atleisti iš pareigų generalinį prokurorą. Beje, tobulinant teisminės valdžios strultūrą ir įgyvendinant šiuolaikines tendencijas buvo tikslinamas ir Aukščiausiojo Teismo plenumo statusas, jo įgaliojimai. Štai kurį laiką ir po nepriklausomybės atkūrimo Plenumas, apibendrinęs atitinkamų bylų kategorijų nagrinėjimo teisminę praktiką, priimdavo nutarimus, kuriuose būdavo formuluojami vadinamieji „vadovaujamieji nurodymai teismams“. Tačiau kuo toliau, tuo labiau buvo įsitikinama, kad tokia Plenumo veiklos sritis visiškai nedera su teisingo teismo konstitucine samprata, varžo teismų veiklą įgyvendinant teisingumą ir pažeidžia teismo nepriklausomumo principą. Remdamasis šiomis konstitucinėmis vertybėmis Konstitucinis Teismas vertino, ar privalomosios direktyvos teismams nusikaltimų kvalifikavimo ir kitais klausimais atitinka teisinės demokratinės valstybės prigimtį. Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį, kad tokia Plenumo prerogatyva yra tarybinės teisės reliktas, atspindintis vadinamąją „valdžios vieningumo ir nedalomumo“ doktriną. Netgi įtvirtinus naująją teismų sistemą ir jos veiklos principus, Plenumo nutarimais teismas rėmėsi ne kaip papildomu teisės šaltiniu, o kaip privalomus norminius pagrindus priimdamas sprendimus teisminėse bylose. Nustatydamas teismams bylos aplinkybių vertinimo privalomus kriterijus Aukščiausiojo Teismo plenumas tapo savotišku įstatymo leidėju ir tai visiškai neatitiko teisminės valdžios konstitucinės sampratos.[305]

Teisėjų statusas. Įstatyme „Dėl teisminės valdžios“ nustatytas *kandidatų į teisėjus* institutas. Kandidatu į rajono (miesto) teismo teisėjus gali

[304] Konstitucinis Teismas aiškino, kad kasacinė instancija vykdo ypatingą misiją, o tai lemia šiame teisme vykstančio proceso ypatybes. Kitaip nei tarybinio laikotarpio kasacijos modelis, šiuo metu įgyvendinamo kasacijos instituto modelio bruožas yra tas, kad kasacinėje instancijoje lemiamą reikšmę turi ne bylos šalių interesai, o viešieji teisės interesai. Kasacinėje instancijoje nagrinėjami tik teisės klausimai, t. y. materialinių ir procesinių normų taikymo tikslumas. Kasacinis procesas yra viešojo teisinio pobūdžio, nes juo siekiama vienodai taikyti ir aiškinti teisės normas visoje šalyje. Skundo padavimas kasaciniam teismui pagrįstas tose bylose, kuriose yra galimybių išaiškinti įstatymą arba padėti formuojant vienodą įstatymo aiškinimo praktiką teismuose. Žr.: Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 27 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 351.

[305] Konstitucinio Teismo 2003 m. vasario 4 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2002. P. 333–342.

būti Latvijos pilietis, puikiai mokantis valstybinę kalbą, turintis aukštąjį teisinį išsilavinimą ir penkerių metų teisinio darbo stažą, išlaikęs kvalifikacinį teisėjo egzaminą ir sulaukęs 30 metų. Kandidatas turi atlikti praktiką teismo institucijose. Apygardos teismo teisėjo kandidatu gali būti rajono (miesto) teismo teisėjas arba apygardos teismo žemės knygų skyriaus teisėjas, kuriam suteikta ne žemesnė kaip trečioji kvalifikacinė klasė. Kandidatu taip pat gali būti asmenys, turintys 10 metų teisinio pedagoginio darbo aukštojoje mokykloje patirtį, prisiekusieji advokatai, prokurorai. Kandidatais į Aukščiausiojo Teismo teisėjus gali būti rajono (miesto) teismo, apygardos teismo teisėjai, turintys ne žemesnę kaip antrąją kvalifikacinę klasę, taip pat aukštųjų mokyklų dėstytojai, advokatai arba prokurorai, išlaikę kvalifikacinį teisėjo egzaminą. Kandidatus į rajonų (miestų), apygardos teismų teisėjus siūlo teisingumo ministras remdamasis teisėjų kvalifikacinės kolegijos išvada. Kandidatus į Aukščiausiojo Teismo teisėjus Saeimai siūlo Aukščiausiojo Teismo pirmininkas remdamasis Teisėjų kvalifikacinės kolegijos išvada.

Rajonų (miestų) teismo teisėją skiria Saeima teisingumo ministro teikimu trejiems metams. Vėliau šį asmenį Saeima teisingumo ministro teikimu, remdamasi Teisėjų kvalifikacinės kolegijos išvada, skiria be įgaliojimų termino ribojimo arba trejiems metams pakartotinai. Jeigu teisėjo veikla nepatenkinama, teisingumo ministras gali nebeteikti asmens toliau dirbti. *Apygardos teismo teisėją* skiria Saeima teisingumo ministro teikimu neribodama įgaliojimų termino. *Aukščiausiojo Teismo teisėją* Teismo pirmininko teikimu į pareigas taip pat skiria Saeima neribodama kadencijos trukmės.

Rajono (miesto) teismo teisėjo maksimalus amžius yra 65 metai, apygardos teismo teisėjo – 65, o Aukščiausiojo Teismo teisėjo – 70 metų.

Rajono (miesto) teismo, taip pat apygardos teismo teisėjų darbas gali būti pratęstas penkeriems metams pagal teisėjų kvalifikacinės kolegijos išvadą teisingumo ministro ir Aukščiausiojo Teismo pirmininko bendru sprendimu, o Aukščiausiojo Teismo teisėjų – Aukščiausiojo Teismo pirmininko sprendimu. Aukščiausiojo Teismo pirmininko įgaliojimus penkeriems metams gali pratęsti Saeima valstybės prezidento teikimu.

Aukščiausiojo Teismo pirmininkas arba teisingumo ministras gali pasiūlyti Saeimai suteikti *Garbės teisėjo vardą* rajono sąžiningai dirbusiems ir baigusiems teisėjo veiklą (miesto) teismo, apygardos teismo, Aukščiausiojo Teismo teisėjams. Esant teisėjų vakancijai atitinkamuose teismuose, įstatymo nustatyta tvarka Garbės teisėjams gali būti pavesta ribotą laiką vykdyti teisėjų funkcijas.

Teismo tarėjų skaičių nustato teisingumo ministras, o juos renka rajonų (miestų) savivaldybės penkeriems metams. Eiti savo pareigas teisme teismo tarėjai kviečiami burtais ilgesniam kaip 30 dienų laikotarpiui. Kviesti į teismą teismo tarėją privalo įmonių, įstaigų ir organizacijų administracijos.

Įstatymas numato tvarką, kuria remiantis galima atleisti teisėją iš pareigų arba nušalinti nuo pareigų vykdymo. *Atleisti teisėją* galima šiais atvejais: teisėjo prašymu; išrinkus jį arba paskyrus į kitas pareigas; dėl sveikatos būklės, jeigu jis negali dirbti teisėjo darbo. *Nušalinti teisėją* nuo pareigų galima: jeigu teisėjas nuteisiamas ir jo atžvilgiu įsigalioja teismo nuosprendis; teisėjų drausminės kolegijos sprendimu. Rajono (miesto) teismo, apygardos teismo teisėjus iš pareigų atleidžia Saeima teisingumo ministro teikimu, Aukščiausiojo Teismo teisėją – Saeima Aukščiausiojo Teismo pirmininko teikimu, o Aukščiausiojo Teismo pirmininką – Saeima Ministrų Kabineto teikimu. Visų grandžių teismų teisėjus nuo pareigų nušalina Saeima Teisėjų drausminės kolegijos teikimu, o Aukščiausiojo Teismo pirmininką – Saeima teisėjų drausminės kolegijos, besiremiančios Aukščiausiojo Teismo plenumo išvada, teikimu. *Teismo tarėjus* atleidžia iš tarėjo pareigų atitinkama savivaldybė, vadovaudamasi rajono (miesto) ar apygardos teismų pirmininkų pareiškimu įstatymo numatytais pagrindais.

Įstatyme nurodoma, kad *su teismais susiję*: 1) *prokurorai*. Šie teisminei sistemai priklausantys pareigūnai dalyvauja nagrinėjant bylas teisme ir vykdo kitas įstatymo numatytas pareigas. Prokurorų veiklą reglamentuoja Prokuratūros įstatymas; 2) *prisiekusieji advokatai*. Teisinis jų statusas nustatytas Advokatūros įstatyme, teises ir pareigas teisme įtvirtina proceso įstatymai; 3) *prisiekusieji notarai*. Jų statusas apibrėžtas Notariato įstatyme ir veikia prie apygardų teismų.

Laikoma, kad teisminei sistemai priklauso šios įstaigos: 1) *Prisiekusieji teismo vykdytojai*. Jie yra prie apygardų teismų ir prilyginami valstybės pareigūnams. Veiklą reglamentuoja Teismo vykdytojų įstatymas; 2) *Našlaičių teismas*, laikomas teisminei sistemai priklausančia įstaiga, vykdančia įstatymo numatytas globos ir rūpybos funkcijas; 3) *Valsčiaus teismas* įgyvendina našlaičių teismo funkcijas valsčiuje bei kitus įstatymo numatytus veiksmus; 4) *Civilinės būklės aktų įrašų skyrius* registruoja santuoką, gimimą, mirtį, o veiklą reguliuoja specialus įstatymas.

Teismų savivalda. Įgyvendinant teismų savivaldą svarbiausią vaidmenį atlieka *teisėjų konferencija*, kurioje dalyvauja visi teisėjai. Pagrindinės funkcijos yra šios: svarstyti aktualius teismų praktikos klausimus; teikti Aukščiausiojo Teismo pirmininkui pasiūlymus dėl teisės normų interpretavimo, kurį turėtų atlikti Aukščiausiojo Teismo plenumas; svarstyti teisėjų materialinio ir socialinio aprūpinimo bei kitus aktualius teisėjų veiklos klausi-

mus; slaptu balsavimu rinkti Teisėjų kvalifikacinę kolegiją, Teisėjų drausminę kolegiją ir jų pirmininkus ketveriems metams.

Teisėjų kvalifikacinės kolegiją sudaro du Aukščiausiojo Teismo senato teisėjai, vienas Aukščiausiojo Teismo Civilinių ir vienas Baudžiamųjų bylų teismo rūmų teisėjas, du apygardų teismų teisėjai, du rajonų (miestų) teismų teisėjai ir du žemės knygų skyrių teisėjai. Posėdžiuose gali dalyvauti Saeimos juridinės komisijos pirmininkas, teisingumo ministras, generalinis prokuroras, Latvijos universiteto Teisės fakulteto dekanas, Latvijos policijos akademijos rektorius, taip pat Latvijos teisėjų asociacijos valdybos atstovas. Pagrindinės funkcijos yra: vertinti kandidatų į teisėjo pareigas pasirengimą dirbti, surengti kvalifikacinį egzaminą; organizuoti teisėjų atestaciją; suteikti arba pažeminti teisėjų turimą kvalifikacinę klasę (5 kvalifikacinės klasės).

Teisingumo ministras, įgyvendindamas ministerijos įgaliojimus, vykdo šias funkcijas: teikia Saeimai nustatyti rajonų (miestų) teismų teisėjų skaičių; skiria rajonų (miestų) teismų pirmininkus; teikia Saeimai nustatyti apygardų teismų teisėjų skaičių; kartu su Aukščiausiojo Teismo pirmininku teikia Saeimai skirti apygardų teismų pirmininkus; skiria apygardų teismų pirmininkų pavaduotojus; apygardos teismo pirmininko teikimu tvirtina apygardos teismo teismines kolegijas; remdamasis Teisėjų kvalifikacinės kolegijos išvada parenka rajonų (miestų) teismų ir apygardų teismų teisėjų kandidatūras ir teikia Saeimai; bendru sprendimu kartu su Aukščiausiojo Teismo pirmininku gali pratęsti rajono (miesto) teismo ir apygardos teismo teisėjų įgaliojimų terminą iki penkerių metų; nustato teismų tarėjų skaičių; siūlo Saeimai suteikti Garbės teisėjo vardą; nustato teisėjų mantijos ir ženklo naudojimo tvarką kartu su Aukščiausiojo Teismo pirmininku; skiria laikinai eiti rajono (miesto) teismo pirmininko pareigas vienam iš teisėjų; paveda laikinai (ne ilgiau kaip 2 metams) eiti rajono (miesto) teismo teisėjo pareigas kito rajono (miesto) teismo teisėjui, Garbės teisėjui, apygardos teismo teisėjui arba teismo tarėjui; Teisėjų kvalifikacinės kolegijos teikimu paveda laikinai eiti apygardos teismo teisėjo pareigas rajono (miesto) teismo teisėjui; teikia Saeimai atleisti iš pareigų rajono (miesto) teismo ir apygardos teismo teisėją; teikia Saeimai nušalinti nuo pareigų teisėjus, kuriems įsigaliojo teismo nuosprendis; gali laikinai nušalinti teisėją nuo pareigų, jeigu jam iškelta drausmės byla iki sprendimo įsigaliojimo; priima potvarkius dėl teisėjų skyrimo laikinai eiti pareigas kitame teisme, Teisingumo ministerijoje, tarptautinėje organizacijoje; gali teikti Teisėjų kvalifikacinei kolegijai siūlymą pažeminti teisėjo kvalifikacinę klasę; skiria apygardų teismų žemės knygų skyrių vadovą ir jo pavaduotoją; skiria premijas

teisėjams; teikia siūlymus aprūpinti teisėją gyvenamąja patalpa. Teisingumo ministras vykdo ir kitus įstatymų numatytus įgaliojimus.

Apibendrinant Teisingumo ministerijos ir ministro funkcijas organizuojant teismų sistemos valdymą darytina išvada, kad šios valdymo institucijos galios yra reikšmingos. Šiuo atžvilgiu Latvijos patirtis skiriasi nuo Lietuvoje įgyvendinamos teismų savivaldos koncepcijos.

XI

Konstitucinis Teismas. 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucijoje, kurios idėjomis remiasi šiuolaikinis Latvijos konstitucionalizmas, nebuvo numatyta teisminė teisės aktų konstitucinės kontrolės funkcija. Ši konstitucinės sistemos problema Latvijoje, kaip ir Lietuvoje, buvo pradėta svarstyti ir imta įgyvendinti atkūrus Latvijos ir Lietuvos nepriklausomas valstybes.

Pirmasis etapas kuriant konstitucinės justicijos organizacinę formą Latvijoje buvo 1992 m. gruodžio 15 d. įstatymo „Apie teisminę valdžią“ priėmimas. Įstatymo 2 ir 9 straipsniuose buvo ne tik pripažintas konstitucinės kontrolės neišvengiamumas šiuolaikinėje konstitucinėje sistemoje, bet ir tai, kad Aukščiausiame Teisme bus įsteigta kolegija, turėsianti spręsti konstitucinius ginčus.[306] Vėliau buvo prieita prie išvados, kad konstitucinės kontrolės funkciją turi įgyvendinti atskira konstitucinė institucija – Konstitucinis Teismas. Šis klausimas buvo sprendžiamas sudėtinguose politiniuose teisiniuose debatuose.[307]

1996 m. birželio 5 d. Saeima priėmė įstatymą, kuriuo pakeitė Konstituciją, o 85 straipsnis apibrėžė pagrindinius Konstitucinio Teismo statuso bruožus. Nustatyta, kad Latvijoje veikia Konstitucinis Teismas, kuris, neperžiangdamas įstatymo nustatytų kompetencijos ribų, nagrinėja bylas dėl įstatymų atitikties Konstitucijai, taip pat kitas bylas, kurios įstatymu perduotos jo kompetencijai. Konstituciniam Teismui suteikta teisė pripažinti netekusiais galios įstatymus ir kitus aktus arba jų dalis. Numatyta, kad

[306] Beje, Konstitucinio Teismo įkūrimo idėja buvo reiškiama dar 1989 m. spalį, kai Latvijos teisininkų draugija pateikė Latvijos TSR Aukščiausiajai Tarybai Konstitucijos pakeitimo projektą, kuriame buvo numatytas Prezidento instituto atkūrimas ir Konstitucinio Teismo įkūrimas. Tada Aukščiausioji Taryba nepritarė siūlymui dėl Prezidento instituto atkūrimo, tačiau pakeitė tuo metu galiojusią Konstituciją ir numatė Konstitucinio Teismo įsteigimą. Žr.: Vedomosti Verchovnovo Soveta i Pravitelstva Latvijskoi SSR. 1989. Nr. 48. P. 697.

[307] Endzinš A. The Constitutional Courts of the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania. Similarities and differences // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Constitutional justice: the present and the future. – Vilnius: Klaipėdos rytas, 1998. P. 370.

Konstitucinio Teismo teisėjus įstatymo nustatytam laikui tvirtina Saeima, jeigu už tai slaptai balsavo ne mažiau kaip 51 Saeimos narys.[308]

1996 m. birželio 5 d. Saeima taip pat priėmė Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymą[309], kuris įsigaliojo birželio 28 d. 1996 m. spalį ir lapkritį Saeima patvirtino 6 Teismo teisėjus, o pirmąją bylą Konstitucinis Teismas išnagrinėjo 1997 m. balandžio 27 d.

1997 m. rugsėjo 11 d. Saeima pakeitė kai kuriuos Konstitucinio Teismo įstatymo straipsnius (18 str. – dėl pareiškimo padavimo tvarkos, 23 str. – dėl atstovavimo Konstituciniame Teisme, 25 str. – dėl Konstitucinio Teismo teisėjo nušalinimo, 29 str. – dėl teisminio proceso nutraukimo, 31 str. – dėl Konstitucinio Teismo sprendimo turinio, 34 str. – dėl Konstitucinio Teismo teisėjo kitos veiklos ribojimo.[310]

Pagal to meto Konstitucinio Teismo statusą šios institucijos galios buvo ribotos, nes nebuvo numatytas ne tik konstitucinio skundo institutas, bet ir kontroliuojamų objektų sąrašas buvo santykinai siauras. Konstitucinio Teismo įstatymas iš esmės buvo pakeistas 2000 m. lapkričio 30 d. įstatymu[311]. Juo buvo patikslinti Konstitucinio Teismo įgaliojimai, teisminio proceso tvarka, suformuluota konstitucinio skundo koncepcija. Konstitucinio Teismo pirmininko A. Endzinšo teigimu, tokią įstatymo raidą lėmė Latvijos Respublikos Konstitucijos papildymas 8 skirsniu „Pagrindinės žmogaus teisės“.[312] 2003 m. birželio 19 d. įstatymu buvo patikslinti Konstitucinio Teismo įstatymo straipsniai dėl teisėjų darbo užmokesčio.

Taigi Konstitucinio Teismo statuso pagrindai įtvirtinti jau minėtame Konstitucijos 85 straipsnyje. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Latvijos Respublikos, kitaip nei Lietuvos Respublikos, Konstitucinio Teismo statuso konstitucinis pagrindas (85 str.) yra skyriuje „Teismas“. Tai esminė aplinkybė, leidžianti teigti, kad Konstitucinis Teismas besąlygiškai priskiriamas teisminei valdžiai.

Konstitucinio Teismo statuso turinys visapusiškiau atskleidžiamas Konstitucinio Teismo įstatyme. Jame nurodoma, kad Konstitucinis Teismas yra nepriklausoma teisminės valdžios institucija. Neperžiangdama Latvijos Respublikos Konstitucijos ir Konstitucinio Teismo įstatymo nustatytos kompetencijos ribų ji nagrinėja bylas dėl įstatymų ir kitų norminių aktų atitikties Konstitucijai, taip pat kitas bylas, kurios įstatymu perduotos jo

[308] The Republic of Latvia Saeima and Cabinet Reporter No. 14. 1996. P. 1603.
[309] The Respublic of Latvia Saeima and Cabinet Reporter No. 14. 1996. P. 1650–1663.
[310] Latvijas Vestnesis. No. 242/245. 1997.
[311] Latvijas Vestnesis. November 20. 2000.
[312] Endzinš A. The Constitutional Claim in Latvia // Interpretation and Direct Application of the Constitution. – Vilnius: Baltijos kopija, 2002. P. 82.

kompetencijai. Savo sprendimus Teismas grindžia Konstitucija ir Konstitucinio Teismo įstatymu. Nors rengiant Konstitucinio Teismo veiklą reglamentuojančius teisės aktus, taip pat teismo veiklos pradžioje buvo manoma, kad, be Konstitucinio Teismo įstatymo, turėtų būti parengtas ir Teismo proceso įstatymas, tačiau ši idėja iki šiol neįgyvendinta.[313] Šiuo metu konstitucinio teisminio proceso taisyklės nustatytos Konstitucinio Teismo įstatyme ir Konstitucinio Teismo reglamente, priimtame absoliučia visų Teismo teisėjų balsų dauguma. Reglamente patikslinami ne tik teisminio proceso, bet sprendžiami ir teismo struktūros bei organizavimo klausimai.

Vadinasi, dėl Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo statuso, jo santykio su kitomis valstybės valdžios institucijomis vertinimo nekyla didelių teorinių problemų, dėl kurių tradiciškai diskutuojama konstitucinės teisės moksle. Galima teigti, kad Konstitucinis Teismas, išreikšdamas teisminės valdžios galias, vykdo įstatymų ir kitų teisės aktų teisėtumo kontrolės specifinę funkciją.

Konstitucinio Teismo teisėjai. Latvijos Respublikos, kitaip nei Lietuvos Respublikos, Konstitucijoje nenumatytas Konstitucinio Teismo teisėjų skaičius, o Konstitucinio Teismo įstatyme nurodoma, kad Teismą sudaro 7 teisėjai, kuriuos tvirtina Saeima dešimčiai metų. Trys teisėjai tvirtinami ne mažiau kaip 10 Saeimos narių siūlymu, 2 – Ministrų Kabineto siūlymu ir dar 2 – Aukščiausiojo Teismo plenumo siūlymu. Kandidatūras į Konstitucinio Teismo teisėjus Aukščiausiasis Teismas siūlo iš Latvijos teismų teisėjų. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad Latvijoje, kaip ir daugumoje kitų šalių, laikomasi tradicijos, pagal kurią, sudarant konstitucinius teismus dalyvauja visos trys valstybės valdžios – įstatymų leidžiamoji, vykdomoji, teisminė. Vadinasi, ir Konstitucinio Teismo išskirtinė sudarymo tvarka apibūdina jo aukštą statusą konstitucinių institucijų sąrangoje, taip pat visų valdžių bendradarbiavimo neišvengiamumą įgyvendinant valstybės valdžios funkcijas.

Pažymėtinas dar vienas būdingas Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo statuso bruožas, reiškiantis, kad Latvijoje nėra Konstitucinio Teismo sudėties nuolatinės rotacijos, kuri įtvirtinta Lietuvoje. Manoma, kad pagrindinė priežastis, dėl kurios Latvijos įstatymų leidėjas atsisakė nuolatinio teisėjų korpuso atnaujinimo principo, buvo įsitikinimas, jog bus sunku

[313] Endzinš A. The Constitutional Courts of the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania. Similarities and differences // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Constitutional justice: the present ant the future. – Vilnius: Klaipėdos rytas, 1988. P. 371.

rasti gerą specialistą, kuris sutiktų tapti Konstitucinio Teismo teisėju tik trejiems metams.[314]

Kandidatu į Konstitucinio Teismo teisėjus gali būti Latvijos pilietis, įgijęs aukštąjį teisinį išsilavinimą, taip pat turintis ne mažesnį kaip 10 metų teisininko darbo stažą arba turintis mokslinės pedagoginės veiklos jurisprudencijos srityje 10 metų stažą. Kandidatu į Konstitucinio Teismo teisėjus negali būti asmuo, kuris negali kandidatuoti į bendrosios jurisdikcijos teismo teisėjus. Saeimai pateiktų kandidatų asmens duomenys viešai skelbiami laikraštyje „Latvijas Vestnesis".

Saeimos patvirtinti Konstitucinio Teismo teisėjai duoda priesaiką. Ją priima valstybės prezidentas. Priesaika turi teisinio fakto reikšmę, nes tik prisiekęs teisėjas gali pradėti vykdyti savo pareigas. Tačiau bendrosios jurisdikcijos teismo teisėjui, kuris jau buvo davęs teisėjo priesaiką, iš naujo prisiekti nereikia. Taigi ir šiuo atžvilgiu Konstitucinis Teismas siejamas su teismine valdžia, su jos funkcionavimo konstituciniais pagrindais. Teismo teisėjai teismo posėdžio metu dėvi teisėjo mantijas ir būna prisisegę teisėjo ženklus.

Konstitucinio Teismo įstatyme įtvirtinta viena pagrindinių Teismo teisėjų statuso garantijų, t. y. ta, kad *teisėjas negali būti atleistas iš pareigų*, išskyrus įstatymo numatytus atvejus. Tas pats asmuo negali eiti Konstitucinio Teismo teisėjo pareigų ilgiau nei 10 metų iš eilės. Šios taisyklės išimtis numato įstatymas. Jeigu Konstitucinio Teismo teisėju buvo išrinktas asmuo, prieš tai ėjęs bendrosios jurisdikcijos teismo teisėjo pareigas, pasibaigus kadencijai Konstituciniame Teisme jis turi teisę grįžti į ankstesnes pareigas, jeigu buvo paskirtas teisėju neribojant įgaliojimų laiko arba nesulaukė teisėjams nustatytos amžiaus ribos.

Maksimali Teismo teisėjo amžiaus riba yra 70 metų. Teisėjo, kuriam sukako 70 metų, įgaliojimai nutrūksta, išskyrus šiuos atvejus: 1) jei Saeima vietoj jo nepatvirtina kito teisėjo. Šiuo atveju Teismo teisėjo įgaliojimai trunka tol, kol parlamentas patvirtina naują teisėją; 2) jei Teismo teisėjas dalyvavo byloje, kurioje sprendimas dar nepaskelbtas. Esant tokiai padėčiai teisėjo įgaliojimai trunka tol, kol paskelbiamas sprendimas atitinkamoje konkrečioje byloje.

Teismo teisėjo įgaliojimai gali būti *sustabdomi* tik šiais atvejais: 1) jeigu Konstitucinis Teismas davė sutikimą pradėti baudžiamąjį teisėjo persekiojimą. Tokiu atveju teisėjo įgaliojimų sustabdymas trunka iki nuosprendžio

[314] Endzinš A. The Constitutional Courts of the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania. Similarities and differences // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Constitutional justice: the present ant the future. – Vilnius: Klaipėdos rytas, 1988. P. 375.

atitinkamoje byloje įsiteisėjimo; 2) jeigu iškelta drausminė byla dėl teisėjo padarytų veiksmų, nesuderinamų su Konstitucinio Teismo teisėjo statusu. Šiais atvejais Konstitucinis Teismas gali priimti sprendimą sustabdyti teisėjo įgaliojimus ne ilgiau kaip vienam mėnesiui.

Teismo teisėjas atleidžiamas iš pareigų jeigu: 1) negali vykdyti savo pareigų dėl sveikatos. Tuomet jis atleidžiamas iš pareigų absoliučia visų Teismo teisėjų balsų dauguma; 2) yra nuteistas už padarytą nusikaltimą ir jeigu jo atžvilgiu yra įsigaliojęs nuosprendis; 3) padarė nesuderinamus su teisėjo statusu veiksmus, sistemingai nevykdo savo pareigų ir dėl to jam skirta drausminė nuobauda. Tokiu atveju jis gali būti atleidžiamas visų Konstitucinio Teismo teisėjų absoliučia balsų dauguma.

Konstitucinio Teismo teisėjo kito darbo ir visuomeninės veiklos ribojimai. Teisėjas negali eiti jokių kitų pareigų arba dirbti kitą mokamą darbą, išskyrus pedagoginį, mokslinį ir kūrybinį. Jis negali būti Saeimos, savivaldybės tarybos (dūmos) deputatu. Teisėjo veikla yra nesuderinama su naryste politinėse partijose arba jų koalicijose. Nors teisėjui leidžiama dalyvauti kitų visuomeninių organizacijų, susivienijimų veikloje, tačiau teisėjas šia teise turi naudotis taip, kad nebūtų kenkiama teisėjo garbei ir orumui, Teismo nepriklausomumui ir objektyvumui.

Imuniteto ribos. Be Konstitucinio Teismo sutikimo teisėjo negalima patraukti baudžiamojon atsakomybėn, areštuoti. Šis klausimas sprendžiamas visų Konstitucinio Teismo teisėjų absoliučia balsų dauguma. Teisėjo negalima sulaikyti, atvesdinti ir atlikti kratą be Konstitucinio Teismo sprendimo. Šį klausimą sprendžia trijų teisėjų kolegija.

Drausminė teisėjų atsakomybė. Konstitucinio Teismo teisėjas gali būti patrauktas drausminėn atsakomybėn, jeigu: 1) padarė pažeidimus, susijusius su ribojama kita profesija ar visuomenine veikla; 2) nevykdo tarnybos pareigų; 3) netinkamai elgiasi; 4) padarė administracinės teisės pažeidimą. Drausminę bylą gali iškelti Konstitucinio Teismo pirmininkas, jo pavaduotojas, trys Teismo teisėjai. Bylą rengia Konstitucinio Teismo pirmininko arba jo pavaduotojo paskirtas teisėjas. Tokią bylą nagrinėja visi Konstitucinio Teismo teisėjai. Teisėjui gali būti pareikšta pastaba, papeikimas, iki vienerių metų 20 proc. sumažintas darbo užmokestis, jis gali būti atleistas iš pareigų.

Konstitucinio Teismo pirmininką ir jo pavaduotoją slaptu balsavimu renka Konstitucinio Teismo teisėjai, o sprendimas priimamas absoliučia balsų dauguma. Pirmininkas vadovauja Teismo posėdžiams, organizuoja Teismo darbą ir atstovauja Teismui. Pirmininko pavaduotojas padeda pirmininkui vykdyti savo funkcijas ir pavaduoja pirmininką, kai jo nėra. Kai kurias pirmininko funkcijas gali vykdyti jo paskirtas teisėjas. Pirmininkas ir

jo pavaduotojas gali duoti teisėjams tik tokio pobūdžio pavedimus organizaciniais klausimais, kurie yra susiję su teisėjų tarnybinėmis pareigomis.

Konstitucinio Teismo kompetencija. Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas nagrinėja šias bylas:

1. Dėl įstatymų atitikties Konstitucijai.

2. Dėl Latvijos tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai. Šių sutarčių konstitucingumas gali būti tikrinamas ir iki jų ratifikavimo Saeimos posėdyje.

3. Dėl kitų norminių aktų ar jų dalių atitikties aukštesnės teisinės galios teisės normoms (aktams). Beje, Konstitucinis Teismas aiškino, ar Saeimos Prezidiumo priimtas teisės aktas (nutarimas) priskirtinas minėtų teisės aktų kategorijai. Teismas teigė, kad sprendžiant žinybingumo klausimą teisės aktas vertinamas ne tik pagal jo pavadinimą, bet ir pagal turinį. Atkreiptas dėmesys ir į tai, kad neišvengiamai reikia atsižvelgti ir į institucijos, išleidusios teisės aktą, kompetenciją. Tačiau jeigu ir buvo pažeista ši taisyklė, tai dar nereiškia, kad aktas neatitinka norminio akto požymių, o jo teisėtumo negali ginčyti Konstitucinis Teismas. Teismas pažymėjo, kad Saeimos Prezidiumo aktų teisėtumo negali tikrinti bendrosios jurisdikcijos teismai, todėl aiškinimas, kad ir Konstitucinis Teismas tokių galių neturi, prieštarauja demokratinės valstybės principui. Remdamasis šiais argumentais Teismas pabrėžė, kad Saeimos Prezidiumo norminių teisės aktų teisėtumo (atitikties aukštesnės galios teisės aktams) tikrinimas yra žinybingas Konstituciniam Teismui, juo labiau tada, kai šis klausimas iškeliamas konstituciniame skunde dėl pažeistos asmens teisės. Saeimos Prezidiumo aktų, kuriais remiantis sprendžiami deputatų veiklos klausimai, negalima traktuoti vien tik kaip vidaus norminių aktų (t. y. laikantis tradicinės sampratos). Vienas iš pagrindinių požymių, pagal kurį teisės aktai skirstomi į vidaus ir išorės, yra konkretaus akto adresatas. Viešosios teisės subjektas vidaus norminius aktus priima nustatydamas savo vidaus tvarką jam pavaldžių institucijų darbo organizavimo klausimais arba paaiškindamas kurio nors išorės norminio teisės akto taikymo tvarką. Tokie aktai yra privalomi tiktai pačiam leidėjui, jo struktūriniams padaliniams ir darbuotojams. Išorės norminiai aktai privalomi abstrakčiam asmenų ratui, jais reguliuojami viešosios teisės subjektų, taip pat individų ar kitų viešosios teisės subjektų teisiniai santykiai.[315]

[315] Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 22 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 328–363.

4. Dėl Saeimos, Ministrų Kabineto, valstybės prezidento, Saeimos pirmininko, ministro pirmininko kitų aktų (išskyrus administracinius teisės aktus) atitikties įstatymams.

5. Dėl ministro potvarkio, kuriuo ministras, remdamasis Ministrų Kabineto įgaliojimu, sustabdė savivaldybės tarybos (dūmos) sprendimą.

6. Dėl Latvijos teisės normų atitikties Latvijos tarptautinėms sutartims, kurios neprieštarauja Latvijos Respublikos Konstitucijai.

Galima konstatuoti, kad Konstitucinis Teismas įgyvendina lyginamojoje konstitucinėje teisėje žinomą vadinamąją *vėlesniąją konstitucinės kontrolės formą*, t. y. tų aktų, kurie buvo priimti parlamento ir kuriuos oficialiai paskelbė valstybės prezidentas. Tačiau negalima neatkreipti dėmesio ir į tai, kad Latvijos tarptautinių sutarčių konstitucingumo klausimą Konstitucinis Teismas gali spręsti ir iki sutarties ratifikavimo. Beje, panašiai šis klausimas sprendžiamas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Taigi ir Latvijoje taikoma ribota išankstinė konstitucinės kontrolės forma, kuri yra labiau paplitusi kitose užsienio šalyse (pvz., Prancūzijoje). Šiuo atžvilgiu Latvijos Konstitucinis Teismas yra ne parlamento „patarėjas“, o jo „teisėjas“.

Kreipimosi (pareiškimo) į Konstitucinį Teismą teisės subjektai. Šiai teisei pirmiausia būdinga tai, kad ja gali naudotis platus pareigūnų ir institucijų ratas – tuo Latvijos konstitucinė jurisprudencija lyginamojoje konstitucinėje teisėje išsiskiria iš kai kurių kitų šalių.

1. Dėl įstatymų ir Latvijos tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai, dėl kitų norminių teisės aktų ar jų dalių atitikties teisės normoms (aktams), turinčioms aukštesnę teisinę galią, taip pat dėl nacionalinės teisės normų atitikties Latvijos tarptautinėms sutartims, kurios neprieštarauja Konstitucijai, į Konstitucinį Teismą turi teisę kreiptis: 1) valstybės prezidentas; 2) Saeima; 3) ne mažiau kaip 20 Saeimos deputatų; 4) Ministrų Kabinetas; 5) generalinis prokuroras; 6) Valstybės kontrolės taryba; 7) savivaldybės taryba (dūma); 8) žmogaus teisių valstybinis biuras; 9) teismas, nagrinėjantis civilinę, baudžiamąją ar administracinę bylą;[316] 10) žemės knygų skyriaus

[316] Teismo kreipimasis į Konstitucinį Teismą priimamas tuo atveju, jeigu bendrosios kompetencijos teismas, nagrinėdamas bylą kaip pirmosios arba kasacinės ar apeliacinės instancijojos teismas, mano, jog norma, kuri turi būti taikoma šioje byloje, neatitinka aukštesnės galios teisės normos (akto). Žemės knygų skyriaus teisėjas, spręsdamas nekilnojamojo turto įtraukimo į žemės knygą klausimą arba susijusį su šiuo klausimu nuosavybės teisės į įtvirtinimą žemės knygoje klausimą, gali kreiptis į Konstitucinį Teismą, jeigu mano, kad teisės norma, kuria turi būti pasiremta priimant sprendimą, neatitinka aukštesnės galios teisės normos (akto). Šie kreipimaisi turi būti pagrįsti motyvuotu teismo ar Žemės knygų skyriaus teisėjo sprendimu. Laikomasi teisinės nuostatos, kad teismo, teisėjo kreipimesi galima kelti klausimą tik dėl tokių normų, kurias reikia taikyti byloje, teisėtumo.

teisėjas, spręsdamas klausimą dėl nekilnojamojo turto įtraukimo į žemės knygą ir dėl nuosavybės teisės įtvirtinimo žemės knygoje; 11) asmuo, jeigu buvo pažeistos Konstitucijoje nustatytos pagrindinės teisės.

2. Dėl Saeimos, Ministrų Kabineto, Saeimos pirmininko, ministro pirmininko kitų teisės aktų (išskyrus administracinius teisės aktus) atitikties įstatymams į Konstitucinį Teismą gali kreiptis: 1) valstybės prezidentas; 2) Saeima; 3) ne mažiau kaip 20 Saeimos deputatų; 4) Ministrų Kabinetas.

3. Savivaldybės taryba (dūma) gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl ministro potvarkio, kuriuo ministras, remdamasis Ministrų Kabineto įgaliojimu, sustabdė savivaldybės tarybos (dūmos) sprendimą, atitikties įstatymui.

Dėl įstatymų, Latvijos tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai, dėl kitų norminių teisės aktų ar jų dalių atitikties teisės normoms (aktams), turinčioms aukštesnę teisinę galią, taip pat dėl nacionalinės teisės normų atitikties Konstitucijai neprieštaraujančioms Latvijos tarptautinėms sutartims savivaldybės taryba (dūma) gali kreiptis į Konstitucinį Teismą tik tuo atveju, jeigu ginčijamas teisės aktas susijęs su atitinkamos savivaldybės teisėmis.

Konstitucinis skundas (pareiškimas), kaip jau minėjome, buvo įtvirtintas Latvijos konstitucinės teisės sistemoje 2000 m. lapkričio 30 d. įstatymu ir įsigaliojo 2001 m. liepos 1 d.

Su konstituciniu skundu (pareiškimu) į Konstitucinį Teismą gali kreiptis visi asmenys, kurie mano, kad jų teises pažeidžia teisės norma, neatitinkanti aukštesnės galios teisės normos. Konstitucinis skundas gali būti paduotas tik tuo atveju, jeigu išnaudotos visos kitos galimybės ginant teises bendrosiomis gynimo priemonėmis (kreipimasis į aukštesnę valdymo instituciją arba aukštesnį pagal pavaldumą pareigūną, skundas arba pareiškimas dėl ieškinio bendrosios jurisdikcijos teisme) arba jei tokių galimybių nėra.

Iš konstitucinio skundo apibrėžimo, suformuluoto Konstitucinio Teismo įstatyme, išplaukia, kad ne visų viešosios teisės aktų teisėtumą asmuo gali ginčyti Konstituciniame Teisme. Štai konstituciniu skundu negalima reikalauti patikrinti, ar teisminės valdžios institucijų sprendimai, administracinių teisės aktai yra teisėti. Pasirinkdamas tokį modelį įstatymų leidėjas siekė aukso vidurio ir bandė išvengti keleto problemų, su kuriomis susidūrė kitos iš socialistinės okupacijos išsiveržusios valstybės. Taigi Latvijos konstitucinio skundo modelis yra ypatingas, jis vadinamas imitaciniu (*vok. unechte*) konstituciniu skundu. Toks apibūdinimas pagrįstas tuo, kad, viena vertus, konstitucinis skundas gali būti pateikiamas asmens, jeigu jo pagrindinės teisės yra pažeidžiamos, kita vertus, konstitucinis skundas gali būti

pateikiamas tik tada, kai žmogaus teisės yra pažeistos teisės normomis, o ne bendrosios jurisdikcijos teismo sprendimu.[317]

Atsižvelgiant į tai, kad konstitucinis skundas gali būti paduotas tik tuo atveju, jeigu išnaudotos visos kitos galimybės ginant teises bendrosiomis gynimo priemonėmis, reikėtų pabrėžti, kad taikomos kai kurios šios taisyklės išimtys. Jeigu konstitucinio skundo (pareiškimo) išnagrinėjimas yra visuomeniškai reikšmingas arba jeigu teisių gynimas bendrosiomis gynimo priemonėmis negali užkirsti kelio skundo autoriaus patirtai žalai, Konstitucinis Teismas gali priimti sprendimą dėl skundo nagrinėjimo nelaukdamas, kol skundo autorius įgyvendins visas kitas savo teisės gynimo priemones. Iškėlus tokią bylą Konstituciniame Teisme turi būti sustabdytas atitinkamos civilinės, baudžiamosios ar administracinės bylos nagrinėjimas bendrosios jurisdikcijos teisme iki Konstitucinio Teismo sprendimo paskelbimo.

Aiškindamas teisinę konstitucinio skundo prigimtį Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad terminas „jeigu asmuo galvoja“ reiškia asmens, o ne teismo nuomonę, jog teisė yra pažeista. Įstatyme reikalaujama, kad asmuo pagrįstų savo įsitikinimą. Tai reiškia, kad iškelti bylą remiantis konstituciniu skundu galima tik tada, kai konstatuojama, jog teisiniai argumentai pagrindžia asmens nuomonę dėl teisės pažeidimo. Konstitucinio Teismo kolegija, preliminariai nagrinėdama konstitucinio skundo pagrįstumą, gali atsisakyti iškelti bylą tik tokiu atveju, kai akivaizdu, jog skundas teisiškai nepakankamai pagrįstas. Nuomonė, kad kolegija, iškeldama bylą pagal konstitucinį skundą, turi konstatuoti asmens teisės pažeidimą, yra klaidinga, nes prieštarauja konstitucinio teisminio proceso esmei. Klausimą, ar yra pažeistos konstitucinio skundo pareiškėjo pagrindinės teisės, gali konstatuoti tik pats Konstitucinis Teismas savo sprendimu.[318]

Konstitucinis teisminis procesas pagrįstas Konstitucinio Teismo įstatyme įtvirtintomis taisyklėmis, o šios – normomis, kuriomis, atitinkamai modifikuotomis ir pritaikytomis konstitucinio teisminio proceso reikmėms, vadovaujamasi civiliniame procese.

Konstitucinio Teismo teisėjų kolegija nagrinėja gautus pareiškimus ir sprendžia klausimą dėl bylos iškėlimo ar atsisakymo iškelti bylą. Kolegiją sudaro trys Teismo teisėjai, kuriuos vieneriems metams skiria Konstitucinis Teismas, o sprendimas priimamas visų teisėjų absoliučia balsų dauguma. Kolegijai pirmininkauja Konstitucinio Teismo pirmininkas bei jo pavaduo-

[317] Endzinš A. The Constitutional Claim in Latvia // Interpretation and Direct Application of the Constitution. – Vilnius: Baltijos kopija, 2002. P. 83.

[318] Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 22 d. sprendimas. P. 342–343.

tojas, jei jie yra kolegijos nariai. Jeigu jų nėra, kolegija pati išsirenka pirmininkaujantįjį. Kolegijos posėdžiai yra uždari, tačiau į juos gali būti pakviesti pareiškėjai, Konstitucinio Teismo darbuotojai ar kiti asmenys. Kolegija gali atsisakyti iškelti bylą, jeigu: 1) byla neteisminga Konstituciniam Teismui; 2) pareiškėjas neturi kreipimosi teisės; 3) pareiškimas neatitinka įstatymo nustatytų reikalavimų; 4) pareiškimas paduotas klausimu, dėl kurio jau priimtas sprendimas.

Kolegijos sprendimai neskundžiami.

Bylos rengimo pradiniame etape Konstitucinio Teismo pirmininkas paveda vienam iš teisėjų rengti bylą nagrinėti teisme. Teisėjas, atlikdamas parengiamuosius veiksmus, gali reikalauti iš pareiškėjo, taip pat iš pareigūnų ir institucijų papildomų dokumentų, paaiškinimų klausimais, kurie iškilo rengiant bylą. Teisėjas turi teisę skirti ekspertizes, sprendžia kitus klausimus, susijusius su byla, nustato, kurie asmenys turi būti kviečiami į teismo posėdį. Siekiant sparčiau nagrinėti bylas ir užtikrinti visapusišką teisminį nagrinėjimą kelios bylos gali būti sujungtos į vieną bylą. Byla turi būti parengta per 3 mėnesius. Konstitucinio Teismo, kurį sudaro 3 teisėjai, tvarkomajame posėdyje šis terminas gali būti pratęstas 2 mėnesiams. Teisėjas, kuriam buvo pavesta rengti bylą, surašo išvadą. Joje teisėjas gali siūlyti bylos nagrinėjimo **rašytinį procesą**. Bylą baigiama rengti Konstitucinio Teismo pirmininko sprendimu, kuriuo byla perduodama nagrinėti teismui, nustatoma teismo sudėtis, teismo posėdžio laikas ir vieta. Tvarkomajame teismo posėdyje sprendžiami organizaciniai klausimai, proceso forma (rašytinis ar žodinis) ir kt.

Konstitucinio Teismo sudėtis. Visos teisėjų sudėties Teismas nagrinėja šias bylas: 1) dėl įstatymų atitikties Konstitucijai; 2) dėl Saeimos, Ministrų Kabineto, valstybės prezidento, Saeimos pirmininko ir ministro pirmininko kitų teisės aktų, išskyrus administracinius teisės aktus; 3) dėl nacionalinių teisės normų atitikties Latvijos tarptautinėms sutartims, jeigu jos neprieštarauja Konstitucijai; 4) dėl Ministrų Kabineto norminių aktų atitikties Konstitucijai ir įstatymams; 5) dėl Latvijos tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai. Šiems Teismo posėdžiams vadovauja Teismo pirmininkas arba jo pavaduotojas. Visas kitas bylas nagrinėja trys Konstitucinio Teismo teisėjai. Juos skiria Konstitucinio Teismo pirmininkas. Tokiai Teismo sudėčiai pirmininkauja Teismo pirmininkas arba jo pavaduotojas, o jeigu jų Teismo sudėtyje nėra – teisėjai pirmininkaujantįjį išsirenka iš savo tarpo.

Procesinė bylų nagrinėjimo tvarka (žodinis procesas) nustatyta Konstitucinio Teismo įstatyme ir Konstitucinio Teismo reglamente. Skiriant procesines sankcijas – baudas taikomos civilinio proceso taisyklės. Nesureguliuotus procesinius klausimus Konstitucinis Teismas išsprendžia pats.

Rašytinis procesas vykdomas tuo atveju, kai baigus rengti bylą tvarkomajame Teismo posėdyje prieinama prie išvados, kad bylos dokumentų užtenka teisminiam nagrinėjimui rašytinio proceso pagrindu. Tokiu atveju byla nagrinėjama ir sprendimas priimamas Teismo pasitarimų kambaryje. Bylos dalyviai turi teisę susipažinti su bylos medžiaga po 15 dienų, kai pranešama, kad byla išnagrinėta, ir raštu išdėstyti savo nuomonę dėl bylos medžiagos.

Bylos nutraukimo pagrindai yra šie: 1) raštiškas pareiškėjo prašymas; 2) jei ginčijama teisės norma netenka teisinės galios; 3) jei netenka galios teisės norma, kurios neatitinka kita teisės norma (aktas); 4) jei Konstitucinis Teismas konstatuoja, kad sprendimas dėl bylos iškėlimo neatitiko įstatymo numatytų reikalavimų; 5) jei paskelbiamas Teismo nutarimas kitoje byloje, kurioje ginčijama ta pati teisės norma (aktas); 6) kitais atvejais, kai nėra galimybės tęsti teisminį procesą. Nėra pagrindo nutraukti pradėtą teisminį procesą, jei pasikeitė renkamosios institucijos sudėtis arba buvo pakeistas valstybės institucijos pareigūnas.

Konstitucinio Teismo sprendimo galia. Konstitucinio Teismo sprendimas yra galutinis ir įsigalioja nuo jo paskelbimo. Sprendimas yra privalomas visoms valstybės institucijoms, įstaigoms ir valstybės bei savivaldybių pareigūnams, taip pat bendrosios jurisdikcijos teismams, fiziniams ir juridiniams asmenims. Teisės norma (aktas), kurią Konstitucinis Teismas pripažino prieštaraujančia aukštesnės galios teisės normai (aktui), netenka galios nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, jeigu Konstitucinis Teismas nenumatė kitokių sprendimo įsigaliojimo sąlygų.[319] Jei Konstitucinis Teismas pripažįsta, kad Latvijos tarptautinė sutartis prieštarauja Konstitucijai, Ministrų Kabinetas privalo nedelsdamas priimti sprendimą dėl sutarties pakeitimo, denonsavimo, jos veikimo sustabdymo arba prisijungimo atšaukimo. Teismo sprendimai skelbiami laikraštyje „Latvijas Vestnesis“ bei Latvijos Respublikos Saeimos ir Ministrų Kabineto žiniose.

[319] 2003 m. spalio 29 d. sprendime (Byla Nr. 2003-05-01) Konstitucinis Teismas nutarė pripažinti, kad Baudžiamojo kodekso 271 straipsnis (Valdžios atstovo ir kito valstybės pareigūno garbės ir orumo pažeidimas) neatitinka Konstitucijos 100 straipsnio ir negalioja nuo 2004 m. vasario 1 d., jeigu iki to laiko įstatymų leidėjas nesukonkretins pareigūno, kuriam būtina baudžiamoji teisinė gynyba. Atidedamąjį terminą Teismas numatė atsižvelgdamas į tai, kad ginčijama teisės norma taikoma retai ir ji yra prevencinio pobūdžio. Teismas teigė, kad panaikinus šią teisės normą nuo Teismo sprendimo paskelbimo visuomenei būtų padaryta didesnė žala negu pasiekta nauda, nes ginčijamos normos tikslas yra ginti pagrindines demokratines visuomenės vertybes, numatytas Konstitucijos 116 straipsnyje (Žmonių teisių gynimo būtinumas, valstybės demokratinė santvarka, visuomenės saugumas, gerovė ir moralė. Žr.: Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. 2003. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2005. P. 397, 398.

XII

Žmogaus teisių ir laisvių konstitucinės doktrinos raida Latvijoje, nors ir atspindi bendrąsias tendencijas, būdingas daugeliui Europos valstybių, tačiau išreiškia ir specifinius bruožus, kurie būdingi šiuolaikinei Latvijos Respublikos politinei sistemai. Pažymėtina, kad 1922 m. vasario 15 d. Latvijos Respublikos Konstitucijoje nebuvo skyriaus, kuriame būtų įtvirtintos pagrindinės žmogaus laisvės ir teisės. Šio konstitucinės teisės instituto turinys, t. y. konkrečios žmogaus teisės ir laisvės, buvo įgyvendintos parlamento leidžiamuose įstatymuose, kituose teisės aktuose.[320] Vadinasi, XX amžiaus pradžioje, kuriant Latvijos nepriklausomą valstybingumą, daugiausia dėmesio buvo skiriama valstybės, jos institucijų struktūrai, sąveikai, o teisinis žmogaus teisių ir laisvių reguliavimas buvo grindžiamas vadinamuoju pozityviojo reguliavimo metodu.

Žmogaus teisių ir laisvių konstitucinės teisės instituto turinys visapusiškiau buvo atskleistas ir įtvirtintas XX amžiaus pabaigoje, kai buvo atkurta demokratinė nepriklausoma Latvijos valstybė. 1990 m. gegužės 4 d. Latvijos TSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracijoje „Dėl Latvijos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo“ buvo skelbiama, kad Latvijos Respublikos ir kitų valstybių piliečiams, nuolatos gyvenantiems Latvijos teritorijoje, garantuojamos socialinės, ekonominės ir kultūrinės teisės, taip pat politinės laisvės pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas dėl žmogaus teisių. Šios laisvės ir teisės taikomos TSRS piliečiams, kurie pareikš pageidavimą gyventi Latvijoje nepriimdami jos pilietybės.[321] Tą pačią dieną Latvijos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė deklaraciją „Dėl Latvijos Respublikos prisijungimo prie tarptautinės teisės dokumentų žmogaus teisių klausimais“, kuria pripažino 1966 m. gruodžio 16 d. Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą. Šis Paktas Latvijos Respublikoje pradėjo galioti nuo 1992 m. liepos 14 d.

1991 m. gruodžio 10 d. Latvijos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė konstitucinį įstatymą „Dėl žmogaus ir piliečių teisių ir pareigų“,[322] kuriuo susistemino demokratinėje pasaulio bendrijoje visuotinai pripažintas žmogaus pilietines, politines, socialines, ekonomines, kultūrines teises bei laisves ir išreiškė jas bendrame konsoliduotame teisės akte.

---

[320] Balodis R. The Constitution of Latvia. – Institut für Rechtspolitik an der Universität Trier, 2004. P. 40.

[321] The Republic of Latvia Supreme Council and Government Reporter No. 20. 1990. P. 1096–1098.

[322] The Republic of Latvia Supreme Council and Government Reporter No. 4/5. 1992. P. 74–77.

1997 m. birželio 4 d. Latvijos Respublikos Saeima ratifikavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Konvencija įsigaliojo 1997 m. birželio 13 d.

Šiuo metu Latvijos Respublika yra ratifikavusi ir įgyvendina visus pagrindinius tarptautinės teisės aktus dėl žmogaus teisių ir laisvių, jie įgyvendinami valstybės institucijų teisės aktų kuriamojoje veikloje, socialinėje politikoje. Tarptautinės teisės aktais remiasi Konstitucinis Teismas, bendrosios jurisdikcijos teismai spręsdami aktualiausias žmogaus teisių ir laisvių gynimo problemas. Ypač reikšmingas veiksnys yra Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, daranti lemtingą įtaką kuriant teisines, politines ir socialines žmogaus teisių užtikrinimo prielaidas.

1998 m. spalio 15 d. Latvijos Respublika Saeima papildė Latvijos Respublikos Konstituciją 8 skirsniu „Pagrindinės žmogaus teisės“. Jame pirmą kartą Latvijos konstitucionalizmo istorijoje žmogaus teisių ir laisvių doktrina pateikta aukščiausiu teisiniu politiniu lygiu.

Nagrinėjant Latvijos Respublikos Konstituciją reikėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad Konstitucijos 8 skirsnis, nors ir pateikia pagrindinių teisių ir laisvių katalogą, tačiau kitos konstitucinės normos, neįrašytos į 8-ąjį skirsnį, taip pat reglamentuoja žmogaus teisių ir laisvių klausimus, įtvirtina atitinkamos garantijas. Štai Konstitucijoje deklaruojama, kad Latvijos valstybės suverenitetas priklauso Tautai (2 str.), įtvirtintas latvių kalbos konstitucinis statusas (4 str.), nustatyta, kad parlamentas renkamas visuotiniuose, lygiuose, tiesioginiuose rinkimuose ir slaptu balsavimu (6 str.), įtvirtinta piliečių įstatymo leidybos iniciatyvos teisė (78 str.) ir kt.

Tiriant Latvijoje įtvirtintą žmogaus teisių ir laisvių koncepciją ir pasitelkiant skirtingus šaltinius reikia atkreipti dėmesį į tai, kad viena iš pagrindinių šaltinių yra Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimai, kuriais remdamasis Teismas formuoja vientisą poziciją žmogaus teisių ir laisvių klausimais, atskleidžia Europos Sąjungos kontekstą, turintį įtakos ir teoriniams pagrindams, ir praktinei institucinei veiklai užtikrinant šiuolaikinį žmogaus demokratinį statusą. Konstitucinis Teismas, remdamasis vyraujančiomis tradicijomis, Konstitucijos VIII skirsnio normas aiškina gramatiniu, sisteminiu, istoriniu, teleologiniu analizės metodais, tačiau nustatyti jų hierarchiją būtų sunku. Konstitucinis Teismas taiko bet kurį aiškinimo metodą arba tų metodų, kurie reikalingi tam tikru atveju, grupę.[323]

[323] Ušacka A. Fundamental Human rights and interpretation of the Constitution by the Constitutional Court of the Republic of Latvia // Interpretation and Direct Application of the Constitution. – Vilnius: Baltijos kopija, 2002. P. 129.

Konstitucijoje apibendrintai išreiškiant žmogaus teisių ir laisvių politiką skelbiama, kad valstybė pripažįsta ir saugo pagrindines žmogaus teises, įtvirtintas Konstitucijoje, įstatymuose ir privalomuose Latvijai tarptautiniuose susitarimuose (84 str.), pabrėžiama, jog kiekvienas žmogus turi teisę žinoti savo teises. Kitaip nei kai kurių užsienio valstybių teisinėse sistemose, Latvijos Respublikos Konstitucijoje nepabrėžiamas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinis pobūdis, kuriuo remiantis grindžiama teisių ir laisvių raidos genezė. Vis dėlto ši pamatinė nuostata yra konstitucinės praktikos šerdis – ji lemia teorines žmogaus teisių ir laisvių gynimo prielaidas, taip pat praktinius valstybės institucijų veiksmus.

Latvijos Respublikos pilietybės klausimas buvo ir yra viena aktualiausių politinių teisinių problemų, sprendžiamų atkūrus Latvijos valstybės nepriklausomybę. Latvijos Respublikos pilietybės įstatymas buvo priimtas 1994 m. liepos 22 d.[324], vėliau jame padaryta nemažai jo pataisų, kurių visuma ir apibrėžia šiuolaikinį pilietybės santykių teisinį reguliavimą. Pažymėtina, kad pilietybės institutas Latvijos teisinėje sistemoje nekontitucionalizuotas, o šių santykių reguliavimo funkciją atlieka minėtasis Pilietybės įstatymas.

Įstatyme nurodyta, kad Latvijos piliečiai yra: 1) asmenys, kurie Latvijos piliečiai buvo 1940 m. birželio 17 d., taip pat jų palikuonys, jeigu jie užsiregistravo įstatymų nustatyta tvarka, išskyrus asmenis, kurie po 1990 m. gegužės 4 d. įgijo kitos valstybės pilietybę. Šiai kategorijai priklauso: latviai ir lyviai, nuolatos gyvenantys Latvijoje ir užsiregistravę įstatymuose nustatyta tvarka, neturintys kitos valstybės pilietybės arba gavę tos valstybės, kurios pilietybę jie turėjo, leidimą ekspatriuoti, jeigu tai numatyta tos valstybės įstatymuose; 2) moterys, nuolatos gyvenančios Latvijoje, kurios pagal 1919 m. rugpjūčio 23 d. Pilietybės įstatymą neteko Latvijos pilietybės, taip pat jų palikuonys, jeigu šie asmenys užsiregistravo įstatymuose nustatyta tvarka, išskyrus asmenis, kurie po 1990 m. gegužės 4 d. įgijo kitos valstybės pilietybę; 3) asmenys, nuolatos gyvenantys Latvijoje, užsiregistravę įstatymų nustatyta tvarka, išklausę visą mokymo kursą latvių kalba bendrojo lavinimo mokykloje ir įgiję pagrindinį išsilavinimą ar bendrąjį vidurinį išsilavinimą, jeigu jie neturi kitos valstybės pilietybės arba yra gavę valstybės, kurios pilietybę jie turėjo, leidimą ekspatriuoti. Kartu su tokiu asmeniu Latvijos pilietybė suteikiama jo nepilnamečiams vaikams iki 15 metų, kurie nuolatos gyvena Latvijoje; 4) asmenys, natūralizacijos ar kitu būdu įgiję Latvijoje pilietybę; 5) vaikai, kurie rasti Latvijos teritorijoje ir kurių tėvai nežinomi; 6) vaikai, neturintys tėvų ir gyvenantys vaikų namuose ar mokyk-

[324] The Republic of Latvia Saeima and Cabinet Reporter No. 17. 1994. P. 1499–1509.

lose-internatuose; 7) vaikai, kurių tėvai, jiems gimstant, buvo Latvijos piliečiai, nepriklausomai nuo jų gimimo vietos.

Įstatyme įtvirtintose natūralizacijos taisyklėse numatyta, kad natūralizacijos būdu Latvijos pilietybė gali būti suteikta asmenims, kurie yra įtraukti į Latvijos gyventojų registrą ir kurie: pareiškimo dėl natūralizacijos padavimo metu ne mažiau kaip 5 metus gyveno Latvijoje pradedant nuo 1990 m. gegužės 4 d. (asmenims, atvykusiems į Latviją po 1992 m. liepos 1 d., penkerių metų terminas skaičiuojamas nuo tada, kai buvo gautas leidimas nuolat gyventi); moka latvių kalbą; yra susipažinę su Latvijos Respublikos Konstitucijos ir konstitucinio įstatymo „Žmogaus ir piliečio teisės ir pareigos“ pagrindinėmis nuostatomis; moka Valstybės himno tekstą ir Latvijos istoriją; turi legalų pragyvenimo šaltinį; pasižadėjo būti ištikimi Latvijos Respublikai; pranešė apie tai, kad atsisakė buvusios pilietybės ir gavo iš valstybės, kurios pilietybę jie turėjo, leidimą ekspatriuoti arba dokumentą, patvirtinantį apie pilietybės netekimą. Buvę TSRS piliečiai, iki 1990 m. gegužės 4 d. gyvenę Latvijoje, turi patvirtinti, kad jie neturi kitos valstybės pilietybės.

Įstatyme nurodytos natūralizacijos ribojimo sąlygos taikomos asmenims, kurie: nekonstituciniais būdais kovojo prieš Latvijos nepriklausomybę; nuteisti už fašizmo, šovinizmo, nacionalizmo, totalitarizmo idėjų propagandą; yra užsienio valstybės valdžios, valdymo, teisėsaugos įstaigų pareigūnai; tarnauja užsienio valstybės ginkluotosiose pajėgose, vidaus reikalų kariuomenėje, saugumo ar policijos (milicijos) struktūrose; buvo KGB darbuotojai, informatoriai, agentai, jeigu tai konstatuota įstatymo nustatyta tvarka; po 1991 m. sausio 13 d. veikė prieš Latvijos Respubliką būdami TSKP ir kitų organizacijų nariais.

Latvijos teisinėje sistemoje nepripažįstama dviguba pilietybė. Latvijos pilietis, jeigu pagal užsienio valstybės įstatymus jis gali būti ir atitinkamos užsienio valstybės piliečiu, teisiniuose santykiuose su Latvijos Respublika vertinamas tik kaip Latvijos pilietis.

Latvijos pilietybė gali būti suteikta už ypatingus nuopelnus Latvijos Respublikai. Tokį sprendimą priima Saeima, jis skelbiamas viešai. Šiuo atveju natūralizacijos reikalavimai netaikomi.

Latvijos pilietybė gali būti atimta apygardos teismo sprendimu, jeigu asmuo įgijo kitos valstybės pilietybę, be vyriausybės leidimo tarnauja kitos valstybės ginkluotosiose pajėgose, vidaus reikalų kariuomenėje, saugumo, policijos (milicijos), teisingumo sistemoje, gaunant Latvijos pilietybę pateikė apie save melagingus duomenis.

Piliečių teisės, atsižvelgiant į jų tradicinę sampratą, apima teisę į gyvybę, asmens laisvės neliečiamumą, asmens neliečiamumą, privataus gyveni-

mo neliečiamumą, saviraiškos laisvę, teisę į informaciją, nuosavybės ir būsto neliečiamumą, lygiateisiškumą. Šiuo atžvilgiu vertinant žmogaus teisių katalogą galima konstatuoti, kad Latvijoje pilietinės teisės ne tik deklaruojamos, bet ir užtikrinamos atitinkamomis garantijomis.

Žmonių *lygiateisiškumas* pripažįstamas vienu pagrindinių konstitucinių principų, kuris aktualus įgyvendinant visas kitas teises ir laisves. Lygiateisiškumo principas taikomas visoms sritims, t. y. pilietinėms, politinėms, socialinėms ekonominėms, kultūrinėms teisėms ir laisvėms. Konstitucijoje (91 str.) pabrėžiama, kad žmogaus teisės negali būti varžomos dėl bet kokios diskriminacijos. Konstitucinis Teismas teigė, kad *lygybės* principas suponuoja draudimą valstybės institucijoms priimti tokias teisės normas, kurios be tvirto pagrindo leidžia skirtingai vertinti asmenis, kurių, remiantis atitinkamai pagrįstais kriterijais, padėtis yra vienoda. Tačiau vadovaujantis lygybės principu leidžiama ir net reikalaujama skirtingai vertinti asmenis, kurių padėtis vienoda, jeigu taip vertinti yra objektyvus ir protingas pagrindas. Konstitucinis Teismas daugelyje bylų vadovavosi šiais kriterijais: ar teisės norma siekiama legitimaus tikslo, ar fizinių ir juridinių asmenų padėtis yra vienoda ir palyginama, ar ginčijama teisės norma nustato skirtingą vertinimą ir ar tokiam vertinimui yra objektyvios ir protingos prielaidos.[325]

Konstitucijoje skelbiama (91 str.), kad kiekvienas asmuo, gindamas savo teisę, *turi teisę kreiptis į teisingą teismą*. Šią teisę sukonkretina baudžiamojo, civilinio, administracinio proceso, Teismų sandaros ir kiti įstatymai. Konstitucinis Teismas, aiškindamas šios konstitucinės normos turinį, atkreipė dėmesį į tai, kad *teisingo teismo* sąvoka apima keletą aspektų. Pirmiausia *teisingas teismas* turi būti suprantamas kaip nepriklausomas ir objektyvus teisminės valdžios organas, nagrinėjantis bylą. *Teisingo teismo* doktrina kildinama iš valstybės valdžių atskyrimo, taip pat iš teisėjų nepriklausomumo konstitucinių principų.[326] *Teisingas teismas* suponuoja teisinę valstybę atitinkantį teisminį procesą, kurio metu kaltinamajam turi būti skiriama pakankamai laiko ir priemonių pasirengti gynybai.[327] *Teisingas teismas* reiškia ir bylos šalių lygias galimybes, t. y. asmenų, dalyvaujančių teismo procese, teisę paaiškinti bylos aplinkybes neteikiant pranašumų kuriai nors iš šalių oponento atžvilgiu. Teisė būti išklausytam išplaukia iš teisinio teisingumo principo, numatančio visas teismo proceso garantijas: visi įro-

[325] Konstitucinio Teismo 2004 m. vasario 9 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2005. P. 575–576.

[326] Konstitucinio Teismo 2003 m. vasario 4 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2004. P. 337.

[327] Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 22 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2002. P. 315.

dymai turi būti prieinami visiems byloje dalyvaujantiems asmenims, jų galimybė iškviesti liudytojus ir lygios galimybės pateikti jiems klausimus; pareiga išklausyti kiekvieną šalį tiktai dalyvaujant kitai šaliai; atstovavimo teisė; galimybė reikšti savo mintis dėl visų klausimų, faktų ir teisės normų.[328]

Asmens teisė kreiptis į teisingą teismą glaudžiai susijusi su labai svarbiu, teisingumo procedūrose įgyvendinamu *nekaltumo prezumpcijos* konstituciniu dėsniu. Konstitucijoje pabrėžiama, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodomas įstatymų nustatyta tvarka. Nekaltumo prezumpcija reiškia, kad teismas ir jo pareigūnai, vykdydami savo pareigas, iki teismo neturi reikšti prielaidų, kad teisiamas asmuo yra kaltas dėl padaryto nusikaltimo. Lygiai taip pat turi elgtis ir tardytojas, prokuroras prieš bylą perduodami teismui. Teisiamojo kaltė įrodoma ir konstatuojama tik teismo posėdyje nagrinėjant bylą iš esmės.[329]

Konstitucijoje taip pat pabrėžiama, kad asmeniui padaryta materialinė ir moralinė žala privalo būti teisingai atlyginta. Atlyginimo tvarka nustatyta įstatyme.

Kiekvienas *asmuo turi teisę turėti advokatą*. Konstitucinė teisė turėti advokatą reiškia teisę į kvalifikuotą teisinę pagalbą, taip pat valstybės pareigą teikti tokią paramą asmenims, kurie patys neturi galimybių įgyvendinti šios teisės. Kiekvienas asmuo, kaltinamas dėl padarytos nusikalstamos veikos, turi teisę gauti kvalifikuotą nemokamą teisinę pagalbą, jeigu jam neužtenka lėšų sumokėti už teikiamą pagalbą. Tokią teisę turi kiekvienas nepasiturintis asmuo visose bylose, kuriose turi būti užtikrintas atstovavimas, arba tai lemia teisminio nagrinėjimo interesai. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad toks teisės į advokatą aiškinimas yra neišsamus, jis gali būti plečiamas, o ne siaurinamas.[330]

Viena pagrindinių konstitucinių vertybių yra žmogaus laisvė ir ji yra neliečiama. Skelbiant, kad žmogaus laisvė negali būti varžoma kitaip, kaip tik įstatymu (94 str.), žmogaus laisvės suvaržymas labai glaudžiai susiejamas su nekaltumo prezumpcijos principu. Pavyzdžiui, taikant asmeniui areštą turi būti laikomasi baudžiamojo proceso ir kitų įstatymų, tarptautinės teisės normų, nustatančių garantijas žmogaus laisvei. Konstitucinis Teismas teigė, kad nors areštu ir suvaržoma viena iš pagrindinių žmogaus teisių į laisvę, teismas įstatymų nustatytais atvejais turi teisę taikyti tokį as-

[328] Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 27 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 342–343.

[329] Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 27 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2005. P. 338–339.

[330] Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 27 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 354–355.

mens teisių suvaržymą. Tačiau Konstitucinis Teismas pabrėžė ir tai, kad teismas, priimdamas sprendimą dėl arešto bylos teisminio nagrinėjimo metu ir atsižvelgdamas į nekaltumo prezumpciją, privalo įvertinti, ar pagrįsti įtarimai dėl to, kad teisiamasis padarė nusikalstamą veiką. Konstitucinis Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad asmenį sulaikant ilgiau įtarimai dėl asmens kaltės turi būti pagrįsti dar konkretesniais faktais negu prieš asmens sulaikymą turėtais duomenimis. Teismas turi įvertinti teisiamojo asmenybę, ar teisiamasis, būdamas laisvėje, netrukdys teisminiam tyrimui ir ar jis nesudarys grėsmių visuomenės interesams, jos saugumui. Teismas negali neatsižvelgti į tai, kad bylos nagrinėjimas dar yra nebaigtas ir kad visos abejonės dėl bylos aplinkybių aiškinamos teisiamojo naudai.[331]

Konstitucijos 95 straipsnyje įtvirtinta dar viena visuotinai pripažinta žmogaus *teisė į garbę ir orumą*. Valstybė prisiima pareigą ginti žmogaus garbę ir orumą kaip kiekvienos laisvos asmenybės neatimamą teisę. Iš šios teisės išplaukia kitas netoleruotinas elgesys. Jis išreikštas taip: „Prievarta ar kitoks žiaurus elgesys prieš žmogų draudžiamas. Niekas negali būti baudžiamas žiauria ar žmogaus orumą žeminančia bausme."

Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Konstitucinis Teismas, aiškindamas žmogaus teisę į garbės ir orumo gynimą, įžvelgė kai kuriuos aspektus, atsižvelgdamas į visuomeninę asmens padėtį. Štai vertindamas Baudžiamojo kodekso normą dėl atsakomybės už valdžios atstovo ar kito valstybės pareigūno, vykdančio tarnybines pareigas, garbės ir orumo pažeidimą Teismas pabrėžė tuos teisinius skirtumus, kurie egzistuoja tarp pareigūno garbės ir orumo teisės turinio ir asmenų, nevykdančių šių funkcijų. Teismas aiškino, kad Baudžiamojo kodekso norma dėl pareigūno garbės ir orumo pažeidimo gina ne tiek valstybės pareigūną tiesiogiai, kiek tą valstybės valdymo tvarką, kuriai pareigūnas atstovauja. Jeigu pareigūno garbės ir orumo pažeidimas nesusijęs su valstybės einamomis pareigomis, tai baudžiamoji atsakomybė asmeniui gali būti taikoma pagal kitus Baudžiamojo kodekso straipsnius.[332] Remdamasis Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika Teismas pabrėžė, kad vyriausybės atstovų, palyginti su privačių asmenų, ribos yra daug platesnės. Demokratinėje sistemoje prižiūrėti ir tikrinti vyriausybės veiklą turi ne tik parlamentas ir teismai, bet ir spauda. Nors vyriausybė yra dominuojanti, ji turi būti santūri ir neinicijuoti teisminio nag-

[331] Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 27 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra. 2005. P. 339.

[332] Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2005. P. 388.

rinėjimo, ypač tais atvejais, kai yra prielaidos kreiptis dėl oponentų ar spaudos nepagrįsto puolimo ir kritikos.[333]

Teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą, įtvirtinta Latvijos Respublikos Konstitucijoje (96 str.), apibūdinama ir kaip gyvenamojo būsto bei korespondencijos neliečiamumas. Šios teisės gynimo teisiniai mechanizmai numatyti atitinkamuose proceso bei kituose įstatymuose. Akivaizdu, kad ši teisė yra susijusi su žmogaus garbe ir orumu, todėl ir šių teisių gynimo užtikrinimas pagrįstas teisinės demokratinės valstybės prigimtimi, veikiančia teisių gynimo teisine sistema.

Žmogaus **teisė į išraiškos laisvę** apima teisę gauti, turėti ir skleisti informaciją, taip pat reikšti nuomonę. Latvijos Respublikoje cenzūra yra draudžiama (Konstitucijos 100 str.). 2003 m. birželio 5 d. sprendime Latvijos Respublikos Konstitucinis Teismas konstatavo, kad žodžio laisvė priskirtina pirmosios kartos žmogaus teisių kategorijai ir laikoma viena svarbiausių žmogaus teisių. Žodžio laisvė labiau negu kuri nors kita teisė simbolizuoja pilietinių ir politinių teisių vientisumą, todėl ši laisvė priskirtina tiek pilietinių, tiek ir politinių teisių sričiai. Žodžio laisvė apima labai plačią visuomeninio gyvenimo sritį ir turi būti vertinama ir individualiu, ir viešuoju aspektu. Individo teisių kontekste žodžio laisvė reiškia, kad kiekvienas asmuo turi teisę į savo įsitikinimus, teisę jų laikytis ir laisvai juos reikšti. Žodžio laisvė, anot Konstitucinio Teismo, yra prielaida kurti tokią visuomenę, kuri pagrįsta abipuse pagarba ir privačiu asmens gyvenimu, būti ginamu nuo pašalinio poveikio. Žodžio laisvė, atsižvelgiant į viešąjį gyvenimą, priskirtina kiekvieno asmens teisei laisvai gauti informaciją ir įvairiais būdais reikšti savo įsitikinimus – žodžiu, raštu, vizualiai, naudojant meninės raiškos formas, per radiją ir televiziją ir pan. Nors žodžio laisvė yra viena svarbiausių žmogaus teisių, ji nėra absoliuti, nes daro esminį poveikį kitoms žmogaus teisėms. Žodžio laisvę valstybė gali riboti tais atvejais, kai jos įgyvendinimas tiesiogiai susijęs su kitų žmonių teisėmis, taip pat kai žodžio laisvė sudaro nedviprasmišką ir tiesioginį pavojų visuomenei. Šios laisvės ribojimas gali būti grindžiamas vadovaujantis tik šiais kriterijais: ribojimas gali būti nustatytas tik įstatymu; ribojimas turi būti grindžiamas siekiamo tikslo legitimumu; ribojimai turi būti grindžiami proporcingumo principu.[334]

Nuosavybės teisėms ginti skirtas Konstitucijos 105 straipsnis, kuriame reglamentuojami šios žmogaus teisės užtikrinimo klausimai. Teigiant, kad

[333] Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2005. P. 395.

[334] Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 5 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2005. P. 323–325.

žmogus turi nuosavybės teises, pabrėžiama, jog naudojantis nuosavybe negalima pažeisti visuomenės interesų. Nuosavybės teisės gali būti ribojamos tik įstatymo numatytais atvejais, o nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams tenkinti ir teisingai atlyginama.

Latvijos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinus teisę į nuosavybę, atkūrus privačios nuosavybės institutą savaime iškilo nuosavybės teisių į iki 1940 m. turėtą turtą atkūrimo problema. Restitucijos procese iškilo tiek socialinės politinės, tiek ir teisinio reguliavimo aktualijos. Konstitucinis Teismas, kuriam ne kartą teko interpretuoti teisės aktų, nustatančių nuosavybės teisių atkūrimą, turinio klausimus, pabrėžė, kad Latvijos valstybė neatsako už žmogaus teisių pažeidimus, tarp jų ir turto nacionalizaciją, kurie buvo padaryti okupacijos laikotarpiu. Latvijos Respublika neturi galimybių ir neprivalo atlyginti visų okupacinės valdžios padarytų nuostolių žmonėms. Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad nuo žemės nacionalizacijos praėjo daug laiko, nacionalizuota žemė buvo naudojama įvairiems tikslams, todėl atkuriant nuosavybės teises reikia derinti buvusio politinio režimo padarytą žalą su būtinybe atkurti teisingumą. Todėl, atsižvelgiant į tai, kad įvykusių socialinių pasekmių neįmanoma visiškai atkurti, reikia siekti maksimaliai derinti buvusių savininkų teises su bendraisiais visuomenės interesais. Teisingumas nereiškia vienos šalies visiško interesų patenkinimo. Teisingumo principo turi būti laikomasi tiek individo, tiek ir visos visuomenės atžvilgiu. Konstitucinis Teismas buvo tos nuomonės, jog teisingumo ir proporcingumo (interesų balanso) principas nereikalauja, kad visiems buvusiems žemės savininkams būtų atkurta nuosavybės teisė arba visiškai kompensuota jos vertė. Tokią nuostatą lemia socialiniai ekonominiai pokyčiai, įvykę okupacijos metu, tad buvusios padėties neįmanoma visiškai atkurti.[335]

Politinės teisės ir laisvės. Pagrindinėmis politinėmis teisėmis ir laisvėmis Konstitucijoje pripažįstamos: teisė dalyvauti valstybės valdyme, t. y. savivaldos valdyme, ir eiti pareigas valstybės tarnyboje; piliečių įstatymų leidimo iniciatyvos teisė; rinkimų teisė; teisė vienytis į politines partijas, asociacijas ir kitokias visuomenines organizacijas, taip pat kitos teisės.

Teisė eiti pareigas valstybės tarnyboje sukonkretinama 2000 m. rugsėjo 7 d. Valstybinės civilinės tarnybos įstatyme. Rengiant šį įstatymą buvo atsižvelgta į daugelį tarptautinių teisės aktų, tarp jų – į Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą, Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą. Gero valdymo principas reikalauja, kad valstybėje funkcionuotų patikima, kompetentinga ir motyvuota civilinė tarnyba. Todėl valstybės

[335] Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 25 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2004. P. 389–406.

tarnybai keliami tokie reikalavimai, kurių nereikalaujama tradiciniuose darbo santykiuose. Spręsdamas bylą, kurioje buvo abejojama dėl to, ar yra teisėta įstatymo norma, nustatanti valdininko pareigų ėjimo amžiaus ribą, Konstitucinis Teismas teigė, kad valdininkai yra valstybės pareigūnai, kuriems patikėta vykdyti valstybės uždavinius valdymo sistemoje. Valdininkus ir valstybę sieja tokie viešieji teisiniai santykiai, kuriems, kitaip nei darbo teisėje, netaikomas šalių, sudariusių darbo sutartį, lygybės principas. Teisiniai valstybės tarnybos santykiai atsirado ne darbo ar kitos sutarties, o skyrimo į pareigas pagrindu. Atsižvelgiant į valdininkų vaidmenį ir uždavinius, susijusius su valstybės valdymu, valstybė pati įgyvendina valdininkų įgaliojimus, nustato valdininkų darbo teisių gynimą ir darbo užmokestį, socialines garantijas, taip pat tarnybos pasibaigimo pagrindus. Konstitucinis Teismas priėjo prie išvados, kad atsižvelgiant į valdininko funkcijų pobūdį valstybės gali nustatyti tam tikrus jų statuso ribojimus, kurie negalėtų būti taikomi tradiciniuose darbo santykiuose.[336]

Rinkimų teisė pagrįsta teisinės demokratinės valstybės pagrindais ir išreiškiama šiais principais: visuotinės rinkimų teisės, lygios rinkimų teisės; tiesioginių rinkimų; slapto balsavimo; rinkimų rengimo ir vykdymo viešumo. 1995 m. gegužės 25 d. Saeimos rinkimų įstatyme reglamentuojant rinkimų organizavimo klausimus nustatyta, kad aktyvios rinkimų teisės neturi įtariamieji, kaltinamieji ar teisiamieji, jeigu jiems pritaikytas areštas. 2003 m. kovo 5 d. sprendime Konstitucinis Teismas nesutiko su Saeimos tvirtinimu, kad asmenys, kurie yra laisvės apribojimo vietose ir izoliuoti nuo visuomenės, negali būti visiškai laisvi išreikšdami savo valią todėl, kad negali gauti visiškos priešrinkiminės informacijos. Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad asmenys, turintys rinkimų teisę, tačiau gyvenantys užsienyje, taip pat turi ribotas galimybes susipažinti su priešrinkimine informacija. Tokia yra ir gydymo įstaigose esančių piliečių bei kitų piliečių padėtis, tačiau šiems piliečiams neribojama aktyvioji rinkimų teisė. Teismas teigė, kad areštuoti asmenys turi galimybes naudotis žiniasklaidos priemonėmis, todėl ir šiuo atžvilgiu nėra pagrindo riboti jų rinkimų teisės.[337]

Piliečių įstatymų leidimo iniciatyvos teisė numatyta Konstitucijos 78 straipsnyje. Šią teisę turi ne mažiau kaip dešimtadalis Latvijos piliečių, turinčių balsavimo teisę. Pasiūlymas dėl Konstitucijos pataisos ar įstatymo projekto turi būti pateikiamas valstybės prezidentui, o šis pateikia projektą

[336] Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 18 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2005. P. 449.

[337] Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 5 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2004. P. 474.

Saeimai. Jei parlamentas nepritaria projektui, jis gali būti teikiamas nacionaliniam referendumui.

Socialinės, ekonominės, kultūrinės teisės. Konstitucijoje deklaruojamos šios pagrindinės teisės: teisė gauti teisėtą atlygį, kuris negali būti mažesnis už valstybės nustatytą darbo užmokesčio minimumą, taip pat teisę į poilsį, laisvalaikį, kasmetines mokamas atostogas; teisė į socialinę paramą senatvėje netekus darbingumo; teisė į išsilavinimą. Šios srities teises užtikrina valstybė savo įsipareigojimais visuomenei. Valstybės priedermės socialinėje srityje apibūdinamos taip: valstybė gina profesines sąjungas; saugo ir globoja šeimą, tėvų ir vaikų teises; rūpinasi žmonių sveikata ir garantuoja medicinos pagalbą; pripažįsta mokslo ir kultūros atradimų laisvę; privalo užtikrinti sąlygas gyventi saugioje aplinkoje, gauti informaciją apie asmens aplinką.

Socialinių, ekonominių, kultūrinių teisių įgyvendinimas daugeliui atžvilgiu skiriasi nuo pilietinių, politinių teisių ir laisvių garantijų sistemos, nes itin glaudžiai susijęs su visuomenės, valstybės materialiniais finansiniais ištekliais, ūkio galimybėmis bei kitais socialiniais veiksniais. Štai kad ir pensinio aprūpinimo problema, kurią, atkūrus Latvijos valstybės nepriklausomybę, reikėjo keisti ir pagrįsti nauja ekonomine socialine tvarka. Siekiant įgyvendinti Konstitucijoje deklaruojamą valstybės garantuojamą *socialinę paramą sulaukusiems senatvės*, netekusiems darbo, darbingumo Latvijoje radikaliai pakeistas klasikinis kartų socialinio solidarumo principas: dirbančiosios kartos uždirbti pinigai išmokami pensininkams, tačiau tuo pačiu metu egzistuoja ir draudimo principas, reiškiantis, kad kiekvienas gali pats kaupti santaupas savo pensijai. Nors tokia pensijų politika ir negalima išspręsti visų socialinių klausimų, tačiau ji orientuojama į šios srities socialinio gyvenimo problemų efektyvesnį sprendimą. Naujoji pensijų sistema vertintina kaip kurianti nuosavybę. Ji pagrįsta principu, kad remiantis žmogaus įmokomis į atitinkamus fondus sukuriamos atitinkamos dalys, kurių dydį bet kuriuo metu galima konstatuoti. Tokiu atveju atsiranda ir nuosavybės teisė.[338]

Konstitucinis Teismas nurodė, kad Latvijoje, kaip ir daugelyje kitų valstybių, *teisė gyventi saugioje aplinkoje* pripažinta pagrindine žmogaus teise, kurios įgyvendinimą užtikrino valstybė teikdama žinias apie aplinkos būklę, taip pat rūpindamasi jos išsaugojimu. Konstitucinė norma įsipareigoja valstybę sudaryti ir užtikrinti veiksmingą aplinkos apsaugos sistemą. Kita vertus, Konstitucija suteikia individui teisę nustatyta tvarka gauti in-

[338] Konstitucinio Teismo 2001 m. birželio 26 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 244–257.

formaciją apie aplinkos būklę ir kartu veikti priimant sprendimus dėl gamtos išteklių naudojimo.[339] Viešosios valdžios subjektai privalo ne tik padėti ir užtikrinti visuomenės įtraukimą į sprendimų rengimo ir priėmimo procesą, tačiau efektyviai informuojant visuomenę apie jos teises ir galimybę gauti informaciją apie aplinką, vertinti visuomenės nuomonę, išreikštą abipusio bendradarbiavimo procese.[340]

2002 m. kovo 19 d. Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendime dėl bylos, iškeltos remiantis asmenų konstituciniu skundu dėl socialinių teisių gynimo, buvo plačiau aiškinama socialinių teisių santykio su kitomis teisėmis problema, jų ribojimo prielaidos.[341] Spręsdamas klausimą, ar gali įstatymų leidėjas nors ir laikinai riboti dirbančio pensininko pensijos dydį, Teismas pareiškė, kad jis sutinka su Saeimos atstovo paaiškinimu, kad socialinių teisių įgyvendinimas priklauso nuo kiekvienos valstybės ekonominės padėties ir turimų išteklių. Tačiau jeigu įstatymų leidėjas, naudodamasis savo kompetencija kurti bei įgyvendinti socialinę politiką ir nustatydamas socialinių teisių apimtį, įrašė į Konstituciją socialines teises, o jų turinį patikslino įstatymuose, šios teisės tampa individo teisėmis. Tokiu atveju asmuo gali reikalauti, kad valstybė šias teises įgyvendintų ir jas gintų teisme.

Vadovaudamasis teisinėje valstybėje deklaruojamais proporcingumo ir teisės patikimumo principais Teismas, pripažindamas socialinių teisių ribojimo galimybę, atkreipė dėmesį į tai, kad būtina protinga pusiausvyra tarp asmens, valstybės ir visuomenės interesų. Aiškindamas proporcingumo principo turinį Teismas, kaip ir prieš tai nagrinėtose bylose, pabrėžė tris aspektus, pagal kuriuos galima spręsti, ar nebuvo pažeistas proporcingumo principas. Pirmiausia reikia vertinti, ar įstatymo leidėjo priemonės atitinka legitimų tikslą, kurio yra siekiama. Be to, reikia atsižvelgti į tai, ar ši priemonė yra vienintelė iš tų, kurias būtų galima pasitelkti sprendžiant konkrečią teisinio reguliavimo problemą ir ar nėra kitų būdų, kurie mažiau ribotų asmens teises ir teisėtus interesus. Pagaliau reikia įsitikinti, ar įstatymo leidėjo veikla visuomenei atneša daugiau naudos negu žalos asmens teisėms ir teisėtiems interesams. Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad jeigu vertinant teisės normas įsitikinama, jog jos neatitinka bent vienos iš šių nuostatų, darytina išvada, kad yra pažeistas proporcingumo principas.

[339] Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 22 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 317.

[340] Ten pat. P. 421.

[341] Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 19 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 402–420.

Teismas, socialinių teisių doktrinos kontekste atskleisdamas teisės patikimumo principą, teigė, kad valstybės įstaigos turi būti nuoseklios leisdamos teisės aktus ir kad privalo atsižvelgti į visuomenės lūkesčius dėl teisės patikimumo. Individas turi būti tikras dėl teisinio reguliavimo nekintamumo ir planuoti savo ateitį pagal tą teisę, kuri sukuriama remiantis teisės norma.

Pagrindinių žmogaus teisių ribojimo klausimas. Konstitucijos 116 str. nurodoma, kad asmens teisės, nurodytos Konstitucijos 96 str. (privataus žmogaus gyvenimo neliečiamumas), 97 str. (asmens laisvo kilnojimosi teisė), 98 str. (teisė laisvai išvykti, grįžti į Latviją, draudimas pilietį išduoti užsienio valstybei), 100 str. (išraiškos laisvė), 102 str. (teisė jungtis į politines partijas), 103 str. (teisė į mitingus, eitynes ir piketus), 106 str. (teisė pasirinkti darbą), 108 str. (teisė į kolektyvinę darbo sutartį ir teisė streikuoti) gali būti ribojamos įstatymais siekiant apginti kitų žmonių teisėtus interesus, valstybės demokratinį valdymą, tautos saugumą, gerovę ir moralę. Dėl šių priežasčių gali būti apribota ir tikėjimo laisvė, numatyta Konstitucijos 99 straipsnyje. Konstitucinis Teismas, remdamasis Konstitucijos 1 ir 89 straipsniais, padarė išvadą, kad veiksmai, kuriais ribojamos pagrindinės teisės, leidžiami tik tokios apimties, kuri reikalinga siekiant legitimaus tikslo. Valstybės valdžia, priimdama norminius teisės aktus, turi numatyti ir procedūrą, kuria būtų maksimaliai siekiama, kad bausmė, susijusi su pagrindinių teisių ribojimu, būtų taikoma tik visapusiškai ištyrus bylos aplinkybes, išklausius kaltinamojo asmens paaiškinimus.[342]

LITERATŪRA

1. Balodis R. The Constitution of Latvia. – Institut für Rechtspolitik an der Universität Trier, 2004.
2. Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę, 1990–1991 metai. Įvykių kronika / Sudarė V. Skuodis. – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2001.
3. Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1987–1989 metai. Įvykių kronika / Sudarė V. Skuodis. – Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1997.
4. Birmontienė T., Buišienė O., Jarašiūnas E., Mesonis G., Staugaitytė V., Vainiūtė M., Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S., Žilys J. Šiuolaikinė konstitu-

[342] Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 22 d. sprendimas // Judgments of the Constitutional Court of the Republic of Latvia. – Rīga: Tiesu namu agentūra, 2003. P. 317.

cija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005. P. 368.
5. Endzinš A. The Constitutional Courts of the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania. Similarities and differences // Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis. Constitutional justice: the present and the future. – Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998. P. 368–389.
6. Endzinš A. The Constitutional Claim in Latvia // Interpretation and Direct Application of the Constitution. – Vilnius: Publiched by the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. P. 81–89.
7. Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste // Jurisprudencija. 2002. Nr. 30 (22). P. 42–46.
8. Latvijos Respublikos Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004. P. 328.
9. Lietuvos kelias. 1. – Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989.
10. Lieven A. Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę. – Vilnius: Baltos lankos, 1995.
11. Mikainis Z. The influence of the constitution upon the development of constitucionalizm of Latvia // Jurisprudencija. 2002. Nr. 30 (22). P. 173–181.
12. Mitiukov M. A. Konstitucionyje sudy stran SNG i Baltii (sravnitelnij očerk zakonodatelstva i sudebnoj praktiki // Konstitucionnoje pravosudije v stranach SNG i Baltii. – Moskva: Zercalo, 1998.
13. The Baltic States at historical crossroads. Political, economic and problems and opportunities in the context of international co-operation at the beginning of 21 st century. – Riga, Latvian Academy of Sciences. 2001.
14. Taube C. Constitucionalism in Estonia, Latvia and Lithuania. A study in comparative constitutional law. – Uppsala: Justus Förlag, 2001.
15. Trečenkova N. J. Įžanginis straipsnis apie Latvijos Respublikos Konstituciją // Konstitucii gosudarstv Evropi. – Moskva: Norma, 2001.
16. Ušacka A. Fundamental Human rights and interpretation of the Constitution by the Constitucional Court of the Republic of Latvia // Interpretation and Direct Application of the Constitution. – Vilnius: Baltijos kopija, 2002.

IX.
ESTIJOS RESPUBLIKOS 1992 M. KONSTITUCIJA

I

Estijos valstybingumo ir konstitucingumo raida 1918–1992 m. 1918 m. vasario 24 d. Estijos Nacionalinė Taryba priėmė Nepriklausomybės Deklaraciją. Adresuojant ją visiems Estijos žmonėms ir išreiškiant jų valią buvo paskelbta, kad per amžius Estijos žmonės neprarado nepriklausomybės troškimo iš kartos į kartą perduodami šią slaptą viltį. Deklaracija nustatė, kad iki to momento, kol Estijos Steigiamasis susirinkimas, išrinktas visuotiniais, tiesioginiais, slaptais ir proporciniais rinkimais, susirinks ir įtvirtins konstitucinę valstybės santvarką, visa įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia bus patikėta Estijos Nacionalinei Tarybai ir jos paskirtai laikinajai vyriausybei, o jų veikla bus grindžiama šiais principais:

- Visi Estijos Respublikos piliečiai, nepriklausomai nuo jų religijos, kilmės ir politinių pažiūrų, naudojasi tokia pat įstatymo numatyta gynyba ir Respublikos teismams vykdant teisingumą.
- Visoms etninėms mažumoms, rusams, vokiečiams, švedams, žydams ir kitiems, reziduojantiems valstybės teritorijoje, garantuojama kultūrinės autonomijos teisė.
- Visos asmens laisvės, tokios kaip išraiškos laisvė, spaudos, religijos, susirinkimų, asociacijų laisvė, teisė streikuoti, taip pat asmens ir būsto neliečiamumas, nepaneigiamai galioja visoje Estijos Respublikos teritorijoje ir grindžiamos įstatymais, kuriuos vyriausybė nedelsdama privalo parengti.
- Laikinajai vyriausybei pavedama nedelsiant sukurti teisingumo teismų sistemą, kad būtų apsaugotos asmenų teisės. Visi politiniai kaliniai privalo būti nedelsiant paleisti.
- Miestų, apygardų ir miestelių vietinės vyriausybės kviečiamos tęsti neteisėtai nutrauktą darbą.
- Viešajai tvarkai palaikyti steigiama milicija, pavaldi vietinėms vyriausybėms; miestuose ir kaimo vietovėse telkiami piliečių savigynos būriai.

- Laikinoji vyriausybė, remdamasi demokratijos pagrindais, neatidėliotinai sprendžia agrarines, darbo, socialinio aprūpinimo ir finansų problemas.[343]

Estijos Nepriklausomybės Deklaracija tapo ne tik teisiniu, bet ir ideologiniu dokumentu, išreiškiančiu Estijos žmonių valią gyventi nepriklausomoje, tarptautinės bendruomenės pripažįstamoje valstybėje, kurioje valstybės ir visuomenės gyvenimas grindžiamas įstatymu, pagarbos žmogaus ir tautinių mažumų teisėms bei demokratijos vertybėms principais.

1918 m. lapkritį prasidėjo Išsilaisvinimo karas. Estams teko ginti ką tik sukurtą valstybę nuo bolševikų Raudonosios armijos ir vokiečių Pabaltijo Landesvero. Tebevykstant karui, 1919 m. balandį, estų tauta išrinko Estijos Steigiamąjį susirinkimą, nors jo kompetenciją ir santykius su kitomis valstybės institucijomis nustatantis įstatymas dar nebuvo parengtas. Naujai išrinktas Steigiamasis susirinkimas, suprasdamas, kad kol bus priimta Konstitucija būtina teisiškai reglamentuoti valstybės valdžios įgyvendinimą, 1919 m. birželį priėmė dokumentą, pavadintą „Laikinoji Estijos Respublikos valdymo tvarka“. Šis teisės aktas, kaip ir anksčiau priimta Nepriklausomybės Deklaracija, tapo būsimosios Estijos Konstitucijos pirmtaku.

1920 m. birželio 15 d. Steigiamasis susirinkimas patvirtino pirmąją Estijos Respublikos Konstituciją, kurios modeliui turėjo įtakos JAV, Prancūzijos, Veimaro Respublikos bei Šveicarijos Konstitucijos. Konstitucijoje Estija buvo skelbiama demokratine parlamentine respublika, kurioje „valdžia priklauso žmonėms“. Šios liberalaus modelio Konstitucijos sukurta politinė sistema apibūdinama įstatymų leidžiamosios institucijos – parlamento viršenybe, todėl nenuostabu, kad Konstitucija valstybės valdžių sistemoje nenumatė valstybės vadovo instituto. Vienerių rūmų Estijos parlamentą (Riigikogu) sudarė 100 narių, renkamų trejų metų kadencijai visuotiniuose ir tiesioginiuose rinkimuose pagal proporcinio atstovavimo sistemą. Vykdomoji valdžia priklausė Respublikos vyriausybei, kuriai vadovavo valstybės seniūnas. Vyriausybei esminę įtaką darė parlamentas, nes jam Konstitucija suteikė teisę skirti ir atleisti visus vyriausybės narius, taip pat pareikšti nepasitikėjimą Ministrų Kabinetu *in corpore* arba atskirais jos nariais. Estijos Respublikos piliečiai tiek aktyviąja, tiek pasyviąja rinkimų teise galėjo naudotis sulaukę 20 metų. Konstitucija numatė, kad piliečiai valstybės valdyme gali dalyvauti pasinaudodami ir kitais tiesioginės demokratijos institutais: referendumu ir įstatymų leidybos iniciatyvos teise, kai ši susilaukia ne mažesnės kaip 25 000 piliečių paramos. 1920 m. Estijos Konstitucija įtvirtino

[343] Estonian Declaration of Independence, 24 February 1918 // http://www.president.ee/en/estonia/declaration.php

platų asmens pagrindinių laisvių katalogą, iš kurių ypatingo tarptautinio dėmesio susilaukė tautinių mažumų kultūrinio savarankiškumo teisės ir principai, vėliau išplėtoti Tautinių mažumų kultūrinės autonomijos įstatyme. Konstitucijos autoriai, siekdami aukščiausiu teisiniu lygiu įtvirtinti Estijos nepriklausomumo garantijas ir užtikrinti pirmosios Konstitucijos stabilumą, numatė, kad Konstitucijos nuostatos gali būti keičiamos tik referendumu.

Politinių partijų įvairovė parlamente, atkakli politinė kova, nuolatiniai nesutarimai sudarant šalies vyriausybę ir dažna jos kaita (nuo 1920 m. iki 1934 m. pasikeitė 23 vyriausybės) neišvengiamai vertė galvoti apie konstitucines reformas. Buvo parengta keletas naujos Konstitucijos projektų, tačiau iš jų didžiausio palaikymo susilaukė dešiniojo sparno radikalaus judėjimo – Estijos nepriklausomybės karo veteranų lygos (jos nariai buvo vadinami vapsais) – pasiūlymas, iš esmės apribojantis parlamento galias priimant sprendimus, sumažinantis Riigikogu narių skaičių iki 50, įtvirtinantis tiesiogiai renkamo valstybės vadovo pareigybę ir jo veiksmingą įtaką, įskaitant veto teisę parlamento priimtiems įstatymams. Vapsų Konstitucijos projektas buvo pateiktas svarstyti pasinaudojant įstatymų leidybos iniciatyvos teise ir atsižvelgiant į tai, kad ši politinė jėga buvo tvirtai palaikoma tautos, be didelių sunkumų 1933 m. patvirtintas referendume.

Priėmus naują Estijos Respublikos Konstituciją įvyko esminiai valstybės struktūros ir konstitucinės sąrangos pokyčiai. Ministro pirmininko pareigybė nušalino valstybės seniūną nuo vadovavimo Ministrų Kabinetui, tačiau jis tapo tiesiogiai tautos renkamu valstybės vadovu. Ministras pirmininkas ir vyriausybė tapo priklausomi nuo valstybės seniūno, nes jam buvo suteikta konstitucinė teisė sudaryti vyriausybę, tačiau Riigikogu išsaugojo teisę pareikšti nepasitikėjimą vyriausybe arba atskirais jos ministrais. Valstybės vadovo vaidmenį stiprino ir tai, kad „neatidėliotinais valstybinio būtinumo atvejais“ jis galėjo leisti dekretus, turinčius įstatymo galią. Pažymėtina taip pat, kad valstybės seniūnas nuo šiol pasirašydavo ir promulguodavo Riigikogu priimtus įstatymus. Kita vertus, tai suteikė jam galimybę to nedaryti, jei įstatymas, jo nuomone, buvo netinkamas. Valstybės vadovas taip pat įgijo teisę skelbti išankstinius parlamento rinkimus arba vadovaudamasis valstybės interesais pristabdyti jo įgaliojimus. Atsižvelgiant į minėtus konstitucinio reguliavimo pokyčius galima teigti, kad valdžia buvo sutelkta valstybės vadovo rankose, o Estijos Respublika iš parlamentinės virto prezidentine.

Pereinamuoju laikotarpiu (1934 m. sausį įsigaliojus Konstitucijai) buvęs Estijos valstybės seniūnas Konstantinas Petsas tapo ministru pirmininku, einančiu ir valstybės seniūno pareigas. Tai labai išplėtė jo įgaliojimų ri-

bas. Pagal Konstituciją naujos sudėties parlamentas (Riigikogu) ir valstybės seniūnas turėjo būti išrinkti per 100 dienų nuo jos įsigaliojimo, tačiau rinkimai neįvyko, nes 1934 m. kovo 12 d. Konstantinas Petsas, pasinaudodamas Konstitucijos suteikta teise, visoje valstybės teritorijoje paskelbė nepaprastąją padėtį. Vėlesniu jo sprendimu iki nepaprastosios padėties atšaukimo buvo atidėti valstybės seniūno ir Riigikogu rinkimai. Pagrindinis nepaprastosios padėties paskelbimo ir rinkimų atidėjimo tikslas buvo užkirsti kelią populiariųjų vapsų atėjimui į valdžią. Šiuo laikotarpiu taip pat buvo uždrausta vapsų politinės organizacijos – Nepriklausomybės karo veteranų lygos veikla, pradėta jos narius persekioti.

1934 m. rugsėjį vykusioje Riigikogu sesijoje buvo sukritikuoti valstybės seniūno veiksmai dėl nepaprastosios padėties paskelbimo ir rinkimų atidėjimo. Parlamento narių nuomone, tam nebuvo būtinybės. Reaguodamas į kritiką valstybės vadovas netrukus priėmė jo sprendimą dėl parlamento įgaliojimų sustabdymo. Nuo šio momento prasidėjo vadinamoji Riigikogu „tylos era“, apibūdinama parlamentinės demokratijos žlugimo ir perėjimo į autoritarinį valdymą kategorijomis. *De facto* neveikiant parlamentui valstybės seniūnas leido įstatymus priimdamas dekretus ir visiškai kontroliavo vyriausybės veiklą, nes jos parlamentinė kontrolė negalėjo būti įgyvendinta.

1935 m. pradžioje valstybės seniūnas pareiškė, jog būtina keisti esamą Konstituciją, nes ji sudaro prielaidas vienam asmeniui nuspręsti visos valstybės likimą. Tai iš esmės pažeidžia valstybės valdžios institucijų pusiausvyrą bei suteikia valstybės seniūnui galimybę ignoruoti tautos atstovybę (Riigikogu). 1936 m. vasarį įvykusiame referendume Estijos tauta suteikė valstybės seniūnui teisę sušaukti Nacionalinį susirinkimą, kuris nuspręstų, kokie valstybės valdžios santvarkos pokyčiai yra būtini. Valstybės seniūnas Nacionaliniam susirinkimui svarstyti pateikė naujosios Konstitucijos projektą, kuris su tam tikromis pataisomis buvo patvirtintas ir iškilmingai paskelbtas 1937 m. (įsigaliojo 1938 m. sausio 1 d.). Naujoji Konstitucija pirmą kartą Estijos istorijoje įtvirtino Respublikos prezidento pareigybę. Pagal Konstituciją prezidentas buvo renkamas 6 metų kadencijai, o jo įgaliojimai labai priminė tuos, kurie pagal 1933 m. Konstituciją buvo suteikti valstybės seniūnui. Prezidentui priklausė teisė skirti ir atleisti vyriausybę bei paleisti parlamentą. Abejų parlamento rūmų sprendimu priimti įstatymai įsigaliodavo tik tada, kai juos patvirtindavo prezidentas, nepasinaudodamas jam suteikta suspensyvinio veto teise. Prezidento įgaliojimai neapsiribojo vien tik vykdomosios valdžios funkcijomis, nes tarp parlamento sesijų „neatidėliotino valstybinio būtinumo“ atvejais valstybės vadovas turėjo teisę leisti įstatymus priimdamas dekretus. Tačiau susirinkęs į sesiją Riigikogu galėjo pakeisti tokį prezidento dekretą arba paskelbti jį negaliojančiu. Naujoji

Konstitucija ne tik įtvirtino daugelį pagrindinių asmens ir piliečio teisių, bet ir sudarė galimybes riboti žodžio bei susirinkimų laisves, motyvuojant visuomenės saugumo, viešosios tvarkos ir moralės interesais. Konstitucija iki 22 metų padidino aktyviosios rinkimų teisės cenzą (ankstesnis cenzas – 20 metų). Dar viena Konstitucijos naujovė buvo ta, kad nuo šiol Estijos Respublikos parlamentą (Riigikogu) sudarė 2 rūmai: Deputatų rūmai (Žemieji) ir Valstybės Taryba (Aukštieji). Pirmieji rūmai, susidedantys iš 80 narių, buvo renkami tiesioginiuose rinkimuose 5 metams pagal mažoritarinę sistemą. Šių rūmų nariais galėjo tapti ne jaunesni kaip 25 metų amžiaus asmenys. Valstybės Tarybą sudarė 40 narių, iš kurių 10 skyrė Respublikos prezidentas, 6 nariai šias pareigas ėjo *ex officio*, o kitus 24 rinko teritorinių vienetų valdžios institucijos ir korporatyvinės sąjungos. Kalbant apie kitus demokratinius institutus atkreiptinas dėmesys į tai, kad Konstitucija eliminavo piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, o referendumas galėjo būti organizuotas tik dėl Konstitucijos keitimo. 1938 m. pradžioje buvo išrinkti Deputatų rūmai ir suformuota Valstybės Taryba, o naujuoju valstybės prezidentu tapo vienintelis kandidatas Konstantinas Petsas.

1939 m. rugsėjį Sovietų Sąjunga kategoriškai pareikalavo Estijos sudaryti savitarpio pagalbos paktą, kurį pasirašius į Estijos teritoriją buvo įvestos SSRS ginkluotosios pajėgos. 1940 m. birželio 16 d. Sovietų Sąjunga apkaltino Estijos vyriausybę savitarpio pagalbos pakto pažeidimu ir pateikė ultimatumą nedelsiant sudaryti naują Estijos vyriausybę, taip pat pagrindinėse strateginėse Estijos teritorijos dalyse leisti dislokuoti papildomus SSRS kariuomenės dalinius. 1940 m. birželio 21 d. atsistatydino Juri Uluotso vadovaujama vyriausybė, o prezidentas Konstantinas Petsas patvirtino naują vyriausybę, kurios sudėčiai pritarė SSRS valdžia. 1940 m. liepą pagal Konstitucijai prieštaraujančias taisykles buvo išrinktas naujas parlamentas, tiksliau – Žemieji jo rūmai, o Valstybės Taryba, vėl pažeidžiant Konstitucijos nuostatas, nebuvo sudaryta. Jau liepos 22 d. parlamentas priėmė deklaraciją, adresuotą SSRS Aukščiausiajai Tarybai, kurioje išreiškė prašymą priimti Estiją į SSRS. Kitą dieną, nepaisant Konstitucijoje įtvirtintų teisės į privačią nuosavybę ir nuosavybės neliečiamumo principų, buvo nacionalizuota teisėtų savininkų žemė ir kitas turtas, kurio dydis, valdžios manymu, viršijo normalias ribas. 1940 m. rugpjūčio 6 d. Estijos prašymas dėl įstojimo į SSRS buvo patenkintas, o to paties mėnesio 25 d. buvo patvirtinta nauja Estijos SSR Konstitucija, įtvirtinanti visoms SSRS valstybėms būdingą konstitucinio reguliavimo modelį. Sovietinė okupacija Estijoje buvo susijusi su masiniais žmonių persekiojimais, trėmimais, įvairiomis represijomis. Šalies politinio gyvenimo dominante tapo Komunistų partija, nes kitų politinių partijų ir organizacijų veikla buvo uždrausta.

1941 m. birželio 22 d. Vokietijos armija pagal planą Barbarossa surengė staigią ataką prieš Sovietų Sąjungą. Karo fronto linijai pasiekus Estiją, tų pačių metų rugpjūtį Sovietų armija buvo priversta pasitraukti iš Estijos teritorijos. Dauguma Estijos gyventojų pasitiko Vokietijos karines pajėgas kaip išvaduotojus, tačiau netrukus jiems teko nusivilti. Trečiasis Reichas atsisakė pripažinti Estijos nepriklausomybę ir inkorporavo Estiją į jo Rytų provincijos (*Ostland*) sudėtį bei sudarė Reicho atstovui pavaldžią vietos vyriausybę (*Selbstverwaltung*). Nacistinės Vokietijos okupacinis valdymas Estijoje iš esmės nesiskyrė nuo sovietinio – buvo suiminėjami ir kankinami vietos gyventojai, persekiojami ir koncentracijos stovyklose kalinami žydų bei romų bendruomenių nariai.

Vokietijai pralaimint karą, 1944 m. rudenį, Estijos teritoriją vėl okupavo Raudonoji armija. Nors Vakarų valstybės *de jure* nepripažino Baltijos šalių aneksijos, tačiau nesiėmė aktyvių veiksmų nenorėdamos konfrontuoti su Sovietų Sąjunga. Sovietinės okupacijos restauracija iš karto atgaivino raudonąjį terorą: areštus, egzekucijas, deportacijas ir kitus brutalius žmogaus teisių pažeidimus. Šie okupantų veiksmai sukėlė vietos gyventojų rezistenciją ir partizaninį pasipriešinimą, tačiau dėl negausių rezistentų ir partizanų gretų, menko organizuotumo ir okupacinės valdžios nuolat vykdomo persekiojimo ir slopinimo pasipriešinimas negalėjo tapti stipria jėga, galinčia priversti iš šalies pasitraukti okupacinę kariuomenę ir valdžią. Teroras prieš vietos gyventojus truko iki Stalino mirties, o po 1956 m. tremtiniams ir politiniams kaliniams netgi buvo leista sugrįžti į Estiją. Okupacinis laikotarpis iki pat 1985 m. išlaikė totalitariniam režimui būdingą tradicinį vienos partijos vyravimo politinėje veikloje modelį, visų valstybės valdžių santalką Komunistų partijos rankose, buvo grindžiamas kolektyvizacijos principais bei akivaizdžiai atspindėjo deklaruojamų konstitucinių institutų ir demokratinių elementų fiktyvumą.

„Perstroika“, prasidėjusi 1985 m., atėjus į valdžią Michailui Gorbačiovui, tapo naujos politikos eros pradžia. Permainų ir reformų siekį skatino Sovietų Sąjungos ekonominės sistemos griūtis, didžiulės kolonijinio karo Afganistane išlaidos, smarkus naftos kainų kritimas pasaulinėje rinkoje ir Maskvos nesugebėjimas pereiti į kitą JAV „Žvaigždžių karų“ programos inicijuotą ginklavimosi tarp šių didžiųjų valstybių varžybų etapą. Naujosios politikos tikslai – sumažinti vidinę sovietinės visuomenės įtampą bei šiek tiek liberalizuoti jos politinį ir ekonominį gyvenimą – tapo ir radikalių valstybingumo permainų Sovietų Sąjungos respublikose postūmiu. 1988 m. balandį Estijoje buvo organizuotas masinis opozicijos judėjimas – Liaudies Frontas (*Rahvarinne*). Desovietizacijos ir pilietinės visuomenės atkūrimo procesas prasidėjo. Pagrindinės Estijos nepriklausomybės judėjimo kryptys

buvo: radikalioji (Estijos nacionalinė nepriklausomybės partija) ir centro nuosaikioji (Liaudies Frontas). Pirmosios krypties šalininkai reikalavo neatidėliotinai atkurti Estijos nepriklausomybę ir savarankiškumą, o centro nuosaikieji buvo už laipsniškas reformas ir politinės autonomijos siekį. SSRS vadovybė, matydama stiprėjančias antisovietines nuotaikas, 1988 m. viduryje pateikė Konstitucijos pataisų projektą, kuriuo bandyta apriboti sąjunginių respublikų įgaliojimus. Įstatymo projektas Estijos Aukščiausioje Taryboje sukėlė audringas diskusijas, kurios baigėsi keleto reikšmingų teisės aktų priėmimu: 1988 m. lapkričio 16 d. buvo priimta deklaracija „Dėl Estijos SSR suvereniteto“, rezoliucija „Dėl sąjungos sutarties“ ir įstatymas „Dėl Estijos SSR Konstitucijos pakeitimo“. Minėti aktai nustatė šiuos pagrindinius principus:

- aukščiausioji valdžia priklauso Estijos SSR institucijoms;
- SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumui pasiūlyta sudaryti su Estija Sąjungos sutartį;
- Sovietų Sąjungos įstatymai Estijos teritorijoje galioja tik tuo atveju, jei juos Estija pripažįsta;
- žemė ir turtai, esantys Estijoje, skelbiami jos nuosavybe;
- pripažįstama privati nuosavybė;
- pripažįstamas Sovietų Sąjungos ratifikuotas žmogaus teisių paktas;
- užtikrinama konstitucinių teisių teisminė gynyba.[344]

1989 m. sausį Estijos Aukščiausioji Taryba priėmė kalbos įstatymą, kuriame įtvirtino estų kalbos, kaip oficialios valstybės kalbos, statusą. Tų pačių metų vasario 24 d. pirmą kartą sovietinės okupacijos laikotarpiu buvo švenčiama Estijos nepriklausomybės diena, o Talino Toompea pilies pagrindiniame bokšte buvo iškelta valstybinė mėlynos, juodos ir baltos spalvų vėliava.

1989 m. lapkritį Estijos Aukščiausioji Taryba paskelbė sprendimą dėl 1940 m. įvykių Estijoje, kuriame Sovietų Sąjungos veiksmus, nukreiptus prieš Estijos Respubliką, įvardijo kaip karinę agresiją, okupaciją ir aneksiją, o Estijos inkorporavimą į SSRS sudėtį pripažino neteisėtu. Gruodį Baltijos valstybių atstovai SSRS Liaudies deputatų suvažiavime iškovojo reikšmingą pergalę – Molotovo-Ribentropo paktas buvo paskelbtas neteisėtu nuo jo pasirašymo dienos.

1990 m. vasario ir kovo mėnesiais įvykusiuose laisvuose ir demokratiniuose rinkimuose buvo išrinkta Estijos SSR Aukščiausioji Taryba ir Estijos Kongresas. Šiuose rinkimuose dalyvavo asmenys, kurie pagal 1938 m.

[344] Pold J., Kask O., Madise U., Rais M. Materialy dlia izučenija konstitucii Estonskoj Respubliki. – Tallinn: Kirjastus Argo, 2004. S. 14.

pilietybės įstatymą turėjo Estijos Respublikos pilietybę. Netrukus po rinkimų, 1990 m. kovo 30 d., Estijos SSR Aukščiausioji Taryba priėmė rezoliuciją „Dėl Estijos valstybinio statuso“, kurioje dar kartą paskelbė sovietų valdžią neteisėta nuo jos įvedimo momento, patvirtino, jog Estijos okupacija *de jure* nenutraukė Estijos Respublikos egzistavimo ir pažymėjo, kad Estija iki šiol yra SSRS okupuota. Gegužės 8 d. priimtu Estijos valstybės simbolių įstatymu „Estijos Sovietų Socialistinės Respublikos“ pavadinimas pripažintas negaliojančiu ir paskelbtas naujas oficialus valstybės pavadinimas „Estijos Respublika“. Pripažįstant konstitucinio reguliavimo tęstinumą nuspręsta įgyvendinti 1937 m. Estijos Konstitucijos 1, 2, 4, 5 ir 6 paragrafus, kurių pirmasis skelbė, kad „Estija yra nepriklausoma ir suvereni respublika, kurioje aukščiausioji valdžia priklauso tautai“. Dar po savaitės, gegužės 16 d., Aukščiausioji Taryba priėmė „Estijos valdymo pagrindų laikinosios tvarkos“ įstatymą ir nuo šio momento Estijos SSR Konstitucija faktiškai tapo negaliojanti. Tai reiškė, kad: Estijos valstybinės institucijos tapo nepavaldžios SSRS valdžiai; Aukščiausiajai Tarybai pavesta leisti įstatymus, o Estijos Respublikos vyriausybei suteikti vykdomosios valdžios įgaliojimai; Estijos ir SSRS tarpusavio santykiai bus grindžiami Tartu taikos sutartimi (sudaryta 1920 m. vasario 2 d. pasibaigus Išsilaisvinimo karui); valstybė visiems Estijos gyventojams įsipareigojo garantuoti visuotinai pripažįstamose tarptautinės teisės normose įtvirtintas teises, taip pat ir religijos pasirinkimo bei jos išpažinimo laisves.

1991 m. rugpjūčio 20 d. (t. y. kitą dieną po Maskvoje įvykusio Rugpjūčio pučo) Estijos Respublikos Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į anksčiau įvykusio referendumo rezultatus (už Estijos nepriklausomybę buvo 77,8 proc. jame dalyvavusių piliečių), priėmė nutarimą dėl Estijos nepriklausomybės, taip pat paskelbė kreipimąsi į pasaulio valstybių parlamentus ir vyriausybes. Nepriklausomybės Atstatymo Akte pabrėžta, kad atkuriama 1918 m. vasario 24 d. paskelbta Estijos Respublikos nepriklausomybė, o kreipimesi į pasaulio valstybes kviečiama pripažinti atkurtą nepriklausomą Estijos Respubliką ir atnaujinti dėl okupacijos nutrūkusius diplomatinius santykius.

Kitas jau nepriklausomos ir suverenios valstybės valdžios uždavinys buvo parengti naują Konstituciją. Šiam tikslui pariteto pagrindais (po 30 atstovų) iš Aukščiausiosios Tarybos ir Estijos Kongreso narių buvo sudaryta Konstitucinė asamblėja. 1992 m. balandį pagal parlamentinės respublikos principus parengtos Konstitucijos projektas buvo pateiktas Aukščiausiajai Tarybai, kuri Konstitucijos priėmimo klausimą nusprendė teikti referendumui. 1992 m. birželio 28 d. įvykusio referendumo metu „už“ balsavus beveik 408 tūkstančiams, „prieš“ – šiek tiek daugiau nei 36 tūkstančiams

buvo priimta naujoji Konstitucija ir jos įgyvendinimo įstatymas. Konstitucija įsigaliojo 1992 m. liepos 3 d.

Vadovaujantis Konstitucijos įgyvendinimo įstatymu 1992 m. rugsėjo 20 d. buvo suvienyti Riigikogu ir Respublikos prezidento rinkimai. Šio įstatymo 4 paragrafas numatė, kad įgyvendinant Konstituciją Respublikos prezidento rinkimai, kaip išimtis, įvyks kartu su rinkimais į Riigikogu, t. y. prezidentas bus renkamas visuotiniuose, tiesioginiuose, lygiuose rinkimuose ir slaptu balsavimu penkerių metų kadencijai. Taip pat įtvirtinta, kad jei nė vienas kandidatas negaus daugiau kaip pusės visų rinkimuose dalyvavusių rinkėjų balsų, Respublikos prezidentą išrinks Riigikogu, iš dviejų daugiausia balsų surinkusių asmenų. Atsižvelgiant į tai, kad tiesioginiuose rinkimuose nė vienas iš kandidatų į prezidentus negavo reikiamo balsų skaičiaus, neatidėliotinu spalio 5 d. į pirmąjį posėdį susirinkusių Riigikogu narių darbotvarkės klausimu tapo Respublikos prezidento rinkimai. Iš pirmame rinkimų ture daugiausia rinkėjų balsų surinkusių dviejų kandidatų – Lenarto Merio ir Arnoldo Riuitelio – didesnio parlamento palaikymo susilaukė Lenartas Meris. Jis ir tapo pirmuoju atkurtos nepriklausomos Estijos Respublikos prezidentu.

1992 m. spalio 7 d. Riigikogu priėmė Deklaraciją dėl valstybės konstitucinės valdžios atkūrimo, kuri faktiškai reiškė 1990 m. kovą prasidėjusio pereinamojo laikotarpio pabaigą. Deklaracijoje dar kartą pabrėžta, kad dabartinė Estijos Respublika yra tas pats tarptautinės teisės subjektas, kaip ir 1918 m. vasario 24 d. paskelbta Estijos Respublika, kuri 1940 m. tapo Sovietų Sąjungos agresijos auka ir buvo neteisėtai inkorporuota į Sovietų Sąjungos sudėtį. Tą pačią dieną prezidento ir ministro pirmininko tremtyje pareigas einantis Heinrichas Markas pateikė parlamentui (Riigikogu) pareiškimą dėl savo veiklos nutraukimo. Egzilinė vyriausybė nutraukė veiklą dėl dviejų priežasčių: pirma, Estijos Respublika buvo atkurta, o antra, 1937 m. Konstitucija, kurios pagrindu veikė ši vyriausybė, neteko galios.

II

1992 m. Konstitucijos bruožai. Estijos Respublikos Konstituciją sudaro preambulė ir pagrindinė dalis, susidedanti iš 168 straipsnių, sujungtų į XV skyrių. Konstitucijos preambulėje išreikštas Estijos tautos ryžtas ir tvirta valia stiprinti ir plėtoti sukurtą ir 1918 m. vasario 24 d. paskelbtą valstybę, pagrįstą laisvės, teisingumo ir teisės principais, užtikrinančią santarvę šalyje ir išorinę taiką, visuomenės pažangą ir gerovę, estų tautos ir kultūros išsaugojimą amžiams. Pabrėžiant konstitucinio reguliavimo tęstinumą ir

nepertraukiamumą preambulėje nurodoma, kad šią Konstituciją priėmė Estijos tauta referendumu, vadovaudamasi 1938 m. įsigaliojusios Konstitucijos 1 straipsniu. Pagrindinės Konstitucijos dalies I skyriuje („Bendrosios nuostatos“) Estija skelbiama nepriklausoma ir suverenia demokratine respublika, kurios aukščiausia galia priklauso tautai, o Estijos nepriklausomybė ir suverenitetas įvardijami kaip amžini ir neatimami. Kituose šio skyriaus straipsniuose nustatomi Estijos teritorinio sutvarkymo, valdžios įgyvendinimo vadovaujantis tik Konstitucija ir įstatymais principai, įtvirtinama valstybės valdžių veikla, pagrįsta jų atskyrimu ir pusiausvyra, nurodomas naudingųjų iškasenų ir gamtinių išteklių priskyrimas nacionaliniam turtui, išreiškiamas estų kalbos bei mėlynos, juodos, baltos spalvų, kaip valstybinės kalbos ir valstybinių spalvų, statusas. Kiti Konstitucijos skyriai atitinkamai reglamentuoja pagrindines teises, laisves ir pareigas (II skyrius), tautos klausimus (III skyrius), parlamento, Respublikos prezidento ir vyriausybės veiklą (IV, V, VI skyriai), įstatymų leidybos ir jos procedūrų esminius principus (VII skyrius), finansų ir valstybės biudžeto pagrindus (VIII skyrius), užsienio politiką ir tarptautines sutartis, valstybės gynimą, valstybės kontrolę (IX, X, XI skyriai), teisingumo kanclerio bei teismo statusą ir veiklą (XII, XIII skyriai), vietos savivaldos pagrindus, taip pat Konstitucijos keitimo tvarką (XIV, XV skyriai).[345]

Skaitant Estijos Respublikos Konstitucijos tekstą matyti, jog aukščiausias valstybės įstatymas išreiškia šiuos pagrindinius principus: a) parlamentinės demokratijos ir teisinės valstybės (*the rule of law*); b) valdžių atskyrimo; c) tautos suvereniteto; d) valdymo formos - *res publica*; e) valstybės unitarizmo.

Vienas iš esminių teisinės valstybės elementų yra pamatinių asmens teisių ir laisvių pripažinimas bei reali jų apsauga. 1992 m. Konstitucijoje joms skiriama nemažai dėmesio. Pažymėtina, kad pati Konstitucijos pagrindinės dalies struktūra suteikia ypatingą reikšmę asmens teisėms, nes jos įtvirtinamos jau II Konstitucijos skyriuje, pirmiau išdėstomi tik pamatiniai valstybės ir tautos principai. Šį faktą patvirtina ir tai, kad II skyrius sudaro daugiau nei ketvirtadalį visos Konstitucijos teksto (t. y. 48 iš 168 straipsnių). Viename pagrindinių Konstitucijos principų postuluojama Estijos piliečių, užsienio piliečių ir pilietybės neturinčių asmenų lygybė (9 str. 1 d.). Konstitucija, išplėsdama pagrindines teises ir laisves, suteikia jas ir juridiniams asmenims, kiek jos sutampa su šių asmenų tikslais bei teisių, laisvių ir pareigų esme (9 str. 2 d.). Pagrindinis valstybės įstatymas nustato lygybę prieš įstatymą ir draudžia bet kokią diskriminaciją. Konstitucijoje įtvirtintas

[345] Jarašiūnas E., Mesonis G. Užsienio šalių konstitucijos. – Vilnius: LTU, 2004. P. 161–195.

teisių ir laisvių katalogas neapima kitų teisių ir laisvių, kylančių iš Konstitucijos dvasios arba suderintų su ja ir atitinkančių žmogaus orumo bei socialinio teisingumo, demokratinės, teisinės valstybės principus (10 str.). Šioje teisės normoje galima pastebėti sąsajų su JAV Konstitucijos IX pataisa, nustatančia, kad tam tikrų teisių išvardijimas Konstitucijoje neturi būti vertinamas kaip kitų žmonių teisių paneigimas ir sumažinimas.[346] Tarptautinės sutartys taip pat vaidina svarbų vaidmenį žmogaus teisių apsaugos sistemoje. 1996 m. kovo 13 d. Estija ratifikavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, o 1998 m. kovo 18 d. buvo ratifikuotas ją papildantis protokolas dėl mirties bausmės panaikinimo. Verta paminėti, kad apskritai Estija yra daugiau nei 20 tarptautinių sutarčių ar konvencijų žmogaus teisių apsaugos srityje dalyvė, todėl *a priori* galima teigti, kad jose numatytos teisės ir laisvės yra tiek pat reikšmingos ir vienodai ginamos, kaip ir tos, kurios tiesiogiai įtvirtintos Konstitucijoje.

Nemažai pasaulio valstybių savo Konstitucijose įtvirtina pagrindinių teisių primatą kaip konstitucinį principą. Nors Estijos Konstitucija *expressis verbis* nenurodo šio principo, jis gali būti aiškiai išvestas iš kitų Konstitucijos principų, jos struktūros, konstitucinių institutų ir procedūrų. Pavyzdžiui, tiesiogine pagrindinių teisių viršenybės nuoroda gali būti Konstitucijos 11 straipsnyje nustatyta taisyklė, kad teisės ir laisvės gali būti ribojamos tik remiantis Konstitucija, o tokie ribojimai turi būti būtini demokratinėje visuomenėje ir neturi iškreipti ribojamų teisių ir laisvių esmės.

Kitas teisinės valstybės elementas – įstatymo viršenybės principas – taip pat akivaizdžiai išreikštas Estijos Konstitucijos normose. Vienas iš šio principo aspektų yra tiesiogiai atskleistas jau Konstitucijos 3 straipsnio 1 dalyje. Joje pasakyta, kad valstybės valdžia įgyvendinama tik vadovaujantis Konstitucija ir su ja suderintais įstatymais. Tai pirmiausia reiškia, kad įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios veikla yra galima neperžiangiant tik konstitucinio teisėtumo ribų, todėl kiekvienas sprendimas privalo būti priimtas remiantis Konstitucija ir jai neprieštaraujančiais įstatymais, todėl jokia diskrecija ar savivalė yra negalima. Įstatymo viršenybės idėja gyva ir kituose Konstitucijos straipsniuose. Antai 102 straipsnis nustato, kad Estijos Respublikos įstatymai priimami remiantis Konstitucija; Respublikos vyriausybė, vykdydama įstatymus, leidžia nutarimus ir įsakymus (87 str. 6 p.); ministerijai vadovauja ministras, sprendžiantis ministerijos kompetencijai priskirtus klausimus, įstatymų nustatyta tvarka leidžiantis potvarkius ir įsakymus, taip pat vykdantis kitas įstatymų suteiktas funkcijas; teismai yra nepriklausomi ir savo veikloje remiasi Konstitucija bei įstaty-

[346] Jarašiūnas E., Mesonis G. Užsienio šalių konstitucijos. P. 280.

mais (146 str.). Estijos Aukščiausiojo Teismo Konstitucinės kontrolės skyriaus teisėjai daugelyje savo sprendimų suteikė šiam principui konkretų turinį. 1994 m. sausio 12 d. sprendime teisėjų kolegija nurodė, kad pagal įstatymo viršenybės principą, kuris yra visuotinai pripažįstamas tarptautinės teisės principas, ir remiantis Estijos Respublikos Konstitucijos 3 straipsnio nuostata pagrindinės teisės ir laisvės gali būti apribotos tik vadovaujantis įstatymu. Vėlesniuose sprendimuose plėtodamas šio principo turinį Teismas nurodė, kad pagal Konstitucijos 11, 26, 33 ir 43 straipsnius pagrindinės teisės ir laisvės gali būti apribotos tik remiantis Konstitucija ir įstatymo numatytomis procedūromis. Savo sprendimu suponuodamas įstatymų leidėjo prievolę Teismas pabrėžė, kad pats parlamentas (Riigikogu) turės nuspręsti, kokiais konkrečiais atvejais specialios priemonės galės būti taikomos; jis taip pat privalės nustatyti nuoseklius teisių apribojimus, nedeleguodamas šios užduoties Saugumo policijos pareigūnams arba Aukščiausiojo Teismo teisėjams. Galiausiai teisėjų kolegija nurodė, kad pagal Konstituciją įstatymų leidėjui suteiktos teisės ir nustatytos pareigos negali būti deleguotos vykdomajai valdžiai net ir laikinai arba numatant sąlygą, kad delegavimo kontrolę vykdys teismas.

Įstatymo viršenybės principas taip pat reikalauja pakankamų asmens teisių apsaugos garantijų ir teisinių mechanizmų, galinčių apsaugoti jį nuo valdžios savivalės. Šiuo tikslu Estijos Respublikos Konstitucija nustato, kad kiekvienas asmuo, kurio teisės ar laisvės yra pažeistos, turi teisę kreiptis į teismą (15 str. 1 d.), o jeigu neteisėti veiksmai padaro jam žalos, asmuo turi teisę į moralinės ir materialinės žalos atlyginimą (25 str.). Konstitucija taip pat garantuoja, kad kiekvienas asmuo savo bylos teisminio nagrinėjimo metu turi teisę reikalauti, kad bet kuris įstatymas, kitas teisės aktas ar veiksmas, susijęs su jo byla, būtų pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai. Tačiau kalbant apie žmogaus teisių ir laisvių apsaugą paminėtini ne tik nacionaliniai, bet ir tarptautiniai jų apsaugos teisiniai instrumentai. Estijai ratifikavus Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją kartu buvo pripažinta ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisdikcija, kuri užtikrino papildomas pagrindinių teisių apsaugos garantijas Estijos Respublikoje.

Pereinant prie valdžių atskyrimo principo konstitucinio įtvirtinimo pabrėžtina, kad šis klausimas buvo aktualus per visą Estijos nepriklausomybės laikotarpį. Pavyzdžiui, 1920 m. Konstitucija buvo kritikuojama dėl to, kad joje nebuvo tinkamai suderintos parlamento ir vyriausybės galios, taip pat priekaištaujama dėl akivaizdaus parlamento dominavimo. 1937 m. Konstitucija pasižymėjo kitu kraštutinumu – prezidento, parlamento ir vyriausybės galių pusiausvyra buvo pažeista ir sudarytos prielaidos prezidento insti-

tucijos viršenybei aukščiausių valstybės valdžios institucijų sąrangoje, tiesiogiai atveriant kelią autoritariniam režimui. Atsižvelgiant į neigiamą istorinę patirtį, valdžioms atskirti ir jų galių pusiausvyrai nustatyti buvo skiriama nemažai dėmesio rengiant 1992 m. Estijos Respublikos Konstituciją. Todėl neatsitiktinai šis principas deklaruojamas jau pirmame Konstitucijos skyriuje, kuris dėl ypatingos jo keitimo tvarkos (vadovaujantis Konstitucijos 162 str. šio skyriaus nuostatos keičiamos tik referendumu) yra vadinamas privilegijuotu. Taigi Konstitucijos 4 straipsnis nurodo, kad parlamento, Respublikos prezidento, vyriausybės ir teismų veikla pagrįsta valdžių atskyrimo ir pusiausvyros principu. Ši norma apima keletą elementų ir nustato, kad: Estijos Respublikoje yra trys konstitucinės valdžios – įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė; valstybės valdžios funkciškai ir instituciškai yra atskirtos; valstybės vadžios yra suderintos (tarp jų yra pusiausvyra); valstybės valdžios yra abipusiškai priklausomos viena nuo kitos. Valdžių atskyrimo principas detalizuojamas bei įgyvendinamos kitose Konstitucijos normose, nustatančiose valstybės institucijų kompetenciją ir įgaliojimus. Konstitucijos 59 straipsnis nurodo, kad įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso parlamentui, 86 straipsnis skelbia, jog vykdomoji valstybės valdžia priklauso Respublikos vyriausybei, 146 straipsnis teisingumo vykdymą paveda teismui. Šių normų turinį aiškiausiai atskleidžia konstitucinę priežiūrą vykdančio Estijos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija. 1996 m. gruodžio 20 d. sprendime Teismas pažymėjo, kad pagal Konstituciją viešosios valdžios įgyvendinimo konstitucinis ir demokratinis pagrindas yra tai, kad jis privalo būti pagrįstas teise (Preambulė), valdžių atskyrimo ir pusiausvyros (4 str.), demokratijos (10 str.) bei teisinės valstybės principais. Tuo tikslu, siekiant apsaugoti kiekvieno asmens teises, įstatymų leidybos ir vykdomosios valdžios funkcijos turi būti atskirtos bei tiksliai apibrėžtos, o šių funkcijų vykdymas privalo atitikti Konstituciją ir pripažintus teisės teorijos principus. Kompetencijos dviprasmiškumas arba valdžios pertekliaus teisinė tikrovė kelia į pavojų tiek valstybės valdžios įgyvendinimui, tiek ir kiekvieno teisėms bei laisvėms.

Tautos suvereniteto principas įprasmintas Konstitucijos 1 straipsnyje, skelbiančiame, kad Estija yra nepriklausoma ir suvereni demokratinė respublika, o jos aukščiausia galia priklauso tautai. Šis principas pirmiausia pabrėžia tautą kaip valstybės valdžios turėtoją ir šaltinį bei jos vaidmenį – t. y. žmonėms suteiktą teisę nustatyti politinės valdžios struktūrą. Tačiau svarbu pažymėti, jog šis procesas turi būti tiesiogiai susijęs su legitimumu ir valia, kylančia iš tautos. Kita vertus, šis principas reiškia, kad tauta turi konstitucines galias. Tauta yra ir bus valstybės valdžios turėtoja, nors vykdyti šią valdžią pavesta įstatymų leidžiamajai, vykdomajai ir teisminei val-

džiai. Tauta taip pat įgyvendina savo valdžią įvairiomis formomis, numatytomis Konstitucijoje.

Estijos Konstitucijos III skyriuje, pavadintame Tauta, nustatyta, kad aukščiausią valstybinę galią tauta vykdo per piliečius, galinčius balsuoti parlamento rinkimuose ir referendume (56 str.). Pažymėtina, kad Konstitucija numato atvejus, kai sprendimas tam tikru klausimu gali būti priimtas tik referendumu bei reglamentuoja sritis, kurios negali būti referendumo objektas. Pavyzdžiui, Konstitucijos 162 straipsnyje įtvirtinama, jog pirmojo ir penkioliktojo Konstitucijos skirsnio nuostatos gali būti keičiamos tik referendumu, o 106 straipsnyje numatoma, kad klausimai, susiję su biudžetu, mokesčiais, finansiniais valstybės įsipareigojimais, nepaprastosios padėties įvedimu ir atšaukimu, tarptautinių sutarčių ratifikavimu, negali būti svarstomi referendume.

Nagrinėjant Konstitucijoje įtvirtintus tiesioginės demokratijos institutus, per kuriuos tauta, būdama aukščiausios suverenios galios turėtoja, tiesiogiai dalyvauja priimant svarbiausius valstybės sprendimus, pasigendama daugelio pasaulio valstybių pripažinto konstitucinio demokratinio instrumento – įstatymų leidybos iniciatyvos teisės įtvirtinimo. Šis klausimas rengiant 1992 m. Estijos Konstitucijos projektą susilaukė didelių diskusijų. Nemažai Konstitucijos rengėjų laikėsi nuomonės, kad Konstitucija turi numatyti įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, įtvirtintą 1920 m. Estijos Konstitucijoje. Šios Konstitucijos 31 straipsnis skelbė, jog 25 000 balsavimo teisę turinčių piliečių gali siūlyti, kad įstatymas būtų priimtas, pakeistas arba pripažintas netekusiu galios. Tačiau siūlymai pagrindiniame šalies įstatyme numatyti tokią piliečių teisę nesusilaukė tvirto palaikymo. Konstitucinė Asamblėja nepritarė šios teisės įtvirtinimui motyvuodama tuo, kad kiekvienam Riigikogu nariui bus suteikta galimybė pateikti įstatymo projektą ir kad tas narys, būdamas tautos atstovu ir suprasdamas tam tikros visuomenei aktualios problemos reikšmingumą, inicijuos atitinkamas įstatymų leidybos procedūras.

Trumpai aptariant kitą Konstitucijos išreiškiamą principą pabrėžtina, kad respublikos valdymo forma buvo įtvirtinta visose Estijos konstitucijose, arba, kitaip sakant, Estijos valstybė niekada ir nenaudojo jokios kitos valstybės valdymo formos. Kaip jau minėta, Konstitucijos 1 straipsnis nustato, kad Estija yra demokratinė respublika. Būtina pažymėti, kad nei 1920 m., nei 1937 m. Estijos konstitucijose nebuvo vartojamos sąvokos „demokratinė respublika“. Jų tekstuose Estija buvo skelbiama „nepriklausoma ir suverenia respublika“. Dabar galiojančios Konstitucijos projekto pirminiame variante taip pat nebuvo respublikos pažyminio – „demokratinė“, tačiau į Konstitucijos tekstą jis buvo įtrauktas vėliau, svarstant projektą. Demokra-

tinės respublikos principas Konstitucijos kontekste gali būti išreikštas kaip tautos ir valstybės valdžios sąjunga, kurioje tauta yra kertinis viešosios valdžios akmuo.

Valstybės unitarizmo principas įtvirtinamas Estijos Konstitucijos 2 straipsnyje – Estija savo sandara yra vientisa valstybė, jos teritorija, teritoriniai vandenys ir oro erdvė yra vientisa ir nedaloma visuma. Šis principas taip pat reiškia, kad pagal Konstituciją Estijos Respublikoje negali būti autonominių nacionalinių teritorinių vienetų. Analogiškas šio konstitucinio principo turinys buvo atskleistas ir Estijos Aukščiausiojo Teismo Konstitucinės kontrolės skyriaus 1993 m. birželio 28 d. ir rugsėjo 6 d. sprendimuose, susijusiuose su Narvos ir Sillamae miestų tarybų mėginimais sukurti autonominius teritorinius vienetus.[347] Nagrinėdamas šias bylas Aukščiausiasis Teismas pažymėjo, kad nacionalinės teritorinės autonomijos įkūrimas yra ne teritorinio administracinio vieneto, o valstybės interesas ir jis turi būti išspręstas numatytais būdais. Taigi vietos valdžios sprendimas surengti referendumą dėl autonomijos pranoksta jos kompetenciją ir prieštarauja Konstitucijos 154 straipsnio 1 dalies nuostatoms. Konstitucijos 50 straipsnis tautinės kultūros puoselėjimo tikslais suteikia tautinėms mažumoms teisę kurti savivaldos įstaigas Nacionalinių mažumų kultūros autonomijos įstatymo nustatytomis sąlygomis ir tvarka. Konstitucija nenumato nacionalinės-teritorinės autonomijos.

III

Parlamentas (Riigikogu). Estijos vienerių rūmų parlamentą, reziduojantį Toompea pilyje Taline, sudaro 101 narys, renkamas ketverių metų kadencijai laisvuose rinkimuose pagal proporcinę rinkimų sistemą, remiantis visuotine, tiesiogine ir lygia rinkimų teise bei slaptu balsavimu. Riigikogu nariu gali būti renkamas ne jaunesnis kaip 21 metų ir balsavimo teisę turintis Estijos Respublikos pilietis. Pasyviąja parlamento rinkimų teise negali naudotis asmenys, teismo pripažinti neveiksniais ar teismo sprendimu nuteisti ir atliekantys bausmę laisvės atėmimo vietose. Parlamento nario pareigos nesuderinamos su jokiomis kitomis pareigomis valstybės įmonėse ir organizacijose. Riigikogu narys negali būti Respublikos prezidentu, mi-

[347] Decision No. 2 of the Constitutional Review Panel of the Supreme Court, Review of Proposal of the Legal Chancellor Made under §142 (2) of the Constitution to Repeal the Decision No. 15/163 of the Narva City Council of 28 June 1993 Attitude Towards the Aliens Act (11 August 1993). – RT I 1993, 59, 841.

nistru, teisėju, Europos parlamento nariu, teisingumo kancleriu, vietos valdžios institucijų nariu, miesto meru ir kitu valstybės pareigūnu ar tarnautoju. Parlamento narį paskyrus į Respublikos vyriausybę jo įgaliojimų laikas yra sustabdomas ir atnaujinamas tik tada, kai asmuo atleidžiamas iš pareigų vyriausybėje. Parlamento nario, jam dirbant vyriausybėje, pareigas eina jį pakeičiantis parlamento narys.

Per 10 dienų nuo rinkimų į parlamentą rezultatų paskelbimo Respublikos prezidentas kviečia naujos sudėties Riigikogu į pirmąjį posėdį. Naujos kadencijos parlamento pirmajam posėdžiui, iki bus išrinktas Riigikogu pirmininkas, vadovauja Nacionalinio rinkimų komiteto pirmininkas arba jo pavaduotojas. Pirmojo posėdžio metu išrenkamas parlamento pirmininkas ir du vicepirmininkai. Iš šių trijų parlamento narių susideda Riigikogu valdyba – kolegiali vadovaujanti institucija, kuri organizuoja Riigikogu darbą ir užtikrina jo administravimą. Kalbant apie kitus parlamento struktūrinius elementus pasakytina, kad jame veikia nuolatiniai komitetai (šiuo metu jų yra 11), taip pat gali būti sudaromos įvairios laikinosios komisijos. Riigikogu procedūros įstatymas taip pat numato, kad ne mažiau nei penki iš tos pačios politinės partijos sąrašo išrinkti Riigikogu nariai gali jungtis į frakcijas.

Estijos Konstitucijos 59 straipsnis nustato, kad įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso parlamentui, tačiau be šios pagrindinės savo funkcijos Riigikogu taip pat priima nutarimus dėl referendumų; renka Respublikos prezidentą; ratifikuoja ir denonsuoja tarptautines sutartis; įgalioja kandidatą į ministro pirmininko postą suformuoti Respublikos vyriausybę; tvirtina valstybės biudžetą ir jo vykdymo ataskaitą; Respublikos prezidento siūlymu skiria Aukščiausiojo Teismo pirmininką, Estijos banko tarybos pirmininką, valstybės kontrolierių, teisingumo kanclerį, karinių pajėgų vadą ar vyriausiąjį vadą; Aukščiausiojo Teismo pirmininko siūlymu skiria Aukščiausiojo Teismo narius; skiria Estijos banko tarybos narius, vyriausybės teikimu sprendžia klausimus dėl valstybinių paskolų naudojimo ir kitų finansinių valstybės įsipareigojimų prisiėmimo; daro pareiškimus, deklaracijas ir reiškia apeliacijas Estijos tautai, kitoms valstybėms ir tarptautinėms organizacijoms; teikia valstybinius apdovanojimus, karinius ir diplomatinius laipsnius; gali pareikšti nepasitikėjimą Respublikos vyriausybei, ministrui pirmininkui ar ministrui; įveda Respublikoje nepaprastąją padėtį; Respublikos prezidento teikimu įveda karo padėtį, skelbia mobilizaciją ar jos pabaigą; sprendžia kitus valstybės klausimus, kurių Konstitucija nepriskiria Respublikos prezidentui, Respublikos vyriausybei, kitoms valstybinėms įstaigoms ar savivaldybėms.

Keletą pastabų būtų galima pasakyti ir apie parlamento vykdomą vyriausybės politinę kontrolę. Iš galimų šios kontrolės mechanizmų paminėtini: 1) *interpeliacijos teisė.* Pagal Konstitucijos 74 straipsnį parlamento nariai turi teisę pateikti paklausimus Respublikos vyriausybei ir jos nariams. Į paklausimus turi būti atsakyta parlamento posėdyje per 20 sesijos dienų; 2) *rezoliucijos teisė.* Tai parlamento teisė kreiptis į vyriausybę arba jos narį dėl tam tikrų veiksmų atlikimo ar atliekamų veiksmų nutraukimo. Tačiau šis kreipimasis nėra teisiškai įpareigojantis. Konstitucijos 65 straipsnio 11 punktas įtvirtina, kad parlamentas skelbia pareiškimus, deklaracijas ir reiškia apeliacijas Estijos tautai, kitoms valstybėms ir tarptautinėms organizacijoms. Taigi, nors Konstitucija tiesiogiai ir nenurodo, tačiau šiuo atveju darytina išvada, kad toks parlamento pareiškimas, adresuotas vyriausybei, nėra privalomas. Visai kitos teisinės pasekmės kyla, kai parlamentas, vadovaudamasis Konstitucijos 103 straipsnio nuostata ir remdamasis sprendimu, priimtu jo narių balsų dauguma, kreipiasi į vyriausybę siūlydamas inicijuoti parlamento rekomenduoto projekto priėmimą; 3) *tyrimo teisė.* Šiuo atveju kalbama apie parlamento teisę sudaryti laikinąją tyrimo komisiją turint tikslą ištirti aukščiausių vykdomosios valdžios pareigūnų veiklą; 4) *balsavimas dėl nepasitikėjimo.* Estijos Konstitucijos 65 straipsnio 13 punktas nustato, kad parlamentas gali pareikšti nepasitikėjimą Respublikos vyriausybe, ministru pirmininku ar ministru; 5) *biudžeto tvirtinimas.* Parlamentas priima įstatymą dėl visų valstybės pajamų ir išlaidų biudžeto, kurio projektą ne vėliau kaip prieš tris mėnesius iki naujų biudžetinių metų pradžios parlamentui teikia Respublikos vyriausybė.

IV

Respublikos prezidentas. Estijos Respublikos prezidento institucijos statusas istoriniu požiūriu nebuvo pastovus. Jos įtaka ir autoriteto laipsnis laikui bėgant keitėsi keletą kartų (pavyzdžiui, pagal 1920 m. Konstituciją Respublikos prezidento pareigybės iš viso nebuvo, o valstybei atstovavo Riigikogu pirmininkas ir Valstybės seniūnas, ėjęs vyriausybės vadovo pareigas. 1937 m. Konstitucija jau labai aiškiai nustatė prezidentinės respublikos valdymo modelį, kuris užtikrino prezidento dominavimą valstybės valdyme ir valstybės institucijų sistemoje).

Pagal dabar galiojančią 1992 m. Konstituciją Estijos Respublikos prezidentu gali būti išrinktas ne jaunesnis kaip 40 metų amžiaus Estijos pilietis pagal kilmę. Valstybės vadovo pareigos nėra suderinamos su jokiomis kitomis renkamomis arba skiriamomis pareigomis. Konstitucija taip pat nu-

mato išrinkto prezidento pareigą jo įgaliojimų metu sustabdyti savo veiklą politinėse partijose. Prezidentas renkamas penkerių metų kadencijai, o tas pats asmuo negali būti renkamas Respublikos prezidentu daugiau kaip du kartus iš eilės.

Estijoje įtvirtintas parlamentinės respublikos valdymo modelis suponuoja šiam modeliui būdingą prezidento rinkimų tvarką ir jo įgaliojimus. Pagal Konstituciją Respublikos prezidentą renka parlamentas arba rinkimų kolegija. Kandidatą į Respublikos prezidento postą turi siūlyti ne mažiau kaip penktadalis parlamento narių. Kiekvienas Riigikogu narys gali siūlyti ne daugiau kaip vieną kandidatą. Eiliniai Respublikos prezidento rinkimai vyksta ne anksčiau kaip likus 60 dienų ir ne vėliau kaip likus 10 dienų iki Respublikos prezidento kadencijos pabaigos. Renkant Respublikos prezidentą parlamente gali vykti ne daugiau kaip trys rinkimų turai. Antras ir trečias turai vyksta tuo atveju, jei pirmojo balsavimo metu nė vienas iš registruotų kandidatų nesurenka dviejų trečdalių visų parlamento narių balsų daugumos. Antras prezidento rinkimų turas yra rengiamas kitą dieną po pirmojo balsavimo. Antrajam turui yra pateikiamas naujas kandidatų sąrašas. Jei ir šio balsavimo metu nė vienas iš kandidatų nesurenka reikiamos balsų daugumos (dviejų trečdalių visų parlamento narių), tą pačią dieną yra rengiamas trečiasis rinkimų turas, kuriame prezidentas renkamas iš dviejų kandidatų, antrame ture surinkusių daugiausia balsų. Trečiajame rinkimų ture neišrinkus Respublikos prezidento Riigikogu pirmininkas per vieną mėnesį šaukia rinkimų kolegiją. Rinkimų kolegiją sudaro parlamento nariai ir savivaldybių tarybų atstovai. Savivaldybių tarybų atstovų skaičius rinkimų kolegijoje nustatomas pagal Estijos nacionaliniame rinkimų registre esantį šio administracinio teritorinio vieneto balsavimo teisę turinčių piliečių skaičių (atsižvelgdamos į piliečių skaičių savivaldybių tarybos gali deleguoti 1, 2, 4 arba 10 atstovų). Vietos savivaldos institucijų (tarybų) atstovais rinkimų kolegijoje gali būti Estijos piliečiai – savivaldybės tarybos nariai. Savivaldybių tarybų atstovai į rinkimų kolegiją turi būti išrinkti ne vėliau kaip prieš 7 dienas iki Respublikos prezidento rinkimų datos. Kandidatą į Respublikos prezidento postą gali siūlyti ne mažesnė kaip iš 21 rinkimų kolegijos nario sudaryta grupė. Pirmojo rinkimų kolegijoje vykstančio rinkimų turo metu balsuojama už tuos kandidatus, kurie dalyvavo Riigikogu vykusių prezidento rinkimų trečiajame ture, ir tuos, kuriuos kandidatais pasiūlo nustatytas rinkimų kolegijos narių skaičius. Pirmajame ture įvykusio balsavimo metu išrinktu laikomas tas kandidatas, kuris gauna daugiau nei pusės visų rinkimų kolegijos narių balsų daugumą. Jei nė vienas iš kandidatų nesurenka reikalaujamos daugumos, tą pačią dieną yra rengiamas kitas rinkimų turas, kurio metu prezidentas renkamas iš daugiausia balsų

surinkusių dviejų kandidatų. Jei ir šio turo metu kandidatas į prezidentus negauna reikalaujamo balsų skaičiaus, ne vėliau kaip po 14 dienų nuo nesėkmingai rinkimų kolegijoje pasibaigusių prezidento rinkimų, neeilinius prezidento rinkimus rengia Riigikogu[348].

Jau minėta, kad prezidento įgaliojimų apimtį lemia valstybės valdymo modelis. Atsižvelgiant į tai, kad Estija yra parlamentinė respublika, negalima tikėtis, jog prezidentas disponuos plačiomis konstitucinėmis teisėmis, o prezidento institucija užims vyraujančią padėtį valstybės institucijų sistemoje. Estijos Respublikos Konstitucija numato, jog Respublikos prezidentas atstovauja valstybei tarptautiniuose santykiuose; vyriausybės teikimu skiria ir atšaukia Estijos Respublikos diplomatinius atstovus, taip pat priima užsienio valstybių diplomatinių atstovų įgaliojamuosius ir atšaukiamuosius raštus; skelbia eilinius ir pirmalaikius parlamento rinkimus; sušaukia naujai išrinktus Riigikogu narius į pirmąjį posėdį; teikia siūlymus parlamento pirmininkui dėl neeilinių sesijų sušaukimo; skelbia įstatymus ir pasirašo ratifikavimo raštus; leidžia dekretus; inicijuoja Konstitucijos pataisas; Konstitucijos nustatyta tvarka skiria ministrą pirmininką, skiria ir atleidžia vyriausybės narius; teikia parlamentui Aukščiausiojo Teismo pirmininko, Estijos banko tarybos pirmininko, valstybės kontrolieriaus, teisingumo kanclerio ir karinių pajėgų vado arba vyriausiojo vado kandidatūras; Estijos banko tarybos siūlymu skiria Estijos banko prezidentą; Aukščiausio Teismo siūlymu skiria teisėjus; vyriausybės ir gynybos pajėgų vado siūlymu skiria ir atleidžia gynybos pajėgų karinę vadovybę; teikia valstybės apdovanojimus, karinius ir diplomatinius laipsnius; prezidentas yra aukščiausias Estijos nacionalinės gynybos vadas; teikia siūlymus parlamentui dėl karo padėties įvedimo, mobilizacijos paskelbimo ar atšaukimo, nepaprastosios padėties paskelbimo; užpuolus Estiją skelbia karo padėtį ir mobilizaciją bei skiria vyriausiąjį gynybos pajėgų vadą; teikia malonę nuteistiesiems; Konstitucijos nustatyta tvarka inicijuoja baudžiamąjį kaltinimą teisingumo kancleriui. Konstitucija suteikia valstybės vadovui teisę vetuoti Riigikogu priimtus įstatymus įtvirtindama, kad Respublikos prezidentas turi teisę neskelbti parlamento priimto įstatymo ir per 14 dienų motyvuotai grąžinti jį parlamentui pakartotinai svarstyti. Jei parlamentas pakartotinai priima grąžintą įstatymą be prezidento siūlomų pataisų, Respublikos prezidentas arba paskelbia įstatymą, arba kreipiasi į Aukščiausiąjį Teismą siūlydamas įstatymą paskelbti prieštaraujančiu Konstitucijai. Jei teismas įstatymą pripažįsta neprieštaraujančiu Konstitucijai, prezidentas jį paskelbia. Konstitucija taip

[348] President of the Republic Election Act // http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=026

pat numato, kad jei parlamentas negali susirinkti į posėdį, Respublikos prezidentas, jeigu tai neatidėliotinai reikalinga, turi teisę leisti dekretus, turinčius įstatymo galią, kuriuos pasirašo parlamento pirmininkas ir ministras pirmininkas. Parlamentui susirinkus į posėdį, prezidentas pateikia dekretus parlamentui ir šis nedelsdamas priima įstatymą dėl jų patvirtinimo arba atšaukimo.

V

Respublikos vyriausybė. Estijos Respublikos Konstitucija vykdomąją valstybės valdžią paveda Respublikos vyriausybei, kuri vykdo valstybės vidaus ir užsienio politiką; vadovauja vyriausybės įstaigoms ir koordinuoja jų veiklą; vykdo įstatymus, rezoliucijas, Respublikos prezidento dekretus; teikia parlamentui ratifikuoti ir denonsuoti tarptautines sutartis; rengia valstybės biudžeto projektą ir teikia jį parlamentui; vykdo valstybės biudžetą ir teikia parlamentui jo vykdymo ataskaitą; leidžia nutarimus ir įsakymus; palaiko ryšius su užsienio valstybėmis ir t. t.

Respublikos vyriausybę sudaro ministras pirmininkas ir ministrai. Pagal šiuo metu galiojantį Estijos Respublikos vyriausybės įstatymą Estijoje veikia 12 ministerijų: Švietimo ir mokslinių tyrimų, Teisingumo, Gynybos, Aplinkos, Kultūros, Ekonomikos reikalų ir ryšių, Žemės ūkio, Finansų, Regionų reikalų, Vidaus reikalų, Socialinių reikalų, Užsienio reikalų[349]. Įstatymas taip pat numato, kad Respublikos prezidentas, ministro pirmininko siūlymu gali paskirti ministrus „be portfelio“, kurie nevadovaus ministerijoms, tačiau atliks specialius pavedimus arba funkcijas. Respublikos prezidentas taip pat turi teisę skirti ministrą vadovauti dviem ministerijoms. Vyriausybės įstatymas apibrėžia jos narių skaičių nurodydamas, kad Respublikos vyriausybė negali būti sudaryta daugiau nei iš 15 narių. Kalbant apie vyriausybės narių teisinį statusą pažymėtina, kad jie negali eiti jokių pareigų valstybinėse įstaigose ir organizacijose, taip pat priklausyti privačios komercinės įmonės valdybai ar jai vadovauti. Baudžiamojon atsakomybėn Respublikos vyriausybės nariai gali būti patraukti tik teisingumo kanclerio siūlymu, jei tam pritaria dauguma parlamento narių.

Atskleidžiant vyriausybės formavimą, be abejonės, pirmiausia tenka pradėti nuo ministro pirmininko skyrimo procedūros. Pagal Konstituciją Respublikos prezidentas per 14 dienų nuo Respublikos vyriausybės atsistatydinimo skiria ministrą pirmininką, kurio pareiga – suformuoti naują vy-

[349] Government of the Republic Act (consolidated text Aptil 2004) // http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=026

riausybę. Kandidatu į vyriausybės vadovo postą paprastai tampa daugumą parlamente laimėjusios partijos atstovas arba valdančiajai politinių partijų koalicijai priimtinas kandidatas. Per 14 dienų nuo paskyrimo sudaryti naują vyriausybę ministras pirmininkas teikia pranešimą parlamentui apie būsimosios vyriausybės formavimą. Ministras pirmininkas, parlamentui atviru balsavimu suteikus įgaliojimus formuoti vyriausybę, per 7 dienas pateikia vyriausybės narių sąrašą Respublikos prezidentui ir prezidentas per 3 dienas paskiria vyriausybę.

Jei prezidento paskirtas ministras pirmininkas negauna Riigikogu narių daugumos pritarimo, nesuformuoja vyriausybės arba atsisako ją suformuoti, Respublikos prezidentas turi teisę teikti kitą ministro pirmininko kandidatūrą. Jei per 7 dienas valstybės vadovas to nepadaro arba paskirtas ministras pirmininkas vėl negauna įgaliojimų iš parlamento, taip pat jei ministras pirmininkas nesuformuoja vyriausybės ar atsisako tai padaryti, teisė teikti ministro pirmininko kandidatūrą pereina parlamentui. Tokiu atveju parlamentas teikia Respublikos prezidentui ministro pirmininko kandidatūrą, o šis – prezidentui vyriausybės narių sąrašą. Jei sąrašas per 14 dienų nuo teisės teikti ministro pirmininko kandidatūrą perėjimo parlamentui nepateikiamas, Respublikos prezidentas skelbia pirmalaikius parlamento rinkimus.

Apibūdinus esminius Respublikos vyriausybės sudarymo momentus derėtų atskleisti ir Konstitucijoje nustatytus pagrindinius teisinius mechanizmus, leidžiančius vyriausybei daryti įtaką įstatymų leidžiamajai valdžiai. Pirmiausia paminėtina, kad pagal Konstitucijos 103 straipsnį Respublikos vyriausybė turi įstatymų leidybos iniciatyvos teisę. Kaip rodo praktika, būtent vyriausybė pateikia didžiąją dalį įstatymų projektų (75–80 proc.). Kitas atsvaros mechanizmas įtvirtintas Konstitucijos 97 straipsnio 4 dalyje, kurioje sakoma, kad pareiškus nepasitikėjimą vyriausybe arba ministru pirmininku Respublikos prezidentas per tris dienas vyriausybės siūlymu gali paskelbti neeilinius parlamento rinkimus. Kita, ne taip jau dažnai valstybių Konstitucijose pasitaikanti vyriausybės poveikio parlamentui priemonė – numatyta Konstitucijos 98 straipsnyje. Jis skelbia, kad Respublikos vyriausybė, teikdama įstatymo projektą parlamentui, turi teisę projekto priėmimą sieti su balsavimu dėl pasitikėjimo vyriausybe. Jei parlamentas nepriima įstatymo projekto, Respublikos vyriausybė atsistatydina. Nepaisant konstitucinių garantijų, įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžios tampa glaudžiau susijusios tarpusavio ryšiais, jeigu vyriausybės formuojamos politinių koalicijų pagrindu. Tuomet konkrečios politinės partijos ar politinės grupės gali kontroliuoti ir parlamento, ir vyriausybės veiklą. Įvertinant tai, kad tokios tendencijos negali būti absoliučiai eliminuojamos ir siekiant iki mini-

mumo sumažinti valdžios sutelkimą, sukuriamas veiksmingas administracinės ir konstitucinės justicijos mechanizmas, garantuojantis abiejų valdžių konstitucinį funkcionavimą.

VI

Teismai. Asmens teisių ir laisvių apsauga neišvengiamai susijusi su jų teisminės gynybos užtikrinimu. Estijos Respublikos Konstitucija kiekvienam asmeniui, kurio teisės ir laisvės yra pažeistos, garantuoja teisę kreiptis į teismą, teisę dalyvauti nagrinėjant jo bylą teisme, taip pat paduoti aukštesnės instancijos teismui apeliacinį skundą dėl teismo sprendimo, priimto jo byloje.

Konstitucija įtvirtina teismo proceso viešumo principą numatydama konkrečias aplinkybes, kai šio principo taikymas gali būti apribotas (siekiant apsaugoti komercinės veiklos paslaptis, moralę, šeimos ir asmeninį gyvenimą arba užtikrinti nepilnamečio, nukentėjusiojo ar teisingumo interesus), taip pat nustato nekaltumo prezumpciją teigdama, kad asmuo negali būti laikomas kaltu iki teismo kaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo jo atžvilgiu, skelbia draudimą bausti už tą pačią veiką du kartus (*ne bis in idem*) ir pan.

Minėtiems principams užtikrinti bei asmens teisėms ir laisvėms garantuoti sukuriama teisinė sistema, kurioje galutinis žodis tenka teismui. Todėl neatsitiktinai teismui suteikiama išimtinė teisė vykdyti teisingumą ir įtvirtinamas teismo nepriklausomumas bei paklusimas tik Konstitucijai ir įstatymams.

Estijos Respublikos teismų sistemą sudaro apskričių, miestų ir administraciniai teismai, apygardų teismai ir Aukščiausiasis Teismas. Specialių kategorijų byloms spręsti Konstitucija leidžia steigti specializuotus teismus, tačiau draudžia sudaryti ypatinguosius teismus. Minėti apskričių, miestų ir administraciniai teismai yra pirmosios instancijos teismai. Šiuo metu Estijoje veikia 14 apskričių teismų – 2 miestų (Talino ir Narvos) ir 4 administraciniai teismai (Talino, Tartu, Piarnu ir Johvi). Apskričių ir miestų teismai nagrinėja civilines ir baudžiamąsias bylas, o administracinius ginčus sprendžia administraciniai teismai. Atkreiptinas dėmesys, kad administraciniai teismai yra atskirti nuo bendrosios kompetencijos teismų tik pirmojoje teisminėje instancijoje, nes civilines, administracines ir baudžiamąsias bylas apeliacine tvarka nagrinėja trys apygardų teismai (Talino, Tartu ir Viru). Apygardos teismai atsižvelgiant į nagrinėjamų bylų rūšį suskirstyti į skyrius

(civilinių, administracinių, baudžiamųjų bylų). Aukščiausia teisminė instancija Estijoje yra Aukščiausiasis Teismas, kurio buveinė yra Tartu mieste. Aukščiausiasis Teismas peržiūri teismų sprendimus kasacine tvarka ir vykdo konstitucinę kontrolę.

Estijos Respublikos Konstitucija ir Teismų įstatymas nustato, kad teisėjai yra skiriami iki gyvos galvos, o iš pareigų jie gali būti pašalinti tik teismo sprendimu. Teismų įstatymo 48 straipsnyje nurodoma, kad maksimalus teisėjo amžius yra 67 metai. Teisėju gali tapti Estijos Respublikos pilietis, įgijęs aukštąjį teisinį išsilavinimą, mokantis estų kalbą, pasižymintis aukšta morale ir asmeniniais gebėjimais dirbti teisėju. Kandidatas į pirmosios instancijos teismo teisėjus privalo būti atlikęs teisėjo praktiką ir išlaikęs teisėjo egzaminą. Apygardos teismo teisėju gali būti skiriamas patyręs ir pripažintas teisininkas, išlaikęs teisėjo egzaminą, išskyrus tą atvejį, kai apygardos teismo teisėju skiriamas asmuo, prieš tai ėjęs teisėjo pareigas. Įstatymas draudžia skirti teisėju asmenį, nuteistą dėl nusikaltimo; pašalintą iš teisėjo, notaro ar antstolio pareigų; pašalintą iš Estijos advokatų asociacijos; atleistą iš viešosios tarnybos dėl drausminio nusižengimo; taip pat bankrutavusį asmenį.

Pirmosios instancijos ir apeliacinės instancijos teismų teisėjus skiria Respublikos prezidentas Aukščiausiojo Teismo *en banc* siūlymu. Aukščiausiojo Teismo pirmininką skiria parlamentas Respublikos prezidento teikimu, o šio Teismo teisėjus taip pat skiria Riigikogu iš tų kandidatų, kuriuos jam pateikia Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Teisėjų pareigos nėra suderinamos su jokiomis kitomis renkamomis ar skiriamomis pareigomis, išskyrus pedagoginę ar mokslinę veiklą, tačiau ši veikla neturi trukdyti teisėjui atliti oficialias pareigas ir būti nepriklausomam vykdant teisingumą. Teismų įstatymas numato, kad teisėjas negali būti Riigikogu, savivaldybių tarybų nariu, politinių partijų nariu, bendrovės steigėju, valdybos ar stebėtojų tarybos nariu, užsienio bendrovės skyriaus vadovu ir t. t.

Teisėjų imuniteto nuo baudžiamosios atsakomybės panaikinimo klausimas reglamentuojamas Konstitucijos 153 straipsnyje. Jame numatyta, kad teisėjas baudžiamojon atsakomybėn gali būti patrauktas tik Aukščiausiojo Teismo siūlymu ir Respublikos prezidento sutikimu. Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir jo nariai baudžiamojon atsakomybėn gali būti patraukti tik teisingumo kanclerio siūlymu ir daugumos Riigikogu narių pritarimu.

Pagal Konstituciją teismai vykdo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių kontrolę, kuri pirmuoju atveju pasireiškia tuo, kad: Aukščiausiasis Teismas, vykdydamas konstitucinę kontrolę, turi teisę įstatymą ar kitą teisės aktą pripažinti prieštaraujančiu Konstitucijai ir paskelbti jį negaliojančiu (152 str. 2 d.); teismas, spręsdamas bylą, netaiko Konstitucijai prieš-

taraujančių įstatymų (152 str. 1 d.); Aukščiausiasis Teismas gali pripažinti Riigikogu narį negalinčiu toliau eiti pareigų parlamente. Tokio sprendimo pagrindu nutrūksta parlamento nario įgaliojimai (64 str. 2 d. 4 p.).

Teisminės valdžios įtaka įstatymų vykdomajai valdžiai įgyvendinama: administraciniams teismams kontroliuojant vykdomosios valdžios veiksmų teisėtumą, kad būtų apsaugotos asmens teisės ir laisvės (15 str., 148 str. 1 d.); teismams tikrinant, ar vykdomosios valdžios priimti teisės aktai atitinka Konstituciją (15 str., 152 str. 1 d.); Aukščiausiajam Teismui sprendžiant, ar Respublikos prezidento būklė leidžia jam toliau eiti savo pareigas (83 str. 1 d.).

Kita vertus, teisminė valdžia nėra visiškai izoliuota nuo kitų valdžių įtakos. Pagal Konstituciją įstatymų leidžiamoji valdžia gali turėti įtakos teisminei valdžiai šiais būdais: a) leidžiant įstatymus (65 str. 1 d.), b) tvirtinant valstybės biudžetą (t. y. numatant biudžeto įstatyme atitinkamus jo asignavimus, skiriamus teismams finansuoti ir pan.), c) skiriant Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir Aukščiausiojo Teismo teisėjus (150 str. 1 d. ir 2 d.).

Konstitucija taip pat nustato mechanizmą, sudarantį galimybes vykdomajai valdžiai daryti įtaką teismams. Pavyzdžiui, šis poveikis įmanomas rengiant valstybės biudžeto projektą ir jį vykdant (87 str. 1 d. 5 p.), darant įtaką teismų veiklai srityse, nesusijusiose su tiesioginiu teisingumo vykdymu, per nepriklausomas priežiūros institucijas – Valstybės kontrolę ar Teisingumo kanclerį (133 str. 1 d. 2 p. ir 139 str. 3 d.), Respublikos prezidentui skiriant teisėjus (150 str. 3 d.), rengiant įstatymų projektus (103 str. 1 d. 4 p.).

Taigi remiantis Estijos Respublikos teisės sistemoje įtvirtintais konstitucinio reguliavimo pagrindais galima teigti, kad įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios kompetencija bei įgaliojimai yra aiškiai atskirti, o teisingumo vykdymas, kaip viena iš pagrindinių valstybės funkcijų, yra griežtai atskirtas nuo kitų valdžių poveikio.

VII

Konstitucinė kontrolė. Kitaip nei šiuolaikinėse konstitucijose, Estijos pagrindiniame įstatyme nėra atskiro skyriaus ar poskyrio, reglamentuojančio konstitucinę kontrolę. Kita vertus, Estijoje nėra ir atskiro Konstitucinio Teismo. Penkių Konstitucijos straipsnių, išdėstytų skirtinguose jos skyriuose, nuostatos susijusios su konstitucine kontrole: 15 str. (II skyriuje – „Pagrindinės teisės, laivės ir pareigos“), 107 str. (VII skyriuje – „Įstatymų leidyba“), 142 str. (XII skyriuje – „Teisingumo kancleris“), 149 str. ir 152 str.

(XIII skyriuje – „Teismas“). Tai lyg ir parodo, kad Konstitucinei asamblėjai rengiant dabartinės Konstitucijos projektą buvo nemažai politinių ginčų ir nesutarimų dėl kitų konstitucinių institutų (pavyzdžiui, Respublikos prezidento rinkimų klausimu), dėl to konstitucinės kontrolės „technika“ neatkreipė Konstitucijos kūrėjų dėmesio. Pagal Konstituciją konstitucinės kontrolės funkciją vykdo: a) Respublikos prezidentas, skelbdamas Riigikogu priimtus įstatymus; b) teisingumo kancleris, prižiūrintis įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, taip pat vietos savivaldos institucijų leidžiamų teisės aktų atitiktį Konstitucijai ir įstatymams; c) teismai, ypač Aukščiausiasis Teismas. Šių institucijų vykdoma konstitucinė kontrolė gali būti suprantama dviem požiūriais. Konstitucinę kontrolę suprantant plačiąja prasme galima sakyti, kad Respublikos prezidentas, teisingumo kancleris ir visi teismai vykdo konstitucinę priežiūrą vertindami teisės aktus, lygindami juos su Konstitucijos nuostatomis ir pasinaudodami atitinkamomis teisinėmis priemonėmis, jei nustatomas Konstitucijos ir kitų teisės aktų prieštaravimas. Tačiau konstitucinę kontrolę, suprantant ją siauruoju požiūriu, vykdo tik aukščiausia teisminė instancija, nes autoritetingas sprendimas, ar teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, priklauso išimtinai Aukščiausiajam Teismui.

Respublikos prezidento vykdoma konstitucinė priežiūra, galima sakyti, yra labiausiai apribota, palyginti su kitais šią funkciją atliekančiais subjektais. Vadovaujantis Konstitucijos 107 straipsnio 2 dalimi prezidentas turi suspensyvinio veto teisę Riigikogu priimtiems įstatymams. Iš esmės prezidentas, prieš skelbdamas parlamento priimtą įstatymą, patikrina, ar įstatymas atitinka esmines teisines Konstitucijos nuostatas, ar skelbti pateiktas įstatymas yra autentiškas (t. y. tekstas, priimtas Riigikogu), ar parlamentas, priimdamas įstatymą, laikėsi Konstitucijoje nustatytų procedūrinių reikalavimų.

Pažymėtina, kad prezidentas neturi teisės tikrinti referendumu priimtų įstatymų konstitucingumo. Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalies nustato, kad įstatymą, priimtą referendumu, nedelsdamas skelbia Respublikos prezidentas. Kita vertus, ar referendumu priimti įstatymai atitinka Konstituciją gali būti patikrinta *ex post*, t. y. juos paskelbus.

Kitas konstitucinę priežiūrą vykdantis valstybės pareigūnas yra jau minėtas teisingumo kancleris, kuris, kaip nustatyta Konstitucijoje, yra nepriklausomas asmuo, prižiūrintis įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, vietos savivaldos institucijų leidžiamų teisės aktų atitiktį Konstitucijai ir įstatymams. Jeigu teisingumo kancleris nusprendžia, kad įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, vietos savivaldos institucijų leidžiami teisės aktai prieštarauja Konstitucijai ar įstatymams, jis siūlo tokį aktą pri-

ėmusiai institucijai per 20 dienų suderinti jį su Konstitucija arba įstatymais. Jei institucija nepaiso tokio teisingumo kanclerio siūlymo, teisingumo kancleris kreipiasi į Aukščiausiąjį Teismą siūlydamas šį aktą pripažinti negaliojančiu. Tam tikri konstitucinės priežiūros įgaliojimai teisingumo kancleriui yra suteikti ir vertinant nacionalinių teisės aktų ir tarptautinių sutarčių prieštaravimus. Pavyzdžiui, teisingumo kanclerio įstatymas numato, kad teisingumo kancleris, padaręs išvadą, jog nacionalinis teisės aktas prieštarauja tarptautinei sutarčiai, gali pasiūlyti nacionalinį teisės aktą priėmusiai institucijai apibrėžtam terminui sustabdyti šio akto galiojimą (15 str. 2 d.).

Dar viena institucija, galinti inicijuoti konstitucinę kontrolę, yra teismas. Konstitucinė kontrolė gali būti atliekama teisme nagrinėjant tiek civilinę, tiek baudžiamąją, tiek ir administracinę bylą. Konstitucijos 15 ir 152 straipsniai laikytini pagrindiniais jos straipsniais, nustatančiais teismų teisę vykdyti konstitucinę justiciją. Pirmuoju atveju teismas gali pripažinti prieštaraujančiu Konstitucijai bet kurį įstatymą, kitą teisės aktą ar veiksmą, antruoju – teismas netaiko įstatymų, prieštaraujančių Konstitucijai. Atsakymas į klausimą, kada Teismas skelbia teisės aktą prieštaraujančiu Konstitucijai, o kada jo paprasčiausiai netaiko, pateikiamas Konstitucinės kontrolės teisminės procedūros įstatyme. Šio įstatymo 5 straipsnyje nurodoma, kad jei teismas, nagrinėdamas bylą, padaro išvadą, jog byloje taikytinas įstatymas ar kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai, jis privalo pripažinti tą teisės aktą prieštaraujančiu Konstitucijai ir jo netaikyti, t. y. tokiu atveju teismas atlieka abu veiksmus. Priėmęs tokį sprendimą teismas informuoja Aukščiausiąjį Teismą bei teisingumo kanclerį ir tuo pagrindu yra pradedama konstitucinės kontrolės procedūra. Viena vertus, kiekvienas teismas turi teisę atlikti įstatymo, kito teisės akto ar veiksmo konstitucinį įvertinimą, kiekvienas teismas gali paskelbti juos antikonstituciniais ir jų netaikyti, tačiau, kita vertus, galutinį sprendimą šiuo klausimu priima Aukščiausiasis Teismas. Žemesniųjų teismų sprendimas konkrečioje byloje nepašalina tokio teisės normų akto iš teisės aktų sistemos, nes tik Aukščiausiajam Teismui Konstitucija suteikia teisę jai prieštaraujančius įstatymus skelbti negaliojančiais. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad teismo inicijuota konstitucinė kontrolė turi vieną didelį trūkumą. Pavyzdžiui, žemesniosios instancijos teismui savo sprendime pripažinus teisės aktą prieštaraujančiu Konstitucijai ir atsisakius jį taikyti toje byloje neatmetama galimybė, jog Aukščiausiajam Teismui ištyrus minėto teisės akto konstitucingumą gali būti nuspręsta, kad jis atitinka Konstitucijos nuostatas. Taigi anksčiau priimtas žemesniosios instancijos teismo sprendimas lieka galioti, nors sprendžiant tą bylą nebuvo taikytas įstatymas, kuris, kaip paaiškėjo vėliau, neprieštarauja Konstitucijai. Būtinybė teismui suteikti teisę sustabdyti bylos nagrinėjimą,

kol Aukščiausiasis Teismas priims sprendimą dėl teisės akto atitikties Konstitucijai, buvo pabrėžta teisės ekspertų išvadose rengiant Konstitucinės kontrolės teisminės procedūros įstatymo projektą, tačiau į tai nebuvo atsižvelgta[350]. Be abejonės, procesinės normos numato galimybę atnaujinti bylą, tačiau tokia praktika prasilenkia su proceso koncentruotumo, operatyvumo, teisės į tinkamą teismą principais, nes kiekvienas asmuo, gindamas pažeistas teises, siekia įmanomai greito sprendimo savo byloje ir padėties, buvusios iki jo teisių pažeidimo, skubaus atkūrimo.

Iš esmės Estijos Aukščiausiasis Teismas vienais atvejais yra panašus į aukščiausią teisminę instanciją bendrosios teisės tradicijos šalyse, kitais – į kontinentinės teisės sistemos valstybėms būdingą konstitucinį teismą.

Norint aiškiau apibūdinti Estijos Aukščiausiojo Teismo vykdomą konstitucinę kontrolę būtina atskleisti paties teismo sudėtį, struktūrą ir teismines procedūras. Estijos Respublikos Teismų įstatymas nustato, kad Aukščiausiąjį Teismą sudaro 19 teisėjų. Veikia keturi teismo skyriai: 1) Civilinių bylų; 2) Baudžiamųjų bylų; 3) Administracinių bylų; 4) Konstitucinės kontrolės. Konstitucinės kontrolės skyrių sudaro devyni Aukščiausiojo Teismo teisėjai, kuriuos paskiria Aukščiausiasis Teismas *en banc* (visos sudėties teismas). Šio skyriaus pirmininkas yra Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Aukščiausiojo Teismo vidaus taisyklės nustato, kad teisėjai į Konstitucinės kontrolės skyrių skiriami penkeriems metams ir ne daugiau kaip dviem kadencijoms. Konstitucinės kontrolės procedūrą gali inicijuoti: a) Respublikos prezidentas, jei Riigikogu pakartotinai priima vetuotą įstatymą be prezidento siūlomų pataisų; b) teismas, jei spręsdamas bylą nustato, kad įstatymas arba kitas teisės aktas prieštarauja Konstitucijai ir jei atsisako jį taikyti, c) teisingumo kancleris, jei nusprendžia, kad įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, vietos savivaldos institucijų išleistas aktas prieštarauja Konstitucijai, o šį teisės aktą priėmusi institucija atmeta teisingumo kanclerio siūlymą suderinti jį su Konstitucijos nuostatomis; taip pat jei teisingumo kancleris nusprendžia, kad dar neįsigaliojusi Estijos Respublikos tarptautinė sutartis prieštarauja Konstitucijai. Taigi Estijoje taikoma tiek prevencinė, tiek ir represyvioji konstitucinė kontrolė.

Būtent tokio konstitucinės justicijos modelio Estijoje įtvirtinimą jo autoriai ir šalininkai motyvavo galimybe sumažinti valstybės administracines išlaidas, eliminuoti galimus aukštesnės instancijos bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų konfliktus aiškinant Konstituciją ir įstatymus, galimybe užtikrinti integruotą ir nuoseklų teisminės praktikos raidą, iš-

[350] Roosma P. Constitutional Review under 1992 Constitution. – Tallinn: Juridica, 1998. P. 35–42.

vengti konstitucinės kontrolės politizavimo ir efektyviai įgyvendinti vieną iš pagrindinių konstitucinės kontrolės funkcijų – aukščiausios atstovaujamosios institucijos (parlamento) priimamų sprendimų atitiktį Konstitucijoje įtvirtintoms normoms ir principams.

LITERATŪRA

1. Jarašiūnas E., Mesonis G. Užsienio šalių Konstitucijos. – Vilnius: LTU, 2004.
2. Merusk K. The Right to Issue Regulations and its Constitutional Limits in Estonia. – Tallinn: Juridica, 1996.
3. Merusk K. Estonian Constitutional System of Government. – Tallinn: Juridica, 1998.
4. Narits R. Fundamental Rights and Freedoms in Estonian Constitution. – Tallinn: Juridica, 1998.
5. Narits R. The Republic of Estonia Constitution on the Concept and Value of Law. – Tallinn: Juridica, 2002.
6. Pold J., Kask O., Madise U., Rais M. Materialy dlia izučenija konstitucii Estonskoj Respubliki. – Tallinn: Kirjastus Argo, 2004.
7. Roosma P. Constitutional Review under 1992 Constitution. – Tallinn: Juridica, 1998.
8. Roosma P. Protection of Fundamental Rights and Freedoms in Estonian Constitutional Jurisprudence. – Tallinn: Juridica, 1999.
9. Schneider H. Relations Between State Bodies in Implementing Constitution. – Tallinn: Juridica, 1998.
10. Schneider H. The Principle of Separate and Balanced Powers in Estonian Constitutions. – Tallinn: Juridica, 1997.
11. The Constitution of the Republic of Estonia. http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=026
12. The Constitution of the Republic of Estonia Implementation Act. http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=026
13. Courts Act (consolidated text July 2004). http://www.legaltext.ee/en/ andmebaas/ava.asp?m=026
14. Government of the Republic Act (consolidated text April 2004). http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=026
15. President of the Republic Election Act. http://www.legaltext.ee/en/ andmebaas/ava.asp?m=026
16. Riigikogu Rules of Procedure Act (consolidated text March 2004). http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=026

17. Riigikogu Internal Rules Act (consolidated text Jan 2003). http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=026
18. Riigikogu Election Act (consolidated text Feb 2004). http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=026
19. http://www.estonica.org/
20. http://www.legaltext.ee/indexen.htm
21. http://www.nc.ee/english/
22. http://www.president.ee/en/
23. http://www.riigikogu.ee/?lang=en
24. http://www.valitsus.ee/?lang=en

UKRAINOS KONSTITUCIJA

I

Bendroji Ukrainos valstybės charakteristika ir valstybingumo raida. Norint geriau pažinti ir suvokti Ukrainos, kaip ir bet kurios kitos valstybės, Konstituciją reikėtų susipažinti su šios šalies geografine padėtimi ir prisiminti kai kurias istorines aplinkybes. Ukraina yra rytinėje Europos dalyje ir jos valstybinė siena ribojasi su Rusija, Lenkija, Slovakija, Vengrija, Rumunija ir Moldova. Pietuose jos pakrantes skalauja Juodosios ir Azovo jūros vandenys. Ukrainos teritorija – 603,7 tūkst. kv. km. – sudaryta iš 24 sričių ir vienos autonomijos – Krymo.[351] Ukrainoje yra apie 48,8 mln. gyventojų. Valstybės teritorinės sandaros forma – unitarinė valstybė. Ši nuostata įtvirtinta Ukrainos Konstitucijos 2 straipsnyje. Nuo 1945 m. spalio 24 d. Ukraina – JTO narė. Ukraina įstojo į Europos Tarybą 1995 m. lapkričio 9 d., tačiau dar nėra nei ES narė, nei oficialiai pradėjusi derybas dėl narystės joje,[352] nors tokius savo siekius nedviprasmiškai deklaruoja.

1990 m. rugsėjo 20 d. priimta deklaracija dėl valstybinio Ukrainos suvereniteto. Ukrainos nepriklausomybė buvo paskelbta 1991 m. rugsėjo 24 d. ir tų pačių metų gruodžio 1 d. aiškia 90 proc. balsų dauguma buvo patvirtinta visuotiniame referendume.[353] Po kelerių metų karštų ginčų ir debatų 1996 m. birželio 28 d. buvo patvirtinta naujoji Ukrainos Konstitucija, o senoji – priimta dar 1978 m. – neteko galios.

Ukrainos nacionalinė tapatybė dar tiktai formuojasi. Jos formavimuisi turėjo įtakos tiek senosios Kijevo Rusios, tiek Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, o vėliau – ir Lenkijos karalystės, galiausiai – ir „maskoliškosios“ Rusijos imperijos paveldas. Ukrainos pakraščiams dar nuo Kijevo Rusios laikų įtakos turėjo ir vengrai, ir įvairios tiurkų tautos. Dar didesnių problemų šio krašto nacionaliniam integralumui ir tapatybei kilo dėl naujausiųjų laikų pokyčių: prie 1917 m. įkurtos Ukrainos TSR (nuo 1922 m. tapusios TSRS sąjungine respublika) buvo prijungta ligi tol nieko bendra

[351] http://www.google.lt/search?q=cache:1LBS2JsCTE4J:www.inturlita.lt

[352] Constitutions of Europe. Texts Collected by the Council of Europe Venice Commission. – Leiden-Boston, 2004. Vol. II. P. 1943.

[353] Ten pat.

su Ukraina neturėjusi, etniškai mišri Odesos sritis, o 1954 m. iš Rusijos TFSR perduotas iki to laiko nuo krašto senbuvių – totorių – „apvalytas“ ir rusų apgyvendintas Krymas.

Tiesa, Ukraina kartu su Baltarusija ir Rusija yra sudariusios sutartį dėl susijungimo į Nepriklausomų valstybių sandraugą (NVS), bet visos šios šalys turi savo valdžios institucijas, atskiras finansines sistemas ir nacionalines valiutas. Ukrainos nacionalinė valiuta – grivina. Ukraina deklaruoja siekius tapti Europos Sąjungos ir NATO nare, taip pat nepamiršta nuolat deklaruoti ištikimybės demokratijos vertybėms ir siekių integruotis į Vakarų pasaulį bei jo vertybių sistemą.

Ukrainos Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtinta, kad „Ukraina – suverenі ir nepriklausoma, demokratinė, socialinė ir teisinė valstybė“. Pasakytina, kad minėtoji definicija daugiau apibūdinama kaip deklaratyvi ir politinė nei teisinė. O. N. Litvinovas pažymi, kad kai kurioms valstybėms visiškai suprantamas siekis lygiuotis į vakarų valstybes ir jų teisinės valstybės idealą, tačiau kai kalbama apie Rytų kultūros šalis ar šalis bei tautas, kurios visą laiką formavosi „ant ribos“, t. y. balansuodamos tarp Rytų ir Vakarų (Ukraina taip pat balansavo tarp pietvakarių), tai jų orientacija į Vakarų modelį šiandien daug kam atrodo utopinė[354].

Ukrainos Respublikai Vakarų teisinės valstybės modelis yra priimtinas, nes jame pagrindinė figūra yra žmogus ir jo teisės. Tačiau jau parengtų normų perkėlimas ne visada turi įtakos arba lemia tinkamą ar teigiamą rezultatą. Tai ypač matyti mūsų dienomis. Pavyzdžiui, laisvės sąvoka, priimta be tam tikro kritinio mąstymo, yra ne kuriamojo, o griaunamojo prado užuomazga. Deja, dažnai žmogus, pirmą kartą gavęs žodžio ir saviraiškos laisvę, ima ja naudotis tam, kad išreikštų su moralės nuostatomis prasilenkiančias mintis, veiksmus ir vaizdinius. Taigi itin svarbu suprasti pereinamojo laikotarpio valstybių specifiką ir kritiškai nagrinėti jų konstitucines nuostatas bei vertinti konstitucijų „materialumo“ laipsnį.

Daugelis autorių, nagrinėdami Ukrainos Respublikos teisinės valstybės plėtrą, sieja jį su SSRS žlugimu bei atitinkamomis šio proceso pasekmėmis – nepriklausomų valstybių susikūrimu. SSRS žlugimo pradžia galime laikyti 1990 m. vasarą Rusijos liaudies deputatų suvažiavime priimtą deklaraciją apie Rusijos Federacijos valstybinį suverenitetą. Šis SSRS žlugimo procesas baigėsi 1991 m. gruodžio 1 d. Ukrainoje įvykusiu referendumu. Absoliuti piliečių dauguma balsavo už Ukrainos nepriklausomybę.

[354] Litvinov O. N. Ideia pravovogo gosudarstva i Ukraina (opit kulturno – istoričiskogo analiza) // Jurisprudencija. 2001. T. 19. S. 38.

Politinis Ukrainos savarankiškumas nors ir sukrėtė Maskvą, bet paskatino ir kitas „sąjungines“ respublikas galutinai apsispręsti. Dokumentai, kuriuos Belovežo girioje 1991 m. gruodžio 8 d. pasirašė trys „slavų“ respublikos, tik oficialiai įformino jau įvykusį SSRS žlugimą. Iš pradžių buvo numatyta, kad B. Jelcinas ir Baltarusijos Aukščiausios Tarybos pirmininkas S. Šuškevičius bandys įkalbėti tuometinį Ukrainos vadovą L. Kravčiuką išsaugoti bent kokį Sąjungos variantą. B. Jelcinas ir S. Šuškevičius rimtai vylėsi, kad dar įmanoma ką nors padaryti, bet Ukrainos prezidentas L. Kravčiukas net nenorėjo girdėti žodžio „Sąjunga“ ir kategoriškai atsisakė vykti į Maskvą. Todėl buvo nuspręsta L. Kravčiuką, kaip azartišką medžiotoją, privilioti į Belovežo girią surengus didelę medžioklę. Ir dabar komunistai bei imperijos atgaivinimo šalininkai bando aiškinti, kad Belovežo susitarimai – neteisėti, vadina juos išdavyste ir pan. Tačiau juridiškai viskas buvo padaryta nepriekaištingai. Mat Sovietų Sąjunga 1922 m. oficialiai buvo įkurta keturių respublikų – Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos ir tada buvusios Užkaukazės Federacijos – sutartimi. Bet Užkaukazės Federacija nustojo egzistavusi 1936 m. Tad 1922 m. „signatarai“ turėjo absoliučią juridinę teisę sunaikinti, ką patys buvo sukūrę, ir visas juridines teises spręsti SSRS likimą. Taip atsirado dokumentas, kurio pagrindą sudarė du punktai: valstybės SSRS įkūrėjas konstatuoja jų sukurtos valstybės pabaigą; Rusija, Ukraina ir Baltarusija skelbiasi naujos struktūros – Nepriklausomų valstybių sandraugos (NVS) – sukūrimo iniciatorėmis.

Priėmus šį nutarimą buvo nuspręsta kreiptis į Kazachstano prezidentą N. Nazarbajevą ir prašyti jo nedelsiant atvykti į Belovežo girią prisijungti prie B. Jelcino, L. Kravčiuko ir S. Šuškevičiaus pasirašytos sutarties. Tačiau N. Nazarbajevas neatvyko – tuo metu jis buvo Maskvoje, M. Gorbačiovo rezidencijoje. Kaip teigia Kremliaus virtuvės užkulisių tyrinėtojai, M.Gorbačiovas už N. Nazarbajevo neprisijungimą prie Belovežo sąmokslo žadėjo jam SSRS ministro pirmininko postą... Nesulaukę N. Nazarbajevo, B. Jelcinas, L. Kravčiukas ir S. Šuškevičius pasirašė SSRS likvidavimo ir NVS sukūrimo sutartį. Tada buvo nuspręsta pranešti tai telefonu M. Gorbačiovui ir tuometiniam JAV prezidentui D. Bušui vyresniajam. Su D. Bušu kalbėjosi B. Jelcinas, su M. Gorbačiovu – S. Šuškevičius. Beje, gana ilgai Belovežo „sąmokslininkai“ negalėjo prisiskambinti į Kremlių, nes jau nušalinto KGB vadovo V. Kriučkovo žmonės vis dar kontroliavo Kremliaus telefoninių ryšių sistemą.

Sužinojęs apie Belovežo girioje pasirašytus susitarimus M. Gorbačiovas iškart kreipėsi į armijos vadovybę. Iki pat savo atsistatydinimo 1991 m. gruodžio 25 d. M. Gorbačiovas nuolat skambino karinių apygardų vadams

prašydamas pagalbos, tačiau maršalai ir generolai ignoravo M. Gorbačiovo prašymus.

Juridiškai likviduoti Sovietų Sąjungą baigė Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos, faktiškai vienbalsiai ratifikuodamos Belovežo sutartį dėl SSRS likvidavimo ir NVS įkūrimo[355].

Ukraina dalyvauja daugelyje NVS sutarčių bei programų, NVS Tarpvalstybiniame ekonomikos komitete, tačiau atsisakė prisijungti prie esminės, 1992 m. gegužės mėnesį Taškente pasirašytos Kolektyvinio saugumo sutarties. Ukraina nedalyvauja ir NVS muitų sąjungoje, 2000 m. įsteigtoje Eurazijos ekonominėje bendrijoje bei kituose svarbesniuose NVS projektuose.[356] Pastaruoju metu Ukraina vis aktyviau dairosi į Vakarus nei į NVS ar Rusiją.

II

Konstitucijos struktūra. Ukrainos Respublikos Konstitucija sudaryta iš Preambulės ir XV skirsnių, padalintų į 161 straipsnį. Preambulėje nurodoma, kad „Ukrainos Verchovna Rada, ukrainietiškos liaudies – visų tautybių Ukrainos piliečių – vardu išreikšdama suverenią tautos valią, remdamasi šimtmetine ukrainietiško valstybingumo kūrimo istorija bei įgyvendintos ukrainietiškos nacijos apsisprendimo teise, išreikšdama susirūpinimą dėl žmogaus ir piliečio teisių bei jo vertų gyvenimo sąlygų užtikrinimo, dėl pilietinio sutarimo Ukrainos žemėje stiprinimo, siekdama plėtoti ir stiprinti demokratinę, socialinę, teisinę valstybę, suprasdama atsakomybę Dievui, savo sąžinei, buvusioms, esamoms ir būsimoms kartoms, vadovaudamasi 1991 m. rugpjūčio 24 d. Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo aktu, patvirtintu 1991 m. gruodžio 1 d. visos liaudies balsavimu, priima šią Konstituciją – Pagrindinį Ukrainos Įstatymą“. Beje, dažnai Ukrainos teisininkai bei įvairių mokslinių straipsnių autoriai Konstituciją ir vadina Pagrindiniu Įstatymu, nors tikrinis dokumento pavadinimas – „Ukrainos Konstitucija“, o Preambulės pabaigoje esantys žodžiai „Pagrindinis Ukrainos Įstatymas“ veikiau parodo Konstitucijos viršenybę prieš kitus Ukrainos įstatymus, o ne įvardija šį visai valstybės teisinei sistemai itin svarbų dokumentą.

Konstitucijos I skirsnis – „Bendrosios nuostatos“, sudarytas iš 20 straipsnių, įtvirtina bendrus valstybės ir jos valdžios organizavimo princi-

[355] http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20011214/pasa_02.html+ukrainos+KONSTITUCIJA&hl=lt&ie=UTF-8

[356] Toritsyn A., Miller E. A. From East to West, and Back Again: Economic Reform and Ukrainian Foreign Policy // European Security. Spring 2002. Vol. 11. No. 1. P. 115.

pus, taip pat tokius pagrindinius Konstitucijos principus kaip suverenitetas, valdžių padalijimas, teisės viršenybė ir kt., apibrėžia žmogaus ir valstybės santykius, nustato valstybės teritorinės sandaros formą (unitarinė valstybė), valdymo formą, valstybės simboliką ir atributus (vėliavą, herbą, himną, valstybinę kalbą). II skirsnis „Žmogaus ir piliečio teisės, laisvės bei pareigos“ yra itin didelės apimties (48 straipsniai), jame įtvirtinti lygiateisiškumo, nediskriminavimo, teisių neatimamumo principai. Plačiai reglamentuojamos visos žmogaus ir piliečio teisės: socialinės, ekonominės, politinės ir dvasinės kultūrinės. Skelbiamas valstybės ir Bažnyčios bei švietimo (mokyklos) ir Bažnyčios atskyrimo principas. Kaip pilietinės pareigos įvardijamos pareiga ginti Tėvynės nepriklausomybę ir teritorinį vientisumą, gerbti valstybinę simboliką, atlikti karinę tarnybą (65 str.), nedaryti žalos gamtai ir kultūriniam paveldui bei atlyginti padarytą žalą (66 str.), mokėti įstatymų nustatytus mokesčius ir rinkliavas, kasmet teikti mokesčių inspekcijai turto ir pajamų deklaracijas (67 str.), nenukrypstamai laikytis Ukrainos Konstitucijos ir įstatymų, nepažeisti kitų žmonių teisių ir laisvių, garbės ir orumo (68 str.).

III skirsnis įtvirtina pagrindinius tiesioginės demokratijos institutų įgyvendinimo principus, o IV–VI skirsniai (net 46 straipsniai) išsamiai reglamentuoja parlamento (vadinamo Verchovna Rada), prezidento ir vyriausybės (Ministrų Kabineto) kompetenciją ir veiklos principus. VII ir VIII skirsniai („Prokuratūra“ ir „Teisingumas“) yra nedidelės apimties, sudaryti tik iš 11 straipsnių. IX skirsnis (2 straipsniai) nustato teritorinę Ukrainos sąrangą, X skirsnis (net 6 straipsniai) įtvirtina Autonominės Krymo Respublikos statusą, o XI skirsnyje įtvirtinti vietos savivaldos pagrindai. XII skirsnis skirtas Ukrainos Konstitucinio Teismo institutui, XIII–XV skirsniai apima Konstitucijos keitimo reglamentavimą, baigiamąsias ir pereinamąsias nuostatas. Konstitucijos sudedamąja dalimi taip pat laikytinas 1996 m. birželio 28 d. Ukrainos įstatymas „Dėl Ukrainos Konstitucijos priėmimo ir jos įsigaliojimo“. Pastaruoju įstatymu Verchovna Rada patvirtino priimanti Konstituciją ir pripažino netekusia galios 1978 m. balandžio 20 d. Ukrainos Konstituciją (Pagrindinį Įstatymą) su visomis jos pataisomis ir pakeitimais. Šiuo įstatymu taip pat buvo pripažinta netekusia galios labai svarbi pereinamojo laikotarpio ir iki tol buvusi reikalinga konstitucinė Verchovnos Rados ir Ukrainos prezidento sutartis dėl pagrindinių valstybinės valdžios ir vietos savivaldos organizavimo bei funkcionavimo principų.

Taigi įsigaliojus naujajai Ukrainos Konstitucijai neteko galios iki tol galiojusi dar sovietmečiu priimta 1978 m. Konstitucija.

III

Pagrindiniai Konstitucijos principai:

• ***Demokratinė valstybė.*** Demokratine vadinama valstybė, kurios valdymas ir veikla atitinka tautos valią bei yra užtikrinamos visuotinai pripažintos žmogaus ir piliečio teisės ir laisvės. Demokratinė valstybė – esminis pasaulietinės visuomenės elementas, grindžiamas žmonių laisvėmis. Tokioje valstybėje visų institucijų valdžios šaltinis – liaudies suverenitetas, kurį jos demokratinių ir laisvų rinkimų būdu perduoda minėtoms institucijoms. Šios demokratinės valstybės ir liaudies suvereniteto idėjos įtvirtintos Ukrainos Konstitucijos 1 ir 5 straipsniuose, bet taip pat atsispindi ir kitose Konstitucijos nuostatose.

Neužtenka valstybę vien tik deklaruoti esant demokratine (nes tai daro ir autoritarinės, ir net totalitarinės valstybės), daug svarbiau užtikrinti jos sutvarkymą ir veiklą atitinkančius demokratinės valstybės institutus. Demokratinės valstybės sąvoka neatsiejama nuo konstitucinės ir teisinės valstybių sąvokų. Pažymėtina, kad demokratinė valstybė galima tik ten, kur yra susikūrusi laisva pilietinė visuomenė. Demokratinė valstybė negali eiti etatizmo keliu, ji turi laikytis griežtai nustatytų ribų dėl nesikišimo į ekonominį ir dvasinį gyvenimą.

Kai kurių autorių nuomone, svarbiausias demokratinės valstybės institutais galima vadinti atstovaujamąją demokratiją bei žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimą[357].

Atstovaujamoji demokratija. Ji įgyvendinama tautai renkant rinkimuose valdžios institucijas, kurios atstovauja savo piliečiams ir naudojasi išimtine teise priimti įstatymus. Ukrainoje tokia demokratijos forma įgyvendinama vykdant rinkimus į parlamentą – Verchovną Radą, taip pat rinkimais formuojant vietos savivaldos valdžios organus.

Žmogaus teisės ir laisvės – itin svarbus demokratinės valstybės požymis. Būtent per jį parodomas valstybės ir politinio režimo ryšys. Šis institutas gali būti įtvirtintas, garantuojamas bei gerbiamas tik esant demokratiniam režimui, nes tik būtent tokiomis sąlygomis teisės ir laisvės tampa realios. Jokie tikslai ar deklaracijos negali suteikti valstybei demokratiškumo, jei joje nėra *de facto* užtikrinamos ir ginamos žmogaus ir piliečio teisės bei laisvės. Ukrainos Konstitucija įtvirtina visas pagrindines pasaulinėje teisinėje praktikoje žinomas teises ir laisves, tačiau, kaip pažymi tos šalies konstitucinės teisės specialistai, daugumai iš jų įgyvendinti dar reikia sukurti ati-

[357] Baglaij M. V. Konsttitucionoe pravo Rosijskoj Federaciji. – Moskva, 2002. S. 108.

tinkamas sąlygas[358]. Antra vertus, daugelis politologų ir apžvalgininkų pripažįsta per pastaruosius 2005-uosius metus esant didelės pažangos spaudos laisvės užtikrinimo, žmogaus teisių pagarbos srityse. Taip Konstitucija tampa vis labiau faktinė ir materiali, taip stiprinama jos įtaka valstybės raidai ir teisinės sistemos stabilumui, didinama visuomenės pagarba svarbiausiajam ir pagrindiniam šalies įstatymui.

Valstybės sandara. Ukraina yra unitarinė valstybė ir tai įtvirtina Ukrainos Respublikos Konstitucijos 2 straipsnis. Pagal administracinį teritorinį suskirstymą išskiriami šie Ukrainos teritoriniai vienetai: Krymo Respublika, sritys, rajonai, miestai, miestų rajonai, kaimai ir gyvenvietės. Iš viso Ukrainoje yra 24 sritys, o Sevastopolio miestas turi specialų statusą. „Suverenitetas galioja visoje Ukrainos teritorijoje“[359] ir tai reiškia, kad sudėtinė Ukrainos teritorijos dalis – Krymo Autonominė Respublika negali atsiskirti ir joje taip pat galioja Ukrainos Konstitucija. „Ukrainos teritorija tarp esančių jos valstybės sienų yra vientisa ir nedaloma“, – teigiama Ukrainos Konstitucijos 2-ajame straipsnyje.

Kad aiškiau suvoktume Krymo Autonominės Respublikos statusą, reikia prisiminti autonomijų formas. Teritorinė autonomija išsiskiria tuo, kad jos subjektas turi išorinius valstybės požymius: vyriausybę, Konstituciją ir pilietybę. Vietinė autonomija tokių teisių neturi. Egzistuoja ir nacionalinė teritorinė autonomija, būdinga teritoriniams vienetams, kuriuose gausu kitų tautybių atstovų ar išsiskiriantiems savo buities ypatumais.

Ukrainos regioninės valdžios struktūra, šaliai tapus nepriklausoma, daug kartų keitėsi. Ši evoliucija laipsniškai pakeitė visą valdžios struktūrą, tačiau vietos savivaldoje iš dalies yra likę sovietinės sistemos bruožų. 1991 m. Ukrainoje egzistavusią sovietinę sistemą sudarė: Rada (įstatymų leidžiamoji valdžia) ir vykdomasis Rados komitetas (vykdomoji valdžia). Tuo tarpu vietinės valdžios struktūra buvo identiška šiuo metu egzistuojančiai sistemai regionuose, miestuose, kaimuose, rajonuose, gyvenvietėse. Kaip ir kitose Sovietinėse Respublikose, vietinės tarybos buvo renkamos 4 metams. 1990 m., sugriuvus egzistavusiai politinei vertikalei, šios tarybos tapo vietos valdžios centrais, turinčiais tam tikrą autonomiją. Taigi Ukrainai tapus nepriklausoma Respublika buvo įtvirtinta prezidentinio valdymo forma. Laipsniškai keitėsi ir regioninis valdymas. Vietinių tarybų funkcijos buvo apribojamos ir stiprinama vykdomoji valdžia. Anksčiau egzistavusius vykdomuosius komitetus apskrityse pakeitė prezidento skiriami apskrities vykdomosios valdžios vadovai, vadinami prezidento atstovais, kurie vado-

[358] http://ncpi.gov.by/

[359] Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 508.

vauja apskrities administracijai. Tokie regioninės valdžios pokyčiai pakeitė vadinamąją „integruotą“ sovietinę sistemą ir atskyrė vykdomąją bei legislatyvinę valdžias. Tačiau tokia sistema egzistavo iki 1994 m., t. y. iki eilinių prezidento ir vietinės valdžios rinkimų. Tokį neilgą šios sistemos egzistavimą suponavo teisinės sistemos nebuvimas. Taigi po 1994 m. vėl įvyko žymūs regioninės valdžios pokyčiai. Dar sovietų laikais išrinktos apskričių rados, kurių politinis statusas įkūrus prezidento atstovo instituciją buvo sumenkintas, paskelbė savo atstovų visuotinius rinkimus, juose buvo tiesiogiai renkamas regiono įstatymų leidžiamosios valdžios vadovas. Vėl atkuriami apskrities vykdomieji komitetai. Tuo tarpu prezidento atstovų institucijos praranda savo įgaliojimus. 1995 m. šalyje antrą kartą pradedama kurti prezidentui pavaldžios vykdomosios valdžios institucijų valdžia. Sukuriamas vietinės valdžios institutas ir paskiriami apskričių valstybės valdžios administracijos vadovai. Tačiau miestuose padėtis iš esmės nesikeičia, nes valdžia lieka vietos savivaldos rankose. Miestus valdo miestų radų pirmininkai ir miestų vykdomųjų komitetų vadovai – jie pradedami vadinti merais.

Centro ir regionų santykiai. Ukraina savo teritorine sandara ir struktūra nėra vienanarė valstybė. Savo sudėtinga teritorine struktūra ji labiau primena Rusijos Federaciją arba Vokietiją. Tokiose valstybėse teritorinis vientisumas grindžiamas dviem iš esmės priešingais modeliais. Tai federatyvinis valstybės ir unitarinės valstybės modeliai. Federatyvinėje valstybėje numatoma politinė nevienanarių dalių (federacijos subjektų) autonomija, o unitarinėje valstybėje tokios teisės valstybės teritorijos dalys neturi. Abu šie modeliai turi savo pranašumų ir trūkumų. Federalizmas, esant silpnai teisinei bazei ir neefektyviam centrui, veda į separatizmą, unitarizmas kelia regionų, labiausiai išsiskiriančių iš „vidurkio“, nepasitenkinimą. Ukrainos nacionalinė idėja remiasi unitarizmu arba kyla iš jo, nes yra išvestinė iš „imperatyvo“, kad jauna valstybė turi konsoliduoti naciją tam, kad išgyventų, išliktų. Ukrainoje buvo iškilusi ir šalies „federalizavimo“ idėja, tačiau politiniam procesui didelės įtakos ji nepadarė. Ši idėja buvo užgniaužta valstybės biurokratijos ir nacionalinės valstybinės orientacijos jėgų.

Nors unitarizmo idėjos buvo plačiai palaikomos, Ukrainai nepavyko išvengti Krymo autonomijos klausimo. Kryme aktyviai veikė prorusiškos politinės jėgos, o šio regiono padėties kontrolė buvo susilpnėjusi, todėl pasiskelbusį save Respublika Krymą teko priimti kaip ypatingą Ukrainos dalį, turinčią specialius įgaliojimus. *De facto* Krymo Respublika tapo federatyviniu unitarinės Ukrainos elementu. Naujosios Ukrainos Konstitucijoje tam teko paskirti atskirą X skirsnį ir priimti atskirą įstatymą dėl Krymo Respublikos teisinės padėties. Taigi Ukrainos Konstitucija skelbia Krymo Res-

publiką neatskiriama Ukrainos teritorijos dalimi, nors tuo pačiu metu Krymui suteikiama teisė turėti savo Konstituciją, kurią, tiesa, turi patvirtinti ir Ukrainos Verchovna Rada. Krymo Respublikos Konstitucija nustato valdžios organų sąrangą vadovaujantis parlamentinės respublikos principais, Respublikoje veikia Aukščiausioji Taryba ir Ministrų Taryba, kurio Pirmininką skiria ir atleidžia Krymo Aukščiausioji Taryba Ukrainos prezidento sutikimu.

Krymo Autonominės Respublikos įgaliojimai apima žemės ūkio norminį reguliavimą, viešųjų darbų, amatų ir verslo, statybos ir namų ūkio, turizmo, kultūros, viešojo transporto, kelių, vandens tiekimo, žūklės ir medžioklės, sanitarijos ir medicinos tarnybų norminį reguliavimą. Svarbu tai, kad Ukrainos prezidentas gali sustabdyti Krymo Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimto norminio teisės akto galiojimą bei kreiptis dėl jo įvertinimo į Konstitucinį Teismą.

Apibendrinant galima pabrėžti, kad Krymo Respublika, būdama Ukrainos teritorijos dalimi, turi ganėtinai plačią autonomiją, savo Konstituciją (kurią Verchovna Rada patvirtino 1998 m. gruodžio 31 d.), centro deleguotos ir todėl ribotos kompetencijos įstatymų leidybos ir vykdomosios valdžios organus. Be to, veikia centro įsikišimo mechanizmas – prezidento atstovo institutas. Taigi jau pats Krymo Respublikos autonomijos egzistavimas, atsižvelgiant į jos ribotumą, leidžia teigti, kad Ukrainos teritorinė sandara yra netipiška, netaisyklinga, „asimetriška“, palyginti su įprastine unitarinės valstybės sąranga.

Pažymėtina ir tai, kad Kijevui ir Sevastopoliui politiniame žemėlapyje tenka ypatingas vaidmuo. Pagal Konstituciją jie abu turi ypatingą statusą, jį detalizuoja Ukrainos įstatymai. Nuo sovietmečio Kijevas buvo savarankiškas teritorinis administracinis vienetas, nepriklausantis Kijevo sričiai. Tapęs nepriklausomos valstybės sostine jis šią padėtį išsaugojo ir turi savo valdžios organus. Kartu 1999 m. Kijeve buvo įvestas renkamo administracijos vadovo institutas ir Kijevas tapo vieninteliu Ukrainos regionu, kuriame pirmasis asmuo yra renkamas tiesioginiuose, visaliaudiniuose rinkimuose. Tokia padėtis tapo įmanoma priėmus įstatymą „Dėl Ukrainos sostinės“. 1999 m. gegužės 30 d. Kijeve įvyko pirmieji miesto vadovo (mero) rinkimai.

Pagrindinė Ukrainos dalis – 24 sritys neturi jokių ypatingų (regioninės autonomijos) įgaliojimų ir yra centralizuotos, unitarinės valstybės teritorijos dalis.

• ***Teisinė valstybė.*** Taip apibūdinama valstybė, kurioje visi teisiniai santykiai įgyvendinami laikantis teisės viršenybės principo, o valstybinė valdžia pagrindiniu savo tikslu laiko žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimą. Kad valstybė būtų teisinė, neužtenka vien tik deklaruoti tai, ji turi funkcionuoti kaip

garantija arba apsauga nuo administracinio kišimosi į visuomenės vidaus reikalus. Teisinė valstybė – tai veikiau filosofinė samprata. Tokia valstybės santvarka turėtų būti idealas, kurio privalu siekti. Ukrainos Konstitucijoje teisinės valstybės samprata yra tiesiogiai įtvirtinta ir jos Preambulėje, ir 1-ame straipsnyje. Be to, teisinės valstybės statusą pažymi ir tokie požymiai kaip žmogaus ir piliečio tiesių bei laisvių prioritetas (Konstitucijos 3 str.), garantuojamas pažeistų teisių ir laisvių teisminis gynimas, teismo nepriklausomumas, Konstitucijos ir teisės viršenybė (Konstitucijos 8 str.), valdžių padalijimas (Konstitucijos 6 str.) ir kt.

Antai labai svarbu, kad Ukrainos Konstitucijos 3 straipsnyje įtvirtina, jog „žmogus, jo gyvybė ir sveikata, garbė ir orumas, neliečiamybė ir saugumas pripažįstami Ukrainoje aukščiausiąja socialine vertybe“. Tame pačiame straipsnyje įtvirtinta ir nuostata, jog „žmogaus teisių ir laisvių įtvirtinimas bei užtikrinimas yra svarbiausia valstybės pareiga“. Taip pat ypač svarbi Konstitucijos 8 straipsnio nuostata, įtvirtinanti, jog „Konstitucijos normos yra tiesioginio taikymo normos. Garantuojama žmogaus ir piliečio teisė kreiptis į teismą dėl konstitucinių teisių ir laisvių gynimo, remiantis tiesiogiai Ukrainos Konstitucija“. Siekį sukurti teisinę valstybę ypač aiškiai apibūdina naujosios Ukrainos Konstitucijos 22 straipsnio nuostata, numatanti, kad „priimant naujus ar keičiant galiojančius įstatymus neleidžiama mažinti ir siaurinti egzistuojančių teisių bei laisvių ar jų turinio“[360].

- ***Socialinė valstybė.*** Taip vadinama valstybė, kuri prisiima pareigą rūpintis socialiniu teisingumu, užtikrinti savo piliečių socialinę apsaugą. Ukrainos Konstitucijoje „socialinės valstybės“ sąvoka vartojama Preambulėje ir 1 straipsnyje. Be to, Konstitucijos 13 straipsnyje numatyta, kad valstybė užtikrina socialinę ekonomikos pakraipą. Ukrainos Konstitucijos 43–45 straipsniai numato dirbančiųjų teises, o 46 straipsnis įtvirtina socialinės apsaugos pagrindus, iš jų ir teisę į aprūpinimą netekus darbingumo, maitintojo, taip pat nedarbo atveju, teisę į pensiją. Konstitucijos 49 straipsnyje nustatyta teisė į valstybės finansuojamą sveikatos apsaugą, medicinos pagalbą ir medicinos draudimą.

Suverenitetas. Suverenitetas – ne tik nacionalinės, bet ir tarptautinės teisės sąvoka. Suverenitetas – valstybės požymis, elementas, nusakantis valstybės viršenybę, savarankiškumą ir nepriklausomybę vykdyti savo funkcijas valstybės viduje (vidinis suvereniteto aspektas) ir už jos ribų (išorinis suverenitetas). Valstybė, kad būtų pripažinta tarptautinės teisės subjektu, būtinai turi turėti suverenitetą. Jis atspindi valstybės galimybę savarankiškai, be jokio pašalinio įsikišimo vykdyti savo politiką.

[360] Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 513.

Valstybė gali tinkamai išreikšti savo liaudies valią, užtikrinti jos teises ir laisves tik tada, kai ji yra suvereni. Naujosios Ukrainos Konstitucijoje šis principas įtvirtintas Preambulėje, 1, 2 ir 5 straipsniuose, kur pasakyta, kad Ukraina – suvereni valstybė, jos suverenitetas apima visą šalies teritoriją ir priklauso tautai, kuri yra vienintelis valdžios šaltinis. Tarptautinėje teisėje suvereniteto principas glaudžiai siejamas su valstybės teritorijos bei sienų neliečiamumo principu. Naujojoje Ukrainos Konstitucijoje ši sąsaja taip pat įtvirtinta 2 straipsnyje.

Suverenitetas, atsižvelgiant į jo turinį, gali būti nagrinėjamas ir šiais trimis aspektais: valstybinis suvereniteto, tautos suvereniteto ir nacijos suvereniteto. Valstybės suverenitetą apibūdina valstybinio, tautos ir nacionalinio suvereniteto santykis. Deklaracija „Dėl Ukrainos valstybinio suvereniteto“ skelbia Ukrainos suverenitetą kaip Respublikos valdžios viršenybę ir savarankiškumą, nedalomumą valstybės teritorijoje ir santykiuose, nepriklausomybę ir lygiateisiškumą išoriniuose (tarptautiniuose) santykiuose. Tautos suverenitetas – tautos visavaldiškumas. Ukrainos Respublikos piliečiai, nepriklausomai nuo jų tautybės, sudaro Ukrainos tautą, kuri yra vienintelis valstybinės valdžios šaltinis Respublikoje. Tautos visavaldiškumas įgyvendinamas remiantis Konstitucija – ir tiesiogiai, ir per tautos atstovus, išrinktus į Aukščiausiąją bei vietines tarybas. Visos Tautos vardu gali kalbėti ir jai atstovauti tik Aukščiausioji Taryba. Ukraina užtikrina aukščiausiąją valdžią, jos vienybę ir vientisumą visoje šalies teritorijoje. Nacionalinis suverenitetas pasireiškia per nacijos teisę į apsisprendimą ir savo valstybingumo pasirinkimą. Tauta – suvereniteto valdovas ir valdžios šaltinis. Tiesioginio tautos valdymo ir tiesioginės demokratijos teisinės organizacinės formos yra referendumai ir rinkimai. Tai nustato Ukrainos Konstitucijos 69 straipsnis ir Referendumo įstatymo 1 straipsnis. Ši nuostata numato, kad siekiant užtikrinti tiesioginį tautos valdymą ir tiesioginį piliečių dalyvavimą sprendžiant valstybės ir vietos savivaldos reikalus Ukrainoje rengiami referendumai. Referendumas – tai būdas balsuojant Ukrainos piliečiams priimti Ukrainos įstatymus, taip pat priimti sprendimus kitais visai valstybei svarbiais arba vietinės reikšmės klausimais.

Valdžių padalijimas. Valdžių padalijimas – vienas labiausiai išplėtotų principų konstitucinėje doktrinoje. Sąvokos „valdžių padalijimas“ ir „valdžių atskyrimas“ nėra tapačios. Pirmoji žymi horizontalų, antroji – vertikalų valdžių atribojimą (valstybės valdžios atskyrimą nuo vietos savivaldos)[361]. Ukrainos Konstitucijoje šis principas įtvirtintas 6 straipsnyje. Jame sakoma, kad valstybėje valdžia padalijama į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir tei-

[361] Birmontienė T. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. – Vilnius, 2002. P. 259.

sminę, o visos minėtos valdžios, vykdydamos savo funkcijas, remiasi įstatymais ir Konstitucija. Įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina parlamentas (Verchovna Rada), vykdomąją valdžią – Ministrų Kabinetas ir prezidentas (vykdomoji valdžia srityse, rajonuose bei Kijevo ir Sevastopolio miestuose yra įgyvendinama vietinės valdžios), o teisminę – teismai.

Ukrainos Konstitucija numato ne tik valdžių padalijimo, bet ir valdžių atskyrimo principo įgyvendinimą. Ukrainos Respublikos Konstitucijos 7 straipsnis pripažįsta vietos savivaldos teisę, o šio principo įgyvendinimas smulkiai aptariamas Konstitucijos XI skirsnyje.

IV

Naujosios 1996 m. Ukrainos Konstitucijos priėmimo aplinkybės. Iki pat vadinamosios „naujosios“ Ukrainos Konstitucijos priėmimo referendumu 1991 m. galiojo Ukrainos SSR Konstitucija. Konstitucijos priėmimas vainikavo ilgą ir sudėtingą konstitucinį procesą, turintį savo istoriją ir išskirtiną į tris pagrindinius etapus.

Pirmasis Ukrainos konstitucinio proceso etapas apima laikotarpį nuo 1990 m. liepos 16 d. iki 1993 m. spalio 26 d. Šiuo laikotarpiu pradėtas rengti naujas Ukrainos Konstitucijos projektas. Minėto proceso pradžia susijusi su Ukrainos Verchovnos Rados 1990 m. liepos 16 d. priimta „Deklaracija dėl Ukrainos valstybės suvereniteto“. Deklaracija paskelbė Ukrainos valstybės suverenitetą esant aukščiausia, savarankiška, visiška ir nedaloma Respublikos valdžia jos teritorijoje bei nepriklausomybę ir lygiateisiškumą išorės santykiuose. Šiuo teisės aktu buvo įgyvendinta Ukrainos tautos neatimama teisė į laisvą apsisprendimą, paskelbti pagrindiniai tautos valdžios bei valstybės valdžios organizavimo ir įgyvendinimo principai. Taip pat skelbiama, kad valdžia įgyvendinama laikantis valdžių padalijimo (į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžią) principo ir tai yra pirmas šaltinis, kuriame šis principas įtvirtintas įgyvendinant Ukrainos valstybės valdžią. „Deklaracija dėl Ukrainos valstybės suvereniteto“ įtvirtina naujus žmogaus ir piliečio teisinio statuso principus, skelbiamas visiškas Ukrainos suverenitetas dvasinio, kultūrinio, ekonominio ir kitose gyvenimo srityse, nustatomi pagrindiniai tarptautinių santykių principai, įtvirtinamos žmogiškosios vertybės, visuotinai pripažintoms tarptautinės teisės normoms suteikiama viršenybė prieš valstybės vidaus (nacionalines) teisės normas.

1990 m. spalio 24 d. Verchovna Rada priėmė nutarimą „Dėl komisijos naujai Ukrainos SSR Konstitucijai parengti“, kuriuo šiai Komisijai buvo pavesta sudaryti darbo grupes atskiriems Konstitucijos projekto skyriams

parengti. Verchovnos Rados Prezidiumui buvo pavesta pateikti 1990 m. gruodžio mėnesį sesijoje svarstyti naujosios Konstitucijos koncepciją.

1990 m. lapkričio 1 d. pirmajame naujosiosios Konstitucijos rengimo Komisijos posėdyje, kuriam vadovavo Verchovnos Rados vadovas L. Kravčiukas, buvo pabrėžiama, kad rengiama valstybės Konstitucija – Pagrindinis įstatymas – konstituciniu lygiu įtvirtins pagrindines „Deklaracijos dėl Ukrainos valstybės suvereniteto“ nuostatas ir taps patikimu pamatu kuriant suverenią teisinę valstybę. Siekiant operatyviai išspręsti klausimus, susijusius su naujos Konstitucijos ir jos koncepcijos rengimu, buvo sukurta mokslininkų ir liaudies deputatų darbo grupė.

1990 m. gruodžio 4 d. įvyko eilinis Verchovnos Rados Konstitucinės komisijos posėdis, kuriame jau buvo svarstomas parengtas naujosios Konstitucijos koncepcijos projektas. Projektą parengė Komisijos sudaryta darbo grupė. 1991 m. vasarį Komisija, atsižvelgdama į deputatų, ekspertų, teisininkų pastabas, apsvarstė patobulintą šios koncepcijos projektą. Komisijos posėdyje pirmininkas L. Kravčiukas pabrėžė, kad „šis laikotarpis yra labai sudėtingas, padėtis Sovietų Sąjungoje ir Respublikoje nuolat keičiasi. Visai neseniai buvo priimtas Krymo autonomijos atkūrimo įstatymas, rengiama nauja Sąjunginė sutartis (dėl NVS įkūrimo), politinėje arenoje kuriasi naujos partijos. Minėti veiksniai stabdo naujos Ukrainos Konstitucijos priėmimą“. Daugelis posėdyje dalyvavusių deputatų nesutiko su tokiu padėties vertinimu ir ragino paspartinti Konstitucijos rengimo bei priėmimo darbą. Taip pat buvo pabrėžiama, jog naujojoje Konstitucijoje reikia aiškiai deklaruoti Ukrainos ištikimybę žmogiškosioms vertybėms, tarptautinės teisės normoms. Konstitucijoje pagrindinis turėjo būti humaniškos, demokratinės, teisinės ir pilietinės valstybės principas, tokios valstybės atrama turėjo tapti valdžių padalijimo principo įtvirtinimas.

1991 m. kovo 18 d. Ukrainos (SSR) Verchovnos Rados Prezidiumas, siekdamas plataus ir visapusiškai parengto naujosios Konstitucijos projekto aprobavimo, priėmė nutarimą „Dėl Respublikinės konferencijos „Naujosios Ukrainos SSR Konstitucijos koncepcija ir principai“ surengimo“. Konferencija įvyko 1991 m. balandžio 18–20 d. ir joje buvo pateikta keletas svarbių ir konkrečių rekomendacijų.

1992 m. gegužės 22 d. Verchovna Rada įvertino naujosios Konstitucijos koncepciją, pavedė Komisijai užbaigti projekto tobulinimą ir pateikti galutinį koncepcijos variantą, priimtą 1991 m. birželio 19 d.

Koncepcijoje buvo įtvirtinti šie pagrindiniai bendrieji metodologiniai koncepcijos ir pačios Konstitucijos principai:

1. Naujoji Ukrainos Respublikos Konstitucija turi remtis Deklaracija dėl Ukrainos valstybės suvereniteto, įtvirtinti, išplėtoti ir sukonkre-

tinti jos nuostatas. Visoje Konstitucijoje turi atsispindėti teisinės valstybės principas.

2. Konstitucija daugiausia dėmesio turi skirti žmogui, kaip pačiai svarbiausiai socialinei vertybei, jo teisėms ir laisvėms bei jų garantijoms. Pagrindinis konstitucinio reguliavimo objektas – piliečių, valstybės ir visuomenės santykiai. Šių ir kitų santykių konstitucinis reguliavimas turi būti nukreiptas į žmogaus orumą atitinkančių gyvenimo sąlygų garantavimą ir pilietinės bendruomenės kūrimą.
3. Konstitucija turi nustatyti žmogiškųjų vertybių prioritetą, įtvirtinti socialinio teisingumo principus, užtvirtinti demokratinį ir humanišką Ukrainos žmonių pasirinkimą aiškiai išreikšti Ukrainos atitiktį visuotinai pripažintoms tarptautinės teisės normoms.
4. Naujosios Konstitucijos nuostatos – tiesioginio veikimo (taikymo). Neleistinas atsisakymas taikyti jos nuostatas dėl to, kad nėra jas sukonkretinančių įstatymų ir kitų norminių teisės aktų.
5. Nauja Konstitucija turi būti stabili. Tam tikslui numatytinas griežtas Konstitucijos keitimo ir papildymo mechanizmas.
6. Užtikrinant Konstitucijos stabilumą ir efektyvumą turi būti sukurtas konstitucinių įstatymų institutas numatant nuorodas į tokius įstatymus pačios Konstitucijos tekste.

1992 m. liepos 1 d. Verchovna Rada apsvarstė naujosios Konstitucijos projektą, parengtą pagal patvirtintą koncepciją. Buvo priimtas sprendimas pateikti projektą svarstyti visuomenei.

1993 m. spalio 3 d. Verchovna Rada priėmė nutarimą, kuriuo nurodyta naujosios Konstitucijos projektą patobulinti atsižvelgiant į viešo visuomenės svarstymo metu ir svarstymo Verchovnoje Radoje metu gautas pastabas. Baigusi tobulinti projektą, 1993 m. spalio 23 d., Komisija pateikė galutinį jo variantą. Taigi ši data laikoma pirmojo Ukrainos konstitucinio proceso etapo pabaigos diena.

Po to konstitucinis procesas sulėtėjo. Politinė padėtis, susidariusi šalyje tuo metu, beveik sustabdė konstitucinį procesą. Itin paaštrėjo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių grandžių santykiai. Prasidėjo išankstinių (pirmalaikių) rinkimų į Verchovną Radą ir prezidento rinkimų rengimo procesas. Rinkimai į Verchovną Radą buvo surengti 1994 m. kovą, o prezidento rinkimai – birželį.

Antrajame Ukrainos konstitucinio proceso etape (1994 m. rugsėjo 20 d. – 1995 m. birželio 8 d.) buvo tęsiamas pradėtas darbas. 1994 m. rugsėjo 20 d. Verchovna Rada nutarimu „Dėl Konstitucinės komisijos sudėties“ sumažino Komisijos narių skaičių, paskyrė Komisijai vadovauti Verchovnos Rados pirmininką A. Morozą ir prezidentą L. Kučmą. Verchovna Ra-

da ir prezidentas į Komisiją delegavo po 15 narių, Krymo Autonominės Respublikos Verchovna Rada – 1, teisminės institucijos ir Generalinė prokuratūra – 7 Komisijos narius. Konstitucinės komisijos sudėtis atspindėjo įvairias valstybės valdžios grandis.

1994 m. spalio 10 d. Verchovna Rada patvirtino visos Konstitucinės komisijos sudėtį. Būtent šios sudėties Komisija ir parengė naujosios Ukrainos Konstitucijos projektą.

Trečiasis konstitucinio proceso etapas Ukrainoje, apimantis laikotarpį nuo 1995 m. birželio 8 d. iki 1996 m. birželio 28 d., susijęs su Konstitucijos projekto tobulinimo užbaigimu ir naujosios Ukrainos Konstitucijos priėmimu.

1995 m. birželio 19 d. abu paskirtieji Konstitucinės Komisijos vadovai, siekdami įvertinti visus alternatyvius Konstitucijos projektus (jų buvo net 10) ir pagreitinti Konstitucijos projekto parengimą, sudarė darbo grupę, kuri ir parengė Konstitucijos projektą. 1996 m. kovo 11 d. Konstitucinė komisija šį projektą patvirtino, o kovo 20 d. pateikė svarstyti Parlamentui (Verchovnai Radai).

Parlamentas (VR) 1996 m. gegužės 5 d. priėmė nutarimą, kuriuo frakcijų ir deputatų grupių proporcinio atstovavimo principu sudarė Laikinąją specialiąja komisiją ir pavedė jai baigti tobulinti Konstitucijos projektą. Ši Komisija išnagrinėjo daugiau kaip du tūkstančius pasiūlymų ir baigė Konstitucijos projekto tobulinimo darbą.

1996 m. liepos 4 d. Verchovna Rada apsvarstė parengtą Konstitucijos projektą ir po pirmojo svarstymo jam pritarė, tačiau kairiosios ideologijos deputatai prieštaravo kai kurioms Konstitucijos nuostatoms ir ypač nuostatoms dėl privačios nuosavybės bei prezidento – valstybės vadovo – statuso.

1996 m. liepos 26 d. Ukrainos prezidentas L. Kučma išleido įsaką surengti visuotinį referendumą dėl Konstitucijos. Toks netradicinis prezidento žingsnis ir Verchovnos Rados „stimuliavimas“ paskatino ją dirbti kelias paras ir 1996 m. liepos 28 d. naujoji Ukrainos Konstitucija 315 parlamento deputatų balsų buvo priimta, o Respublikos prezidentas pripažino savo įsaką dėl referendumo surengimo netekusiu galios.

V

1996 m. Ukrainos Konstitucijos bendroji charakteristika. Bendrosios nuostatos. Konstitucijoje įtvirtintas valdžių padalijimas į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę, nustatyta valdžios sąranga ir struktūra, įtvirtinta vietos savivaldos teisė. Ukraina apibūdinama kaip pusiau prezidenti-

nė respublika. Parlamentas – Verchovna Rada – yra vienintelis įstatymų leidybos organas. Verchovna Rada yra vienerių rūmų parlamentas iš 450 deputatų, renkamų ketveriems metams visuotiniuose, lygiuose ir slaptuose rinkimuose. Pagrindinė Verchovnos Rados veikla – įstatymų leidyba ir valstybės biudžeto tvirtinimas.

Ukrainos prezidentas yra valstybės vadovas. Jis turi įgaliojimus atstovauti valstybei ir vadinamas valstybės suverenumo, Ukrainos teritorinio vientisumo, Konstitucijos vykdymo, pilietinių teisų ir laisvių gerbimo garantu. Jis renkamas tiesioginiuose rinkimuose penkeriems metams ne daugiau kaip dviems kadencijoms.

Ministrų kabinetas (vyriausybė) yra aukščiausioji Ukrainos vykdomoji valdžia. Ministrų Kabinetas atsakingas Ukrainos prezidentui ir atskaitingas Verchovnai Radai. Jis vykdo valstybės vidaus ir užsienio politiką, užtikrina Konstitucijos, kaip ir prezidento aktų, vykdymą, rengia ir įgyvendina Ukrainos nacionalines ekonomikos, mokslo ir technologijų, socialinės ir kultūrinės plėtros programas. Ministras pirmininkas vadovauja Ministrų Kabinetui, nukreipia ją įgyvendinti Verchovnos Rados patvirtintos vyriausybės programą.

Teisminė valdžia Ukrainoje priklauso išimtinai teismams. Jai vadovauja Konstitucinis Teismas, vienintelis vykdantis konstitucinę priežiūrą Ukrainoje, ir bendrosios kompetencijos teismai. Ukrainos Aukščiausiasis Teismas yra aukščiausia teisminė institucija bendrojoje teismų sistemoje.

Valstybės sąranga ir valstybės forma Ukrainoje: samprata ir santykis. Valstybės valdymo forma pagrįsta valdžių padalijimu į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžias bei atskiriant centrinės valdžios institucijų ir vietos savivaldos institucijų kompetenciją. Šis valdžių padalijimo principas įtvirtintas Ukrainos Konstitucijoje ir grindžiamas Konstitucijos viršenybe prieš Ukrainos įstatymus.

Pagrindiniai Ukrainos valstybės sąrangos principai atsižvelgiant į Konstitucijos pirmųjų straipsnių nuostatas – suverenumas ir nepriklausomybė, demokratija ir socialinė valstybės pakraipa, vientisumas (unitarinė valstybė) ir teisės viršenybė (teisinė valstybė). Valstybės (teritorinės) sandaros forma – tai jos teritorinis sutvarkymas, valstybinių saitų sistema valstybėje ir tarp jos dalių bei teritorinių vienetų teisinė padėtis. Ukrainos teritorinė sandara grindžiama valstybės teritorijos vienybės, nedalomumo, neliečiamybės ir vientisumo principais. Sprendžiant bet kokius valstybės teritorinės sandaros klausimus vadovaujamasi valstybės interesais, toje teritorijoje gyvenančių piliečių nuomone, regioninės ir vietos savivaldos plėtros poreikiais. Unitarinės Ukrainos valstybės teritorija turi administracinį teritorinį suskirstymą į sritis, rajonus ir miestus, rajonus miestuose, kaimus ir

gyvenvietes. Ukrainos sudėtinė dalis yra Krymo Autonominė Respublika, kurios teisinę padėtį nustato Verchovnos Rados 1995 m. kovo 17 d. priimtas įstatymas „Dėl Krymo Autonominės Respublikos“. Minėtas įstatymas įtvirtina, kad Krymo Autonominė Respublika yra administracinė-teritorinė autonomija – Ukrainos sudėtinė dalis. Krymo Autonominė Respublika savarankiškai sprendžia Ukrainos Konstitucijos ir minėto įstatymo priskirtus jos kompetencijai klausimus, taip pat vadovaujasi ir kitais Ukrainos įstatymais bei savo Konstitucija. Krymo Autonominės Respublikos Konstitucija laikoma organine Ukrainos Konstitucijos dalimi ir negali jai prieštarauti.[362]

VI

Ukrainos Konstitucijoje įtvirtintos šios valdžios institucijos:

- parlamentas (Verchovna Rada)
- vyriausybė (Ministrų Kabinetas)
- prezidentas
- teismai[363].

Aukščiausieji atstovaujamieji (įstatymų leidybos) organai

Įstatymų leidžiamąją valdžią Ukrainos Respublikoje pagal šios šalies Konstituciją įgyvendina parlamentas, vadinamas Verchovna Rada. Ją sudaro 450 deputatų, išrinktų 4 metams visuotiniuose, lygiuose ir tiesioginiuose rinkimuose. Kandidatuoti į Verchovną Radą gali asmuo, kuriam rinkimų dieną yra suėję 21 metai ir kuris gali pats balsuoti rinkimuose bei pastaruosius 5 metus gyveno Ukrainos valstybėje. Be Ukrainos Konstitucijos 76 straipsnyje kandidatams nustatytų amžiaus ir sėslumo cenzų, numatytas draudimas kandidatuoti asmenims, kurie įvykdė tyčinį nusikaltimą ir kurių teistumas nėra išnykęs arba panaikintas įstatymo nustatyta tvarka. Parlamentas turi įgaliojimus pradėti veiklą, kai išrinkta ne mažiau kaip du trečdaliai (t. y. 300) jos deputatų.

Eiliniai parlamento rinkimai rengiami paskutinį kovo sekmadienį ketvirtaisiais parlamento įgaliojimų (darbo) metais. Neeilinius parlamento rinkimus Ukrainoje gali skelbti Ukrainos prezidentas ir tokie rinkimai turi būti surengti per 60 dienų nuo sprendimo apie pirmalaikį Verchovnos Rados įgaliojimų nutrūkimą paskelbimo. Pirmalaikiai parlamento rinkimai negali būti skelbiami, kai iki kadencijos pabaigos yra likę mažiau kaip 6

[362] Zakon Urainy „Ob Avtonomnoj Rexpublike Krym“ ot 17 marta 1995 g. / Novyje konstitucji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 567–571.

[363] http://www.elaw.org/resources/text.asp?ID=1481

mėnesiai. Parlamento įgaliojimai nutrūksta, kai į posėdį susirenka naujai išrinkta Verchovna Rada.[364]

Verchovnos Rados darbo tvarką ir vidaus struktūrą nustato Verchovnos Rados darbo reglamentas. Šis reglamentas tvirtinamas įstatymu.

Ukrainos deputato įgaliojimai prasideda nuo priesaikos priėmimo momento. Deputatai negali užimti kitų pareigų valstybės tarnyboje ir negali turėti jokio kito (atstovo) mandato[365]. Beje, Konstitucijos 81 straipsnyje įtvirtinta nuostata numato, kad deputato, užimančio su jo statusu nesuderinamas pareigas, įgaliojimus pirma laiko nutraukia įstatymo nustatyta tvarka ir būtinai esant teismo sprendimui. Kitais atvejais deputato įgaliojimai gali būti pirma laiko nutraukiami Verchovnos Rados deputatų absoliučios balsų daugumos sprendimu. Deputatams suteikiama neliečiamybė (imunitetas), be Verchovnos Rados sutikimo jie negali būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn, sulaikyti ar areštuoti, jie taip pat negali būti persekiojami už balsavimą ar kalbas parlamente (indemnitetas).

Ukrainos Verchovnos Rados kompetenciją sudaro: Konstitucijos keitimas ir jos pataisų priėmimas; valstybės biudžeto tvirtinimas bei jo įgyvendinimo kontrolė; vidaus ir užsienio politikos formavimas; vidaus ekonomikos, mokslo ir technikos programų patvirtinimas; Ukrainos prezidento rinkimų skelbimas Konstitucijos nustatyta tvarka; prezidento pranešimų išklausymas; karo skelbimas bei prezidento nutarimo panaudoti karines pajėgas ginant Ukrainos valstybę patvirtinimas; apkaltos procedūros prezidentui inicijavimas; Ministrų Kabineto kontrolė; Konstitucijoje numatytų tarnautojų skyrimas ir atleidimas iš pareigų bei kitos funkcijos, numatytos Konstitucijos 85 straipsnyje bei įstatymuose.[366]

Konstitucijos 94 straipsnyje išvardyti įstatymų leidybos iniciatyvos subjektai: Ukrainos prezidentas, Ukrainos liaudies deputatai, Ukrainos Ministrų Kabinetas ir Ukrainos nacionalinis bankas. Taip pat numatoma, kad Ukrainos prezidento pateikti įstatymų projektai, kuriuos jis įvardija neatidėliotinais, svarstomi be eilės. Verchovnos Rados priimtus įstatymus pasirašo jos Pirmininkas ir nedelsiant perduoda Ukrainos prezidentui. Prezidentas per 15 dienų priimtą įstatymą pasirašo ir oficialiai paskelbia arba su savo suformuluotais pasiūlymais motyvuotai grąžina jį parlamentui pakartotinai svarstyti. Jeigu per nustatytą terminą negrąžina įstatymo pakartotinai svarstyti, laikoma, kad prezidentas jam pritarė ir jis privalo pasirašyti tokį įstatymą bei jį oficialiai paskelbti.[367] Ukrainos prezidento veto parla-

[364] Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 534.
[365] Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 528.
[366] http://www.elaw.org/resources/text.asp?ID=1481
[367] Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 537.

mentas gali įveikti pakartotinai pritardamas priimtam įstatymo projektui dviejų trečdalių konstitucinės parlamento sudėties balsų dauguma. Tokį pakartotinai priimtą įstatymą Ukrainos prezidentas privalo per 10 dienų pasirašyti ir oficialiai paskelbti. Įstatymas įsigalioja per 10 dienų nuo jo oficialaus paskelbimo, jeigu pačiame įstatyme nenumatyta kita įsigaliojimo data, bet ne anksčiau kaip jo oficialaus paskelbimo dieną.

Žmogaus bei piliečio konstitucinių teisių ir laisvių įgyvendinimo parlamentinę kontrolę atlieka parlamento paskirtas Ukrainos Verchovnos Rados žmogaus teisių įgaliotinis. Jo statusą, funkcijas ir darbo tvarką nustato įstatymas.

Prezidentas. Ukrainos istorijoje prezidento institutas yra gana naujas. XX a. II dešimtmečio pradžioje Centrinė Taryba priėmė 4 dekretus (Universalus). Paskutiniuoju iš jų, išleistu 1918 m. sausio 22 d., Centrinė Taryba paskelbė visišką Ukrainos nepriklausomybę nuo Rusijos, o balandžio 29 d. išrinko M. Chruševsky Ukrainos Liaudies Respublikos prezidentu.

Ukrainos Respublikos prezidento postas (institutas) buvo įkurtas 1991 m. liepos 5 d., kai tuomet dar Ukrainos SSR Verchovna Rada (parlamentas) priėmė nutarimą „Dėl Ukrainos SSR Prezidento rinkimų“. 1991 m. gruodžio 1 d. buvo surengtas piliečių referendumas, kuriame tauta, skelbdama Ukrainos nepriklausomybę, taip pat buvo už ir už prezidentinės vyriausybės (valdymo) formą. Tą pačią dieną įvyko ir pirmieji Ukrainos Respublikos prezidento rinkimai.

Ukrainos prezidentas – valstybės galva ir veikia jos vardu (102 str.) Jis yra renkamas Ukrainos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę visuotinių, tiesioginių ir lygių balsavimų būdu 5 metams. Kandidatui keliami reikalavimai – amžiaus cenzas (35 metai), sėslumo cenzas (pastarieji 10 m. pragyventi Ukrainoje), taip pat reikalaujama, kad jis ir pats galėtų balsuoti bei mokėtų ukrainiečių kalbą. Maksimalus prezidentų kadencijų skaičius – dvi.[368]

Ukrainos Respublikos prezidentas užtikrina valstybės nepriklausomybę bei jos saugumą, taip pat atstovauja savo šaliai tarptautiniuose santykiuose; skiria ir atšaukia Ukrainos diplomatus; išsako savo nuomonę Verchovnoje Radoje dėl vidaus ir užsienio politikos; skelbia rinkimus į Ver-

[368] Ukrainos Konstitucinis Teismas yra pareiškęs savo nuomonę dėl dvi kadencijas iš eilės poste išbuvusio prezidento L. Kučmos kandidatavimo į šį postą 2004 m. Teismas paskelbė, kad pirmoji L. Kučmos kadencija prasidėjo 1994 m., t. y. likus dvejiems metams iki Konstitucijos įsigaliojimo, todėl ji negali būti skaičiuojama ir jis gali kandidatuoti, nes 1999 m. kandidatavimas (ir išrinkimas) turėtų būti laikomi pirmąja jo kadencija. Toks Konstitucinio Teismo verdiktas atvėrė L. Kučmai galimybę trečią kartą iš eilės siekti prezidento posto, bet kartu susilaukė ir tarptautinių institucijų bei mokslininkų didelių abejonių.

chovną Radą, skelbia valstybinius referendumus; skiria ir atleidžia generalinį prokurorą, ministrą pirmininką, ministrus bei kitus Konstitucijoje numatytus pareigūnus; teikia malonę; pasirašo įstatymus; turi veto teisę ir kitas teises bei pareigas, numatytas Konstitucijoje ir įstatymuose (106 str.).

Ukrainos prezidentas priima aktus: įsakus ir potvarkius. Dalį prezidento priimtų aktų turi kontrasignuoti Ukrainos ministras pirmininkas ir ministras, atsakingas už šį aktą ir jo įgyvendinimą.

Prezidento įgaliojimai nutrūksta pirma laiko jam atsistatydinus, negalint eiti pareigų dėl sveikatos būklės, nušalinus nuo pareigų apkaltos proceso tvarka ar mirus. Ukrainos prezidentas gali būti nušalintas nuo posto pirma laiko apkaltos proceso tvarka, jeigu jis išdavė valstybę arba padarė kitą nusikaltimą. Respublikos prezidento apkaltos procesą gali inicijuoti tik absoliuti parlamento narių dauguma. Sprendimas dėl Prezidento apkaltos gali būti priimtas dviejų trečdalių, o dėl nušalinimo nuo pareigų – trijų trečdalių Verchovnos Rados deputatų balsų dauguma. Prezidento pareigas, jo įgaliojimams nutrūkus prieš terminą, laikinai eina Ukrainos ministras pirmininkas.

Pirmasis nepriklausomos Ukrainos prezidentas L. Kravčiukas buvo išrinktas 1991 m. gruodžio 1 d. pirmą kartą surengtuose tiesioginiuose prezidento rinkimuose. Šis prezidentas buvo vienas iš Belovežo girios pakto, kuriuo remiantis nustojo egzistuoti buvusi SSRS ir buvo įkurta NVS, dalyvių (signatarų). Jis taip pat inicijavo referendumą, kuriame 90,32 proc. Ukrainos piliečių parėmė Ukrainos nepriklausomybės paskelbimo aktą.

Antrasis Ukrainos prezidentas L. Kučma buvo išrinktas per pirmalaikius rinkimus 1994 m. liepą, o antrai kadencijai perrinktas 1999 m. L. Kučma inicijavo laisvos rinkos ir ekonomikos reformas Ukrainoje. Jo vadovavimo valstybei laikotarpiu buvo priimta naujoji Ukrainos Konstitucija ir pasirašyta daugybė tarptautinių sutarčių su įvairiausiomis valstybėmis (Rusija, Rumunija, Baltarusija, Lenkija ir kt.) bei NATO.

Šiuo metu šalį valdo jau trečiasis prezidentas – V. Juščenko, išrinktas 2004 m. gruodžio 26 d. Jo išrinkimo prezidentu istorija buvo ypatinga, nes antrąjį rinkimų turą laimėjusiam oponentui postas neatiteko. Po antrojo rinkimų turo kilo masiniai protestai, ESBO stebėtojai kritikavo, kad rinkimai neatitiko demokratinių standartų, o rinkimų rezultatai buvo apskųsti teismui, net užsienio valstybių prezidentai vyko į Kijevą, kad būtų taikiai išspręstas konfliktas ir kad sėkmingai baigtųsi vadinamoji oranžinė revoliucija. Taigi Ukrainos Aukščiausiojo Teismo sprendimu dėl šiurkščių rinkimų įstatymo pažeidimų antrojo rinkimų turo rezultatai buvo pripažinti negaliojančiais ir surengtas pakartotinis balsavimas. Šis atvejis yra unikalus viso pasaulio rinkimų procesų istorijoje.

Vyriausybė. Ukrainos Respublikos Konstitucija pažymi, kad vyriausybė (Ministrų Kabinetas) yra aukščiausioji vykdomosios valdžios institucija, atsakinga Ukrainos Respublikos prezidentui ir tiesiogiai pavaldi parlamentui, sudaryta iš ministro pirmininko, pirmojo viceministro pirmininko, trijų viceministrų pirmininkų ir kitų ministrų. Ministras pirmininkas yra skiriamas prezidento ne mažiau kaip pusės Verchovnos Rados narių grupės pritarimu. Visą Kabineto sudėtį tvirtina prezidentas parlamento sutikimu. Ministrų Kabineto veiklai vadovauja ministras pirmininkas. Jis taip pat rūpinasi, kad ministrų kabinetas tinkamai įvykdytų savo programą, steigia, reorganizuoja, likviduoja ministerijas ir kitas vykdomosios valdžios institucijas.[369]

Ukrainos Respublikos vyriausybė užtikrina šalies suverenitetą bei ekonominę nepriklausomybę, vidaus ir užsienio politikos įgyvendinimą, įstatymų ir kitų teisės aktų įgyvendinimą; imasi priemonių, kad būtų užtikrintos bei įgyvendintos žmogaus teisės ir laisvės; užtikrina finansų, pinigų, investicijų bei mokesčių politikos įgyvendinimą; rengia šalies biudžeto įstatymą ir įgyvendina jį bei atsiskaito už tai parlamentui; imasi priemonių, kad būtų užtikrintas šalies gyventojų saugumas, kovoja su nusikalstamumu; kontroliuoja ministerijų ir kitų vykdomosios valdžios institucijų veiklą; įgyvendina kitas įstatymo jai pavestas funkcijas (116 str.).

Vyriausybė turi turėti parlamento pasitikėjimą. Parlamentas gali priimti sprendimą (rezoliuciją) dėl nepasitikėjimo Ministrų Kabinetu, o teikti siūlymą svarstyti (ne)pasitikėjimo vyriausybe klausimą gali ne mažesnė kaip trečdalio Ukrainos deputatų grupė.[370] Savo veikloje vyriausybė vadovaujasi Konstitucija, įstatymais ir Ukrainos prezidento aktais.

Vyriausybė grąžina savo įgaliojimus naujai išrinktam Ukrainos prezidentui. Bet kuris vyriausybės narys turi teisę pareikšti prezidentui apie savo atsistatydinimą iš Kabineto. Ministro pirmininko pasitraukimas iš posto lemia ir visos vyriausybės atsistatydinimą. Visas Kabinetas taip pat atsistatydina, jeigu Verchovna Rada išreiškia nepasitikėjimą vyriausybe.

Vyriausybė, vykdydama savo įgaliojimus, priima aktus: nutarimus ir potvarkius, kuriuos vykdyti privalu. Vyriausybė taip pat turi ir įstatymų leidybos iniciatyvos teisę parlamente.

Teisminė valdžia. Ukrainos Konstitucija taip pat daug dėmesio skiria teisminei valdžiai. Ir ne veltui, nes Konstitucijos 124 straipsnyje numatyta, kad teisingumą šalyje vykdo tik teismai. Teisingumui ir teismams šioje Konstitucijoje skirtas visas VIII skirsnis.

[369] http://www.elaw.org/resources/text.asp?ID=1481

[370] Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 533.

Teisingumas – išimtinė Ukrainos teismų kompetencija. Teisingumo vykdymo funkcijos negali būti deleguojamos jokiems kitiems organams ar pareigūnams. Teisminę veiklą Ukrainoje vykdo Konstitucinis Teismas ir bendrosios jurisdikcijos teismai. Tautai suteikiama teisė dalyvauti vykdant teisingumą per tarėjus ir prisiekusiuosius, kurie įstatymų nustatyta tvarka turi teisę dalyvauti teismų procesuose. Bendrosios kompetencijos teismų sistema sudaryta atsižvelgiant į teritorinį ir teismų specializacijos principus. Bendrosios kompetencijos teismų sistemoje hierarchijos viršūnėje yra Ukrainos Aukščiausiasis Teismas. Specializuotųjų teismų sistemoje aukščiausieji yra atitinkamų specializacijų aukščiausieji teismai. Konstitucija draudžia steigti nepaprastosios padėties ir ypatinguosius teismus.

Suvokdami būtinybę garantuoti teismų nepriklausomumą ir savarankiškumą, o kartu ir nešališką teisingumą, Ukrainos Konstitucijos kūrėjai įtvirtino šiuos teismų organizavimo principus: teisėjų nepriklausomybę ir neliečiamumą, draudimą daryti įtaką teisėjui ir jo sprendimams, draudimą sulaikyti ar areštuoti teisėją iki apkaltinamojo teismo nuosprendžio įsiteisėjimo be Verchovnos Rados sutikimo, neterminuotą teisėjų paskyrimą į pareigas (išskyrus Konstitucinio Teismo teisėjus ir teisėjus, skiriamus į pareigas pirmą kartą), valstybės garantijas dėl teisėjo ir jo šeimos narių visiško saugumo užtikrinimo.[371] Konstitucijos 127 straipsnis taip pat draudžia teisėjui verstis kita veikla arba eiti pareigas, nesuderinamas su teisėjo pareigomis, išskyrus mokslinę, pedagoginę ir kūrybinę veiklą. Be to, jiems draudžiama būti politinių partijų nariais ar dalyvauti politinėje veikloje.

Kvalifikacinė komisija kandidatu į teisėjus gali siūlyti asmenį, ne jaunesnį kaip 25 metų, turintį Ukrainos pilietybę, aukštąjį teisinį išsilavinimą ir ne mažesnį kaip trejų metų teisinio darbo stažą, ne mažiau kaip dešimt metų gyvenantį Ukrainoje ir mokantį valstybinę kalbą. Specializuotų teismų teisėjais gali būti asmenys, turintys profesinį pasirengimą pagal tų teismų kompetenciją. Atskiroms teisėjų kategorijoms įstatymas numato atskirus amžiaus, stažo ir profesinio pasirengimo reikalavimus. Pirmą kartą penkeriems metams teisėją skiria Ukrainos prezidentas, visus kitus teisėjus (išskyrus Konstitucinio Teismo) neterminuotam laikotarpiui skiria Verchovna Rada. Aukščiausiojo Teismo pirmininką slaptu balsavimu renka šio Teismo plenumas.

Vykdydami teisingumą teisėjai yra nepriklausomi ir klauso tik įstatymo. Vykdant teisingumą turi būti vadovaujamasi įstatymų viršenybės, teismo proceso dalyvių lygiateisiškumo, šalių rungtyniškumo, teismo proceso viešumo, teismo sprendimų vykdymo privalomumo ir kitais principais. Kal-

[371] Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 551.

tinamajam garantuojama teisė į gynybą, o valstybinį kaltinimą palaiko prokuroras.

Teismų veiklos vidaus klausimus sprendžia teismų savivaldos institucijos. Ukrainoje veikia ir Aukščiausioji teismų taryba, teikianti skiriamų teisėjų kandidatūras, nagrinėjanti teisėjų drausminės atsakomybės ir kitus klausimus.

VII

Konstitucinė priežiūra. Ukrainos Konstitucijos normos yra tiesioginio veikimo (taikymo). Įvardyta nuostata yra skirta Konstitucijos, kaip teisės akto, norminiam reguliavimui, jo taikymui bei privalomumui visiems subjektams užtikrinti, nepriklausomai nuo to, ar yra įstatymas ar kitas norminis teisės aktas, sukonkretinantis Konstitucijos normas. Tiesioginis konstitucinių normų galiojimas lemia ir tai, kad net ir esant bei taikant konkrečius įstatymus arba kitus norminius teisės aktus būtina remtis ne tik jais, bet ir ta konstitucine norma, kuriai išplėtoti ar kurios pagrindu buvo sukurtas toks aktas. Kreipimasis į teismą dėl konstitucinių teisių ir žmogaus bei piliečio teisių ir laisvių gynimo tiesiogiai remiantis Ukrainos Konstitucija yra garantuojamas (Konstitucijos 8 str. 3 d.).

Remiantis pasauline konstitucine patirtimi, kuriant galiojančios Ukrainos Konstitucijos projektą, buvo numatytas platus Konstitucijos teisinės apsaugos institutų spektras. Konstitucijoje numatytos priemonės ir būdai nuo galimų kėsinimųsi. Jie atlieka prevencinę funkciją ir užkerta kelią įstatymų neatitinkančioms Konstitucijos nuostatoms. Tokioms priemonėms visų pirma priskiriama prezidento priesaika tautai (Konstitucijos 104 str.), įstatymų leidybos iniciatyvos įgyvendinimo tvarka, numatyta įstatyme „Dėl Ukrainos Verchovnos Rados reglamento“ (Konstitucijos 82 str. 5 d.), prezidento teisė ir pareiga per 15 dienų pasirašyti bei paskelbti Ukrainos įstatymus ir teisė motyvuotai grąžinti įstatymą su suformuluotais pasiūlymais pakartotinai svarstyti Verchovnai Radai (Konstitucijos 94 str.).

Pagrindinis konstitucinės apsaugos instrumentas – konstitucinė kontrolė (priežiūra), kuri viena ar kita forma egzistuoja visose dabartinėse demokratinėse valstybėse. Nors konstitucinė kontrolė kartais atlieka prevencinę funkciją – išankstinę kontrolę, tačiau pagrindinė jos paskirtis yra jau galiojančių įstatymų ir kitų norminių teisės aktų atitikties Konstitucijai patikrinimas bei viešosios valdžios organų ir visuomeninių susivienijimų, įgyvendinančių viešąsias funkcijas, veiksmų atitikties Konstitucijai vertinimas.

Ukraina atsisakė galiojusios konstitucinės priežiūros sistemos ir perėjo prie pažangesnės jos formos. Respublikinio rango Konstitucinės kontrolės komitetas buvo panaikintas ir sukurtas Konstitucinis Teismas. Jau 1990 m. spalio 24 d. Ukrainos SSR įstatyme „Dėl Ukrainos SSR Konstitucijos pakeitimo ir papildymo“ buvo numatyta, kad Ukrainos SSR Konstitucinį Teismą renka Aukščiausioji Taryba. Konstitucinio Teismo organizavimo ir darbo tvarka turėjo būti numatyta įstatymu, tačiau toks įstatymas buvo priimtas tik 1992 m. birželio 3 d.

Konstitucinis Teismas apibūdinamas kaip nepriklausomas teisminės sistemos organas, kuris turi užtikrinti įstatymų ir kitų norminių teisės aktų atitiktį Konstitucijai, saugoti konstitucines žmogaus teises bei laisves (Įstatymo „Dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo“ 1 str. 1 d.).

Konstitucinio Teismo kompetencijai buvo priskirta vertinti ir spręsti dėl galiojančių, taip pat ir neįsigaliojusių Aukščiausiosios Tarybos priimtų įstatymų ir kitų aktų, Ukrainos prezidento įsakų bei potvarkių, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimų, Krymo Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymų ir kitų aktų bei jos Prezidiumo aktų, Ukrainos Ministrų Kabineto bei Krymo Respublikos Ministrų Kabineto nutarimų ir potvarkių, taip pat tarptautinių sutarčių ir susitarimų, pateiktų ratifikuoti Aukščiausiajai Tarybai, atitikties Konstitucijai (Įstatymo „Dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo“ 14 str. 1, 2, 8 dalys). Be to, Konstitucinio Teismo kompetencijai priklausė nagrinėti klausimą dėl įstatymo ar bet kurio kito teisės akto, pažeidžiančio konstitucines žmogaus teises bei laisves, (ne)atitikties Ukrainos Konstitucijai ir Ukrainos pripažintiems tarptautinės teisės aktams. Šio Teismo kompetencijai taip pat priklausė priimti sprendimus dėl norminių aktų, priimtų įstatymų leidžiamosios ar vykdomosios valdžios organų, pripažinimo negaliojančiais.[372]

Konstitucinis Teismas taip pat buvo įgaliotas pateikti išvadas dėl prezidento įsakų ir Ministrų Kabineto nutarimų, kuriuos vetavo Aukščiausioji Taryba, konstitucingumo ir įstatymiškumo.[373]

Konstitucijos apsaugai buvo reikšmingi ir kiti Konstitucinio Teismo įgaliojimai, numatyti įstatyme „Dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo“. Tie įgaliojimai buvo arbitražinio pobūdžio – spręsti ginčus dėl kompetencijos, nacionalinių teritorinių ar teritorinių vienetų ginčus (14 str. 3, 6 d.), taip pat spręsti kitus ginčytinus klausimus, turinčius konstitucinę reikšmę: pareigūnų veiksmų atitiktis Konstitucijai ir Ukrainos įstatymams, taip pat Prezidento veiksmų ir politinių partijų bei nacionalinio masto visuomeni-

[372] Žr. Ukrainos įstatymo „Dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo“ 14 straipsnio 4, 5 dalys.
[373] Žr. 1978 m. Ukrainos Konstitucijos 97 straipsnį ir šio straipsnio 1992 02 24 redakciją.

nių organizacijų veiklos konstitucingumo vertinimas, rinkimų ir referendumų paskelbimo įstatymiškumo vertinimas (14 str. 3, 7, 9 d.). Numatyta, kad Konstitucinio Teismo organizavimo ir veiklos tvarką turi reglamentuoti įstatymas dėl konstitucinės justicijos.[374]

Visi valstybės, savivaldos ir regioninio valdymo organai, įstaigos, organizacijos, įmonės, jų atstovai, pilietinės organizacijos ir piliečiai privalėjo besąlygiškai vykdyti Konstitucinio Teismo sprendimus. „Aktai, pripažinti neatitinkantys Ukrainos Konstitucijos ir įstatymų ar ratifikuotų Ukrainos tarptautinių sutarčių, pripažįstami negaliojančiais nuo jų įsigaliojimo momento“, – skelbė Ukrainos įstatymo „Dėl Konstitucinio Teismo“ 22 straipsnis.

Tačiau dėl tam tikrų priežasčių Konstitucinis Teismas taip ir nebuvo suformuotas. Pagrindines Konstitucijos apsaugos funkcijas vykdė Ukrainos prezidentas ir Ukrainos Aukščiausioji Taryba.

1991 m. birželio 19 d. priėmus 1978 m. Ukrainos Konstitucijos pataisas buvo papildytas XII skirsnis „Ukrainos SSR Aukščiausioji Taryba“ ir numatyta, kad parlamentas turi teisę panaikinti ne tik Aukščiausios Tarybos Prezidiumo bei Aukščiausios Tarybos Pirmininko aktus, bet ir Ukrainos SSR Ministrų Kabineto, Krymo ASSR vyriausybės aktus bei sustabdyti SSRS Ministrų Kabineto bei jam pavaldžių organų aktų galiojimą Ukrainoje, jei šie aktai neatitinka Ukrainos SSR Konstitucijos ir įstatymų, tuo pat pateikiant klausimą SSRS Ministrų Kabinetui ar SSRS Aukščiausiajai Tarybai dėl šių aktų panaikinimo.

1991 m. liepos 5 d. priėmus Ukrainos SSR įstatymą „Dėl Ukrainos SSR Prezidento posto įsteigimo ir Ukrainos SSR Konstitucijos pakeitimo bei papildymo“, Konstitucijos teisinės apsaugos mechanizme svarbus vaidmuo atiteko prezidentui – vykdomosios valdžios vadovui, Konstitucijos „vykdymo garantui“. Prezidentui buvo suteikti įgaliojimai panaikinti Ukrainos SSR Ministrų Kabineto, Krymo ASSR vyriausybės, Ukrainos SSR ministerijų ir kitų jam pavaldžių organų, taip pat vietinių tarybų vykdomųjų komitetų aktus, jis taip pat panaikindavo SSRS vykdomosios valdžios organų sprendimus, jei jie prieštaraudavo Ukrainos SSR Konstitucijai ir įstatymams. Prezidentui taip pat buvo suteiktas atidedamasis veto Aukščiausios Tarybos priimtiems įstatymams. Konstituciją ir įstatymus pažeidusį prezidentą, remdamasi Konstitucinio Teismo išvada, Ukrainos SSR Aukščiausioji Taryba galėjo nušalinti nuo pareigų. Tokį sprendimą galėjo priimti tik dviejų trečdalių visų deputatų dauguma.

[374] Žr. Ukrainos įstatymo „Dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo“ 3 straipsnį.

Ukrainai įgijus nepriklausomybę, įgyvendinant valdžių padalijimo principą ir pašalinant esamas kolizijas, 1992 m. vasario 14 d. Ukrainos Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą „Dėl Ukrainos Konstitucijos pakeitimo ir papildymo“, kuriuo iš esmės buvo pakeisti aukščiausios šalies valdžios organų įgaliojimai ir statusas. Prezidentas tapo valstybės vadovu ir vykdomosios valdžios vadovu. Jis tik galėjo naikinti Ukrainos Ministrų Kabineto aktus, ministerijų ir kitų centrinio valstybės vykdomosios valdžios valdymo organų aktus, jeigu jie neatitiko Ukrainos Konstitucijos, įstatymų ir prezidento įsakų. Prezidentas taip pat galėjo kreiptis į Ukrainos Aukščiausiąją Tarybą siūlydamas nutraukti vietos tarybų deputatų įgaliojimus ir pirmalaikius rinkimus tuose savivaldos vienetuose, kurių tarybų deputatai pažeidė Konstituciją ir įstatymus. Ukrainos AT įgaliojimai apėmė teisę vetuoti prezidento įsakus ir Ministrų Kabineto nutarimus, jeigu jie prieštaravo Ukrainos Konstitucijai ir įstatymams, bei teisę kreiptis dėl jų konstitucingumo ir įstatymiškumo į Konstitucinį Teismą. Parlamentas taip pat vykdė Ukrainos piliečių konstitucinių teisių bei laisvių įgyvendinimo kontrolę.

Toks susidaręs konstitucinės apsaugos mechanizmas, kurio pagrindinės grandys buvo prezidentas ir Ukrainos AT, iš esmės buvo išsaugotas ir prezidentui bei Ukrainos Aukščiausiajai Tarybai 1995 m. liepos 8 d. sudarius Konstitucinę sutartį. Sutartis numatė pagrindinius valstybės valdžios ir vietos savivaldos organizavimo bei funkcionavimo būdus, kol bus priimta nauja Ukrainos Konstitucija. Tiesa, kai kurie šios srities įgaliojimai ir buvo pakeisti: Ukrainos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas neteko įgaliojimų dėl Konstitucijos vykdymo kontrolės ir „atidavė“ juos tiesiogiai Aukščiausiajai Tarybai (Konstitucinės sutarties 17 str. 1 d.).

Dabar galiojančią Ukrainos Konstitucijos teisinė apsauga yra stabilesnė ir labiau atitinka kitų demokratinių valstybių patirtį.

Specializuotas Ukrainos Konstitucijos apsaugos organas – Konstitucinis Teismas – vienintelis konstitucinės justicijos organas Ukrainoje.[375] Ši nuostata įtvirtinta Ukrainos Konstitucijos 147 straipsnyje. Konstitucinio Teismo teisinę padėtį apibrėžia Konstitucijos XII skirsnis. Konstitucinio Teismo teisėjams taikomos nepriklausomumo, neliečiamybės garantijos, reikalavimai dėl pareigų nesuderinamumo (tokie pat kaip ir bendrosios teismų sistemos teisėjams).

Ukrainos Konstitucijoje numatyta ši Konstitucinio Teismo kompetencija: klausimų dėl įstatymų ir kitų parlamento, prezidento ar vyriausybės, taip pat ir Krymo Autonominės Respublikos, teisės aktų konstitucingumo nagrinėjimas, išvados dėl galiojančių Ukrainos tarptautinių sutarčių konsti-

[375] Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. – Moskva, 1997. S. 559.

tucingumo ir dėl tarptautinių sutarčių, kurios pateikiamos Verchovnai Radai pritarti, išvados dėl Konstitucijos pataisų projektų pateikimas, oficialus Ukrainos Konstitucijos ir įstatymų aiškinimas, išvados dėl Krymo Respublikos Aukščiausios Tarybos veiksmų, pažeidžiančių Ukrainos Konstituciją ar įstatymus, išvados dėl konstitucinės procedūros „išlaikymo“ tiriant ir sprendžiant Ukrainos prezidento nušalinimo nuo pareigų apkaltos tvarka pateikimas.

Ukrainos Konstitucinis Teismas vykdo retrospektyviąją (paskesnę) konstitucinę kontrolę. Ši kontrolės forma jam yra būdingiausia, išskyrus atvejus, kai pateikiama išvada dėl tarptautinių sutarčių, prie kurių ketina prisijungti Ukrainos Respublika, konstitucingumo ir išvados dėl Konstitucijos pataisų projektų. Be to, Konstitucinis Teismas vykdo tiek abstrakčią, tiek ir konkrečią konstitucinę kontrolę. Konkrečios konstitucinės kontrolės atvejai – kai remiantis Ukrainos Aukščiausiojo Teismo teikimu sprendžiamas klausimas dėl įstatymo, kuris buvo pritaikytas arba turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, konstitucingumo. Ši nuostata įtvirtinta Ukrainos įstatyme „Dėl Konstitucinio Teismo“ (83 str.). Įstatymas taip pat numato, kad Konstitucinis Teismas gali pripažinti, jog tam tikras teisės aktas ar jo dalis neatitinka Konstitucijos dėl turinio, Konstitucijoje įtvirtintos teisės aktų svarstymo ir priėmimo procedūros pažeidimo, paskelbimo ar įsigaliojimo ir konstitucinių įgaliojimų viršijimo priimant tokį teisės aktą (15 str.). Taigi darytina išvada, jog vykdoma tiek materialioji, tiek ir formalioji konstitucinė priežiūra.

Ukrainos konstitucinės priežiūros ypatybė ta, kad tikrinamas tik teisės aktų konstitucingumas, bet Konstitucinis Teismas negali nagrinėti klausimo dėl teisės akto atitikties parlamento priimtam įstatymui. Tai išplaukia iš Ukrainos Konstitucijos 150 straipsnio.

Oficialiai aiškindamas įstatymus ir Konstitucijos nuostatas Ukrainos Konstitucinis Teismas privalo „surasti teisę, bet nėra įgaliotas ją kurti“.[376] Konstitucijoje ir įstatymuose apibrėžta Konstitucinio Teismo kompetencija nesuteikia jam teisės vykdyti teisėkūros funkciją, išskyrus savo darbo organizavimą reglamentuojančius klausimus. Negana to, V. Skomorocha teigia, kad Konstitucinio Teismo mėginimas imtis teisėkūros pažeistų Konstitucijos 6 straipsnyje įtvirtintą valdžių padalijimo principą.[377]

Beje, ir Konstitucinio Teismo praktika formuojasi tokia, kad Teismas nustojo vykdyti konstitucinę teisėkūrą, nes įstatymų teisės spragų užpildy-

[376] Harbijeva T. J. Tolkovanije Konstituciji Rosijskoj Federaciji: teorija i praktika. – Moskva, 1998. S. 54.

[377] Skomorocha V. Konstitucijnij Sud Ukraini: dosvid i problemi // Pravo Ukraini. 1999. №1. S. 10.

mas nėra žinybingas šiam organui.[378]

Būtina paminėti, kad įgyvendinant konstitucines normas gali pasikeisti jų turinys, nes šis procesas yra ilgalaikis, o visuomenės ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo sąlygos kinta. Atsižvelgiant į Ukrainos Konstitucijos, kaip akto, „griežtumą“, jos paskirtį – ilgai galioti, galima teigti, kad oficialus aiškinimas, kurį atlieka Konstitucinis Teismas, turi suartinti Konstituciją su „gyvenimu“. Kartu daugiausia dėmesio skiriama konstitucinėms normoms sukonkretinti neignoruojant įstatymų leidėjo valios.[379]

Beje, Konstitucinis Teismas ne pagal visus konstitucinius skundus imasi aiškinti Konstitucijos nuostatas ir jas interpretuoti, o tik tais atvejais, kai yra poreikis išsamiau atskleisti jų turinį konkrečioje byloje.[380] Konstitucinio kreipimosi dėl oficialaus Ukrainos Konstitucijos nuostatų aiškinimo ir įstatymų oficialaus aiškinimo pagrindas yra skirtinga teisminė praktika taikant šiuos aktus arba skirtinga kitų valdžios institucijų praktika taikant tas pačias normas, jeigu subjektas, turintis teisę į konstitucinį skundą, įrodo, kad tai pažeidė ar gali pažeisti jo konstitucines teises bei laisves. Ši nuostata yra įtvirtinta įstatyme „Dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo“ (94 str.). Taigi tai beveik reiškia, kad oficialaus išaiškinimo galima kreiptis tik nagrinėjant konkrečią bylą.

Pažymėtina, kad įstatymas „Dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo“ išplečia subjektų, turinčių teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą, ratą, palyginti su Konstitucijos 150 straipsniu. Kitaip nei minėtas įstatymas, konstitucinė norma nenumato tarp subjektų Ukrainos liaudies deputatų.

Konstitucinio Teismo sprendimai yra galutiniai, privalomi ir neskundžiami. Visi Konstitucinio Teismo sprendimai skelbiami oficialiai – laikraštyje „Ukrainos Konstitucinio Teismo žinios“ ir kituose oficialiuose leidiniuose. Įstatymo „Dėl Ukrainos Konstitucinio Teismo“ 70 straipsnis nustato pagrindinius Konstitucinio Teismo sprendimų ir išvadų įgyvendinimo tvarkos principus: teisės aktai, pripažinti neatitinkančiais Konstitucijos,

[378] Uchvala Konstitucijnogo Sudu Ukraini pro pripinenia konstitucijnogo provaždenia u spravi po konstitucijnomu podaniu pro vidpovidnost Konstitucii Ukraini (konstitucijnist) ukaziv Prezidenta Ukraini pro priznačenia peršich zastupnikiv, zastupnikiv ministriv ta zastupnikiv kerivnikiv inšich centralnich organiv vikonavčoj vladi, vidannich protiagom lipnia – grudnia 1996 roku ta sičnia 1997 roku vid 10 bereznia 1998 r. // Visnik Konstitucijnogo Sudu Ukraini. 1998. №2. S. 40.

[379] Skomorocha V. Okremi pitannia podilu vladi i jurisdikcija Konstitucijnogo Sudu Ukraini // Pravo Ukraini. 1998. № 5. S. 14; Harbijeva T. J. Ukaz. soč. S. 26, 35–36; Ebzejev B. S. Konstitucija. Pravovoje gosudarstvo. Konstitucionij sud. – Moskva, 1997. S. 126.

[380] Uchvala Konstitucijnogo Sudu Ukraini pro vidmovu u vidkritti konstitucijnogo provaždenia u spravi po konstitucijnomu podaniu Centralnoi viborčoi komisii pro oficiijne tlumačennia položen častini četviortoi statti 44 ta častini tretjoi statti 45 Zakonu Ukraini «Pro vibori deputativ miscevich rad ta silskich, seliščnych, miskich goliv» vid 26 bereznia 1998 r. // Visnik Konstitucijnogo Sudu Ukraini. 1998. №2. S. 43.

skelbiami negaliojančiais ir netenka galios nuo sprendimo priėmimo. Beje, minėto įstatymo 68 straipsnis numato galimybes atnaujinti bylą Konstituciniame Teisme paaiškėjus naujoms aplinkybėms.

VIII

Tolesnės Ukrainos konstitucionalizmo plėtros perspektyvos. Ukrainos Konstitucijos taikymo praktiką lemia poreikis išspręsti keletą teisingumo sistemos funkcionavimo klausimų. Konstitucijos pataisų projekte siūloma pirmiausia suteikti įstatymų leidybos iniciatyvos teisę Aukščiausiajam Teismui, kuris turi ypač plačias galimybes apibendrinti teismų praktiką dėl įstatymų taikymo ir šiuo pagrindu formuluoti bei teikti siūlymus tobulinti įstatymus. Tai leistų per įstatymų leidybos procedūrą operatyviau spręsti susikaupusius klausimus dėl geresnio teismų praktikos nustatytų visuomeninių santykių teisinio sureguliavimo. Labai svarbiu ir aktualiu įvardijamas klausimas, susijęs su galimybių teisėjams piktnaudžiauti einamomis pareigomis panaikinimu ir užtikrinimu, kad jokie organai ir asmenys, taip pat ir dalyvaujantys jį renkant ar skiriant į pareigas, neturės įtakos jo sprendimams. Todėl šiuo metu siūlomos Konstitucijos 128 straipsnio pataisos atsisakant galiojančios tvarkos, pagal kurią Verchovna Rada renka teisėjus į pareigas be jokio apibrėžto termino, numatant 10 metų jų išrinkimo į pareigas terminą.

Taip pat reikia žinoti, kad kai kurie Ukrainos Konstitucijos straipsniai buvo siūlomi keisti atskirais įstatymų projektais. Pavyzdžiui, 153 Ukrainos liaudies deputatai įregistravo įstatymo projektą, kuriuo siūlė keisti Konstitucijos 81 straipsnį numatant pirmalaikius pagal partijos (bloko) sąrašą išrinkto Ukrainos liaudies deputato įgaliojimų nutraukimo pagrindus, jeigu deputatas išeina iš tos partijos (bloko) frakcijos. Šis klausimas itin aktualus nedidelėms frakcijoms, kai dėl tokių deputatų veiksmų iškyla grėsmė apskritai tokios frakcijos egzistavimui ir išlikimui. Vien trečiojo šaukimo liaudies deputatai inicijavo per 50 perėjimų iš vienos frakcijos į kitą. Suprantama, kad tai negalėjo nesukelti nuogąstavimų frakcijoms ir daugeliui deputatų. Todėl buvo parengtas ir įregistruotas atitinkamas įstatymo projektas, kurį preliminariai vertino Ukrainos Konstitucinis Teismas dėl jo atitikties Ukrainos Konstitucijos 157 ir 158 straipsniams. 2001 m. liepos 11 d. Ukrainos Verchovna Rada priėmė nutarimą „Dėl pirminio Ukrainos Konstitucijos 81 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto patvirtinimo“.

Daugelis Ukrainos mokslininkų teigia, kad Konstitucijos XIII skyriaus konstitucinių procesinių normų ir kitų normų, reglamentuojančių Konsti-

tucijos pataisų priėmimo tvarką, visuma užtikrina nuoseklų svarbiausio šalies įstatymo nuostatų tobulinimo procesą ir apsaugo nuo nepagrįsto kišimosi į konstitucinio reguliavimo sritį. Tiksliai nustačius Konstitucijos pataisų priėmimo tvarką užtikrinamas konstitucinių nuostatų stabilumas ir lankstumas, o prireikus galima pakeisti konkrečias nuostatas.

Ukrainoje numatyta atlikti parlamento reformą, kurios įgyvendinimas vertinamas kaip svarbi teisėkūros proceso tobulinimo sąlyga. Minėta reforma numato stiprinti rinkėjų galias kontroliuoti išrinktą Ukrainos liaudies deputatą ir užtikrinti parlamento galias kontroliuoti vykdomąją valdžią bei Ukrainos įstatymų įgyvendinimą. Ši funkcija būdinga daugumai pasaulio parlamentų, tačiau skiriasi jos formos ir įgyvendinimo mastas. Ukrainos Konstitucijos 85 straipsnis labai aiškiai apibrėžia Verchovnos Rados kontrolinius įgaliojimus, pagrindinius jų įgyvendinimo principus bei sritis, ypač pabrėždamas Ukrainos valstybinio biudžeto vykdymo, Ukrainos Ministrų Kabineto veiklos ir užsienio kreditų panaudojimo kontrolę. Ukrainos Konstitucijos 85 straipsnio 15–21 punktuose numatyti parlamento įgaliojimai valstybės pareigūnų skyrimo į pareigas procese taip pat traktuotini kaip specifinė kontrolės forma.

Šiuo metu Ukrainoje vykdoma valstybinė teisinė reforma, kurios pagrindinės kryptys yra:

– parlamento reforma;
– administracinė reforma;
– teisminės ir teisingumo sistemos reforma;
– vietos savivaldos (municipalinė) reforma.

Daugelis politikų ir apžvalgininkų pripažįsta, kad Ukrainoje reformų ir esminių permainų reikia visoms sritims, tačiau dar nesurasti optimalūs visų problemų sprendimo būdai. Nuo „Deklaracijos dėl Ukrainos valstybės suvereniteto“ priėmimo Verchovna Rada priėmė per 2 tūkst. įstatymų ir 6 proc. iš jų jau neteko galios.

Reikia taip pat pabrėžti ir tai, kad 2004 m. gruodžio mėnesį Kijeve įvyko daugiašalės derybos (tarpininkų vaidmenį jose atliko ir Lietuvos bei Lenkijos valstybių prezidentai). Darybų metu, be kitų dalykų, buvo sutarta dėl priemonių politinei krizei, kilusiai po antrojo prezidento rinkimų turo, įveikti ir dėl politinės reformos, kuri apimtų Konstitucijos ir prezidento rinkimų įstatymo pataisas. Verchovna Rada 2004 m. gruodžio 8 d. priėmė, o prezidentas tą pačią dieną pasirašė minėtas Konstitucijos ir prezidento rinkimų pataisas. Šiose 2006 m. sausio 1 d. įsigaliojusiose Konstitucijos pataisose numatoma pereiti nuo prezidentinės prie parlamentinės valdymo formos, pratęsti parlamento įgaliojimo terminą iki 5 metų, taip pat kad

Ministrų Kabinetą formuos parlamento frakcijų ir grupių koalicija, o ministrą pirmininką skirs parlamentas prezidento teikimu.

Europos Tarybos Venecijos komisija, išnagrinėjusi šių Konstitucijos pataisų projektą, siūlė atsisakyti nuostatų dėl pagal partijos sąrašą išrinkto deputato mandato panaikinimo, jeigu deputatas nepriklauso jį iškėlusios partijos frakcijai arba iš jos išeina, nes šios nuostatos neatitinka europietiškų standartų, tačiau į šias Komisijos pastabas nebuvo atsižvelgta. Komisija taip pat nurodė, kad prokuratūros teisių išplėtimas bendrosios įstatymo vykdymo priežiūros srityje yra žingsnis atgal demokratijos plėtros procese.

LITERATŪRA

1. Constitutions of Europe. Texts Collected by the Council of Europe Venice Commission. – Leiden-Boston, 2004. Vol. II.
2. Opriško V. Konstitucyjny osnovy rozvitija zakonodatelstva Ukrainy. – Kijev, 2001.
3. Vedomosti Verchovnoj Rady Ukrainy 30.08.1994.-№35-Ст. 338. Reglament Verchovnoj Rady Ukrainy. №129а/94-ВР, 129б/94-ВР.
4. Novyje konstituciji stran SNG i Baltiji. Sbornik dokumentov. – Moskva: Manuskript, 1997.
5. Političeskaja sistema sovremenoj Ukrainy: osobinosti stanovlenija, tendenciji razvitija. Red. Rudič F. – Kijev: Parlamentskoje izdatelstvo, 2002.
6. Andresiuk B. Na puti k graždanskomu obščestvu: jevropejskij konstekst obščestveno-političeskogo razvitija v Ukraine. – Kijev, 2000.
7. Skripnik O. Socealnoje, pravovoje gosudarstvo v Ukraine: problemy teoriji i praktiki. K 10 letiju nezavisimosti Ukrainy. – Kijev, 2000.
8. Konstitucijny Sud Ukrainy. Rešenija, zakliučenija. Red. Jefgrafov P. 1997–2001. – Kijev: Jurinkom Inter, 2001–2002. T. I-III.
9. Toritsyn A., Miller E. A. From East to West, and Back Again: Economic Reform and Ukrainian Foreign Policy // European Security. Spring 2002. Vol. 11. No. 1.
10. http://www.president.gov.ua/stateauthority
11. http://www.reforma.org.ua/receptions
12. http://prognosis.kiev.ua/ukr/articles/zovn_pol/page.php?xml=e_int.xml
13. http://www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm
14. http://www.infoukes.com/history
15. http://www.yuschenko.com.ua

16. http://www.kmu.gov.ua/control%5Cen%5Cpublish%5Carticle?art_id=235436&cat_id=32672
17. http://en.wikipedia.org/wiki/Constitution_of_Ukraine
18. http://www.ukraineinfo.us/politics/politics.html
19. http://www.ukraine-gateway.org.ua/gateway/gateway.nsf/webcontent/02010000

XI.
PIETŲ AFRIKOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJA

I

Istorinė konstitucinė raida. Dabartinės 1996 m. Pietų Afrikos Respublikos Konstitucijos priėmimas vadinamas Pietų Afrikos gimimu, iš esmės pakeitusiu šią valstybę.[381]

Šios Konstitucijos atsiradimas siejamas su sunkiomis derybomis ir ilgalaike istorine patirtimi. 1902 m., pasibaigus Britų–burų karui (1899–1902), sudaryta Vereenigingo sutartis, pagal kurią boerų teritorijos buvo įtrauktos į Britanijos Karalystę. 1909 m. Britų parlamento priimtame Pietų Afrikos akte (*South Africa Act*) buvo įtvirtinti pagrindiniai konstituciniai principai: Pietų Afriką valdys Vestminsteriui pavaldus valdytojas ir ji taps unitarine valstybe, kurioje parlamentas bus suverenus, o rinkimai bus laimimi paprastąja balsų dauguma. Tačiau ar suteikti juodaodžiams balsavimo teisę, palikta spręsti kiekvienai kolonijai (Kapo (*Cape*) ir Natalo kolonijos nusprendė suteikti juodaodžiams balsavimo teisę atsižvelgiant į nuosavybę, o Oranžinės upės (Orange River) kolonija ir Transvalis (Transvaal) nusprendė juodaodžiams balsavimo teisės nesuteikti. 1910 m. buvo įkurta Pietų Afrikos Sąjunga. Šį kolonijų suvienijimą britai ir afrikiečiai traktavo skirtingai. Britams šis suvienijimas reiškė imperijos stiprinimą, tuo tarpu afrikiečiams atrodė, kad dėl to susilpnės britų įtaka.

Nagrinėjant Pietų Afrikos teisės sistemą reikėtų pažymėti, kad olandų valdymas lėmė tai, kad Pietų Afrikos teisė rėmėsi romėnų teise. Anglija užvaldė Kapą (Cape) ir prijungė jį prie Imperijos dar prieš Napoleonui panaikinant romėnų-olandų teisę Nyderlanduose ir 1809 m. pakeičiant ją savo garsiuoju kodeksu. Anglų procesinė teisė pirmiausia buvo primesta Kapo romėnų-olandų teisei; vėliau buvo priimta daugybė Anglijos įstatymų, susijusių visų pirma su komercija. Tais atvejais, kai ši anglų ir romėnų-olandų teisės samplaika sukeldavo neaiškumų, Pietų Afrikos teisininkai, beveik visi mokslus baigę Anglijoje, buvo linkę vadovautis anglų preceden-

[381] The History of the Constitution. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/theconstitution/history.htm.

tine teise. 1910 m. Pietų Afrikos Sąjungai išsikovojus politinę nepriklausomybę, atsirado prielaidos atkurti olandų kultūrą, atgaivinti teisės mokslą, kuris daugiausia orientavosi į olandų teisę. Taigi Pietų Afrikos teisė yra hibridinė sistema, turinti romėnų-olandų materialinės teisės elementų, bet jai būdinga ir anglų procesinės teisės metodologija, ir struktūros aspektai.[382]

1909 m. Pietų Afrikos aktas buvo laikomas Pietų Afrikos Sąjungos Konstitucija. Beje, būtina pažymėti, kad 1934 m. Vestminsterio statutas nustatė, kad joks teisės aktas, priimtas britų parlamento, negali būti taikomas Pietų Afrikos Sąjungoje, nebent jos parlamentas nuspręstų kitaip.

1961 m. Pietų Afrika tapo respublika, remiantis 1960 m. referendumo, kuriame balsavimo teisė buvo suteikta tik baltaodžiams, rezultatais.

1961 m. Konstitucijos pagrindą sudarė Pietų Afrikos aktas, išlaikęs glaudų ryšį su Britų Tautų Sandrauga, sąvokas „karalius“, „karalienė“ ir „karūna“ keičiant sąvoka „valstybė“.

Pietų Afrika, kaip ir kitos buvusios kolonijos, stengėsi imituoti senųjų metropolijų konstitucines sistemas, jas „perkelti į naują dirvą“.[383]

Ši Konstitucija valstybės Prezidentui suteikė visas galias, priklausiusias britų monarchui ir vietos valdytojui. Konstitucija taip pat įtvirtino vyriausybės, bikamerinių parlamento rūmų ir nepriklausomos teisminės valdžios įgaliojimus. Tačiau ši Konstitucija įtvirtino baltaodžių politikų dominavimą, nes juodaodžiams, spalvotiesiems ir azijiečiams nebuvo suteikta teisė balsuoti parlamento rinkimuose. Tiesa, neilgai trukus spalvotieji ir azijiečiai laimėjo ribotą politinį dalyvavimą: 1964 m. buvo įkurta Spalvotiesiems atstovaujanti taryba (*Coloured Persons‘ Representative Council*), o 1968 m. įkurta Afrikos indų taryba (*African Indian Council*).

Po ilgai trukusių derybų 1983 m. priimta Konstitucija įsigaliojo 1984 m. rugsėjo 22 d. Ji nustatė Prezidento kaip valstybės vadovo galias, įteisino trijų – Asamblėjos rūmų (baltųjų), Atstovų rūmų (spalvotųjų) ir Delegatų rūmų (indų) parlamentą ir suteikė balsavimo teisę spalvotiesiems ir indams.

Prezidentą rinko rinkikų kolegija, susidedanti iš 50 baltųjų, 25 spalvotųjų ir 13 indų, išrinktų iš jų parlamento rūmų.

Prezidentas atsakomybę dalijosi su Ministrų Kabinetu, kurį jis paskyrė iš trijų parlamento rūmų narių. Svarbiems valstybės klausimams spręsti buvo įkurta 60 narių Prezidento taryba (20 narių iš Asamblėjos rūmų, 10 iš

[382] Glendon M. A., Gordon M. W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos. – Vilnius, 1993. P. 166.

[383] Jarašiūnas E. Nuo pirmosios iki naujausių konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą // Birmontienė T., Buišienė O. ir kt. Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. – Vilnius, 2005. P. 26.

Atstovų rūmų, 5 iš Delegatų rūmų, 15 paskirti Prezidento ir 10 opozicinių partijų atstovų).

Kiekvienas iš trijų parlamento rūmų, suskirstytų pagal rasinę kilmę, sprendė „sau“ aktualius (sveikatos, švietimo ir kitus socialinius) ir „bendrus“ (saugumo, finansų, užsienio politikos, teisės, transporto, komercijos ir pramonės, energijos, vidaus, žemės ūkio) klausimus. Jei klausimas buvo susijęs tik su konkrečia bendruomene, paprastai klausimą spręsdavo tik vieni rūmai, tačiau jei klausimas buvo svarbus visiems arba „bendras“, sprendimą priimti privalėjo visi rūmai. Rūmams nepriėjus prie bendro sutarimo, galutinį sprendimą priimdavo Prezidento Taryba. Reikėtų pažymėti, kad daugeliu atvejų Asamblėjos rūmų sprendimai būdavo pranašesni.

Būtina pažymėti, kad segregacija ir apartheidas Pietų Afrikoje ne tik nesuteikė juodaodžiams žmogaus teisių, tarp jų ir politinių, bet ir pablogino jų socialines ekonomines gyvenimo sąlygas ir padidino visuomenėje ne tik politinę, bet ir socialinę atskirtį. Su apartheidu kovojo ne tik vietiniai gyventojai, bet įvairias sankcijas, boikotus taikė ir pavienės šalys bei Jungtinės Tautos.[384]

Konstitucinei raidai nemažą įtaką turėjo 1992 m. N. Mandelos ir F. W. De Klerko pasiektas Savitarpio supratimo susitarimas (*Record of Understanding*). Jis nustatė, kad Prezidentu bus skiriamas laimėjusios rinkimus partijos lyderis (Jungtinės Karalystės modelis), bus sudaryta daugumos vyriausybė (kiekvienai partijai, įveikusiai 5 procentų rinkimų barjerą, suteikta galimybė užimti vietą ministrų kabinete). Beje, už šį susitarimą 1993 m. N. Mandela ir F. W. De Klerkas buvo apdovanoti Nobelio taikos premija.[385]

1993 m. buvo priimta laikinoji Konstitucija, pirmąkart šalies konstitucingumo istorijoje įtvirtinusi daugiapartinę demokratiją, valdžių padalijimo principą, žmogaus teises bei panaikinusi rasinę diskriminaciją. Laikinoji Konstitucija įtvirtino Konstitucijos viršenybės principą, nacionalinius simbolius, suverenitetą, įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžią (Prezidentą, du viceprezidentus, Ministrų Kabinetą), teisminę valdžią, Visuomenės gynėjo instituciją, Žmogaus teisių komisiją, Lyčių lygybės komisiją, Žemės teisių restitucijos komisiją ir kt. Konstitucija taip pat nustatė valstybės suskirstymą į devynias provincijas.

Vadovaujantis šia Konstitucija buvo įkurtas Konstitucinis Teismas, kurio pareiga buvo užtikrinti Konstitucijos viršenybės principą. Be to, Konstitucija suteikė Konstituciniam Teismui teisę panaikinti įstatymą ar kitą tei-

[384] The End of Apartheid. http://www.info.gov.za/aboutsa/history.htm
[385] Chronology of Important Events. www.countrystudies.us/south-africa/chronology.htm

sės aktą, kuris nepagrįstai riboja žmogaus teises ir laisves.[386] Konstitucinio Teismo veiklos pradžia teikė daug vilčių. Tik pradėjęs veiklą, Teismas panaikino mirties bausmę.[387]

Būtina pažymėti, kad prigimtinės žmogaus teisės nebuvo ginamos, kol nebuvo įtvirtintos 1993 m. laikinojoje Konstitucijoje. Joje buvo nustatytos tokios žmogaus teisės kaip teisė į gyvybę ir orumą, religijos, išraiškos, asociacijų laisvė, teisė į kalbą ir kultūrą ir kt.

Laikinoji Konstitucija nustatė, kad dvejų rūmų parlamentą sudaro 400 narių Nacionalinė Asamblėja, išrinkta pagal proporcinę rinkimų sistemą, ir 10 narių Senatas, atstovaujamas visų provincijų. Vienas iš esminių šios Konstitucijos bruožų – vadinamosios Nacionalinės vienybės (*National Unity*) vyriausybės įtvirtinimas. Nacionalinės vienybės vyriausybę sudaro visos partijos, įveikusios 5 procentų rinkimų barjerą.

Laikinoji Konstitucija reglamentavo Konstitucinės Asamblėjos, kurią sudarė abejų parlamento rūmų nariai, įkūrimą bei įpareigojo parengti Konstitucijos projektą. Buvo nustatyta, kad šiam projektui būtinas 2/3 parlamento narių ir Konstitucinio Teismo pritarimas.

1996 m. buvo parengtas Konstitucijos projektas. Jis sulaukė kontroversiškos kritikos. Pavyzdžiui, Konstitucijos projekte buvo atsisakyta Nacionalinės vienybės vyriausybės idėjos. Toks reglamentavimas sukėlė nepasitenkinimą teigiant, kad rinkimus laimėjusieji „laimi viską“, o opozicinės partijos tiesiogiai nedalyvauja valstybės valdyme.[388]

1996 m. Konstitucijos projektas siūlė pakeisti parlamento struktūrą: palikti nepakeistą Nacionalinę Asamblėją, renkamą visuotiniuose tiesioginiuose rinkimuose, o vietoj Senato įkurti Nacionalinę provincijų tarybą, kur būtų atstovaujama kiekvienai provincijai.

Pagal laikinosios Konstitucijos nuostatas šis projektas buvo pateiktas Konstituciniam Teismui nustatyti, ar atitinka konstitucinius principus. Į Konstitucinio Teismo kvietimą aktyviai reikšti nuomonę dėl projekto atsiliepė įvairios partijos (Demokratų, Konservatorių, Afrikos krikščionių demokratų ir kt.), organizacijos (Afrikos žemės ūkio sąjunga, Tarprasinių santykių institutas ir kt.) ir pavieniai asmenys. Jiems Teismo posėdžiuose atstovavo 47 advokatai. Tai buvo bene didžiausias procesas per Konstitucinio Teismo gyvavimo laikotarpį.[389] Konstitucinis Teismas nusprendė grą-

[386] The history of the Constitution. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/theconstitution/history.htm

[387] Favoreu L. Konstituciniai teismai. – Vilnius, 2001. P. 112.

[388] The Constitution. http://countrystudies.us/south-africa/73.htm

[389] The Certification Process. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/theconstitution/thecertificationprocess.htm

žinti projektą Konstitucinei Asamblėjai patikslinti. Konstitucinis Teismas 1996 m. rugsėjo 6 d. nutarime, remdamasis Švedijos, Danijos ombudsmenų veiklos reglamentavimu, konstatavo, kad Konstitucijos projekte nepakankamai užtikrintas Visuomenės gynėjo (*Public Protector*) institucijos nepriklausomumas. Taip pat Teismas abejojo dėl provincijų teisės aktų leidybos galios ribojimo bei dėl provincijų autonomijos.[390]

Konstitucinei Asamblėjai sutikus su visomis Konstitucinio Teismo pastabomis, Konstitucinis Teismas 1996 m. gruodžio 4 d. sprendimu pritarė Konstitucijos projektui.[391]

Taigi 1996 m. gruodžio 10 d., minint Tarptautinę žmogaus teisių dieną, Pietų Afrikos Respublikos Prezidentas N. Mandela pasirašė Konstituciją. Ji įsigaliojo 1997 m. vasario 4 d.

II

Konstitucijos bruožai. Pietų Afrikos Respublikos Konstitucija yra vientisas, tiesiogiai taikomas aukščiausios teisinės galios aktas, nustatantis politinės, teisinės ir ekonominės sistemos pagrindus.

Šią Konstituciją sudaro preambulė, 14 skyrių (1 – Konstitucinės santvarkos pagrindai, 2 – Teisių bilis, 3 – Valstybės valdymas, 4 – Parlamentas, 5 – Prezidentas ir vykdomoji valdžia, 6 – Provincijos, 7 – Vietos savivalda, 8 – Teismai ir jų administravimas, 9 – Valstybės institucijos konstitucinei demokratijai palaikyti, 10 – Viešasis administravimas, 11 – Saugumo tarnybos, 12 – Tradiciniai lyderiai, 13 – Finansai, 14 – Baigiamosios nuostatos) ir 7 priedai (1 – Nacionalinė vėliava, 2 – Priesaikos ir iškilmingi pasižadėjimai, 3 – Rinkimų procedūros, 4 – Nacionalinės ir provincijų įstatymų leidybos kompetencijos konkurencingumas, 5 – Išskirtinė provincijų įstatymų leidyba, 6 – Pereinamosios nuostatos, 7 – Pataisos).

Konstitucijos preambulėje, įtvirtinančioje pagrindinius valstybės siekius, teigiama, kad „Pietų Afrikos Tauta, pripažindama praeities skriaudas, gerbdama tuos, kurie kovojo už teisingumą ir laisvę, tikėdama, kad Pietų Afrikoje vieningai gali gyventi visi, neatsižvelgiant į jų skirtingumą, per tiesiogiai visuotiniuose rinkimuose išrinktus atstovus priėmė Konstituciją kaip aukščiausią šalies teisinės galios aktą, įtvirtinantį (…) vieningos demokratinės suverenios Pietų Afrikos sukūrimą“.

[390] The Judgement of 6 September 1996. In re Certification of the amended text of the Constitution of the Republic of South Africa, 1996 http://www.constitutionalcourt.org.za/uhtbin/cgisirsi/L9QXkHBbKG/198780060/9#top

[391] The Certification Process. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/theconstitution/ thecertificationprocess.htm

Konstitucija reglamentuoja pagrindinių valstybinės valdžios institucijų steigimo, veiklos ir įgaliojimų turinį, žmogaus teises ir laisves, valstybės valdžios ir federacinių subjektų (provincijų) kompetencijos ribas, tradicinių lyderių galias.

Pietų Afrikos Respublika yra demokratinė, federacinė respublika, jos valdymo forma parlamentinė. Konstitucija reglamentuoja parlamento kaip atstovaujamosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios vaidmenį įgyvendinant valstybės valdžią formuojant kitas valstybės valdžios institucijas. Pietų Afrikos Konstitucija nustato vykdomosios valdžios politinę atsakomybę parlamentui. Šiai Konstitucijai būdingi ir kiti parlamentinės respublikos bruožai: Respublikos Prezidentą renka parlamentas, Prezidentas, formuodamas Kabinetą, visų pirma siekia, kad tai būtų parlamento daugumos pasitikėjimą turintis Kabinetas.

III

Žmogaus teisės ir laisvės. Būtina pažymėti, kad prigimtinės žmogaus teisės pirmą kartą Pietų Afrikos konstitucingumo istorijoje buvo įtvirtintos tik 1994 m. laikinojoje Konstitucijoje. Dabartinės Konstitucijos 2 skyrius, reglamentuojantis Teisių bilį (*Bill of Rights*), pradedamas tokiais žodžiais: „Teisių bilis yra Pietų Afrikos demokratijos pamatas, nustatantis visų žmonių teises bei įtvirtinantis tokias demokratines vertybes kaip žmogaus orumas, lygiateisiškumas ir laisvė“.

Konstitucijos 8 straipsnis skelbia, kad Teisių bilis nustato visų žmonių teises ir yra privalomas tiek įstatymų leidžiamajai, tiek vykdomajai, tiek ir teisminei valdžioms. Be to, šis straipsnis suteikia teismams teisę, esant būtinybei, naudotis bendrosios teisės (*common law*) taisyklėmis ir išplėsti žmogaus teisių turinį taip, kad būtų užtikrinta žmogaus teisių apsauga, arba riboti žmogaus teises pagal Konstitucijos 36 straipsnyje nustatytą tvarką. Beje, įdomu tai, kad Teisių bilis nustato ne tik fizinių, bet ir juridinių asmenų teises.[392]

Teisių bilį sudaro *asmeninės teisės*: teisė į gyvybę, orumą, asmens neliečiamumą (ši teisė apima ne tik asmens laisvės apsaugą, bet ir teisę nebūti kankinamam, teisę į asmens fizinį ir psichologinį vientisumą, t. y. asmens apsisprendimo teisę dėl reprodukcijos, teisę nebūti medicinos ar mokslinių tyrimų objektu), teisė į privatų gyvenimą, religijos, tikėjimo ir minties laisvė

[392] Konstitucijos 8 str. 3 d.: A provision of the Bill of Rights brings a natural or a juristic person if, and to the extent that, it is applicable, taking into account the nature of the right and the nature of any duty imposed by the right.

(kadangi šalyje nėra valstybinės religijos, įtvirtinamas vienodų sąlygų principas, nors, oficialiais duomenimis, 80 proc. gyventojų yra krikščionys[393], be to, pripažįstamos visos santuokos, sudarytos pagal religines ar kitokias tradicijas), išraiškos laisvė (išraiškos laisvė apima: teisę gauti ir skleisti informaciją ar idėjas, spaudos laisvę, kūrybos laisvę, akademinę bei mokslinių tyrimų laisvę), demonstracijų bei peticijų laisvė, asociacijų laisvė; *politinės teisės*: teisė kurti partijas bei aktyviai dalyvauti jų veikloje, teisė dalyvauti įstatymų leidybos organų rinkimuose ir juose balsuoti slaptai, teisė dirbti valstybės tarnyboje; *socialinės ekonominės kultūrinės teisės*: prekybos, darbo ir veiklos laisvė, teisė į sveikatos apsaugą (įskaitant reprodukcinę sveikatą), teisė į mokslą, kultūrą, kalbą, teisė jungtis į kultūrines, religines ar kalbines bendruomenes ir kt.

Socialinių ekonominių teisių sąrašas atspindi Pietų Afrikos Konstitucijos kūrėjų siekį konsoliduoti visuomenę, mažinti socialinę atskirtį, integruoti labiausiai pažeidžiamas visuomenės grupes. Be anksčiau minėtų teisių, Konstitucijoje įtvirtintos tokios teisės kaip teisė į gyvenamąjį būstą (26 straipsnis skelbia, kad kiekvienas turi teisę į gyvenamąjį būstą, ir nustato, kad valstybė, jei turi išteklių, privalo teisinėmis ir kitokiomis priemonėmis siekti, kad ši teisė būtų įgyvendinta), teisę į vandenį ir maistą, teisę į skubią medicinos pagalbą.

Teisių bilis nustato atskirų visuomenės grupių teises: *vaikų teises* (teisę į vardą ir tautybę, teisę į šeimos ar alternatyvią globą, apsaugą nuo blogo elgesio, smurto ar degradacijos, nuo išnaudojamo darbo; Konstitucija taip pat nustato, kad nepilnamečiams turi būti skiriamos įmanomai trumpiausios įkalinimo bausmės, be to, nepilnametis negali būti kartu įkalinamas su suaugusiaisiais); *areštuotųjų, suimtųjų ir kaltinamųjų teisės* (teisė žinoti, dėl ko suimamas ir kuo kaltinamas, teisė neduoti parodymų prieš save, teisė per priimtiną laiką į teisminį nagrinėjimą arba paleidimą iki teismo, teisė nebūti teisiamam už nusikaltimą ar nusižengimą, kuris nebuvo kriminalizuotas pagal tarptautinę ar nacionalinę teisę jo padarymo metu, teisė turėti advokatą, teisė į nepriklausomą ir nešališką teismą, teisė skųstis aukštesnei teisminei instancijai ir kt.).

Teisių bilis, kaip ir daugelis modernių Konstitucijų, įtvirtina ne tik vadinamąsias pirmosios ir antrosios kartos pilietines ir politines bei socialines, kultūrines ir ekonomines teises, bet ir trečios kartos teises: teisę į aplinkosaugą, vystymąsi ir kt.

[393] South Africa Yearbook 2004/ 05, p. 5 http://www.gcis.gov.za/docs/publications/ yearbook.htm

Kaip matyti, Teisių bilis yra gana modernus ir kartu atspindi nacionalinius ypatumus, gal todėl kai kurie autoriai teigia, kad Pietų Afrikos Konstitucija yra pati žaviausia pasaulio Konstitucija, įtvirtinusi apartheido išvargintų žmonių viltis ir siekius[394].

Žmogaus teisės nėra absoliučios, todėl Konstitucijos kūrėjai 36 straipsnyje nustatė teisių ribojimo pagrindus. Šis straipsnis teigia, kad Teisių bilyje nustatytos teisės gali būti ribojamos įstatymu, esant būtinybei bei pagrįstam ir teisėtam tikslui atviroje ir demokratinėje visuomenėje, grindžiamoje žmogiškuoju orumu, lygiateisiškumu ir laisve. Konstitucija taip pat nustato, kad teismai, tribunolai ar forumai, interpretuodami Teisių bilį, privalo vadovautis atviros ir demokratinės visuomenės, grindžiamos žmogiškuoju orumu, lygiateisiškumu ir laisve, vertybėmis, vadovautis tarptautinės teisės normomis bei gali atsižvelgti į užsienio šalių teisę.

Galima būtų teigti, kad Teisių bilis yra ne tik modernus, bet ir nuolat prie visuomenės pokyčių derinamas dokumentas. Mat Konstitucija įtvirtina nuostatą, kad Teisių bilis neneigia jokios kitos žmogaus teisės ar laisvės, pripažįstamos pagal bendrąją teisę, papročių teisę ar įstatymus, todėl ji gali būti laikoma Teisių bilio dalimi.

Pietų Afrikos Konstitucija ne tik įtvirtina žmogaus teises ir laisves, bet nustato ir jų institucines teisines garantijas. Konstitucijoje nustatyti trys pagrindiniai žmogaus teisių gynimo būdai: teisė kreiptis į ombudsmeną – Visuomenės gynėją (*Public Protector*) bei kitas ikiteismines institucijas (Pietų Afrikos žmogaus teisių komisiją, Kultūrinių, religinių ir lingvistinių bendruomenių teisių apsaugos komisiją, Lyčių lygybės komisiją, Rinkimų komisiją, Nepriklausomą žiniasklaidos reguliacinę tarnybą), teisė kreiptis į teismą ir teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą.

IV

Parlamentas: Nacionalinė Asamblėja ir Nacionalinė provincijų taryba. Pietų Afrikos parlamentą sudaro dveji rūmai. Nacionalinė Asamblėja – tai tautos atstovybė, į kurią nariai renkami visuotiniuose, tiesioginiuose ir lygiuose rinkimuose slaptu balsavimu. Šios institucijos pagrindinės funkcijos – įstatymų leidyba ir vykdomosios valdžios kontrolė. Nacionalinės provincijų tarybos, reprezentuojančios provincijas, pagrindinė funkcija yra užtikrinti, kad provincijų interesai būtų atstovaujami nacionaliniu lygiu įstatymų leidybos procese.

[394] Kende M. S. Why the South African Constitution is better than the US. http://academic.udayton.edu/race/06hrights/GeoRegions/Africa/Safrica03.htm

Nacionalinę Asamblėją sudaro ne mažiau kaip 350 ir ne daugiau kaip 400 deputatų, renkamų penkerių metų kadencijai. Nacionalinę provincijų tarybą sudaro kiekvienos provincijos delegacija, susidedanti iš 10 narių (4 specialių delegatų ir 6 nuolatinių paskirtų delegatų). Kiekvienos provincijos delegacijai vadovauja tos provincijos premjeras arba jo paskirtas provincijos Vykdomosios tarybos (*Executive Council*) narys. Nuolatiniai paskirti provincijos delegatai proporcingai atstovauja provincijos įstatymų leidžiamojoje valdžioje esančioms partijoms. Tačiau Konstitucija nurodo, kad kiekvienos provincijos įstatymų leidžiamasis organas privalo užtikrinti, kad į provincijos delegacijos sudėtį būtų įtraukti ir mažumą vietų turinčių partijų atstovai.

Parlamento ir jo rūmų veiklą bei struktūrą nustato vidaus reglamentai, priimami absoliučia Nacionalinės Asamblėjos ir Nacionalinės provincijų tarybos balsų dauguma. Tiek Nacionalinė Asamblėja, tiek ir Nacionalinė provincijų taryba renka pirmininką, jo pavaduotojus. Parlamento nariai jungiasi į politines frakcijas, dalyvauja nuolatinių ir laikinų komitetų bei komisijų veikloje.

Konstitucija suteikia visuomenei teisę dalyvauti viešuose parlamento ar komitetų posėdžiuose. Ši teisė gali būti ribojama, kai tai yra teisėta ir būtina atviroje demokratinėje valstybėje.

Pietų Afrikos Konstitucija numato labai konkrečias parlamento veiklos ribas, labai aiškiai atskirtos nacionalinio parlamento ir provincijų įstatymų leidžiamosios valdžios funkcijos įstatymų leidybos procese. Nacionalinis parlamentas priima įstatymus valstybei svarbiais klausimais: valstybės valdymo, pinigų politikos, žemės ūkio, aplinkos apsaugos, valstybės ūkio, kultūros, švietimo ir kitais svarbiais valstybei klausimais. Provincijų įstatymų leidybos organai priima įstatymus, reglamentuojančius provincijų archyvų, bibliotekų, švietimo įstaigų, muziejų, sveikatos įstaigų, krematoriumų ir kitų įstaigų veiklą, kelių, paplūdimių priežiūrą, alkoholio licencijas ir kitus klausimus.

Pietų Afrikos parlamento abeji rūmai renka Prezidentą, organizuoja referendumus, priima įstatymus bei prižiūri vykdomąją valdžią ir visas valstybės valdymo institucijas.

Įstatymų leidybos procedūra prasideda nuo įstatymo projekto teikimo rūmams. Įstatymų iniciatyvos teisė suteikta parlamento nariams, parlamento komitetams, Kabinetui, tačiau su pinigų politika susijusių įstatymų (biudžeto, mokesčių, akcizų ir kt.) iniciatyvos teisė priklauso tik Kabinetui.

Pirmojo svarstymo metu įstatymo projektas pristatomas parlamento rūmams ir pateikiamas svarstyti atitinkamam parlamento komitetui. Kitam svarstymui komitetas parengia įstatymo projektą, atspindintį komiteto na-

rių, ekspertų ir visuomenės nuomonę, ir teikia parlamentui svarstyti. Jeigu įstatymo projektui pritaria vieni rūmai, jis perduodamas kitiems. Konstitucija numato, kad, kilus nesutarimų, sudaromi derinamieji komitetai. Tačiau galimi atvejai, kai įstatymo projektui užtenka tik Nacionalinės Asamblėjos pritarimo. Tais atvejais, kai įstatymų projektai, svarstomi Nacionalinėje Asamblėjoje ir nesusiję su provincijų klausimais, yra priimami tik Nacionalinės Asamblėjos narių balsų dauguma.

Parlamento priimtą įstatymą pasirašo valstybės Prezidentas. Tačiau jis gali ir grąžinti įstatymą pakartotinai svarstyti. Parlamentui dar kartą pritarus toms pačioms nuostatoms, Prezidentas gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl priimto įstatymo konstitucingumo. Dėl priimto įstatymo konstitucingumo, praėjus ne daugiau kaip 30 dienų nuo dienos, kai pasirašė Prezidentas, taip pat turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą 1/3 Nacionalinės Asamblėjos narių.

V

Vykdomoji valdžia. Pietų Afrikos Respublikos Konstitucija vykdomosios valdžios funkcijas paveda Prezidentui. Pagal Konstitucijos 85 straipsnį valstybės Prezidentas yra vykdomosios valdžios ir valstybės galva bei svarbiausias valstybės pareigūnas. Tačiau Konstitucija taip pat nustato, kad vykdomąją valdžią Prezidentas įgyvendina su Viceprezidentu ir kabinetu.

Pietų Afrikos Respublikos Prezidentą renka Nacionalinė Asamblėja iš savo narių absoliučia balsų dauguma. Tas pats asmuo gali būti renkamas ne daugiau kaip dvi kadencijas iš eilės.

Konstitucijos 89 straipsnis nustato, kad Nacionalinė Asamblėja 2/3 balsų dauguma gali nuspręsti pašalinti Prezidentą iš pareigų tik šiais atvejais, t. y. jei:

1) rimtai pažeidžia Konstituciją ar kitą įstatymą,

2) sulaužo priesaiką ar padaro nusikaltimą,

3) nesugeba eiti pareigų.

Beje, tame pačiame straipsnyje nustatyta, kad asmuo, pašalintas iš Prezidento pareigų, netenka jokių privilegijų bei galimybės dirbti valstybės institucijose.

Prezidentui suteikti visi įgaliojimai pagal Konstituciją ir įstatymus, būtini valstybės vadovo ir vyriausybės vadovo funkcijoms vykdyti. Prezidentas yra atsakingas už šias veiklas:

- parlamento priimtų įstatymų pasirašymą ir paskelbimą;
- parlamento priimtų įstatymų grąžinimą Nacionalinei Asamblėjai persvarstyti;

- kreipimąsi į Konstitucinį Teismą dėl parlamento priimtų įstatymų atitikties Konstitucijai;
- diplomatinių ir konsulinių atstovų skyrimą ir atšaukimą, taip pat užsienio diplomatinių ir konsulinių atstovų priėmimą ir pripažinimą;
- įstatymų nustatyta tvarka pareigūnų skyrimą ir atleidimą;
- valstybinių apdovanojimų skyrimą;
- malonės nuteistiesiems teikimą (baudų, bausmių ar konfiskavimų atidėjimą ar atleidimą);
- įstatymų vykdymą;
- nacionalinės politikos įgyvendinimą;
- įstatymų projektų rengimą ir iniciavimą;
- kitų funkcijų atlikimą pagal Konstituciją ir įstatymus.

Kabinetą sudaro Prezidentas, Viceprezidentas ir ministrai. Konstitucija suteikia Prezidentui teisę paskirti ir atleisti Viceprezidentą ir ministrus bei nustatyti jų galias ir funkcijas. Tačiau įvesti tam tikri apribojimai, t. y. Viceprezidentas turi būti skiriamas iš Nacionalinės Asamblėjos narių, Prezidento nuožiūra nustatomas ministrų, pasirenkamų iš Nacionalinės Asamblėjos narių, skaičius, bet Prezidentas gali paskirti ne daugiau kaip du ministrus ne iš Nacionalinės Asamblėjos narių. Prezidentas taip pat turi teisę skirti ir atleisti viceministrus, jų pasirinkimą riboja tie patys reikalavimai kaip ir ministrų pasirinkimą.

Viceprezidentas ir ministrai yra tiesiogiai atsakingi Prezidentui, tačiau Konstitucija numato individualią ir solidarią Kabineto narių atsakomybę Nacionalinei Asamblėjai. Be to, Kabinetas privalo Nacionalinei Asamblėjai reguliariai pateikti veiklos ataskaitas.

Nacionalinei Asamblėjai pareiškus nepasitikinėjimą Kabinetu, išskyrus Prezidentą, Prezidentas privalo iš naujo sudaryti kabinetą. Jeigu nepasitikėjimas didžiąja balsų dauguma pareiškiamas Prezidentui, atsistatydinti turi ne tik Prezidentas, bet ir visi Kabineto nariai.

Prezidentas, įgyvendindamas jam suteiktus įgaliojimus, leidžia teisės aktus. Juos kontrasignuoja kitas kabineto narys, jeigu teisės aktas yra susijęs su jo veiklos sritimi.

Be kitų svarbių vykdomosios valdžios funkcijų, Kabinetas, gavęs Provincijų tarybos pritarimą, gali provincijose įvesti tiesioginį valdymą, jei provincija negali vykdyti arba nevykdo Konstitucijoje ir įstatymuose nustatytų pareigų.

VI

Teisminę valdžią Pietų Afrikos Respublikoje įgyvendina teismai. Pamatinis teismų veiklos principas yra įtvirtintas Konstitucijos 165 straipsny-

je, nustatančiame, kad teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi, nešališki ir klauso tik Konstitucijos bei įstatymų be baimės, palankumo ar išankstinio nusistatymo. Valstybės organai per įstatymų leidybą bei kitas priemones privalo užtikrinti teismų nepriklausomybę, nešališkumą, autoriteto apsaugą, jų veiklos prieinamumą bei efektyvumą. Konstitucija taip pat įtvirtina teisėjų nepriklausomumo, nekeičiamumo ir atlyginimo nemažinimo principus. Prezidentas gali teisėją atleisti iš pareigų tik Teismų tarnybos komisijai (*Judicial Service Commission*) pateikus duomenis, kad šis asmuo yra nepajėgus atlikti jam patikėtų pareigų, yra nekompetentingas ar padaręs nusikaltimą ir šiam atleidimui pritaria ne mažiau kaip 2/3 Nacionalinės Asamblėjos narių.

Į Teismų tarnybos komisijos sudėtį įeina Konstitucinio Teismo pirmininkas, Aukščiausiojo apeliacinio teismo pirmininkas, Kabineto narys, atsakingas už teismų administravimą, du praktikuojantys teisininkai, du praktikuojantys advokatai, teisės krypties mokslininkas, atstovaujantis Pietų Afrikos universitetams, šeši Nacionalinės Asamblėjos nariai, keturi nuolatiniai Provincijų tarybos nariai, keturi Prezidento skirti asmenys ir, prireikus, kurio nors žemesnio teismo pirmininkas. Ši komisija pataria įstatymų leidžiamajai ir vykdomajai valdžioms dėl teisėjų skyrimo, atleidimo ir kitų teismų administravimo klausimų.

Konstitucija nustato, kad teismų sistemą sudaro: Konstitucinis Teismas, Aukščiausiasis apeliacinis teismas, aukštieji teismai (*High courts*), magistratų teismai ir bet kokie kiti teismai, įsteigti pagal parlamento priimtą teisės aktą.

Konstitucinis Teismas yra aukščiausioji teisminė institucija šalyje, užtikrinanti Konstitucijos interpretavimą, apsaugą ir įgyvendinimą. Aukščiausiasis apeliacinis teismas yra apeliacinė instancija aukštųjų teismų priimtiems sprendimams. Be to, Aukščiausiasis apeliacinis teismas formuoja teisminę praktiką ir vykdo žemesnių teismų priežiūros funkciją. Aukščiausiojo apeliacinio teismo priimti sprendimai yra svarbus teisės šaltinis.

Aukštieji teismai (jų yra dešimt) yra magistratų teismų sprendimų apeliacinės instancijos. Beje, aukštųjų teismų priimti sprendimai taip pat yra teisės šaltinis, bet vienam aukštajam teismui neprivaloma vadovautis kito aukštojo teismo sprendimu. Vis dėlto praktikoje gana dažnai yra atsižvelgiama ir į kitų aukštųjų teismų sprendimus. Magistratų teismams privaloma vadovautis aukštųjų teismų sprendimais.[395]

[395] The Courts Position in the Justice System. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/ thecourt/role.htm

VII

Konstitucinis Teismas ypač svarbus Pietų Afrikos Respublikos teismų sistemoje. Jis buvo įkurtas 1994 m. vadovaujantis 1993 m. laikinąja Konstitucija.

Įstatymų konstitucingumo principo įtvirtinimas 1993 m. laikinojoje Konstitucijoje reiškė, kad konstitucinio teisėtumo doktrina buvo pripažinta kaip vienas svarbiausių visuomenės ir valstybės raidos dėsnių. Laikinosios Konstitucijos autoriai daug laiko paskyrė konstitucinės justicijos modelių analizei. Jau buvo minėta, kad tiek laikinąją Konstituciją, tiek ir dabartinę Konstituciją veikė JAV konstitucinė teisė, be to, Pietų Afrikos politikai gana dažnai sąsajų linkę ieškoti su anglakalbėmis valstybėmis. Todėl suprantama, kad buvo keliamas klausimas, ar Aukščiausiasis apeliacinis teismas negalėtų vykdyti konstitucinės justicijos funkcijų.[396] Konstitucinio Teismo steigimas buvo traktuojamas kaip politinis kompromisas, užtikrinantis, kad nauja institucija, nesietina su apartheidu, segregacija, diskriminacija ir kitokiu blogiu, įgyvendins konstitucingumo principą. Laikinosios Konstitucijos autoriai pasirinko Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo modelį, kur Konstitucinis Teismas yra aukščiausia teisminė institucija, atliekanti svarbų vaidmenį ginant žmogaus teises ir laisves, taigi ir nagrinėjanti apeliacijas dėl Aukščiausiojo Teismo sprendimų, užtikrinanti, kad visi teismai vienodai interpretuotų konstitucines normas.[397]

Pietų Afrikos Konstitucinį Teismą sudaro pirmininkas, jo pavaduotojas ir devyni teisėjai. Respublikos Prezidentas, pasitaręs su Teismų tarnybos komisija, skiria Teismo pirmininką ir pavaduotoją, o pasitaręs su Konstitucinio Teismo pirmininku, – kitus teisėjus iš Teismų tarnybos komisijos sudaryto sąrašo, kuriame pateikiama trimis kandidatais daugiau, negu reikia. Teisėjo įgaliojimų trukmė – neatnaujinama 12 metų kadencija. Beje, teisėjo kadencija gali baigtis ir anksčiau, kai asmuo sulaukia 70 metų.

Konstitucijos 167 straipsnis nurodo, kad Konstitucinis Teismas yra aukščiausia teisminė institucija konstituciniais klausimais, priimanti galutinį sprendimą. Konstitucinis Teismas tikrina parlamento ir provincijų priimtų įstatymų ir teisės aktų konstitucingumą, atlieka išankstinę įstatymų kontrolę, sprendžia ginčus tarp valstybės institucijų dėl kompetencijos, taip pat ginčus dėl kompetencijos tarp valstybės ir provincijų, tikrina įstatymų dėl Konstitucijos pakeitimo konstitucingumą, sprendžia, ar parlamentas arba Prezidentas nevykdo konstitucinių pareigų, sertifikuoja provincijų Konsti-

[396] The History of the Idea. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/thecourt/history.htm
[397] The History of the Idea. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/thecourt/history.htm

tucijas, užtikrina žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, interpretuoja Konstituciją bei atlieka visas kitas funkcijas, susijusias su Konstitucijos normų apsauga ir įgyvendinimu.

Konstituciniam Teismui, kaip ir kitiems teismams, taikomas pamatinis veiklos principas, įtvirtintas Konstitucijos 165 straipsnyje, nustatančiame, kad teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi, nešališki ir klauso tik Konstitucijos bei įstatymų be baimės, palankumo ar išankstinio nusistatymo. Be to, Konstitucijos 39 straipsnis nustato teismams pareigą interpretuoti įstatymus taip, kad nebūtų pažeista Teisių bilio dvasia, esmė ir turinys. Konstitucinis Teismas byloje *Carmichele v. Minister of Safety and Security and another*[398] konstatavo, kad teismų pareiga vystyti bendrąją teisę (*common law*) neleidžiant jai nukrypti nuo Teisių bilio esmės.

Konstitucinis Teismas pradeda nagrinėti klausimą, jei yra vienai iš šių sąlygų:

- gavęs apeliacinį skundą dėl aukštųjų teismų ar Aukščiausiojo apeliacinio teismo sprendimų,
- gavęs tiesioginį kreipimąsi, prašantį nagrinėti bylą kaip pirmoji ir paskutinė instancija skubiu klausimu;
- jei Aukščiausiasis apeliacinis teismas ar kuris nors aukštasis teismas deklaruoja, kad taikomas teisės aktas negalioja, ir prašo tai patvirtinti;
- gavęs prašymą dėl išankstinės teisės aktų kontrolės.[399]

Paprastai bylos, pasiekiančios Konstitucinį Teismą, prasideda aukštuosiuose teismuose, kuriems suteikta galia taikyti įvairias teisės gynimo priemones ir deklaruoti teisės aktų negaliojimą. Kiekvienas šių teismų sprendimas, deklaruojantis teisės akto negaliojimą, privalo būti patvirtintas Konstitucinio Teismo.

Visais kitais atvejais asmuo ar institucija, besikreipiantys į Konstitucinį Teismą kaip apeliacinę instanciją, privalo įrodyti, kad kreipimasis susijęs su Konstitucijos normų interpretavimu. Taigi Konstitucinis Teismas neturėtų būti traktuojamas kaip dar viena visų bylų apeliacinė instancija.

Konstitucijos 167 straipsnis išimtiniais atvejais numato tiesioginio kreipimosi į Konstitucinį Teismą, nesikreipiant į kitų instancijų teismus arba apeliuojant bet kokios grandies teismo sprendimui, teisę esant teisingumo interesui ir Konstitucinio Teismo pritarimui.[400]

---

[398] http://www.constitutionalcourt.org.za/uhtbin/hyperion-image/S-CCT48-00

[399] Rules of the Court. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/thecourt/rulesofthecourt.htm#s2

[400] „when it is in the interests of justice and with leave of the Constitutional Court“.

Pasak L. Favoreu, Pietų Afrikos Konstitucinio Teismo veiklos pradžia teikė daug vilčių[401], nes pirmuoju 1995 m. priimtu sprendimu[402] panaikino mirties bausmę.

Nagrinėjant Konstitucinio Teismo svarbą Pietų Afrikos konstitucinei teisei, būtina prisiminti, kad šis teismas sertifikavo dabartinę Konstituciją, priėmė daugelį svarbių sprendimų užtikrinant politines teises, socialines ekonomines teises, asmenų lygiateisiškumą, visuomenės dalyvavimą politiniame gyvenime.[403]

VIII

Provincijos. Pietų Afrikos Respubliką sudaro devynios provincijos, turinčios savo Konstitucijas. Jas sertifikuoja Konstitucinis Teismas. Valstybės Konstitucija nustato, kad kiekvienos provincijos įstatymų leidžiamasis organas yra renkamas penkeriems metams. Provincijų įstatymų leidybos organai priima įstatymus, reglamentuojančius provincijų archyvų, bibliotekų, švietimo įstaigų, muziejų, sveikatos įstaigų, krematoriumų ir kitų įstaigų veiklą, kelių, paplūdymių priežiūrą, alkoholio licencijas ir kitus klausimus. Be to, šiai institucijai yra atskaitingos vykdomosios valdžios ir kitos provincijos institucijos.

Provincijos vykdomoji valdžia yra pavesta provincijos premjerui, kuris vykdomosios valdžios įgaliojimus įgyvendina kartu su Vykdomosios tarybos (*Executive Council*) nariais. Vykdomosios tarybos funkcijos yra įgyvendinti provincijos teisės aktų reikalavimus, vykdyti provincijos politiką.

Provincijos premjeras yra renkamas provincijos įstatymų leidėjų balsų dauguma, tačiau negali būti renkamas daugiau nei dvi kadencijas. Premjeras yra atsakingas už provincijos įstatymų pasirašymą, tyrimo komisijų sukūrimą, provincijos referendumų organizavimą.

Valstybės Konstitucija suteikia provincijos įstatymų leidėjams teisę pašalinti provincijos premjerą iš pareigų, jeigu šis šiurkščiai pažeidžia Konstituciją ar įstatymus, padaro nusikaltimą ar nesugeba atlikti funkcijų. Pašalintas iš pareigų asmuo nebegali dirbti valstybės tarnyboje.

---

[401] Favoreu L. Konstituciniai teismai. – Vilnius, 2001. P. 112.

[402] 1995 m. vasario 15 d. sprendimas byloje *S v. Makwanyane*. http://www.constitutionalcourt.org.za/uhtbin/hyperion-image/J-CCT3-94

[403] Plačiau žr.: Landmark Cases. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/thecourt/history.htm#hearing

IX

Konstitucijos keitimas. Pagal Konstitucijos keitimo tvarką Pietų Afrikos Konstitucija galėtų būti priskiriama prie griežtų Konstitucijų. Konstitucijos keitimo tvarka nustatyta Konstitucijos 74 straipsniu. Šis straipsnis reglamentuoja, kokiais atvejais ir kokia forma gali būti pakeistos vienos ar kitos Konstitucijos nuostatos.

Kai keičiamas pirmasis Konstitucijos skyrius „Konstitucinės santvarkos pagrindai“, Konstitucijos pataisoms turi pritarti mažiausiai 75 proc. Nacionalinės Asamblėjos narių ir ne mažiau nei 6 provincijos Nacionalinės provincijų tarybos nariai.

Kai keičiamas antrasis Konstitucijos skyrius „Teisių bilis“, Konstitucijos pataisoms turi pritarti ne mažiau nei 2/3 Nacionalinės Asamblėjos narių ir ne mažiau nei 6 provincijos Nacionalinės provincijų tarybos nariai.

Jei keičiamos kitos Konstitucijos nuostatos, joms turi pritarti ne mažiau nei 2/3 Nacionalinės Asamblėjos narių ir taip pat ne mažiau nei 6 provincijos Nacionalinės provincijų tarybos nariai, jei pataisa gali turėti įtakos Nacionalinei provincijų tarybos veiklai; jei pataisa keičia provincijų ribas, galias, funkcijas ar institucijas; arba jei Konstitucijos pakeitimas susijęs su provincijų klausimais.

Konstitucija nustato, kad su svarstomu Konstitucijos keitimo projektu privalu supažindinti visuomenę. Tam tikslui projektas turi būti skelbiamas oficialiame valstybės laikraštyje. Nacionalinės Asamblėjos pirmininkas yra įpareigotas priimti visus raštiškus visuomenės narių arba organizacijų, taip pat provincijų institucijų vertinimus.

LITERATŪRA

1. Constitution of the Republic of South Africa, Act 108 of 1996.
2. Birmontienė T., Buišienė O. ir kt. Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą. Vilnius, 2005.
3. Favoreu L. Konstituciniai teismai.Vilnius, 2001.
4. Glendon M. A., Gordon M. W., Osakwe C. Vakarų teisės tradicijos. Vilnius, 1993.
5. Laqueur W., Rubin B. Ed. Human Rights Reader. New York, 1990.
6. The History of the Constitution. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/theconstitution/history.htm

7. The End of Apartheid. http://www.info.gov.za/aboutsa/history.htm
8. Chronology of Important Events. www.countrystudies.us/south-africa/chronology.htm
9. The Constitution. http://countrystudies.us/south-africa/73.htm
10. The Certification Process. http://www.constitutionalcourt.org.za/site/ the-constitution/thecertificationprocess.htm
11. The Judgement of 6 September 1996. In re Certification of the amended text of the Constitution of the Republic of South Africa, 1996 http://www.constitutionalcourt.org.za/uhtbin/cgisirsi/L9QXkHBbKG/198780060/9#top
12. South Africa Yearbook 2004/ 05 http://www.gcis.gov.za/docs/publications/yearbook.htm
13. Kende M. S. Why the South African Constitution is better than the US. http://academic.udayton.edu/race/06hrights/GeoRegions/Africa/Safrica03.htm
14. Dyzenhaus D. Judicial Independence, Transitional Justice and the Rule of Law. http://www.worldlii.org/cgi-worldlii/disp.pl/au/journals/OtagoLRev/2003/4.html?query=south+africa
15. Olivier M. Constitutional Perspectives on the Enforcement of Socio-economic Rights: Recent South African Experiences: http://www.worldlii.org/cgi-worldlii/disp.pl/au/journals/VUWLRev/2002/5.html?query=south+africa
16. The Apartheid-Era Legal System: http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+za0107)
17. South African Government Information: http://www.info.gov.za
18. Parliament of South Africa: http://www.parliament.gov.za

XII.
AUSTRALIJOS SANDRAUGOS KONSTITUCIJA

I

Istorinės sąlygos. XVIII a. pabaigoje Australijoje buvo įsteigtos šešios Britanijos kolonijos. XIX a. viduryje Australija gavo santykinį savarankiškumą, vykdomą dviejų kolonijos parlamentų. Santykiai su metropolija buvo paremti užsienio ryšiais ir gynybos politika bei vykdomi pagal 1865 m. Kolonijų įstatymų galiojimo aktą. Tokia padėtis skatino Australijos ekonominį vystymąsi.

1865 m. susiformavo Australijos federacinė taryba, apimanti Vakarų Australiją, Kvinslendą, Tasmaniją, Fidži ir Viktoriją. Tai buvo gana silpna, neturinti nei įstatymų leidybos, nei vykdomosios funkcijos institucija. Jos veikla skatino tolesnį federacijos vystymąsi. Buvo tikimasi, kad prie šių teritorijų vėliau prisijungs ir Naujoji Zelandija. 1890 m. buvo parengtos dvi konstitucinės konvencijos. Jos perėmė Britanijos, JAV ir kitų valstybių institucinius modelius: monarchijos ir parlamentinio valdymo modelis buvo perimtas iš Britanijos, federalizmas – iš JAV, o nuostatos dėl referendumų – iš Šveicarijos. Buvo parengtas Konstitucijos projektas – jį patvirtino visų šešių teritorijų gyventojai. Moterys rinkimų teisę turėjo tik Pietų Australijoje, o Australijos aborigenai – Pietų Australijoje ir Kvinslende. 1900 m. Britanijos parlamentas priėmė Australijos Sandraugos Konstitucinį Aktą. Jis įsigaliojo 1901 m. sausio 1 d. Ši data laikoma Australijos Sandraugos sukūrimu.

Australijos Sandraugos sukūrimas dažniausia laikomas Australijos nepriklausomybės nuo Britanijos paskelbimu. Tačiau tai yra sudėtingesnis teisinis reiškinys. Konstitucija skelbia Sandraugą nepriklausoma valstybe, turinčia galias savarankiškai vykdyti užsienio ir gynybos politiką, turinčia savarankišką kariuomenę. Tačiau Britanija išsaugoja galias vykdyti užsienio politiką Australijos vardu ir šiuo klausimu leisti įstatymus. Valstybės gyvavimo pradžioje Australijai atstovavo Jungtinė Karalystė.

Pagal Konstituciją Britanijos monarchui Australijoje atstovauja gubernatorius, į pareigas skiriamas Britanijos siūlymu. Dažniausiai jis nėra

australas, o atstovauja Britanijos aristokratijai. Konstitucija skelbia, kad bet koks Australijos parlamento priimtas įstatymas gali būti atšauktas Britanijos monarcho, nors tokia galia nebuvo nė karto pasinaudota. Konstitucinė Australijos Sandraugos pozicija atitinka individualios kolonijos santykius su Jungtine Karalyste.

Esminių Britanijos ir jos kolonijų konstitucinių santykių pokyčių įvyko po 1920 m. Pagal Britanijos 1927 m. Karališkąjį ir parlamento regalijų aktą vienos karūnos sistema buvo pakeista į atstovaujamąją monarchiją. Iki 1927 m. Karalius George'as V buvo karaliumi suvienytoje šalyje – Australijos, Naujosios Zelandijos, Kanados, Airijos Nepriklausomoje valstybėse. Nuo 1927 m. šioms valstybėms atstovavo karalius George'as V. Pokyčių įvyko tik Airijoje, nes buvo paskelbta D. Britanija ir Airijos D. Britanijoje valstybė, pabrėžiant, kad Airija yra nepriklausoma valstybė. Kitos šalys buvo vadinamos Britanijos dominijomis užjūryje. Šios šalys ilgą laiką pripažino Britanijos karūną. Tuo tarpu Airija skubiai paskelbė nepriklausomą aukščiausiąją šalies valdžią, atsisakė karūnos ministrų galių. Nors iš tikrųjų Britanijos monarchas buvo dominijų valdovas, teisiškai Australijos karalienės titulas buvo įtvirtintas 1973 m. Australijos parlamento aktu.

Australijos Konstitucija yra specialus teisės aktas. Pagrindinis Aktas – Australijos Sandraugos 1900 m. liepos 9 d. Konstitucinis aktas – priimtas Jungtinės Karalystės parlamento. Šiuo metu Australija yra nepriklausoma valstybė ir Britanijos parlamento priimtas aktas turi visiškai kitą galią. Jis gali būti keičiamas tik Australijos Sandraugos piliečių referendumu. Net ir tuo atveju, jeigu Jungtinės Karalystės parlamentas peržiūrėtų Australijos Sandraugos 1900 m. Konstitucinį aktą, jis negaliotų Australijoje.

Australijos Konstitucija susideda iš keleto dokumentų. Pagrindinis yra Australijos Sandraugos Konstitucija. Konstitucijos tekstas buvo paskelbtas Australijos Sandraugos Konstitucija 1900 m. Šį konstitucinį aktą (tiksliau – Australijos Sandraugos Konstitucijos (t. y. sudėties) aktą) paskelbė Jungtinės Karalystės parlamentas. Kadangi dabartiniu metu Australija yra nepriklausoma valstybė, Konstitucija yra laikoma visiškai nepriklausomu aktu nuo originalaus akto. Tik Australijos tauta gali keisti Konstituciją referendumu. Net jei Jungtinės Karalystės parlementas pakeistų 1900 m. Konstitucinį aktą, Australijoje jis negaliotų.

Kiti teisės aktai taip pat turi įtakos Australijos konstitucinei tikrovei. Pirmiausia tai Vestminsterio statutas, priimtas Sandraugos pagal Vestminsterio statuto 1942 m. aktą, ir Australijos aktas, kuris buvo priimtas atitinkama šalių (Jungtinė Karalystė ir Sandraugos) parlamentinės procedūros forma. Šie aktai nutraukė konstitucines sąsajas tarp Jungtinės Karalystės ir Australijos, išskyrus faktą, kad karalienė Elžbieta II yra abiejų valstybių

vadovė. Vienintelis Jungtinės Karalystės teisės aktas, galiojantis Australijoje, yra Įstatymas, reguliuojantis sosto perdavimą (nors šis aktas nebuvo taikytas).

Vestminsterio statutą 1931 m. gruodžio 11 d. priėmė Jungtinės Karalystės parlamentas. Aktas įtvirtino lygias įstatymų leidybos galias visose Britanijos kolonijose. Šis aktas dar vadinamas Vestminsterio sutartimi, nors ir neturi sutarties rekvizitų. Aktas yra svarbus istorinis dokumentas, nes pagal jį iš karto arba jį ratifikavus skelbiama Britanijos kolonijų nepriklausomybė. Aktas nustato teisinius santykius tarp nepriklausomų šalių valdžios institucijų ir Britanijos Karūnos. Aktas tiesiogiai taikomas buvusiose Britanijos kolonijose – Australijos Sandraugoje, Kanadoje, Airijos Nepriklausomoje Valstybėje, Niufaundlende, Naujojoje Zelandijoje ir Pietų Afrikos Sąjungoje. Šis aktas nustatė, kad Australijos Sandraugos, Kanados ir Naujosios Zelandijos Konstitucijos negali būti keičiamos Britanijos parlamento aktais.

Vestminsterio statutas buvo pradėtas taikyti Australijoje, Niufaundlende ir Naujoje Zelandijoje tik tada, kai šių šalių parlamentai ratifikavo statutą. Australijos Sandraugos parlamentas ratifikavo Vestminsterio statutą 1942 m. Ratifikacija aiškiai išreiškė ir Australijos Sandraugos poziciją dėl Antrojo pasaulinio karo.

Australijos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija taip pat turėjo įtakos Australijos Konstitucijai.

Britanijos parlamento teisės aktų galiojimas Australijos Sandraugoje buvo pakeistas 1926 m. Balforo deklaracija. Ją priėmus Australijos teritorijoje nustojo galioti 1865 m. Kolonijų įstatymų galiojimo aktas, ir Britanijos parlamentas negalėjo priimti įstatymų, kurie galiotų Australijos Sandraugos teritorijoje arba įpareigoti Australijos Sandraugos įstatymų leidžiamąją valdžią priimti vienokius arba kitokius įstatymus. Pagal Deklaracijos 9 straipsnį, Britanijos parlamentas gali priimti teisės aktus dėl Australijos Sandraugos, tačiau šie aktai turi būti patvirtinti Australijoje. Britanijos parlamentas šia galia nepasinaudojo. Paminėtinas ir istorinis faktas, kad vienoje iš Australijos valstijų – Vakarų Australijoje – 1933 m. įvyko referendumas, kuriame 68 proc. asmenų pritarė tam, kad Australijos Sandraugos teritorijoje galiotų Britanijos parlamento priimti teisės aktai. Valstijos vyriausybė pasiuntė delegaciją į Vestminsterį, bet Britanijos valdžia paskelbė, kad tai yra Australijos Sandraugos vidaus klausimas. Šio referendumo rezultatai buvo panaikinti 1986 m. Australijos aktu.

Australijos aktas galutinai panaikino Jungtinė Karalystė galias dalyvauti Australijos Sandraugos įstatymų leidžiamojoje ir teisminėje valdžiose. Australijos aktas 1985 m. gruodžio 4 d. buvo pasirašytas Australijos gene-

ralgubernatoriaus sero Niniano Stepheno ir paskelbtas Karalienės Elžbietos II Vyriausybės rūmuose Kanberoje. Australijos aktas įsigaliojo 1986 m. kovo 2 d. Jis galutiniai nutraukė Jungtinės Karalystės parlamento galias priimti aktus dėl atskirų Australijos Sandrauga valstijų. Taip pat aktu buvo panaikinta galimybė Australijos Sandraugos teismų sprendimus skųsti Teisiniam komitetui Londone. Nuo šiol Australijos Sandraugos Aukščiausiajam Teismui suteikta galia priimti galutinį sprendimą teisminėse bylose. Tačiau Australijos Sandraugos Konstitucijoje šis klausimas nėra išspręstas, nes pagal Konstitucijos 74 straipsnį galima kreiptis į Teisinį komitetą Londone. Nors 1975 m. buvo priimtas Aukščiausiojo Teismo sprendimų apskundimo aktas, pagal kurį Aukščiausiojo Teismo sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas, tačiau klausimas sprendžiamas įstatymu, o ne konstituciniu aktu. Tačiau valstijų aukščiausiųjų teismų sprendimai gali būti apskųsti Teisiniam komitetui Londone.

Australijos aktas garantuoja šalies nepriklausomybę, nes jis negali pakeisti Konstitucijos. Ji gali būti keičiama tik gyventojų referendumu. Kartu Australijos aktas užtikrina Australijos Sandraugos valstijų nepriklausomumą. Ankstesnieji imperijos aktai, tokie kaip Vestminsterio statutas, užtikrino Australijos suverenitetą, tačiau valstijų teisinio statuso nereglamentavo. Pagal ankstesniąją sistemą Britanijos parlamentas galėjo patarti monarchui, ką skirti į valstijų gubernatorių pareigas.

Pagal Australijos Sandraugos konstitucinę sandarą kiekvienos valstijos parlamentas dalyvauja įstatymų leidyboje.

II

Federacinė sistema. Pagal Konstituciją yra sukurta federacinė valstybė. Ji 1901 m. sausio 1 d. apėmė atskiras kolonijines teritorijas: Naująjį Pietų Velsą, Kvinslendą, Pietų Australiją, Tasmaniją, Viktoriją ir Vakarų Australiją.

Konstitucijos preambulė skelbia, kad naujojo Pietų Velso, Viktorijos, Pietų Australijos, Kvinslendo ir Tasmanijos žmonės sutiko susijungti į vieną nedalijamą Federacinę Sandraugą po Didžiosios Britanijos ir Airijos Jungtinės Karalystės karūna.

Konstitucija įsigaliojo 1901 m. sausio 1 d. ir įtvirtino Sandraugos viršenybę kolonijinių teritorijų atžvilgiu kartu su jų egzistuojančia valdymo ir parlamentų sistema. Federacija pripažįsta teritorinių padalinių politinį statusą ir vadinama Australijos valstijomis. Šešios valstijos ir sandrauga atspindėtos septyniomis žvaigždėmis ir Australijos vėliavoje.

Pagal Konstitucijos 106 straipsnį Australijos Sandraugos valstijų Konstitucijos turi neprieštarauti šalies Konstitucijai.

Australijos Sandraugoje keletą kartų buvo kilusios diskusijos, kad šalis turi tapti respublika. 1999 m. lapkričio 6 d. referendume australai dideliu balsų skirtumu atmetė siūlymą Karalienę pakeisti Prezidentu, kurį pareigoms turėtų skirti parlamentas dviejų trečdalių balsų dauguma. Šiuo metu diskusijos dėl pakartotinio referendumo nevyksta.

Australijos Sandrauga reiškia sandraugą, sukurtą pagal Konstituciją. Valstijos reiškia kolonijines Naujojo Pietų Velso, Naujosios Zelandijos, Kvinslendo, Tasmanijos, Viktorijos, Vakarų Australijos ir Pietų Australijos teritorijas. Australijos Sandraugos valstijos sudaro Australijos federacinės valstybės teritoriją.

Sukūrus Australijos Sandraugą paskelbta, kad nustoja galioti Australijos Federacinės Tarybos aktas, priimtas 1885 m. Tačiau tai neturėjo įtakos Federacinės Tarybos priimtiems įstatymams. Paskelbus Australijos Sandraugos Konstituciją neteko galios 1895 m. Kolonijinių sienų aktas, bet valstybės galios buvo savarankiškai įgyvendinamos šios teritorijos ribose.

III

Įstatymų leidybos galių pasiskirstymas. Federacijos galios įstatymų leidyboje yra reglamentuojamos pagal Konstitucijos 51 straipsnio 40 paragrafų, nustatant įstatymų leidybos tikslus ir apimtis. Čia neapibūdintos galios paliekamos federacijos subjektams. Toks modelis pasirinktas pagal JAV Konstitucijos modelį. Jis skiriasi nuo Kanados, kurioje įstatymų leidyba įtvirtinama pagal 1867 m. Britanijos Šiaurės Amerikos aktą. Įstatymų leidybos galios, priskirtos federacijos subjektams, yra įtvirtintos Konstitucijos 107 straipsnyje. Šios galios laikomos federacijos įstatymų leidybos proceso tąsa. Sandraugos parlamentas turi išimtines galias priimti įstatymus dėl nacionalinės valiutos, monetų ir paskolų. Tai įtvirtinta 51 straipsnio XII paragrafe ir reiškia, jog Australija turi vieną valiutą, nors prieš federacijos suvienijimą buvo kitaip. Prekybos su kitomis šalimis teisinis reguliavimas ir išorės teisiniai santykiai taip pat išimtinai priskirti Sandraugos kompetencijai.

Šalia šešių valstijų Australijoje yra ir dvi vidaus teritorijos – tai Australijos sostinės teritorija, kurioje posėdžiauja Australijos parlamentas, ir Šiaurės teritorija, anksčiau buvusi Pietų Australijos valstijos šiaurinė teritorija. Šios abi teritorijos turi savo parlamentą. Šis parlamentas turi galias, kurių neapima Sandraugos parlamento kompetencija.

Konstitucija kai kuriose srityse suteikia Australijos parlamentui išimtines galias įstatymų leidyboje – šiose srityse valstijų parlamentai neturi jokių galių. Pavyzdžiui, 90 straipsnyje numatytos galios.

Įstatymų leidybos galių paskirstymas tarp Australijos ir valstijų parlamentų laikomas konkurenciniu. Ten ir tose srityse, kur Australijos parlamentas turi išimtines galias, valstijų parlamentai taip pat turi tam tikras galias. Galių susikirtimo galimybės reglamentuotos 109 straipsnyje. Aukščiausiasis Teismas yra išplėtojęs išimtinių valstybės galių ir instrumentų imuniteto doktrinas, kuriomis užtikrinama, kad valstybės ir valstijų teisės aktai galioja tik jų reguliavimo ribose ir vieni kitų negali keisti ar papildyti. Valstybės galių apsauga yra užtikrinama pagal 1920 m. Teismo sprendimą *Amalgamen Society of Engineers v. Adelaide Steamship Co Ltd.*

Gana sudėtingas teisinis valstybės išimtinių galių įstatymų leidyboje reguliavimas. Pavyzdžiui, 1983 m. Sandraugos Vyriausybė pasinaudojo teisėmis vykdyti užsienio politiką pagal Konstitucijos 51 straipsnį ir išleido teisės aktą, pagal kurį Tasmanijos Hidroelektros komisijai uždraudė statyti dambą Franklino upėje Tasmanijoje. Sandraugos Vyriausybė rėmėsi pasirašytąja Jungtinių Tautų pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija ir todėl uždraudė statyti dambą pasaulio paveldo rajone Tasmanijoje, nors Australijos ir Tasmanijos valstijos įstatymai tame rajone leido tokias statybas. Aukščiausiasis Teismas, tirdamas šią bylą, rėmėsi Konstitucijos trečiąja dalimi ir byla buvo išspręsta sandraugos naudai. Debatai dėl galių pasiskirstymo tęsiasi ir nemažai ginčų dėl galių pasiskirstymo tarp federacijos ir jos subjektų sprendžia Aukščiausiasis Teismas.

Nors Konstitucija suteikia ribotas galias Sandraugos parlamentui, tačiau realybė yra kitokia. Sandraugos Vyriausybė turi daugumą įgaliojimų tarp visų valstijų parlamentų. Sandraugos parlamentas taip pat turi galias teikti finansinę paramą valstijoms pagal parlamento nustatytas sąlygas (Konstitucijos 96 straipsnis). Dabartiniu metu Sandraugos parlamentas naudojasi šiomis galiomis, kad būtų užtikrinta jo įtaka valstijų ligoninėse, pagrindiniuose keliuose ir švietimo sistemoje ir šios sritys funkcionuotų pagal šalies įstatymus.

IV

Valstybės vadovas. Australijos Sandraugos Konstitucijoje nevartojama sąvoka „valstybės vadovas“ ir tokios galios nesuteikiamos nė vienam asmeniui ar institucijai. Tačiau nemažai teiginių Konstitucijos tekste leidžia daryti išvadą, kad tokios funkcijos kaip Britų Imperijos valdovei suteikiamos

Jungtinės Karalystės karalienei. Ji laikoma visos Australijos konstitucinės sistemos vadove, nors jos galios pagal Konstituciją yra perduotos jos atstovui – Australijos generalgubernatoriui. Nustojus gyvuoti Britų Imperijai nuo 1973 m. laikoma, kad vadovas yra Australijos karalienė, o pati šalis yra nepriklausoma konstitucinė monarchija.

Vyksta ginčai, ar Australijos generalgubernatorius laikytinas valstybės vadovu, nes užsienyje jis susitinka su valstybių vadovais. Pats generalgubernatorius laikosi tos nuomonės, kad karalienė Elžbieta II yra valstybės vadovė ir ant Australijos valiutos ji vaizduojama būtent dėl to. Kai kurie teisės teoretikai teigia, kad valstybės vadovas yra Sandraugos karūna.

Kas eis valstybės vadovo pareigas, sprendžiamas pagal Vestminsterio statutą. Statuto preambulės antroji dalis skelbia, kad karūna simbolizuoja visų Britanijos Sandraugos šalių tautų laisvąją sąjungą. Tačiau valdovo sosto negali užimti Romos katalikų tikėjimą išpažįstantis asmuo ir vyras paveldėtojas turi pirmenybę prieš moterį paveldėtoją tuo atveju, jeigu visi Britanijos Sandraugos šalių parlamentai anonimiškai už tai balsuoja. Pagal Vestminsterio statuto preambulę yra nustatomi Britanijos Sandraugos šalių konstituciniai santykiai su Jungtine Karalyste. Aišku, Britanijos Sandraugos šalys, būdamos savarankiškos valstybės, gali savo parlamentuose nespręsti klausimo dėl Jungtinės Karalystės vadovo.

1936 m. karaliui Edvardui VIII atsisakius sosto, Britanijos Ministras Pirmininkas S. Baldvinas tarėsi su Britanijos Sandraugos šalių ministrais pirmininkais. Karalius ketino vesti išsiskyrusią W. Simpson, kuri pagal tuometinę Britanijos politiką negalėjo tapti karaliene. Britanijos Ministras Pirmininkas S. Baldvinas gavo keturių Britanijos dominijų ministrų pirmininkų sutikimą nepritarti karaliaus vedyboms. Karaliaus prašymu vėliau buvo tariamasi su Britanijos Sandraugos šalių ministrais pirmininkais dėl to, kad būtų leista karaliui vesti, bet jo žmona netaptų karaliene. Šiam siūlymui Britanijos Sandraugos šalių ministrai pirmininkai nepritarė. Iš tikrųjų šį klausimą turėjo svarstyti Britanijos Sandraugos šalių parlamentai, o ne Britanijos Sandraugos šalių ministrai pirmininkai. Tik Pietų Afrikos parlamentas balsavo dėl karaliaus Edvardo VIII vedybų ir santykinai joms pritarė. Tačiau šis sprendimas buvo priimtas mainais už Pietų Afrikos visiškos nepriklausomybės nuo Jungtinės Karalystės paskelbimą, nors Pietų Afrika respublika tapo tik 1961 m.

V

Parlamentas. Konstitucijos I dalies 1 straipsnis numato federacijos parlamento, vadinamo Sandraugos Parlamentu, įgaliojimus. Šis Senato

(aukštesniųjų rūmų) ir Atstovų rūmų parlamentas turi įstatymų leidžiamąją galią. Jis susideda iš karalienės (žemesniųjų rūmų).

Australijos Karalienei parlamente paprastai atstovauja generalgubernatorius. Australijos parlamento struktūra atspindi Jungtinės Karalystės parlamento modelį, taip pat turi ir JAV Kongreso bruožų.

Atstovų rūmai susideda iš 150 narių, kurie atstovauja regionams, vadinamiems rinkiminėmis apygardomis. Kiekvienoje apygardoje renkama po vieną atstovą pagal mažoritarinę rinkimų sistemą. Apygardų ribos nustatomos atsižvelgiant į gyventojų skaičių toje teritorijoje – maždaug po 85 000 rinkėjų. Senatas susideda iš 76 narių – po 12 atstovų iš kiekvienos valstijos ir po 2 iš kiekvienos teritorijos. Senato nariai renkami pagal proporcinę rinkimų sistemą. Abeji parlamento rūmai posėdžiauja Parlamento rūmuose Kanberoje.

Pagal Australijos Sandraugos Konstituciją abeji parlamento rūmai turi beveik vienodas teises. Atstovų rūmai ir Senatas kartu dalyvauja įstatymų leidyboje. Formuojant vyriausybę kartu su generalgubernatoriumi dalyvauja politinė partija arba partijų koalicija, laimėjusi vietų daugumą Atstovų rūmuose. Partijos ar partijų koalicijos vadovas tampa Ministru Pirmininku. Kiti išrinkti Atstovų rūmų ir Senato nariai, priklausantys rinkimus laimėjusiai politinei partijai arba partijų koalicijai, tampa Vyriausybės nariais – ministrais. Australijos Sandraugos politinėje sistemoje paprastai po rinkimų Vyriausybę formuoja viena politinė partija.

Finansinius reikalus reglamentuojantys teisės aktai žemesniuosiuose Australijos Sandraugos parlamento rūmuose gali būti keičiami tik tuo atveju, jei juose yra vienos politinės partijos narių dauguma.

Opozicinės partijos parlamento žemesniuosiuose rūmuose vienintelė veiklos forma yra Vyriausybės politikos ir įstatymų leidybos proceso kritika. Paprastai per Vyriausybės valandą parlamente klausimus Vyriausybės nariams aktyviau pateikia opozicijos nariai.

Skirtingai negu Atstovų rūmuose, Senate ilgą laiką nė viena politinė partija (Liberalų, Darbo ir Nacionalinė koalicija) neturėjo daugumos vietų aukštesniuosiuose parlamento rūmuose. Tačiau nuo 2005 m. liepos 1 d. Senato daugumą po 2004 m. įvykusių rinkimų sudaro Nacionalinės koalicijos nariai.

Komitetų sistema Australijos Sandraugos parlamento rūmuose taip pat skiriasi, nes Senatas turi geriau išplėtotą komitetų struktūrą.

Atsižvelgdami į Jungtinės Karalystės Bendruomenių rūmų spalvą Australijos Sandraugos Atstovų rūmai taip pat pasirinko žalią spalvą, tik Australijoje ji yra eukalipto žalumo.

Po eilinių rinkimų parlamentas turi susirinkti į pirmąjį posėdį ne vėliau kaip per 30 dienų. Pirmasis šalies parlamentas turėjo susirinkti ne vėliau kaip per šešis mėnesius nuo Australijos Sandraugos sukūrimo.

Kiekvienais kalendoriniais metais turi būti surengta bet viena parlamento sesija ir tarp parlamento sesijų negali būti ilgesnė kaip 12 mėnesių pertrauka.

Prieš suformuojant pirmąjį Senatą kiekviena valstija paskyrė po šešis senatorius. Konstitucijoje buvo numatyta, kad įstatymu gali būti padidintas senatorių, atstovaujančių valstijoms, skaičius. Šis skaičius iki dešimties senatorių nuo kiekvienos valstijos buvo padidintas 1948 m. Atstovavimo aktu. Senatoriai skiriami šešerių metų laikotarpiui. Kiekvienos valstijos atrinktus senatorius tvirtina generalgubernatorius.

Rinkėjams nustatomi vienodi reikalavimai visose valstijose ir renkant abejų parlamento rūmų narius. Rinkėjai gali balsuoti tik vieną kartą. Kiekvienos valstijos parlamentai gali parinkti laiką, kada renkami senatoriai, ir vietas, kuriose vyksta rinkimai. Taip nustatomi vienodi reikalavimai kandidatams į Atstovų rūmus ir Senatą. Kandidatai turi būti ne jaunesni kaip 21 m. ir turi turėti galias būti rinkėjai, t. y. Australijos Sandraugos teritorijoje gyventi ne trumpiau kaip trejus metus. Kandidatai turi būti Karalienės jurisdikcijoje ir būti gimę Australijos Sandraugos teritorijoje arba būti natūralizuoti ne mažiau kaip penkerius metus.

Pirmajame Atstovų rūmų posėdyje turi būti išrenkamas pirmininkas, kuris pareigas eina tol, kol Rūmų nariai balsavimu nepašalina jo iš pareigų arba kol pats pageidauja eiti šias pareigas.

Konstitucijoje buvo numatyta, kad išrinkus pirmąjį Senatą, senatoriai paskirstomi į dvi klases. Pirmosios klasės senatorių įgaliojimai nutrūksta po trejų metų, o antrosios klasės senatorių tęsiasi šešerius metus. Rinkimai į Senatą vyksta metai prieš vakansijų atsiradimą. Senatorių įgaliojimai prasideda liepos 1 dieną.

Jeigu senatoriaus įgaliojimai nutrūksta nepasibaigus kadencijai, valstijos, kuriai senatorius atstovauja, parlamento abeji rūmai parenka asmenį likusiam kadencijos laikotarpiui. Jeigu tuo metu valstijos parlamentas neposėdžiauja, senatorių skiria valstijos gubernatorius valstijos Vykdomosios tarybos siūlymu. Toks asmuo senatoriaus pareigas pradeda eiti ne vėliau kaip 14 dienų nuo prasidėjusio valstijos parlamento posėdžio. Prasidėjus parlamento posėdžiui turi būti išrenkamas senatorius.

Senatui vadovauja jo Prezidentas, išrenkamas pirmajame Senato posėdyje. Senato Prezidentas gali netekti savo pareigų, praradęs senatoriaus mandatą, savo noru arba Senatui balsavus už pašalinimą iš pareigų. Sena-

toriai savo pareigų netenka, jeigu du mėnesius iš eilės be pateisinamos priežasties nelanko Senato posėdžių.

Kad Senato posėdis būtų teisėtas, posėdyje turi dalyvauti ne mažiau kaip vienas trečdalis Senato narių. Klausimai Senate sprendžiami senatorių balsų dauguma. Kiekvienas senatorius turi po vieną balsą. Senato prezidentai visais atvejais turi balsuoti. Jei balsai pasiskirsto po lygiai, klausimas lieka neišspręstas – laikoma, kad balsuota „prieš“.

Atstovų rūmų narių skaičius turi būti dvigubai didesnis negu senatorių. Atstovų rūmų nariai turi proporcingai atstovauti visų valstijų gyventojams, atsižvelgiant į paskutinio gyventojų surašymo duomenis. Turi būti ne mažiau kaip po penkis atstovus iš kiekvienos valstijos.

Atstovų rūmų narių skaičius gali būti keičiamas įstatymu.

Atstovų rūmų narių įgaliojimai trunka ne ilgiau kaip trejus metus nuo susirinkimo į pirmąjį posėdį.

Atsiradus vakansijai Atstovų rūmuose, šių parlamento rūmų pirmininkas skelbia naujus rinkimus į laisvą Atstovų rūmų nario vietą. Jeigu šių rūmų pirmininko nėra, tokius rinkimus skelbia generalgubernatorius.

Klausimai Atstovų rūmuose sprendžiami balsavimu ir sprendimas priimamas narių balsų dauguma. Atstovų rūmų pirmininkas nedalyvauja balsavimuose, išskyrus atvejus, kai balsai pasiskirsto po lygiai. Tuomet Atstovų rūmų pirmininko balsas yra lemiamas.

Prieš pradėdami eiti pareigas Senato ir Atstovų rūmų nariai turi prisiekti generalgubernatoriui. Senatorių ir atstovų imunitetus ir privilegijas numato įstatymas. Kol parlamentas nenuspręs kitaip, senatoriai ir atstovai gauna 400 svarų metinį atlyginimą. Jie negali eiti jokių kitų pareigų arba turėti verslą.

Parlamentas sprendžia klausimus dėl šalies prekybos ir verslo, mokesčių, prekių eksporto, valstybės skolų, pašto, telegrafo, telefono ir kitų paslaugų, karinių jūrų ir ginkluotųjų pajėgų, švyturių ir pakrantės apsaugos laivų, astronominių ir metereologinių stebėjimų, žvejybos tarp valstijų vandenų, gyventojų apklausų ir statistikos, valiutos, bankų sistemos, draudimo, bankroto, prekių ženklų, autorinių teisių, patentų ir dizaino apsaugos, natūralizacijos, santuokų sudarymo ir nutraukimo, vaikų globos, asmenų su negalia ir pensininkų, motinystės, našlystės, vaiko, nedarbo, ligos pašalpų, svarsto civilinio ir baudžiamojo proceso vykdymo, emigracijos ir imigracijos, geležinkelio nuostatas.

Australijos Sandraugos parlamentui valstijų parlamentai gali perduoti svarstyti visus klausimus.

VI

Vykdomoji Australijos Sandraugos valdžia. Pagal Australijos Sandraugos Konstitucijos 61 straipsnį vykdomąją valdžią šalyje turi Jungtinės Karalystės karalienė, kuriai atstovauja generalgubernatorius. Vykdomoji valdžia turi būti vykdoma pagal šalies Konstituciją ir įstatymus.

Australijos Sandraugos vyriausybė vadinama Federacijos Vykdomąja Taryba. Ji patarinėja generalgubernatoriui dėl Sandraugos valdymo. Pagal Konstitucijos tekstą Federacijos Vykdomoji Taryba yra atsakinga generalgubernatoriui, tačiau iš tikrųjų ji atsakinga ir atskaitinga Atstovų rūmams. Kartu Senatas turi galią atmesti vyriausybei pareikštą nepasitikėjimą.

Federacijos Vykdomosios Tarybos narius į pareigas skiria generalgubernatorius. Šie pareigūnai turi įgaliojimus veikti tol, kol turi generalgubernatoriaus pasitikėjimą. Federacijos Vykdomosios Tarybos nariai dar yra vadinami karalienės ministrais. Jiems atlyginimą moka karalienė iš Bendrojo Sandraugos fondo. Jeigu nėra nustatyta kitaip, jų atlyginimas per metus negali būti mažesnis kaip 12 000 svarų.

Karinių jūrų ir ginkluotųjų pajėgų vyriausiasis vadovas skiriamas generalgubernatoriaus sprendimu ir jis veikia kaip karalienės atstovas. Kitų aukščiausiųjų valstybės institucijų vadovus į pareigas skiria generalgubernatorius.

VII

Teisminė valdžia. Australijos Sandraugos teisminė valdžia yra sutelkta federacijos aukščiausiojo teismo jurisdikcijoje. Teisminę valdžią reglamentuoja Konstitucijos 71 straipsnis. Federacijos aukščiausiasis teismas vadinamas Australijos Aukščiausiuoju Teismu. Šiam teismui vadovauja vyriausiasis teisėjas – *Chief Justice.*

Australijos Sandraugos Konstitucijos III skyrius numato nuostatas dėl federacinės teismų sistemos. Australijos Aukščiausiasis Teismas yra apeliacinė instancija. Teismų teisėjams garantuojamas imunitetas. Pagal valdžių padalijimo principą Konstitucijos III skyrius užtikrina, kad teisminę valdžią įgyvendina tik teismai ir tik pagal Konstitucijos ir įstatymų nuostatas.

Australijos Sandraugos Konstitucija įsigaliojo 1901 m. – kol šalis dar nebuvo visiškai atsiribojusi nuo Britanijos įtakos Australijos kolonijoms. Australijos Aukščiausiasis Teismas buvo įkurtas 1903 m. Galutine teismine instancija šis teismas tapo tik 1986 m. – įsigaliojus Australijos aktui. Įsigaliojus šiam aktui, savo įtakos nustojo Teisinis komitetas Londone.

Tik Australijos Aukščiausiajam Teismui suteiktos galios interpretuoti ir taikyti Australijos teisę. Šis teismas sprendžia sudėtingiausias teisines bylas, aiškinasi, ar teisės aktai (federaciniai ir valstijų) atitinka Konstitucijos normas. Nemaža teismo jurisprudencija aiškinantis ministerijų, kitų federacijos administracinių institucijų ir valstybės tarnautojų teisės aktų teisėtumą. Šis teismas priima nemažai sprendimų bylose dėl imigracijos.

Australijos Aukščiausiasis Teismas priėmė nemažai svarbių sprendimų. Pavyzdžiui, 1948 m. teismas priėmė sprendimą, kad Chifley Vyriausybės įvykdytas Australijos privačių bankų nacionalizavimas yra nekonstitucinis. Taip pat 1951 m. Australijos Aukščiausiasis Teismas paskelbė, kad Roberto Menies Vyriausybės pastangos uždrausti Australijos komunistų partiją neatitinka Konstitucijos normų.

Šalies Aukščiausiojo Teismo ir kitų teismų teisėjus į pareigas skiria generalgubernatorius kartu su Federacijos Vykdomąja Taryba. Teisėjus iš pareigų gali pašalinti generalgubernatorius kartu su Federacijos Vykdomąja Taryba arba abeji parlamento rūmai toje pačioje sesijoje priėmę vienodą sprendimą. Aukščiausiojo Teismo pirmininko įgaliojimai pasibaigia, kai jam sueina 70 metų. Taip pat ir visų teisėjų įgaliojimai pasibaigia jiems sulaukus 70 metų amžiaus.

Teisėjų, veikiančių kaip federacijos teismų teisėjai, skaičių nustato parlamentas. Šie teisėjai turi vadovautis federacijos teisės aktų normomis. Valstijoje teisingumą vykdantys teisėjai privalo vadovautis valstijų teise.

IX

Teisių bilis. Australijos Sandraugos Konstitucijoje nėra teisių bilio. 1898 m. kuriant Australijos Sandraugos Konstitucijos tekstą, buvo žavimasi JAV konstitucine Teisių bilio tradicija. Dalis delegatų siūlė, kad Konstitucijos tekste būtų nuostatos dėl žmogaus teisių ir laisvių, tačiau kiti laikėsi pozicijos, kad pati valstybės institucinė sistema – ypač parlamentinė ir nepriklausomų teismų sistema – garantuos, kad žmogaus teisės būtų užtikrintos.

Specialios nuostatos dėl žmogaus teisių numatytos Konstitucijos 80 straipsnyje. Garantuojama teisė į teisminį nagrinėjimą dėl Australijos Sandraugos teisės aktų pažeidimo. Konstitucijos 51 straipsnis numato pagrindus kompensuoti patirtą žalą dėl šalies institucijų veiklos.

Religijos laisvę garantuoja Konstitucijos 116 straipsnis. Ši nuostata remiasi JAV Konstitucijos pirmąja pataisa. Australijos Sandraugos Konstitucija draudžia Sandraugai priimti įstatymą, pripažįstantį kokią nors religi-

ją, vykdantį kokios nors religijos priežiūrą ar draudžiantį laisvą kokios nors religijos išpažinimą.

Pagal Konstitucijos 7 ir 24 straipsnius Australijos Sandraugos piliečiai tiesiogiai renka abejus parlamento rūmus.

Australijos Aukščiausiasis Teismas 1992 ir 1994 m. nagrinėjo Australijos sostinės ir Theophanous bylas, kuriose išaiškino, kad Konstitucija garantuoja žodžio laisvę išsakant savo nuomonę politiniais klausimai. Ši laisvė pripažinta būtina Konstitucijos kuriama vertybe. Tačiau vėlesnėse bylose Aukščiausiasis Teismas numatė šios teisės ribojimo pagrindus.

X

Australijos Sandraugos Konstitucijos pakeitimai. Konstitucijos 128 straipsnis numato nuostatas dėl referendumų organizavimo, siekiant pakeisti ar papildyti Konstitucijos normas. Pagal šį straipsnį siekiant pakeisti ar papildyti Konstituciją reikia:

- abejų parlamento rūmų pritarimo absoliučia balsų dauguma;
- patvirtinimo referendumu visų šalies rinkėjų balsų dauguma ir daugumos visose valstijose ir balsų daugumos kiekvienoje valstijoje, jeigu nuostatos reguliuos tos valstijos ar jos gyventojų teisinį statusą.

Keičiant Konstitucijos tekstą pirmiausia balsuojama žemesniuosiuose parlamento rūmuose – Atstovų rūmuose. Po to generalgubernatorius Ministro Pirmininko patarimu teikia Senatui balsuoti. Jeigu aukštesnieji parlamento rūmai absoliučia balsų dauguma pritaria, Konstitucijos pataisa teikiama referendumui.

Dėl to, kad pataisa būtų priimta referendumu, būtinas balsavimas ir pritarimas dviguba dauguma: visų šalies rinkėjų dauguma ir valstijų dauguma – keturiose iš šešių valstijų turi būti pritarti visų rinkėjų dauguma.

Kai referendume pritarta Konstitucijos pataisai, jos tekstas teikiamas karališkajam tvirtinimui. Australijos Sandraugos Konstitucijos pataisos tekstą Karalienės vardu tvirtina generalgubernatorius.

Aštuoni referendumai iš keturiasdešimt trijų, vykusių Australijos Sandraugoje, buvo sėkmingi. 1937 m., du kartus 1946 m., 1977 m. ir 1984 m. vykusiuose referendumuose buvo nepritarta daugumoje valstijų, nors visoje šalyje piliečiai pritarė balsų dauguma. Per visą referendumų istoriją nebuvo atvejo, kad pritartų valstijų, bet nepritartų šalies gyventojų dauguma.

Visi referendumai, kuriuose buvo sprendžiama dėl papildomų galių suteikimo Vyriausybei verslo ir pramonės srityse, buvo nesėkmingi. Pakartotinai tuo pačiu klausimu vykę referendumai taip pat buvo nesėkmingi.

Tik 1977 m. vykusiame referendume tuo pačiu klausimu buvo priimtas sprendimas „už“.

Be referendumų, tam tikrais klausimais vyksta ir apklausos – plebiscitai. Jų Australijos Sandraugos istorijoje taip pat buvo.

Vyko šie referendumai (buvę sėkmingi paryškinti):

1906 m. dėl **Senato rinkimų**,

1910 m. dėl **valstybės skolų**, pridėtinės vertės,

1911 m. dėl prekybos, verslo, monopolijų,

1913 m. dėl prekybos ir verslo, korporacijų, pramonės reikalų, fondų, monopolijų, ginčų dėl geležinkelių,

1916 m. dėl karinės tarnybos (plebiscitas),

1917 m. dėl karinės tarnybos (plebiscitas),

1919 m. dėl įstatymų leidybos galių, monopolijų,

1926 m. dėl pramonės ir verslo, esminių paslaugų,

1928 m. dėl **valstybės skolų**,

1937 m. dėl aviacijos, rinkodaros,

1944 m. dėl atstatymo po karo ir demokratinių teisių,

1946 m. dėl **socialinių paslaugų**, rinkodaros, įdarbinimo pramonės šakose,

1948 m. dėl nuomos ir kainų,

1951 m. dėl komunistų ir komunizmo,

1967 m. dėl parlamento ir **aborigenų**,

1973 m. dėl kainų ir pajamų,

1974 m. dėl pakartotinių rinkimų, Konstitucijos keitimo, demokratinių rinkimų, vietos valdžios institucijų,

1977 m. dėl pakartotinių rinkimų, **dėl vakansijų Senate**, **referendumų**, **teisėjų išėjimo į pensiją**, **šalies himno** (plebiscitas),

1984 m. dėl senatorių įgaliojimų trukmės, dėl valstybės valdžios galių pasikeitimo,

1988 m. dėl parlamento įgaliojimų trukmės, dėl tinkamų rinkimų, vietos valdymo, teisių ir laisvių,

1999 m. dėl respublikos įsteigimo, dėl Konstitucijos preambulės.

Konstitucijos sudedamosios dalys

Kartu su Australijos Sandraugos Konstitucija galioja ir teisės aktai, kurie yra svarbūs šalies konstitucinei sistemai. Tai:

- karalienės išduoti patentų liudijimai,
- konvencijos, kurios per ilgą istorinį laikotarpį aiškino, kaip analizuoti įvairius Konstitucijos straipsnius.

Australijos Sandraugos Konstitucija formaliai nenumato Ministro Pirmininko institucijos, tačiau tokia institucija egzistuoja, nes valstybės kabineto vadovas *de facto* turi aptarnaujantį personalą.

Australijos Sandraugos Konstituciją sudaro 128 straipsniai, suskirstyti į aštuonis skyrius.

Australijos Sandraugos Konstitucijos originali kopija yra perduota Australijos vyriausybės prašymu 1990 m. Šį aktą perdavė Jungtinės Karalystės Vyriausybė ir dabar 1900 m. Australijos Konstitucijos originali kopija yra saugoma Australijoje.

LITERATŪRA

1. Aitken G., Orr QC R. Sawer's The Australian Constitution. 3rd Edition.
2. Irving H. Five Things to Know About the Australian Constitution. University of Sydney; 2004.
3. Williams J. The Australian Constitution. A Documentary History. – Melbourne: University Publishing, 2005.
4. Reflections on the Australian Constitution. Ed. by Robert French, Geoffrey Lindell and Cheryl Saunders. – The Federation Press, 2003.
5. Williams G. Human Rights Under the Australian Constitution. – Oxford University Press, 1999.
6. Australia. Department of the Senate. Parliament and the Constitution: Some Issues of Interest. – Canberra: Department of the Senate, 1993.
7. Australia. Parliament. Department of the Library. The Constitution Papers. Canberra: Australian Government Publishing Service, 1996.
8. Boswell R. "A Republic Would Shift Power." Australian Constitutional Monarchy. 1997.
9. Botsman P. The Great Constitutional Swindle: A Citizen's View of the Australian Constitution. – Annandale, NSW: Pluto Press, 2000.
10. www.australianpubliclaw.com
11. en.wikipedia.org/wiki/Australian_Constitution

XIII.
INDIJOS KONSTITUCIJA

I

Įžanga. Europoje 1945 m. gegužės 9 d. pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Jungtinėje Karalystėje liepos mėnesį pradėjo veikti naujoji Vyriausybė. Ši Vyriausybė paskelbė Indijos politiką ir nusprendė suformuoti Konstitucijos projekto rengimo instituciją. Trys D. Britanijos Ministrų Kabineto nariai buvo pasiųsti į Indiją surasti sprendimą dėl Indijos nepriklausomybės klausimo. Ši trijų ministrų grupė buvo vadinama Ministrų Kabineto misija. Misija svarstė Konstitucijos gaires ir nustatė tam tikras detalias procedūras, kurių turėjo laikytis Konstitucijos projekto rengimo institucija. 1946 m. liepos-rugpjūčio mėn. D. Britanijos Indijos provincijoje buvo surengti 296 atstovų rinkimai. 1947 m. rugpjūčio 15 d. Indija paskelbė nepriklausomybę ir 1947 m. gruodžio 9 d. pradėjo veikti Konstitucinė Asamblėja. Ji pripažįstama suverenia institucija.

1947 m. rugpjūčio 15 d. Indija gavo nepriklausomybę nuo Jungtinės Karalystės. Naujai paskirtoji Konstitucinė Asamblėja gavo įgaliojimus parengti Indijos Konstitucijos projektą. Didžiulė atsakomybė teko B. R. Ambedkarui – jis buvo išrinktas projekto rengimo komiteto pirmininku. Kaip likimo ironiją čia galima įžvelgti tai, kad B. R. Ambedkaras buvo vadinamųjų „neliečiamųjų“ lyderis. Jis buvo labiausiai Gandhi, vadinto „Tautos tėvu“, nepalaikomas asmuo. B. R. Ambedkaras, būdamas Indijos Vyriausybės teisingumo ministru, kartu su kolegomis atidžiai išstudijavo įvairių šalių Konstitucijas, atsižvelgdami į D. Britanijos bendrosios teisės tradicijas ir JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimus.

Indijos Konstitucija garantuoja piliečių lygias teises, draudžia diskriminaciją dėl rasės, etniškumo, lyties, kastos, religijos; pripažįsta universalius rinkimų pricipus. IV Konstitucijos dalis įtvirtina tiesioginius valstybės politikos principus, pagal kuriuos Vyriausybė nustato žmonių gerovės tikslus, numato minimalaus atlyginimo dydį, steigia darbo vietas socialinės atskirties grupėms ir subsidijuoja medicinos apsaugą. Indijos Konstitucija yra viena didžiausių pasaulyje. Ji išsami ir pakankamai detali. Indijos valstybė atsisakė tiesioginių principų taikymo. Konstitucinės teisės dažnai buvo ribojamos. 1975–1977 m. trukusios valstybės vidinės krizės, paskelbtos Mi-

nistrės Pirmininkės Indiros Gandhi, laikotarpiu Konstitucija buvo laikoma neefektyvia. Paskutiniu metu Indijos Aukščiausiasis Teismas kartu su aukštesniaisiais teismais gana drąsiai aiškino Konstituciją, taip darydami įtaką nukentėjusiųjų, neturtingų asmenų ir valstybės bei policijos brutalaus elgesio aukų padėčiai. Aukščiausiasis Teismas ėmėsi aktyvesnio vaidmens vykdant teisingumą, svarstant viešojo intereso ir socialinių veiksmų bylas. Konstitucija išlieka labai svarbus dokumentas ir šaltinis, turintis įtakos tolesnei Indijos visuomenės raidai ir demokratiniams procesams.

II

Bendrosios nuostatos. Indijos Konstitucija skelbia, kad Indija yra respublika. Konstituciją 1949 m. lapkričio 26 d. priėmė Konstitucinė Asamblėja. Konstitucija įsigaliojo 1950 m. sausio 26 d. Kasmet sausio 26 d. Indijoje švenčiama Respublikos diena.

Indijos Konstitucija laikoma viena iš ilgiausių pasaulio rašytinių konstitucijų. Ji susideda iš 395 straipsnių ir 12 programų. Angliškame Konstitucijos tekste yra 117 369 žodžiai.

Konstitucija nustato valdymo pagrindus. Ji steigia įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę valdžią. Konstitucija ne tik numato pagrindinių valstybės institucijų galias, bet ir apibrėžia jų atsakomybės ribas. Ji reguliuoja įvairių, taip pat ir valdymo, institucijų ir žmonių santykius. Pripažįstama Konstitucijos viršenybė teisės aktų hierarchijoje. Teisės aktai negali prieštarauti Konstitucijos nuostatoms. Konstitucija įtvirtina pagrindinius valstybės tikslus – demokratiją, socializmą, sekuliarizmą ir nacionalinę integraciją. Ji skelbia piliečių teises ir pareigas.

III

Konstitucinė Asamblėja. Indijos tauta išrinko provincijų asamblėjų narius, o šie rinko Konstitucinės Asamblėjos narius. Buvo pasinaudota netiesioginių rinkimų forma.

Konstitucinės Asamblėjos nariai priklausė įvairioms Indijos bendruomenėms ir religinėms grupėms. Jawaharlalas Nehru, Rajendra Prasadas, Sarda'as Patelas, Maulana Abul Kalamas Azadas ir Shyama Prasadas Mukherjee buvo laikomi pagrindiniais lyderiais ir vadovavo Asamblėjoje vykstančioms diskusijoms buvo pateikta daugiau kaip 30 programų. Angliškajai Indijos bendruomenei atstovavo F. Anthony, Parsi bendruomenei –

H. P. Modis. Asamblėjos nariai taip pat buvo konstitucionalizmo ekspertai – A. K. Aiyeras, B. R. Ambedkaras, B. N. Rau ir K. M. Munshi. S. Naidu ir V. Pandit buvo svarbios narės. R. Prasadas buvo išrinktas Konstitucijos projekto rengimo komiteto pirmininku.

Konstitucinė Asamblėja dirbo dvejus metus 11 mėnesių ir 166 dienas. Jos sesijos buvo atviros žiniasklaidos ir visuomenės atstovams.

Konstitucijos esminius principus apibrėžė J. Nehru suformuluota Siekių rezoliucija:

- Indija yra nepriklausoma, suvereni respublika;
- Indija yra ankstesniųjų britaniškųjų Indijos ir kitų teritorijų dalių bei valstybių teritorijų sąjunga;
- Sąjungą sudarančios teritorijos turi autonomiją ir visas valdžios ir valdymo funkcijas, išskyrus Sąjungai priskirtąsias galias;
- Visos nepriklausomos ir suverenios Indijos galios ir jos Konstitucija yra išvestinės iš tautos;
- Visiems Indijos žmonėms garantuojamas ekonominis bei politinis teisingumas, užtikrinama lygi padėtis ir galimybės, įstatymu ir viešąja morale garantuojamos pagrindinės laisvės – žodžio, išraiškos, tikėjimo, užimtumo, asociacijų ir veiklos;
- Mažumos, atskirties grupių ir genčių atstovai turi būti tinkamai saugojami;
- Respublikos teritorijos vientisumas ir suverenios teisės į žemę, jūrą ir orą turi būti įgyvendinamos laikantis teisingumo ir civilizuotų tautų teisės;
- Žemė turi būti naudojama vien tik taikai skatinti ir žmonių gerovei pasaulyje.

V

Indijos Konstitucijos bruožai, perimti iš kitų valstybių. Iš Jungtinės Karalystės perimta parlamentinė valdymo forma, idėja apie vieną pilietybę, teisės viršenybės principas, parlamento vadovo institutas ir jo galios, įstatymų leidybos procesas.

Iš JAV Konstitucijos perimtas pagrindinių žmogaus teisių skyrius (jis panašus į JAV Teisių bilį), federacinė valdymo struktūra, teisminės peržiūros galios ir teisėjų nepriklausomumo principas.

Atsižvelgta į Airijos Konstitucijoje numatytas valstybės politikos gaires, Prancūzijos Konstitucijos numatytos laisvės, lygybės ir grupės asociacijų lygybę.

Kvazifederacinė valdymo forma (kai federacinė valdžia veikia kartu su stipria centrine valdžia) ir nepaskirstytų galių idėjos perimtos iš Kanados.

Atsižvelgta į Australijos Konstitucijos reguliuojamas tarp federacijos ir jos subjektų nepaskirstytas galias.

Indijos Konstituciją sudaro ir priedai, vadinami lentelėmis arba programomis. Programoms gali būti pritarta tokiu pat būdu, kaip ir Konstitucijos pataisai. Yra dvylika programų. Jos skirtos:

- valstybės ir federacinių teritorijų paskirstymui,
- reikalavimams norint eiti aukštas valstybės pareigas,
- priesaikų tekstams,
- vietų pasiskirstymui pagal valstybės ir teritorijų ypatumus Valstybės Taryboje – Rajya Sabha – aukštesniuosiuose parlamento rūmuose,
- atitinkamų teritorijų valdymo ir kontrolės nuostatoms,
- atskirų genčių atstovų ir jų teritorijų specialioms apsaugos sąlygoms,
- Assamo teritorijos valdymui,
- sąjungos (taip suprantama centrinė valdžia), valstybės konkurencinės (dvejopos) atsakomybės paskirstymui,
- oficialioms valstybės kalboms,
- žemės ir darbo reformoms,
- Sikkim asociacijai su Indija,
- kaimo vystymui,
- miesto planavimui.

VI

Konstitucijos preambulė. Konstitucijos preambulė – Konstitucijos teksto dalis, kurios negali taikyti teismai. Dabartiniame Konstitucijos tekste vartojami žodžiai „socialistinė“ ir „sekuliarinė“, tačiau Konstitucijos projekte buvo pavartotas žodžių junginys „suvereni demokratinė respublika“. Du papildomi žodžiai „socialistinė“ ir „sekuliarinė“ buvo įtraukti kontroversiškai vertinamu 42–uoju Konstitucijos pakeitimu. Šio pakeitimo priėmimą 1976 m. rėmė Indira Ganhi, tuo metu turėjusi gana išskirtines galias. Konstitucijos pataisos komiteto, pirmininkaujamo Sardar Swaran Singh, siūlymas keisti Konstitucijos tekstą buvo padarytas atsižvelgiant į praeities patirtį.

Konstitucijos preambulė turi du tikslus:

- nustatyti Konstitucijos galių kilmę,
- išvardyti vertybes, kurias Konstitucijos kuria ir skatina.

Konstitucijos preambule siekiama įtvirtinti tai, ką Mahatma Gandhis vadino savo svajonių Indija:

„(...) Indija, kurioje skurdžiausias asmuo jausis savo šalyje ir jo balsas bus išgirstas; (...) Indija, kurioje visos bendruomenės gyvens harmonijoje. Tai šalis, kurioje nebus neliečiamųjų ir nebus vietos alkoholiniams gėrimams ir narkotikams. Moterys naudosis vienodomis teisėmis su vyrais."

Indijos Konstitucijos preambulė nustato fundamentalias vertybes ir esminius principus. Pirmieji preambulės žodžiai „Mes, žmonės" įtvirtina Tautos galias. Konstitucijos preambulė įtvirtina tautos siekius. Preambulės tekstas beveik nebuvo keičiamas.

Paaiškinsime keletą preambulės sąvokų. Suverenitetas reiškia viršenybę ir nepriklausomumą. Indija yra nepriklausoma šalies viduje ir užsienio politikoje, savarankiška nuo galimų kitų valstybių įsikišimo. Šalyje veikia savarankiška valdžia, kurią renka gyventojai ir galioja įstatymai, priimti autoritetingos valdžios šalies viduje. Žodis „socialistinis" Konstitucijos preambulėje atsirado 1976 m. dėl 42-osios Konstitucijos pataisos. Ja įtvirtinama socialinė ir ekonominė lygybė. Socialinė lygybė reiškia diskriminacijos draudimą dėl kastos, odos spalvos, kilmės, religijos ir kalbos. Socialinė lygybė reiškia kiekvieno lygų statusą ir lygias galimybes. Ekonominė lygybė reiškia, kad Vyriausybė įsipareigoja lygiai paskirstyti gerovę ir užtikrinti tam tikrą pragyvenimo lygį. Indija patvirtino mišrios ekonomikos modelį ir siekiant socializmo buvo priimta nemažai teisės aktų. Buvo uždraustas neliečiamybės statusas ir zamindari, priimti Vienodo atlyginimo ir Vaikų darbo draudimo aktai. Žodis „sekuliarinis" Konstitucijos preambulę taip pat papildė 1976 m. dėl 42-osios Konstitucijos pataisos. Jis įtvirtina religijų lygybę ir religinę toleranciją. Indijoje nėra valstybinės religijos. Kiekvienas asmuo turi tikėjimo laisvę, galimybę išpažinti vienokią ar kitokią religiją, ją praktikuoti ir skleisti. Vyriausybė negali proteguoti ar riboti kokios nors religijos. Ji turi visas religijas gerbti vienodai. Visi asmenys, nepriklausomai nuo išpažįstamos religijos, yra lygūs prieš įstatymą. Vyriausybė negali skleisti nė vienos religijos tiesų ir mokyti religijos valstybinėse mokyklose. Indijos Konstitucijos preambulė skelbia demokratiškumą. Indijos gyventojai renka visų lygių savo valdžią – sąjungos, provincijų ir vietinę. Įtvirtintas visų suaugusių piliečių lygiateisiškumas valdant šalį. Kiekvienas Indijos pilietis, sulaukęs 18 metų amžiaus, jeigu jo galių neriboja įstatymai, turi teisę balsuoti. Šia teise piliečiai gali naudotis be apribojimų dėl kastos, kilmės, odos spalvos, lyties, religijos ar išsilavinimo.

VII

Indijos Konstitucijos turinys:

I dalis – 1–4 straipsniai – Sąjunga ir jos teritorijos,

II dalis – 5–11 straipsniai – pilietybė,

III dalis – 12–35 straipsniai – fundamentalios teisės: 14–18 straipsniai – lygybė, 19–22 straipsniai – laisvė, 23–24 straipsniai – išnaudojimo draudimas, 25–28 straipsniai – religijos laisvė, 29–31 straipsniai – kultūrinės teisės ir teisė į švietimą, 32–35 straipsniai – teisė į konstitucinės žalos atlyginimą,

IV dalis – 36–51 straipsniai – valstybės politikos pagrindiniai principai, IV (A) dalis – pagrindinės Indijos piliečių pareigos,

V dalis – straipsniai dėl sąjungos, I skryrius – vykdomoji valdžia; 52–73 straipsniai – Prezidentas ir viceprezidentas; 74–75 straipsniai – Ministrų Taryba; 76 straipsnis – Indijos generalinis prokuroras; 77–78 straipsniai – Vyriausybės veikla; II skyrius – parlamentas; 79–88 straipsniai – parlamento sudėtis; 89–98 straipsniai – parlamento vadovai; 99–100 straipsniai – parlamento veikla; 101–104 straipsniai – parlamento narių atstatydinimo procedūra; 105–106 straipsniai – parlamento ir jo narių galios, privilegijos ir imunitetai; 107–111 straipsniai – įstatymų leidybos procedūra; 112–117 straipsniai – biudžeto ir finansiniai klausimai; 118–122 straipsniai – bendrosios procedūros; III skyrius – Prezidento galios įstatymų leidyboje; 123 straipsnis – Prezidento galios promulguoti ordonansus laikotarpiui tarp parlamento sesijų; IV skyrius – Sąjungos teismai; 124–147 straipsniai – Aukščiausiojo Teismo steigimas ir sudėtis; V skyrius – Kontrolierius ir Indijos vyriausiasis auditorius; 148–151 straipsniai – Kontrolieriaus ir Indijos vyriausiojo auditoriaus pareigos ir galios;

VI dalis – straipsniai dėl provincijų; I skyrius – bendrasis; 152 straipsnis – sąvoka; II skyrius – vykdomoji valdžia; 153–162 straipsniai – valdytojas; 163–164 straipsniai – Ministrų Taryba; 165 straipsnis – provincijų prokuroras; 166–167 straipsniai – vykdomosios valdžios veikla; III skyrius – provincijos įstatymų leidžiamoji valdžia; 168–177 straipsniai – bendrosios nuostatos; 178–187 straipsniai – provincijos įstatymų leidžiamoji valdžios institucija; 188–189 straipsniai – vykdomosios valdžios veikla; 190–193 straipsniai – narių atstatydinimo procedūra; 194–195 straipsniai – parlamento ir jo narių galios, privilegijos ir imunitetai; 196–201 straipsniai – įstatymo leidybos procedūra; 202–207 straipsniai – biudžeto ir finansiniai klausimai; 208–212 straipsniai – bendrosios procedūros; IV skyrius – provincijos valdytojo galios įstatymų leidyboje; 213 straipsnis – Prezidento ga-

lios promulguoti ordonansus laikotarpiui tarp parlamento sesijų; V skyrius – provincijų aukščiausieji teismai; 214–231 straipsniai – nuostatos dėl provincijų aukščiausiųjų teismų; VI skyrius – pavaldūs teismai; 232–237 straipsniai – nuostatos dėl pavaldžių teismų; VII dalis – nuostatos dėl provincijų Pirmosios lentelės B dalyje; 238 straipsnis – panaikintas; VIII dalis – straipsniai dėl sąjungos teritorijų; 239–242 straipsniai – valdymas, Ministrų Tarybos ir aukščiausiųjų teismų sukūrimas; 243 straipsnis – panaikintas; X dalis – straipsniai dėl atitinamų genčių teritorijų; 244 straipsnis – valdymas, Ministrų Tarybos ir įstatymų leidybos sukūrimas; XI dalis – straipsniai dėl sąjungos teritorijų ir provincijų santykių; I skyrius – įstatymų leidybos santykiai; 245–255 straipsniai – įstatymų leidybos galių paskirstymas; II skyrius – valdymo santykiai; 256–261 straipsniai – bendrosios nuostatos; 262 straipsnis – ginčai dėl vandens; XII dalis – straipsniai dėl finansų, nuosavybės ir sutarčių; I skyrius – finansai; 264–267 straipsniai – bendrosios nuostatos; 268–281 straipsniai – atsakomybės paskirstymas tarp provincijų; 282–291 straipsniai – smulkūs finansiniai reikalai; II skyrius – skolinimasis; 292–293 straipsniai – provincijų skolinimasis; III skyrius – nuosavybė, sutartys, teisės, atsakomybė, obligacijos; 294–300 straipsniai – nuosavybės, atsakomybės ir obligacijų recesija; IV skyrius – nuosavybės teisė; 300A – straipsnis – asmenys, kurių nuosavybė negali būti nusavinama įstatymo pagrindu; XIII dalis – straipsniai dėl prekybos ir komercijos Indijos teritorijoje; 301–307 straipsniai – prekybos ir komercijos laisvė; XIV dalis – straipsniai dėl sąjungos ir provincijų; I skyrius – paslaugos; 308–314 straipsniai – dėl paslaugų; II skyrius – viešųjų paslaugų komisijos; 315–323 straipsniai – dėl viešųjų paslaugų komisijų; XIV A dalis – straipsniai dėl tribunolų; 323 A – 323 B straipsniai; XV dalis – straipsniai dėl rinkimų; 324–329 straipsniai – rinkimai; XVI dalis – straipsniai dėl specialiųjų nuostatų, susijusių su atitinkamomis klasėmis; 330–342 straipsniai – išlygos; XVII dalis – straipsniai dėl oficialios kalbos; I skyrius – sąjungos oficiali kalba; 343–344 straipsniai – sąjungos oficiali kalba; II skyrius – regionų kalbos; 345–347 straipsniai – provincijų kalba; III skyrius – Aukščiausiojo Teismo, aukštesniųjų ir kitų teismų kalba; 348–349 straipsniai – kalba, vartojama Aukščiausiajame, aukštesniajame ir kituose teismuose; IV skyrius – specialiosios direktyvos; 350–351 straipsniai – specialiosios direktyvos; XVIII dalis – straipsniai dėl nepaprastosios padėties; 352–360 straipsniai – dėl nepaprastosios padėties; XIX dalis – smulkmenos; 361–367 straipsniai – prezidento valdytojų ir Rajpramukhsų apsauga; XX dalis – straipsniai dėl Konstitucijos pataisų; 368 straipsnis – parlamento galios, keičiant Power Konstituciją, ir atitinkamos procedūros; XXI dalis – straipsniai dėl laikinųjų, pereinamųjų ir specialiųjų nuostatų; 369–392 straipsniai – laikinosios, pereinamosios

ir specialiosios nuostatos; XXII dalis – straipsniai dėl tikslaus teksto hindi kalba; 393–395 straipsniai – teksto hindi kalba papildymai ir peržiūrėjimai.

Indijos Konstituciją sudaro 395 straipsniai ir 10 priedų, vadinamų lentelėmis arba programomis. Toks turinys daro Indijos Konstituciją vieną iš ilgiausių ir detaliausių pasaulyje. Lentelės prie Konstitucijos pridedamos konstitucine pataisa. Lentelėse yra nuostatos dėl provincijų ir sąjungos teritorijų paskirstymo, aukščiausiųjų valstybės pareigūnų skyrimo į pareigas, vietų pasiskirstymo parlamento aukštesniuosiuose rūmuose Rajya Sabha pagal provincijas ir sąjungos teritorijas, atitinkamų teritorijų ir genčių valdymo, genčių valdymo Asamo provincijoje, sąjungos ir jos narių galių paskirstymo ir kompetencijos, oficialių kalbų, žemės reformos, sikhų padėties Indijoje.

VIII

Konstitucijos keitimo procedūra. Galimi šie pakeitimo ir papildymo būdai:

- paprasta parlamento narių dauguma – šios rūšies pakeitimus galima padaryti parlamento posėdyje dalyvaujančių narių daugumai balsavus „už“ ir vėliau pasiuntus Prezidentui pritarti;
- specialia parlamento narių dauguma pakeitimus galima padaryti dviem trečdaliams visų parlamento narių balsavus „už“. Šiuo atveju turi būti balsavę ne mažiau kaip viso parlamento abejų rūmų narių dauguma;
- specialia parlamento narių balsų dauguma ir ratifikacija bent pusės įstatymų leidžiamosios valdžios narių balsų dauguma. Vėliau būtinas Prezidento pritarimas.

Konstitucijos peržiūrėjimas laikomas labai svarbia procedūra. Reikia bent dviejų trečdalių Lok Sabha ir Rajya Sabha narių pritarimo. Indijos Konstitucija yra viena keičiamiausių Konstitucijų pasaulyje. Pirmasis Konstitucijos pakeitimas buvo padarytas po vienerių metų po šio įstatymo priėmimo. Nuo 1950 m. Konstitucija keičiama beveik du kartus per metus. Dauguma teisinių santykių, kuriuos kitose demokratinėse valstybėse reguliuoja paprastieji, konstituciniai arba organiškieji, įstatymai, reguliuojami Konstitucija, darant pataisas jos tekste. Daugumoje pasaulio valstybių yra nustatytas reikalavimas, kad du trečdaliai visų abejų parlamento rūmų narių balsuotų „už“ Konstitucijos teksto pakeitimą. Konstitucijos straipsniai, reguliuojantys įstatymų leidybos galių paskirstymą tarp centrinės valdžios ir

federacijos subjektų, turi būti patvirtinti ne mažiau kaip 50 proc. visų įstatymų leidžiamųjų institucijų subjektų balsų dauguma.

IX

Žmogaus teisės, laisvės ir pareigos. Indijos Konstitucijos III dalis yra skirta pagrindinėms žmogaus teisėms. Kaip jau minėta, Indijos Konstitucija žmogaus teisių ir laisvių konstitucinio reguliavimo tradiciją yra perėmusi iš JAV. Indiškoji žmogaus teisių ir laisvių doktrina nėra tokia ištobulinta kaip JAV, ji įtvirtina kompromisą tart įstatymų leidžiamosios ir teisminės valdžios – parlamento suvereniteto ir teisinės valdžios viršenybės teorijos.

Indijos Konstitucijoje žmogaus teisės buvo suskirstytos į septynias grupes:

- asmenų lygybė,
- asmens laisvės,
- teisė nebūti išnaudojamam,
- kultūrinės teisės ir teisė į išsilavinimą,
- teisė dėl konstitucinės žalos atlyginimo,
- teisė į nuosavybę – ši teisė išbraukta iš Indijos Konstitucijos teksto 44 pataisa 1978 m.

Pagrindines teises ir laisves Indijos Konstitucija garantuoja visiems Indijos piliečiams. Konstitucijoje įtvirtintos teisės turi viršenybę prieš provincijų teisinį reguliavimą. Indijos Konstitucijoje įtvirtintomis teisėmis siekta pakeisti anksčiau visuomenėje nusistovėjusią praktiką – naikinti neliečiamųjų kastos egzistavimą, uždrausti diskriminaciją dėl religijos, rasės, kastos, lyties, gimimo vietos, prekybą žmonėmis ir priverstinį darbą. Indijos Konstitucija įtvirtina ir mažumų teises puoselėti savo kalbą, steigti mokymo įstaigas.

Indijos Konstitucijos tekste buvo įtvirtinta ir nuosavybės teisės apsauga, skelbiant, kas asmens nuosavybė negali būti apribota kitaip negu įstatymu. Indijos Konstitucijos tekste numatyta, kad moterims ir vaikams gali būti nustatomos specialios normos, rūpinantis socialinės atskirties grupėmis, specialiomis kastomis ir gentimis vykdomos specialios socialinės ir mokymo programos. Nustatyta, kad valstybė taikys lygių galimybių politiką užimtumo srityje ir valstybės tarnyboje. Specialiosioms atskirties grupėms valstybės, provincijų ir vietiniu lygiu gali būti rengiamos programos, padėsiančios greičiau užtikrinti asmenų lygybes ir lygias galimybes.

Indijos Konstitucija įtvirtina tokias asmenų laisves:

- žodžio ir išraiškos laisvę,

- taikių ir neginkluotų susibūrimų laisvę,
- asociacijos laisvę,
- kilnojimosi laisvę visoje Indijos teritorijoje,
- įsikūrimo bet kurioje valstybės vietoje laisvę,
- profesinio pasirinkimo, einamų pareigų laisvę ir galimybę verstis prekyba arba verslu.

Indijos Konstitucija skelbia religijos ir sąžinės laisvę. Ši laisvė gali būti ribojama, tik jeigu pažeidžia viešąją tvarką, moralę ir sveikatą. Indijos Konstitucija suteikia galią Aukščiausiajam Teismui nustatyti asmens neliečiamybės, laisvės ribojimo ribas. Įstatymu šalies parlamentas gali įpareigoti provincijų ir vietos valdžią nustatyti asmens neliečiamybės, laisvės ribojimo ribas ir visų teisių gynimo teismuose procedūras. Šalies parlamentui nustatomos galios specialiai reguliuoti teises asmenų, tarnaujančių ginkluotuosiose pajėgose, specialiose tarnybose, dirbančiųjų telekomunikacijų srityje. Teisės gali būti ribojamos nepaprastosios padėties šalyje ar kokiame nors regione metu.

Indijos Konstitucija numato ne tik asmenų teises ir laisves, bet nustato ir visų Indijos piliečių pareigas. Įtvirtintos šios pareigos:

- laikytis Konstitucijos nuostatų, gerbti šalies vėliavą ir himną,
- gerbti nacionalines vertybes ir tautos laisvės siekį,
- ginti suverenitetą, Indijos vienybę ir galias,
- ginti šalį,
- skatinti tautos vienybę,
- saugoti turtingą kultūros paveldą,
- saugoti ir puoselėti natūralią aplinką,
- vystyti mokslą,
- siekti individualių ir kolektyvinių aukštumų.

Asmenų pareigas numato Konstitucijos 51A straipsnis. Tai 42-oji Konstitucijos pataisa, padaryta 1976 m. aktu. Asmenų pareigos nustatomos ir saugojamos Konstitucija. Teismai užtikrina, kad asmenys vykdytų teisines pareigas. Teismai gali atsisakyti ginti pažeistą asmens teisę, jeigu asmuo nevykdo nustatytų pareigų.

X

Valstybinė kalba. Šiuo metu iš daugiau kaip 1000 pasaulio kalbų apie 300 kalbų yra vartojama Indijoje. Tokia įvairovė taip pat reikalauja konstitucinio reguliavimo. Oficiali valstybinė kalba yra hindų kalba devanagari dialektu, vartojami pasaulyje visuotinai pripažinti skaičiai. Indijos Konsti-

tucija skelbia, kad 15 metų po jos įsigaliojimo bus vartojama anglų kalba. Konstitucija taip pat suteikė galias Prezidentui tuo laikotarpiu kartu su anglų kalba vartoti ir hindų kalbą devanagari dialektu bei devanagari dialekto skaičius. Praėjus penkiolikos metų laikotarpiui parlamentas gali priimti įstatymą pratęsti anglų kalbos ir hindų kalbos devanagari dialekto skaičių vartojimą.

Indijos Konstitucija skelbia, kad provincijų įstatymų leidybos institucijos gali priimti aktą, leidžiantį, be anglų kalbos ir hindų kalbos devanagari dialektu, vartoti ir kitas kalbas.

Asmenys, patyrę žalą kokioje nors valstybės ar provincijos institucijoje, gali kreiptis viena iš oficialiai vartojamų kalbų.

Indijos Konstitucija skelbia, kad pradinis išsilavinimas turi būti įgyjamas gimtąja kalba. Tai taikoma ir kalbinių mažumų grupėms.

Siekiant užtikrinti šalies kalbinę įvairovė, Indijos prezidentas į pareigas skiria specialų atstovą, užtikrinantį lingvistinių mažumų teises.

Puoselėti hindų kalbą laikoma nacionaline šalies funkcija. Ši kalba vartojama puoselėjant Indijos kultūrą. Specialios normos dėl hindų kalbos vartojimo nurodytos Konstitucijos VIII priede.

XI

Parlamentas. Indijos parlamentas susideda iš Prezidento ir dvejų rūmų. Aukštesniųjų rūmų (Rajya Sabha) vadovas yra pirmininkas, bet populiariai jis yra vadinamas Viceprezidentu. Šių rūmų nariai renkami netiesioginiuose rinkimuose pagal proporcinę rinkimų sistemą. Aukštesniuosiuose rūmuose yra 250 narių; iš jų 12 žinomų literatūros, meno, mokslo ir socialinių paslaugų srities specialistų skiria Prezidentas. Kitus 238 narius renka provincijų įstatymų leidybos asamblėjos. Vienas trečdalis šių asmenų perrenkamas kas dveji metai. Pagrindinė Aukštesniųjų rūmų funkcija yra tikrinti Žemesniųjų rūmų priimtus įstatymus. Parlamento Žemesniesiems rūmams (Lok Sabha) vadovauja pirmininkas (spikeris). Šių Rūmų narius tiesiogiai renka valstybės piliečiai. Yra 550 Žemesniųjų rūmų narių; iš jų 2 penkerių metų laikotarpiui skiria Prezidentas, 20 renkami sąjungos teritorijose, o kiti provincijose.

Parlamento funkcijos:

- Suformuoti Ministrų Kabinetą ir suteikti jam galias veikti. Ministrų kabinetas už savo veiklą atsakingas Žemesniesiems parlamento rūmams (Lok Sabha). Kabineto nariai gali būti Žemesniųjų parlamen-

to rūmų nariais, bet tai nėra būtina sąlyga tapti Ministrų Kabineto nariu.

- Ministrų kabineto veiklos kontrolė pasireiškia tuo, kad Ministrų Kabinetas veikia tol, kol turi abejų parlamento rūmų daugumos pasitikėjimą.
- Kritikuoti Ministrų Kabineto veiklą. Ministrų Kabinetas, vykdymas veiklą, turi už ją atsiskaityti parlamentui. Ministrų Kabinetui pateikiami klausimai ir rekomendacijos, kaip tobulinti vykdomą politiką.
- Informacinė funkcija – parlamentas turi pakankamai dideles galias šioje srityje, nes kartais veikia svariau už žiniasklaidos priemones.
- Įstatymų leidyba yra svarbiausia parlamento veiklos sritis, ji reguliuojama ne tik Konstitucijos normomis, bet ir kitais teisės aktais.
- Finansinė kontrolė – parlamentas turi išskirtines galias skirstant valstybės lėšas, nustatant mokesčius, tvirtinant valstybės biudžetą.

Parlamento Žemesnieji rūmai buvo išrinkti 2004 m. balandžio mėnesį. Kiti rinkimai – 2009 metais.

Šalies Prezidentą renka rinkikų kolegija penkerių metų laikotarpiui. Rinkikų kolegiją sudaro abejų parlamento rūmų atstovai ir provincijų įstatymų leidžiamosios valdžios atstovai. Dabartinis Prezidentas yra išrinktas 2002 m. liepos mėnesį, o kiti rinkimai bus surengti 2007 m. liepos 18 d. Viceprezidentą renka abeji parlamento rūmai taip pat penkerių metų kadencijai.

Ministras Pirmininkas renkamas parlamento narių balsų dauguma, atsižvelgiant į parlamento rinkimų rezultatus. Ministras Pirmininkas taip pat renkamas penkerių metų kadencijai. Ministrų Kabinetą sudaro Prezidentas, atsižvelgdamas į Ministro Pirmininko siūlymus.

Indijos Konstitucija įtvirtina valstybės vykdomos politikos principus. Konstitucijos IV dalis (36 – 51 straipsniai) skirti jiems ir jais turi būti vadovaujamasi kasdieniame valstybės, provincijų ir vietos institucijų veikloje. Konstitucija skelbia, kad ji numato elgesio gaires, teisės aktai jas detalizuoja, o teismai užtikrina. Esant vykdomos politikos principų ir Konstitucijoje numatytų pagrindinių teisių ir laisvių neatitikimui, teisės ir laisvės turi viršenybę.

Indijos **teisinė sistema** paremta angliškąja bendrosios teisės tradicija. Teismų sistemos konstitucinius pagrindus numato Konstitucija. Konstitucijos IV skyrius yra skirtas sąjungos teismų sistemai.

Aukščiausiąjį Teismą sudaro teismo pirmininkas ir teisėjai (dabar jų yra 25, iki 1986 m. jų buvo 7). Aukščiausiojo Teismo teisėjus skiria Prezidentas, pasikonsultavęs su Aukščiausiojo Teismo teisėjais. Jie savo parei-

gas eina iki 65 metų amžiaus. Teisėjai naudojasi teisėmis ir privilegijomis, kurias reglamentuoja parlamento priimti įstatymai. Aukščiausiasis Teismas nagrinėja bylas, kurių viena iš šalių yra Indijos Vyriausybė ir vienos ar keleto provincijų vyriausybės, taip pat bylas, kurių šalys yra valstijos. Taip pat šis teismas veikia kaip apeliacinė instancija provincijų aukščiausiųjų teismų bylose, kurios susijusios su Konstitucijos teksto taikymu. Taigi Aukščiausiasis Teismas vykdo ir konstitucinę jurisprudenciją.

Provincijų aukščiausiųjų teismų teisėjus skiria Prezidentas, pasitaręs su Indijos ir Aukščiausiojo Teismo teisėjais ir provincijų valdytojais. Teisėjas savo pareigas eina iki 62 metų amžiaus. Parlamento aktu gali būti kuriamas bendras dviejų ar kelių provincijų aukščiausiasis teismas.

Sąjungos teritorijose Indijos parlamento įstatymais gali būti kuriami aukščiausieji teismai arba šias funkcijas gali vykdyti paskirti atitinkamų provincijų aukščiausieji teismai.

Konstitucija skelbia **valstybės valdymo formą**. Indija yra respublika, kurios valdžia yra renkama šalies piliečių ir turi įgaliojimus įstatymų nustatytą laiką. Indijos Prezidentą renka rinkikų kolegija penkerių metų laikotarpiui.

Valstybės sandara. Indija yra federacinė valstybės. Joje įtvirtinta sąjungos sistema ir sukurta stipri centrinė valdžia, ypač Ministro Pirmininko kabinetas. Valstybę sudaro 28 provincijos ir 7 teritorijos: Andamanas ir Nicobaro salos, Andhra Pradeshas, Arunachal Pradeshas, Assamas, Biharas, Chandigarhas, Chhattisgarhas, Dadra and Nagar Havelis, Damanas and Diu, Delhis, Goa, Gujaratas, Haryana, Himachal Pradeshas, Jammu and Kashmiras, Jharkhandas, Karnataka, Kerala, Lakshadweepas, Madhya Pradeshas, Maharashtra, Manipuras, Meghalaya, Mizoramas, Nagalandas, Orissa, Pondicherrys Punjabas, Rajasthanas, Sikkimas, Tamil Nadu, Tripura, Uttaranchalas, Uttar Pradeshas, Vakarų Bengalas.

Kiekvienos provincijos vadovas yra valdytojas. Jį į pareigas skiria šalies Prezidentas. Sajungos teritorijas valdo Prezidentas per atitinkamą ministrą.

Biharo, Jamnu ir Kashmiro, Karnatakos, Maharshtros ir Uttar Pradesh'o provincijose yra dvejų rūmų parlamentai. Vienas trečdalis aukštesniųjų rūmų – Įstatymų leidybos tarybos – narių perrenkama kas dveji metai. Kitose provincijose yra vienerių rūmų parlamentai. Žemesnieji parlamentų rūmai ir vienerių rūmų parlamentai – įstatymų leidybos asamblėjos – renkami tiesioginiuose rinkimuose.

Kaimo savivaldos teritorijos yra vadinamos pančijato teritorijomis, o jų savivaldos institucijos vadinamos pančijatais. Jie renkami vietos gyventojų ir veikia penkerius metus nuo susirinkimo į pirmąjį posėdį datos.

XII

Konstitucijos bruožai. Indijos Konstitucija išimtinai pasižymi Vakarų teisės tradicijomis, laikomasi liberaliosios demokratijos principų. Kartu ji skiriasi nuo vakarietiškųjų konstitucijų, ypač įtvirtindama siekius nebetęsti buvusių socialinių santykių tradicijų ir kurti gyventojų socialinę gerovę. Konstitucinės teisės mokyklos atstovo Granville'o Austino nuomone, galbūt nėra kitos tokios nacionalinės konstitucijos, siekusios taip daryti įtaką ir keisti visuomenę bendram tikslui. Nuo pat Konstitucijos įsigaliojimo ji stiprino centrinės valdžios institucijų – ypač Ministro Pirmininko įstaigos – galias. Ši centralizacija mažino etninių grupių ir kastų izoliuotumą. Ši veikla turėjo įtakos ir korupcijos mastui tarp Indijos politikų. Ji stiprino teisėtumo pripažinimą ir galias. Aukščiausiojo Teismo ir Rinkimų komisijos galios atskleidžia stabdžių ir atsvarų sistemą. Taip yra stiprinama Indijos demokratija. Kartu stiprėja regioninių partijų populiarumas, dažniau suformuojamos koalicinės vyriausybės. Taip valdymo galios labiau decentralizuojamos.

Indijos konstitucija atsižvelgia į daugelio šalių konstitucijų principus ir doktriną, bendrąją demokratinių institucijų struktūrą. Indijos „steigėju" vadinamas Mohandas K. Gandhis siekė didesnės decentralizacijos stiprinant vietos – vadinamųjų pančijatų – valdymą. Tačiau šiuolaikiškesni lyderiai, tokie kaip Jawaharlalas Nehru, rėmė parlamentinį valdymą ir federacijos sistemą kartu su stipria centrine valdžia.

LITERATŪRA

1. Granville A. The Indian Constitution. Cornerstone of a Nation. – Oxford University Press, 2005. P. 416.
2. Granville A. Working a Democratic Constitution: The Indian Experience. – New Delhi, 2000. P. 771.
3. Kapoor N., Gupta V. P., Gupta M. An Encyclopaedic Dictionary of Indian Constitution. – New Delhi, 2004. P. 424.
4. Ganesh P. Right to the Constitutional Remedies in Indian Constitution. Vohra Publishers. 1989. P. 188.

XIV.
JAPONIJOS IMPERIJOS KONSTITUCINĖ SISTEMA

I

Valstybės ir teisės užuomazgos (600 m. pr. m. e. – 794 m. e. m.). Remiantis oficialių imperijos kronikų (pradėtos rašyti VIII a.) duomenimis, centralizuoto ir vieno asmens imperiumu pagrįsto valstybės darinio šaknų Fukuokos ir Naros regionuose reikėtų ieškoti apie VII a. pr. m. e. Anot padavimų, tuomet iš deivės Amaterasu gimė pirmasis žmogus – dievas *Dzimu* (Kamuyamato Iwarebiko), pradėjęs imperatoriškąją giminę. Didesnės dalies Japonijos istorijos ekspertų nuomone, šis imperatorius bei dar keliolika jo įpėdinių – išgalvotos asmenybės, kurių autentiškumas kol kas nėra patvirtintas[404].

Pirmieji imperatoriai, kurių realumu netenka abejoti, – Asukos laikotarpio (538–710 m.) valdovai, palaikę glaudžius santykius su kur kas gilesnes istorines bei valstybingumo tradicijas turinčia Kinijos civilizacija. Kaip Graikija Romai, Kinija Japonijai tapo kultūrinių, religinių ir teisinių idėjų aruodu. Bene aktualiausios Asukos laikotarpio imperatorių perimtos vertybės – budizmas (ilgainiui tapęs tokiu pat populiariu kaip ir tradicinis *Shinto* kultas) bei konfucianizmas (vėliau radikaliai išplėtotas į *giri* ir *buke* filosofijas) tapo kertiniais naujo Japonijos valstybingumo etapo pagrindais[405].

Archaiškosios Japonijos visuomeninė tvarka iki pirmosios Asukos laikotarpio pusės rėmėsi religinėmis-paprotinėmis normomis, kurių laikymąsi užtikrino visuomeninė hierarchija, imperatoriaus pasaulietinė ir religinė valdžia ir administracines funkcijas atliekantys kilmingųjų klanai. Kaip ir daugelyje Vakarų Europos šalių, „dieviško teismo“ procesas buvo mistifi-

[404] Ishi R. A history of political institutions of Japan. – Tokyo, 1908, p. 4; Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992, p.14; Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 471; Mahler G. S. Comparative politics: an institutional an cross-national approach; 4-th ed. – New Jersey US, 2003. P. 270; http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Emperors_of_Japan (2005 m. spalio 8 d.).

[405] Almond G. A., Bingham Powell G., Strom K., Dalton R. J. Comparative politics today. 7th ed.– Boston, Longman, 2003. P. 334.

kuotas, taikant ordalijas. Populiariausias kaltės (nekaltumo) įrodymas – kaltinamojo išmėginimas verdančiu vandeniu.

Visuomenei (pirmiausia kilmingiesiems) susipažįstant su konfucianizmo idėjomis, palengva ryškėjo pažangesnės teisinės idėjos. 604 m. Princas Regentas *Setoku* paskelbė turiningą sisteminį aktą (kai kurių istorikų vadinamą konstitucija). Jame, atsižvelgiant į to meto Japonijos socialinę santvarką, fiksuojami sensacingi filosofinės minties proveržiai: *„Kiekvienas žmogus turi širdį. Kiekviena širdis – savo mintis ir polinkius. Aš laikau jo mintis kvailomis, o savo – protingomis. Jis mano atvirkščiai. Tačiau tai nereiškia, jog aš – išminčius, o jis – kvailys. Mes abu – paprasti žmonės.“*[406] Deja, tokių visuomeninių santykių idilė taip ir liko rašytiniu paminklu, nesukėlusiu ryškesnių padarinių japonų viešojoje ir privatinėje teisėje.

645 m. įvyksta reikšmingosios *Taikos* reformos: įtvirtinami kiniški viešosios teisės kodeksai *ritsu-ryo* bei centralizuotos mokesčių administravimo sistemos modelis. *Ritsu-ryo* kodeksų recepcija sudarė sąlygas imperijos periferijas 668–718 m. priimti vietos baudžiamuosius-administracinius kodeksus, maždaug tuo metu įsibėgėjo ir naujoji mokesčių administravimo sistema. Reformos lėmė didžiules valstybės ir visuomenės būvio permainas. Iš jų svarbiausios yra imperatoriaus valdžios laikinas sustiprėjimas, japonų teisininkų kartos ir klasinės visuomenės atsiradimas.

Pirmoji pasekmė dėsningai kilo iš tolesnio centralizuotos valstybės vystymosi prielaidos: imperatoriaus kontroliuojamos modernesnės administracinės sistemos sukūrimas buvo neįmanomas be naujos kartos ir kokybės teisės normų visumos. Klausimą, kodėl imperatoriaus padėties valstybėje sustiprėjimas buvo santykinai trumpalaikis, reikėtų plačiau paaiškinti. Japonija, perimdama Kinijos teisynus, formaliai nustatė tokias pat valstybės viešosios tvarkos ir visuomeninių santykių teisinio reguliavimo aspektus. Tačiau senovės Kinijos ir Japonijos visuomenių sandaros skyrėsi tuo, jog pastarojoje egzistavo ir karų kasta, nebūdinga kinų egalitaristinei visuomenei[407]. Nors japonams neteko susipažinti su Europos feodalizmo patirtimi, vietos „siuzereno – vasalo“ bruožai ją iš esmės atitiko, įskaitant svarbiausią aplinkybę: kilmingų žemvaldžių dvarus saugoję samurajai nebuvo pavaldūs imperatoriui. Ilgainiui valstybėje susiformavusiam gausiam karių sluoksniui imperatorius jokios įtakos neturėjo. Kariai teikė savo paslaugas didikams bei naujiesiems žemvaldžiams, gindami jų dvarus nuo užpuolikų. Gana

[406] Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 470; Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P.15.

[407] David R., Janiffret–Spinosi C. Les grands systemes de droit contemporains. – Paris, 1992. P. 367; Hooker R. Heyian Japan. 1996; http://www.wsu.edu:8080/~dee/ANCJAPAN/HEIAN.HTM; (2005 m. lapkričio 3 d.).

greitai valstybės karinė galia susitelkė kilmingųjų rankose. Augantis karinis potencialas ir faktinė valdžia subrandino realias kilmingųjų klanų pretenzijas į valstybės imperiumą.

Antroji, be abejonės, teigiama pasekmė buvo kinų teisinių tekstų interpretavimas ir jų pritaikymas Japonijos socialinės būties specifikai. Deja, tam tikras teisinės minties pagyvėjimas Tekančios saulės šalyje buvo trumpalaikis. Jis nebuvo pakankamas plėtoti nacionalinę teisės mokyklą. Perėmus kinų teisės rinkinius įsigalėjusi visuomeninė tvarka buvo itin griežta ir neturėjo nieko bendra su socialinio konsensuso idėja, o teismų darbas – pernelyg priklausomas nuo valstybinės valdžios. Be to, teisminė sistema nebuvo profesionali, t. y. jos atstovams nebuvo keliami specialūs išsilavinimo reikalavimai. Šios aplinkybės bei visuomenės paprotinė gyvensena lėmė tai, jog Japonijoje „doktrininės abejonės“ teisė neegzistavo bemaž iki XX a.

Trečioji (ir svarbiausioji) permaina – klasinės visuomenės raidos perspektyva. Vadovaujantis *ritsu-ryo* normomis visuomenė laipsniškai buvo suskirstyta į griežtai apibrėžtas klases, atlikusias konkrečias visuomenines funkcijas[408]. Skirtingų klasių atstovai vilkėjo skirtingus drabužius, valgė skirtingus maisto produktus. Klasės buvo visiškai uždaros, o vienintelis jas siejantis ryšys – vertikalus pavaldumas viena kitai ir galiausiai – konkrečių klanų viršūnėms. Klasinė visuomenės samprata plačiai prigijo valstybėje, pergyvendama imperatorių, siogūnų valdymo epochas bei pačius *ritsu-ryo* kodeksus.

Ankstyvasis feodalizmas. *Kuge*. *Buke*. (794–1155 m.). Valstybės teisiniame režime įtvirtinta klasinės visuomenės koncepcija slėpė būsimo feodalizmo daigus. Ritsu-ryo kodeksų įvedimas lėmė nevienodas tam tikrų visuomenės grupių perspektyvas valstybės raidoje. Bene akivaizdžiausiai šių perspektyvų projekcijos atsiskleidė taikant neproporcingą valstybės mokesčių administravimo politiką, paskatinusią dinamišką Japonijos visuomenės diferenciaciją. Sunkiausia mokesčių našta krito ant laisvųjų žemdirbių pečių, kurie ilgainiui buvo priversti už skolas parduoti nepelningus ūkius ir tapti stiprėjančių stambiųjų žemvaldžių samdiniais[409]. Simboline valstybės poslinkio į feodalizmą data laikytini 794 m., kai imperijos sostinė iš Naros perkeliama į Kiotą.

IX–X a., formuojantis turtingųjų elitui, toliau vyksta reikšmingi valstybės mokesčių administravimo bei teisėtvarkos sistemų pokyčiai. Imperato-

[408] David R., Janiffret–Spinosi C. Les grands systemes de droit contemporains. – Paris, 1992. P. 366.

[409] Reishauer E. O., Jansen M. B. Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas. – Vilnius, 1996. P. 44–45; Japanese history: http://www.japan-guide.com/e/e2132.html (2005 m. lapkričio 3 d.).

rius neteko galimybės valstybės vardu vykdyti teisingumą ir rinkti mokesčius feodalų valdose[410]. Dėl pastarosios aplinkybės imperatoriaus iždo finansinė gerovė patyrė dvigubą nuostolį: finansiškai nepriklausomos sritys aptariamo laikotarpio pabaigoje užėmė didžiąją dalį valstybės teritorijos, o į jas taip pat pateko svarbiausi šalies manufaktūrinės ekonomikos centrai. Vieninga valstybė skilo į keletą ekonomiškai ir finansiškai nepriklausomų feodalinių vienetų. Šis procesas buvo susijęs ir su valstybinės teisės pokyčiais. Unifikuota senoji *ritsu-ryo* sistema nebeatitiko valstybės faktinės tikrovės, tad laipsniškai buvo pritaikyta feodalinės visuomeninės santvarkos labui. Valstybinės teisės virsmą į feodalinę (*kuge)* teisę paskatino naujų teisės aktų leidyba, senųjų visuomeninių papročių atgaivinimas ir lankstus valstybinės teisės interpretavimas[411]. Valstybinės teisės *(ritsu-ryo)* ir feodalinės teisės *(kuge)* konkurencinė kova baigėsi galutine pastarosios pergale, kilmingiesiems išsikovojus teisę neįsileisti imperatoriaus teismo pareigūnų į feodalines valdas.

Prakutusi kilmingųjų klasė, naudodamasi įtaka imperatoriams (kaip jų regentai arba patarėjai), po truputį pradėjo uzurpuoti vis didesnes imperiumo galias. Dar nuo Taikos reformos laikų (645 m.) žinoma Fudživarų giminė 967 m. faktiškai įsiviešpatauja valstybėje. Imperatorius neteko daugumos įgaliojimų, tačiau išliko reprezentatyvus valstybės vadovas[412]. Visos tolesnės didikų giminės, keitusios viena kitą oligarchinio ir unitarinio feodalizmo epochose, sekė Fudživarų pavyzdžiu. Klausimas, kodėl imperatoriaus institutas išliko nepaliestas per ilgus amžius, valdant nuožmiems kilmingųjų klanams, galėtų būti paaiškinamas dvejopai. Pirma, kilmingieji (vėliau samurajai) kelią į viešpatavimą suvokė kaip susitapatinimą su imperatoriaus gimine, o ne jos sunaikinimą. Todėl visų kilmingųjų klanų kelias į valdžią buvo grįstas gausiomis santuokomis su imperatoriaus šeimynykščiais. Antra, imperatoriaus asmuo buvo dieviškas ir išskirtinis. Visuomenėje jo kultas turėjo didžiulę reikšmę puoselėjant religines ir moralines vertybes. Galima manyti, jog jokia kilmingųjų giminė šio įsitikinimo negalėjo (ir nenorėjo) pakeisti.

---

[410] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P.16; David R., Janiffret – Spinosi C. Les grands systemes de droit contemporains. – Paris, 1992. P. 366.

[411] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P.16; Japanese history: http://www.japan-guide.com/e/e2132.html; (2005 m. lapkričio 3 d.).

[412] Šis teiginys rodo imperatoriaus valdžios sumenkėjimo tendenciją, tačiau minėtame procese būta keleto išimčių, į kurias derėtų atsižvelgti. Kai kurie imperatoriai (Go-Sanjo 1068 m., Go-Daigo 1333 m.), pasinaudodami valdančiosios feodalinės giminės krize, aktyviai ėmėsi politinės iniciatyvos, siekdami susigrąžinti valstybinę valdžią, ir tai darė sėkmingai. Tiesa, šiuos imperatorių „ekscesus“ remdavo opozicinės aristokratinės giminės, kurios perimdavo imperatoriškojo sosto favorito vaidmenį.

Kur kas didesnes abejones tarp Japonijos kilmingųjų sėjo imperatoriškojo sosto favorito problema. Aristokratiškų klanų pretenzijos į valdovo bičiulystę, kuria dangstantis į savo rankas būtų galima perimti visą faktinę valdžią, pasirodė tokios nežabotos, jog per visą tolesnę imperijos epochą tebuvo sprendžiamos jėga ir prievarta. Klanai jungėsi ir skilo, o pretendentų į jaukią imperatoriaus rūmų pastogę perteklius buvo naikinamas žiauriai susidorojant. Trumpalaikės giminių sąjungos, kovodamos dėl valdžios, atsirasdavo iš savanaudiško išskaičiavimo bei klastos, nes kiekviena nauja koalicija būdavo grįsta senesnės sąjungos išdavyste. Į šias kovas dažnai įsiterpdavo ir didieji šalies vienuolynai, už kurių sienų klestėjo ne tik samprotavimai apie religinės filosofijos pilnatvę, bet ir mokymas apie jos sintezę su kovos menais bei karybos amatu.

Feodalinių kivirčų batalijose karių kastos – samurajų – vaidmuo dar labiau išaugo. Tradicinę karių panaudojimo gynybos tikslams paskirtį gana greitai papildė agresoriškos funkcijos. Pilietinių karų nuojautos skatino dviejų luomų „intymų suartėjimą“, kurio principinis mechanizmas buvo grindžiamas šeimos „tėvo ir sūnaus“ elgsenos primatu *(giri)* ir iš jo plaukiančia paprotinių taisyklių gausa *(buke).*

Šių elementų samplaika lėmė itin specifinį šalių santykį, kuriame žemvaldys (ponas) užėmė neabejotinai dominuojančią poziciją. Karys (samurajus) neturėjo jokių teisių bei galimybių savo, kaip vasalo, interesus ginti teisme (Japonijoje nebuvo institucijos, atitikusios Perų teismo funkciją vakarų Europos feodalinėse santvarkose)[413]. Taigi vasalo bei siuzereno santykiai buvo uždari ir grindžiami japoniškojo parentalizmo idėja. Karys neturėjo pasirinkimo teisės pereiti tarnybon pas kitą poną (kaip kad sūnus neturi teisės pasirinkti savo tėvų). Samurajus ir jo palikuonys buvo visiškai priklausomi nuo pono ir jo įpėdinių likimo. Pažymėtina, jog ilgainiui šios kastos susigiminiavo tarpusavyje, X–XI a. „aukštajai visuomenei“ pradėjus toleruoti kilmingųjų ir karių luomų atstovų santuokas[414]. *Buke (buke-cho)* taisyklės išsiplėtojo į didžiulės apimties etinį-moralinį nerašytinį kario gyvensenos kodeksą. Samurajaus asmenyje turėjo derėti „kardo ir plunksnos“ sąjunga, t. y. narsa, ištikimybė, ištvermė, išsimokslinimas ir meniniai gebėjimai. Senovės Japonijoje nugalėtam samurajui keltas reikalavimas nusižudyti *(seppuku)* išvengiant negarbingos mirties ir giminės išdavystės – vienas ryškiausių *buke* paprotinės teisės elementų.

---

[413] David R., Janiffret – Spinosi C. Les grands systemes de droit contemporains. – Paris, 1992. P. 367; Japanese history: http://www.japan-guide.com/e/e2127.html; (2005 m. lapkričio 6 d.).

[414] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P.16. http://en.wikipedia.org/wiki/Samurai; (2005 m. lapkričio 6 d.).

Siogūnatai, Tėvynės ir pilietiniai karai (1155 – 1868). Fudživarų giminė, pasiekusi galybės viršūnę 967–1027 m., vėliau ėmė netekti įtakos valstybėje. Minėto klano silpnėjimą (o vėliau ir žlugimą) lėmė kelios priežastys. 1063 m., mirus bevaikiam imperatoriui Go-Reizei *(Chikahito)*, sostą paveldėjęs įpėdinis Go-Sanjo *(Takihito)* nepriklausė Fudživarų giminei. Šis valdovas ėmėsi iniciatyvos telkti savo rankose valstybės valdžią ir apriboti Fudživarų įtaką (ypač Imperijos teisme). Tai daryti jam sekėsi gana neblogai. 1073 m. Go-Sanjo, nusišalindamas nuo sosto, įsteigė „pasitraukusio imperatoriaus“ instituciją *(Inchō)* ir perdavė sostą savo sūnui – princui Shirakawai *(Sadahito)*. Šis įvykis buvo gana svarbus tolesnei valstybės raidai, nes sukūrė „paslėptojo, arba vienuoliškojo, imperatoriaus“ valdymo precedentą *(daijō tennō)*. Atsistatydinęs ir į vienuolyną pasitraukęs imperatorius nenustodavo savo politinės įtakos valstybėje, nes faktiškai ją tebevaldydavo per sūnų, o kartais – net per vaikaitį ar provaikaitį [415]. Paremtas *giri* principu *daijō tennō* institutas gyvavo iki pirmojo siogūnato iškilimo 1192 m.

Susilpnėjusiomis Fudživarų pozicijomis netruko pasinaudoti iš Japonijos provincijos kilę galingi karių *(buke)* klanai – Taira ir Minamoto, neslėpę savo pretenzijų į valstybės valdžią. Lemtingai klasikinės aristokratijos (Fudživaros) ir naujosios timokratijos (Taira, Minamoto) interesai susidūrė 1155–1158 m., kilus imperatoriaus sosto paveldėjimo krizei 1158 m. Taira ir Minamoto sąjunga pasiekė pergalę. Senosios aristokratijos laikai Japonijoje baigėsi.

Koalicijos pergalė nepasotino jos dalyvių valstybinės valdžios godulio. Sąjungininkų vienybę išblaškė kivirčai dėl įtakos valstybėje, kurie peraugo į dar vieną pilietinį karą – šį kartą tarp pačių *buke* klanų. 1060 m. Tairos nugalėjo buvusius partnerius ir pasiskirstė svarbiausius valstybinius postus. Santykinai trumpalaikė Tairos klano persvara išsilaikė iki 1080–1085 m. Šiais metais įvyko pilietinis karas kai kurių istorikų vadinamas „Didžiuoju Genpei“ karu[416]. Jį sukilimu įžiebusi Minamoto giminė galiausiai, palaikoma provincijų, pelnė galutinę pergalę.

Nugalėtojai pasimokė iš savo buvusių priešininkų klaidų ir nedelsdami ėmėsi valstybinio valdymo reformų. Valstybės naujos eros pradžią simboli-

[415] Turimas omenyje imperatorius Shirakawa *(Sadahito).* Atsisakęs sosto 1087 m., jis faktiškai vadovavo valstybei iki 1129 m., pergyvendamas du formalius monarchus – sūnų ir vaikaitį. Plačiau žr. http://en.wikipedia.org/wiki/Cloistered_rule (2005 m. lapkričio 6 d.). http://en.wikipedia.org/wiki/Emperor_Shirakawa (2005 m. lapkričio 6 d.).

[416] Hooker R. Heyian Japan, 1996; http://www.wsu.edu:8080/~dee/ANCJAPAN/HEIAN.HTM; (2005 m. lapkričio 6 d.).; The library of US Congress, Country study: Japan; http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+jp0020); (2005 m. lapkričio 8 d.).

zavo nauja sostinė – Kamakura (iš čia ir būsimo siogūnato pavadinimas), naujos pareigos – siogūnas arba generalisimas *(bakufu)*, užtikrinantis feodalinių valdų gerovę, ir nauja valdymo forma – siogūnatas. Priešingai nei Tairos, Minamotos nesitaikstė su „vienuoliškojo imperatoriaus" institutu ir privertė monarchą vardan dinastijos tęstinumo atsisakyti bet kokių politinių ambicijų; Minamotos nepaliko nuošalyje ir savo sąjungininkų – Hojo klano, įtraukdamos juos į valstybės valdymą. Hojo giminei dedikuojama siogūno regento *(shikken)* pareigybė, ilgainiui įgavusi stiprias vykdomosios valdžios funkcijas. Nepamiršti liko ir kiti pagalbininkai – Minamoto gimtinės – Kanto – kariūnai, perėmę visų Japonijos dvarų kontrolę ir suformavę vadinamąjį „karingųjų žemvaldžių" *(jitto)* sluoksnį[417].

Valstybės permainos implikavo viešosios ir privatinės teisės pokyčius. Teisė skilo į viešosios – siogūno *(kuge)*, privatinės – dvarų *(shoen)* ir baudžiamosios – karių *(buke)* posistemes. Paskutinei teko svarbiausias vaidmuo. Tokia Japonijos teisės struktūra išsilaikė gana ilgai – iki pat Tokugawų siogūnato laikų.

1232 m. *buke* paprotinės taisyklės pirmą kartą buvo kodifikuotos *(Joei Shikimoku)*[418] ir pradėtos plačiai taikyti Imperijos teismuose. Privatinės teisės srityje ilgainiui išsiskyrė nekilnojamojo ir kilnojamojo turto bylos, dažniausiai dėl skolinimosi santykių. Karių kastai buvo suteiktos galimybės teisme ginti savo turtinius interesus, pirmiausia susijusius su nuosavybės teise. Nors plačiausiai taikoma sankcija buvo turto – dvaro, valdos konfiskavimas, iš esmės ši bausmė atitikdavo mirties nuosprendį, kurį vėliau pasirinkdavo pats skolininkas, vengdamas negarbės visuomenėje.

XIII a. antrojoje pusėje Japonijos valstybinės santvarkos stiprybės laukė pirmas rimtas išbandymas, pasiekęs imperiją iš šalies. Azijoje įsigalėjusio Mongolijos chanato ambicijas į pasaulinę valdžią beveik tuo pat metu patyrė ir Vidurio-Rytų Europos valstybės ir atokiausi Rytų Azijos regionai, tarp jų Korėja ir Japonija. 1268 m. mongolų chanas Kubilajus pareikalavo Japoniją pasiduoti ir mokėti jam duoklę. Šis ultimatumas Tekančios saulės šalyje nesulaukė palankaus atgarsio. Valstybė metė visas pajėgas gynybinėms sistemoms statyti ir kariuomenei stiprinti. 1274 ir 1281 m. įvykę mongolų užpuolimai buvo gana lengvai atremti dėl dviejų priežasčių. Pirma, mongolų flotilės savo nelaimei „pataikė" į paties Kioto prieigas (čia tuo metu gyveno apie 350 000 žmonių). Antroji aplinkybė, japonų įsitikinimu,

[417] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 17; Reishauer E. O., Jansen M. B. Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas. – Vilnius, 1996. P. 49–50;

[418] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P.18; Japanese history; http://www.japan-guide.com/e/e2133.html; (2005 m. lapkričio 8 d.).;

buvo „dieviško vėjo“ *(kamikaze)* pagalba abiejų antpuolių metu – taifūnai paskandino didžiąją dalį mongolų laivyno.

Nors gynybiniai Tėvynės karai pareikalavo palyginti nedaug gyvybių ir nepridarė didelių materialinių nuostolių, vis dėlto tai turėjo socialinių ir ekonominių pasekmių, kurios ilgainiui pakirto Kamakuros siogūnato pozicijas valstybėje. Gynybinio karo dalyviai iš siogūno nesulaukė jokios paramos ar kompensacijos už pagalbą, nugalint įsibrovėlius. Negana to, jų pečius užgriuvo papildoma mokesčių, kurie turėjo papildyti dėl karo ištuštėjusį imperijos iždą, našta [419]. Šios aplinkybės lėmė kai kurių periferijos žemvaldžių *(jitto)* stiprėjančią opoziciją siogūnui.

1333–1338 m. šalį sukrėtė dar vienas pilietinis karas. Godotinas imperatorius Go-Daigo ryžosi atgauti valstybinę valdžią remiamas kai kurių provincijos *buke* klanų, o Kamakuros generolas, pasiųstas numalšinti maištą, perėjo revoliucionierių pusėn. Keletą metų trukusi nesėkminga Kemmu restauracija baigėsi samurajų nepasitenkinimu imperatoriaus vykdoma „Taikos renesanso politika“ ir Ašikagų klano pergale.

Ašikagų siogūnatas mėgino remtis iš esmės ta pačia valstybės valdymo koncepcija kaip ir Kamakuros, išlaikant ir senąją teisinę sistemą. Deja, Ašikagos niekada neįgijo įtakos visoje šalyje. Provincijose stiprėjo vadinamieji „kariniai kunigaikštukai“ *(daimyos)*. Dėl nuolatinių neramumų suiro pats *buke* sluoksnis: atsirado atstumtieji, arba bešeimininkiai, samurajai *(ronin)*, liaudyje atlikę vietinių „svieto lygintojų“ vaidmenį. Per šimtmetį Japonijoje susikūrė keliolika savarankiškų *buke* valstybinių darinių, kurie mažai tepaisė siogūno valdžios ir kūrė savo jurisdikciją, „persijodami“ 1232 m. *Joei Shikimoku* kodeksą. 1467–1477 m. kilus konfliktui tarp paties siogūnato giminaičių, įsiplieskė eilinis pilietinis karas. Jis su pertrūkiais truko daugiau nei šimtą metų[420]. Šiuo laikotarpiu „bedančio imperatoriaus“ institutą pa-

[419] The library of US Congress, Country study: Japan; http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+jp0020) (2005 m. lapkričio 6 d.).

[420] Istorijoje galima aptikti „amžinųjų karų“ pavyzdžių – Anglijos ir Prancūzijos šimtametis karas (1337–1453) ir kiti užsitęsę tarptautiniai ginkluoti konfliktai. Tačiau sunku rasti analogijų Japonijos pilietinių karų virtinei ir jų trukmei. Lygiai taip pat sunku suvokti tą griaunamąją vidinių konfliktų galią, kurią patyrė Japonijos valstybė, palyginti su kitomis šalimis. Žvelgiant globaliai Tekančios saulės kraštą stekenęs pilietinių karų maratonas buvo nulemtas gana pikantiškos aplinkybės – išskirtinės valstybės geopolitinės padėties. Ramiojo vandenyno vakaruose iš šiaurės į pietus nutįsęs archipelagas ilgus šimtmečius buvo nepasiekiamas nei Europos (ji iki 1543 m. apie Japoniją neturėjo autentiškų žinių), nei Azijos (išskyrus mongolus) tautoms. Geltonoji ir Japonijos jūros kraštą nuo kitų civilizacijų saugojo patikimiau nei Didžioji kinų siena. Su sarkazmu galima teigti, jog Tokugawos siogūnato eroje panorę atsiskirti nuo pasaulio, japonai saviizoliacijos politiką galėjo įgyvendinti iš karto, nevaržomi nei materialinių, nei laiko išteklių. Kita vertus, tai, kad nebuvo išorinio agresoriaus, iš Japonijos istorinės raidos perspektyvos ilgam pašalino tokius reiškinius kaip nacionalinis judėjimas, valstybės centralizacija, tarptautiniai santykiai, unifikacija ir kt.

pildė siogūno postas. Jo savininkai neturėjo realios valdžios ir anarchiniame chaose tenkinosi kukliu statistų vaidmeniu.

Įsivyravusią valstybės suirutę iš mirties taško pajudino pirmieji europiečiai, 1542 m. aplankę Tekančios saulės kraštą. Gana greitai tos Japonijos sritys, kurių uostai tapo vakarietiškos civilizacijos pažinimo vartais, įgijo dominuojančią galią. Iš Europos naujovių gausos daugiausia dėmesio sulaukė krikščionybė ir šaunamieji ginklai[421].

Europietiška karinė patirtis kai kuriems *daimyos* suteikė pranašumų, paskatinusių Japonijos raidą vėl link centralizuotos valstybės modelio. Šiame procese pagrindinį vaidmenį suvaidino prasčiokas Hideoshi. 1587 m. iškilęs iki karo lyderio jis patraukė savo pusėn imperatorių, atgaivino senuosius Kamakuros siogūnato postus, pradėjo valstybinio kadastro reformą ir įvykdė **pirmąją** Japonijos karinę intervenciją[422], užsimojęs nukariauti Kiniją.

Nors Hideoshi karinės ambicijos žlugo kartu su jo ankstyva mirtimi Korėjoje, atliktos valstybės reformos nenuėjo veltui. Dominuojančią poziciją užėmė Tokugawų giminė. Ji perkėlė valstybės sostinę į Edo miestą ir pradėjo trečiąjį Japonijos siogūnatą. Trukęs daugiau nei 250 metų (1600–1867) jis valstybei atnešė daugybę permainų, tarp jų unitarinį feodalizmą, saviizoliaciją ir kodifikuotus teisės rinkinius.

Tokugawų klanas, perėmęs siogūnato postus, savo rankose išlaikė ir šalies didžiausius dvarus, kurie užėmė ketvirtadalį šalies ploto. Likusias valdas kontroliavo siogūnui ištikimi vietininkai. Iš tiesų jie buvo tik patikėtų valdų administratoriai. Valstybėje veikė dviejų lygių teisinė sistema – vietos ir nacionalinė, kuri leido rastis tam tikroms siogūnato paralelėms su šiuolaikine federacija. Vietininkai įgijo ribotas jurisdikcijos ir mokesčių administravimo galias[423], tuo tarpu pagrindinės valdžios kompetencijos, įskaitant stiprią vietininkų kontrolės funkciją, išliko siogūno rankose.

Nors japonai visada pasižymėjo didele religine tolerancija, krikščionybės plitimas ir jos įtaka kai kuriems vietininkams kėlė Tokugawų nepasitenkinimą. Nugalėto Hideoshi klano krikštas ir jo revanšistinės nuotaikos ieškant sąjungininkų tarp europiečių perpildė Tokugawų kantrybę. Nuo 1637 m. Japonija atsiribojo nuo likusio pasaulio ir tokią užsienio politikos kryptį išlaikė iki JAV komandoro M. C. Perry „mandagumo vizito“ 1853

[421] Maddex R. L. Constitutions of the world. 2nd ed. – Washington D.C., 2001. P. 182.

[422] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P.19; Reishauer E. O., Jansen M. B. Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas. – Vilnius, 1996. P. 64; http://www.japan-guide.com/e/e2123.html (2005 m. lapkričio 9 d.).

[423] Ishida T., Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US,1989. P. 5.

m.[424]. Siogūnato baudžiamieji įstatymai numatė mirties bausmę kiekvienam japonui, palikusiam valstybę, taip pat ir kiekvienam svetimšaliui, žengusiam į ją. Tokios pat griežtos reakcijos sulaukė ir Katalikų bažnyčios šalininkai.

Tokugawų laikais Japonijos teisę papildė du teisynai. Kiekvienas jų įtvirtino specifinę valstybės teisinę tvarką. 1615 m. išleistas Dvarų, Imperijos teismo ir kilmingųjų teisių aktas nustatė vietininkų, imperatoriaus ir aristokratijos statusą valstybėje. Imperatoriaus ir kilmingųjų prerogatyvos buvo dar labiau susiaurintos, o kad įsivaizduotume jiems tekusios dalios niekybę, vertėtų paminėti, jog teisynas uždraudė valdovui ir jo šeimai išvykti iš Kioto be siogūno leidimo. Dvarų valdytojų teisinė padėtis buvo ne ką geresnė: įstatymas draudė vietininkams jungtis į politinius aljansus, išvesti kariuomenę už dvaro ribų, turėti daugiau nei vieną pilį domene bei tuoktis be siogūno pritarimo. Vietininkų lojalumą siogūnui turėjo užtikrinti jų pareiga keletą metų gyventi ir dirbti siogūno valdose *(Edo)* įgyjant reikiamą valdymo patirtį. Teisynų įgyvendinimą ir jų laikymąsi valstybės periferijoje užtikrino siogūno siunčiamos revizorių (informatorių) grupės *(goninguми)*[425].

1742 m. priimtas didelės apimties teisynas *(kujikata osadamedaki)* reglamentavo civilinius ir baudžiamuosius santykius bei jų procesines vadas. Jo turinyje atsispindėjo ankstesnių teismų sprendimų ir jais grįstų precedentų suformuota juridinė praktika. Kodeksą sudarė dvi dalys – bendroji ir specialioji. Ryškiausia šio akto ypatybė, kelianti nuostabą šiandieniniam teisininkui, – jo specialiosios dalies įslaptinimas[426]. Siogūnato viršūnių įsitikinimu, viso teisyno publikavimas liaudžiai būtų neleistina prabanga.

Nepaisant siogūnų vykdomos drakoniškos vidaus ir tarptautinės politikos, valstybei ji atnešė didelę naudą. Pagrindinis ekonomikos, urbanizacijos, kultūros ir menų suklestėjimo laidas buvo pats šalies stabilumas. Sunku pasakyti, kaip Tokugawų tvarka būtų plėtojusis po 1853 m. ir kokių aukštumų valstybė būtų pasiekusi ateityje. Deja, „japoniškosios atskirties“ idilė buvo pasmerkta vis plačiau įsibėgėjant tarptautinės integracijos procesams. JAV komandoro M. C. Perry atvykimas simbolizavo prasmingą žinią – „Pasaulis nebegali gyventi be Japonijos“. Impulsyvus šalies visuomenės atsakas simbolizavo tvirčiausią apsisprendimą – „Japonija nebegali gyventi be jo“.

[424] Almond G. A., Bingham Powell G., Strom K., Dalton R. J. Comparative politics today. 7th ed. – Boston: Longman, 2003. P. 334, http://www.japan-guide.com/e/e2128.html (2005 m. lapkričio 9 d.).

[425] David R., Janiffret – Spinosi C. „Les grands systemes de droit contemporains“. – Paris, 1992. P. 368; Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 21.

[426] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 22.

II

Meiji konstitucija ir valstybės tarptautinio identiteto paieškų klystkeliai (1867–1945 m.). Ultimatyvus JAV karo pajėgų laivyno pasirodymas Kioto prieigose 1854 m. japonams padarė įspūdį. Siogūnatas buvo priverstas eiti į derybas ir leisti užmegzti prekybinius santykius vietos verslovėms su užsienio pirkliais. 1854 m. kovo 31 d. pasirašyta Kanagawos[427] prekybos konvencija tarp JAV ir siogūnato buvo pirmasis Japonijos tarptautinis dokumentas. Vis dėlto Tokugawos labiausiai bijojo ne užsienio prekeivių, bet jų skleidžiamų žinių apie Vakarų civilizacijos laimėjimus ir pažangą. Nuo visuomenės akių nuslenkanti izoliacijos skraistė gana greitai subrandino stiprią politinę reakciją į siogūną. Prie jos prisidėjo ir imperatorius. Kadangi siogūną rėmė didžioji dalis konservatyviai nusiteikusių samurajų, politinė įtampa pasiekė apogėjų ir išsisprendė kilus Bošino (1868–1869 m.) pilietiniam karui. Teisybės dėlei reikia pasakyti, jog jis turėjo ir europietiškąjį akcentą – siogūno armija sulaukė pastiprinimo iš Prancūzijos, kuriam vadovavo Jules Brunettas. Ši istorija vėliau tapo gėdos dėme Prancūzijai, nes valstybė – konstitucionalizmo pionierė Japonijoje tapo politinės reakcijos ramsčiu. Karo pasekmės – siogūnato eros pabaiga nugalėjus paskutinių siogūno šalininkų įsteigtą Ezo respubliką[428].

Pažangios politinės linijos pergalė atvėrė naujas valstybės vystymosi perspektyvas – glaudžius ryšius su Vakarais. Bendraujant su didžiosiomis pasaulio valstybėmis buvo itin svarbu kuo greičiau perimti mokslo, technikos ir intelektinės minties naujoves, tuo pačiu metu išlaikant valstybinio suvereniteto poziciją. Užduotį kiek lengvino japonų raštingumas bei didžiųjų užsienio šalių tarpusavio konkurencija siekiant įtraukti atrastą kraštą į savo įtakos sferą.

1889 m. Meiji konstitucijos prielaidos – gausios prancūzų, britų ir vokiečių teisės studijos bei daugiau ar mažiau sėkmingos šių teisės sistemų šaltinių recepcijos[429]. 1873–1899 m. valstybėje įsigaliojo įvairių teisės šakų

---

[427] http://en.wikipedia.org/wiki/Convention_of_Kanagawa (2005 m. lapkričio 9 d.).

[428] 1868 m. sutriuškinti siogūno armijos likučiai išsilaipino Edo saloje (dabar – Hokaidas) ir ten įsteigė pirmąją Azijos Respubliką. Remiantis 1787 m. JAV Konstitucija buvo priimtas Edo konstitucinis aktas, kuriuo nustatyta respublikos valdymo forma ir numatytas Prezidento institutas. Pirmas ir paskutinis asmuo, nominuotas Edo Respublikos vadovu – Enomoto Takeaki tevaldė ne visus metus, kol turėjo pripažinti sutvirtėjusios Japonijos imperijos jurisdikciją. Plačiau žr. http://en.wikipedia.org/wiki/Ezo_Republic (2005 m. lapkričio 10 d.).

[429] Mahler G. S. Comparative politics: an institutional an cross-national approach; 4-th ed. – New Jersey, US, 2003. P. 267–268; David R., Janiffret – Spinosi C. Les grands systemes de droit contemporains. – Paris, 1992. P. 370; Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 26–27.

kodeksai. Japonijos teisės modernizavimo pionieriaus vardas pelnytai priklauso prancūzų teisininkui G. Buasonadui. Šis teisininkas daug prisidėjo prie Baudžiamojo, Baudžiamojo proceso, Civilinio, Prekybos ir kitų kodeksų parengimo. Tačiau restauracijos šalininkų netenkino Prancūzijos konstitucionalizmo patirtis pirmiausia dėl to, jog pagrindinė valstybės figūra turėjo išlikti monarchas, o už jo – vieta imperatoriaus bičiuliams (šie vėliau suformavo reakcinį vyresniųjų valstybės veikėjų *(genro)* sluoksnį). Todėl augančios japonų teisininkų kartos dėmesys nukrypo į tuometinės Prūsijos dualistinės monarchijos konstitucinę teisę. Japonų delegacija aplankė Prūsiją ir „tiesiogiai susipažino“, kaip veikia 1850 m. Konstitucija. Bismarko ir Mortkės autoritetas valstybėje juos sužavėjo ir lėmė galutinį pasirinkimą. Taip Meiji Konstitucijos rengėjais tapo žymūs vokiečių konstitucionalistai R. Rosleris, R. Von Gneistas ir L. Von Steinas[430].

Nors Meiji Konstitucija buvo parengta remiantis europietiškojo konstitucionalizmo patirtimi, o jos įsigaliojimas Japoniją pavertė konstitucine valstybe, trūko daugelio veiksnių ir aplinkybių, kad Tekančios saulės šalį nuo 1889 m. galėtume vadinti demokratine valstybe[431]. Šį skeptišką teiginį pagrindžia kelios prielaidos.

Meiji Konstitucija buvo oktrojuota. Nei Tauta, nei jos atstovybė neturėjo galimybės revizuoti konstitucijos teksto ir pareikšti savo valią dėl jos turinio. Iš šios Konstitucijos priėmimo aplinkybės kilo visos kitos jos nedemokratinės savybės.

Valstybės valdžių padalijimo principas neatsispindėjo nei Konstitucijos tekste, nei institucijų sąveikos praktikoje. Imperijos parlamentas *(diet)* atliko konsultacinės institucijos vaidmenį. Svarbiausius valstybės klausimus (įskaitant karo ir taikos skelbimą) sprendė monarchas ir Slaptoji taryba. Slaptoji taryba, nepaisant jai tekusio kuklaus dėmesio (institucijai skirti vos du Konstitucijos straipsniai (55;56))[432], savo realia galia gerokai pranoko tiek monarchą, tiek parlamentą.

Konstitucijos 35 str. įtvirtinta visuotinė rinkimų teisė piliečiams iš tikrųjų neegzistavo, nes buvo apribota įvairiais cenzais. Amžiaus, pajamų, sėslumo, lyties ir kiti reikalavimai rinkimų teisę suteikė vos 1 proc. valstybės

[430] Siemes J. Herman Roesler and making of the Meiji state. – Tokyo, 1968. P. 43–44; Ishida T., Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US, 1989. P.19.

[431] Banno J. (introduction, translation – J. A. A. Stockwin). The establishment of the Japanese constitutional system. – N.Y.C., USA, 1995. P. 3 (introduction); Ishida T., Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US,1989. P. 7.

[432] 1889 m. Meiji Konstitucija; http://history.hanover.edu/texts/1889con.html (2005 m. lapkričio 10 d.). Maddex R. L. Constitutions of the world. 2nd ed. – Washington D. C., 2001. P. 183.

gyventojų[433]. Todėl susidaręs elektoratas jokiu būdu negalėjo atspindėti visuomenės lūkesčių.

Konstitucija neatliko juridinės funkcijos. Nors jos 76 str. numatė, jog visi kiti teisės aktai, atitinkantys Konstituciją, išlieka galioti ją priėmus, jų atitikties tikrinimo kompetencija aukščiausiu lygiu taip ir nebuvo įtvirtinta. Neišplėtotas Konstitucijos priežiūros mechanizmas neleido jai užkopti ant teisėkūros pjedestalo viršūnės.

Pirmosios valstybės politinės partijos susikūrė apie 1881–1888 m., tarp jų – ir Liberalų partija *(Jiyu-to, Kenseito).* Ji laimėjo pirmuosius parlamento Žemųjų rūmų rinkimus 1890 m. Tačiau politinės partijos iki pat Pirmojo pasaulinio karo pabaigos niekaip nesugebėjo perimti vykdomosios valdžios kontrolės svertų iš *genro* rankų. Apie *genro* sluoksnį reikėtų pakalbėti plačiau. Jį sudarė nusenę *buke* autoritetai, užkopę iki imperijos armijos generolų arba admirolo postų. Todėl jei *genro* apibūdintume kaip „timokratinę gerontokratiją“, būtume visiškai teisūs. „Vyresnieji valstybės veikėjai“ imperatoriui darė tokią pat didelę įtaką, kaip ir istoriniams jo pirmtakams. Politinių partijų ignoravimas tapo *genro* vykdomos „politinio transcendentalizmo“ strategijos pagrindu. 1898 m. Okumos Vyriausybė, sudaryta iš parlamento politinių partijų daugumos, buvo išimtinė iki pat 1913 m[434]. Todėl politinės partijos neįstengė paveikti valstybės sprendimų tais klausimais, dėl kurių nusipelnė elektorato simpatijų (žmonių gerovės užtikrinimas mažinant valstybinius mokesčius).

Genro sluoksnis turėjo savus valstybės vystymo prioritetus. Tiesa, pagrindinis politinis kredo – „Tautos praturtinimas“ pakankamai derėjo prie liberalių partijų eskaluoto „žmonių dalios lengvinimo“ tikslo, tačiau šiam užmojui įgyvendinti oligarchija ėmėsi visiškai kitokių būdų. *Genro* nuomone, Japonijos nacionalinė gerovė turėjo kilti iš kitų tautų ir valstybių išnaudojimo. Tokia strategija lėmė aiškų valstybės posūkį į militarizmą ir staigų mokesčių didinimą, nes per kelerius metus (1890–1898) valstybės išlaidos karo pramonei šoktelėjo nuo 17 iki 32 proc.[435].

Gali kilti klausimas, iš kur tarptautinių santykių naujokei atsirado tiek drąsos? Atsakymų keletas:

---

[433] Japonijos Atstovų rūmų oficiali svetainė: http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_guide.htm (2005 m. lapkričio 16 d.).

[434] Banno J. (introduction, translation – J. A. A.Stockwin) The establishment of the Japanese constitutional system. – N.Y.C., USA, 1995. P. 145; Reishauer E. O., Jansen M. B. Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas. – Vilnius, 1996. P. 86–87.

[435] Banno J. (introduction, translation – J. A. A.Stockwin) The establishment of the Japanese constitutional system. – N.Y.C., USA, 1995. P. 202; plačiau žr. http://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_militarism (2005 m. lapkričio 11 d.).

1. 1854–1859 m. sudarytos tarptautinės sutartys ir nustatyti prekybos režimai Japonijai buvo nepalankūs. Absoliučios visuomenės daugumos ir jai atstovaujančių politinių jėgų nuomone, šios sutartys žemino naciją ir valstybę[436] (kai kurie panašumai su 1918–1924 m. Vokietija).
2. Staigus Japonijos atsivėrimas pasauliui parodė šios civilizacijos silpnąsias puses, kuriomis galėjo pasinaudoti užsienio galingosios valstybės, kolonizuodamos Japoniją taip, kaip kitas Indokinijos ar Okeanijos teritorijas. Baimė naujame pasaulyje prarasti valstybės suverenitetą buvo viena iš ginklavimosi priežasčių.
3. Nacijos mentalitetas susidūrė su sudėtinga kitų nacijų mentalitetų sąveikos tarptautinėje politikoje tikrove. Japonijos visuomenei, ilgus šimtmečius pasaulyje gyvenusiai „vienai“, gresianti tarptautinės bendruomenės autsaiderio dalia nekėlė optimizmo.
4. Visuomenėje karybos amatai ir pats konfliktų sprendimo jėga principas turėjo tūkstantmetes tradicijas. Susivienijus valstybei ir nelikus pilietinio karo grėsmės, buvusios *buke* kastos potencialas išliko gajus ir gyvas.

Šios ir kitos priežastys lėmė Japonijos Imperijos militaristinės galios augimą. Agresyvus Imperijos užsienio politikos kursas stebino daugelį didžiųjų valstybių. Stebėjimasis gana greitai peraugo į pagarbią baimę, kai, Japonijai parklupdžius Kiniją (1894–1895), Vokietija, Prancūzija ir Rusija sudarė reakcinį „Trilypį aljansą“. Ši sąjunga Japoniją sustabdė laikinai, kol 1905 m. pati Rusija patyrė pralaimėjimą ir neteko strateginių pozicijų Rytuose bei Korėjoje. Pirmojo pasaulinio karo metais Imperija dar labiau išplėtė savo valdas: Šiaurės vandenyno salas pradėjo kontroliuoti kaip mandatines teritorijas, taip pat padidino savo įtaką Kinijai, šią privertusi pasirašyti „Dvidešimt vieno reikalavimo“ deklaraciją[437]. 1919 m. Versalio konferencijoje Japonija dalyvavo jau kaip viena iš penkių Pirmojo pasaulinio karo nugalėtojų.

1912 m. mirus imperatoriui Meiji, šalį sukrėtė politinio gyvenimo permainos. „Restauratoriaus“ netektis smogė triuškinamą smūgį *genro* sluoksniui. Politinio transcendentalizmo era ėjo į pabaigą.

1912–1932 m. laikotarpis vadinamas Taishos (naujo imperatoriaus vardas) demokratijos era. Esminiai konstitucinės tikrovės pokyčiai buvo laipsniškas parlamento galių didėjimas, rinkimų teisės suteikimas platesnėms

[436] Almond G. A., Bingham Powell G., Strom K., Dalton R. J. Comparative politics today. 7th ed. – Boston: Longman, 2003. P. 334.

[437] Reishauer E. O., Jansen M. B. Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas. – Vilnius, 1996. P. 84.

visuomenės masėms ir valstybės demilitarizavimas. Nuo 1918 m. vyriausybei nebevadovavo „transcendentiniai premjerai“[438]. Parlamentas perėmė vyriausybės kabineto kontrolę. Šis laimėjimas lėmė Imperijos užsienio politikos tono akivaizdų sušvelnėjimą ir jos aktyvų ekonominį, prekybinį bendradarbiavimą su užsienio šalimis – pirmiausia JAV ir JK. Šalyje plėtojosi politinių partijų bei visuomeninių organizacijų veikla, kurią dar labiau pagyvino 1925 m. rinkimų teisės pataisa, panaikinusi rinkėjų turto cenzą.

Tekančios saulės šalies demokratijos pozicijos susvyravo apie 1930 m., pasaulį sukrėtus ekonominei krizei. Jos aidai pasiekė ir Japonijos ekonomiką. 1929–1930 m. valstybės BNP smuko iki rekordinių mažumų. Šalį kamavo nedarbas ir vidurinės klasės bei žemdirbių skurdas. Imperijos mėginimas „prisidurti“ žaliavų veltui, okupuojant Mandžiūriją, sukėlė tarptautinės bendruomenės nepasitenkinimą. Jo pasekmė – Imperijos ekonominis boikotas[439]. Susilpnėjusiomis pilietinės valdžios pozicijomis pasinaudojo armijos vadai – jie gana greitai jėga perėmė valstybės valdymą ir restauravo karinę diktatūrą. Valstybė grįžo į senąsias 1890 m. *genro* politikos vėžes. Taip pavyko sustabdyti nedarbą ir užkamšyti biudžeto skyles, naudojant užkariautų teritorijų išteklius. Tačiau demokratizacijos procesas sustojo. Daugelis asmeninių, politinių teisių ir laisvių nunyko įvedus etatistinio pobūdžio visuomeninės tvarkos teisinį režimą[440].

1936–1945 m. žymi valstybės galios zenito ir jos staigaus nuopuolio laikotarpį. Tapusi „didžia nacija“ Japonija nevaržomai naudojosi šia pirmenybe aplinkinių Azijos tautų atžvilgiu. Galima paminėti daugelį tuometinės Japonijos užsienio politikos akibrokštų, kurie, atsisukę bumerangu po 1946 m. Tokijo karinio tribunolo, tebeslegia valstybę iki šių dienų. Tačiau kažin ar visi jie prilygsta 1937–1945 m. japonų imperatoriškosios armijos vykdytam seksualiniam genocidui. Nuo 50 000 iki 300 000 tūkstančių nukariautų teritorijų „komforto moterų“ (įskaitant vaikus) buvo seksualiai išnaudotos, kankintos ir nužudytos. Šiandieną šis karo nusikaltimas – viena didžiausių Japonijos užsienio politikos kliūčių plėtojant santykius su kaimyninėmis Azijos šalimis[441].

---

[438] Almond G. A., Bingham Powell G., Strom K., Dalton R. J. Comparative politics today. 7th ed. – Boston, Longman, 2003. P. 335; Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 474.

[439] Ishida T., Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US, 1989. P. 8. http://www.electionworld.org/history/japan.htm (2005 m. lapkričio 13 d.).

[440] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 32.

[441] Plačiau žr. Sarah Soh C. Japan's Responsibility Toward Comfort Women Survivors. http://www.icasinc.org/lectures/soh3.html; http://en.wikipedia.org/wiki/Comfort_women; http://www.paralumun.com/issueswarjapan.htm (2005 m. lapkričio 12 d.).

III

Nuo okupacinio režimo link teisinės valstybės (1945–2005 m.). Antrasis pasaulinis karas baigėsi Japonijos Imperijos kapituliacija ir sąjungininkų okupacija. Nors Japonijai nepavyko išvengti atsakomybės už karo nusikaltimus kitoms Azijos tautoms bei patiems sąjungininkams (1945 m. Potsdamo deklaracija ir 1946 m. Tokijo karo tribunolas), okupacinio režimo tonas buvo gana nuosaikus ir veikiau „auklėjamasis“. Sąjungininkų (daugiausia JAV) interesas buvo ne visiška valstybės aneksija, bet jos modernizavimas, ekonominis, socialinis, politinis liberalizavimas, nustatant visuomenės raidos programines gaires ir jas įtvirtinant būsimoje konstitucijoje. Siektinos reformos – lyčių lygybė, profesinių sąjungų galia, mokslo ir švietimo populiarinimas, liberalaus politinio režimo įtvirtinimas bei laisvos rinkos principu grįsta ekonomika[442]. Reikia pasakyti, jog šie sąjungininkų iškelti tikslai buvo pernelyg aukšti to meto Japonijai atstovavusiai teisininkų kartai. 1946 m. jų pateiktas naujos konstitucijos projektas beveik nesiskyrė nuo 1889 m. Meiji Konstitucijos. Tada „konstitucinės inžinerijos“ ėmėsi sąjungininkų protai.

Modeliuojant būsimo valdžių padalijimo principo projekciją valstybinių valdžios institucijų sistemoje teko atlikti keletą svarbių uždavinių. Vienas jų – Tautos atstovybės suformavimas. Skubi rinkimų teisės reforma „apvalė“ šią politinę teisę nuo lyties ir turto reikalavimų. Todėl 1946 m. įvykę parlamento rinkimai iš principo laikytini atitinkančiais svarbiausius rinkimų teisės principus, o kaip jų padarinys suformuotas parlamentas – Tautos atstovybės bruožus. Tokiam parlamentui buvo galima patikėti konstitucijos projekto svarstymą ir jo priėmimą.

Kita problema – imperatoriaus asmuo. Klausimas, ką daryti su valstybės vadovu, lėmusiu valstybės užsienio politikos klausimus ir atsakingu už karo nusikaltimus, 1946 m. sąjungininkams kėlė bene daugiausia rūpesčių[443]. Areštuoti, pakeisti kitu įpėdiniu, nutraukti dinastijos seką? Ar palikti soste kaip valstybės ir Tautos simbolį, kuris buvo įaugęs į japonų mentalitetą? Po ilgų svarstymų pasirinktas taikus antrasis variantas, turėjęs garantuoti ateities politinės sistemos stabilumą. Imperatoriaus institutas jai privalėjo suteikti moralinį, etinį autoritetą. Savo ruožtu valdovas vardan valstybės valdymo formos ir dinastijos tęstinumo turėjo tapti „konstitucijos vergu“. Imperatoriui Hirohito apsispręsti dėl savo naujojo vaidmens padėjo dvi aplinkybės: politinių partijų spaudimas ir laikinosios okupacinės pa-

[442] Oda H., Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 32.
[443] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 7.

jėgos (jų „laikinumas“ tiesiogiai priklausė nuo demokratinių pokyčių valstybėje). Pirmuoju imperatoriaus lojalumo išmėginimu tapo 1946 m. lapkričio 3 d. pasirašyta parlamento priimta Konstitucija, kuriai įsigaliojus jis neteko praktiškai visų savo galių.

Nustačius esminius valdžios institucijų bruožus ir jų padėtį valstybėje, po truputį pradėjo aiškėti naujosios konstitucijos vizija. Tam, kad būsimas pagrindinis valstybės dokumentas vienodai tenkintų ir japonų nacionalinius, ir sąjungininkų – tarptautinius interesus, buvo sukurta mišri darbo grupė. Jos redakcinį pagrindą sudarė JAV konstitucionalistai M. Rowellas, C. Whitney ir B. Sirota. Atsižvelgę į 1889 m. Meiji Konstituciją, japonų teisininkų ir politinių partijų lyderių pasiūlymus, jie parengė kompromisinį konstitucijos projektą[444]. Konstatavę, jog 1920–1930 m. Japonija linko į britų parlamentarizmo patirtį, projekto autoriai nusprendė šią tendenciją išlaikyti. Atsižvelgta ir į tai, jog išsaugojus imperatoriaus institutą, optimaliausia valstybės valdymo forma liko parlamentinė monarchija. Projekte buvo jaučiama ir 1787 m. JAV Konstitucijos dvasia – ji tapo akivaizdi vėlesnėje teisinėje tikrovėje susidūrus su Konstitucijos keitimo problema.

Japonijos Imperijos Konstitucija buvo priimta 1946 m. spalio 6 d. Imperatoriaus pasirašyta lapkričio 3 d., ji įsigaliojo 1947 m. gegužės 3 d. – kaip ir buvo numatyta Konstitucijos įsigaliojimo nuostatose (K-jos 100 str.).

Konstitucija tapo pagrindiniu valstybės teisinės sistemos smagračiu. Konstitucijos bruožai – viršenybė kitų teisės aktų atžvilgiu ir privalomumas visiems valstybės asmenims, įskaitant aukščiausius pareigūnus, – buvo tiesiogiai įtvirtinti jos normose[445] (98, 99 str.). Konstitucija taip pat atliko ir Japonijos taikios integracijos į tarptautinę bendruomenę funkciją. Konstitucijos preambulės nuostatos pripažino visų pasaulio tautų lygybę, jų teisę į suverenitetą ir taiką, o 98 str. – geranorišką tarptautinių sutarčių laikymąsi.

Pripažinus kitų pasaulio tautų suvereniteto teisę, nebeliko alternatyvių svarstymų dėl vietos suvereniteto šaltinio sampratos. Naujojoje Konstitucijoje valstybės suverenitetas iš monarcho rankų perduodamas Tautai kartu su jos teise laisvai disponuoti valstybės valdymo forma. Svari parlamento institucija, demokratinių rinkimų teisės sistema, politinių partijų partikuliarizmas – papildomi (tačiau būtini) Tautos suvereniteto garantai, įtvirtinti Konstitucijoje ir implikavę šalies politinę sistemą.

---

[444] Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 479: http://en.wikipedia.org/wiki/Japan_Constitution (2005 m. lapkričio 13 d.). Maddex R. L. Constitutions of the world. 2nd ed. – Washington D. C., 2001. P. 183.

[445] Japonijos Imperijos Konstitucija: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/ constitution.html (2005 m. lapkričio 13 d.).

Įsigaliojus priimtai Konstitucijai ir vadovaujantis jos 98 str. nebegaliojo tie teisės aktai, kurie prieštaravo jos nuostatoms. Paprastas formalios Konstitucijos teiginys iš vietos ir užsienio teisininkų aljanso reikalavo milžiniškų pastangų jį įgyvendinant. Tam, kad Konstitucija „susišnekėtų“ su įvairiais kodeksais ir teisynais, galiojusiais tarpukaryje ir tebetaikytais po karo, įvairios jų pataisos bei naujos redakcijos buvo priimtos dar prieš įsigaliojant Konstitucijai, atsižvelgiant į pakitusio konstitucinio reguliavimo perspektyvą. Daugiausia permainų patyrė Darbo, Baudžiamojo proceso ir Antimonopolinės rinkos kodeksai, tuo tarpu Baudžiamasis ir Prekybos kodeksai beveik nepakito[446]. Todėl valstybės teisinėje tikrovėje Konstitucijai teko gana neblogos „starto pozicijos“.

1947 m. Konstitucijoje įtvirtinta ir jos priežiūros idėja bei šią prerogatyvą atliekanti institucija. Tai Japonijos Aukščiausiasis Teismas – svarbiausia teisminės valdžios institucija. Anot L. W. Beero, Konstitucijos 81 str., numatantis Aukščiausiojo Teismo kompetenciją „galutinai ir neskundžiamai įvertinti kiekvieno teisės akto atitiktį pagrindiniam įstatymui“, buvo įkvėptas JAV Madisonas prieš Marbury precedento dvasios[447]. Belieka apgailestauti, jog Japonijos Imperijos Aukščiausiasis Teismas amerikietiškos drąsos taip niekada ir neįgijo.

1947 m. Konstitucijos keitimo ir papildymo galimybės – ganėtinai sudėtingos net ir formalia prasme. JAV konstitucionalistai pritarė amerikietiškajam konstitucijos keitimo scenarijui. Konstitucijos pataisa turėjo būti patvirtinta abejų rūmų dviejų trečdalių balsų dauguma ir pasirašyta imperatoriaus. Skyrėsi tik proceso baigiamoji dalis. Kadangi Japonija – unitarinė valstybė, buvo nuspręsta parlamento priimtas ir imperatoriaus promulguotas pataisas teikti galutiniam tautos pritarimui organizuojant referendumą. Konstitucinėje tikrovėje tokios sąlygos tapo tikru autentiškos Konstitucijos skydu. Per 58 metus nebuvo priimta nė viena Konstitucijos pataisa, o jos keitimo iniciatyvos žlugdavo dar svarstomos parlamento rūmuose. Šio reiškinio priežastis – ne dvipartinė (kaip JAV), o daugiapartinė sistema, susiklosčiusi valstybėje. Ji gerokai apsunkino vienos politinės valios paieškas. Šiuo metu Japonijos Konstitucijos keitimo galimybė miglota. Atkreipus dėmesį į tai, jog visoms Japonijos Konstitucijos normoms nustatytas vienodas keitimo apsaugos režimas[448], neįmanoma pakeisti net ir tų Konstitucijos nuostatų, kurios nustato paties akto keitimo tvarką.

---

[446] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 33; Ishida T., Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US,1989. P. 22.

[447] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 18.

[448] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 41.

Japonijos Konstitucijos struktūra, manytina, atitiko to meto Vakarų Europoje vyravusias liberalios konstitucijos tendencijas tiek, kiek tai leido pačių japonų konservatyvūs įsitikinimai. Dėl jų meilės imperatoriui *(tenno)* valstybinės valdžios institucijų sistema „išsibarstė" po visą Konstituciją, o sąjungininkų reikalautam liberalaus ir atviro žmogaus teisių bei laisvių sąrašo įtvirtinimui Konstitucijoje pritarta kartu su jo „pareigomis valstybei ir visuomenei".

IV

Imperatorius ir taika. Odiozinei imperatoriaus figūrai, per tūkstantmečius telkusiai ir vienijusiai naciją, skirtas pirmasis Konstitucijos skirsnis. Nors valstybės vadovo konstitucinį statusą reglamentuoja aštuonetas straipsnių, jų turinys veikiau asocijuojasi su visokeriopu imperatoriaus galių siaurinimu. Monarcho instituto trapumą liudija jo ketveriopa priklausomybė nuo Tautos (1 str.), parlamento (2 str.), Vyriausybės (3 str.) ir pačios Konstitucijos (4 str.).

Valstybės vadovui suteikti išimtinai reprezentaciniai įgaliojimai, o valdžios institucijų formavimas arba parlamento paleidimas tėra formalus aktas, kurio iniciatorius yra Vyriausybė (7 str.)[449]. Konstitucijos 4 str. draudžia valstybės vadovui suteikti vykdomosios valdžios galias, o nusistovėję konstituciniai papročiai – netgi politiškai reaguoti į parlamento ar Vyriausybės vykdomas funkcijas. Todėl, kai kurių teisininkų nuomone, Japonijos monarcho konstitucinė padėtis yra kur kas silpnesnė nei Jungtinės Karalystės valdovo[450]. Šį teiginį dar labiau sustiprina faktas, jog 1947 m. Konstitucija imperatorių nuvainikavo kaip religinį dignitorių ir atėmė iš jo dieviškąją aurą *(shinto)*.

Per 58 metus valdovo instituto reikšmė valstybėje ir visuomenėje beveik nepakito. Monarcho santūrumas ir apolitiškumas padėjo jam išlaikyti visuomenės palankumą. Ši aplinkybė tiesiogiai susijusi su imperatoriaus sostą užėmusiu asmeniu. Imperatorius Hirohito, priėmus Konstituciją valdęs dar keturis dešimtmečius, su kaupu išpildė konstitucinės reformos rengėjų lūkesčius. Per šį laiką Japonija patyrė dinamiškus visuomenės, ekonomikos, tarptautinės politikos pokyčius. Kaip jų padarinys susiformavo

[449] Japonijos Imperijos Konstitucija: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/ constitution.html (2005 m. lapkričio 13 d.).

[450] Mahler G. S. Comparative politics: an institutional an cross-national approach. 4-th ed. – New Jersey, US, 2003. P. 271.

efektyvi politinė sistema, kurioje naujam asmeniui, užėmusiam valdovo sostą, liko tik pagarbaus svečio vieta.

Šiandieną tėra viena konstitucinė problema, susijusi su imperatoriškuoju sostu. Tai – sosto paveldėjimo sistemos reforma siekiant suteikti galimybę Japonijos valdove tapti moteriai. Reformą paskatino trys priežastys: dinastijos vyriškosios lyties įpėdinių trūkumas, stiprėjanti emancipacija bei istoriniai precedentai, liudijantys, jog moterys kadaise jau sėdėjo Chrizantemų soste. Paskutinės žinios iš Japonijos premjero J. Koizumi sudarytos darbo grupės liudija, jog politinių jėgų susitarimas sosto paveldėjimo klausimais rastas[451].

Konstitucijos antrasis skirsnis ryškiai išsiskiria ne tik iš minimo akto konteksto; jis originalus netgi lyginant Japonijos Konstituciją su kitų valstybių pagrindiniais įstatymais. Pažodžiui išverstas skyriaus pavadinimas suprastinas kaip „atsisakymas karo“. Skirsnyje tėra vienas straipsnis (9). Jame pabrėžiamas valstybės užsienio politikos pacifizmas. Taikios, beginklės valstybės statusas nusakomas dvejopai: šalis neturi teisės ginti savo suvereniteto teisės karo būdu, taip pat negali organizuoti jokių karinių dalinių, tarp jų ir sausumos kariuomenės. Vadovaudamiesi šia konstitucine nuostata Japoniją turėtume įsivaizduoti kaip valstybę, kurioje nėra nei karinių pajėgų, nei privalomosios karo tarnybos. Deja, tokia nuomonė būtų klaidinga. Imperijos karo pajėgos yra vienos galingiausių ne tik Azijoje, bet ir visame pasaulyje, tebegaliojant Konstitucijos 9 str. Kaip tai nutiko?

Pirmiausia reikėtų pabrėžti, jog aptartoji Konstitucijos norma – dėsningas sąjungininkų politikos padarinys siekiant demilitarizuoti valstybę. Tuo laikotarpiu dar nebuvo aiškus Kinijos politinės linijos klausimas. Net ir ekscentriškiausi politikai negalėjo numatyti Korėjos ir Vietnamo karų prognozės. Tam, kad valstybė neliktų beginklė, jos teritorijos, vandenų ir oro erdvės saugumą turėjo garantuoti sąjungininkų (vėliau – JAV) ginkluotosios pajėgos. Tačiau ateities politiniai įvykiai iš esmės pakeitė japonų požiūrį į pacifizmą. Kinijos poslinkis į komunizmą lėmė šios ideologijos plitimą tarp kitų Azijos valstybių – Japonijos kaimynių. Valstybės viduje taip pat buvo pastebimas „kairiojo elemento“ atsiradimas ir jo įtaka visuomenei. Šios kantrybė sąjungininkų kariuomenės atžvilgiu visiškai išseko, kai amerikiečiai įsitraukė į 1950 m. Korėjų konfliktą pasinaudodami Japonijoje dislokuotomis karo pajėgomis. Galiausiai apie 1950–1960 m. paaiškėjo, kad pasaulis įsivėlė į neperspektyvų ir ilgalaikį Šaltąjį karą. Visos šios aplinky-

[451] Plačiau žr. http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4205427.stm (2005 m. lapkričio 13 d.). http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Emperors_of_Japan (2005 m. lapkričio 13 d.). http://thestar.com.my/news/story.asp?file=/2005/10/26/world/12426627&sec=world (2005 m. lapkričio 13 d.). http://www.realcities.com/mld/krwashington/13013560.htm (2005 m. lapkričio 13 d.).

bės vertė peržiūrėti ir interpretuoti Konstitucijos 9 str. Šiame procese gana aktyviai dalyvavo Japonijos Aukščiausiasis Teismas. Jo kompetencijai teko įvairios „rezonansinės bylos“, susijusios su valstybės ginkluotųjų pajėgų konstitucingumo klausimu.

1958 m. buvo atlikta Japonijos nacionalinio policijos rezervo reforma. Vietoj jo valstybėje atsirado Japonijos savigynos pajėgos (SP), turėjusios užtikrinti valstybės sienų saugumą ir vidaus tvarką. Tiesa, tai buvo jau grynai karinis darinys. Tam, kad Japonija vėl netaptų agresore, turėjo padėti kelios priemonės. Pirmoji – Konstitucijos norma (66 str.), nustatanti, jog valstybės Vyriausybės nariai (tarp jų premjeras ir gynybos ministras) privalo būti civiliai. Antroji – 1956 m. valstybės paskelbta antibranduolinė politika, draudžianti įvežti į valstybę, joje gaminti ir saugoti branduolinį ginklą. Reikia pripažinti, jog Japonija šio reikalavimo tebesilaiko ir išlieka valstybė, neturinti branduolinio arsenalo[452].

Kita vertus, ne visi japonai buvo patenkinti SP kaimynyste. Tam jie turėjo pakankamą pagrindą – Konstitucijos 9 str. Kadangi šio straipsnio nepavyko pakeisti iki šių dienų (ir vargu ar pavyks ateityje, turint omenyje Japonijos Konstitucijos griežtumą), teko jį interpretuoti.

Japonijos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija, susijusi su minėto konstitucijos straipsnio komentavimu, galėtų praskaidrinti nuotaiką niūriausiam skaitytojui. Štai 1967 m. teismas išnagrinėjo bylą, kur du ožkas ganantys piemenys susimokė prieš SP ir nukirpo komunikacijų linijas, šioms atliekant karinius manevrus. Piemenys grindė savo poelgio teisėtumą Konstitucijos 9 str. ir reikalavo kompensacijos iš SP už žalą jų ūkinei veiklai (manevrų triukšmo išgąsdintos ožkos pradėjo duoti mažiau pieno). Teismas priėmė dviprasmišką sprendimą: piemenų nenubaudė, o klausimą dėl SP paliko nenagrinėtą[453].

Kitoje byloje Hokaido salos Saporo miesto bendruomenė apskundė SP plėtros programoje (1967–1971) numatytą raketų bazės statybą priemiestyje, teigdami, jog jų konstitucinė teisė į sveiką aplinką ir poilsį (25 str.) yra pažeidžiama ne bet kokio, o aiškiai antikonstitucinio intereso. 1969 m. priimtas teismo sprendimas vėlgi buvo dvejopas – SP administraci-

[452] Japonijos Imperijos Konstitucija: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/ constitution.html (2005 m. lapkričio 15 d.); Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 33.

Plačiau žr.: Japonijos Imperijos atominės energetikos įstatymas: http://www.jnc.go.jp/kaihatu/hukaku/english/atomiclaw.htm (2005 m. lapkričio 15 d.). http://en.wikipedia.org/wiki/Japanese_ atomic_program (2005 m. lapkričio 15 d.). http://en.wikipedia.org/wiki/Japan_Self-Defense_ Forces (2005 m. lapkričio 15 d.).

[453] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 30.

ja buvo įpareigota rasti kitą vietą statybai, tačiau atsakymo dėl SP konstitucingumo klausimo išvengta. Reikia pripažinti, jog tuo metu Vyriausybė teismams darė nepagrįstai didelį spaudimą, teigdama, jog SP likimas – ne teisinis, o politinis klausimas[454]. Be abejo, tokia pozicija tik susilpnino teismų vaidmenį užtikrinant Konstitucijos laikymąsi.

Kur kas aiškiau Konstitucijos 9 str. ir jo santykį su konstitucine tikrove apibrėžė 1973 m. Saporo teismas, pabrėždamas, jog Japonija turi teisę į valstybės suvereniteto gynybą, tačiau, be SP, tai gali daryti ir kitomis priemonėmis[455]. Ši teismo pozicija suformavo ryškų precedentą vertinant kitas bylas, susijusias su Konstitucijos 9 str. problematika. Faktiškai SP tapo įteisinta valstybės institucija, tačiau į jos interesus, susidūrus su teisme ginamais visuomeniniais poreikiais, atsižvelgiama mažiausiai. Paskutiniais metais aistros dėl Konstitucijos 9 str. aprimo. 1992 m. Japonijos SP pirmą kartą tarptautinėje karo misijoje dalyvavo reguliuojant Persijos įlankos konfliktą. Tai buvo visiškai naujas SP vaidmuo, tačiau daugelis japonų palaikė tokį Vyriausybės sprendimą, nes pasirodė, jog ginklu galima ne tik užkariauti, bet ir puoselėti regiono ar net pasaulio taiką. Šiandieninė visuomenė pritaria dabartinės redakcijos konstitucinei normai, bet kartu palaiko SP buvimą valstybėje.

V

Asmens teisės, laisvės ir pareigos. Pilietybė (pavaldinystė). Trečiasis Konstitucijos skirsnis simbolizuoja asmens teisių ir laisvių atviro sąrašo citadelę (10–40 str.). Šis skyrius puikiai atspindi 1945 m. sąjungininkų interesą. Platus ir socialiai akcentuotas asmens teisių ir laisvių katalogas – vienas iškiliausių Konstitucijos bruožų. Nuosekliai susietas su kitais konstituciniais institutais, jis tampa Konstitucijos vertybiniu centru (pirminės laisvės detaliau konkretizuojamos, pvz., numatant laisvą kandidatavimą į parlamentaro postą (44 str.)).

Turinio prasme Japonijos Konstitucijos asmens teises bei laisves galima suskirstyti į šešias pagrindines kategorijas[456]:

1. konstitucinės normos, nustatančios asmenų lygybę prieš įstatymą (14 str. 1 d., 24 str., 44 str.) ir draudžiančios asmens privilegijas dėl jo padėties (14 str. 2; 3 d.);

[454] Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 480.

[455] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 31.

[456] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 29–30.

2. konstitucinės normos, reglamentuojančios ekonomines darbo (27; 28; 29 str. 1 d.) ir judėjimo laisves (22 str.) bei jų pažeidimo dėl visuomenės intereso garantijas (29 str. 2 d.). Konstitucijos 22 str. reikšmė paaiškinama turint omenyje amžius trukusį draudimą išvykti iš šalies;
3. konstitucinės normos, įtvirtinančios socialines teises (teisė į minimalų pragyvenimo ir kultūros standartą (25 str.), teisė į valstybės teikiamą socialinę, medicinos pagalbą (26 str.), teisė į laisvą bendrąjį lavinimąsi (27 str.));
4. konstitucinės normos, susijusios su politinių teisių įgyvendinimu (teisė rinkti arba atleisti viešojo administravimo funkcijas atliekančius pareigūnus (15 str.), teisė teikti peticiją (16 str.) dalyvauti rinkimuose (44 str.);
5. konstitucinės normos, užtikrinančios asmens procesines teises ir jo viršenybę prieš valstybę (teisė paduoti valstybę dėl žalos, padarytos neteisėtais pareigūnų ar institucijų veiksmais (17; 40 str.); teisė kreiptis į teismą (32 str.), teisė į proceso kokybę (operatyvus, viešas teismo procesas) (33–39 str.));
6. konstitucinės normos, reglamentuojančios asmenines teises ir laisves (minties ir sąžinės laisvė (19 str.), religinių įsitikinimų laisvė (21 str.), akademinė laisvė (23 str.).

Asmens santykis su valstybe grindžiamas prigimtinės teisės koncepcija. Konstitucija įpareigoja valstybinę valdžią gerbti asmens teises ir laisves, o patį asmenį – kitų asmenų lygiavertį poreikį. Šį teiginį patvirtina teisių – laisvių ir teisių – imunitetų pusiausvyra Japonijos Konstitucijoje.

Be abejo, konstitucinėje tikrovėje idealistinis asmens teisių ir laisvių sąrašas neišvengiamai deformuojasi ir įgauna iškreiptą prasmę. Japonijos konstitucinė tikrovė taip pat ne išimtis. Šį teiginį pagrįsime keletu diskriminacijos pavyzdžių.

Nors Japonija pripažįsta plačias pilietines ir politines teises, praktikoje jos neretai ribojamos tiek valstybinės valdžios institucijų, tiek privataus verslo subjektų veiksmais. Gana didelio visuomenės nepasitenkinimo ir teismų dėmesio sulaukė Japonijos rinkimų sistema. Pagrįsta atgyvenusiu SNTV (*single non transferable vote*) modeliu[457], nuo 1947 m. ji ilgainiui išsigimė, nekeičiant apygardų ribų pagal kintantį gyventojų skaičių. Tokia padėtis išliko iki 1994 m. Ilgainiui išaugusių apygardų rinkėjai tapo diskriminuojami, nes jų renkami parlamentarai atstovavo iki penkių kartų dides-

[457] Grofman B., Lee S., Winckler E. A., Woodall B. Elections in Japan, Korea and Taiwan under the Single Non-Transferable vote. – Michigan, 1999. P. 26.

nėms bendruomenėms nei mažiausių apygardų deputatai. Taip tankiai apgyvendintų apygardų rinkėjai tapo diskriminuojami. Jų balso vertė smuko taip pažeidžiant Konstitucijos 44 str. Skundams pasiekus apygardų teismus arba Aukščiausiąjį Teismą, šie nedrįsdavo pasinaudoti visomis konstitucinėmis galiomis ir anuliuoti rinkimų rezultatus. 1962, 1976, 1983 m. bylose dėl abejų parlamento rūmų ir vietos prefektūrų rinkimų aukštesnieji ir Aukščiausiasis Teismai konstatavo, jog nustatyta rinkimų tvarka pažeidžia Konstitucijoje įtvirtintas asmens politines teises, tačiau nedrįso anuliuoti rinkimų rezultatų[458]. Toks konstitucinės justicijos institucijų neryžtingumas buvo viena iš aplinkybių, neleidusių anksčiau nei 1993 m. pradėti esminių rinkimų sistemos reformų. Kai kurių Japonijos 1960–1980 m. opozicinių partijų atstovų nuomone, tvirtos teismų pozicijos itin trūko konsoliduojant politinę valią dėl rinkimų sistemos reformos.

Apibendrindami pabrėšime, kad politologijoje SNTV sistema traktuojama kaip skatinanti didžiųjų partijų dominavimą ir mažesnių partijų telkimąsi po jų vėliavomis prieš rinkimus. Ilgainiui išsiderinus Japonijos SNTV sistemos mechanizmui, ji tapo esmine Liberalų demokratų partijos (LDP) viešpatavimo valstybėje priežastimi[459].

Kur kas efektyviau reaguojama į privačių verslo subjektų (darbdavių) sprendimus nepriimti į darbą asmenų, turinčių tam tikrus politinius įsitikinimus ir priklausančių tam tikroms politinėms partijoms. 1973 m. *Takano* prieš *Mitsubishi Resin* byloje Aukščiausiasis Teismas nusprendė, jog sutarties dėl darbo santykių užmezgimo sudarymo laisvės principas negali būti pagrįstas kito asmens vidinių įsitikinimų ir politinių simpatijų „netinkamumu“[460]. Todėl darbdavio motyvą jis įvertino kaip politinės diskriminacijos formą, o jo sprendimą – kaip prieštaraujantį Konstitucijoje įtvirtintai asmens teisių bei laisvių koncepcijai. Remiantis tokiu Konstitucijos interpretavimu byla buvo išspręsta ieškovo naudai, įpareigojant darbdavį taikyti objektyvius profesinių gebėjimų ir žinių reikalavimus.

Kita aktuali diskriminacijos forma Tekančios saulės šalyje – lyčių lygybė. Nors beveik šešiasdešimt metų galiojanti Konstitucija numato, jog asmenys yra lygūs prieš įstatymą ir savo galimybėmis (14, 44 str.), socialinė padėtis rodo, jog moters teisinis statusas valstybėje vis dar priklausomas

[458] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 39–40.

[459] Grofman B., Lee S., Winckler E. A., Woodall B. Elections in Japan, Korea and Taiwan under the Single Non-Transferable vote. – Michigan, 1999. P. 37–38.

[460] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 33.

nuo tūkstantmetės tradicijos. Moterų galimybės eiti aukštesnes pareigas valstybės karjeros tarnyboje ar privačiame versle kol kas nepakankamos.

Kartais lyčių diskriminacija išryškėdavo net privačioms kompanijoms nustatant darbuotojų pensijų cenzus (Japonijoje ši teisė pripažįstama kompanijoms, sudariusioms kolektyvines sutartis su darbuotojų sąjungomis). Iki 1980 m. vyravo tendencija moterų pensijos amžiaus riba laikyti 55 metus, o vyrų – 65. Kai kurių darbuotojų moterų nuomone, toks pensinio amžiaus skirtumas diskriminavo jų konstitucinę teisę į darbą, kol vieną tokį ieškinį išnagrinėjo Aukščiausiasis Teismas. Teismas pripažino, jog nustatydamas skirtingą pensinio amžiaus režimą darbdavys pažeidė asmens teisę (ir pareigą) į darbą[461].

Lyties diskriminacijos požymių galima aptikti ir Japonijos pavaldinystės instituto raidoje. Imperijos pavaldinystės įstatymo 6 str. 1 d. iki 2002 m. numatė sumažintą natūralizacijos sėslumo cenzą (3 metai) japonių vyrams svetimšaliams, tačiau nesuteikė tokios pat lengvatos japonų žmonoms svetimšalėms[462]. Toks imperijos pavaldinystės santykių reglamentavimas prieštaravo Konstitucijos 14 ir 24 str.

Diskriminacija akivaizdi ir darbo materialinio atlyginimo bei socialinių garantijų srityse. Kritikai bei Japonijos emancipacijos ekspertai pabrėžia, jog padėtis gerėja (ypač po 1985 m., kai buvo priimtas Lygių galimybių aktas), tačiau net ir šiandien moters atlyginimas perpus mažesnis nei tą patį darbą dirbančio vyro alga[463]. Ko gero, akivaizdžiausiai Japonijoje moters galimybę siekti karjeros aukštumų rodo šiandieninė parlamento Žemųjų rūmų sudėtis. Iš 480 mandatų moterims tenka 34, arba 8 proc., visų Rūmų mandatų[464]. Įdomu, jog didžiąją dalį moterų į parlamentą skiria Japonijos komunistų partija. Be abejo, toks moterų skaičius valstybės parlamente yra kur kas mažesnis ne tik už Vakarų, bet ir Vidurio bei Rytų Europos šalių, taip pat ir Lietuvos parlamentų sudėties rodiklius. Tačiau palyginti su

[461] Iš pirmo žvilgsnio bylos aplinkybės gana keistos. Lietuvoje turbūt didesnė dalis vyresnio amžiaus moterų tokiam darbdavio sprendimui pritartų, nes senatvės pensija šiandien – vienintelė alternatyva pragyventi, vyraujant aukštam nedarbo lygiui tarp ikipensinio amžiaus žmonių. Japonijos istorija visiškai priešinga. Nedarbas valstybėje – minimalus, o pats darbas – ne tik konstitucinė asmens teisė, bet ir pareiga. Japonijos Imperijos Konstitucijos 29 str.: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/constitution.html (2005 m. lapkričio 15 d.); Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 33.

[462] Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 486.

[463] Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US,1989. P. 23.

[464] Japonijos parlamento Atstovų rūmų oficiali svetainė: http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_member.htm (2005 m. lapkričio 15 d.).

1987–1989 m., kai moterų skaičius abejuose parlamento rūmuose siekė vos 3 proc.[465], tai – didžiulė pažanga.

Japonijos asmens teisių bei laisvių katalogo apžvalgą baigsime svarbiausios – teisės į gyvybę apžvalga. Japonijos Konstitucijoje ši teisė tiesiogiai išskirta Konstitucijos 13 ir 31 str. Pirmoji norma užtikrina žmogaus teisę į gyvybę kaip esminę kitų žmogaus teisių bei laisvių garantiją, antroji pripažįsta, jog gyvybė gali būti atimta įstatymo tvarka[466]. Toks teisės į gyvybę konstitucinis režimas suponuoja, jog valstybėje pripažįstama mirties bausmė asmenims, atlikusiems atitinkamas baudžiamąsias veikas.

Viena vertus, pati žmogaus teisių samprata numanomai teigia, jog jomis gali naudotis tik gyvas žmogus, todėl bet kokie samprotavimai apie vienos ar kitos teisės užtikrinimo tobulinimą neįmanomi be adekvataus dėmesio žmogaus teisei į gyvybę. Vis dėlto Japonijos Konstitucija ne visai aiškiai apibrėžia tikrąją asmens teisės į gyvybę apimtį ir jai taikomo teisinio reguliavimo ribas.

Kadangi valstybėje pastaraisiais metais buvo vykdomi mirties nuosprendžiai[467] (vidutiniškai du per metus), Japonijos imperija priskirtina prie valstybių, kuriose aukščiausia kriminalinė bausmė tebėra faktiškai galiojanti baudžiamojo įstatymo sankcija. Reikia pripažinti, jog valstybės požiūris į mirties bausmę pasikeitė Japonijoje įsismarkavus abolicionistų judėjimui, palaikomam tarptautinių žmogaus teisių gynimo organizacijų, tarp jų ir Jungtinių Tautų. Tam tikrą vaidmenį čia suvaidino ir Japonijos Aukščiausiasis Teismas.

Pažymėtina, jog Aukščiausiasis Teismas niekada nesvarstė mirties bausmės atitikties Konstitucijai bei 13 ir 31 str. sąsajos klausimo. Tačiau Aukščiausiasis Teismas savo praktikoje suformulavo daugelį precedentų, leidžiančių atnaujinti teisminį procesą suabejojus nuteistojo kalte. Galimybė daug kartų kreiptis su proceso atnaujinimo peticija į Aukščiausiąjį Teismą leido kai kuriems nuteistiesiems išvengti mirties bausmės. Tiesa, tai jiems kainavo keliolika ar net keliasdešimt nelaisvės metų. Vis dėlto Aukščiausiojo Teismo praktika vertintina palankiai, nes ja buvo sudarytos visos įmanomos galimybės įsitikinti nuteistojo kalte, neskubinant įvykdyti mirties nuosprendžio. Netiesiogiai Aukščiausiojo Teismo vykdoma politika paskatino ir abolicionistų judėjimą, nes visuomenėje reabilituotų nuteistųjų bylos sukeldavo gyvą atgarsį, o jie patys įsitraukdavo į aktyvią kovą dėl aukščiau-

[465] Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US, 1989. P. 41.

[466] Japonijos Imperijos Konstitucijos 13, 31 str.: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/constitution.html (2005 m. lapkričio 15 d.).

[467] Pasaulio abolicionistų oficialus tinklapis: http://web.amnesty.org/report2003/jpn-summary-eng (2005 m. lapkričio 15 d.).

sios bausmės panaikinimo *(Sakae Menda)*[468].

Japonijos Konstitucijoje pilietybės institutas tiesiogiai neįtvirtintas. Tačiau keletas Japonijos pilietybės instituto aspektų tikrai praplėstų šią studiją.

Japonijoje asmens santykis su valstybe nusakomas rudimentine „pavaldinystės" forma. Todėl, nepaisant Konstitucijos liberalios dvasios Tautos suvereniteto atžvilgiu, ją papildantis įstatymas tarsi grąžina asmenį į Meiji Konstitucijos laikus. Gerbdami nagrinėjamos valstybės teisinės sistemos savitumą, būsimus samprotavimus apie asmens ir valstybės teisinį ryšį grįsime būtent „pavaldinystės" terminu.

Pagrindiniai pavaldinystės santykių užsimezgimo būdai yra tradiciniai – gimimas ir natūralizacija. Pirmuoju atveju dominuoja kraujo principas. Žemės principas taikomas išimtiniais atvejais – kai vaiko tėvai nežinomi arba kai abu vaiko tėvai neturi jokios pilietybės[469].

Natūralizacijos būdas numato bendrąsias ir lengvatines pavaldinystės suteikimo svetimšaliui prielaidas. Bendrosios yra šios: asmuo, prašantis Japonijos pavaldinystės, turi būti sulaukęs 20 metų amžiaus ir gyvenęs šalyje mažiausiai 5 metus, neturėti (arba pavaldinystės metu atsisakyti) kitos šalies pilietybės, nebūti praeityje susijęs su tokiomis politinėmis organizacijomis, kurios draudžiamos Japonijos Konstitucijos ir kitų įstatymų. Lengvatinės prielaidos: asmuo yra susituokęs su Japonijos pavaldiniu, asmens vaikas arba įvaikis yra Japonijos pavaldinys, abu asmens tėvai yra gimę Japonijoje. Esant vienai iš šių sąlygų sėslumo cenzas sutrumpinamas iki 3 metų[470].

Japonijos pavaldinystės įstatymas nenumato dvigubos pilietybės galimybės. Asmens teisė atsisakyti pavaldinystės yra garantuota Konstitucijos 22 str. Valstybė negali atimti pavaldinystės iš asmens, įgijusio ją gimstant. Pavaldinystės suteikimo, atėmimo, atsisakymo klausimus sprendžia Imperijos teisingumo ministras.

VI

Valstybinės valdžios institucijų sitema. Apibūdindami šią konstitucinio teisinio reguliavimo sritį remsimės japoniškąja koncepcija ir aptarsime

[468] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 28–29.

[469] Japonijos pavaldinystės įstatymo 2 str.: http://www.moj.go.jp/ENGLISH/CIAB/law01.html (2005 m. lapkričio 16 d.).

[470] Japonijos pavaldinystės įstatymo 6 str.: http://www.moj.go.jp/ENGLISH/CIAB/law01.html (2005 m. lapkričio 16 d.).

iš esmės tik parlamento, vyriausybės ir teismo institucijų sąveikos aspektus. Imperatoriaus instituto neliesime, nes jis atribotas nuo valstybinių galių prerogatyvų pačioje Konstitucijoje (4 str.), o valstybės konstitucinė tikrovė visiškai sutampa su jos formalia išraiška.

Valstybinės valdžios padalijimo principas formaliai konstituciškai įkūnijamas nustatant parlamento, vyriausybės ir teismų institucijų sąveikos lygybę, tarp jų ir tarpusavio kontrolės galias. Deja, konstitucinė tikrovė tokį siekį smarkiai deformavo. Šio proceso „kaltininkas“ – specifiškai susiklosčiusi Imperijos politinės sistemos raida, kurioje didžiausias vaidmuo teko Japonijos Liberalų demokratų partijai. Vienos politinės jėgos dominavimas parlamento instituciją „stumtelėjo“ po Ministrų Kabinetu, o teisminės valdžios konstitucinė priklausomybė nuo Vyriausybės[471] ilgainiui peraugo į politinę vergovę.

Parlamentas – Japonijos demokratinio politinio režimo pamatas. Tarpukaryje simboliškai nukonkuravęs monarcho didybę[472], naujojoje Konstitucijoje jis tampa vieninteliu teisėtu Tautos suvereniteto reiškėju.

Parlamentą sudaro dveji rūmai, kiekvieni jų renkami visuotiniuose tiesioginiuose Tautos rinkimuose. Japonijos Konstitucija nereglamentuoja nei parlamento rūmų narių skaičiaus, nei taikytinos rinkimų sistemos. Ši kompetencija patikėta pačiam parlamentui, įstatymu nustatant viešųjų institucijų rinkimų teisę[473]. Galbūt dėl tokios konstitucijos ypatybės valstybėje gana ilgą laiką veikė nemažai kritikos sulaukusi SNTV sistema[474], nes niekas, išskyrus Tautos atstovybę, negalėjo svarstyti rinkimų reformos klausimo. Trumpai prisiminsime 1994 m. parlamento rinkimų teisės reformą, kurioje SNTV buvo pakeista taikant proporcinės ir daugiamandatės rinkimų sistemų komponentę. Taip pat sugriežtinti rinkimų agitacijos reikalavimai, apibrėžiant politinės reklamos sampratą ir jos draudimą, kandidatų viešas kalbas bei identifikuojant rinkėjų papirkinėjimo atvejus. 2000 m. įgyvendin-

[471] Japonijos Imperijos Konstitucijos 79, 80 str.: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/constitution.html

[472] 1936 m. pastatytas parlamento pastatas buvo pirmasis statinys valstybėje, nustelbęs imperatoriaus rūmus. Surėstas priešais imperatoriaus buveinę, jis turėjo simbolizuoti institucijos viršenybę prieš monarchą. Žr. Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. A. M. Arbuzkina. – Moskva, 2004. S. 550.

[473] Japonijos Imperijos Konstitucijos 43, 44 str.: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/constitution.html; Japonijos parlamento Atstovų rūmų oficiali svetainė: http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_guide.htm (2005 m. lapkričio 16 d.).

[474] Plačiau žr.: Grofman B., Lee S., Winckler E. A., Woodall B. Elections in Japan, Korea and Taiwan under the Single Non-Transferable vote. – Michigan, 1999. P. 35–39; Almond G. A., Bingham Powell G., Strom K., Dalton R. J. Comparative politics today. 7th ed. – Boston: Longman, 2003. P. 345; 349–352.

ta paskutinė parlamento rinkimų teisės pataisa Atstovų rūmų skaičių sumažino nuo 500 iki 480.

Vadovaujantis galiojančia įstatymo redakcija, renkant Atstovų rūmus aktyvi rinkimų teisė suteikiama 20-ies, pasyvi – 25-ių metų sulaukusiems Imperijos pavaldiniams. 300 narių į Atstovų rūmus renkama iš vienuolikos daugiamandačių rinkimų apygardų. Kiekviena rinkimų apygarda, priklausomai nuo joje gyvenančių rinkėjų skaičiaus, į Atstovų rūmus deleguoja nuo 6 iki 30 mandatų. Proporcinio atstovavimo būdu išrenkama dar 180 Atstovų rūmų narių. Atstovų rūmų kadencija – 4 metai.

Tarėjų (aukštesniuosius) rūmus sudaro 252 nariai. Aktyvi rinkimų teisė suteikiama 20-ies, pasyvi – 30-ies metų sulaukusiems Imperijos pavaldiniams. Rinkimų tvarka iš principo ganėtinai panaši į Atstovų rūmų rinkimų scenarijų. 152 tarėjai renkami 47-iose daugiamandatėse apygardose. Kiekviena rinkimų apygarda, priklausomai nuo joje gyvenančių rinkėjų skaičiaus, į Tarėjų rūmus skiria nuo 2 iki 8 mandatų. Balsuojant už partijų sąrašus išrenkama dar 100 tarėjų. Tarėjų rūmų kadencija – 6 metai. Taikomas rotacijos principas kas treji metai atnaujinant rūmų sudėtį puse mandatų skaičiaus[475].

Išrinktą parlamentą sušaukia imperatorius (Konstitucijos 7 str.). Pirmajame posėdyje parlamentas išrenka rūmų vadovybes ir suteikia joms administracinius įgaliojimus. Užtikrinant opozicijos teises, pagal susiklosčiusią tradiciją kiekvienų rūmų vicepirmininku renkamas politinės mažumos atstovas. Kiekvieni rūmai atstovaujami skirtingų biurų, kurių įgaliojimų trukmė prilygintina parlamento kadencijos trukmei[476]. Taip laiduojama parlamento rūmų administracinė-organizacinė autonomija.

Svarstydami parlamento kompetencijos klausimus bei jo vietą valstybinės valdžios institucijų sistemoje, atsakymų į juos ieškosime pirmiausia japoniškojo bikameralizmo specifikoje. Lyginant Japonijos, JAV ir JK parlamento rūmų tarpusavio santykių esminius bruožus, galima pastebėti, jog Japonijos Tarėjų rūmai turi kur kas didesnius įgaliojimus nei JK Lordų rūmai, tačiau mažesnius nei JAV Senato rūmai[477]. Kaip ir JAV Senatas, Japonijos Tarėjų rūmai turi apčiuopiamas įstatymų leidybos teisės galias. Jas sudaro įstatymų leidybos iniciatyvos teisė, Atstovų rūmų priimtų įsta-

[475] Japonijos parlamento Atstovų rūmų oficiali svetainė: http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_guide.htm (2005 m. lapkričio 16 d.).

Daugelyje monografijų ir leidinių (taip pat ir japonų autorių) nurodomi klaidingi parlamento rūmų rinkimų teisės aspektai. Norint sužinoti paskutines rinkimų teisės redakcijas, geriausia remtis virtualia paties parlamento svetaine.

[476] Japonijos Imperijos parlamento statuto 17 ir 18 str. http://www.sangiin.go.jp/eng/law/diet/index.htm (2005 m. lapkričio 6 d.).

[477] Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US,1989. P. 40.

tymų projektų patvirtinimas arba atmetimas, tarp jų ir Konstitucijos pataisų ir biudžeto sandaros įstatymo svarstymas.

Tarėjų rūmams atmetus įstatymo projektą, Atstovų rūmai formaliai tebeturi galimybę patvirtinti ir paskelbti projektą savarankiškai, tačiau tam reikalingas dviejų trečdalių visų rūmų posėdžio narių pritarimas. Taigi Tarėjų rūmų teisė atmesti Atstovų rūmų priimtą įstatymo projektą *de facto* vertintina kaip galinga neigiamos įstatymų leidybos prerogatyva.

Tarėjų rūmai taip pat gali siūlyti diskutuotiną įstatymo projektą aptarti jungtiniame rūmų atsakingų kabinetų posėdyje ieškant politinio kompromiso, o Atstovų rūmai neturi teisės tokio pasiūlymo atmesti.

Kita vertus, Japonijos Atstovų rūmai turi mažiau galių nei JK Bendruomenių rūmai, tačiau daugiau nei JAV Atstovų rūmai. Japonijos parlamento Žemieji rūmai priima galutinį sprendimą ratifikuojant tarptautines sutartis, biudžeto sandaros įstatymą bei skiriant Ministro Pirmininko kandidatūrą ir tvirtinant Vyriausybės programą. Tarėjų rūmų nepritarimas ar delsimas svarstyti anksčiau minėtus klausimus pačioje Konstitucijoje vertinamas kaip nepakankamai svarus argumentas, kuris gali sulaikyti, tačiau nesustabdyti teisėkūros ar politinio sprendimo proceso eigos[478].

Konstitucija tiesiogiai nenumato parlamento paleidimo sąlygų. Kai kurios jos normos (7, 54 str.) paaiškina tik procedūrinius, bet ne priežastinius aspektus. Institucijų politinio sugyvenimo patirtis liudija, jog Vyriausybės galimybė paleisti parlamentą kyla iš jo pareikšto nepasitikėjimo Vyriausybe arba Ministru Pirmininku[479]. Per 10 dienų Vyriausybė privalo arba atsistatydinti, arba paleisti parlamentą. Tačiau Konstitucijos 54 str. draudžia paleisti Tarėjų rūmus. Taip išlieka nepaneigta parlamento veiklos nepertraukiamumo idėja ir institucijų galių atsvarų sistema. Šiuo atveju Tarėjų rūmai neliečiamybės teisę įgyja todėl, kad jie tiesiogiai neatsakingi už Vyriausybės formavimą, o Vyriausybė jiems tiesiogiai neatsakinga dėl savo veiklos. Tiesa, Tarėjų rūmų įgaliojimai suspenduojami tą pačią dieną, kai paleidžiami Atstovų rūmai ir atnaujinami tik juos perrinkus. Tarėjų rūmai gali reprezentuoti visą parlamentą tuo atveju, kai neišrinkus Atstovų rūmų valstybėje paskelbiama nepaprastoji padėtis, o Vyriausybė sušaukia neeilinę parlamento sesiją.

Parlamento rūmų veikla grindžiama komitetų ir komisijų darbu. Komitetai iš esmės diskutuoja dėl Vyriausybės įstatymų projektų pasiūlymų,

[478] Japonijos Imperijos Konstitucijos 59, 60 str.: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/constitution.html (2005 m. lapkričio 20 d.); Maddex R. L. Constitutions of the world. 2nd ed. – Washington D. C., 2001. P. 184.

[479] Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 530.

komisijų veikla labiau susijusi su parlamentinės kontrolės funkcijomis.

Nustatant parlamento struktūrą komitetams teikta daug dėmesio tikintis, jog JAV Kongreso pavyzdžiu jie taps parlamento įstatymų leidybos branduoliais. Deja, taip neatsitiko. Formaliai atitikdami JAV Kongreso komitetų struktūras, iš tikrųjų Japonijos parlamento komitetai priartėjo prie JK Bendruomenių rūmų komitetų veiklos modelio. Japonijos parlamentarizmo specialistai pastebi, jog, nepaisant audringų komitetų diskusijų dėl įstatymo projekto, ginčai beveik nepaveikia komiteto narių politinių pozicijų ir projektas nesugrąžinamas pakartotinai svarstyti. Komitetų politinės batalijos daugiau siejamos su priešrinkiminės kovos išankstinėmis pozicijomis. Amerikietiškojo komitetų modelio nepasiteisinimo priežastys – skirtingos valstybių valdymo formos bei partinės sistemos. Japonijos Vyriausybė, faktiškai daug galingesnė už JAV „sekretoriatą“, ilgainiui tapo parlamento „maitintoja“. Statistika liudija, jog bene 85 proc. įstatymų projektų Japonijos parlamentą pasiekia iš Vyriausybės ministerijų[480]. Bemaž 40 metų trukusi Liberalų demokratų partijos vienvaldystė parlamento komitetų veikloje paliko gilų pėdsaką. Ilgus dešimtmečius sutapus abiejų minimų subjektų politinėms linijoms, komitetų galia sumenko iki Ministrų kabineto valios vykdytojų vaidmens.

Japonijos parlamento nario teisinio statuso esminiai bruožai įtvirtinti Konstitucijoje. Joje apribota parlamentaro galimybė būti abejų rūmų nariu, nustatytas draudimas apriboti parlamentaro laisvę sesijos metu, užtikrinta laisvė išsakyti savo nuomonę, kiek ji atitinka politinės minties liberalų suvokimą ir nepažeidžia kitų asmenų interesų, numatytas atlyginimas už atliekamą darbą[481]. Deputato imuniteto ir indemniteto aspektai plačiau atskleisti Japonijos parlamento statuto IV skyriuje. Pažymėtina, jog parlamentaro imuniteto garantijos vienodos abejų rūmų nariams. Statutas nustato gana santykinį parlamentaro imunitetą – jo neliečiamybė atsiranda tik sesijos metu. Visais kitais atvejais deputatui galioja tos pačios viešosios teisės taisyklės, kaip ir paprastiems piliečiams. Sprendimą dėl parlamentaro laisvės apribojimo priima rūmai, kuriems priklauso teisės normas pažeidęs deputatas. Kiti rūmai negali daryti jokios įtakos svarstant klausimą dėl sutikimo leisti taikyti baudžiamojo (administracinio) proceso priemones parlamento nariui. Šią aplinkybę lemia konstitucinis parlamento rūmų autonomijos principas. Statutas taip pat numato, jog parlamentarą sulaikius nu-

[480] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 46; Reishauer E. O., Jansen M. B. Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas. – Vilnius, 1996. P. 239–240.

[481] Japonijos Imperijos Konstitucijos 48, 49, 50, 51 str.: http://www.mizuho-sc.com/ english/ebond/law/constitution.html (2005 m. lapkričio 20 d.).

sikaltimo vietoje, ikiteisminio tyrimo pareigūnams parlamento rūmų sutikimas apriboti deputato imunitetą nebereikalingas[482].

Pozityvūs parlamentaro indemniteto bruožai detalizuojami Statuto 35–38 str. Deputatams mokamas atlyginimas už darbą, kompensuojamos kanceliarinės, komunikacinės, susiekimo bei patarėjų (iki 2 asmenų) samdos išlaidos, suteikiamos socialinės garantijos (pensija).

Neigiama prasme parlamentaro indemnitetas apibrėžiamas Statuto 39 str. Šioje normoje reglamentuoti deputato mandato nesuderinamumo su kitomis pareigomis atvejai. Draudžiama eiti bet kokias centrinės ar vietinės valdžios valstybės tarnybos pareigas, tarp jų ir vadovo ar valdybos nario pareigas viešojoje organizacijoje. Kita vertus, deputatui leidžiama eiti premjero, ministro ar ministerijos veikėjo pareigas vyriausybės kabinete bei parlamento padaliniuose: biuruose, komitetuose, komisijose[483]. Formalios teisės aktų nuostatos daro gan griežto parlamentaro indemniteto režimo įspūdį. Tačiau iš tikrųjų jis kur kas liberalesnis ir turi konstitucinių papročių bei visuomenės tradicijų bruožų.

Japonijos parlamentarų uždarbis gana solidus. 1996 m. vidutinė deputato alga siekė apie 250 000 USD. Nors 2002 m. atlyginimai buvo truputį sumažinti[484], jie atitiko faktinę dešimtojo dešimtmečio gerovę dėl padidėjusio jenos indekso tarptautinėse valiutų biržose. Tačiau oficialus atlyginimas – tik mažesnioji parlamentaro pajamų dalis. Nei Konstitucija, nei Statutas nedraudžia parlamentarui eiti patrauklių patarėjų pareigų komercinėse organizacijose. Apsukresni politikai per kadenciją eina iki dvidešimties tokių pareigų. Pažymėtina ir tai, jog nemažos dalies parlamentarų stažas siekia 25 metus ir daugiau, nes gaji politinė tradicija perrinkti tą patį asmenį, parodant pagarbą kaip ir ankstesniais kartais, į Tautos atstovybę. Šis naujųjų laikų „giri“ principas toks aktualus, kad parlamentarui mirus, jo vieta atitekdavo našlei[485]. Todėl kiek ironiška pastaba esą Japonijoje paveldimas ne tik imperatoriaus sostas, bet ir parlamentaro postas, šiuo atveju būtų visiškai teisinga.

Japonijos Imperijos Vyriausybė – valstybės vykdomąją funkciją atliekanti institucija. Vyriausybės konstituciniai įgaliojimai įtvirtinti valstybės

[482] Japonijos Imperijos parlamento statuto 33 str.: http://www.sangiin.go.jp/eng/law/diet/index.htm (2005 m. lapkričio 17 d.).

[483] Japonijos Imperijos parlamento statuto 39 str.: http://www.sangiin.go.jp/eng/law/diet/index.htm (2005 m. lapkričio 17 d.).

[484] The World of Parliaments, 2002 september. Issue nr.7: http://www.ipu.org/news-e/7-8.htm (2005 m. lapkričio 20 d.).

[485] Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. A. M. Arbuzkina. – Moskva, 2004. S. 551; Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 513; 523–524.

pagrindinio įstatymo V skyriuje, o jos struktūra ir organizaciniai ryšiai – 1947 m. (Nr.5) Vyriausybės įstatyme.

Atkreipus dėmesį į ilgametes Meiji Vyriausybės sąsajas su karine konjunktūra, Konstitucijoje numatyta, jog visi ministrų kabineto nariai turi būti civiliai asmenys (65 str.). Konstitucijoje taip pat reglamentuota grynai parlamentinė Vyriausybės sudarymo tvarka bei jos kolegiali atskaitomybė Tautos atstovybei (66; 67 str. 1 d.). Tiesa, to paties straipsnio kitoje dalyje „parlamento“ sąvoka konkretizuojama. Santykiuose su Vyriausybe pagrindinis vaidmuo suteikiamas Atstovų rūmams. Vyriausybės įgaliojimų nutrūkimo pagrindai papildomai apibrėžiami Konstitucijos 70 str.: Vyriausybės įgaliojimai pasibaigia sukvietus naujai išrinktą parlamentą į pirmąjį posėdį. Tame pačiame straipsnyje pažymėta, jog Ministrų kabinetas netenka įgaliojimų, esant laisvam Vyriausybės pirmininko postui. Iš šios nuostatos darytina išvada, jog Vyriausybės įgaliojimai nutrūksta parlamentui pareiškus nepasitikėjimą premjeru ir nesiėmus pastangų paleisti parlamentą per 10 dienų nuo nepasitikėjimo pareiškimo momento[486]. Netekus premjero likę Vyriausybės nariai įgyja laikinus įgaliojimus, kol bus išrinktas naujas Vyriausybės vadovas.

Vyriausybės įstatymas įtvirtina tam tikrą institucijos struktūrą. Nustatyti ministerijų skaičiaus limitai (iki 14-os taikos ir 17-os – nepaprastosios padėties metu), Vyriausybės veiklos formos (Ministrų tarybos posėdžiai) bei administraciniai Ministro Pirmininko įgaliojimai (1-10 str.)[487]. Iš pastarųjų matyti, jog premjeras vienvaldiškai disponuoja ministrų likimais. Skiriant bei atleidžiant ministrus, premjero veiksmų laisvės nesaisto konstituciniai įpareigojimai suderinti šiuos veiksmus su parlamentu ar gauti jo pritarimą. Išskyrus premjerą, jokia valstybės institucija ar pareigūnas negali panaikinti ministro imunitetą ir apriboti jo laisvę.

Formaliai Konstitucija numato gana kuklų Vyriausybės kompetencijų sąrašą: teisingai ir sąžiningai įgyvendinti parlamento išleistus įstatymus, kontroliuoti valstybės tarnybą, parengti ir vykdyti valstybės biudžeto sandaros įstatymą, vykdyti amnestiją bei teikti malonę (73 str.).

Iš tikrųjų jos įtaka valstybės valdyme – milžiniška.

Parlamento ir Vyriausybės konfliktų sprendimo būdus formaliai apžvelgėme ankstesniame skyrelyje. Dabar aptarsime susiklosčiusią praktiką.

Parlamento ir Vyriausybės lygios konstitucinės galimybės spręsti valstybinės valdžios krizę paaukojant vieną ar kitą instituciją, išlaikant valdžių

[486] Japonijos Imperijos Konstitucijos 69 ir 70 str.: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/constitution.html (2005 m. lapkričio 20 d.).

[487] Japonijos Vyriausybės įstatymas: http://www.kantei.go.jp/foreign/constitution_and_ government/the_cabinet_law.html (2005 m. lapkričio 20 d.).

padalijimo principo idėją, Japonijos konstitucinėje praktikoje ilgainiui virto konstitucinio principo parodija. Čia esminis vaidmuo vėl teko LDP. Daugiau nei keturiasdešimt metų „okupavus“ daugumą parlamente (vadinasi, ir Vyriausybėje), svarbiausiu valstybės asmeniu tapo dominuojančios politinės partijos pirmininkas. Susiklostęs paprotys kas keletą metų perrinkti partijos pirmininką gana greitai peraugo į tendenciją tuo pat metu perrinkti ir parlamentą, ypač jei politinės aplinkybės tam būdavo palankios. Pirmasis smūgis Tautos atstovybės viešpatavimo doktrinai buvo suduotas dar 1952 m., kai tuometis premjeras H.Yoshida parlamentą paleido be jokios priežasties. Tais pačiais metais grupė opozicinių partijų parlamentarų kreipėsi į Aukščiausiąjį Teismą dėl neteisėtai nutrauktų parlamento konstitucinių įgaliojimų. Deja, reikia pripažinti, kad būtent tais metais jis pats atsiribojo nuo valstybinės valdžios konfliktų konstitucingumo klausimų, pabrėžęs, jog teismas nenagrinėja institucijų nesantaikos priežasčių[488]. Vartojant boksininkų žargoną, teismas priminė išgąsdintą arbitrą, pro pirštus pažvelgusį į neteisėtą veiksmą ir Vyriausybės brutalumą kvalifikavusį kaip „techninį parlamento nokautą“. Reikia pripažinti, jog ne mažesnį smūgį savo autoritetui sudavė pats teismas, pasidavęs vykdomosios valdžios institucijos įtakai.

Vėliau pereita prie kur kas civilizuotesnės parlamento paleidimo procedūros. Pradžią tam duodavo pats parlamentas. Tautos atstovybės paskelbtas „mandagus nepasitikėjimas“ Vyriausybe tereikšdavo parlamento paleidimo preliudiją, kurią per 10 dienų užbaigdavo pati Vyriausybė. Ypač populiari buvusi 1960–1980 m., ši praktika išliko gaji ir šiandieninėje konstitucinėje santvarkoje.

Japonijos Vyriausybės svarų indėlį į teisėkūros procesą, realizuojant įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, jau paminėjome. Konstatuodami jos galią parlamentui, atskleisime, jog Vyriausybė uzurpavo ir didelę dalį Tautos atstovybės įstatymų leidybos kompetencijos funkcijų.

Nors Japonijos Konstitucija numato, jog parlamentas yra vienintelė įstatymų leidžiamoji institucija, ji nepabrėžia, kad absoliučiai visos valstybės ir visuomenės veiklos sritys turi būti užtikrinamos įstatymo lygiu. Be to, perimant Jungtinės Karalystės konstitucinę patirtį, įstatymo, kaip pagrindinio teisės šaltinio, pozicijos dar labiau susvyravo. Šios aplinkybės leido po truputį įsibėgėti perduotai įstatymų leidybai, nes Konstitucija tiesiogiai ne-

[488] Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4. S. 531; Reishauer E. O., Jansen M. B. Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas. – Vilnius, 1996. P. 246; Yoshida S. factbook: http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Shigeru+ Yoshida (2005 m. lapkričio 20 d.).

draudė parlamentui perduoti savo galias kitoms institucijoms[489]. Lengvinant Vyriausybės padėtį prieita prie išvados, kad leidžiama viskas, ko nedraudžia įstatymas (Konstitucija). Svarstant problemą, kokiu mastu gali būti perduodama įstatymų leidybos teisė, 1952 m. Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad ši teisė gali būti perduota tik apibrėžiant konkrečias visuomeninių santykių sritis ir tik nustatant konkrečius tos teisės galiojimo terminus. Deja, Aukščiausiojo Teismo nuomonės (kaip ir pačios institucijos) ilgainiui imta nelabai paisyti. Vyriausybės pavieniai mėginimai ilgainiui išsiliejo plačiu perduotos įstatymų leidybos srautu, kur gyvybinės erdvės užteko ir Vyriausybės nutarimams, ir ministrų įsakymams (žodis „perduotosios“ čia netgi netinkamas, nes parlamento institucijos Ministrų Kabinetas paprastai neklausdavo). Aukščiausiasis Teismas savo ruožtu naujojoje teisėkūros versmėje užėmė uolaus „skalbėjo“ vietą, įteisindamas didžiąją daugumą perduotosios įstatymų leidybos atvejų (net tada, kai žemesnių grandžių teismai Vyriausybės priimtus aktus įvertindavo kaip antikonstitucinius)[490].

Valstybės teismų sistemos bruožai įtvirtinti Konstitucijos VI skirsnyje. Pagrindinis įstatymas numato visišką teismų nepriklausomybę nuo kitų valdžios institucijų, teisėjų neliečiamybę, jų skyrimo ir atleidimo tvarką, teismų sistemos struktūrą ir įvairių grandžių tarpusavio sąveiką. Draudžiama valstybėje steigti kitus teismus, nei numatyta Konstitucijoje[491]. Todėl Japonijoje nėra specialių karo tribunolų ar net administracinių teismų. Visos bylos sprendžiamos bendrosios kompetencijos teismuose. Konstitucijos 81 str. Aukščiausiajam Teismui suteikia konstitucinės priežiūros funkciją. Skyrius baigiamas įtvirtinant teisminio nagrinėjimo proceso viešumo principą bei jo taikymo išimtis.

Teismų struktūrą sudaro keturios grandys: Aukščiausiasis Teismas, 8 aukštieji teismai, 50 apylinkių ir šeimos teismų bei 438 sumariniai teismai. Teismų skaičius atitinka valstybės teritorinio-administracinio suskirstymo ypatumus. Teisėjo karjera pradedama universiteto teisės studijomis, kurias baigus mokslai tęsiami Teisės praktikos ir tyrinėjimų institute (LTRI). Baigęs institutą asmuo tampa teisėjo padėjėju, galinčiu būti teisėjų kolegijos nariu ir per keletą metų sukaupiančiu reikalingą teisėjo darbo patirtį[492].

[489] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 49.

[490] Žr. plačiau: Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 50–51.

[491] Japonijos Imperijos Konstitucijos 76 str.: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/constitution.html (2005 m. lapkričio 20 d.).

[492] Japonijos teismų įstatymo 2 skyrius: http://www.kantei.go.jp/foreign/judiciary/0620system.html (2005 m. lapkričio 22 d.).

Žemesnių teismų teisėjus skiria vyriausybė pagal Aukščiausiojo Teismo patvirtintą sąrašą, kuris aptariamas kasmetinėje Teisėjų konferencijoje[493]. Aukščiausiojo Teismo teisėjus skiria Vyriausybė teismo pirmininko patarimu. Patį pirmininką skiria imperatorius Ministrų Kabineto teikimu. Parlamentas su teisėjų skyrimu susijęs tik tuo, jog rinkimuose tuo pačiu metu balsuojama ir dėl Vyriausybės nominuotų teisėjų pareigybių patvirtinimo. Taip rinkėjai gali atšaukti skirtą teisėją iš einamų pareigų, bet tai itin reta išimtis.

Japonijos teismų sistemoje nepraktikuojamas prisiekusiųjų ar žiuri institutas. Bylas nagrinėja teisėjai bei jų kolegijos. Pažymėtina, jog žemiausios grandies – sumarinių teismų teisėjai neprivalo turėti teisinį išsilavinimą.

Smulkūs teisminiai ginčai pradedami spręsti sumariniuose teismuose. Tai – menki baudžiamieji nusižengimai (sankcionuojami bauda ar lygtiniu nuteisimu iki 1 metų) bei civiliniai ieškiniai iki 5000 USD[494].

Šeimos teismai sprendžia ginčus, susijusius su nepilnamečių padarytais teisės pažeidimais, taip pat šeimos konfliktus, į kuriuos įtraukiami nepilnamečiai vaikai. Tokiuose teismuose neretai į posėdį kviečiami psichologai, pedagogai, socialiniai darbuotojai, turintys teisę patarti teisėjui. Šeimos teismai dažniausiai taiko auklėjamojo pobūdžio priemones, taip pat probaciją.

Apylinkės teismuose nagrinėjamos civilinės ir baudžiamosios bylos vadovaujantis žinybingumo ir teismingumo kriterijais, apibrėžtais valstybės procesiniuose kodeksuose. Šios grandies teismai taip pat atlieka apeliacinės instancijos vaidmenį, ginčijant sumarinių teismų nagrinėtas civilines bylas. Apylinkės teismo sudėtis ganėtinai gausi. Jame vidutiniškai dirba 20 teisėjų ir 10 teisėjų padėjėjų[495].

Apygardos teismai atlieka pirmosios instancijos vaidmenį sprendžiant antimonopolinės, rinkimų, patentų teisės pažeidimus, taip pat kaip apeliacinė instancija nagrinėja apskųstus apylinkių teismų sprendimus. Šios grandies teismas svarsto bylas ir priima sprendimus kolektyviai, sudarius 3–5 teisėjų kolegijas.

---

[493] Japonijos Aukščiausiojo Teismo oficiali svetainė: http://courtdomino2.courts.go.jp/E_ system.nsf/ea145664a647510e492564680058cccc/02e3ea1f8c95750649256b6d0010c5b0?OpenDocument (2005 m. lapkričio 21 d.).

[494] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P.20.

[495] Japonijos Aukščiausiojo Teismo oficiali svetainė: http://courtdomino2.courts.go.jp/E_system.nsf?OpenDatabase (2005 m. lapkričio 21 d.); Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 68–69.

Aukščiausiasis Teismas atlieka apeliacinės ir kasacinės instancijos vaidmenį, jis taip pat – galutinis teisingumo vykdytojas ir Konstitucijos gynėjas. Aukščiausiasis Teismas ypač retai panaikina žemesnių teismų sprendimus. Štai 1987 m. iš 1446 žemesnių teismų priimtų baudžiamųjų bylų nuosprendžių panaikinti buvo vos du[496]. Kiek dažniau naikinami civilinių bylų sprendimai ir nutartys, tačiau nagrinėtų ir patenkintų apeliacinių skundų santykis yra mažesnis nei 1 proc.

Aukščiausiasis Teismas atlieka teisės interpretatoriaus vaidmenį. Daugelis apeliacinių skundų nagrinėjami remiantis susiklosčiusiais precedentais, teisiniais papročiais. Esant teisės spragai, nevengiama naudotis teisės doktrina, kuri ypač sparčiai plėtojama paskutiniais dešimtmečiais.

Aukščiausiasis Teismas taip pat administruoja teismų sistemą, užtikrina jos reikmes, aprūpina techninėmis, kanceliarijos, transporto priemonėmis ir kt. Siekiant išvengti Vyriausybės įtakos, Aukščiausiasis Teismas atsakingas už teismų sistemos metinio biudžeto projekto parengimą, kuris pateikiamas kasmetinėje teisėjų konferencijoje. Gavus šio susirinkimo pritarimą projektas perduodamas Vyriausybei.

Formaliai Konstitucijos ir Teismų įstatymo nuostatos atskleidžia šviesias teisminės valdžios plėtotės perspektyvas. Deja, juose ne kartą tvenkėsi politinių audrų debesys, išmėgindami teismų autoritetingumą ir nepriklausomumą.

Ankstesniuose skyreliuose minėjome, jog Aukščiausiasis Teismas neretai formuluodavo abejotinus konstitucinės jurisprudencijos precedentus. Aukščiausiojo Teismo „nenoras“ veltis į valstybinės valdžios institucijų ginčus dėl kompetencijos, subjektyvus palankumas Vyriausybei, nutildant kylančias abejones dėl poįstatyminių aktų atitikties Konstitucijai, vengimas akcentuoti valstybės savigynos pajėgų ir rinkimų sistemos konstitucingumo klausimus lėmė gana kritišką neutralių komparatyvistų požiūrį tiek į teismo jurisprudenciją, tiek į pačią instituciją. Štai per pirmuosius 20 veiklos metų Aukščiausiasis Teismas pripažino antikonstituciniu vos vieną parlamento priimtą įstatymą[497]. Lyginant jo ir „tikrų“ konstitucinių teismų jurisprudenciją susidaro dviprasmiška nuomonė apie valstybėje vykstančio teisėkūros proceso kokybę. Idealizuojant būtų galima teigti, jog valstybėje įstatymų leidyba iš tiesų atitinka Konstitucijos raidę. Tačiau šio samprotavimo pagrįstumu netiesiogiai verčia abejoti žinios, jog pokario Japonija neturėjo nei savarankiškos brandaus parlamentarizmo patirties, nei teisės doktrinos.

[496] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 68.

[497] Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. A. M. Arbuzkina. – Moskva, 2004. S. 551.

Todėl pirmaisiais atkurto valstybingumo dešimtmečiais įstatymų leidėjui buvo itin sunku nepasiklysti konstitucingumo raidos klystkeliuose. Tai, kad žemesniųjų grandžių teismai kur kas dažniau pabrėždavo vieno ar kito taikomo teisės akto nekonstitucingumą, verčia manyti, jog praktikoje konstitucinės kontrolės funkcija gerokai nutolo nuo jos formalaus modelio. Jau 1952 m. Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad Konstitucijos priežiūros funkciją atlieka ir žemesniųjų grandžių teismai, o apie 1990 m. Aukščiausiojo Teismo doktrinoje pripažinta, kad institucija nenagrinėja įstatymų konstitucingumo klausimo nei teisėkūros proceso metu, nei jam pasibaigus[498]. Taip per 40 metų konstitucinės kontrolės prerogatyva iš Aukščiausiojo Teismo perėjo aukštesniesiems teismams.

VII

Vietos savivalda. Japonijos Konstitucija numato vietos savivaldos valdžios sistemą ir jos santykius su centrine valdžia įgyvendinant valstybės valdymą.

Vietos savivaldos konstitucinis modelis remiasi dviem pagrindiniais principais: savivaldos vienetų autonomija bei savivaldos vieneto (prefektūros) gyventojų teise dalyvauti sprendžiant vietos klausimus[499].

Pirmasis principas Konstitucijoje laiduojamas savivaldos vienetams užtikrinant teisę savarankiškai disponuoti nuosavybės teise, nustatyti vietos administravimo tvarką. Konstitucija draudžia valstybės parlamentui įstatymu nustatyti savivaldos vieneto teisinio reguliavimo tvarką, išskyrus kai to pageidauja dauguma savivaldos vieneto gyventojų (95 str.). Parlamentas taip pat gali perduoti vietos savivaldos vienetams dalį savo įstatymų leidžiamosios prerogatyvos galių[500].

Antrasis principas užtikrinamas savivaldos vieneto gyventojams Konstitucijoje įtvirtinant teisę dalyvauti vietos valdyme, rinkti atstovus bei patiems kelti kandidatūras rinkimuose į vietos valdžios institucijas.

Pažymėtina, jog vietos savivaldos sistema susideda iš kelių lygių administracinių teritorinių vienetų junginių. Japonijos vietinės autonomijos aktas nustato administracinių teritorinių vienetų rūšis ir ribas. Kaip savarankiški vietos savivaldos vienetai išskiriamos seniūnijos (547), miesteliai (1942), miestai (617), specialios teritorijos (23) ir prefektūros (47).

---

[498] Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle. P. 20.

[499] Local Self-Government. Japan fact sheet: http://web-japan.org/factsheet/local/relation.html (2005 m. lapkričio 22 d.).

[500] Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992. P. 50.

Nors Konstitucijoje vietos savivaldos vienetams pripažįstamos plačios savarankiškumo garantijos, centrinė valdžia išlaiko realius vietos savivaldos kontrolės svertus. Pagrindinę priežiūrą atlieka Viešojo valdymo, savivaldybių reikalų ir komunikacijų ministerija. Ji kartu su jai pavaldžiu Vietos administravimo biuru užtikrina sklandžią vietos savivaldos vienetų veiklą. Subsidiarus ryšys tarp centrinės ir vietinės valdžios grindžiamas suvokimu, jog tik centrinė valdžia gali valstybės lygiu vieningai ir nuosekliai vykdyti įvairaus pobūdžio vietos savivaldos vienetų reformas.

LITERATŪRA

1. Japonijos 1947 m. Konstitucija: http://www.mizuho-sc.com/english/ebond/law/constitution.html.
2. Japonijos 1889 m. Meiji Konstitucija: http://history.hanover.edu/texts/1889con.html.
3. Japonijos Imperatoriškojo sosto įstatymas: http://www.geocities.com/ jtaliaferro.geo/1947law.html.
4. Japonijos Parlamento statutas: http://www.sangiin.go.jp/eng/law/diet/index.htm.
5. Japonijos Vyriausybės įstatymas: http://www.kantei.go.jp/foreign/ constitution_and_government/the_cabinet_law.html.
6. Japonijos teismų įstatymas: http://www.kantei.go.jp/foreign/judiciary/0620system.html.
7. Japonijos pavaldinystės įstatymas: http://www.moj.go.jp/ENGLISH/CIAB/law01.html.
8. Japonijos branduolinės energetikos įstatymas: http://www.jnc.go.jp/kaihatu/hukaku/english/atomiclaw.htm.
9. Japonijos antimonopolinės rinkos įstatymas: http://www.jftc.go.jp/epage/legislation/ama/amended_ama.pdf.
10. Vyriausybės darbo organizavimo įstatymas: http://www.kantei.go.jp/ foreign/constitution_and_government/the_national_goverment_low.html.
11. Reishauer E. O., Jansen M. B. Japonai šiandien. Permainos ir tęstinumas. – Vilnius, 1996.
12. David R., Janiffret-Spinosi C. Les grands systemes de droit contemporains. – Paris, 1992.
13. Almond G. A., Bingham Powell G., K. Strom, Dalton R. J. Comparative politics today. 7th ed. – Boston: Longman, 2003.
14. Ishi R. A history of political institutions of Japan. – Tokyo, 1908.

15. Oda H. Japanese Law. – London, Dublin, Edinburg, 1992.
16. Maddex R. L. Constitutions of the world. 2nd ed. – Washington D. C., 2001.
17. Mahler G. S. Comparative politics: an institutional an cross-national approach. 4-th ed. – New Jersey, US, 2003.
18. Beer L. W., Itoh H. The Constitutional case law of Japan 1970 through 1990. – Seattle.
19. Krauss E. S. Democracy in Japan. – Pittsburgh, US, 1989.
20. Grofman B., Lee S., Winckler E. A., Woodall B. Elections in Japan, Korea and Taiwan under the Single Non-Transferable vote. – Michigan, 1999.
21. Siemes J. Herman Roesler and making of the Meiji state. – Tokyo, 1968.
22. Banno (introduction, translation – J. A. A. Stockwin). The establishment of the Japanese constitutional system. – N.Y.C., USA, 1995.
23. Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. Strašuna B. A. – Moskva, 2001. T. 4.
24. Konstitucionnoje pravo zarubežnych stran / Pod red. A. M. Arbuzkina. – Moskva, 2004.
25. Hooker R. Heyian Japan, 1996: http://www.wsu.edu:8080/~dee/ANCJAPAN/HEIAN.HTM.
26. The library of US Congress, Country study: Japan; http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+jp0020.
27. Soh S. C. Japan's Responsibility Toward Comfort Women Survivors. http://www.icasinc.org/lectures/soh3.html.
28. The World of Parliaments, 2002 september. Issue nr.7; http://www.ipu.org/news-e/7-8.htm.
29. Local Self-Government. Japan fact sheet, http://web-japan.org/factsheet/local/relation.html.
30. http://courtdomino2.courts.go.jp.
31. http://www.japan-guide.com.
32. http://encyclopedia.thefreedictionary.com.
33. http://en.wikipedia.org.
34. http://www.electionworld.org/history/japan.htm.
35. http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4205427.stm.
36. http://thestar.com.my/news/story.asp?file=/2005/10/26/world/12426627&sec=world.

XV.
KINIJOS KONSTITUCINĖ SANTVARKA

I

Įvadinės pastabos. Kinijos valstybės, kaip ir daugelio kitų valstybių, skaičiuojančių tūkstantmečių istoriją, raida nesutampa su jos konstitucijų istorija. Daugiau nei penkis tūkstančius metų gyvuojantis Kinijos valstybingumas keitė savo formas, ir tūkstantmečius tai nebuvo veikiama konstitucinių idėjų. Kinijos teisės tradicijos skiriasi nuo Vakarų teisės tradicijų, joms turėjo įtakos konfucionistinės, daoistinės ir budistinės tradicijos.

Kinijos konstitucijų istorija liudija XX a. valstybės politikos kaitą. Konstitucija Kinijoje atsirado kaip valstybės kaitos politinis instrumentas, bandytas taikyti XX a. pradžioje, ir iš pradžių buvo perimtas iš Vakarų teisinės politinės kultūros, vėliau konstitucijos idėjos buvo perimtos iš sovietinės konstitucijos tradicijos. Taigi Kinijos konstitucijos idėjos, paveiktos didelių politinių pokyčių, stokoja vientisumo.

Kinijos konstitucinės raidos ypatumams didelę įtaka padarė ir šiuo metu tebedaro socialistinių valstybių, ypač Sovietų Sąjungos, kurios politinė ir teisinė sistema buvo kopijuojama ne vieną XX a. dešimtmetį, konstitucijų tradicija. Kinijos Liaudies Respublikos, paskelbtos 1949 m., teisei didelę įtaką darė sovietinė teisė, kurios kodeksai ir Sovietų Sąjungos 1936 m. konstitucija buvo kopijuojami iki aštuntojo dešimtmečio pradžios.[501] 1997 m. grąžinus Kinijai Honkongą, jo teisinė sistema, besiremianti bendrosios teisės principais, taip pat veikė Kinijos teisės tradiciją, nors Honkongas, išskyrus konstituciją, tebeturi savarankišką teisės sistemą. Tai lemia Kinijos teisinei sistemai būdingą partikuliarizmą.

Nors Kinijos teisės raidai sovietinės teisinės politinės sistemos žlugimas padarė įtaką, tačiau jos atgarsius galime aptikti ir analizuodami šiuolaikinę Kinijos Konstituciją. Ji buvo priimta 1982 m. ir su pakeitimais tebegalioja. Ypač didelė Sovietų Sąjungos 1936 m. konstitucijos įtaka šiuolaikinei Kinijos Konstitucijai. Nors kai kurios Kinijos Konstitucijos pataisos, ypač teiginiai, kad Kinija – socialistinė teisinė valstybė, socialistinės rinkos ekonomikos deklaravimas (šiuo metu Kinija yra Pasaulio prekybos organi-

[501] Zhenmin Wang. The developing rule of law in China / Harvard Asia Quarterly, 2000.

zacijos narė), privačios nuosavybės apsauga liudija ir vėl stiprėjančią Vakarų konstitucijų idėjų įtaką. Ilgametė sovietinės teisės koncepcijos ir maoistinių idėjų įtaka lėmė ir konstitucijos, kaip ideologinio instrumento, suvokimą. Galime abejoti, ar ir dabar, XXI a. pradžioje, Kinijoje konstitucija, kaip valstybės aukščiausios teisinės galios aktas, vaidina tą patį vaidmenį kaip ir kitose šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse. Nors dideli pokyčiai ekonomikoje ir socialinėje sistemoje, be abejo, keičia ir Kinijos teisinę sistemą, kai kuriose srityse atitolindami ją nuo tiesioginės komunistinės maoistinės ideologijos įtakos.

Kinijos teisinė sistema nėra vienalytė, nes Honkongas, Makao turi didelę autonomiją ne tik valdymo, bet ir teisės srityje. Daug problemų kelia šių teisės sistemų nesuderinamumas su Kinijos Konstitucijoje deklaruojamais principais. Išlieka ir Taivanio problema, kurį Kinija traktuoja kaip savo teritorinę administracinę dalį, tačiau Taivanis kol kas nėra Kinijos jurisdikcijoje ir ten tebegalioja (su pakeitimais) 1946 m. priimta Konstitucija.

Pagrindiniais šiuolaikinės Kinijos konstitucinės teisės šaltiniais laikytina Konstitucija, turinti aukščiausią teisinę galią, organiniai (pavyzdžiui, Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo, Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo deputatų ir kt.) įstatymai. Ypač svarbų vaidmenį vaidina rinkimų (pavyzdžiui, Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo rinkimų) ir kiti (pavyzdžiui, Pilietybės) įstatymai. Konstitucinės teisės šaltiniais laikytini ir pagrindiniai specialiųjų administracinių regionų (Hon Kongo, Makao), taip pat regioninės nacionalinės autonomijas reglamentuojantys įstatymai, tarptautinės sutartys[502].

II

Kinijos konstitucijų istorinė raida. Kinijai istoriškai būdingas didelis biurokratinis aparatas ir jo įtaka valdymo formai. Būdama didelė teritorijos ir gyventojų (šiuo metu Kinijoje gyvena daugiau nei milijardas trys šimtai tūkstančių gyventojų) požiūriu valstybė Kinija visais amžiais ypač daug dėmesio skyrė biurokratijai. Kinijos valstybingumo istorijoje ypač išskiriamas imperatoriaus vaidmuo. Imperatorius, įžengdamas į sostą, skelbdavo manifestą, kuriame buvo ir tokie žodžiai: Imperijos valdymas Dangaus ir mano protėvių valia yra pavestas man, ir aš žiūriu į mano liaudies ir valdininkų laimę kaip į savo nuosavą.[503]

[502] Outlines of the legal system of the People's Republic of China. Editor in chief Zhang Fusen. Associated editor – Hu Zejun. 2004. P. 3.

[503] Kitaiskie manifesti // Vostochnoe obozrenie. 1887. No 19. P. 6.

Skirtingai negu Japonijoje, kurioje konstitucinės reformos prasidėjo dar XIX a., Kiniją pradėti reformas privertė tik XX a. pradžioje pralaimėjimas karuose su Europos valstybėmis ir Japonija bei liaudies sukilimai. Šie įvykiai paskatino valstybės valdymo permainas. Pasiruošti reformoms buvo įsteigta ir į Europą studijuoti konstitucinės patirties pasiųsta speciali komisija. 1906 m. rugpjūčio 20 d. imperatorius paskelbė įsaką, kuriame buvo skelbiama apie būsimo konstitucinio valdymo įvedimą. Šis aktas laikytinas Kinijos konstitucijų istorijos pradžia. Vėliau paskelbta daug imperatoriaus įsakų, skirtų įsteigti konstitucines institucijas, tarp jų ir Konstitucinius rūmus (parlamentą). Per devynerius metus buvo planuojama įvykdyti konstitucinę reformą ir sukurti valstybės valdymo sistemą, kurioje valstybės valdžia priklausytų imperatoriui, o parlamentas vaidintų patariamąjį vaidmenį. Prieš sušaukiant parlamentą, kaip patariamoji institucija buvo įsteigti Konstituciniai rūmai. Pusė iš 300 narių buvo aukštuomenė ir valdantysis elitas, tarp jų ir kilmingieji imperatoriaus giminaičiai. Tačiau net ir valdantysis elitas buvo nepatenkintas valdymo sistema ir reikalavo greičiau baigti pereinamąjį laikotarpį ir sušaukti parlamentą. Šių konstitucinių reformų tikslas vertintinas kaip bandymas konstitucinėmis reformomis iš esmės išsaugoti nusistovėjusią valdymo sistemą, išlaikyti valstybės valdymo svertus imperatoriaus ir jo valdininkų rankose.

Tačiau planuotas konstitucines reformas nebuvo lemta įvykdyti, nes Kinijoje 1911 m. prasidėjo sukilimas, kuris peraugo į revoliuciją. 1912 m. imperatorienė išleido nemažai įsakų, kuriuose buvo pritarta konstitucinės respublikos valdymo formai, nurodyta, kokiomis sąlygomis Daicino dinastija atsisako sosto, ir kt. 1912 m. buvo įtvirtintas Prezidento institutas ir kovo 10 d. paskelbtas Kinijos Respublikos Prezidentas, o kovo 11 d. Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas priėmė Konstituciją, pagal kurią Kinija turėjo tapti parlamentine respublika. Ši Konstitucija siekė įtvirtinti Kinijos valdymo formą pagal Europos valstybių patirtį, tačiau tam nebuvo pakankamo pritarimo ir po audringų politinių įvykių 1914 m. gegužės 1 d. buvo paskelbta nauja Konstitucija. Pagal šią Konstituciją, atsižvelgiant į JAV Konstitucijos patirtį, Prezidento rankose buvo sutelkti ypač dideli įgaliojimai. Siekiant sutelkti valdymą vienose rankose tuo metu Kinijoje buvo netgi bandoma atkurti monarchiją ir pasiskelbti imperatoriumi. 1923 m. spalio 10 d. buvo priimta nauja Konstitucija. Ji, kaip ir ankstesniosios, buvo paveikta Vakarų valstybių konstitucijų. Prezidento valdžia išlieka stipri, šioje Konstitucijoje atsiranda kai kurių naujų skyrių, skirtų įstatymų leidybai, finansams, vietos valdymui ir kt.

Dvidešimtojo dešimtmečio pabaigoje tarp Kinijos komunistų, kuriems didelę įtaką darė sovietų bolševikai, ir Gomindano partijos kilo pilietinis

karas, kuris truko beveik 20 metų. Kinijos teritorijoje, kur įtaką turėjo Gomindano partija, įsigaliojo 1931 m. laikinoji Konstitucija. Pagal šią Konstituciją valdžia buvo sutelkta Gomindano partijoje, nes buvo nustatyta, kad Nacionalinio susirinkimo vaidmenį atliks Gomindano nacionalinis kongresas. Tokia padėtis turėjo išsilaikyti iki 1935 m., kai turėjo būti sušauktas Nacionalinis susirinkimas ir priimta nauja konstitucija, tačiau šios idėjos nebuvo įgyvendintos.

1946 m. ir vėl kilo pilietinis karas tarp Kinijos komunistų ir Gomindano šalininkų. Komunistams vadovavo Mao Zedongas, o Gomindanui – Čan Kaiši. 1946 m. lapkričio 12 d. Nacionalinis susirinkimas priėmė naują Konstituciją. Tačiau pilietiniame kare nugalėjo komunistai, šios partijos valdžia buvo įtvirtinta kontinentinėje Kinijoje ir 1949 m. spalio 1 d. paskelbta Kinijos Liaudies Respublika. Kinijos Liaudies Respublikos Konstitucijos vaidmenį atliko Liaudies politinės konsultacinės tarybos bendroji programa, joje buvo įtvirtinta komunistų partijos diktatūra. Bendrojoje programoje buvo skelbiama naujosios demokratijos valstybė, liaudies diktatūra vadovaujant proletariatui, darbininkų ir valstiečių sąjunga. 1946 m. Konstitucija (su vėlesniais pakeitimais) liko galioti tik Taivanio saloje. Čia ji tebegalioja ir dabar.

1954 m. rugsėjo 20 d. Kinijos Liaudies Respublikoje buvo priimta nauja Konstitucija. Joje buvo deklaruojamas tikslas – sukurti socialistinę visuomenę. Didelę įtaką Kinijos Liaudies Respublikos politinei sistemai turėjo vadinamoji „didžiojo šuolio“ politika, paskelbta 1958 m. Jos siekis buvo kuo greičiau sukurti socializmą ir kuo greičiau „pereiti prie komunizmo“. Įgyvendinant šią politiką kilo represijų banga, didelis ekonomikos nuosmukis, dalis komunistų partijos narių buvo nepatenkinti tokia politika, susidarė rimta opozicija Mao Zedongo valdymui. Kai kurie šaltiniai teigia, kad „didžiojo šuolio“ metu žuvo 20–30 mln. Kinijos gyventojų. Siekdamas sunaikinti pasipriešinimą Mao Zedongas šeštojo dešimtmečio pradžioje paskelbė „didžiąją kultūrinę revoliuciją“, kuri sukėlė dar didesnes masines represijas ir pagilino ekonominę, socialinę ir politinę krizę. Kultūrinės revoliucijos idėjos atsispindėjo 1975 m. Konstitucijoje. Ji, palyginti su 1954 m. Konstitucija, labai sutrumpėjo – iš 106 straipsnių teliko 30, neliko skyriaus, skirto piliečių teisėms ir pareigoms. Konstitucija atspindėjo maoistines visuomenės sukūrimo idėjas, joje buvo įtvirtinta, kad socialistinėje visuomenėje egzistuoja klasės ir nuolatinė klasių kova ir kt.

1976 m. mirus Mao Zedongui, pradėti koreguoti kai kurie maoistinės politikos ir marksizmo-leninizmo postulatai, įtvirtinti 1975 m. Konstitucijoje. 1978 m. buvo priimta nauja Konstitucija. Šioje Konstitucijoje buvo atsi-

sakyta dalies 1975 m. Konstitucijos teiginių ir pabandyta grįžti prie 1954 m. Konstitucijos nuostatų.

Naujoji ekonomikos politika, kurią pradėjo vykdyti naujasis Kinijos komunistų partijos vadovas Den Siaopinas, neišvengiamai turėjo koreguoti konstitucines, ypač ekonomines, nuostatas. Šiuos pokyčius atspindėjo konstitucinė raida. Tai turėjo įtakos ir 1982 m. priimtai Konstitucijai. Ekonominės socialinės politikos lėmė ir reikšmingas šios Konstitucijos 1988, 1993, 1999 ir 2004 m. pataisas.

III

1982 m. Kinijos Konstitucijos bruožai. Dabar galiojanti Kinijos Konstitucija buvo paskelbta 1982 m. gruodžio 4 d. Kinijos liaudies atstovų nacionaliniame susirinkime. Kinijos 1982 m. Konstitucija priskirtina socialistinių konstitucijų grupei. Tik nedaugelis valstybių šiuo metu turi socialistines konstitucijas: pavyzdžiui, Kuba (1976 m. Konstitucija su vėlesniais pakeitimais), Šiaurės Korėja (1972 m. Konstitucija su vėlesniais pakeitimais). Kinijos 1982 m. Konstitucijoje ir jos pataisose atsispindi ir ankstesniųjų Kinijos konstitucijų (1978 m., 1954 m.) idėjos ir naujos politikos nuostatos, kurios ypač ryškiai įgyvendinamos ekonomikoje. Ši Konstitucija perėmė ir kai kurias 1936 m. Sovietų Rusijos konstitucijos nuostatas. Joje, kaip ir sovietinėse konstitucijose, įtvirtintas autoritarinis režimas, vienos partijos diktatūra.

Konstitucija pagal Kinijos teisės doktriną yra aukščiausios teisinės galios aktas, pagrindinis įstatymas, valstybės aukščiausiosios valdžios simbolis, jos galia tiesiogiai sietina su tautos suvereniomis galiomis.[504] Tačiau kaip ir daugelis socialistinių konstitucijų, Kinijos 1982 m. Konstitucija vertintina kaip deklaratyvi, jos nuostatos retai tiesiogiai taikomos, o žmogaus teisių garantijos neparemtos realiais jų apsaugos mechanizmais. J.-E. Lane pažymėdamas, kad atotrūkis tarp kodifikuotos ir realios konstitucijos iš tikrųjų yra kiekvienoje valstybėje, pabrėžia, kad diktatūrose ir autoritarinėse valstybėse skirtumas tarp formaliosios ir realiosios konstitucijos paprastai yra milžiniškas. Tokias konstitucijas jis įvardija kaip kamufliažines[505].

[504] Outlines of the legal system of the People's Republic of China. Editor in chief Zhang Fusen, Associated editor – Hu Zejun. 2004. P. 3.

[505] Lane J.-E. Konstitucija ir politikos teorija (iš anglų kalbos vertė Egidijus Kūris). – Kaunas, 2003. P. 130–131.

Kinijoje nėra konstitucinės kontrolės mechanizmo, teismai negali teisės aktų paskelbti nekonstituciniais, teisė aiškinti konstituciją suteikta Kinijos liaudies atstovų nacionaliniam susirinkimui ir jo nuolatiniam komitetui. Kinijos Aukščiausiasis Teismas yra atskaitingas Kinijos nacionaliniam liaudies atstovų susirinkimui ir tokios teisės neturi. Tačiau vis dėlto dabartiniu metu ryškėja Kinijos Aukščiausiojo Teismo pastangos prisiimti ir konstitucijos interpretavimo funkcijas – Kinijos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. sprendime dėl asmens teisių gauti išsilavinimą, teisės būti įrašytam į mokyklos mokinių sąrašą pažeidimo buvo sprendžiamas klausimas, susijęs su Kinijos Konstitucijos 46 straipsnyje garantuojama teise gauti išsilavinimą. Aukščiausiasis Teismas šiame sprendime, pripažinęs asmens teisę gauti išsilavinimą konstitucijos ginama teise, nors ir nepateikdamas argumentų, nurodė, kad Kinijos teismai gali apginti asmens teises tiesiogiai vadovaudamiesi konstitucija[506].

1982 m. Kinijos Konstitucija susideda iš preambulės, keturių skyrių (bendrieji principai, pagrindinės piliečių teisės ir pareigos, valstybės sandara, valstybės vėliava ir valstybės simboliai) ir 138 straipsnių.[507] Pagal reguliavimo apimtį Kinijos 1982 m. Konstitucija gali būti vertinama kaip plataus reguliavimo, joje reglamentuojami ne tik valstybės valdymo klausimai, bet ir socialinė politika, bandomos formuluoti ir žmogaus teisių nuostatos. Ypač plati Konstitucijos preambulė, kurioje deklaruojami valstybės tikslai, įvardijami politinės sistemos bruožai.

Pagal keitimo tvarką Kinijos 1982 m. Konstitucija galėtų būti priskirta lanksčioms, ne itin sunkiai keičiamoms konstitucijoms. Konstitucijos keitimui skirtas 64 straipsnis. Konstitucija gali būti keičiama Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinio komiteto ar ne mažiau kaip 1/5 Nacionalinio susirinkimo deputatų iniciatyva. Tokį siūlymą turi palaikyti ne mažiau kaip 2/3 Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo narių.

Konstitucija buvo keičiama ir papildoma 1988, 1993, 1999 ir 2004 m. 1993 m. buvo keičiama ir papildoma preambulė, 7, 8, 15, 16, 17, 42, 98 Konstitucijos straipsniai.[508] Ypač reikšmingos 1999 m. Konstitucijos pataisos. Konstitucijos 5 straipsnyje buvo įrašyta, kad Kinija – socialistinė teisinė valstybė; įtvirtinta nuosavybės formų įvairovė, iki pakeitimo Konstitucijoje

[506] Dorf M. C. What a Chinese height Discrimination Case Says About Chinese (and American) Constitutional Law // http:// www.writ.news.findlaw.com/

[507] China Constitution, http://www.oefre.unibe.ch/law; Outlines of the Constitution of the People's Republic of China. Editor in chief Zhang Fusen, Associated editor – Hu Zejun. 2004. P. 117–162.

[508] Outlines of the Constitution of the People's Republic of China. Editor in chief Zhang Fusen, Associated editor – Hu Zejun. 2004. P. 167–187.

kaip Kinijos ekonominės sistemos pagrindas buvo įtvirtinta socialistinė nuosavybė. Reikšminga ir 2004 m. pataisa, susijusi su Konstitucijos 33 straipsnio pataisa, įtvirtinusia, kad valstybė gerbia ir saugo žmogaus teises, ir su Konstitucijos 13 straipsnio pataisa, skelbiančia privačios nuosavybės apsaugą. Taigi Konstitucijos pataisomis bandoma švelninti Konstitucijos socialistinę autoritarinę prigimtį, perimti kai kurias tradicines Vakarų demokratinių konstitucijų nuostatas. Tokia tendencija, skatinama ekonomikos vystymosi, turėtų išlikti ir ateityje, jei politiniai įvykiai nesulėtins ar iš esmės nepaneigs demokratinių reformų.

1. 1982 m. Kinijos konstitucijos preambulė – valstybės tikslų formulavimas. Kinijos konstitucijos preambulė išsiskiria savo didele apimtimi ir politinės deklaracijos nuostatomis, būdingomis socialistinėms nedemokratinėms valstybėms. Daugelis jos nuostatų turėtų būti vertinamos kaip deklaratyvios, praktikoje neįgyvendinamos.

Konstitucijos preambulėje nurodoma, kad Konstitucija teisine forma įtvirtina Kinijos liaudies pasiekimus, nustato valstybės pagrindus ir tikslus. Preambulėje pabrėžiama, kad Konstitucija yra fundamentinė teisė ir turi aukščiausiąją teisinę galią. Visų tautybių žmonės, valstybės institucijos, armija, politinės partijos, visuomeninės ir kitos organizacijos turi vykdyti Konstitucijos kaip pagrindinės normos reikalavimus, jie turi jos pagarbiai laikytis ir užtikrinti jos įgyvendinimą.

1982 m. Konstitucijos preambulė ypač plati, joje trumpai minimi Kinijos Liaudies Respublikos istoriniai laimėjimai, jos lyderiai, numatomi valstybės raidos tikslai. Preambulėje daug ideologinių nuostatų, būdingų sovietinei socialistinių konstitucijų tradicijai. Ypač daug socialistinės maoistinės ideologijos, pavyzdžiui, skelbiama, kad Kinijoje įtvirtinama „demokratinė liaudies diktatūra“ (šio termino atsiradimas priskirtinas Mao Zedongo idėjoms), kuriai vadovauja dirbančiųjų klasė – darbininkai ir valstiečiai, kurie ir įgyvendina proletariato diktatūrą (proletariato diktatūros idėjos įtvirtinimas Konstitucijoje vertintinas kaip Sovietų Sąjungos 1936 m. konstitucijos ir kitų sovietinių konstitucijų įtaka). Preambulėje deklaruojamas eksploatatorių klasės eliminavimas, tačiau nurodoma, kad Kinijoje klasių struktūra ilgam išliks. Preambulėje atsispindi Mao Zedongo idėjos apie visuomenės padalijimą į „liaudį“ ir „priešus“. „Liaudžiai“ Mao Zedongas priskyrė visuomenės klases ir sluoksnius, kurie palaiko socializmo sukūrimą, o „priešams“ – visus tuos, kas priešinasi šiam tikslui[509]. Preambulėje įtvirtinamas komunistų, kurie vadovaujasi marksizmo-leninizmo ir Mao Zedon-

[509] Mao Dzedun. K voprosu o pravilnom razrešenii protivorečii vnutri naroda. – Moskva, 1957. S. 3.

go idėjomis, vadovaujantis vaidmuo (tokios nuostatos taip pat primena sovietines konstitucijų tradicijas). Konstitucijoje formuluojamos Kinijos socializmo, o Konstitucijos preambulėje minimos ir Den Siaopino idėjos.

Kinijos Konstitucijos preambulėje deklaruojamos ir valstybės vystymosi perspektyvos, nurodomas socialistinės modernizacijos siekis, minimi asmenys, turėję įtakos Kinijos socialistinei komunistinei istorijai – Sun Jatsenas, Mao Zedongas, Den Siaopinas. Toks atskirų veikėjų minėjimas konstitucijose – gan retas bruožas, būdingas tik kelioms socialistinėms konstitucijoms, pavyzdžiui, Kubos ir Vietnamo.

Tačiau ne tik preambulėje, bet ir kituose Konstitucijos straipsniuose atsispindi ideologinės nuostatos, kurios laipsniškai, veikiamos spartaus šalies rinkos ekonomikos vystimosi, kinta ir „švelnėja“, pavyzdžiui, Konstitucijos 28 straipsnis 1999 m. buvo pakeistas ir dabar vietoj termino „kontrrevoliucinė veikla“ vartojamas terminas – „nusikalstama veika“.

Vis dėlto preambulėje atsispindi ir tam tikri Kinijos visuomenės pokyčiai, nebūdingi ortodoksiniam socializmui, susiję su dideliais šiuolaikinės Kinijos ekonomikos laimėjimais ir valstybės socialiniais pokyčiais. Kaip šalies ekonomikos siekis deklaruojama socialistinė rinkos ekonomika; nurodoma, kad socializmo statyboje dalyvauja ne tik darbininkai ir valstiečiai, bet ir intelektualai; kalbama apie patriotinį frontą, kuriame, be komunistų partijos, dalyvauja ir kiti demokratiniai susivienijimai, kitos demokratinės partijos. Kinijoje, be komunistų partijos, egzistuoja dar aštuonios Kinijos mastu nedidelės partijos. Jos kartu vienija apie pusę milijono narių, o komunistų partijoje yra daugiau nei 63 milijonai narių. Šios partijos nevaidina reikšmingo vaidmens Kinijos politiniame gyvenime.

Preambulėje nurodytos ir užsienio politikos gairės, pasipriešinimas imperializmui, hegemonizmui ir kolonializmui, taikos ir žmogiškosios pažangos siekis ir kt.

2. Valstybės formos bruožai. Kinijos valstybės formos bruožai atsispindi bendrųjų nuostatų skirsnyje ir kituose Konstitucijos straipsniuose. Kinijos valstybės forma gali būti apibrėžta pagal valdymo formą – socialistinė (liaudies demokratinės diktatūros) respublika; pagal sandarą – sudėtinė unitarinė; pagal valdymo režimą – autoritarinė. Konstitucijos 3 straipsnyje numatyta, kad valstybės organai formuojami demokratinio socializmo principais: Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas ir vietiniai liaudies atstovų susirinkimai renkami demokratiniuose[510] rinkimuose ir yra atskaitingi liaudžiai; vykdomoji valdžia, teisminės institucijos, prokuratūra

[510] Nacionalinis liaudies susrinkimas nerenkamas demokratiniuose tiesioginiuose rinkimuose, į jį renka vietinių liaudies susirinkimų nariai.

yra „kuriami“ liaudies ir jai atskaitingi. Centrinės ir vietos valdžios santykius apibūdinant deklaruojama, kad vietiniai valdžios organai veikia turėdami visišką iniciatyvą, tačiau jiems vadovauja centriniai organai.

Priėmus 1999 m. Konstitucijos pataisas, jos 5 straipsnyje skelbiamas socialistinės teisinės valstybės principas. Tokio principo įrašymas į Konstituciją vertintinas kaip Kinijos politinės sistemos ypatumas, tačiau nesant kitų teisinės valstybės bruožų – valdžių padalijimo, realios žmogaus teisių apsaugos ir kt., vertintinas kaip deklaratyvus, nors ir atspindintis galimas Kinijos valstybės valdymo sistemos reformos tendencijas.

Kiniją pagal valstybės sandarą galėtume įvardyti kaip sudėtinę unitarinę, kadangi valstybė ne tik suskirstyta į administracinius vienetus – provincijas ir didžiųjų miestų municipalitetus, bet į jos sudėtį įeina ir du specialieji administraciniai regionai, kurie turi savarankišką savivaldos (valdymo) sistemą.

Specialieji administraciniai regionai turi palyginti nemažai autonomijos savivaldos galių, jų teisinį režimą apibūdina Kinijos doktrina – „viena valstybė – dvi sistemos“. Šie administraciniai vienetai yra tiesiogiai pavaldūs Kinijos vyriausybei, juose kol kas (kaip nustatyta jų teisinę padėtį reglamentuojančiuose įstatymuose – 50 metų laikotarpiu) nesiekiama „kurti socialistinės sistemos“. Tokį šių regionų ypatumą apibūdina istorinės politinės aplinkybės, nes Honkongas ilgą laiką buvo Didžiosios Britanijos, Makao – Portugalijos kolonija. Jų specialų statusą apibūdina ne Konstitucija, bet specialūs įstatymai (Honkongui skirtas įstatymas buvo priimtas 1990 m., Makao – 1993 m.).

Kinija yra suskirstyta į 22 provincijas, tačiau Kinijos valdžia pretenduoja ir į vadinamąją 23-ią provinciją – Taivanį – Kinijos respubliką, kuri, kaip minėta, šiuo metu yra nepriklausoma, joje veikia su pakeitimais 1946 m. Kinijos Konstitucija.

Kinijoje, be provincijų, yra ir 5 autonominiai regionai, kuriuose gyvena tautinės mažumos. Kinijoje taip pat išskiriami 4 didžiųjų miestų municipalitetai.

Kinijos politinis režimas apibūdinamas kaip autoritarinis: nors Konstitucijoje ir deklaruojamos kai kurios žmogaus teisės, tačiau trūksta realių jų garantijų, teisminės kontrolės. Deklaruojamos politinės teisės neužtikrina realaus ir laisvo visuomenės dalyvavo valdant savo šalį, nėra laisvų demokratinių rinkimų, valstybės institucijos persekioja disidentus, Baudžiamasis kodeksas numato daug nusikaltimų, „kenkiančių“ valstybės santvarkai, už daugelį politinių ir ekonominių nusikaltimų numatyta ir plačiai taikoma mirties bausmė ir kt.

3. Iinstitucijos, įgyvendinančios valstybės valdžią. Analizuodami Kinijos valdžios institucijų sistemą, negalėtume jos tirti pagal tradicinę Vakarų demokratinių valstybės valdžių schemą. Kinijos Konstitucija išskiria „aukščiausiąją valstybės valdžią“ – Kinijos liaudies atstovų nacionalinį susirinkimą (dalis jo įgaliojimų tenka ir jo nuolatiniam komitetui) ir „aukščiausiąją vykdomąją valdžią“ – vyriausybę (Valstybės taryba). Konstitucija įvardija ir Prezidento instituciją, kurios įgaliojimai yra susiję ir su įstatymų leidyba (jis juos promulguoja), ir su vykdomąja valdžia. Teismams Konstitucija nesuteikia teisminės valdžios įgaliojimų ir vertina juos tiesiog kaip „teisminius organus“, šalia jų išdėstydama ir prokuratūrą, taip pat turinčią „teisinius įgaliojimus“. Analizuojant Kinijos valstybės valdžios institucijų sistemą pagal 1982 m. Kinijos Konstitucijos nuostatas, galima išskirti ir specifinę instituciją – Centrinę karinę komisiją, kuriai priskirtos vadovavimo armijai funkcijos. Tačiau realią valstybės valdžią Kinijoje vykdo komunistų partija, valstybės aparatas (formalioji vyriausybė) ir Liaudies išlaisvinimo armija.

3.1. Kinijos komunistų partijos vaidmuo valstybės valdyme. Vertinant valstybės valdymo formos ypatumus reikėtų atkreipti dėmesį į išskirtinį Kinijos komunistų partijos vaidmenį, kuris atsiskleidžia vertinant visą politinę Kinijos sistemą, o ne tik konstitucijos nuostatas. Kai kurie autoriai pažymi, kad Kinijos komunistų partijos vaidmuo leidžia valstybės valdymo formą apibūdinti kaip partokratinę[511]. Kaip jau buvo minėta, Kinijoje egzistuoja ir kitos politinės partijos, tačiau jos nedalyvauja įgyvendinant valstybės valdžią ir negali būti vertinamos kaip opozicinės. Pavyzdžiui, partija Gomindano revoliucinis komitetas vienija apie 47 000, Kinijos demokratinė lyga – apie 117 000 narių. Visose tokiose partijose yra tik apie 500 000 narių, tuo tarpu komunistų partijoje, kaip jau minėjome, – apie 63 milijonus narių. Kinijoje leidžiama būti kelių partijų nariais – komunistų partijos ir kurios nors kitos, taigi net ir taip užtikrinama komunistų partijos kitų partijų kontrolė. Taigi Kinijos partinė sistema vertintina kaip vienpartinė.

Skirtingai nuo Sovietų Sąjungos komunistų partijos, kuri kontroliavo tiesiogiai valstybę ir jos valdymą, Kinijos komunistų partija įgyvendina savo valdžią per valstybės institucijas. Taigi nors komunistų partijos organai tiesiogiai nedalyvauja įgyvendinant valstybės valdžią, jie veikia per valstybės institucijas, kurios tik formaliai „nepriklauso“ partinei struktūrai. Komunistų partijos lyderiai užima pagrindinius postus valstybės institucijose, pavyzdžiui, Kinijos Prezidentas yra ir komunistų partijos generalinis sekretorius (svarbiausias komunistų partijos postas). Valstybės institucijose egzistuoja vadinamosios „vadovybės partinės grupės“, kurios ir įgyvendina parti-

[511] Konstitucionnoe pravo zarubežnych stran. 2000. S. 612.

jos politiką. Kinijoje, kaip ir buvusioje Sovietų Sąjungoje, egzistuoja praktika, kai sprendimai yra priimami valstybės valdžios organų kartu su komunistų partijos organais. Toks vadinamasis paralelinis valdymas paplitęs Kinijoje ir užtikrina dominuojantį komunistų partijos vaidmenį [512].

Pagal pakitusią Kinijos politinę doktriną, skirtingai nuo Sovietų Sąjungos, kurioje komunistų partija turėjo aukščiausią nepavaldžią teisei valdžią, nuo paskutinio XX a. dešimtmečio Kinijos komunistų partija formaliai yra pavaldi teisei, pripažįsta valstybės institucijų valdžią ir konstitucijos viršenybę. Komunistų partijos struktūra primena Sovietų Sąjungos komunistų partijos struktūrą. Aukščiausioji valdžia komunistų partijoje priklauso Nacionaliniam komunistų partijos kongresui, kuris šaukiamas kas penkeri metai, pagrindinės partijos institucijos – Politbiuro vykdomasis komitetas, Politbiuras (į jį įeina 22 nariai), sekretoriatas, centrinė patarėjų komisija, centrinė karinė komisija, drausminė inspekcija ir kt. Centrinė karinė komisija savo sudėtimi sutampa su konstitucijoje minima Centrine karine taryba. Tai užtikrina komunistų partijos karinių pajėgų kontrolę.

Kinijoje egzistuoja ir vadinamosios visuomeninės organizacijos, glaudžiai susijusios su komunistų partija, pavyzdžiui, Kinijos komunistinio jaunimo sąjunga, Kinijos profesinių organizacijų federacija ir kt., kurios iš tikrųjų nedalyvauja įgyvendinant valstybės valdžią. Kinijos valdžia kontroliuoja ir religines organizacijas. Kinija yra polikonfesinė valstybė, veikia 8 religinės organizacijos, tačiau jų veiklą kontroliuoja ir prižiūri valstybės institucijos.

Kai kurie autoriai pažymi, kad Kinijos politinėje sistemoje susipina formalios ir neformalios institucijos, pavyzdžiui, formaliai neegzistuojanti senųjų partijos narių, kurie yra vyresni nei kad 80 ar net 90 metų, taryba, kurią sudaro mažiau nei 10 įtakingų, bet formaliai jokių partinių ar valstybės postų neužimančių narių, į kurių nuomonę atsižvelgiama priimant svarbius valstybei sprendimus [513].

3.2. Aukščiausiosios valstybės valdžios organas – Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas. Konstitucijos 57 straipsnis numato, kad Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas yra aukščiausiąją valstybės valdžią įgyvendinanti institucija. Jis nėra nuolat veikianti institucija ir susirenka tik į dvi trumpas kasmetines sesijas. Tik Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo sudaromas jo Nuolatinis komitetas yra nuolat veikiantis organas. Tačiau Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas (ir jo Nuolatinis komitetas) aukščiausiuoju valstybės valdžios organu gali

[512] Konstitucionnoe pravo zarubežnych stran. 2000. S. 613.
[513] Konstitucionnoe (gosudarstvennoje) pravo zarubežnych stran. Moskva, 2001. T. 4. S. 297.

būti laikomas tik formaliai, kadangi iš tikrųjų valstybės valdžios įgaliojimai yra sutelkti komunistų partijos, kuri daro įtaką Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo sudėčiai ir jo sprendimams, institucijose. Nors ir veikiama komunistų partijos, ši institucija šiuo metu bando kai kuriuos įgaliojimus įgyvendinti savarankiškai ir nebebūti tik simboline „balsavimo įstaiga“. Ir nors dažnai teigiama, kad Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas niekada neatmetė komunistų partijos siūlomų projektų, tačiau 1993 m. buvo nepritarta komunistų partijos siūlymui papildyti Konstituciją nuostata, kad nevyriausybinės organizacijos, tarp jų ir komunistų partija, neturi teisės inicijuoti įstatymų projektų. Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas turi daug įgaliojimų skiriant įvairius pareigūnus, tvirtina įvairias ataskaitas ir dabar nebekelia nuostabos tai, kad kartais balsuojant pritaria mažiau nei 70 proc. balsuojančiųjų.

Konstitucijos 58 straipsnyje numatyta, kad ir Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas, ir jo Nuolatinis komitetas yra aukščiausieji įstatymų leidybos organai. Nors Konstitucijoje bandoma atriboti Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo ir jo Nuolatinio komiteto funkcijas (Konstitucijos 62 ir 67 straipsniai), tačiau įstatymų leidyboje jų įgaliojimai beveik tapatūs. Vis dėlto Konstitucijos 69 straipsnyje numatyta, kad Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinis komitetas yra atskaitingas Kinijos liaudies atstovų nacionaliniam susirinkimui.

Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas susideda iš beveik 3000 deputatų (narių) ir formuojamas 5 metų laikotarpiui. Deputatai yra renkami netiesiogiai, formaliai renkami provincijų, autonominių regionų ir 4 municipalitetų, specialiųjų administracinių regionų liaudies susirinkimų bei karinių pajėgų renkamų deputatų penkeriems metams. Konstitucijos 77 straipsnyje įtvirtintas deputatų imperatyvaus mandato principas, paprastai būdingas tik nedemokratiniams režimams. Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo deputatai gali būti atšaukiami. Konstitucijos 74 straipsnyje įtvirtintas imuniteto principas, kad deputatai dėl savo veiklos negali būti persekiojami, numatytos specialios sąlygos, kurioms esant jie galėtų būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Konstitucijos 75 straipsnyje įtvirtintas deputatų indemniteto principas. Nacionalinio susirinkimo deputatai nėra profesionalūs parlamentarai, jie susirenka ir vykdo savo pareigas sesijų metu.

Nacionalinis susirinkimas dirba sesijomis ir renkasi du kartus per metus maždaug dviejų savaičių laikotarpiui. Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo įstatymų leidybą reglamentuoja 1982 m. organinis įstatymas ir 1989 m. priimtas reglamentas.

Konstitucijos 62 straipsnyje išdėstyta Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo kompetencija. Ją galėtume suskirstyti į tokias įgaliojimų sritis: konstitucijos keitimas ir konstitucijos įgyvendinimo priežiūra; įstatymų leidyba: pagrindinių įstatymų: baudžiamųjų, civilinių, įstatymų, susijusių su valstybės valdymu, priėmimas ir keitimas; aukščiausiųjų valstybės pareigūnų skyrimas: Kinijos Liaudies Respublikos Prezidento ir viceprezidento rinkimai; vyriausybės formavimas: Prezidento teikimu pritarimas ministro pirmininko kandidatūrai, Ministro Pirmininko siūlymu ministrų ir kai kurių kitų pareigūnų skyrimas; kitų aukščiausiųjų pareigūnų skyrimas: Centrinės karinės komisijos primininko ir kai kurių kitų valstybės institucijų vadovų rinkimas; teisminių ir prokuratūros institucijų vadovų skyrimas: Aukščiausiojo Teismo pirmininko rinkimai, generalinio prokuroro rinkimai; ekonomikos klausimų sprendimas: pritarimas nacionaliniam ekonominio ir socialinio vystymosi planui ir jo įgyvendinimo priežiūra; valstybės biudžeto svarstymas, pritarimas ir jo įgyvendinimo priežiūra; valstybės administracinio suskirstymo klausimų sprendimas: pritarimas provincijų, autonominių regionų, municipalitetų steigimui; specialių administracinių regionų steigimui; užsienio politika: karo ir taikos klausimų sprendimas.

Kaip įgaliojimus, susijusius su Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo ir jo Nuolatinio komiteto kompetencijos santykiu, galėtume išskirti Konstitucijos 62 straipsnyje numatytą Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo teisę pritarti ar anuliuoti Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinio komiteto sprendimus, tačiau tai daugiau vertintini kaip formalūs įgaliojimai, kadangi daugelį įstatymų leidybos funkcijų iš esmės įgyvendina Nuolatinis komitetas. Kaip jau minėjome, Nacionalinis susirinkimas renkasi labai retai, dvi metinės sesijos vyksta tik keletą savaičių.

Konstitucijos 63 straipsnyje numatyti Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo įgaliojimai atleisti iš pareigų Prezidentą, viceprezidentą, Ministrą Pirmininką, ministrus ir kitus pareigūnus. Tokius sprendimus susirinkimas priima balsų dauguma.

Konstitucijos 62 straipsnyje nurodyti Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo įgaliojimai nėra baigtiniai. Ši institucija gali spręsti ir kitus, aukščiausiajam valstybės valdžios organui spręstinus klausimus, vykdyti kitus įgaliojimus.

Įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina ir Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinis komitetas, kurio sprendimams, kaip nurodoma Konstitucijos 62 straipsnyje, pritarti ar juos panaikinti gali Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas. Įstatymų leidybos iniciatyvos teisę, kaip nurodoma Konstitucijos 72 straipsnyje, turi Kinijos liaudies atstovų

nacionalinio susirinkimo deputatai ir Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinio komiteto nariai. Įstatymai priimami Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo ar jo Nuolatinio komiteto narių balsų dauguma. Konstitucijos pataisoms priimti nustatyti papildomi reikalavimai. Kinijos liaudies Respublikos Prezidentas promulguoja įstatymus.

Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinį komitetą sudaro apie 150 narių. Juos renka Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas penkerių metų kadencijai. Renkamas ir jo pirmininkas bei 19 jo pavaduotojų. Pirmininkas ir jo pavaduotojai negali būti renkami į šias pareigas daugiau nei dviem kadencijoms iš eilės. Nuolatinio komiteto nariai negali eiti pareigų valstybės administracijoje, teismuose, prokuratūroje. Nuolatinis komitetas paprastai renkasi į posėdžius kas du mėnesiai. Komitetas yra atskaitingas Kinijos liaudies atstovų nacionaliniam susirinkimui. Tokia dualistinė įstatymų leidžiamųjų institucijų sistema primena sovietinių konstitucijų įstatymų leidybos modelį, kai taip pat egzistavo kelios įstatymų leidybos institucijos, tačiau jos realios valdžios neįgyvendino ir buvo priklausomos nuo partinės (komunistų partijos) valdžios.

Nuolatinio komiteto įgaliojimai galėtų būti suskirstyti į nuolatinius, kuriuos jis nuolat vykdo, ir laikinus, kuriuos jis vykdo tarp Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo sesijų, tačiau kadangi Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas renkasi labai retai, įgaliojimai laikiniesiems gali būti priskiriami santykinai.

Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinio komiteto įgaliojimai apibrėžti Konstitucijos 67 straipsnyje. Jie išdėstyti netgi detaliau nei Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo.

Kaip jau buvo minėta, pagal Konstitucijos 67 straipsnio nuostatas Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinis komitetas turi plačius įgaliojimus įstatymų leidyboje. Nuolatinis komitetas gali priimti ir keisti visus įstatymus, išskyrus tuos, kurie yra priskirti išimtinei Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo kompetencijai. Nuolatinis komitetas gali priimti ir dalines pataisas tų įstatymų, kurių priėmimas ir keitimas priklauso Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo kompetencijai. Tai daryti ji gali tik tuo atveju, jei tokie keitimai neprieštarautų keičiamų įstatymų principams. Šiai institucija priskirta ir daug kitų įgaliojimų, kurie kartais susipina su Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo įgaliojimais. Ne sesijų metu Nuolatinis komitetas iš esmės vykdo Nacionalinio susirinkimo funkcijas, pavyzdžiui, nagrinėja ir tvirtintina ekonominio socialinio vystymosi planus, valstybės biudžetą, pritaria (skiria) ministrų kandidatūroms, skiria diplomatinius atstovus užsienio valstybėse, priima sprendimus dėl tarptautinių sutarčių ratifikavimo ar denonsavimo ir kt. Nuolati-

nis komitetas turi savarankiškus įgaliojimus paskelbti nepaprastąją padėtį visoje valstybėje ar jos dalyje.

Nuolatinis komitetas vykdo ir savarankiškus įgaliojimus skiriant aukščiausius teismų ar prokuratūros pareigūnus: skiria ir atleidžia Aukščiausiojo Teismo primininko pavaduotojus ir kitus šio teismo teisėjus; Generalinio prokuroro pavaduotojus ir kitus generalinės prokuratūros prokurorus ir kt. Jis taip pat gali steigti valstybės apdovanojimus – valstybės medalius, garbės vardus ir juos teikti. Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinio komiteto įgaliojimų sąrašas nėra baigtinis, Konstitucijos 67 straipsnio 21 punkte nurodoma, kad Nuolatinis komitetas turi ir kitus įgaliojimus.

Kai kurie Nuolatinio komiteto narių įgaliojimai galėtų būti vertinami kaip paprastai priskiriami valstybės vadovo funkcijoms – sprendimo priėmimas dėl tarptautinių sutarčių ratifikavimo ar denonsavimo, Kinijos diplomatinių atstovų skyrimas ir atšaukimas, valstybės apdovanojimų steigimas ir skyrimas, malonės teisė ir kt.

Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas steigia ir kai kuriuos komitetus, pavyzdžiui, tautybių, mokslo, kultūros ir teisės, kurių veiklai taip pat vadovauja Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinis komitetas tuo metu, kai nėra Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo sesijos.

Vienas išskirtiniausių Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo nuolatinio komiteto įgaliojimų – teisė interpretuoti Konstituciją ir prižiūrėti, kaip ji įgyvendinama. Kinijos Konstitucijoje teisė aiškinti (interpretuoti) Konstituciją *expresis verbis* priskirta įstatymų leidybos institucijai. Nuolatiniam komitetui priskirta ir teisė pripažinti negaliojančiais (anuliuoti) Valstybės tarybos teisės aktus, jei jie prieštarauja Konstitucijai ar įstatymams. Komitetas taip pat turi teisę pripažinti negaliojančiais (anuliuoti) provincijų, specialiųjų regionų, municipalitetų valdžios institucijų teisės aktus, jei jie prieštarauja Konstitucijai, ar vykdomosios valdžios (Valstybės tarybos) teisės aktams. Taigi įstatymų leidyba ir įstatymų atitikties Konstitucijai kontrolės teisė yra sutelkta vienoje institucijoje[514].

Taigi Kinijos konstitucinė įstatymų leidybos valdžios sąranga nėra grindžiama valdžių padalijimo principu, Konstitucija neįtvirtina ir konstitucinės kontrolės sistemos. Dideli įgaliojimai yra suteikti vienai iš įstatymų leidybos institucijų, t. y. Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatiniam komitetui – įstatymų leidžiamajai institucijai, kuri, kaip jau

[514] Tačiau, kaip jau minėjome, Kinijos Aukščiausiasis Teismas bando taip pat prisiimti teisę aiškinti Konstituciją, nors tokie įgaliojimai jam Konstitucijos ir nėra suteikti (Michael C. Dorf. What a Chinese height Discrimination Case Says About Chinese and American) Constitutional Law // http://www.writ.news.findlaw.com/

minėjome, yra veikiama komunistų partijos. Konstitucija įtvirtina paralelinę įstatymų leidybos sistemą.

3.3. Prezidentas. Prezidento pareigybė, laikantis Vakarų valstybių tradicijos, Kinijoje buvo įsteigta priėmus 1982 m. Konstituciją. Prezidento institucijos istorinėmis ištakomis Kinijos konstitucinėje tradicijoje galime laikyti 1949–1954 m. egzistavusią Kinijos Liaudies Respublikos vyriausybės pirmininko pareigybę. Šias pareigas ėjo Mao Zedongas. 1954 m. buvo įsteigta Kinijos Liaudies Respublikos Pirmininko pareigybė. Kai šias pareigas ėjo 1954–1959 m. Mao Zedongas, jos buvo labai reikšmingos, tačiau kai jas ėjo Liu Šaogi (1959–1969 m.), jos jau nebebuvo tokios svarbios. Vėliau šias pareigas daugelį metų ėjo vicepirmininkas, pirmininkas nebuvo renkamas. 1975 m. minėtos pareigos buvo panaikintos, ir valstybės vadovo pareigas ėjo Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatinio komiteto pirmininkas. Nuo 1976 m. liepos iki 1978 m. kovo šias pareigas ėjo kolektyvinė institucija – 20 Nuolatinio komiteto vicepirmininkų. 1981 m. egzistavo ir Kinijos Liaudies Respublikos Garbės Prezidento pareigos. Ir tik priėmus naująją 1982 m. Konstituciją buvo įsteigtos Kinijos Liaudies Respublikos Prezidento kaip valstybės vadovo pareigos.

Valstybės vadovo, Prezidento, institutas yra įtvirtintas Konstitucijos trečiosios dalies antrajame skirsnyje. Konstitucijos 79 straipsnyje nurodoma, kad Prezidentą ir viceprezidentą renka Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas, jo įgaliojimų terminui (5 metams), tačiau šie rinkimai yra formalūs, nes renkama iš vieno kandidato. Konstitucijoje numatyta, kad Prezidentas negali eiti pareigų daugiau nei dvi kadencijas iš eilės. Prezidentu ar viceprezidentu gali būti renkamas asmuo, turintis rinkimų teisę ir ne jaunesnis nei 45 metų. Prezidento kandidatūrą siūlo Liaudies nacionalinio susirinkimo prezidiumas. Konstitucijos 80 straipsnyje apibrėžiami Prezidento įgaliojimai: Prezidentas įgyvendina Nacionalinio liaudies susirinkimo ir jo Nuolatinio komiteto sprendimus, promulguoja įstatymus, skiria ir atleidžia Ministrą Pirmininką, ministrus, su Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo ar jo Nuolatinio komiteto pritarimu teikia valstybės apdovanojimus, turi malonės teisę, skelbia nepaprastosios padėties įvedimą, skelbia karo padėtį ir kt. Prezidentas turi įgaliojimus ir užsienio politikos srityje. Viceprezidentas padeda Prezidentui įgyvendinti jo įgaliojimus, Prezidentas gali įgalioti viceprezidentą vykdyti dalį jo įgaliojimų savarankiškai. Jeigu Prezidento įgaliojimai nutrūksta, viceprezidentas gali laikinai eiti Prezidento pareigas.

Prezidento įgaliojimai nėra labai reikšmingai, bet pagal nuo 1990 m. susiklosčiusią tradiciją jas einantis asmuo tuo pat metu užima ir Kinijos komunistų partijos generalinio sekretoriaus postą, todėl ši pareigybė tapo

ypač svarbi. Nuo 1990 m. Kinijos Liaudies Respublikos Prezidentas turi įtakos užsienio politikai, sprendžia kitus strateginius valstybės klausimus. Dabartinis Prezidentas Hu Jintao eina ir kitas svarbias pareigas karinėje sistemoje – jis yra ir vyriausiasis karinių pajėgų vadas.

3.4. Vyriausybė. Valstybės Taryba. Pagal 1982 m. Kinijos Konstitucijos nuostatas vykdomąją valdžią vykdo vyriausybė, kuri vadinama Valstybės taryba. Ją sudaro Ministras Pirmininkas, vicepremjerai, valstybės patarėjai, ministrai, dalis jų vadovauja ministerijoms, kiti – komisijoms, generalinis auditorius ir Valstybės tarybos generalinis sekretorius. Konstitucijos 88 straipsnyje numatyta, kad Ministras Pirmininkas (premjeras) vadovauja Valstybės tarybos darbui. Ministras Pirmininkas, vicepremjerai, valstybės patarėjai negali būti skiriami daugiau nei dviem kadencijoms iš eilės. Kaip numatyta konstitucijos 92 straipsnyje, Valstybės taryba atskaitinga Kinijos liaudies atstovų nacionaliniam susirinkimui, o tarp jo sesijų – jo Nuolatiniam komitetui. Vyriausybės įgaliojimų laikas sutampa su Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo įgaliojimų terminu – 5 metai.

Vyriausybės įgaliojimai ir veiklos kryptys išdėstytos Konstitucijos 89 straipsnyje: poįstatyminių teisės aktų valdymo srityje priėmimas; ministerijų ir komisijų kompetencijos nustatymas ir vadovavimas jų veikla, šių institucijų netinkamų teisės aktų panaikinimas; vadovavimas ekonomikos, švietimo, teisingumo, valstybės saugumo, užsienio reikalų ir kitoms sritims, jų administravimas; nacionalinio biudžeto vykdymas ir kt. Tačiau šis įgaliojimų sąrašas nėra baigtinis, nes Konstitucijos 89 straipsnio 18 punkte numatyta, kad Valstybės taryba gali vykdyti ir kitas funkcijas, kurias jai gali pavesti Kinijos liaudies atstovų nacionalinis susirinkimas ar jo Nuolatinis komitetas.

Konstitucijos 88 straipsnyje numatyta, kad Valstybės taryba veikia ir mažesnės sudėties, vykdomuosiuose Valstybės tarybos posėdžiuose dalyvauja Ministras Pirmininkas, vicepremjerai, valstybės patarėjai ir Valstybės tarybos generalinis sekretorius.

Tačiau iš tikrųjų Valstybės tarybos veikla yra subordinuota komunistų partijai, neretai Valstybės taryba priima sprendimus kartu su komunistų partijos centro komitetu, tačiau, kaip pažymi kai kurie autoriai[515], kad ir savarankiškai priimami, Valstybės tarybos sprendimai primena politines direktyvas.

Konstitucija įtvirtina centralizuotą valstybės valdymo sistemą. Konstitucijos V skyrius skirtas vietos liaudies susirinkimų ir vietos vyriausybių sudarymo ir veiklos pagrindams. Vietos valdžia yra subordinuota vyriausybei.

[515] Konstitucionnoe (gosudarstvennoje) pravo zarubežnych stran. – Moskva, 2001. T. 4. S. 329.

Vyriausybė vadovauja vietos valdžios vykdomosioms institucijoms ir turi įgaliojimus panaikinti jų teisės aktus.

Konstitucijos VI skyrius skirtas nacionalinių autonominių teritorijų vadinamajai savivaldai. Tačiau ir šių teritorijų valdymas, nors ir skiriant šioms vietos valdymo institucijoms daugiau įgaliojimų nei kad, pavyzdžiui, provincijų valdymo institucijoms yra subordinuotas Valstybės tarybai. Pavyzdžiui, skirtingai nei kitoms vietos valdymo institucijoms, nacionalinių autonominių teritorijų valdymo institucijoms pagal Konstitucijos 121 straipsnį numatyta galimybė vartoti vietos gyventojų kalbą ar kalbas.

Valstybės tarybos įgaliojimams priskiriama ir provincijų, autonominių regionų ir kitų administracinių vienetų geografinio padalijimo tvirtinimas.

3.5. Centrinė karinė komisija. Konstitucinė Kinijos valstybės valdžios sąranga numato ir specifinę valdžios instituciją – Centrinę karinę komisiją. Konstitucijoje šiai institucijai yra skirtas atskiras IV skirsnis, tačiau iš jo dviejų straipsnių turinio sudėtinga apibūdinti šios institucijos reikšmę ir galias. Tačiau kadangi ši komisija savo sudėtimi sutampa su komunistų partijos centro komiteto karine taryba, o jai vadovauja komunistų partijos centro komiteto generalinis sekretorius, šios institucijos galios yra ypač reikšmingos. Konstitucijos 93 straipsnis numato, kad ši komisija vadovauja valstybės karinėms pajėgoms. Į Centrinės karinės komisijos sudėtį įeina šios komisijos pirmininkas, jo pavaduotojai ir nariai. Šios komisijos įgaliojimų terminas sutampa su Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo įgaliojimais. Konstitucijos 9 straipsnyje nustatyta, kad centrinė karinė komisija atsakinga Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo Nuolatiniam komitetui.

4. Teismų sistema. Prokuratūra. Pagrindinės Kinijos teisėsaugos sistemos institucijos, kurias reglamentuoja Konstitucija, yra teismai ir prokuratūra. Kinijos valstybės valdžia nėra grindžiama valdžių padalijimo principu. Kinijos teismų sistema nėra savarankiška ir nepriklausoma, ji nesudaro vienos teismų sistemos. Egzistuoja liaudies teismų sistema ir specialieji (miškų, geležinkelių) bei kariniai ir ypatingosios padėties teismai. Prokuratūros vaidmuo teisėsaugos institucijų sistemoje yra labai svarbus, neretai ji konkuruoja su teismais savo įgaliojimais, o kai kuriuos prokuratūros organizacijos ir veiklos principus Konstitucijos normos reglamentuoja kartu su teismais. Prokuratūros institucijų vaidmuo ir galios primena sovietinę prokuratūrą.

Teismų ir prokuratūros darbą reglamentuoja Konstitucijos VII skyrius. Konstitucijos 124 straipsnyje nustatyta, kad Kinijoje steigiami Aukščiausiasis liaudies teismas, vietos liaudies teismai, kariniai ir specialūs liaudies teismai.

Pagal Konstitucijos nuostatas teismų sandarą nustato įstatymas. Dabartinę teismų sistemą reglamentuoja daug kartų keisti ir papildyti 1979 m. ir 1995 m. įstatymai. Nors Konstitucijos 126 straipsnyje ir deklaruojama, kad liaudies teismai pagal įstatymus yra nepriklausomi ir į jų veiklą negali kištis valdymo institucijos, viešosios organizacijos ar asmenys, tačiau pagal Konstitucijos 128 straipsnį, Aukščiausiasis Teismas yra atskaitingas Kinijos liaudies atstovų nacionaliniam susirinkimui ir jo Nuolatiniam komitetui. Konstitucijos 127 straipsnyje taip pat numatyta, kad Aukščiausiasis Teismas yra aukščiausia teisminė institucija, kuri prižiūri ir administruoja įvairių lygių žemesniuosius liaudies ir specialiuosius teismus. Tačiau vietos liaudies teismai yra atskaitingi ir vietos valdžios organams. Karinių ar nepaprastosios padėties teismų veiklos Aukščiausiasis Teismas nekontroliuoja. Konstitucijoje numatyta, kad teismų organizaciją nustato įstatymas. Visų grandžių teismuose sudaromos teisminės komisijos, kurios neretai lemia bylų sprendimus. Į šių komisijų sudėtį įeina ir atitinkami vyriausieji prokurorai su patariamojo balso teise.

Teismų sistemą sudaro Aukščiausiasis Teismas, įvairių grandžių vietos liaudies ir specializuoti teismai. Administraciniai regionai Honkongas ir Makao turi savarankišką teismų sistemą. Konstitucijos 124 straipsnyje numatyta, kad Aukščiausiojo Teismo pirmininko įgaliojimų terminas sutampa su Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo įgaliojimais. Asmuo negali būti daugiau nei dviem iš eilės kadencijoms skiriamas Aukščiausiojo Teismo pirmininku.

Konstitucijos normos deklaruoja kai kuriuos proceso principus. Konstitucijos 125 straipsnyje numatyta, kad visos bylos liaudies teismuose nagrinėjamos viešai, išskyrus tam tikrus įstatymuose numatytus atvejus. Šiame Konstitucijos straipsnyje numatytas ir bendras proceso principas, kad kaltinamasis turi teisę į gynybą, tačiau ši teisė nėra garantuojama. Konstitucijoje taip pat numatyta, kad piliečiai teismo procese gali vartoti savo gimtąją kalbą, proceso šalims garantuojama, kad procesas bus verčiamas į gimtąją kalbą, jeigu kita proceso šalis pageidauja.

Kadangi Kinijos teisės samprata yra paveikta konfucianistinės moralinės filosofijos ir dėl to, kad teisė negali atsižvelgti į visas gyvenime pasitaikančias situacijas, vyrauja neigiamas požiūris į teisminį konfliktų sprendimo būdą (pirmenybė teikiama sutaikymui ir kompromisui), teisminis nevaidina to vaidmens, kuris yra būdingas Vakarų teisės tradicijai [516]

[516] Žr. plačiau: Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. – Vilnius, 2005; David R., Žoofre-Spinozi K. Osnovnije pravovije sistemi sovremennosti. – Moskva, 1998.

Konstitucijos 130 straipsnio normos apibrėžia prokuratūros konstitucinius pagrindus, jame nurodoma, kad Kinijos prokuratūrą sudaro Vyriausioji (Aukščiausioji) prokuratūra ir įvairių lygių prokuratūros, taip pat steigiama karinė ir kitos specialios (specializuotos) prokuratūros. Kaip ir Aukščiausiojo Teismo pirmininkas, vyriausiasis prokuroras atskaitingas Kinijos liaudies atstovų nacionaliniam susirinkimui ar jo Nuolatiniam komitetui, jo įgaliojimų terminas sutampa su Kinijos liaudies atstovų nacionalinio susirinkimo kadencija. Kaip ir teismų, prokuratūros organizaciją numato įstatymas. Vietos prokuratūros institucijos atskaitingos vietos valdžios organams. Prokuratūra tiria sunkius nusikaltimus, palaiko valstybinį kaltinimą, kontroliuoja kalėjimus ir kt. Vienas iš prokuratūros tikslų – kova su „kontrrevoliuciniais veiksmais“ ir kitos panašios funkcijos. Deklaruojamas prokuratūros nepriklausomumas, nors, kaip minėta, prokuratūra atskaitinga (ir pavaldi) valdžios institucijoms. Prokuratūrose steigiamos vadinamosios kolegijos, kurios sprendžia sudėtingas ikiteisminio tyrimo bylas ir kitus svarbius klausimus, taigi prokurorai nėra nepriklausomi sprendžiant ikiteisminio tyrimo klausimus.

Įstatymai numato, kad teismo sprendimas gali būti skundžiamas ir peržiūrėtas aukštesnės instancijos teismo, tačiau Aukščiausiojo Teismo sprendimas, net ir tais atvejais, kai tik jis sprendžia bylą, yra galutinis. Mirties bausmės nuosprendžius turėtų tvirtinti Aukščiausiasis Teismas, tačiau ne visais atvejais tai yra daroma – mirties bausmės už kai kuriuos nusikaltimus nuosprendžius tvirtina tik aukštesnės instancijos teismas.

Teisėjų ir prokurorų kompetencija kelia daug problemų. Siekiant pagerinti padėtį 2002 m. įvesta vienoda teisinio egzamino sistema – kiekvienas asmuo, norintis dirbti teisėju, prokuroru, notaru ar advokatu, turi išlaikyti gan sunkų egzaminą.

Konstitucijos 135 straipsnyje, nustatant pareigą, kad visos teisėsaugos institucijos koordinuotų savo veiksmus, minimi ir valstybės saugumo organai.

IV

Žmogaus teisių konstitucinis katalogas. Žmogaus teisės yra viena iš opiausių Kinijos problemų – ne tik jos teisė, bet ir politinė sistema, paremta autoritariniu režimu, neatitinka visuotinai pripažįstamų žmogaus teisių standartų. Kinijos teisės sistema nėra suderinta su tarptautinių žmogaus teisių sutarčių reikalavimais, ypač tai ryšku politinių pilietinių teisių srityje. Kinija nėra daugelio su žmogaus teisėmis siejamų tarptautinių sutarčių da-

lyvė. Kinija vis dar neratifikavo vieno pagrindinių Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) žmogaus teisių dokumento – Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto, ji tik jį pasirašė. Tačiau Kinija vis dėlto yra kai kurių tarptautinių žmogaus teisėms skirtų sutarčių dalyvė, ji ratifikavo JTO Tarptautinį ekonominių socialinių ir kultūrinių teisių paktą[517].

Tokį diferencijuotą požiūrį į žmogaus teises kai kurie Kinijos mokslininkai aiškina ir konfucianizmo įtaka žmogaus teisių sampratai, socialinių ekonominių teisių priešinimu pilietinėms politinėms teisėms, Kinijos politikai Kinijos vertybių tradiciją aiškina prioriteto suteikimu socialinėms ekonominėms teisėms. Tačiau, manytume, kad tokį teisių „supriešinimą“, būdingą socialistinei žmogaus teisių doktrinai, galime aiškinti ir socialistinės autoritarinės politinės sistemos pasirinkimu.

Kinijos žmogaus teisių padėtis yra dažnai kritikuojama tarptautinių žmogaus teises ginančių organizacijų, ypač tai susiję su Kinijos baudžiamąja politika, esminėmis procesinėmis garantijomis. Kinijoje egzistuoja vadinamoji „pataisos per darbą“ sistema, kuri iš esmės yra vertinama kaip laisvės apribojimas be teismo nuosprendžio[518]. Viena iš ypač aktualių žmogaus teisių problemų Kinijos baudžiamojoje teisėje – tai plačios galimybės taikyti mirties bausmę,[519] ir ne tik už sunkius nusikaltimus asmeniui, bet ir už vadinamuosius ekonominius (už įvairių prekių ir vertybių kontrabandą ir net už vengimą mokėti mokesčius) ir politinius nusikaltimus. Mirties bausmė gali būti vykdoma nedelsiant ar atidėjus jos vykdymą dvejiems metams.[520] Kinijos baudžiamajame kodekse numatytos 68 nusikaltimų sudėtys (nusikaltimai)[521], už kurių padarymą gali būti skiriama mirties bausmė, tačiau 1997 m. baudžiamųjų įstatymų reforma šiek tiek sumažino galimybes taikyti mirties bausmę. Kinijos politikai neretai teigia, kad mirties bausmė taikoma ne už visus kodekse numatytus nusikaltimus, už kuriuos ji galėtų būti skiriama, bet duomenys apie mirties bausmės taikymą Kinijoje neskelbiami (jie yra valstybės paslaptis), tad ar iš tikrųjų mirties bausmė taikoma rečiau, sunku spręsti. Mirties bausmės taikymo ribojimui gali turėti įtakos 2005 m. paskelbta reforma, kad mirties bausmės nuosprendžius galės taikyti tik Aukščiausiasis Teismas (tokios praktikos prieš kurį laiką buvo atsisa-

[517] http:// www.documents.un.org/

[518] Reports of the UN Working Group on Arbitrary Detention on China/ http://www.documents.un.org/

[519] United Nations Monitoring of the Situation in China: UN Special rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions/ http://www.documents.un.org/

[520] Outlines of the legal system of the People's Republic of China. Editor in chief Zhang Fusen, Associated editor – Hu Zejun. 2004. P. 187.

[521] The Death Penalty in China: A Baseline Document, The European Initiative for Democracy and Human Rights, December, 2003.

kyta, ir mirties bausmės nuosprendžius taikė provincijų aukštesnieji teismai)[522].

Sparčios ekonominės reformos, teisės į privačią nuosavybę pripažinimas skatina žmogaus teisių pažangą. Maždaug nuo 1978 m. Kinijos valstybė pradėjo tolti nuo klasinės visuomenės sampratos, teisėje bandoma įtvirtinti lygiateisiškumo principą. Tai ypač atsispindi civilinės teisės srityje (pavyzdžiui, 1978 m. įstatyme, skirtame civilinės teisės principams), panašios nuostatos nustatytos ir 1989 m. Administracinio proceso įstatyme, kuris numato teisę kiekvienam ginčyti administracinės institucijos sprendimą. Tačiau Kinijos lygiateisiškumo teisėje doktrina, net ir socialinių teisių srityje, neapima tokių sričių kaip teisė streikuoti ir kt.

1982 m. Kinijos Konstitucijoje, palyginti su 1978 m. Konstitucija, žmogaus teisėms skirta daugiau dėmesio. Konstitucijoje bandoma atsiriboti nuo Kultūrinės revoliucijos metu žmogaus teisių neigimo, teroro ir represijų politikos, tačiau ir dabartinėje Konstitucijoje jos dažnai yra deklaruojamos be garantijų. Žmogaus teisių raidai ypač svarbios 2004 m. Konstitucijos pataisos, kurios įtvirtino naujus principus: buvo papildytas 33 Konstitucijos straipsnis, nustatantis, kad valstybė gerbia ir saugo žmogaus teises, ir 13 straipsnio pataisa, deklaruojanti, kad piliečių teisėtai įgyta privati nuosavybė yra neliečiama (negali būti pažeista).

Kinijos 1982 m. Konstitucijoje žmogaus teisėms skirtas atskiras II Konstitucijos skirsnis „Pagrindinės piliečių teisės ir pareigos“, tačiau kai kurios jų, pavyzdžiui, jau minėtos privačios nuosavybės ar procesinės teisės, reglamentuotos kituose skyriuose. Konstitucijos skirsnio, skirto žmogaus teisėms, pavadinimas pabrėžia, kad Kinijos žmogaus teisių doktrina paveikta ne tik konfucianistinės moralinės filosofijos nuostatų, bet ir vadovaujasi socialistine žmogaus teisių koncepcija, kurioje daug dėmesio skirta asmens (piliečio) pareigoms. Kita Konstitucijos teisinio reguliavimo ypatybė ta, kad Konstitucija, reglamentuodama teises ir pareigas, jas adresuoja ne asmeniui, bet išskirtinai tik piliečiui. Kinijos konstitucija pabrėžia išskirtinę pilietybės reikšmę. Konstitucijos 33 straipsnyje apibrėžiama, kad visi, kas turi Kinijos pilietybę, yra Kinijos Respublikos piliečiai. Kaip konstitucinio teisių reglamentavimo ypatybę galėtume paminėti ir tą aplinkybę, kad Kinijos Konstitucijoje yra ir normos (50 str.), nustatnčios, kad valstybė gina kinų, gyvenančių užsienio valstybėse, ir repatriantų teisėtus interesus.

Konstitucijos II skyriuje deklaruojamos tokios pagrindinės pilietinės politinės piliečių teisės: piliečių lygybė – lygybė prieš įstatymus, jų pareigų vienovė; piliečių pareigas „nustato konstitucija ir įstatymai“; Konstitucijoje

[522] Press and China Review Magazine, Great Britain China Centre. 2005. Iss. No. 33. P. 7–9.

pabrėžiamas moterų ir vyrų lygiateisiškumas; teisė dalyvauti rinkimuose; Konstitucijos 35 straipsnyje išvardytos tokios teisės kaip žodžio, spaudos, asociacijų, eitynių (procesijų) ir demonstracijų; religinių įsitikinimų laisvė (deklaruojant religinių įsitikinimų laisvę 36 straipsnyje nustatyta, kad religinės organizacijos ir religijos reikalai negali priklausyti nuo užsienio dominavimo); asmens orumo apsauga; laisvės neliečiamumas (deklaruojant šią teisę nustatyta, kad asmuo gali būti areštuotas tik prokuratūros ar teismo sprendimu); asmens būsto neliečiamumas; reglamentuojant privačios korespondencijos neliečiamumą numatyta, kad ji gali būti ir ribojama. Konstitucijos 41 straipsnyje numatytos piliečių teisė kritikuoti ir teikti pasiūlymus valstybės įstaigoms ir pareigūnams, taip pat ir teisė gauti kompensaciją tais atvejais, kai dėl pareigūnų veiksmais padarytų asmens teisių pažeidimo jis patyrė nuostolių. Konstitucijos 47 straipsnyje įtvirtinta mokslinių tyrimų, menų laisvė, bet pabrėžiama, kad valstybė skatina ir remia tik tokio mokslo ar meno veiklą, kuri atitinka žmonių interesus.

Pilietinių politinių teisių teisinis išdėstymas Konstitucijos straipsniuose dažnai stokoja konkretumo, pavyzdžiui, Konstitucijos 35 straipsnyje tik įvardijamos tokios piliečio teisės kaip žodžio, spaudos, asociacijų, eitynių ar demonstracijų – be jokių konkretesnių šių teisių įgyvendinimo garantijų ar garantijų, taikomų jas ribojant. Analizuodami spaudos laisvę, Kinijos mokslininkai žinias skirsto į dvi grupes: žinias apie politiką, kurios apima ir socialines ekonomines, kultūrines žinias; ir žinios apie socialinę veiklą, pramogas. Žinios, susijusios su politika, yra griežtai kontroliuojamos, taigi esminiai pasikeitimai spaudos laivės srityje, kuriems įtakos turėjo ekonomikos reformos, vyksta tik skleidžiant žinias apie socialinę veiklą bei pramogas[523]. Daugelį metų Kinijos žiniasklaidos priemonės buvo valstybinės ar komunistų partijos, jų paskirtis buvo komunistų partijos tikslų propaganda. Tik 2003 m. daugelis žiniasklaidos priemonių, išskyrus kai kurias, kurios liko komunistų partijos žinioje, tapo tik formaliai priklausomos nuo valstybinių ir visuomeninių organizacijų, jų finansavimas nebepriklausė nuo minėtų institucijų. Taigi Kinijos Konstitucijoje skelbiamą spaudos laisvę galime vertinti kaip deklaratyvią, neatitinkančią spaudos laisvei taikomų kriterijų.

Vertindami Kinijos 1982 m. Konstitucijoje reglamentuojamas žmogaus teises ir lygindami su kitomis socialistinėmis konstitucijų tradicijomis, kai kurie autoriai pažymi, kad politinės teisės reglamentuotos ypač trum-

[523] Chen Lidan (Professor of Renim University of China). Freedom of expression and self-discipline of the media // EU-China Human Rights Dialogue Seminar, Beijing- June 20–21, 2005. P. 1/4–4/4.

pai, be tokių teisių reglamentavimui būdingų socialistinėse konstitucijose numatomų „materialinių garantijų“[524]. Kinijos Konstitucijoje pasigendame ir tokių visuotinai pripažįstamų teisių ir laisvių kaip, pavyzdžiui, minties laisvės, teisės į gyvybę, kai kurių kitų svarbių asmens teisių, ir ypač sietinų su baudžiamuoju persekiojimu.

Kai kurios Kinijos Konstitucijoje įvardytos teisės, susijusios su asmens orumo apsauga, kaip kad teisė nebūti šmeižiamam ar žeminamam, galėtų būti laikomos Kinijos konstitucinių teisių katalogo ypatumu: Konstitucijos 38 straipsnyje nustatytas draudimas asmenį šmeižti, įžeidinėti, žeminti (tokie draudimai yra numatyti ir baudžiamuosiuose įstatymuose). Tokie asmens orumui apsaugoti imperatyvai nulemti istorinės Kinijos raidos ir yra labai svarbūs, nes Kinijos kultūrinės revoliucijos metu naudoto teroro ir represijų metu dažnai prieš asmenį buvo imamasi ir „moralinių represijų“ – asmens orumą žeidžiančių šmeižto kampanijų.

Kaip jau minėta, kai kurios svarbios žmogaus teisės reglamentuojamos ir kituose Konstitucijos skyriuose, tai ir jau minėta privačiosios nuosavybės apsauga, nors Konstitucijoje, be abejo, daugiausia dėmesio skirta viešajai (socialistinei) nuosavybei.

Konstitucijoje reglamentuojamos ir socialines teises. Konstitucijos 42 straipsnyje numatyta teisė ir pareiga dirbti („dirbti yra garbinga kiekvieno piliečio pareiga“). Šiame straipsnyje numatyti ir valstybės įsipareigojimai kurti darbo vietas bei suteikti reikalingą darbinį mokymą. Konstitucijos 43 straipsnyje deklaruojama dirbančiųjų teisė į poilsį, Konstitucijos 44–45 straipsniuose reglamentuojama dirbančiųjų teisė į socialinį aprūpinimą. Konstitucijos 49 straipsnyje skirta dėmesio ir šeimos teisių apsaugai, deklaruojama santuokos laisvė, sutuoktinių pareiga auklėti vaikus ir kt., atskirai pabrėžiama, kad seni žmonės negali būti skriaudžiami (pažeidžiamos jų teisės). Konstitucinis senų žmonių teisių apsaugos įtvirtinimas vertintinas kaip Kinijos tradicijų įtaka konstituciniam žmogaus teisių reguliavimui ir galėtų būti vertintinas kaip žmogaus teisių katalogo ypatumas.

Kai kurių socialinių teisių nuostatų yra ir kituose Konstitucijos skyriuose. I skyriuje, skirtame pagrindiniams principams, yra straipsniai, reglamentuojantys švietimo sistemą, sveikatos priežiūrą, kultūrą, netgi šeimos planavimą – Konstitucijos 25 straipsnyje numatyta, kad valstybė skatina šeimos planavimą, kad gyventojų augimas atitiktų valstybės ekonominį vystymąsi (šios Konstitucijos nuostatos sietinos su vis didėjančiu Kinijos gyventojų skaičiumi, jau dabar Kinijoje gyvena daugiau nei milijardas gyventojų, gyventojų skaičiaus augimas – opi šalies problema). Socialistinės vals-

[524] Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubežnych stran. – Moskva, 2001. T. 4. S. 273.

tybės pobūdis atsispindi ir švietimo sistemai skirtose nuostatose: Konstitucijos 24 straipsnyje numatyta, kad valstybė turi mokyti (auklėti) žmones „patriotizmo, kolektyvizmo, internacionalizmo, dialektinio ir istorinio materializmo“, valstybė „kovoja su kapitalistinėmis, feodalinėmis ir kitomis disidentinėmis idėjomis“.

Be abejonės, kaip Kinijos konstitucinio žmogaus teisių katalogo ypatumas vertintinas ir platus konstitucinių pareigų sąrašas. Daugumos šių pareigų konstitucinis įtvirtinimas sietinas su Kinijos autoritariniu politiniu režimu ir socialistine žmogaus pareigų samprata – žmogus turi būti priklausomas nuo valstybės; valstybės, kolektyvų interesai dominuoja žmogaus interesų atžvilgiu; ne valstybė turi nepažeisti žmogaus teisių, bet žmogus turi tarnauti valstybei. Konstitucijoje nustatomos tokios pareigos kaip pareiga laikytis Konstitucijos, nepažeisti visuomenės, valstybės kolektyvų teisių, saugoti tautybių teises, saugoti viešąją nuosavybę, laikytis darbo disciplinos ir viešosios tvarkos, gerbti ir saugoti tėvynę, nedaryti veiksmų, kenkiančių tėvynės saugumui, garbei, interesams; pareiga ginti tėvynę nuo agresijos, garbinga pareiga atlikti karinę tarnybą, pareiga mokėti įstatymų nustatytus mokesčius.

Kinijos konstituciniam žmogaus teisių reglamentavimui, kaip ir kitose socialistinėse konstitucijose skelbiamoms teisėms, būdingas deklaratyvumas, dažnai jos nėra įgyvendinamos, asmuo, išskyrus ypač retas išimtis, negali kreiptis į teismą dėl konstitucinių teisių gynimo. Nesant teisminės konstitucinės kontrolės sistemos, nėra ir pakankamų teisinių politinių prielaidų tokias teises ginti.

Žmogaus teisių universalumo, jų nedalumo vakarietiškoji tradicija Kinijos žmogaus teisių doktrinoje sunkiai skinasi kelią. Kaip pažymi kai kurie Kinijos mokslininkai, žmogaus teisių konstitucinio katalogo plėtrai, moderniam požiūriui į žmogaus teises trukdo ir ta aplinkybė, kad Kinijoje nėra konstitucinės kontrolės sistemos[525]. Kai kurie Kinijos mokslininkai bando pagrįsti būtinumą kai kurių modernių Vakarų teisės doktrinoje visuotinai pripažintų teisių, pavyzdžiui, teisės į informaciją, ir siūlo papildyti Kinijos Konstituciją įtvirtinant tokią teisę. Kinijoje teisės į informaciją doktrinos raidą skatina ir tokie nesenos praeities skaudūs įvykiai kaip SARS ligos plitimas, kuris parodė informacijos prieinamumo būtinumą siekiant apsaugoti ne tik Kinijos žmonių, bet ir pasaulio bendruomenės teises.

[525] Laifantan L. (Professor of Law, Zhejiang University; Vice-chairman of China Constitutional Sodiety). Legal protection of the Right to informatikon – A Chinese Scholar‘s View at Present / EU-China Human Rights Dialogue Seminar, Beijing- June 20-21, 2005. P. 3/4.

LITERATŪRA

1. Baublys L. Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai. – Vilnius, 2005.
2. Chen Lidan. Freedom of expression and self-discipline of the media // EU-China Human Rights Dialogue Seminar, Beijing. June 20–21, 2005.
3. China Constitution: http://www.oefre.unibe.ch/law.
4. David R., Žoofre-Spinozi K. Osnovnyje pravovyje sistemi sovremennosti. – Moskva, 1999.
5. Dorf M. C. What a Chinese height Discrimination Case Says About Chinese and American Constitutional Law // http:// www.writ.news.findlaw. com/.
6. Dorf M. C. What a Chinese height Discrimination Case Says About Chinese and American Constitutional Law // http://www.writ.news.findlaw.com/
7. Kitaiskie manifesti // Vostočnoe obozrenie. 1887. No. 19.
8. Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubežnych stran. Moskva, 2001. T. 4.
9. Konstitucionnoe pravo zarubežnych stran. – Moskva, 2000.
10. Laifantan L. Legal protection of the Right to informatikon – A Chinese Scholar‘s View at Present / EU-China Human Rights Dialogue Seminar, Beijing: June 20-21, 2005.
11. Lane J.-E. Konstitucija ir politikos teorija. – Kaunas, 2003.
12. Mao Dzedun. K voprosu o pravilnom razrešenii protivorečii vnutri naroda. – Moskva, 1957.
13. National Peoples‘s Congress // http://www.en.wikipedia.org/.
14. Outlines of the Constitution of the People‘s Republic of China. Editor in chief Zhang Fusen, Associated editor – Hu Zejun. 2004.
15. Outlines of the legal system of the People’s Republic of China. Editor in chief Zhang Fusen, Associated editor – Hu Zejun. 2004.
16. Press and China Review Magazine. Great Britain China Centre. 2005. Iss. No. 33.
17. Reports of the UN Working Group on Arbitrary Detention on China/ http://www.documents.un.org/.
18. The Death Penalty in China: A Baseline Document, The European Initiative for Democracy and Human Rights. December, 2003.
19. United Nations Monitoring of the Situation in China: UN Special rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions / http://www. documents.un.org/.
20. Zhenmin Wang. The developing rule of law in China/Harvard Asia Quarterly, 2000.
21. http:// www.documents.un.org/.

DIVERSITY OF CONSTITUTIONAL REGULATION

Summary

There is an obvious demand for acknowledgment of foreign countries constitutional systems. The monograph "The Modern Constitution: Studies on Constitutional Regulation in Foreign Countries" written by academics of the Constitutional Law Department of Mykolas Romeris University and published in 2005, has started the new field of research that is related to the experience of foreign countries. The constitutional regulations in certain countries were analyzed in the said book.

The academics of Constitutional Law Department of Mykolas Romeris University propose to the reader the second book from the series – "The Diversity of Constitutional Regulation" – concerning constitutional regulation in foreign countries. This book may be regarded as continuation of the first book mentioned above. Both books are prepared regarding the same concept and have the same purpose – to emphasize the diversity of modern constitutional regulations. They have been written almost by the same team of authors.

"The Diversity of Constitutional Regulation" reveals different aspects of modern constitutional regulation. Revised Constitutions are consequences of a long constitutional process in particular countries. They are different in their aim, content and form.

Different constitutional experience is the best material for comparison. The titles of the chapter define the content of the issues researched.

The monograph is composed of the following chapters: the first – Variety of modern constitutions aspects: common and individual attributes by Egidijus Jarašiūnas, then – the Constitution of Belgium by Egidijus Jarašiūnas, the Constitution of Swiss Conferedation of 18 April 1999 by Milda Vainiutė and Darijus Beinoravičius, the Constitution of Sweden by Alvydas Pumputis, Constitutional System of the Kingdom of Denmark by Gediminas Mesonis, the Constitution of Greece by Elena Vaitiekienė, the Constitution of Czech Republic by Gediminas Mesonis, the Constitution of Latvia by Juozas Žilys, the Constitution of Estonia of 1992 by Darius Butvilavičius, the Constitution of Ukraine by Vaidotas Bacevičius, the Consti-

tution of the Republic of South Africa by Edita Žiobienė, the Constitution of Australia by Saulė Vidrinskaitė, the Constitution of India by Saulė Vidrinskaitė, the Constitution of Empire of Japan by Mantas Varaška, the Constitution of China by Toma Birmontienė.

However, the research in this book was not limited by the borders of Europe. The Constitutional system of Belarus was taken as an exception of the European constitutional traditions. For the first time, the subjects of research are the Constitutional systems of Canada, Australia, South Africa, Japan, and even socialistic China. The geography of the research is rather wide. Very different experiences are analyzed including even the situation when non-constitutionalism is called as a constitutionalism.

The authors of this monograph consider the Constitution as a tool to reach the values of the state and society governed by democracy.

Ja487 Konstitucinio reguliavimo įvairovė: kolektyvinė monografija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2006. – 448 p.

Bibliogr.: p. 35, 36, 62, 63, 105–109, 119, 137, 138, 181, 182, 204–206, 271, 272, 300, 301, 332, 333, 349, 350, 365, 379, 418, 419, 445.

ISBN 9955-19-034-5

Kolektyvinėje monografijoje nagrinėjamas įvairių šalių konstitucinis reguliavimas. „Konstitucinio reguliavimo įvairovė“ yra antroji ciklo, nagrinėjančio užsienio šalių konstitucijas, knyga. Knygos autorius domina įvairi konstitucionalizmo įtvirtinimo pasaulyje patirtis. Autorių tyrimo akiratyje – Belgijos, Šveicarijos, Švedijos, Danijos, Graikijos, Čekijos, Latvijos, Estijos, Ukrainos, Pietų Afrikos Respublikos, Australijos, Indijos, Japonijos ir Kinijos konstitucijos. Kiekvienos šalies konstitucinė sistema atspindi skirtingą patirtį, konstitucinės demokratijos kūrimo sėkmes ir nesėkmes.

Knyga pirmiausia skiriama teisininkams, tačiau ji turėtų praversti ir politikos, viešojo valdymo specialistams, taip pat visiems, kas domisi konstitucionalizmo raida.

UDK 342

KONSTITUCINIO REGULIAVIMO ĮVAIROVĖ
Kolektyvinė monografija

Redaktorės *Vesta Adomaitienė, Jurgita Marija Bagdonavičienė, Jūratė Balčiūnienė, Stasė Simutytė*
Rinkėja *Janė Andriuškevičienė*
Maketuotoja *Regina Bernadišienė*
Viršelio autorė *Stanislava Narkevičiūtė*

SL 585. 2006 07 10. 26,53 leidyb. apsk. l.
Tiražas 500 egz. Užsakymas
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius.
Tinklalapis internete www.mruni.lt
Elektroninis paštas leidyba@mruni.lt
Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Kareivių g. 13 b, LT-09109 Vilnius.
Tinklalapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt